T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN ARAP LÜGATÇİLİĞİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

ELİF GÜL GÖKHAN

İstanbul, 2018

ELİF GÜL GÖKHAN
MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN ARAP LÜGATÇİLİĞİNDEKİ YERİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI
İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN ARAP LÜGATÇİLİĞİNDEKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

ELİF GÜL GÖKHAN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. ALİ BENLİ

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ELİF GÜL GÖKHAN'nın MEHMED ZİHNİ EFENDİN'İN ARAP LÜGATÇİLİĞİNDEKİ YERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.01.2018 tarih ve 2018-2/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu ile~~ Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 31/01/2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. ALİ BENLİ	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. YILMAZ ÖZDEMİR	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. KERİM AÇIK	

Adı ve Soyadı : Elif Gül GÖKHAN

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ali BENLİ

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans-Ocak 2018

Anahtar Kelimeler : Mehmed Zihni Efendi, lügat, sözlük, sözlük bilim.

ÖZET

"Mehmed Zihni Efendi'nin Arap Lügatçiliğindeki Yeri" adlı tez çalışmamızda amacımız Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş büyük İslam alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin sözlük kullanımına verdiği önemi göstererek sözlüklerin edebi ve ilmi açıdan işlevselliğini vurgulamak ve telif ettiği bir sözlüğü bulunmadığı halde kendisinin sözlük alanına katkılarını ortaya koymaktır.

Çalışmamız iki bölüm ve ekten oluşmaktadır. İlk bölümde konuya temel olarak Arap dilinde sözlük çalışmaları ve sözlük yazım ekolleri, Osmanlı döneminde yapılan Arapça-Türkçe sözlük çalışmaları hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde ise Zihni Efendi'nin Arap dili grameri ve edebiyatına dair *Müntehab*, *Muktedab* ve *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserlerini inceleyerek hangi sözlüklerden, ne sıklıkla ve hangi sebeplerle faydalandığını tespit edip sözlüklerden istifade yöntemini ortaya koymaya çalıştık. Zihni Efendi'nin Türkçe açıklamalarda bulunduğu Arapça kelimeleri derleyerek meydana getirdiğimiz sözlük çalışmasını tertip, dil, anlam ve dil bilgisi yönünden inceleyerek tespitlerimizi dile getirdik. Zihni Efendi'nin özgünlüğünü görebilmek adına belli başlı kelime açıklamalarını *Ahterî*, *Vankulu Lügati* ve *Kâmûs Tercümesi* ile karşılaştırdık. Zihni Efendi adına oluşturduğumuz yedi bin küsür kelimelik sözlük çalışmasını ise ekte sunduk.

Name and Surname: Elif Gül GÖKHAN

Field: Basic Islamic Sciences

Programme: Arabic Language and Literature

Supervisor: Asst. Prof. Ali BENLİ

Degree Awerded and Date: MA – 2018

Keywords: Mehmed Zihni Efendi, Dictionary, Lexicography.

ABSTRACT

Our purpose in this study which is called "Mehmed Zihni Efendi at Arabic Lexicography" is to demonstrate the importance that Mehmed Zihni Efendi attaches to the utilization of dictionary, to emphasize the functionality of dictionaries in terms of literature and science and to manifest his contributions to the area of lexicography even though he lacks his own compiled dictionary.

Our study consists of two sections and attachments. In the first section, as a basis of the subject, we informed about the lexicographic studies in Arabic language, schools in writing dictionaries and Arabic-Turkish dictionary works in the Ottoman period.

As for the second part, we analysed the Mehmed Zihni Efendi's works in the area of Arabic grammar and literature namely *Müntehab*, *Muktedab* and *el-Kavlü'l-ceyyid.* Then we attempted to determine which dictionaries he consulted, how frequent and for what reasons he benefited from them so that we tried to reveal his use of dictionaries. We compiled to the Arabic words that Zihni Efendi made Turkish explanations in a dictionary work. We analysed this work in terms of contexture, language, semantics and grammar and we uttered our points. Furthermore, we compared the word explanations whith *Ahterî*, *Vankulu Lügati* and *Kâmus Tercümesi*. Finally, we generated a dictionary work involving seven thousand odd words on behalf of Zihni Efendi and we enclosed herewith that work.

ÖNSÖZ

Şüphesiz dil, bir toplumu ayakta tutan en önemli unsurların başında yer almaktadır. Dil, toplumun kültür ve dünya görüşünün yansıtıcısı olduğu gibi bu temellerin de aktarıcısıdır. Her toplum çevresini ve yaşadıklarını konuştuğu dil ile kavrayıp anlamlandırmakta ve bunları yine o dildeki kavramlar ile ifade etmektedir. Düşünce, dili beslediği gibi dil de düşüncenin üretilmesini sağlamakta, gelişmişliği oranında düşüncenin sınırını geliştirmekte ve o oranda bireyin kendini ifade etmesine imkan sağlamaktadır. Dili oluşturan en önemli unsur ise yıllarca bir milletin zaferleri, yenilgileri, başarıları, bilimsel gelişmeleri, dini, kültürü, hayat felsefesi ile yoğrulmuş sözvarlığıdır. Bu sözvarlığını bir araya getiren, koruyan ve nesilden nesile aktarılmasını sağlayan ise sözlüklerdir. Cemil Meriç'in şu cümleleri kamusun (sözlük) önemini veciz bir şekilde vurgulamaktadır: "Kamus bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır."

Peki biz sözlüklere hangi sıklıkla başvururuz? Aradığımız kelimenin anlamını bulmak için kaç sözlüğü karşılaştırarak cevap ararız? Bu sözlükler arasında bilgi farklılığıyla karşılaştığımız oldu mu hiç? Yoksa tek sözlük işimizi görür mü zaten? Kelimelerin kökenlerini, geçirdikleri değişimleri merak edip peşine düştüğümüz olur mu? Tarihi bir metni anlamaya çalışırken metnin ait olduğu dönemin sözlüklerine başvurmaya dikkat eder miyiz? Yoksa günümüzde ya da herhangi bir dönemde yazılmış bir sözlükte yer alan anlamı hemen yakıştırı mı veririz? Sözlüklerin, kelimelerin gerçek anlamlarının yanı sıra zamanla kazandıkları yan, mecaz ve terim anlamlarını, kökenlerini, hatalı kullanımlarını, kelimelerde meydana gelen literal değişimleri ve anlam daralmaları ya da genişlemelerini açıklama, kelimeler hakkında kimi dilbilgisel bilgiler ve o dili konuşan toplumun tarihi ve kültürü hakkında bilgiler verme gibi birçok işlevi bulunmaktadır. İşte sözlükler doğru kullanılmaları durumunda okuduğumuz herhangi bir metni doğru anlamada bize yardımcı olan, bizi hatalı anlamalardan koruyan en önemli kaynakların başında yer almaktadır.

İslami ilimlerin iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin korunup doğru anlaşılabilmesi için söz konusu nassların dili olan Arapçanın inceliklerini ortaya koyan nahiv, sarf, belagat gibi çeşitli dil ilimleri erken dönemlerden itibaren gelişme

göstermiştir. Söz konusu nassların doğru anlaşılması için yapılan çalışmalar arasında sözlükler de yer almaktadır. Nebevî dönemde sahabiler Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde anlaşılması güç bir lafızla karşılaştıkları zaman anlamını Hz. Peygamber'e sorarak öğrendikleri gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonraki nesil de söz konusu bir durumla karşılaştığında sahabilere sormuştur. Bu durumda sahabiler Arapların divanı kabul ettikleri Arap şiirine başvurarak bu tür lafızları açıklarlardı. Arapların sözlü bir kültüre sahip olmaları nedeniyle henüz zihinlerde bulunan sözlük fikri, farklı milletlerin İslam'ı kabul edip bu milletlerin Araplar ve Arapça ile etkileşimlerinin yaşanması ve Arap dilinde bazı bozulmalar görülmesi sonucu Arapçanın safiyetini kaybetmesinden duyulan endişe ile yazılı çalışmalarla başlayıp gelişmiştir. Dil bilginleri yabancı etkenlerden uzak bir hayat yaşadıkları ve dolayısıyla dillerinde bir bozulma ya da değişimin yaşanmadığı düşüncesiyle dil müfredatını bedevîlerden derlemeye gayret göstermişlerdir. Bu şekilde başlayan sözlük çalışmaları deve, at, arı, yağmur gibi mana merkezli sözlükler, Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin doğru anlaşılması için hazırlanan sözlükler ve belli bir sisteme göre hazırlanan sözlükler ile devam etmiştir. Belli bir alanın kavramlarını içeren terimler, canlılar, yer ve ülke isimleri, meseller, kelimelerin kökenleri, kalıpları, dil hataları, eş anlamlı sözcükler ve bunlar arasındaki anlam farklarını konu edinen çeşitli sözlük çalışmaları meydana getirilmiştir. Birbirinden farklı açılarla sözvarlığını ele alıp inceleyen bu çalışmalar sözlüklerin ilmi açıdan önemini ve işlevselliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş büyük İslam alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin sözlükleri oldukça etkin kullandığı tespit edilmiştir. *Müntehab*, *Muktedab* ve *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserlerinde tespit edildiği kadarıyla yirmi dört sözlük kulanmış ve sözlüklerden kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere istifade etmenin yanında kelimelerin kökenleri, geçirdikleri lafız ve mana değişimleri, farklı lehçelerdeki kullanımları, morfolojik özellikleri hakkında da bilgi vermiştir. Arap toplumuna dair tarihi ve kültürel bilgiler sunmuş, nahiv ve sarfa dair gramer kurallarını sözlüklere başvurarak açıklamıştır. Sözlüklerde yer alan bilgileri birbirleriyle karşılaştırmış, bu bilgileri olduğu gibi değil tahkik ve tenkit ederek aktarmıştır.

Bunun yanı sıra Zihni Efendi'nin Arapça kelimelerin ve deyimlerin Türkçe karşılığını verme konusunda oldukça başarılı ve özgün olduğu, müterâdif kelimeler arasındaki anlam farkını göz ardı etmediği ve yerel kelimelere yer verdiği görülmektedir.

Çalışma konusunun belirlenmesinde bilgilerinden ve önerilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Osman Güman ve Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan hocalarıma, çalışmanın hazırlanma sürecinde değerli görüş ve önerileriyle beni yönlendiren ve ilgilerini eksik etmeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ali Benli hocama teşekkürlerimi sunarım. Şimdi yerini tatlı bir yorgunluğa bırakan tez çalışmasının yaşattığı yoğunluk ve stres gibi her türlü sıkıntıyı benle yaşayan ve bu duruma fedakarca katlanan geniş aileme teşekkür ederim.

Elif Gül GÖKHAN

Bilecik, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET ……i

ABSTRACT ……ii

ÖNSÖZ ……...iii

İÇİNDEKİLER ……..vi

KISALTMALAR ……...xi

GİRİŞ

I. TEZİN KONU VE AMACI ……1

II. PLAN VE METOT ……..2

III. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ ……3

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK YAZIM ÇALIŞMALARI

I. SÖZLÜK VE SÖZLÜK BİLİM ……7

II. DOĞU VE BATI'DA SÖZLÜK ÇALIŞMALARI ……10

III. ARAP DİLİNDE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI ……12

A. Sözlük Çeşitleri ……14

1. Anlam Eksenli Sözlükler ……..15

a. Garîbü'l-Kur'ân ……15

b. Garîbü'l-Hadis ……..15

c. Fıkıh Sözlükleri ……16

d. Terim Sözlükleri ……...17

e. Canlılarla İlgili Sözlükler ……17

f. Yer ve Ülke İsimleri ile İlgili Sözlükler ……...19

g. Eş anlamlı, Zıt Anlamlı ve Çok Anlamlı Sözlükler ……19

h. Meseller ile İlgili Sözlükler ……..21

i. Lügavî (Dilsel) Sözlükler ……22

j. Fıkhü'l-luga ……..22

2. Yapısal Sözlükler ……..23

a. Müfred, Müsennâ ve Cem´ Kelimeler ile İlgili Sözlükler ……...23

b. Kelimeleri Kalıplarına Göre Ele Alan Sözlükler ……23

c. Kelimelerin Kökenleri ile İlgili Sözlükler ……24

d. Dil Hataları ile İlgili Sözlükler ……25

B. Arap Lügatçiliğinde Ekoller ……...26

1. Mahreç ve Kalb Ekolü ……..26

a. Kitâbü'l-Ayn ……27

b. el-Bâri´ fi'l-Luga ……..28

c. Tehzîbü'l-Luga …… 29

d. el-Muhît fi'l-Luga ……29

2. İbn Dureyd Ekolü ……29

a. el-Cemhere fi'l-Luga ……30

b. Mücmelü'l-Luga ……..30

c. Mu´cemü Mekâyîsi'l-Luga ……..30

3. Kâfiye Ekolü ……..30

a. Tâcü'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye ……..31

b. Lisânü'l-Arab ……...32

c. el-Kâmûsü'l-Muhît ……...32

d. Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs ……33

4. Alfabetik Ekol ……...33

IV. OSMANLI DÖNEMİ ARAPÇA-TÜRKÇE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI …….34

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZİHNİ EFENDİ VE LÜGATÇİLİKTEKİ YERİ

I. MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN HAYATI ESERLERİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ ……...40

A. Hayatı ……40

1. Doğumu ve Nesebi ……40

2. İlim Tahsili ……40

3. Meslek Hayatı ……41

4. Tasavvufa İntisabı ……44

5. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği ……...44

6. Vefatı ……..48

7. Çocukları ve Torunları ……48

B. Eserleri ……50

1. Arap Dili ve Edebiyatı ……..50

2. Türk Dili ……53

3. Kur'ân İlimleri ……..54

4. Hadis ……..54

5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ……55

6. Akâid ……..58

7. Dinler Tarihi ……..58

8. Tasavvuf ……58

9. Biyografi ……59

II. ZİHNİ EFENDİ'NİN BAŞVURDUĞU SÖZLÜKLER VE SÖZLÜKLERDEN İSTİFADE YÖNTEMİ ……..59

A. Sözlük Kullanımına Verdiği Önem ……59

B. Eserlerinde Kullandığı Sözlükler ……...60

C. Sözlüklerin Dizimi ve Kullanımı Hakkında Verdiği Bilgiler ……..71

D. Sözlükler ile İlgili Değerlendirmeleri ……72

E. Sözlüklere Yönelik Eleştirileri ve Hataları Düzeltmesi ……...74

1. Kâmûs'a Yönelik Tenkitler ……74

2. Okyânûsü'l-Basît'e Yönelik Tenkitler ……76

3. Diğer Sözlüklere Yönelik Tenkitler ……77

F. Sözlüklerden İstifade Yöntemi ……...78

1. Kelime Anlamları ……..79

a. Cümle ve Şiirlerde Geçen Kelimeler ve Örnek Kelimeler ……...79

b. Ayet ve Hadislerde Geçen Kelimeler ……...83

c. Istılâhî Anlam ve Kullanım ……..85

d. Kelimelerin Geçirdiği Lafız ve Mana Değişimi ……...87

e. Deyimler ……...89

f. Lafızların Farklı Lehçelerdeki Kullanımı ……91

2. Dil Bilgisi ……92

a. Nahiv ile İlgili Kurallar ……92

b. Sarf ile İlgili Kurallar ……...94

c. Edatlar ve Edatlarla İlgili Kurallar ……...98

d. Tartışmalı Konular ……100

e. Dil Bilgisi Kitaplarındaki Bilgilerin Sözlüklerdeki Bilgilerle Karşılaştırılması ……101

f. Kural Dışı Kullanımlar ……...102

g. Kuralları Açıklayıcı Örnekler ……103

3. Sözlüklerdeki Bilgilerin Birbiriyle Karşılaştırılması ……..104

4. Edebiyat ve Diğer Kitaplarda Yer Alan Bilgilerin Sözlüklerdeki Bilgilerle Karşılaştırılması ……106

5. Tarihi ve Kültürel Bilgiler …….107

6. Hatalı Kulanım ……111

III. ZİHNİ EFENDİ'NİN ESERLERİNİN TARANMASI İLE OLUŞTURULAN SÖZLÜK VE DEĞERLENDİRİLMESİ ……...112

Sözlüğün Özellikleri …….117

1. Tertibi ……..118

2. Dil Özellikleri ……..119

3. Kelimelerin Anlam Yönünden İncelenmesi ……..125

4. Dil Bilgisi Özellikleri ……...139

5. Kelime Karşılıklarının Diğer Sözlükler ile Karşılaştırılması …….148

SONUÇ ……175

EK

ZİHNİ EFENDİ'NİN ESERLERİNİN TARANMASI İLE OLUŞTURULAN SÖZLÜK ……...177

KAYNAKÇA…….... 373

KISALTMALAR

b. : bin, ibn

Bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı

İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi

ed. : Editör

KC : el-Kavlü'l-ceyyid

Muk : Muktedab

Mün : Müntehab

nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

r.a. : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

s.a.v : Sallâllâhu aleyhi ve sellem

thk. : Tahkik

t.y. : Basım tarihi yok

y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

I. TEZİN KONU VE AMACI

Bir dili öğrenmenin yolu o dilin sözvarlığını ve o sözvarlığı arasındaki bağlantıları konu edinen gramerini bilmekten geçer. Bir dilin sözvarlığını ise sadece sözcükler değil deyimler, atasözleri ve çeşitli anlatım biçimleri oluşturur. Bu sözvarlığını çeşitli usullerle bir araya getiren, koruyan ve nesilden nesile aktaran eserler ise sözlüklerdir. Bu sayede sözlükler o dili konuşan toplumun kültürüne, sosyal ve düşünce yapısına ve bilimsel gelişmelerine ayna tutar.

Türk milletinin Araplar aracılığıyla İslam'ı tanıması ve kabul etmesi ile Araplar ve Arapça ile münasebetleri artmış ve bu dili öğrenmek ve öğretmek maksadıyla gerek gramer gerek sözlük olmak üzere birçok eser kaleme almışlardır. Hatta bilinen Türk dilinin ilk sözlüğü XI. yüzyılda yaşamış Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapçadan geri kalmadığını göstermek amacıyla kaleme aldığı *Divânü Lugati't-Türk* adlı Türkçe-Arapça sözlüğüdür. Telif edilen ilk Arapça-Türkçe sözlüklere Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb* ve Cemâlüddin İbn Mühenna'nın XIV. yüzyılda kaleme aldığı *Kitâb hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân* adlı sözlüklerini örnek verebiliriz. Gerek Arapça-Türkçe gerek Türkçe-Arapça sözlük çalışmaları Osmanlı döneminde artarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş büyük İslam alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin özellikle Arap grameri ve edebiyatı üzerine kaleme aldığı eserleri incelendiği zaman kendisinin Arapça sözcükleri açıklama ve Türkçe karşılığını doğru ve düzgün bir tercümeyle verme konusunda oldukça hassas olduğu, farklı sebeplerle birçok sözlüğe başvurduğu ve açıkladığı kelime sayısının oldukça fazla olduğu göze çarpmaktadır. Hatta Zihni Efendi'nin "sözlükle güreş tutulmaz" özdeyişine rağmen bilgiyi olduğu gibi almayarak sözlüklerden eleştirel bir gözle faydalandığını görmekteyiz. Zihni Efendi, *Müntehab* adlı eserinde Arapça sözlükleri elden geçirerek müvelled olan kelimeleri de içerecek bir Türkçe-Arapça sözlük hazırlanmasının gereğinden söz etmiştir. Sözlüklerle bu denli hemhal olan ve kelimelerin karşılığını

büyük bir hassasiyetle veren Zihni Efendi'nin bu ifadeleri bizzat kendisinin bir sözlük hazırlama niyetinde olduğunu neden söylemesin?

Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmi kişiliğini çeşitli yönleriyle ele alan çalışmalar incelendiği zaman bahsettiğimiz lügatçilik yönünü ele alan bir çalışmanın bulunmadığını gördük ve tüm bunları göz önünde bulundurulunca Zihni Efendi'nin bu yönünün tespit edilip tanıtılması gereğini duyduk.

Çalışmamızın amacını şu şekilde ifade edebiliriz:

- İslami ilimler sahasında nitelikli bir alim olan Zihni Efendi'nin sözlük kullanımına verdiği önemi göstererek sözlüklerin işlevselliğini vurgulamak.
- Hangi sözlüklerden ne sıklıkla ve hangi sebeplerle faydalandığını tespit edip sözlüklerden istifade yöntemini ortaya koymak.
- Zihni Efendi'nin Arapça sözvarlığını Türkçeye aktarma hususunda oldukça başarılı ve hassas olduğuna dikkat çekmek.
- Eserlerinde Türkçe açıklamasını yaptığı binlerce Arapça kelimeyi derleyip Mehmed Zihni Efendi adına edebi ve sözlük kültürümüze katkı sağlayacak bir sözlük çalışması hazırlamak.

II. PLAN VE METOT

Çalışmamızın ilk bölümünde konuya temel olarak Arap dilinde sözlük çalışmaları ve sözlük yazım ekolleri üzerinde durduk. Zihni Efendi adına hazırladığımız sözlüğün Arapça-Türkçe olması nedeniyle konuya açıklık getirmesi açısından Osmanlı döneminde telif edilen Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça sözlük çalışmaları hakkında bilgi verdik. Zihni Efendi adına oluşturduğumuz Arapça-Türkçe sözlüğü ise çalışmanın sonunda ek olarak sunduk.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise bir sözlük alimi olarak Mehmed Zihni Efendi'nin nahiv ve sarfa dair *Müntehab* ve *Muktedab* adlı eserleri ile çeşitli Arap edebiyatı kitaplarında geçen şiirleri açıkladığı *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserini inceledik. Bu eserlerinde kullandığı sözlükleri ve bu sözlüklere hangi amaçlarla başvurduğunu tespit ederek sözlükleri kullanma yöntemini ortaya koymaya çalıştık. Zihni Efendi'nin

Türkçe açıklamalarda bulunduğu kelimeleri bir araya getirerek onun adına bir sözlük çalışması meydana getirdik. Bu sözlüğü tertip, dil, anlam ve dil bilgisi yönünden inceleyerek çeşitli tespitleri dile getirdik. Zihni Efendi'nin özgünlüğünü ortaya koymak adına belli başlı kelimeleri çeşitli Arapça-Türkçe sözlükler ile karşılaştırdık. Mehmed Zihni Efendi'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğini ele aldık.

III. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmamızın asıl bölümünü oluşturan ikinci bölümde Mehmed Zihni Efendi'nin sarf ilmine dair *Müntehab*, nahiv ilmine dair *Muktedab* ve çeşitli belagat kitaplarında yer alan şiirleri açıkladığı *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserleri asıl kaynaklarımızı teşkil etmektedir. Bunun yanında Mütercim Âsım Efendi'nin *Okyânûsü'l-basît fî tercemeti Kâmûsi'l-muhît (Kâmûs Tercümesi)*, Vankulu Mehmed Efendi'nin *Tercüme-i Sıhâh-ı Cevherî* (Vankulu Lügati) ve Muslihuddin Mustafa Ahterî'nin *Ahterî Kebîr* adlı sözlükler başvurduğumuz eserler arasındadır.

Yerel kelimelerin okunuşu ve anlamlarının yanı sıra okumakta zorluk çektiğimiz kelimeler için elektronik sözlüklerden istifade ettik. Bunlar, Türk Dil Kurumunun *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, *Büyük Türkçe Sözlük*, *Güncel Türkçe Sözlük*, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü* adlı elektronik kaynakları (http://www.tdk.gov.tr/); İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* adlı eserinin elektronik ortama taşındığı *Kubbealtı Lugatı* (http://lugatim.com/) ve Osmanlıca kelime çözücü *LexiQamus* (https://www.lexiqamus.com/tr) elektronik sözlükleridir. Elekronik sözlüklerin zaman ve emek açısından işimizi epey kolaylaştırdığını ifade etmek isteriz.

Mehmed Zihni Efendi'nin hayatı hakkında müstakil ve geniş çalışmaların bulunması dolayısıyla yeniden bir araştırmaya girişmek yerine bu çalışmalardan istifade etmeyi uygun gördük. Bu çalışmalar Ahmed Turan Arslan'ın *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri* ve Hamza Ermiş'in *Mehmed Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri* adlı eserleridir. Bunların yanı sıra Zihni Efendi'nin eserleri ve ilmi yönü çeşitli tez çalışmalarına konu olmuştur: Osman Güman'ın *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı* (İstanbul 2000), Ayhan İyişenyürek'in *Mehmed Zihni Efendi'nin Nimet-i İslam*

Adlı Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi: Temizlik ve Namaz Bölümleri (Konya 2004), Şükriye Akgül'ün *İslam Tarihçiliğinde Meşâhîru'n-Nisâ Geleneği ve Mehmed Zihni Efendi'nin Meşâhîru'n-Nisâ Adlı Eserinin İncelenmesi* (Ankara 2006), İbrahim Öztürk'ün *Mehmed Zihni Efendi'nin Nimet-i İslam Adlı Eserindeki hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi: Oruç, Zekât, Hac ve Nikah Bölümleri* (Konya 2006), Murat Dinler'in *Mehmed Zihni Efendi'nin Şerhu Teshîli't-Tahsîl Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)* (İstanbul 2013) ve Ali Asal'ın *Mehmed Zihni Efendi'nin el-Vücûhu'l-Milâh fî Fusuli'n-Nikâh Adlı Eseriyle Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Mukayeyesi* (Erzurum 2014) adlı tez çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarına yeri geldikçe başvurulmuştur.

Tezimizin asıl konusunu teşkil etmemesi yönüyle Arapça ve Osmanlı Dönemi Arapça-Türkçe sözlük çalışmaları hakkında Arapça ve Türkçe çalışmalardan istifade ederek bilgi verdik. Başvurduğumuz Arapça kaynaklar Hüseyin Nassâr'ın *el-Mu'cemü'l-Arabî neş'etühû ve tetavvuruh*, Ahmed Şerkâvî'nin *Mu'cemü'l-meâcim*, Emîl Bedî' Yakûb'un *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye bed'etüha ve tetavvüruha*, Ahmed Abdülgafûr Attâr'ın *Mukaddimetü's-Sıhâh* ve Abdülhamid Muhammed Ebû Sikkîn'in *el-Meâcimü'l-Arabiyye medarisüha ve menahicüha* adlı eserleridir. Kenan Demirayak ve Sadi Çöğenli'nin *Arap Edebiyatında Kaynaklar* adlı eserleri, Soner Gündüzöz'ün *Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları* adlı çalışması temel başvuru kaynaklarımız olmuştur.

Osmanlı Dönemi Arapça-Türkçe sözlük çalışmaları üzerine Hulusi Kılıç'ın *Türkçe'de Arap Lexicographie'si Çalışmaları* (Konya 1972), Özcan Kaş'ın *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları* (İstanbul 2017) adlı müstakil tez çalışmaları ve Paşa Yavuzarslan'ın *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* adlı eseri bulunmaktadır. Bu çalışmalardan faydalanmanın yanı sıra Sadi Çöğenli'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu* ve Emin Eminoğlu'nun *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası* adlı eserlerinde verdikleri liste taranmış ve yukarıda işaret ettiğimiz çalışmalarda yer almayan ulaşabildiğimiz eserler hakkında bilgi verilmiştir. Cemal Muhtar'ın *İki Kur'ân Sözlüğü Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhi* adlı kitabı, İlyas Karslı'nın *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri* (Erzurum

2000), Mehmet Nuri Alpak'ın *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin "Tercümanu'l-lügat" Adlı Eserinin İncelenmesi* (Van 2006), İlker Demirci'nin *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük* (Nevşehir 2012), Mustafa Kartal'ın *Ahterî-i Kebîr ve Sözlük bilim Açısından Değeri* (Samsun 2013) adında Arapça-Türkçe sözlükler üzerine müstakil tez çalışmalarından da yeri geldikçe faydalanılmıştır.

Zihni Efendi'nin hayatı ve sözlük çalışmaları hakkındaki makale ve ansiklopedi maddelelerini de inceleyip faydalandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK YAZIM ÇALIŞMALARI

I. SÖZLÜK VE SÖZLÜK BİLİM

Bir dilin sözvarlığını sadece sözcükleri değil, deyimleri, atasözleri, kalıplaşmış sözleri, terimleri ve çeşitli anlatım biçimleri oluşturur. Bütün bunlar o dilin derinliğini ve zenginliğini gösterir. Aynı zamanda toplumun kültürel, sosyal yapısına, bilimsel gelişmelerine, hayat felsefesine ayna tutar. Kültürün nesilden nesile aktarılmasında köprü vazifesi görür. Bu sözvarlığını koruyan eserler ise sözlüklerdir.

Nadir İlhan birçok tanım verdikten sonra *sözlük* terimini şöyle tanımlamıştır: "Sözlük bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütününü veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır."[1]

Doğan Aksan ise "Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabı." olarak tanımlamaktadır.[2]

Dillerin sözvarlığını içeren sözlükleri oluşturmak üzere belli kurallar ve metotlar geliştirilmiş ve bunlar bilimsel olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece *sözlük bilim* adında bir bilim alanı oluşmuştur. *Sözlük bilim* "bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir bilim dalıdır."[3]

Nuray Yıldız'ın verdiği bilgilere göre; Eski Yunanlılar sözlük için *lekseis ve leksiko,* ansiklopediler için *enkyklios padeia;* Latinler ise sözlük için *glossa* ve ansiklopedi için *encyclopedia* kelimelerini kullanmışlardır.[4] Sözlük terimi İngilizcede

---

[1] Nadir İlhan, *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri,* Elazığ: Manas Yayıncılık 2007, s. 15.

[2] Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I-II-III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2015, c. 3, s. 75.

[3] Aksan, *Her Yönüyle Dil,* c. 3, s. 69

[4] Nuray Yıldız, "Eskiçağın Başvuru Eserleri ve Eskiçağ Sözlükçülüğü ve Sözlükleri", *Kebikeç*, sayı: 6, 1998, s. 190.

Lexicon ve *Dictionary* olarak kullanılmaktadır ve Doğan Aksan'ın verdiği bilgilere göre ilk defa 1225'te John Garland tarafından kullanılmıştır.[5]

1930'lara kadar Türkçede *lügat* veya *kâmus* kelimeleri kullanılırken Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (TDK) kurulmasından sonra Celal Sahir Erozan'ın önerisiyle Türkçede *sözlük* kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.[6] Bundan önce *sözlik* kelimesi ilk defa Türkmenler tarafından 1920'lerde kullanılmaya başlanmıştır. 1930'lara kadar *lügat* ve *kâmus* kelimelerinin yanı sıra sözlük karşılığı olarak Türkiye'de *nuhbe, tuhfe, ferheng, nisab* kelimeleri kullanılmıştır.[7]

Konuşmak, boş söz söylemek, hata etmek anlamlarına gelen لغو kökünden türeyen *lügat* لغة[8] Arap dilinde ise *dil* ve *lehçe* anlamlarında kullanılmaktadır. Arapçada ise sözlük terimi *mu'cem* (معجم) ve *kâmûs* (قاموس) kelimeleri ile karşılanmaktadır:

Mu'cem, (ع ج م) kökünden türemiş ism-i mef'ûl, ism-i zamân, ism-i mekân ve masdar kalıplarında bir sözcüktür. Cevherî (ö. 400/1009) *Sıhâh*'ta *'acem* (عجم) kelimesini *'arab* (عرب) kelimesinin zıt karşılığı olarak vermiştir.[9] Zihni Efendi bu durumu (عرب) maddesinin sözlük anlamının *tebyîn* ve *îzâh* olduğu ve Arapların güzel konuşma ve hitabet yeteneğine sahip olmalarından ötürü kendilerini bu şekilde isimlendirdikleri ve kendileri dışındaki milletlere bu meziyeti vermeyerek onlar için *ibhâm* ve *istitâr* manalarına gelen (عجم) kelimesini kullandıkları şeklinde açıklamıştır. Zihni Efendi'nin verdiği bilgilere göre Araplar Arapça dışındaki konuşmaya ise *dillerince konuşmak* manasında *mürâtane* (مراطنة) ve *terâtun* (تراطن) tabirlerini

---

5 Aksan, *Her Yönüyle Dil*, c. 3, s. 70.
6 Mehmet Ölmez, "Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri", *Kebikeç*, sayı: 6, 1998, s. 109-110.
7 Emin Eminoğlu, *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas: Asistan Yayıncılık 2010, s. 3.
8 Cevherî, *Tâcü'l-luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin 1987, c. 6, s. 2484; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır 1993, c. 15, s. 251; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrut: Müessesetü'-risâle 2005, s. 1331.
9 Cevherî, *Tâcü'l-luga*, c. 5, s. 1980.

kullanmışlardır.[10] (ع ج م) kökünden türeyen *a´cem* (الأعجم) kelimesi ise *konuşmaya güç yetiremeyen, dili fasih olmayan* anlamlara gelmektedir. *İf´al* (إفعال) bâbına aktarıldığı zaman bu kelime *kapalılığı ortadan kaldırmak* anlamına gelmektedir. Çünkü bu bâbın özelliklerinden biri *selb* ve *izâle*dir. Nitekim أعْجَمْتُ الكتاب ifadesi *nokta koymak suretiyle yazının müphemliğini ortadan kaldırdım* anlamına gelmektedir. Bazı harflerin noktalanmasıyla birbirinden ayırt edilebildikleri için tüm haflere حروف المعجم tabiri kullanılmıştır.[11] Bu anlamlarından ötürü *mu´cem*, kelimelerin manalarını birbirinden ayırt edip açıklaması ve doğru okunuş ve yazılış şekillerini vermesiyle "sözlük" manasında kullanılmıştır.

Mu'cem kelimesini terimsel (sözlük) anlamda ilk kullananın kim olduğu bilinmemekle beraber bu kelime sözlük bilimciler tarafından tespit edildiği kadarıyla ilk olarak hadis alimleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Üçüncü yüzyılda İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde Bedir savaşına katılan sahabilerin isimlerinin açıklandığı bâb başlığında على حروف المعجم ibaresi[12] yer almaktadır. *Mu'cem* kelimesinin terim olarak kullanıldığı ilk kitap ise Ebu Ya'la Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî'nin (ö. 307/919) *Mu'cemu's-sahâbe* adlı kitabıdır. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz el-Begavî'ye (ö. 317/929) ait sahabe biyografilerinden bahseden *el-Mu´cemü'l-kebîr* (المعجم الكبير) ve *el-Mu´cemü's-sağîr* (المعجم الصغير) adında iki kitabı bulunmaktadır.[13]

---

[10] Mehmed Zihni, *Müntehab*, Tıpkıbasım, Marifet Yayınları 't.y.', s. 16-17.

[11] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 387-389.

[12] "باب تسمية من سُمِّيَ من أهل بدر في الجامع الذي وضعه أبو عبد الله على حروف المعجم" Bk. Buhârî, "Megazi", 13 .

[13] Ahmed Abdülgafûr Attâr, *Mukaddimetü's-Sıhâh*, Beyrut: Dâru'l-ilm 1984, s. 38-39; Emîl Bedî´ Yakûb, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye bed'etüha ve tetavvüruha*, Beyrut: Dâru'l-ilm 1985, s. 12.

Kâmûs, (ق م س) kökünden türemiş bir kelimedir. قمس, *suya dalmak, çocuğun anne karnında hareket etmesi* anlamlarına gelirken أقمس ise *suya daldırmak* anlamına gelmektedir. قاموس ise *engin deniz* anlamlarına gelmektedir. [14]

Kâmûs kelimesi ilk defa Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) tarafından bir kitaba isim olarak verilmiştir. Kendisi ise bu kelimeyi *sözlük* anlamında kullanmamış, yazmış olduğu sözlüğe *el-Kâmûsü'l-muhit* (القاموس المحيط) adını vermiştir.[15] Nitekim bundan önceki alimler de sözlüklerine *deniz, okyanus, dalga* anlamlarına gelecek isimler vermekte idiler. Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995) sözlüğüne *el-Muhît*, İbn Sîde (ö. 458/1066) *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, Sâgânî (ö. 650/1252) *el-Ubâb* ve *Mecmaü'l-bahreyn* isimlerini vermişlerdir. Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît* adlı sözlüğü alimler ve öğrenciler arasında büyük bir şöhret bulmuş, ilk başvuru kaynakları arasında yer almıştır. Bunun üzerine *kâmûs* kelimesi zihinlerde yeni bir anlam bulmuş geniş bir ilme sahip kimse için "kâmûs" ifadesi kullanılır hale gelmiştir. Ahmed Faris eş-Şidyâk'ın (ö. 1887) kitabına *el-Câsûs ale'l-Kâmûs*[16] ismini vermesi bu kelimenin kazandığı yeni anlamın (sözlük) yaygınlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. eş-Şertûnî (ö. 1912) ise *Akrebü'l-mevârid* adlı sözlüğünde *kâmûs* kelimesine "sözlük" manasını vererek bunu tescillemiştir.[17] Günümüzde bu kelime yaygın olarak sözlük anlamında kullanılmaktadır.[18]

II. DOĞU VE BATI'DA SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

İlk sözlüğün nerede ve hangi dönemde yazıldığı tam olarak bilinmemekle beraber Çinlilerin bu alanda ilk çalışmalarda bulunduğu tahmin edilmektedir. Miladdan

---

[14] Cevherî, *Tâcü'l-luga*, c. 3, s. 966; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 567.

[15] İlyas Karslı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri,* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 4.

[16] *el-Câsûs ale'l-Kâmûs*, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît* adlı sözlüğünü tenkit maksadıyla yazılmış bir eser olmakla birlikte diğer sözlükleri de ele almakta ve bunların ortak eksikliklerini belirttikten sonra modern bir Arapça sözlüğün nasıl olması gerektiğini anlatarak dil ve sözlükçülük üzerine birçok orijinal görüş ileri sürmektedir. Bk. Atilla Çetin, "Fâris eş-Şidyâk", *DİA*, c. 12, s. 168-170.

[17] القاموس kelimesini şöyle açıklamıştır: كتاب الفيروزابادي في اللغة العربية لقبه بالقاموس المحيط ويطلقه أهل زماننا على كل كتاب في اللغة فهو يرادف عندهم كلمة معجم وكتاب لغة. Bk. Saîd el-Hûrî eş-Şertûnî el-Lübnânî, *Akrebü'l-mevârid fî fusahi'l-Arabiyyeti ve'ş-şevârid*, Beyrut 1889, c. 2, s. 1038.

[18] Emîl Yakûb, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye*, s. 13-14.

önce XI. yüzyılda Bavtişi adında bir Çinlinin kırk bin kelimelik bir sözlük hazırladığı iddia edilmektedir.[19] Ku ye Wang adlı bir dilci tarafından hazırlanan *Yu Pien* ismindeki sözlük ile Hü-shin adlı bir dilci tarafından hazırlanan *Shwo wan* ismindeki sözlük Çin ve Japonların temel iki kaynağı olmuştur.[20]

Doğan Aksan, bugünkülere benzer ilk sözlük olarak anılan eserin İskenderiye Müzesi kütüphanecisi Bizanslı Aristophanes (yaklaşık olarak İ. Ö. II.-II. yüzyıl) tarafından hazırlanmış olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmada Yunancada seyrek kullanılan ve açıklanması güç bazı kelimeler bir araya getirilmiş ve tanımlara da yer verilmiştir. Bu alandaki diğer çalışmalara örnek olarak milattan önce I. yüzyılda İskenderiyeli Pamphilus'un daha önceki çalışmalara dayanan sözlüğü ve Latinlerde Marcus Verrius Flaccüs'ün sözlüklerini anmıştır.[21]

Bilindiği kadarıyla Türk sözlükçüğünün XI. Yüzyılda Kaşgârlı Mahmut'un yazmış olduğu *Dîvânü Lügati't-Türk*'ü yazmasıyla başlaması[22] Türklerdeki sözlük çalışmalarının eski dönemlere dayandığını göstermektedir. Kaşgarlı Mahmut eserini o dönemin Türk illerini dolaşarak oralardan derlediği kelimeler ile oluşturmuştur.[23]

Rus Çariçesi II. Katerina'nın buyruğuyla Alman gezgini P.S. Pallas'ın dünya dillerinin tanınması ve karşılaştırılmasına yönelik olan çalışmayla Batı'da sözlükçülük alanında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Pallas 285 kavramı temel alarak 200 Asya ve Avrupa dilinde bu kavramların karşılıklarını vererek çok dilli sözlüklerin örneğini vermiştir. *Linguarum Totius Orbis, Vocabularia Comparativa* adıyla 1787'de yayımlanmıştır.[24]

En eski kaynaklardan başlayarak bir kelimenin metinlerde geçtiği biçimi ve anlamını, farklı lehçe ve dillerdeki kullanımını veren Jacob Grimm ile kardeşi Wilhelm

---

19 Cemal Muhtar, "İslam'da Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, 1985, s. 364.
20 Attâr, *Mükaddimetü's-sıhâh*, s. 40-41.
21 Aksan, *Her Yönüyle Dil*, c. 3, s. 69.
22 Paşa Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayıncılık 2009, s. 4.
23 Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, s. 5.
24 Aksan, *Her Yönüyle Dil*, c. 3, s. 70.

Grimm'in birçok bilginin yardımıyla hazırlamış oldukları *Deutsches Wörterbuch* Alman sözlüğü sözlükçülükte en önemli gelişme olarak görülmektedir.[25]

III. ARAP DİLİNDE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

Arap toplumunda İslamiyet'ten önce okuma-yazmanın yaygınlaşmamış olması, Arapların göçebe ve savaşa dayalı bir yaşam sürmeleri, şifahi kültüre dayalı bir edebiyatlarının gelişmiş olması gibi sebeplerden ötürü Abbasi döneminden önce Araplara ait sözlük çalışmalarından bahsedilmemektedir. Araplar kendilerine kapalı gelen bir ifadeyi anlayabilmek için şifahi dile ya da şiire başvurmakta idiler. Edebiyat, özellikle şiir alanında oldukça ileri düzeyde bulunmaktaydılar. İbn Abbas'ın Arap şiiri hakkında "divanü'l-Arab" ifadesi şiirin onlar için en önemli bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir. [26]

Bu gibi nedenlerden ötürü Araplar sözlük telif etme konusunda her ne kadar geri kalmış iseler de Emîl Yakûb, Arapların Kurân-ı Kerîm'i anlamaya yönelik gayretlerinin başından itibaren sözlük fikrinin zihinlerinde yer aldığını gösterdiğini ifade etmektedir.[27] Sahabiler Kurân-ı Kerîm'de ya da Hz. Peygamber'in sözlerinde anlamadıkları ifadeleri Hz. Peygamber'e sormuş ve o da bu kelimeleri açıklamıştır. Fasih sayılan Ömer b. Hattab ve Abdullah b. Abbas gibi bazı sahabiler dahi Kurân-ı Kerîm'in anlamına nüfuz edemedikleri bazı kelimeler içerdiğini dile getirmişlerdir. Hz. Ömer, Abese suresindeki أَبًّا (ebben), [28] İbn Abbas ise فاطِر (fâtır) kelimelerinin anlamlarını bilemediklerini ifade etmişlerdir.[29] Nitekim Kurân-ı Kerîm'i anlayabilmek için İbn Abbas şiir ve Arap sözlerinden delil getirerek Kurân-ı Kerîm'deki bu garîb sayılan lafızları açıklamaktaydı. Harici reislerinden Nâfi' b. Ezrak'ın İbn Abbas'a Kurân-ı Kerîm'de yer alan anlaşılması güç 200 kadar kelime sorduğu ve İbn Abbas'ın

---

25 Aksan, *Her Yönüyle Dil*, c. 3, s. 71.
26 Emîl Yakûb, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye*, s. 24-25.
27 Yakûb, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye*, s. 25.
28 ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾ Abese 80/31.
29 Attâr, *Mükaddimetü's-sıhâh*, s. 43; Emîl Yakûb, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye*, s. 25.

Arap meselleri ve şiirleriyle bu kelimeleri açıkladığı ve bu cevapları içeren *Mesâ'ilü Nâfi' b. el-Ezrak* adında eseri bulunduğu rivayet edilmektedir.[30]

Böylece sahabilerin Kur'ân'ı ve hadisleri anlama gayretleri ile sözlük çalışmalarının temeli atılmıştır. Abdullah b. Abbas ile başlayan "Garîbü'l-Kur'ân"a dair birçok çalışmanın yanında "Garîbü'l-hadis"e dair de birçok çalışma yapılmıştır. İslam dünyasında sözlük çalışmalarının başlangıcının dini sebeplere dayandığını ifade edebiliriz.[31]

Farklı diller konuşan birçok milletin İslam'ı kabul edip Arapçayı kullanmaları üzerine ilim adamlarının Kur'ân dili olarak gördükleri Arapçaya yabancı kelime girmesinden ve bu dilin bozulmasından duydukları endişe sözlük çalışmalarının başlayıp gelişmesinde bir diğer etken olmuştur.[32] Dil bilginleri yabancı etkenlerden uzak bir hayat yaşadıkları ve dolayısıyla dillerinde bir bozulma ya da değişimin yaşanmadığı düşüncesiyle dil müfredatını bedevîlerden derlemeye gayret göstermişlerdir. Çöllere giderek buradaki halktan hatta çocuklardan işittikleri tekerlemelerden dahi dil malzemelerini derleyip kaydetmişlerdir. Dilin korunmasına yönelik bu sınırlama coğrafya ile kalmamış zaman kısıtlaması da tayin edilmiştir. Sözlüklerde kullanılabilecek malzeme II. yüzyılın yarısına kadarki dönemle sınırlandırılmıştır. Müvelled kelimelerin sözlüklere alınmaması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmış ancak bu durum Fîrûzâbâdî'nin sözlüğü ile aşılabilmiştir.[33] Tüm bunlara dayanarak sözlük çalışmalarının özelde Kurân-ı Kerîm'i genelde İslam dinini korumak üzere dini saiklerle başladığını dile getirebiliriz.

Ahmed Emin, sözlük çalışmalarının üç aşamada gerçekleştiğini dile getirmiştir:[34]

İlk aşama; Kelimelerin rast gele bir araya getirildiği dönemdir. Buna göre ilim adamları çöllere giderek fasih Araplardan işittikleri kelimeleri kayda geçirerek bir sıraya dizmeksizin bir araya getirirlerdi.

---

30 İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *DİA*, c. 13, s. 380.
31 Attâr, *Mükaddimetü's-sıhâh*, s. 43.
32 Attâr, *Mükaddimetü's-sıhâh*, s. 46-47.
33 Soner Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları" ed. İsmail Güler, İSAM 2015, s. 26-30.
34 Ahmed Emin, *Duha'l-İslam,* Mektebetü'l-üsra 1998, c. 2, s. 263-265.

İkinci aşama; konularına göre kelimelerin bir araya getirildikleri dönemdir. Alimler bir birine yakın manada kelimeleri tek bir konu dahilinde bir araya getirmişlerdir. Mesela Ebu Zeyd (ö. 215/830) yağmur ve süt hakkında birer kitap telif etmiştir. Asmaî (ö. 216/831) hurma, deve, cömertlik gibi farklı konularda irili ufaklı birçok kitap telif etmiştir.

Üçüncü aşama; kendine özel bir metotla tüm Arapça kelimeleri kapsayan sözlüklerin hazırlandığı dönemdir. Ahmed Emin'e göre bu fikri ilk ortaya koyan kişi ise *Kitabü'l-ayn* adlı sözlüğüyle Halîl b. Ahmed'dir (ö. 175/791).

Sıralanan bu aşamalar teorik olarak her ne kadar makul olsa da kronolojik olarak bu teorinin aksine eserlerin var olduğu görülmektedir. Nitekim Halîl b. Ahmed 175/791 yılında vefat etmişken Asmaî 216/831, Ebû Zeyd ise 215/830 yılında vefat etmişlerdir. Buna göre Halîl b. Ahmed'in eserini onlardan sonra telif etme olasılığı oldukça zayıftır. Bu nedenlerden dolayı bazı araştırmacılar bu aşamaları birbirinden kesin çizgilerle ayırmadan iç içe geçmiş olduklarını kabul etmek şartıyla bu teoriyi uygun bulduklarını dile getirmişlerdir.[35]

A. Sözlük Çeşitleri

Soner Gündüzöz, Arap dili sahasında içeriklerine göre farklı sözlüklerin oluşturulduğunu belirterek bunları "yapısal sözlükler" ve "anlam eksenli sözlükler" olarak iki ana gruba ayırmaktadır.[36] Buna göre garîbü'l-Kur'ân, garîbü'l-hadis, fıkıh ve diğer alanlara dair terimsel sözlükleri, canlılar, yer ve ülke isimleri ile ilgili sözlükleri, eş anlamlı, zıt anlamlı ve çok anlamlı sözlükleri, meseller ile ilgili sözlükleri ve fıkhu'l-lugaya dair eserleri anlam eksenli sözlükler arasında; kelimeleri kalıplarına göre ele alan sözlükleri, kelimelerin kökenleri ve dil hataları ile ilgili sözlükleri, müfred, müsennâ ve cem' kelimeler ile ilgili sözlükleri yapısal sözlükler ise arasında değerlendirebiliriz.

---

[35] Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî neş'etühû ve tetavvuruh*, Kahire: Dâru Mısır Li't-tıbâa 't.y.', c. 1, s. 34-35.

[36] Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", s. 43.

1. Anlam Eksenli Sözlükler

Deyim, atasözü, terim, eş ve zıt anlam, kinaye, mecazi ifadelerle ilgili anlam eksenli olarak hazırlanmış sözlük çalışmalarını bu kategoride değerlendirebiliriz.

a. Garîbü'l-Kur'ân

Kurân-ı Kerîm'de az kullanılmasından ötürü anlaşılması güç olan kelimelerin açıklanmasını konu edinen ilim dalıdır.[37] Bu tür sözlükler *Garîbü'l-Kur'ân*, *Mecâzü'l-Kur'ân*, *Meâni'l-Kur'ân* isimlerini taşımaktadır. [38] Kur'ân'da garîb lafızların anlamlarının araştırılması ve tespit edilmeye çalışılması sahabi devrinden itibaren başladığını ifade etmiştik. Bu alanda bilinen ilk eser Abdulah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) eseridir. *Garîbü'l-Kur'ân* adlı eser kendisine nispet edilmekle beraber bazı araştırmacılar bu kitabın bizzat İbn Abbas tarafından yazılmadığını ancak ilim halkasına katılıp kendisinden rivayette bulunan öğrencileri tarafından kaleme alındığı ve kendisine nispet edildiği görüşündedirler.[39]

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde Ma´mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Ahfeş el-Evsat (ö. 221/835), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Zeccâc (ö. 311/923), Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) bu alanda kaleme aldıkları eserlerini başlıca eserler arasında sayabiliriz.[40]

b. Garîbü'l-Hadis

Hadis metinlerinde yer alan anlaşılması güç olan lafızların açıklanmasını konu edinen ilim dalıdır.[41] Bu eserler hadislerin doğru anlaşılmasını sağlamak ve özellikle İslam'ı yeni kabul eden çeşitli kültür ve milletlerden Müslümanların hadisleri hatalı anlamalarını önlemek amacıyla telif edilmiştir.[42]

---

37 İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *DİA*, c. 13, s. 379.
38 M. Sadi Çöğenli, Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını 2000, s. 131.
39 Attâr, *Mükaddimetü's-sıhâh*, s. 48.
40 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 40-43; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İstanbul: İFAV 2010, s. 156.
41 M. Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-hadis", *DİA*, c. 13, s. 376.
42 Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İstanbul: İFAV 2010, s. 248.

Genel kabule göre garîbü'l-hadis alanında ilk eser Ebû Ubeyde Ma´mer b. Müsennâ'ya nispet edildiği halde İbn Nedim, Ebû Adnân Abdurrahmân b. Abdü'l´alâ es-Sülemî'ye (ö. 250/864) nispet etmektedir.[43]

Ebû Amr İshak b. Mirâr eş-Şeybânî (ö. 213/828 [?]), Ebû Ali Muhammed b. Müstenîr Kutrub (ö. 210/825), Asmaî, Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), İbnü'l-Arabî Muhammed b. Ziyad el-Kûfî (ö. 231/845), Muhammed b. Habîb (ö. 245/839), İbn Kuteybe, Ebû İshak İbrâhim b. İshak el-Harbî (ö. 285/899), Müberred (ö. 286/900), Ebû Muhammed Kâsım b. Sâbit es-Sarakustî'yi (ö. 313/925) üçüncü asırda bu alanda eser veren başlıca alimler arasında sayabiliriz.[44]

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Fâik fî garîbi'l-hadis* ile Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser* adlı eserleri daha sonraki dönemlerde yazılmış meşhur eserler arasında sayılabilir.[45]

c. Fıkıh Sözlükleri

İslami ilimlerin gelişmeye başlamasıyla kullanılan kelimelere uzmanları tarafından yeni anlamlar yüklenmiştir. Ortaya çıkan bu ıstılâhî kelimeleri açıklamak üzere sözlükler telif edilmiştir. İslami ilimler arasında ve toplum içinde önemli bir yeri olan fıkıh ilmi alanındaki bu ıstılahları izah için de fıkıh sözlükleri hazırlanmıştır. Bu sözlükler şiirden çok hadisle istişhadda bulunmuş, fakih ve muhaddislerin isimlerine ve bu isimlerin geçtiği hadisleri göstermeye önem vermiştir.[46] Bu sözlükleri şöyle sıralayabiliriz:

1. ez-Zâhir fî garîbi elfâzi'ş-Şafi´î: Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî'ye (ö. 370/980) aittir.
2. el-Muğrib fi tertîbi'l-Mu´rib: Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'ye (ö. 610/1213) aittir.

---

43 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 50; Kandemir, "Garîbü'l-hadis", *DİA*, c. 12, s. 376.
44 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 51-56; Yücel, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, s. 248-249.
45 Kandemir, "Garîbü'l-hadis", *DİA*, c. 12, s. 377.
46 Çöğenli- Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 135.

3. Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât: Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'ye (ö. 676/1277) aittir.[47]
4. Lugâtu Muhtasar-ı İbn Hâcib: Muhammed b. Abdisselam el-Emevî el-Mekkî'ye (Yedinci asırda yaşamıştır) aittir.
5. el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi'ş-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi´î: Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî'ye (ö. 770/1368-69) aittir.[48]

d. Terim Sözlükleri

Kur'ân, hadis, fıkıh gibi ilim dallarındaki garîb kelimeleri ve terimleri açıklayan eserlerin yanında farklı ilim dallarındaki terimleri derleyen ve izah eden sözlük çalışmaları da yapılmıştır.

Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'nin (ö. 387/997) *Mefâtîhu'l-ulûm*, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta´rîfât* ve *Tahkîkü'l-külliyât*, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) *el-Külliyât*, Tehânevî'nin (ö. 1158/1745) *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm* adlı sözlükleri bu alandaki çalışmalar arasında sayabiliriz.[49]

e. Canlılarla İlgili Sözlükler

Yaşamın çoğu alanında hayvanlarla iç içe olunduğundan dolayı hayvanların insan hayatındaki yeri büyüktür. Arap dilinde hayvan isimleri ve onlarla ilgili kelime sayısı oldukça fazladır. Hayvanlarla ilgili yazılan ilk sözlük çalışmalarının haşerat kitapları olması ilginçtir. Bu durumu Hüseyin Nassâr haşerat kitaplarından önce sözlük çalışmalarının Araplar için öneminden dolayı deve ve atlar hakkında yapılmış olabileceği ancak bu eserlerin günümüze ulaşmamış olması ihtimaliyle açıklamaktadır. Ancak yine de Kurân-ı Kerîm'in karınca, bal arısı, çekirge gibi hayvanlara yaptığı atıfların dil alimlerini bu alana yönlendirmiş olabileceğini de belirtmektedir.[50]

---

47 Çöğenli- Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 135-136.
48 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 66.
49 Şerkâvî, *Mu´cemü'l-meâcim*, s. 49-50.
50 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s.123.

Bu alanda yazılan ilk kitap Ebû Hayrat el-A´râbî'ye ait olan *Kitâbü'l-haşerât*'tır. Daha sonraları telif edilen Ebû Amr eş-Şeybânî'nin *Kitâbü'n-nahl ve'l-asel*, Ebû Ubeyde'nin *Kitâbü'l-hayyât ve'l-akârib*, Asmaî'nin *Kitâbü'n-nahl ve'l-asel*, Ali b. Ubeyde er-Reyhânî'nin (ö. 219/834) *Kitâbü'n-nahle ve'l-Baûda*, İbnü'l-A´râbî'nin (ö. 231/846) *Kitâbü'z-zübâb*, Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Asgar'ın (ö. 316/928) *Kitâbü'l-cerâd* adlı sözlüklerini örnek verebiliriz.[51] Bu eserlerin çok azı müstakil olarak günümüze ulaşabilmekle beraber bunlar Ebû Ubeyd'in *el-Garîbü'l-musannef*'i, İbn Kuteybe'nin *en-Neamü'l-mensûb* ve *Edebü'l-Kâtib*'i, Seâlîbî'nin (ö. 429/1038) *Fıkhu'l-luga*'sı, İbn Sîde'nin *el-Muhassas*'ı gibi bazı ansiklopedik kitaplarda fasıllar halinde yer almaktadır.[52]

Kitâbü'l-hayl'in ilk örneği ise Halîl b. Ahmed'in hocalarından Ebû Mâlik Amr b. Kirkire'ye aittir. Ebû Amr eş-Şeybânî, Kutrub, Asmaî, İbn Kuteybe, Zeccâc, Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö. 356/967) eserlerini bu alana örnek verebiliriz..[53] Haşerat kitaplarının aktarımında verdiğimiz bilgiler bu kitaplar için de geçerlidir. Bunun yanı sıra Ebû Osman Amr el-Câhiz'in (ö. 255/869) *Kitâbü'l-hayevân*, Muhammed b. Menkelî'nin *Kitâbü İnsi'l-melâ bi vahşi'l-felâ*[54] ve Ebü'l-Bekâ Kemâlüddin ed-Demîrî'nin (ö. 808/1405) *Hayâtü'l-hayevân*[55] gibi eserleri zoolojik bilgiler vermesi açısından önem arz etmektedir.

Bu alandaki çalışmalardan biri de insanın biyolojik, psikolojik ve sosyal yapısını inceleyen *Kitâbü halkı'l-insan* sözlükleridir. Yapılan çalışmalara göre bu alandaki ilk sözlük Ebû Mâlik Amr b. Kirkire'ye aittir. Kutrub , Mufaddal b. Seleme (ö. 209/903'ten sonra), Asmaî, İbn Kuteybe, Zeccâc, Ebû Ali el-Kâlî, Ahmed b. Fâris'in (ö. 395/1004) *Kitabü halkı'l-insan* eserleri bu türe ait birkaç örnektir.[56]

---

51 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s.124.
52 Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", s. 41.
53 Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, c. 1, s. 126-127.
54 Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", s. 42.
55 Cevat İzgi, "Demîrî", *DİA*, c. 9, s. 152.
56 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 130-131.

f. Yer ve Ülke İsimleri ile İlgili Sözlükler

Dil alimleri şiirlerde, Kurân-ı Kerîm'de ve hadislerde geçen yer isimlerini tespit eden ve hakkında bilgi veren eserler telif etmişlerdir. İlk dönemlerde bu konuyla dilciler ve edebiyatçılar ilgilenirken daha sonraları tarihçi ve coğrafyacılar da bu alanla ilgili eserler vermeye başlamışlardır. Bu alandaki ilk eser Halef el-Ahmer'in (ö. 180/796) *Cibâlü'l-Arab ve mâ kıle fîhâ mine'ş-şi'r* adlı sözlüğüdür.[57]

İbn Nedîm, Ebü'l-Münzir İbn Kelbî'ye (ö. 204/819) *el-Büldânü'l-kebîr, el-Büldânü's-sağîr, Kısmetü'l-arâdîn ve'l-cibâl ve'l-miyâh, el-Enhâr, Menâzilü'l-Yemen* gibi yer isimleri hakkında telif edilen birçok sözlük nispet etmiştir.[58]

Bu alanda yapılan çalışmalar arasında Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *Kitâbü'l-miyâh,*[59] Asmaî'nin *Kitâbü miyâhi'l-Arab, Cezîretü'l-Arab*,[60] Câhiz'in *Büldân*,[61] Yâkut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*[62] adlı eserlerini sayabiliriz.

g. Eş anlamlı, Zıt Anlamlı ve Çok Anlamlı Sözlükler

Eş anlamlı kelime Arapçada *müterâdif* olarak tanımlanmaktadır. Müterâdif kelime anlamı tek, lafızları birden fazla olan demektir.[63] Arapçada müterâdif kelimenin var olup olmadığı dil bilimciler tarafından tartışılan bir mesele olmuştur. Terâdüfü kabul edenlerin başında İbn Cinnî (ö. 392/1002) gelirken kabul etmeyenlerin başında ise Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) gelmektedir. Ebû Hilâl el-Askerî eş anlamlı kabul edilen kelimeler arasında anlam farkının bulunduğu, bir manaya bir kere işaret edildikten sonra buna ikinci ve üçüncü defa gerek olmadığını dile getirerek Arapçada müterâdif kelimelerin yer almadığı ile ilgili görüş sunmuştur.[64] Müterâdif gözüken kelimelerin anlam farklarını *el-Furûku'l-luğaviyye* adlı eserinde incelemiştir.[65] Buna

---

57 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 148.
58 İbn Nedim, *el-Fihrist*, Tunus: Dâru't-Tunûsiyye li't-tab' 1985, s. 439.
59 İbn Nedim, *el-Fihrist*, 247.
60 İbn Nedim, *el-Fihrist*, 251.
61 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 151.
62 Casim Avcı, "Yâkut el-Hamevî", *DİA*, c. 43, s. 288.
63 Cürcânî, *et-Ta'rifat*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye 1983, s. 199.
64 Arap dilinde müterâdif ifadelerin varlığı ile ilgili tartışma için bk. Mustafa el-Alvanî, "Arap Dilinde Terâdüf (Eşanlamlılık)", çev: Galip Yavuz, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1996, s. 231-236.
65 Ahmet Turan Arslan, "Ebû Hilâl el-Askerî", *DİA*, c. 3, s. 490.

karşılık Zihni Efendi'nin belirttiği üzere[66] Fîrûzâbâdî (س ي ف) maddesinde kılıcın isimlerinin binden fazla olduğunu ve bunun gibi eş anlamlı kelimeleri *er-Ravzü'l-meslûf fîmâ lehû ismâni ilâ ülûf* adlı eserinde derleyip açıkladığını dile getirmiştir.[67] Fîrûzâbâdî gibi birçok dil alimi sözlüklerinde müterâdif kelimelere yer vermiştir.

Arapçada zıt anlamlar taşıyan kelimeler *ezdâd* ile ifade edilir.[68] Mesela *bey'* (بيع) kelimesi hem *satmak* hem *satın almak* anlamlarını taşımaktadır.[69] Ezdâd lafızların Arap dilinde var olup olmadığı da dilbilimciler arasında tartışma konusu olmuştur.[70] Buna rağmen bu tür ile ilgili birçok sözlük çalışması yapılmıştır. Kutrub, Asmaî, Sa'leb Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya eş-Şeybânî (ö. 291/904)'nin *Ezdâd* adlı sözlükleri ile Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Muhammed b. Dürüsteveyh'in (ö. 347/958) *İbtâlü'l-ezdâd* adlı sözlüklerini bu türe örnek verebiliriz.[71]

Müterâdifin zıttı olarak birden çok anlam taşıyan kelimelere ise *müşterek* denir. Kurân-ı Kerîm'de var olan müşterek lafızlar ise "vücûh ve'n-nezâir" adıyla incelenmiştir. [72] Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *el-Vücûh ve'n-nezâir*, [73] Müberred'in *Mâ ittefeka lafzuhû vahtelefe ma'nahû mine'l-Kur'âni'l-mecîd*,[74] İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Nüzhetü'l-a'yuni'n-nevâdir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir* [75] eserlerini bu türe örnek verebiliriz.[76]

---

66 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 15.
67 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 822.
68 Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *DİA*, c. 12, s. 47.
69 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 8, s. 23; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, s. 705.
70 Ezdâd kelimelerin Arap dilinde var olup olmadığı ile ilgili tartışmalar için bk. Abdulmuttalip Arpa, "Arap Dilinde Çok Anlamlılık Türü: Ezdâd", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1, cilt: 1, sayı: 1-2, 2010, s. 9-34.
71 Ahmed Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslamî 1993, s. 295-299.
72 İsmail Durmuş, "Müşterek", *DİA*, c. 32, s. 171-172.
73 Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 19.
74 Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 291.
75 Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 20.
76 Vücûh ve'n-nezâir hakkında bk. Selim Türcan, "Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, 9, sayı: 18, 2010 s. 99-124; Halit Zavalsız, "Kur'ân İlimlerinden el-Vücûh ve'n-nezâir", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 4, 2015, s. 63-92.

h. Meseller ile İlgili Sözlükler

Mesel, hayatta edinilen tecrübelere dayanarak içinde bir hikmet barındıran ve genelde mecazi bir üslup taşıyan halka mal olmuş özlü sözlerdir.[77] Türkçedeki karşılığı ise atasözü ve deyimdir.

Araştırmacılar Arap mesellerinin derlenmesinin hicretin birinci yılı Muâviye b. Ebî Süfyân (ö 60/680) döneminde başladığını belirtmişlerdir. Ebû Amr b. ʻAlâ (ö.154/771), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), Ebû Zeyd el-Ensârî, Asmaî, İbn Kuteybe ve daha pek çok alimin *Kitâbü'l-emsâl* adında günümüze ulaşmamış eserlerinin olduğu bilinmektedir.[78] Günümüze ulaşan en eski mesel kitabı Mufaddal b. Dabbî'nin (ö. 178/794) *Kitâbü'l-emsâl*'idir. 170 kadar mesel ihtiva eden ve mesellerin ortaya çıkış hikayelerinin ağırlıkta yer aldığı bir eserdir. Mesellerin çoğu cahiliye dönemi şiirleri, şairleri, savaşları, kabileler hakkında bilgiler içermesi bakımından cahiliye dönemi sosyal ve edebi hayatı ile ilgili önemli bir kaynaktır.[79]

Müerric b. es-Sedûsî'nin (ö. 195/810-11) *Kitâbü'l-emsâl*'i 104 mesel ihtiva etmekle beraber dil ile ilgili açıklamaların ağırlıkta olduğu bir eserdir.[80] Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emsâl*'i 1386 mesel içermekte ve meselleri bütün yönleriyle ve konularına göre ele almaktadır.[81]

Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038) *Simârü'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb* adlı eserinde Arap dilinde atasözü ve deyim gibi kullanılan tamlamaları açıklamış ve bu açıklamalara şiir ve nesir ile istişhadda bulunmuştur.[82] Muhammed Emin el-Muhibbî (ö. 1111/1699) *Mâ yu'avvel 'aleyhi fi'l-muzâf ve'l-muzâf ileyh* adlı eserinde bu esere ilaveler yaparak müşkil kelimeleri izah etmiş ve eseri alfabetik olarak düzenlemiştir.[83]

Hamza b. Hasan el-İsfahânî'nin (ö. 360/971) *ed-Dürretü'l-fâhire*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheretü'l-emsâl*, Ebû Mansûr es-Seâlîbî'nin *et-Temsîl ve'l-muhâdara*,

---

77 Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahati'l-Arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*, Beyrut: Mektebetü Lübnan 1984, s. 332.
78 Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 115-116.
79 İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA*, c. 29, s. 296.
80 Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 116.
81 Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", s. 50; Durmuş, "Mesel", *DİA*, c. 29, s. 296.
82 Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 340.
83 İsmail Durmuş, "Muhibbî, Muhammed Emin", *DİA*, c. 31, s. 36.

Ebû'l-Fazl el-Meydânî'nin *Mecmau'l-emsâl*, Zemahşerî'nin *el-Müstaksâ fî emsâli'l-Arab*, Muallim Nâcî'nin (ö. 1893) *Sânihâtü'l-Arab* adlı eserlerini bu türe örnek verebiliriz.[84]

i. Lügavî (Dilsel) Sözlükler

Belli bir dizim metodu uygulanarak dilin sözvarlığını açıklayan ve bunların nasıl kullanıldıklarını gösteren sözlüklerdir. [85] Bu tür sözlüklere birazdan açıklayacağımız üzere kalb ekolüne göre yazılmış Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-ayn*'ı ve İbn Dureyd'in (ö. 321/933) *el-Cemhere fi'l-luga* adlı sözlüklerini, kâfiye ekolüne göre yazılmış Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Tâcü'l-luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye* adlı sözlüğünü, alfabetik ekole göre yazılmış Saîd b. Abdillah b. Mihâîl eş-Şertûnî'nin (ö. 1331/1912) *Akrebü'l-mevârid* ve Abdullah el-Alaylî'nin *el-Merci´* adlı sözlüklerini örnek verebiliriz.

j. Fıkhü'l-luga

Fıkhu'l-luga, dilin genel kanunlarıyla ilgili meseleleri inceleyen dil bilim dalıdır.[86] Fıkhu'l-lüganın temel konularını dilin kaynağı meselesi; dilin tanımı, gelişimi, geçirdiği evrerler; ses bilimin konuları; nahiv, sarf ve belagat ile ilgili konular; lafız ile anlam ilişkisini inceleyen vaz' ilmi; kelimelerin anlamlarını çeşitli yönlerden inceleyen sözlük bilim; Arap diline ait lehçeler; Arap dili bilginleri ve eserleri oluşturmaktadır. [87] Fıkhü'l-luga eserleri müstakil olarak lügat kitapları arasında değerlendilemese de Arap

---

[84] Durmuş, "Mesel", *DİA,* c. 29, s. 296; Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 118-121.

[85] Emîl Yakûb, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye*, s. 15.

[86] İsmail Durmuş, "Fıkhü'l-luga" *DİA*, c. Ek-1, s. 451.

[87] Ramazan Demir, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-luga" ve 'İlmü'l-luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIII, sayı: 23 (2011/1), s. 198-199. Ramazan Demir, *Fıkhu'l-luga* üzerine yaptığı çalışmasından bu terimin *filoloji* olarak ifade edilmesine karşı çıkmaktadır. Çünkü *filoloji* eski metinlerin yazılı şekillerini inceleyip kültür ve medeniyetin etüt edilmesinde dili araç olarak kullanmakta iken Arap dili bilginleri sadece eski, ölü dili değil yaşayan, canlı dili incelemişlerdir. Aynı zamanda dil çalışmalarıyla dilin bizzat kendisini anlamaya çalışmaktadırlar. *Filoloji* ise dili başka bir gayeye ulşamak için araç olarak kullanmaktadır. Bu terimin dilin bilimsel olarak incelenmesi olarak tanımlanan *ilmü'l-luga* karşılığı olarak kullanılan *dilbilim* şeklinde tercümesini de doğru bulmaz. Çünkü ilk dönem Arap dili bilginleri Batı'dan farklı olarak *filoloji* ve *dilbilim* ayrımı yapmaksızın dili incelemişlerdir. Uygun bulduğu görüş ise Batı'da kullanılan *dilbilim*in (linguistic) Arapçada hem *fıkhu'l-luga* hem *ilmü'l-luga* ile ifade edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için yukarıda işaret ettiğimiz makaleye bakınız.

dilinin sözvarlığını çeşitli yönleriyle incelenmesinden ötürü anlam eksenli sözlükler başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Bu eserler arasında İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*, İbn Fâris'in (ö. 394/1004) *es-Sâhibî fî fıkhî'l-luga ve süneni'l-Arab fî kelâmiha*, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) *Fıkhü'l-luga ve sırrü'l-Arabiyye*, İbn Sîde'nin *el-Muhassas*, Süyûtî'nin (ö. 911/1055) *el-Müzhir* adlı eseri bulunmaktadır.[88]

2. Yapısal Sözlükler

Kelimelerin köklerini inceleyen, kelimeleri isim fiil, mastar, müfred, tesniye ve cem´ gibi morfolojik olarak tasnif eden, farklı lehçelerdeki kullanımları ve halk kullanımını ele alan, hatalı kullanımları gösteren sözlüklerdir.

a. Müfred, Müsennâ ve Cem´ Kelimeler ile İlgili Sözlükler

Kelimelerin müfred, tesniye ve cem´ hallerini ele alan sözlüklerdir. Bu türe ait ilk sözlük Kûfe dil mektebinin başı Ebû Ca´fer Muhammed b. Hasan er-Ruâsî'ye (ö. 187/803) nispet edilmektedir. Ferrâ'ya ait *Kitâbü'l-cem´ ve't-tesniye fi'l-Kur'ân*, Ebû Ubeyde'ye ait *Kitâbü'l-cem´ ve't-tesniye*, Ebû Zeyd el-Ensârî'ye ait *Kitâbü'l-vâhid ve el-Cem´ ve't-tesniye*, Ebû Ömer el-Cermî'ye (ö. 225/840) ait *Kitâbü't-tesniye ve'l-cem´* adlı eserleri bu türe örnek verebiliriz.[89]

b. Kelimeleri Kalıplarına Göre Ele Alan Sözlükler

Bu türe ait sözlükler "kitâbü'l-ebniye" adıyla bilinen kitaplardır. Bir kısmı fiilleri ele alırken bir kısmı isimleri ele almaktadır. Çalışmalar daha çok fiiller üzerine yoğunlaşmıştır.[90] Bu tür eserleri mastar, fiil ve isim kalıplarını ele almaları açısından üç sınıfta inceleyebiliriz.

Ferrâ'nın *el-Mesâdir fi'l-Kur'ân* ve Ebû Ca´fer Ahmed b. Ali el-Beyhakî'nin (ö. 544/1162) *Tâcü'l-mesâdir* adlı eserini sadece Kur'ân'daki mastarları inceleyen eserlere örnek verebiliriz. Asmaî, Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934), Niftaveyh

[88] Subhî Sâlih, *Dirasât fi fıkhî'l-luga*, Beyrut: Dârul'l-ilm li'l-melâyin 2009, s. 23-25.
[89] Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 172.
[90] Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 176.

(ö. 323/935), Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin (ö. 518/1124) bu türe ait sözlükleri bulunmaktadır.[91]

Fiil kalıplarını ele alan sözlükler "fe'ale" ve "ef´ale" kalıpları arasındaki anlam birliği ve anlam farklılığını ele alır. Kutrub, Ferrâ, İbnü's-Sikkît (ö. 244/858), Zeccâc, Ebû Alî el-Kâlî'nin bu alanda yazılmış eserleri bulunmaktadır. Bu iki kalıp dışında Sâgânî (ö. 650/1252) "ifte'ale" ve "infe'ale" kalıplarını işlemiştir.[92]

Ebû Ubeyd *el-Garîbü'l-musannef* adlı eserinde fiillerle beraber isimleri de konu edinmiştir. Eserini bâblara ayırmış ve her birine bir ya da daha fazla örnek vermiştir. [93] İbn Kuteybe *Edebü'l-kâtib* adlı eserinin ikinci bölümünü isimlere ayırmıştır.[94] Ebû Said el-Asmaî *İştikâkü'l-Esmâ* adlı sözlüğünde 130'a yakın ismin anlamını açıklamış ve bazı isimlerin türediği kökler hakkında bilgi vermiştir.[95]

c. Kelimelerin Kökenleri ile İlgili Sözlükler

Aralarında anlam ilişkisi olan kelimelerden birinin diğerinden türetilmesine "iştikak" denir. Dil bilimcilere göre üç tür iştikak vardır. Asıl harfleri ve sıralanışları aynı olan ve aralarında anlam ilişkisi olan kelimeler arasındaki türeme "iştikâku's-sağir" olarak isimlendirilir. Kök harflerinin aynı olup ancak sırlanışının farklı olduğu aralarında anlam ilişkisi olan kelimeler arasındaki türemeye "iştikâku'l-kebir" denir. İki asıl harfleri ile anlamları arasında birlik olan ya da harfleri arasında mahreç birliği veya yakınlığı olan kelimeler arasındaki türemeye de "iştikâku'l-ekber" denir. [96]

Bu türle ilgili müstakil eserler hicri ikinci yüzyılda verilmeye başlanmıştır. Kutrub, Ahfeş el-Evsat, Müberred ve Zeccâc'ın *İştikâk* isimli eserleri bulunmaktadır. Bunlar dışında Asmaî'nin *İştikâku'l-esmâ,* Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö. 384/994) *el-İştikâku's-sağir* ve *el-İştikâku'l-kebir*, Ebû Ca´fer Ahmed b. Muhammed b.

---

91 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 177-178.
92 Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, c. 1, s. 180-183.
93 Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arab*, c. 1, s. 190.
94 Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabî*, c. 1, s. 192.
95 Mehmet Nuri Alpak, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin "Tercümanu'l-lügat" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006, s. 41.
96 Hulûsi Kılıç, "İştikak", *DİA*, c. 23, s. 439-440; Kemal Tuzcu, "Araplarda Etimoloji Çalışmaları", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,* cilt: 1, sayı: 1, 2001, s. 66-67.

İsmail en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Kitâbü'l-İştikâk li Esmâillahi Azze ve Celle* adlı kitaplarını zikredebiliriz.[97]

Farklı dillerden gelen kelimeler hakkında da sözlükler hazırlanmıştır. Bu tür kelimeler *muarreb*, *dahîl* ve *müvelled* olarak adlandırılır. Arapça kelime kalıplarına uyarlanarak Arapçalaşmış yabancı kökenli kelimeler *muarreb*, yabancı dilden değişime uğramadan Arapçaya giren kelimeler *dahîl*, Arap olmadığı halde Araplar arasında yetişen kimselerin dillerinden Arapçaya girmiş olan kelimeler ise *müvelled* olarak isimlendirilmiştir. Ancak bu kelimeler eş anlamlı olarak da kullanılmıştır.[98]

Cevâlîkî'nin (ö. 540/1145) *el-Muarreb min kelâmi'l-acem alâ hurûfi'l-mu'cem* adlı sözlüğü bu alanda yazılan ilk müstakil eserdir. Abdullah b. Muhammed el-Uzrî el-Bişbîşî'nin (ö. 820/1417) *et-Tezyîl ve't-tekmîl li-me'stu'mile mine'l-lafzi'd-dahîl*, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) *Şifâü'l-galîl fîmâ fî kelâmi'l-Arab mine'd-dahîl*,[99] Ahmed b. Kemalpaşa'nın (ö. 940/1534) *Risâle fî ta'rîbi'l-elfâzi'l-Fârisiyye* adlı eserlerini bu türe örnek olarak verebiliriz.[100]

d. Dil Hataları ile İlgili Sözlükler

Nahiv ve sarf ilimlerinde harflerin telaffuzunda, kelimelerin anlam ve kullanımlarında hata etmek *lahn* terimi ile ifade edilmektedir.[101] Arap dışındaki diğer milletlerin Müslüman oluşları ve Arapların diğer milletlerle bir arada yaşamalarıyla dilde karşılıklı olarak etkileşimde bulunulmuş Arapçanın farklı bölgelerde değişik lehçelere dönüşmesine ve hatalı kullanımların ortaya çıkıp yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Arap dilcileri Arap dilini bozulmadan korumak için dil müfredatını bedevilerden toplayarak lügatler yazmış ve Arap dilinin kaidelerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu tür sözlük çalışmaları arasında halk dilinde hatalı kullanılan kelime, terkip, deyimlerin derlenip doğrularının verildiği sözlük çalışmaları bulunmaktadır. Bu

---

97 Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 180-183.
98 Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ta'rîb", *DİA*, c. 40, s. 26-27.
99 Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 64-65; Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 87.
100 Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 87.
101 Şehabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Çorum: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 6, sayı: 11, 2007, s. 160.

tür sözlük çalışmalarına genel olarak "Lahnü'l-âmme, Galatâtu'l-avâm, Mâ telhanu fîhi'l-âmme, Islâhu'l-mantık, Lahnü'l-avâm, Lahnü'l-havâs" gibi isimler verilmiştir.[102]

Bu tür sözlük çalışmaları arasında Kisâî'nin (ö. 189/805) *Lahnü'l-âmme*, İbn Sikkît'in *Islâhu'l-mantık*, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdillah b. Saîd el-Askarî'nin (ö. 382/992) *Mâ lahene fîhi'l-havâs mine'l-ulemâ*, Harîrî'nin (ö. 516/122) *Dürretü'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâs*, Ebû Muhemmed Abdullah b. Berrî b. Abdilcebbâr'ın (ö. 582/1187) *Ağlatu'd-duafâ' mine'l-fukahâ'* gibi eserlerini sıralayabiliriz.[103]

B. Arap Lügatçiliğinde Ekoller

Halîl b. Ahmed'den itibaren Arapça lügat çalışmaları farklı bir metot izlemeye başlamış ve çeşitli ekoller oluşmuştur. Bu ekolleri dört sınıfa ayırarak inceleyebiliriz:

1. Mahreç ve Kalb Ekolü
2. İbn Dureyd Ekolü
3. Kâfiye Ekolü
4. Alfabetik Ekol

1. Mahreç ve Kalb Ekolü

Bu ekolün kurucusu Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'dir. Aynı zamanda sözlük diziminde alfabetik metodu uygulayan ilk kişi olmakla önderlik ettiği bu ekol Arap lügatçiliği tarihinde ortaya çıkan ilk ekoldür.[104] Bu nedenle bu ekole "el-Ferâhidî" ekolü de denmektedir.[105]

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn* adlı sözlüğünde harflerin mahreçlerini (çıkış yerlerini) esas almıştır. Asıl harfleri aynı olan kelimeleri harflerin yerini değiştirmesiyle aynı başlık altında zikretmiştir. Uyguladığı bu metoda *kalb metodu* denmektedir.

Ebû Ali el-Kâlî *el-Bâri*, Ezherî (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luga*, Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995) *el-Muhît fi'l-luga* adlı eserlerinde bu metodu uygulamışlardır.

---

[102] Abdurrahman Çetin, "Lahn", *DİA*, c. 27, s. 55-56; Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", s. 157.
[103] Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 66-73.
[104] Attâr, *Mukaddimetü's-sıhâh*, s. 95.
[105] Karslı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, s. 16.

a. Kitâbü'l-Ayn

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye nispet edilmekte birlikte eserin sonuna doğru vefat etmesi üzerine öğrencisi Leys b. Muzâffer'in ve diğer öğrencilerinin bu eseri tamamladığı iddia edilmiştir. Diğer görüşler ise fikir, bilgi ve açıklamaların Halîl b. Ahmed'e ait olup telifinin ise Leys'e ve diğer öğrencilerine ait olduğu ya da Leys'in şöhret gayesiyle eseri sahiplenip ikmal ettiği yönündedir.[106] Nitekim Zihni Efendi bu konuda uzunca tartışmaların bulunduğunu zikretmiş ve kitabın başının Halîl b. Ahmed'e sonunun ise Leys'e ait olduğu iddiasına değinmiştir.[107]

Halîl b. Ahmed harflerin bilinen dizimini terk ederek mahreçlerin sırasına göre eserini telif etmiştir. Gırtlak harflerinden başlayarak dil, diş ve dudak harflerine doğru bir dizi takip etmiştir. Sıralama ise şöyledir: ع ح ه خ غ/ ق ك/ ج ش ض/ ص س ز/ ط د ت/ ظ ذ ث/ ر ل ن/ ف ب م/ و ي ا. Ayn (ع) harfi ile başladığından dolayı eserine *Kitâbü'l-ayn* ismini vermiştir.[108] Kelimelerin asli harflerini esas alarak zâid ya da başka bir harften değişen harflere itibar etmemiştir.[109]

Kalb sistemini uygulayarak kelimenin asli harflerinin yer değiştirilmesiyle oluşan kelimeleri aynı başlık altında incelemiştir. Manası kullanılan kelimeleri "müsta´mel", kullanılmayan kelimeleri ise "mühmel" olarak belirtmiştir. Buna göre mesela ذهب kelimesini bulmak için boğaza en yakın harften başlayarak dudak harflerine doğru sıralan هذب maddesi tespit edilerek ذهب kelimesi bu başlık altında aranır. Bu başlıkta harflerin yer değiştirmesiyle oluşan هبذ ve ذهب kelimeleri müsta´mel olarak bulunur. Ancak bu kelimeler ذ ve ب bölümlerinde tekrar ele alınmamıştır.[110]

---

[106] Tartışmalar ve görüşler için bk. Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 53-56; Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî*, c. 1, s. 289-296; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, c. 15, s. 310.
[107] Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 11.
[108] Abdülhamid Muhammed Ebû Sikkîn, *Meâcimü'l-Arabiyye medarisüha ve ve menahicüha*, el-Fârûku'l-hadîseti li't-tıbaa 1402 (1981), s. 33.
[109] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 46.
[110] Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn,* Dâr ve Mektebetü'l-hilâl, 't.y.', c. 4, s. 40.

Eserini harflerin mahreç sırasına göre kısımlara ayırmış ve her kısmı "kitab" olarak isimlendirmiştir. Bu kelimeleri sarf kurallarına göre sünâî, sülâsî, rubâî ve hümâsî diye ayırmış ve sahih harflerden oluşan kelimeler ile mu´tel kelimeleri ayrı başlıklar altında incelemiştir. Halîl b. Ahmed şevâhide önem vermiş ve ayet, hadis ve şiirlerden istişhadda bulunmuştur.[111] Hadislere göre ayet ve şiirleri daha fazla kullanmıştır.[112]

Eser mahreç ve kalb sistemine dayanması sebebiyle kullanımın zorluğu, noktalama eksikliğinden dolayı hata etme ihtimaline sebebiyet vermesi, sarf ve iştikak hataları içermesi, müteahhir dönemden kelime rivayetinde bulunması, bazı müsta´mel kelimelerin mühmel olarak gösterilmesi gibi bazı tenkitlere uğramıştır. Ancak alfabetik sözlük alanında yazılan ilk eser olduğu bilgisi göz önünde bulundurulduğunda bu durum normal karşılanabilir.[113]

Kitâbü'l-ayn'ın bir cüz'ü ilk olarak Abdullah Derviş ve Anistâs el-Kermilî tarafından 1967'de Bağdat'ta yayımlanmıştır. Eserin tamamı bulunduktan sonra ise Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim Samerrâî tarafından tahkik edilerek 1988'de Beyrut'ta sekiz cilt halinde yayımlanmıştır.[114]

b. el-Bâri´ fi'l-Luga

Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî tarafından Endülüs'te yazılan ilk sözlük olarak kabul edilir. Kalb ve mahreç metodunu uygulamakla beraber harflerin sırası *Kitâbü'l-ayn'a* göre bazı farklılıklar içermektedir. *el-Bâri´*'deki harf sırası şu şekildedir. ه ح ع خ غ/ ق ك/ ض ج ش/ ل ر ن/ ط د ت/ ص ز س/ ظ ذ ث/ ف ب م/ و ا ي.

Aradaki diğer fark ise *Kitâbü'l-ayn* eserini beş kitaba ayırırken *el-Bâri´* ise altı kitaba ayırmıştır.[115]

---

[111] Ebû Sikkîn, *Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 35.
[112] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 49.
[113] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 49; Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 124.
[114] Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 142; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, c. 15, s. 310-311.
[115] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 61-62.

Toplam 5000 varaklık bir hacme sahip olup eserin zamanımıza ulaşan ilk iki cüzü Hâşim et-Ta´an tarafından tahkikli olarak 1975'te[116] yayımlanmıştır.[117]

c. Tehzîbü'l-Luga

Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin mahreç ve kalb metodunu uyguladığı sözlüğüdür. Halîl b. Ahmed gibi eserini kitaplara ayırmıştır. Ancak ondaki kitap sayısı altıdır. Kelimelere ayet, hadis ve şiirle istişhadda bulunmuş, kendinden önceki sözlüklerde zikredilmeyen kelime anlamlarına yer vermiş, müterâdif kelimeler üzerinde durmuş[118] ve ülke, yer ve su kaynakları isimlerine ayrıca özen göstermiştir. [119]

Tehzîbü'l-luga kendisinden sonra yazılan *Lisânü'l-Arab* ve ve *Tâcü'l-Arûs* gibi sözlüklerin birinci kaynağı sayılmıştır.[120] Abdüsselâm Hârun ve arkadaşları tarafından neşredilmiştir. Eksik olan kısımlarını ise Reşîd Abdurrahman el-Ubeydî *el-Müstedrek ale'l-eczai's-sâbi´ ve's-sâmin ve't-tâsi´* adıyla yayımlamıştır.[121]

d. el-Muhît fi'l-Luga

Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî'ye ait bir eserdir. Mahreç ve kalb metodunu uygulamış ve kitabların taksiminde Ezherî'ye bağlı kalmıştır. *el-Muhît* zengin kelime hazinesine sahip bir sözlük olmakla beraber şahidlerinin az olması ve başvurulan kaynaklarının belirtilmeyişi gibi sebeplerle tenkit edilmiştir.[122] Muhammed Hasan Âl-i Yâsin tarafından neşredilmiştir.[123]

2. İbn Dureyd Ekolü

Bu ekolün temsilcisi *el-Cemhere fi'l-luga* adlı sözlüğüyle İbn Düreyd'dir (ö. 321/933). Bu ekole göre kelimeler asli alfabetik sıraya göre dizilmiş ve kalb sistemi

---

[116] Karslı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, s. 19.
[117] Hüseyin Elmalı, "Kâlî", *DİA*, c. 24, s. 260.
[118] Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 56.
[119] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 58-59; Ebû Sikkîn, *Meâcimü'l-Arabiyye,* s. 55-56.
[120] Ali Cüneyt Eren, "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, 2009, s. 137.
[121] Hüseyin Elmalı, "Tehzîbü'l-luga", *DİA*, c. 40, s. 331.
[122] Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 58- 59
[123] İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, c. 35, s. 514.

uygulanmıştır. Bu sisteme göre yazılmış diğer sözlükler ise *Mücmelü'l-luga* ve *Mu´cemü mekâyîsi'l-luga*'dır.[124]

a. el-Cemhere fi'l-Luga

Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'ye ait bir eserdir. İbn Düreyd asıl harfleri aynı olan kelimeleri tek başlık altında zikrettiği kalb sistemini uygulamıştır. Ancak harflerin çıkış yerlerini değil asıl alfabetik sırayı takip etmesi ile Halîl b. Ahmed'in sisteminden farklılık arz etmektedir.[125] Eser Fr. Krenkow, Muhammed es-Sûretî ve Zeynelâbidin el-Mûsevî tarafından bir cildi fihrist olmak üzere dört cilt halinde neşredilmiştir.[126]

b. Mücmelü'l-Luga

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî tarafından kalb sistemi ve alfabetik dizime dayanarak hazırlanmış bir sözlüktür.[127] Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Züheyr Abdülhamid Sultân ve Şehâbeddin Ebu Amr tarafından neşirleri yapılmıştır.[128]

c. Mu´cemü Mekâyîsi'l-Luga

Bu eser de Ahmed b. Fâris'e ait olup *Mücmelü'l-luga'da* uyguladığı sistemi burada da uygulamıştır. Abdüsselâm Muhammed Hârun[129] tarafından tahkik edilerek altı cilt halinde basılmıştır.[130]

3. Kâfiye Ekolü

Bu ekolün kurucusu *Sıhâh* olarak bilinen sözlüğüyle Cevherî kabul edilmektedir. Kendisinden önceki sistemlere göre kelimelere daha kolay ulaşılabilecek yeni bir sistem geliştirmiştir. Kelimeleri alfabetik sırayla "bâb" olarak isimlendirdiği

[124] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 77.
[125] Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 73.
[126] Nasuhi Ünal Karaarslan, "el-Cemhere", *DİA*, c. 7, s. 323.
[127] Ebû Sikkîn, *Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 85.
[128] Hüseyin Tural, "İbn Fâris", *DİA*, c. 19, s. 480.
[129] Tural, "İbn Fâris", *DİA*, c. 19, s. 480.
[130] Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 148.

son harfe göre dizmiştir. İlk harfi ise "fasıl" olarak isimlendirmiştir. Arama yaparken önce bâb sonra da fasıl sırası izlenir.[131] Şair ve yazarlara kafiye bulma konusunda kolaylık sağladığı için bu ekole "Kâfiye" adı verilmiştir.[132]

Bu ekole göre hazırlanmış diğer sözlükler ise *Lisânü'l-Arab*, *el-Kâmûsü'l-muhît* ve *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*'tur.[133]

a. Tâcü'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye

İsmail b. Hammâd el-Cevherî'ye ait bir sözlüktür. Genel olarak *Sıhâh* olarak bilinmektedir. Kelimeleri alfabetik sıraya göre ve son harfi esas alarak dizmiştir. Son harfe "bâb" ilk harfe "fasıl" adını vermiştir. Mesela ذهن kelimesini bulmak için önce "nûn bâbı"na sonra da "zel faslına" gidilir. Böylece kelimelere daha kolay ulaşabilme yolunu açmıştır.

Harekeleri ayrıca yazı dili ile belirtmesi muhtemel hatalı okumaları önlemesi açısından önemlidir. Kelimeleri sıhhat derecelerine göre sahîh, zayıf, metrûk, mezmûm gibi kategorilere ayırmış ve kelimelerin nevâdir, muarreb, müvelled, müşterek, ezdâd gibi özelliklerini belirtmiştir. Sarf ve nahiv gibi gramer kurallarını belirtmeye önem vermiştir.[134]

Eser, Bulak matbaasında 1875'te iki cilt halinde basılmıştır.[135] Ahmed Abdügafûr Attâr tarafından tahkikli olarak 1956'da Kâhire'de neşredilmiştir.[136] Eser, Nedîm ve Usâme Mer´aşlî tarafından bazı teknik düzenlemelerle *es-Sıhâh fi'l-luga ve'l-ulûm* adında yeniden iki cilt halinde basılmıştır. Mehmed b. Mustafa Vânî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.[137]

---

131 Attâr, *Mukaddimetü's-sıhâh*, s. 101; Ebû Sikkîn, *Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 88.
132 Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-luga", *DİA*, c. 39, s. 357.
133 Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 104.
134 Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 95; Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyye*, s. 107-109.
135 Cemal Muhtar, "İslam'da Sözlük Çalışmaları II", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sayı: 4, 1986, s. 340.
136 Eren, "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", s. 140.
137 Kılıç, "Tâcü'l-luga", *DİA*, c. 39, s. 357.

b. Lisânü'l-Arab

Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfiî'ye (ö. 711/1311) ait Arap dilinin en geniş sözlüklerindendir. Yaklaşık olarak seksen bin madde ihtiva etmektedir. Kelimelerin diziminde son harfi esas almıştır.[138]

Arap şiirlerine, farklı lehçelere, kıraatlere, nevâdir kelimelere, dil kurallarına önem vermesi ve bilgi aktardığı râvîlerin isimlerini zikretmesiyle bir dil ansiklopedisine en çok benzeyen sözlük olarak kabul edilmektedir. Kaynaklardan edindiği bilgileri olduğu gibi aktarmamış kendi görüşünü ve hatalı bulduğu yerleri düzelterek sözlüğünde zikretmiştir.[139]

Ayet, hadis, şiir, mesel ve nutuklardan çokça istişhadda bulunmuştur. Cevherî gibi sadece sahîh olan kelimelere yer vermekle kalmamış dildeki tüm kelimeleri kaydetmeye çalışmıştır.[140]

Eser ilk olarak Fâris eş-Şidyâk'ın tashihiyle yirmi cilt olarak neşredilmiş ve daha sonra birçok baskısı yapılmıştır. Halîl Ahmed Amâyire ve Ahmed Ebü'l-Heycâ *Lisânü'l-Arab*'a ayrıntılı bir fihrist hazırlamışlardır.[141]

c. el-Kâmûsü'l-Muhît

Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya´kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî tarafından yazılmıştır. Eserin tam adı *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasîtu el-câmi´ limâ zehebe min lugati'l-Arab şemâtît*'tir.[142] Arap dilinin en meşhur sözlüklerindendir. Kelimeler son harfleri esas alınarak dizilmiştir.

Fîrûzâbâdî atmış cildi bulacağını düşündüğü bir sözlük hazırlama niyetindeyken daha sonra kullanışlı olmayacağı düşüncesiyle bundan vazgeçmiş ve iki ciltlik bir eser meydana getirmiştir. Eserine *el-Kâmûs* adını vermekle Arap dilinin bütün

---

[138] Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 101.
[139] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 114-115.
[140] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 116.
[141] Hulusi Kılıç, "Lisânü'l-Arab", *DİA*, c. 27, s. 195.
[142] Hulusi Kılıç, "el-Kâmûsü'l-muhît", *DİA*, c. 24, s. 287.

kelimelerini kapsadığı iddiasında bulunmuştur; ancak seksen bin kelimeye sahip *Lisânü'l-Arab*'ı geçememiş atmış bin kelimede kalmıştır.[143]

Arap lügatçilik tarihinde sembollerin ilk defa kullanıldığı sözlüktür. ع yer adı, د şehir adı, ة köy adı, ج çoğul, م maruf gibi kısaltmalar kullanmıştır. Şevâhidleri, dilcilerin isimlerini ve uzun açıklamaları almayarak eserini kısa tutmaya çalışmıştır. Hayvan, şehir ve yer isimleri hususunda oldukça geniş bir eserdir.[144] Aynı zamanda özellikle fıkıh ve aruz olmak üzere çeşitli ilimlerin ıstılahlarını ve eleştirilere rağmen müvelled, a´cemî ve garîb kelimeleri de sözlüğüne almıştır. Cevherî'den almış olduğu kelimeleri kırmızı ile yazmıştır. Bilinen ve fethalı olanlar dışında harfleri harekelemiştir.[145]

Eser dört cilt olarak 1952'de Mısır'da daha sonra büyük bir cilt olarak Müessesetü'-risâle yayınevi tarafından neşredilmiştir. Mütercim Âsım Efendi tarafından *Okyanûsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.[146]

d. Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs

Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed ez-Zebîdî (ö. 1205/1790) tarafından yazılmıştır. Yüz yirmi kaynak kullanarak hazırlanan *Tâcü'l-arûs*, *Kâmûs*'a yapılan en önemli şerhtir. *Kâmûs*'un şevâhidlerini, kaynaklarını ve eksik bıraktığı yerleri tamamlayarak eseri genişletmiştir.[147] 1888-1890 yıllarında Kahire'de harekesiz olarak on cilt halinde basılmıştır. Eserin ilmi neşri Abdüssettâr Ahmed Ferrâc başkanlığında bir heyet tarafından yürütülmektedir.[148]

4. Alfabetik Ekol

Bu ekole göre kelimeler ilk harfinden itibaren alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Bu ekolde yer alan bazı sözlükler kelimenin asıl harflerini esas alıp ondan türeyen

[143] Kılıç, "el-Kâmûsü'l-muhît", *DİA*, c. 24, s. 287.
[144] Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 107-108.
[145] Emîl Ya´kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 121-123.
[146] Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 146.
[147] Ebû Sikkîn, *el-Meâcimü'l-Arabiyye*, s. 110-111.
[148] Kılıç, "el-Kâmûsü'l-muhît", *DİA*, c. 24, s. 288.

kelimeleri o maddenin altında zikrederken; bazı sözlükler kelimeleri okunduğu gibi tertip etmiştir.

Kelimelerin asıl harfleri esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilen sözlükler arasında Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâga*, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'nin *el-Muğrîb fî tertîbi'l-Mu'rib*, Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî'nin *el-Misbâhü'l-münîr*, Bıutrûs el-Bustânî'nin (ö. 1301/1883) *Muhîtu'l-muhît*, Saîd b. Abdillah b. Mihâîl eş-Şertûnî'nin *Akrebü'l-mevârid* adlı sözlüklerini örnek verebiliriz.[149]

Kelimeleri telaffuz edildiği gibi sıralayan alfabetik sözlüklere ise Abdullah el-Alaylî'nin *el-Merci'*, Cübran Mesud'un *er-Râid*, Fuâd Efram el-Bustânî'nin *el-Müncidü'l-ebcedî* ve Halîl el-Cer'in *Larus*'unu örnek verebiliriz.[150]

IV. OSMANLI DÖNEMİ ARAPÇA-TÜRKÇE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

Zihni Efendi adına derlediğimiz sözlük çalışmasının Arapça-Türkçe çift dilli bir sözlük olması dolayısıyla Osmanlı döneminde yazılmış Arapça-Türkçe sözlük çalışmaları hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle İslami ilimler sahasında ve diğer bilimsel alanlarda Türk bilginleri tarafından gerek Türkçe gerek Arapça birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin, medreselerde okutulan eserlerin dilinin Arapça olması ve Araplarla olan dini, ilmi, kültürel, ticari vs. münasebetlerimizin sıklaşması gibi nedenlerle Arapçayı öğrenmek-öğretmek maksadıyla kaleme alınan Arapça-Türkçe sözlükler yer almaktadır.

Türk tarihinde bilinen ilk sözlük çalışması Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin Arapçadan geri olmadığını ispatlamak amacıyla 466/1074 yılında tamamladığı Karahanlı Sahasına ait *Dîvânü Lügati'-t-Türk* adlı

[149] Karslı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, s. 41-42.
[150] Emîl Ya'kub, *el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye*, s. 164-165.

eseridir..[151] İlk sözlük çalışmaları arasında Harezm Sahasına ait Zemahşerî'nin *Mükaddimetü'l-edeb*, Cemâlüddin İbn Mühannâ'nın miladi XIV. yüzyılda yazdığı *Kitâb hilyetü'l-insan ve halbetü'l-lisan* ve Kıpçak sahasına ait Gırnatalı Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *Kitâbü'l-idrak li-Lisâni'l-Etrak* adlı sözlüklerini[152] sayabiliriz.

Sözlük çalışmaları Osmanlı döneminde artarak devam etmiştir. İlk dönemlerde kaleme alınan sözlükler genelde Kur'ân ve dini kitaplarda geçen kelimeleri anlamaya yönelik yazılmıştır.[153] Bu türde yazılan ilk eserler arasında Kur'ân'da geçen kelimeleri ihtiva eden Abdüllatif b. Melek'in (İbn Ferişte) (ö. 821/1418'den sonra) 795/1392'de yazdığı *Lugat-ı Ferişteoğlu* adlı manzum sözlüğü ve Abdülmecid b. Abdüllatif b. Ferişte'nin (ö. 864/1459-1460) 854/1450'de yazdığı *Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî* adlı mensur sözlüğü yer almaktadır.[154]

Kâmûsü'l-muhît'in tercümesi Merkezzâde Ahmet Efendi (ö. 963/1556) tarafından *Bâbûs fî tercemeti'l-Kâmûs* adıyla yapılmıştır. Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) *Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûs* adlı eseri *Kâmûs*'un sadece tercümesi değil aynı zamanda bu esere ikmal, tashih ve tenkit özelliklerini de taşıdığı kabul edilmektedir.[155] Ahmed Lütfî Efendi (ö. 1907), aranılan kelimeyi bulmanın zorluğundan ötürü Mütercim Âsım Efendi'nin *Kâmûs* tercümesindeki 53 bin kelimeyi alfabe sırasına göre düzenleyerek *Lügat-ı Kâmûs* isminde sözlük hazırlamıştır.[156]

Osmanlı döneminde bir diğer tercüme çalışması ise Mehmed b. Mustafa el-Vânî (ö. 1000/1592) tarafından yapılan *Lugat-ı Vankulu* diye anılan *Sıhâh* tercümesidir. Matbaada basılan ilk eserdir.[157] İshak Hocası Ahmed Efendi'nin (ö. 1120/1708)[158]

---

[151] Mustafa S. Kaçalin, "Dîvânü Lügati't-Türk", *DİA*, s. 446-447.
[152] Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, s. 6-9.
[153] Paşa Yavuzarslan, "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 44(2), 2004, s. 187.
[154] *Lugat-ı Ferişteoğlu* ve *Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî* sözlükleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Doç. Dr. Cemal Muhtar, *İki Kur'ân Sözlüğü Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı 1993.
[155] Hulusi Kılıç, "Kâmûsü'l-muhît", *DİA*, c. 24, s. 288.
[156] Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, s. 100.
[157] Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-luga", *DİA*, s. 357.
[158] Ahmed Efendi, Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tezkirecisi İshak Efendi'nin özel hocası olması dolayısıyla İshak Hocası adıyla şöhret bulmuştur. Bk. Reşat Öngören, "İshak Hocası", *DİA*, c. 22, s. 533.

Aksa'l-ereb fî tercemeti Mükaddimeti'l-edeb adlı sözlüğü ise Zemahşerî'nin *Mükaddimetü'l-Edeb* adlı sözlüğünün tercümesidir.[159]

Arapça-Türkçe bir lügat olan ve 30 bin kelime ihtiva eden *Mirkâtü'l-luga* Abdullah Kestelî (ö. 948/1541) tarafından yazılmış ve henüz basılmamıştır.[160] Sıkça karşılaşılan kelimelere yer vermesi, kullanımının kolay olması gibi özelliklerinden[161] dolayı oldukça revaç bulan *Ahterî-i Kebîr* Arapça-Türkçe bir lügat olup Muslihüddin Mustafa b. Şemseddin el-Karahisârî (ö. 968/1561) tarafından yazılmıştır.[162]

Esad Efendi'nin (ö. 1166/1753) *Lehcetü'l-lugat* adlı sözlüğü ise Türkçe kelimeleri madde başı olarak esas tutan ilk sözlüktür. Türkçeden Arapça ve Farsçaya yazılmıştır.[163] Esad Efendi *Lehcetü'l-lugat'ı* ihtisar ederek *Behcetü'l-lugat*'ı yazmıştır. Ali Kâşif b. Ömer el-Üsküdârî tarafından da *Muhtasaru lehceti'l-lugat* adıyla ve Mehmet Rıfat Efendi tarafından *Mir'âtü'l-lugat* adıyla ihtisar edilmiştir.[164] Türkçe kelimelerin madde başı alındığı bir diğer sözlük ise Muhammed Ali el-Ünsî'nin *ed-Derâriyyü'l-lâmi'ât fî müntehabâti'l-lugât* adlı sözlüğüdür.[165]

Tercümanü'l-lugat adlı sözlük Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç sütundan oluşmuş, açıklamalarının Türkçe yapıldığı bir sözlüktür.[166] Mehmet Nuri Alpak yazarını Nazım b. Mehmet olarak verirken[167] Hulusi Kılıç ise Nâzım Efendi (Bursalı M. Tahir) olarak zikretmektedir.[168] Özcan Kaş ise eserin Hamdi adında biri tarafından yazılmaya başlandığı, Hüseyin Remzi tarafından tamamlandığı ve Nazım b.

---

[159] Hulusi Kılıç, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, Tez Çalışması, Konya Yüksek İslam Enstitüsü, Konya 1972, s. 43; Özcan Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 40.

[160] Kılıç, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, s. 23; Nuri Yüce, "Abdullah Kestelî", *DİA*, s. 112-113.

[161] Mustafa Kartal, *Ahterî-i Kebîr ve Sözlükbilim Açısından Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013, s. 28.

[162] Kılıç, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, s. 29; Hulusi Kılıç, "Ahterî", *DİA*, c. 2, s. 184.

[163] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 43-44.

[164] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 45-46.

[165] Kılıç, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, s. 85; Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 52.

[166] Mehmet Nuri Alpak, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin "Tercümanu'l-lugat" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006, s. 56.

[167] Alpak, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları*, s. 53.

[168] Kılıç, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, s. 63.

Muhammed tarafından tashih edildiğini belirtmiştir.[169] Eser, Hulusi Kılıç tarafından *Lehcetü'l-lugat*'ın muhtasarı kabul edilirken[170] Mehmet Nuri Alpak ise iki sözlük arasındaki farklara değinerek buna karşı çıkmıştır.[171] Eser, Özcan Kaş tarafından *Lehcetü'l-lugat* üzerine yapılan bir çalışma olarak kabul edilmektedir.[172] Şemseddin Sâmi, Arapça-Türkçe *Kâmûs-ı Arabî* adında bir sözlük hazırlamıştır. Ancak sözlük cîm harfine kadar basılmıştır.[173]

Hem dil bilgisi kitabı hem sözlük sayılabilecek eserler de kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar arasında Beyrut'ta Türk dili müderrisliği yapan Mustafa Efendi Süleymanzâde eş-Şerîfü'l-Halebî'nin h. 1289'da yazdığı *Kenzü'l-lugati'l-Osmâniyye* adlı eseri bulunmaktadır. Bu eseri Beyrut'ta müderrislik yaparken Osmanlı Türkçesini öğrenmek isteyen öğrenciler için hazırlamıştır. Osmanlı Türkçesi kaidelerini ve Arapça-Türkçe kelimeleri içeren dil bilgisi ve Arapça-Türkçe sözlük kitabıdır.[174]

Yuhanna ve Corcis Nöfel Raciha'nın yazmış olduğu *Mürşidü'l-müteallim ve tercümanü'l-mütekellim fi'l-lügati'l-Osmaniyye* adlı eser Türkçe nahiv ve sarf bilgileri ile beraber konu başlıkları altında Arapça-Türkçe kelimeleri de ihtiva etmektedir. Yazar önsözde özellikle Suriye olmak üzere Arap medreselerinde Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısının arttığı bu nedenle Türkçeyi kolayca öğrenebilecekleri bu eseri telif ettiğini belirtmektedir.[175]

Bu dönemde kaleme alınan manzum sözlükleri ise şöyle sıralayabiliriz:

1. Sübha-i Sıbyân: Ebu'l-Fazl Muahmmed b. Ahmed er-Rûmî tarafından Arapça-Türkçe olarak kaleme alınmıştır.[176]

---

[169] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 46.
[170] Kılıç, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, s. 80.
[171] Alpak *Tercümânü'l-lugat*'ın *Lehcetü'l-lugat*'tan ayıran özellikleri kelimelerin *Lehcetü'l-lugat*'tan farklı olarak ilk harflerine göre sıralanması ve Arapça-Farsça ve Türkçenin beraber kullanılması olarak ifade etmektedir.. Bk. Mehmet Nuri Alpak, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin "Tercümanu'l-lugat" Adlı Eserinin İncelenmesi*, s. 55.
[172] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 46.
[173] Eminoğlu, *Türk Dilinin Sözlükleri*, s. 36.
[174] Yavuzarslan, *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, s. 107-108.
[175] Yuhanna ve Cocis Nöfel Raciha, *Mürşidü'l-müteallim ve tercümanü'l-mütekellim fi'l-lugati'l-Osmaniyye*, Matbaatü'l-emîrkan, Beyrut 1888.
[176] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 53.

2. Nazmü'l-leâl: Şeyh Osman-ı Semerkandî tarafından 1051/1641'de Arapça-Türkçe olarak kaleme alınmıştır.[177]
3. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Âsım Efendi tarafından Arapçayı yeni öğrenenler için kaleme alınmıştır.[178]
4. Nuhbe-i Vehbî: Sünbülzâde Vehbî Efendi (ö. 1267/1852) tarafından Arapça-Türkçe olarak kaleme alınmıştır.[179]
5. Nazmü'l-cevâhir: Hasan Aynî el-Ayıntâbî (ö. 1180/1766) tarafından 1236/1820'de Arapç-Farsça-Türkçe olarak yazılmıştır.[180]
6. Tuhfe-i Fevzî: Muhammed Fevzî Efendi tarafından 1318/1900'de yazılmıştır.[181]
7. Lugat-ı Mahmûdiye: Hasan b. Ali tarafından 1553'te istinsah edilmiştir. 572 beyit ihtiva edip Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür.[182]
8. Tuhfe-i Fedâî: Fedâî tarafından 1044/1634'te Türkçe-Arapça olarak yazılmıştır.[183]
9. Cevâhirü'l-kelimât: Şemsî tarafından 17. yüzyılda 643 beyitlik Arapça-Türkçe olarak yazılmıştır.[184]
10. Nazmü'l-Ferâid: Mezid-zâde Ayıntabî tarafından 1109/1697'de yazılmış Arapça-Türkçe manzum sözlüktür.[185]

[177] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 62.
[178] Mustafa S. Kaçalin, "Mütercim Âsım Efendi", *DİA*, s. 200.
[179] İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2012, s. 15.
[180] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 68.
[181] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 70.
[182] İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2012, s. 13.
[183] İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük*, s. 14.
[184] İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük*, s. 14.
[185] İlker Demirci, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük*, s. 14-15.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZİHNİ EFENDİ VE LÜGATÇİLİKTEKİ YERİ

I. MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN HAYATI ESERLERİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ

A. Hayatı

1. Doğumu ve Nesebi

Mehmed Zihni Efendi, *Meşâhirü'n-nisâ* adlı eserinde kendi ifadesine göre 16 Receb 1262 (10 Temmuz 1846) tarihinde[186] İstanbul'da Şeyh Ebü'l-Vefa adıyla anılan Vefa semtinde Hızır Bey mahallesinde dünyaya gelmiştir.[187] Asıl adı Mehmed'dir. "Zihni" lakabı ise kendisine medresede öğrenci iken zeki olduğuna işaret etmek üzere hocası tarafından verilmiştir.[188] Bazı Arapça kaynaklarda "Rûmî", "İstanbûlî", "Kostantinî" nisbeleriyle zikredildiği görülmüştür.[189]

Babası mülkiye kaymakamlarından Mehmed Reşid Efendi,[190] annesi Güzide Gülsüm Hanım'dır.[191] Ahmed Turan Arslan'ın Zihni Efendi'nin torunlarından Prof. Dr. Kenan Gürsoy'dan dinlediğine göre (05.03.1998) Zihni Efendi'nin babası Çerkezlerden olup Zihni Efendi'nin Şakir Bey isminde Osmanlı Sarayında görevli bir kardeşi vardı.[192]

2. İlim Tahsili

Zihni Efendi'nin tahsil hayatıyla ilgili yeteri bilgi bulunmamaktadır. Özel öğrenim gördükten sonra cami derslerine devam etmiş, ciddi ve sıkı bir eğitimden sonra

---

[186] Bu bilgi Zihni Efendi'nin meşhur kadınların biyografisine dair *Meşâhirü'n-nisâ* adlı eserinde İstanbul edebiyatçılarından Habibe hanımın doğum tarihinin kendi doğum tarihiyle aynı sene olması dolayısıyla düştüğü dipnotta yer almaktadır. Bk. Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Matbaa-i Âmire 1294 (1877), c. 1, s. 159.

[187] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye 1305 (1887), s. 672.

[188] Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Mars Matbaası 1968-69, c. 2, s. 1041.

[189] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: Maarif Basımevi 1951-55, c.2, s. 400; Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-ilmi'l-melâyin 1992, c. 6, s. 123; Hamza Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları 2011, s. 44.

[190] Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-müellifin*, İstanbul: c. 2, s. 400; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. Mehmet Ali Yekta Saraç), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi 2016, c. 1, s. 325; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 6, s.123.

[191] Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. 2, s. 1041.

[192] Ahmet Turan Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1999, s. 28-29.

"Ulûm-i Âliye Şehâdetnâmesi" (İcazetnâme-i Esâtize) almıştır.[193] Tahsiline hangi medresede devam ettiği henüz bilinmemekle beraber Ahmet Turan Arslan, Zihni Efendi'nin terekesi arasında mühründe "es-Seyyid Abdurrahman" ibaresi bulunan Kütahyalı Abdurrahman b. Muhammed el-Fevzî'den (ö. 1864) aldığı icâzetnâmesini bulduğunu bildirmiştir.[194]

Matbaa-i Âmire'de çalıştığı dönemde Ahmed Fâris eş-Şidyâk (ö. 1304/1887), Yûsuf el-Esîr es-Saydâvî (ö. 1307/1890), Muhammed Mahmud eş-Şenkıtî (ö. 1322/1904) gibi alimlerle tanışmış ve ilim ve fikirlerinden istifade etmeye çalışmıştır.[195]

Ayrıca Hamza Ermiş, Hasan Râsim Paşa'nın (ö. 1299/1882) oğluna hocalık yapmak üzere Mısır'da üç ay kadar bulunduğu sırada oranın ilim adamlarından da istifadesinin muhtemel olduğunu bildirmiştir.[196]

3. Meslek Hayatı

Zihni Efendi iş hayatına 1864 yılında Bâbıâli Meclis-i Vâlâ[197] Mazbata Odasında mülâzemeten[198](stajyer) başladı.[199] Altı ay aylıksız çalıştıktan sonra dört yıl aynı görevinde maaşla çalışmaya devam etti.[200]

1868'de Matbaa-i Âmire'de Takvîm-i Vakâyî'nin (resmi gazete) kâtiplik ve musahhihlik görevine terfi etti. Burada on yıl kadar çalıştıktan sonra kendisine Mekteb-i

---

193 Çankaya, *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, c. 2, s. 1041.
194 Ahmet Turan Arslan, "Beylerbeyi Sakinlerinden Mehmed Zihni Efendi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI: Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi 2009, s. 104.
195 Arslan, "Beylerbeyi Sakinlerinden Mehmed Zihni Efendi", s. 104.
196 Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 56.
197 Meclis-i Vâlâ: Meclis-i Vâlâyı ahkâm-ı adliyenin kısa adı. 1837 tarihinde halk ve hükümet arasındaki davalara bakardı. 1861 tarihinde salahiyetleri genişleyerek üç daireye ayrılmış ve 1867 yılında ilga olunarak yerine Şûrayı Devlet kurulmuştur. Bk. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 213.
198 Mülâzemet: Maaşsız acemilik hizmeti yerinde kullanılır bir tabirdir. Mülâzim: Stajyer yerinde kullanılır bir tabiridir. Daha fazla bilgi için bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1971, c. 2, s. 611-612.
199 Ali Rânâ Tarhan, "Müellifin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi" (Mehmed Zihni, *el-Muhtasarât* içinde), Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1957, s. 3; Çankaya, *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, c. 2, s. 1041.
200 Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 46.

Sultânî'de (Galatasaray Lisesi)[201] Arapça ve dini ilimler öğretmenliği görevi verildi.[202] Sekiz ay kadar her iki mesleği de beraber yürüttükten sonra 1879'da Matbaa-i Âmire'deki görevinden istifa ederek iş hayatına öğretmenlik mesleği ile devam etti.[203]

Mekteb-i Sultânî'de Arapça dersleri yanında 1887'te fıkıh dersleri de vermeye başladı. Bu okulda yetişmiş Şair Tevfik Fikret (ö. 1915), *Sahîh-i Buhârî* mütercimi Babanzâde Ahmed Nâim Efendi (ö. 1934), İsmail Hikmet Ertaylan (ö. 1967) gibi birçok ünlü kişinin öğretmeni olmuştur.[204]

1883'te Mekteb-i Sultânî'deki görevi devam etmek üzere Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'de[205] usul-ı fıkıh ve Arapça öğretmenliğine atandı. 1906'da yirmi üç yıl öğretmen olduğu Mekteb-i Mülkiyye'deki görevinden istifa etti.[206] Mekteb-i Mülkiyye'de İstiklal Marşı şairi Mehmed Âkif Ersoy (ö. 1936) ve filozof doktor Rıza Tevfik (ö. 1949) gibi ünlü kişilerin öğretmeni olmuştur.[207] Zihni Efendi, ibtidâî[208] ve

---

[201] Mekteb-i Sultânî, 1856 Islahat Fermanı'nda yer alan Müslim ve gayr-i Müslim bütün Osmanlı tebaasının eşit şartlar altında eğitim hizmetlerinden yararlanmasını temin etmek hususunun yer almasından ötürü rüşdiye üstünde bir okul açma ihtiyacı dolayısıyla açılmıştır. Sultan Abdülaziz 1867'de Paris ziyaretinde Fransız mekteplerini görmüş ve eğitim bakanı Victor Duruy'un Osmanlı Eğitimi için hazırladığı projeyi beğenmiştir. Böylece İstanbul'a döndüğünde 1868'de Fransız liseleri modelinde Galatasaray Sultânîsini açmıştır. Eğitim dili Fransızca ve Türkçe olan okulun öğretmenleri arasında birçok Fransız öğretmen bulunmakla birlikte biri Türk biri Fransız iki müdürü bulunmaktaydı. Cumhuriyet döneminde Galatasaray Lisesi adını almıştır ve günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Feza Gazetecilik 1999, c. 1, s. 316-318; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005, c. 1, s. 103-104.

[202] Çankaya, *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, c. 2, s. 1041; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 35.

[203] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 47.

[204] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 48.

[205] Mekteb-i Mülkiye, 12 Şubat 1859 tarihinde kaymakamlık ve müdürlük gibi mülkî kadrolarda istihdam edilecek memurların yetiştirilmesi için kurulmuş yüksek eğitim okuludur. İmtihanla seçilerek öğrenci kabul eden Mekteb-i Mülkiye başlangıçta yüz öğrenci alıyorken 1892'de sayı kırka düşürülmüştür. Bu okuldan mezun olan öğrencilere kaza kaymakamlıklarına, hükümet merkezindeki kalemlerle vilayetlerdeki kalemler reisliklerine, Şûrâ-yı Devlet mülâzımlıklarına, sefaret katipliklerine ve şehbenderliklere tayin olma hakkı tanınmakta ve ilanda vali, sefir, müsteşar, Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Muhasebat reis ve azası, Âyan Meclisi azası olma hakkına sahip olacakları belirtilmekteydi. 1936'da Ankara'ya nakledilen Mülkiye Mektebi bugün Siyasi Bilgiler Fakültesi olarak Ankara Üniversitesi içinde yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bk. İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", s. 337-340.

[206] Çankaya, *Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi,* c.2, s. 1041-42; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 35-36.

[207] Hamza Ermiş, "Son Dönem Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 11, 2005, s. 58-59.

[208] İbtidaî: İlk tahsil veren mektep yerinde kullanılır tabirdir. Daha fazla bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, c. 2, s. 14.

rüşdî[209] derecede eğitim öğretimde bulunmak üzere Mekteb-i Sultânî öğretmenleri tarafından 1888'de açılan Mekteb-i Edeb özel okulunda da ders vermiştir.[210]

Öğrencilerinin Zihni Efendiyle ilgili hatıralarına göre öğrencileri tarafından çok sevilen, onlarla yakından ilgilenen, şefkatli ve espirili yapısıyla öğrencilerinde tatlı anılar bırakmış bir hoca idi. Zihni Efendi'nin *Mülkiye Tarihi* kitabında yazan bütün öğrencilerinin hatıralarını gözden geçiren Hamza Ermiş, Zihni Efendi ile ilgili olumsuz duygular yansıtan bir hatıraya rastlamadığını ifade etmektedir.[211]

Zihni Efendi öğretmenlik görevini yerine getirirken komisyon ve meclis üyelikleri ve teftiş kurulu başkanlığı da yapmıştır. 1891'de Maârif Nezareti'nde Tedkîk-i Müellefat (yazılı metinleri inceleme) Komisyonu üyeliğine, bu vazifeleri devam etmek üzere 1894-5'te Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliğine 1903'te Maârif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muâyene[212] Reisliğine terfi etti. Meşrutiyetten sonra tekrar Meclis-i Kebîr-i Maârif Azalığına tayin edildi. Kanuna göre yaş haddini aşmış olmasına rağmen ilim ve faziletteki üstünlüğünden dolayı bu engel Hey'et-i Vükelâ kararı ile kaldırılarak Zihni Efendi bu kanundan istisna edilmiş oldu.[213]

Mehmed Zihni Efendi görevini layıkıyla yürüttüğü için bir takım rütbe ve dereceler almış ve "nişan"[214] adında çeşitli madalyalara layık görülmüştür. Bu ödüllerin yanı sıra kendisine uluslararası alanda da ödüller verilmiştir. 1888'de Stockholm'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne gönderdiği basılmış eserlerinden dolayı İsveç ve Norveç hükümeti tarafından kendisine altın madalya verilmiştir.[215]

---

[209] Rüşdî: Şimdiki orta mektep derecesindeki mekteplere verilen addır. Daha fazla bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, c. 3, s. 65-68.

[210] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 51.

[211] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 50.

[212] Encümen-i Teftiş ve Muayane, 1324 (1908) temmuz inkılabına kadar Maarif Nezâreti teşkilatı meyanında mevcut bulunmuş olan bir büronun ismiydi. Telif, tercüme her ne olursa olsun bastırılmak istenilen şeyler bu encümende tetkik edilir, bastırılmasında mahzur görülmeyenler verilen izin üzerine basılırdı. Mahzurlu görülenlere izin verilmez onlar da basılmazdı. Daha fazla bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, c. 1, s. 531-532.

[213] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 36.

[214] Nişan: Devlet tarafından hizmet mükafatı olarak muhtelif derecelerde verilen ve göğse takılan alametin adıdır. Daha fazla bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, c. 2, s. 694-696.

[215] Tarhan, "Müellifin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi", s. 5; Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 53-55.

4. Tasavvufa İntisabı

Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'da bildirdiğine göre Zihni Efendi Şa'bânî Tarikati mensubu olup Şeyh Muhammed Necib Efendi'nin (ö. 1890) "ehass-ı müridânından"dır. Vassâf, Zihni Efendi'nin bu tarikate nasıl intisab ettiğine dair bilgi vermiştir.[216]

5. Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği

Zihni Efendi hayatını araştırma, yazma ve talebe yetiştirmekle geçirmiş son derece çalışkan bir alim idi. İş görevleri dışındaki vaktini kütüphanelerde geçirir, az uyurdu. Ciddi, samimi, edebli ve şefkatli bir kişiliği vardı.[217]

Küçük yaşta hocası tarafından kendisine verilen "Zihni" mahlası onun zeka ve anlayış yönüyle yaşıtlarından üstün olduğunu gösterir. Küçük yaştan itibaren sıkı ve ciddi bir eğitim almış ve meslek hayatında da bu ciddiyet ve başarısını göstermiştir. Matbaa-i Âmire'de katiplik ve musahhihlik, Maârif Nezaretinde Tedkîk-i Müellefât Komisyonu üyeliği gibi önemli görevlere atanması, Mekteb-i Sultânî ve Mekteb-i Mülkiye gibi döneminin en iyi sayılan okullarında müderrislik yapması, gerek yurt içi gerek uluslar arası ödüllere layık görülmesi, telif ettiği eserleri bunun en iyi ispatıdır.

Öğrencilerinin hatıralarında anlattıklarına göre Zihni Efendi öğrencileri tarafından çok sevilen, onlara kibar ve merhametle davranan, baba sıcaklığıyla yaklaşan öğrencilerinin zihninde tatlı bir iz bırakmış bir hocaydı. Bazı öğrencilerinin onunla ilgili görüşleri şöyledir:

Kirkor Kömirciyan: "… Hacı Zihni Efendi çok nazikti. Fıkıhta derin tetebbuu vardı; evliya gibi pek mübarek bir zat idi."[218]

---

[216] Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi 2006, c. 4, s. 96-97; Adem Ersoy, "Bir Şa'bânî-i Halvetî Müntesibi Olarak Mehmed Zihni Efendi", *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu –Kastamonu'nun Manevi Mimarları-,* Kastamonu Üniversitesi 4-6 Mayıs *2014,* s. 234.

[217] Çankaya, *Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi*, c.2, s. 1042; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 76.

[218] Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Örnek Matbaası 1954, c.1, s. 352.

İsmail Hikmet Ertaylan: "Edebiyat-ı Arabiyye hocamız Hacı Zihni Efendi, bir insan değil, bir melekti. Üç senelik hocalığı esnasında ruhu incitecek tek bir kelime ağzından çıkmış değildi. Asil, necib, halîm selîm, bir insan-ı kâmildi. Hem âlim hem muallimdi; hem de müşfik, mülayim bir muallimdi. Adeta bir babaydı."[219]

Yine Ertaylan'ın anlattığına göre Zihni Efendi tahtaya kaldırdığı öğrenci sorularına cevap veremezse mülayim bir tavırla:

-Rahatsız mı idin oğlum, çalışamadın mı? Bir dahakine çalışırsın, der. Üçüncü defa cevap verememesi durumunda eliyle sakallarını sıvazlayarak "Fesubhânellah" derdi. Ertaylan'ın ifadesine göre bu onun en ağır sözü idi.[220]

Bazı öğrencileri kendisinin fıkıh ve Arap diline hakim, çok bilgili bir hoca olduğunu dile getirmekle beraber o dönemde farklı fikirlere sahip olmalarından ötürü kendisinden gereğince faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir.[221]

İslami ilimlerin hemen her sahasında özellikle Arap Dili ve Edebiyatı alanında nitelikli eserlerle kendisini ispatlamış, güven ve saygınlık kazanmıştır.[222] Batılı bilim adamlarından Helmuth Ritter (ö. 1971) Zihni Efendi hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Siz kendi kıymetlerinizi bilmiyorsunuz, değerli şahsiyetleri tanımıyorsunuz. Öyle büyük şahsiyetler yetiştirmişsiniz ki onlar Avrupa'da olsalar, biz onları baş tacı ederdik. Onlardan birisi de Mehmed Zihni Efendi'dir."[223]

Tüm bu başarılarına rağmen çevresindeki insanlar tarafından gurur ve kibirden uzak, mütevazı bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Eserlerinde Matbaâ-i Âmiredeki görevi hariç hiçbir ünvanını kitapta zikretmemiştir.[224] Eserlerinin başında kendisini Rabbine muhtaç aciz bir kul olarak "el-'abdü'l-fakîr ilâ Rabbihi'l-ganiyy" (Zengin Rabbine

[219] İsmail Hikmet Ertaylan, *Yetmiş Yılın Masalı*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası 1964, s. 136-37.
[220] Ertaylan, *Yetmiş Yılın Masalı*, s. 137.
[221] Çankaya, *Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi*, c.2, s. 1042.
[222] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 325.
[223] M. Esad Coşan, *İslam Sevgi ve Tasavvuf*, İstanbul: Seha Neşriyat 1994, s. 58; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 83.
[224] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 64.

muhtaç fakir kul) şeklinde tanıtmış ve her kulun hata yapabileceğini anlatan çeşitli beyitler zikretmiştir.[225]

Fikir ve siyaset adamı Filistinli İzzet Derveze'nin (1888-1984) Osmanlı ile alakalı hatıralarını anlattığı kitabında Osmanlı'nın eğitim sisteminden ve okullarda okutulan kitaplardan bahsederken eğitim dilinin Türkçe olduğu ve Arapça sarf ve nahve dair okutulan kitabın dahi *el-Müşezzeb* adlı Türkçe bir eser olduğundan bahsederek şöyle devam etmiştir: "İbtidai mekteblerde okutulan bu kitaplar payitahtta yazılarak basılır ve ülkenin her tarafına gönderilirdi."[226] Bu ifadeler Zihni Efendi'nin eserlerinin ülkenin her tarafında ders kitabı olarak okutulacak kadar takdire şayan olduğunu göstermektedir. Nitekim Kuraşîzâde Mahmud Nedim'in Saadet Gazetesi'nde Zihni Efendi'nin eserlerine dair takdir ve teşekkür yazısı bulunmaktadır. Buna göre Zihni Efendi'nin Arap dili gramerine dair *Müntehab* ve *Muktedab* adlı eserleri Arapçanın öğretimi hususunda büyük bir ihtiyacı karşılamakta ve *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eseri edebiyat kitaplarında geçen beyitlerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.[227]

---

[225] Örneğin *Meşâhirü'n-Nisâ* adlı eserinin başında şu beyit yer almaktadır: وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّنِي بَشَرٌ ... أَسْهُو وَأُخْطِئُ مَالَمْ يَحْمِنِي الْقَدَرُ

[226] İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, çev. Ali Benli, Klasik 2007, s. 186.

[227] Gazetede yer alan metin şöyledir: Eslâfımızın sarf ve nahve dair ahlâfa yâdigâr bıraktıkları âsâr-ı celîleden muhtasarlarının mündericâtı nâkıs ve ibâratı muğlak ve mütevvelâtın muhteveyât ve suver-i tertîbâtı da ihtiyâcât-ı hakîkiyyeye gayr-ı muvâfik olmağla bunlardan birkaç dânesinin okunması diğerlerinin görülmesinden muğnî olmadığından ve kâffesinin tetebbü ve mutalaasına şimdiki evlâdı vatanın müddet-i mahdûde-i tahsîliyyeleri yetişmediğinden mirkât-ı ulûm tesmiye buyrulan bu iki âletin teshîl-i tahsili için tarh-ı zevâid ve cem'-i fevâid yolunda açık Türkçe yazılmış iki kitâb-ı fevâid nisaba hakikaten ihtiyaç vardı.
Fazl u kemâli âsâr-ı müteaddide-i ilmiyesini görenlerce müsellem olan izzetlü Zihni Efendi Hazretleri ihtiyâc-ı mezkûru dahi def' ve ref' eylediğini râğıb-ı Arabî olan mübtedîlere kemâl-i teşekkürle ihbâr ederim.
Şöyle ki mûmâ ileyh mukaddemen cemî-i kütüb-i sarfiyyenin zübdesi olmak üzere "el-Müntehab fî ta'lîmi lugati'l-Arab" ve ânın muhtasarı olan "el-Muktedab" kitaplarını telif buyurdukları gibi bu kere dahi mütedâvil ve gayr-ı mütedâvil kâffe-i kütüb-i nahviyyenin hulâsası olarak "el-Muktedab fî Lisâni'l-Arab" nam kitab-ı müstetâbı telif edip şirket-i mürettebiyye matbaasında gayetle nefis bir surette tab' ettirmeğe muvaffak olmuşlardır.
Ulûm-ı Arabiyyedeki rüsûhu malum olan böyle bir zâtın meziyyât-ı âsârını tarife hâcet olmayıp bâ-husus bunda kitabında emsileye harekeler konulup manaları Türkçe beyân olunarak mübtedîlerin vehleten anlamayacağı hiçbir şey bırakmadığından ve mübtedîlere nazmen ve neşren tatbîkât-ı lâzimeyi dahi göstermek için "Kitâb-ı Terâcüm" ve "Telhîs-i Meânî" ve havâşisindeki ebyâtın Türkçe şerh ve tercümesine dair "el-Kavlü'l-ceyyid" namlarıyla iki eserlerinin daha tab' olunmakta idüğü kitâb-ı mezkûrun dîbâcesinde tebşir buyrulduğundan muhakkak mûmâ ileyh'in şu hizmetleri hakikaten mûcib-i teşekkürdür. (Kuraşîzâde Mahmud Nedim, Saadet Gazetesi, 5 Şevval 1304/ 14 Haziran 1303, numara: 752, s. 2.)

Son derece üretken olan Zihni Efendi'nin araştırmacı, müdakkik, münekkid yönü eserlerine de yansımıştır. Çeşitli belagat kitaplarında geçen beyitleri açıkladığı *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserinde şârihin verdiği bilgileri aynen kabul etmemiş başka eserlerden de araştırarak teyit ya da tenkit etmiş, farklılıklara işaret etmiştir. *Mutavvel*'de cahiliye şairi Züheyr'in muallaka kasidesinde geçen bir beyiti açıklarken beyitte geçen علم اليوم ifadesinin Zevzezenî'nin (ö. 486/1093) Muallaka şerhinde ما في اليوم şeklinde geçtiğini bildirmiştir.[228] Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) aynı şiirden zannederek ard arda naklettiği iki beyitin aslında farklı şairlere ait iki ayrı beyit olduğu hususunda uyarıda bulunmuştur.[229]

Nüshalarda bulunan farlılıklara işaret etmiş, hatalı yazılan yerleri belirtmiştir. *Telhîs*'te yer alan bir şiirde geçen من الدر ifadesinin bazı nüshalarda من الدرر şeklinde geçtiğini ve bu nüshaların hatalı olduğunu bildirmiştir.[230] *Kâmûs*'ta bir hikayede yer alan مُقْعَد lafzının *Kâmûs*'un eski basmalarında ism-i mekân ve masdar-ı mîmî sîgasıyla مَقْعَد şeklinde yanlış zapt edildiği hususunda uyarmıştır.[231]

Zihni Efendi yeri geldiği zaman kendi hatalarını dahi zikredip tashih etmiştir. İnfi'âl bâbına Zemahşerî'nin *Atvâku'z-zeheb* adlı eserinden örnekler verirken o bölümü matbu tercümede yanlış zapt edildiğini bildirmiştir.[232] Yine *Atvâku'z-zeheb*'den örnek verirken واسلة مقولي ifadesinin "dilin ucu" anlamına geldiğini tercümede hata edildiğini bildirmiştir.[233] Aynı zamanda Zihni Efendi'nin eserlerinde birçok kaynak kullanıyor olması onun zengin bir literatür bilgisine sahip olduğu ve bu eserlerin içeriğine hakim olduğunu göstermektedir.

---

[228] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 't.y.', Tıpkıbasım, Üsküdar: Âsitâne, 't.y.', s. 216.
[229] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 62-63.
[230] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 7.
[231] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 479.
[232] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 273.
[233] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 401.

6. Vefatı

Mehmed Zihni Efendi Muharrem/Aralık 1332/1913 Çarşamba günü İstanbul Beylerbeyi semtinde Şemsi Bey sokağında bulunan evlerinde vefat etmiştir.[234] Cenaze namazı Beylerbeyi Camii'nde kılınarak Küplüce Camii yakınındaki "Tarhan ailesi" adındaki aile mezarlığında defnedilmiştir.[235]

Vefat haberi gazetelerde teessüfle duyurulmuş, ondan övgüyle bahseden ve ölümünden üzüntü duyan şiir ve yazılar yayımlanmıştır.[236] Mesvevî şârihi Tâhirülmevlevî'nin (ö. 1877-1951)[237] Zihni Efendi'nin vefatına tarih düşürdüğü şiir şöyledir:[238]

Yine hayfâ ki sîne-i vatanı/ Bir ziyâ-ı müessir incitti

Yine bir fâzıl-ı yegânesini/ İlim ve irfan cihânı kaybetti

Son zamanlarda âlem-i İslâm/ Ne mühim zâyiât ile bitti!

Düştü bir nev-hasâr ma'rifete/ Hacı Zihni Efendi de gitti (1332)

Adne pervâz eden o rûh-ı güzin/ Bulsun a'lâ merâtibi âmîn.

7. Çocukları ve Torunları

Mehmed Zihni Efendi'nin eşi Mevhîbe hanımdır. Mevhîbe Hanımın kardeşi mülkiye kaymakamlarından Neşet Bey idi.[239] Zihni Efendi ile Mevhîbe Hanım'ın Hâdiye, Selma ve Ali Rânâ adlarında üç çocukları olmuştur.[240]

Hâdiye Hanım, Zihni Efendi'nin en büyük kızıdır. Doktor Binbaşı Rif'at Efendi ile evlenmiştir. Güzîde ve Hüseyin Şâdi adında iki çocuğu olmuştur. Mehmed

[234] Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-müellifin*, c. 2, s. 400; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 6, s. 123.
[235] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s. 325; Çankaya, *Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi*, c.2, s. 1042; Tarhan, "Müellifin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi", s. 5; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 51; Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 59.
[236] Mehmed Zihni Efendi'nin vefatına dair yayımlanan yazı ve şiirlerin latinize edilmiş hali için bk. Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 50-62.
[237] Âlim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *DİA*, c. 39, s. 407-409.
[238] Tarhan, "Müellifin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi", s. 5.
[239] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 63.
[240] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 61.

Zihni Efendi, vefatından kısa zaman önce İpekli Hafız İbrahim'e yazdığı ve Balkan Savaşlarında karşılaşılan zorluk ve zararlardan bahsettiği mektupta damadının ve onun da damadının şehit olduğunu dile getirmiştir.[241]

Selma Hanım adında bir kızının olduğu Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Hakâik* adlı eserine kızı ile ilgili düştüğü notlardan anlaşılmaktadır. Zihni Efendi, Ensar hanımlarından olan Ümmü Atiyye adındaki râvî hakkında bilgi verirken Peygamberimizin vefat eden kızı Hz. Zeyneb hakkında "Onu üç defa yıkayın." hadisini zikrettikten sonra düştüğü nota göre kendisinin Peygamberimizin ciğerparesi kızının ölümüne kalbinin nasıl dayandığını düşünmekteydi. Bu sırada eşi ve kızının çığlıklarını işitir. Hemen yavrusunun yanına koşan Zihni Efendi iyileşmesini ümit ettikleri kızı Selma'nın can çekişmekte olduğunu görür. Kızı kısa süre sonra ruhunu teslim eder. Zihni Efendi bu olayın Şaban ayında h. 1309'da (1891) Çarşamba gece dört saatlerinde meydana geldiğini ve kızının doğumunun ise h. 1295 (1878) senesinde olduğunu bildirir.[242]

Ali Rânâ Tarhan, 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1900 senesinde Mekteb-i Sultânî'den mezun olmuş ve Fransızca, İngilizce ve Almanca öğrenmiştir. İş hayatına Türkçe öğretmenliği ardından çeşitli yerlerde memurlukla devam etmiştir. 1905'te Ömer Cemâl Bey'in kızı Hatice Şevkiye Hanım'la evlenmiştir. Abdülhak Tayfur adında bir erkek, Ferhan Nezâhet adında bir kız çocukları olmuştur. Posta ve Telgraf Nezaretinde ve Posta Paket ve Kıymat-i Mukaddereli Mektup Kalemi Müdürlüğünde görev almıştır. Telsiz telgraf ile ilgili çeşitli eğitimler almak üzere Almanya ve İngiltere'ye gönderilmiştir. Uluslararası kongrelerde hükümetimizi temsil etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 4, 5, 6 ve 7. dönemlerinde İstanbul milletvekili seçilmiştir. Gümrük ve İnhisarlar Vekaletine ilk vekil olarak tayin edilmiştir. 1931'den 1939'a kadar aralıksız bu görevde bulunmuştur. Kızılay Derneği Genel Başkanlığında

[241] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 63.
[242] Mehmed Zihni, *el-Hakâik,* 'y.y.' 1310 (1892), c. 1, s. 166.

ve daha birçok önemli görevde bulunmuştur. Atatürk'ün sevgi ve takdirini kazanmıştır. 25 Mart 1956'da vefat etmiş, Beylerbeyi Küplüce aile mezarlığına defnedilmiştir.[243]

B. Eserleri

Zihni Efendi İslami ilimler, Arap dili ve edebiyatı ve Türk dili alanında telif, şerh, ta'lik ve tercüme türünde birçok eser meydana getirmiştir. Eserlerini ilim dallarına göre tasnif ederek kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1. Arap Dili ve Edebiyatı

a. Sarf-ı Arabî

Zihni Efendi'nin 1280 senesinde henüz 18 yaşındayken sarf ilmine dair kaleme aldığı ilk eseridir. Eser matbu değildir.[244]

b. Şerhu Teshîli't-tahsîl

Nahiv ilmine dair Abdurrahman Nâcim Efendi'nin *Teshîlü't-tahsîl* adlı eserine Zihni Efendi'nin yazdığı şerhtir. Eser Arapçadır. Bu eser üzerine yüksek lisans tezi yapmış olan Murat Dinler tüm araştırmalarına rağmen tez hocası Ahmet Turan Arslan'ın 24.10.2002 tarihinde Kadıköy'deki bir kitapçıdan satın alıp kütüphanesinde bulundurduğu nüshadan başkasına rastlayamadığını bildirmektedir.[245]

c. Şerhu Ebyâti İsfehandî

İsfehandî'nin İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine yazdığı şerh Zihni Efendi Matbaâ-i Âmire'de musahhih iken 1867'de basılmıştır.[246] *Şerhu Ebyâti*

---

[243] Geniş bilgi için bk. Mehmed Rebii Hâtemi Baraz, *Teşrîfât Meraklısı Beyzâde Takımının Oturduğu Bir Kibar Semt: Beylerbeyi*, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 1994, c. 2, s. 500-502; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 68-71.

[244] Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Dârü'l-Matbaa-i Âmire 1294 (1877), Mukaddime; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 99.

[245] Daha fazla bilgi için bk. Murat Dinler, *Mehmed Zihni Efendi'nin Şerhu Teshîli'-Tahsîl Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

[246] Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Mukaddime; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 100.

İsfehandî Zihni Efendi'nin şerhteki şevâhid beyitleri açıkladığı Arapça bir eserdir. Eser matbu değildir.[247]

d. Atvâku'z-zeheb Tercümesi

Atvâku'z-zeheb fi'l-mevâiz ve'l-hutâb Zemahşerî'ye ait yüz makaleden oluşan "altın kolyeler" anlamına gelen edebi bir eserdir. Zihni Efendi, yakın arkadaşı Said Efendi'nin (ö. 1918)[248] bu eserin tercüme edilmesi ve basılmasında katkılarının olduğunu ve 1290/1873'te basıldığını belirtmiştir.[249]

e. Feyz-i Yezdân

İbnü'-l-Verdî'nin (ö. 749/1349) ahlaki öğütler içeren *Lâmiyyetü'l-ihvân ve mürşidetü'l-hıllân* adlı 70 beyitlik eserinin[250] tercümesi ve şerhidir. Bazı okullarda Arapça tatbikat derslerinde okutulması düşüncesiyle basılmıştır.[251] Zihni Efendi, tercüme işinin genellikle güneşin doğduğu feyizli vakitlerde gerçekleşmesi sebebiyle bu esere "Feyz-i Yezdân" ismini verdiğini belirtmiştir.[252] Bilinmeyen kelimeleri açıklamış, kelime ve cümleleri i'rab etmiştir.

f. Kitâbü't-Terâcim

Meşhur Arap dili edebiyatçıları hakkında bilgi ve eserlerinden bölümler içeren bir biyografi kitabıdır. Biyografi kitabı olmasına rağmen eseri bu bölümde ele almamızın sebebi Ahmet Turan Arslan'ın da belirttiği üzere yazarın eseri telif etme sebebidir.[253] Zihni Efendi bu kitabı Arap edebiyatına hizmet etmek üzere

---

247 Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Mukaddime.
248 Müderris Emiroğlu Mehmed Said: 1252'de (1836) İstanbul'da doğdu. Matbaa-i Âmire'de on bir yıl musahhih olarak çalıştıktan sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1337 (1918)'de İstanbul'da vefat etti. Geniş bilgi için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 676-677; Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi*, c. 2, s. 1040-1041.
249 Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Mukaddime.
250 İsmail Durmuş-Ali Şakir Ergini, "İbnü'l-Verdî", *DİA*, c. 21, s.239-240.
251 Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Mukaddime.
252 Mehmed Zihni, *Feyz-i Yezdân tercüme-i nasîhatü'l-ihvân*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası 't.y.', s. 2.
253 Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 103.

hazırladığını [254] ve bu eser sayesinde Arapça öğrenmeye yeni başlayanların edebiyatçıları tanırken aynı zamanda farklı üslupları da gördüğünü[255] dile getirmiştir.

g. el-Müntehab fî ta'lîmi lugati'l-Arab

Arap dili sarfına dair gramer kitabıdır. Zihni Efendi, Mekteb-i Sultânî'de Arapça öğretmenliği yaptığı dönemde Arapçanın sarf ve nahvine dair *Mekteb-i Sultânî* adında daha büyük bir eser yazmayı planladığını ancak öncelikle özet bir metne ihtiyaçlarının olduğunu bu nedenle sarfa dair *el-Müntehab fi ta'limi lugati'l-Arab* adlı muhtasar bir eser meydana getirdiğini dile getirmiştir.[256]

h. el-Muktedab mine'l-Müntehab fi ta'lîmi'l-lugati'l-Arab

Zihni Efendi'nin *Müntehab* adlı sarfa dair eserinin muhtasarıdır.[257]

i. el-Muktedab fi nahvi lisâni'l-Arab

Zihni Efendi'nin nahve dair eseridir.[258]

j. el-Müşezzeb/ Mekteb-i Edeb (el-Mürteeb) fi kavâidi's-sarf ve'n-nahv

Zihni Efendi'nin ifadesine göre Mekteb-i Edeb'in dershanelerinde meydana geldiğinden dolayı bu kitabın diğer ismi *Mekteb-i Edeb*'dir.[259] Zihni Efendi bu kitaba lafzen ve manen daha münasip olması sebebiyle "vech-i layık üzere ıslah olunmuş" manasında "el-Mürteeb" ismini verdiğini belirtmiştir.[260] Sarfa dair *Müntehab*'ın özeti olan *el-Muktedab* ve nahivle ilgili *el-Muktedab* adlı eserinin özetidir.[261] Sarf ve nahiv olmak üzere kitabı iki kısma ayırmıştır.

---

[254] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 5.
[255] Mehmed Zihni, *Kitâbü't-terâcim,* İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye 1304 (1886), s. 3.
[256] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 5.
[257] Mehmed Zihni, *el-Muktedab mine'l-müntehab fî ta'lîmi'l-lugati'l-Arabiyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye 1304 (1886), s. 3.
[258] Mehmed Zihni, *Muktedab*, Tıpkıbasım, Marifet Yayınları 't.y.'.
[259] Mehmed Zihni, *el-Müşezzeb/Mekteb-i edeb (el-Mürteeb) fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye, 't.y.', Tıpkıbasım, İstanbul: Marifet Yayınları, 't.y.', Sarf Kısmı, s. 2.
[260] Mehmed Zihni, *el-Müşezzeb/Mekteb-i edeb (el-Mürteeb) fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye, 't.y.', Tıpkıbasım, İstanbul: Marifet Yayınları, 't.y.', Nahiv Kısmı, s. 1.
[261] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 76.

k. Tâ'lîkât alâ Şerhi Şeyhi'r-Radiyy ale'ş-Şâfiyye li İbni'l-Hâcib

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/ 1249) *eş-Şâfiye* adlı eserine Radiyyüddin el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289) yazmış olduğu şerhe [262] Zihni Efendi'nin yazdığı ta'likatıdır. Ahmed Turan Arslan, bu eserin bazı kaynaklarda her ne kadar gayr-ı matbu olduğu yazıyorsa da nüshalarının üzerinde tarih kaydı olmaksızın Dersaâdet'te Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye tarafından basıldığını bildirmiştir.[263]

l. Şerhu'ş-Şâfiye fi'-tasrîf li's-Seyyid Abdullah'a Ta'lîkât

Abdullah b. Muhammed Nukrekâr'ın İbn Hacîb'in *eş-Şâfiye* adlı eserine yazmış olduğu şerhe [264] Zihni Efendi'nin ta'likatıdır. Eser, Matbaa-i Âmire'de 1293/1876 yılında basılmıştır.[265]

m. el-Kavlü'l-ceyyid fî şerhi ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid

Kazvînî'nin (ö. 739/1338) belagate dair eseri *Telhîsü'l-miftah*'ta, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) bu esere yazmış olduğu şerhler *el-Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-meânî*'de ve Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *el-Mutavvel*'e yazmış olduğu haşiyede bulunan beyitleri Zihni Efendi'nin açıkladığı, tercüme ettiği eseridir.[266]

2. Türk Dili

Türkçenin Gramerine Dair Kavâid-i Türkiyye Risâlesi

Zihni Efendi'nin Türkçenin gramerine dair bir eserinin bulunduğunu *Meşâhirü'n-nisâ* kitabının mukaddimesinde eserlerini tanıtan yazıdan anlaşılmaktadır. "Bunlardan başka lisânımızın usul ve kavâidine dair Türkçe bir risalesi…" Zihni Efendi'nin basılmamış eserlerindendir. Nüshasıyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.[267]

---

[262] Sadrettin Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, c. 34, s. 388.
[263] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 109.
[264] Tahsin Özcan, "Nukrekâr", *DİA*, c. 33, s. 232-233.
[265] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 110.
[266] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 4.
[267] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 118.

3. Kur'ân İlimleri

el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd (Tecvîd-i Cedîd)

Tecvid konularını işlediği 83 sayfalık bir eserdir.[268]

4. Hadis

a. el-Hakâik mimmâ fi'l-Câmii's-sağir ve'l-meşârik min Hadîsi hayri'l-halâik

İlk bölümünde hadis râvîlerinin biyografilerini, ikinci bölümde ise seçilmiş hadisleri içeren bir eserdir. Eserin ilk bölümü basıldığı halde ikinci bölümü *Müslim-i Şerif*'in basımından sonraya bırakılmış ve müellifin ömrü ifa etmediğinden dolayı basılamamıştır. [269] Ahmet Turan Arslan, ikinci kısmının müsveddelerinin Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde 293, 294 ve 295 yazma eserler demirbaş numaralarında kayıtlı olduğunu ve bizzat tarafından tespit edildiğini bildirmiştir.[270]

b. Buhârî'nin el-Câmiü'-s-sahîh'i Üzerine Ta'lîkât

Devlet tarafından basımına karar verilen *Sahîh-i Buhârî*'nin tashîh görevi Mehmed Zihni Efendi'ye verilmişti. H. 1315'te (1898) iki yıl içinde 8 cilt olarak basımını tamamlamıştır.[271]

c. Müslim'in el-Câmiü's-sahîh'i Üzerine Ta'lîkât

Zihni Efendi, Buhârî'nin *Sahîh'*inden sonra Müslim'in *Sahîh'*ini tashih etmek üzere görevlendirildi. Ancak beşinci cildin sona ermesine az kalmışken vefat etmiştir. Eser kitabın başından Hayber Gazvesi bâbına kadar Zihni Efendi'nin tashîh ve haşiyeleriyle basılmıştır.[272]

d. Sihâmü'l-isâbe fî kenzi'-d-daavâti'l-müstecâbe

---

[268] Mehmed Zihni, *el-Kavlü's-sedîd fi ilmi't-tecvîd*, Matbaa-i Âmire, 't.y.'.
[269] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 98.
[270] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 138.
[271] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 124.
[272] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 139.

Süyûtî'nin *Sihâmü'l-İsâbe fî'd-Daavâti'l-Mücâbe* adlı eserininin [273] tercümesidir. Dört fasıl ve bir hatimeden oluşan[274] 23 sayfalık bir eserdir.

5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

a. Kızlar Hocası

Kızlar Hocası yahut Küçük Hanımlar İlmihali, ilkokul üçüncü sınıftaki kız öğrencilere okutulmak üzere yazılmış[275] 15 sayfalık bir ders kitabıdır.

b. Hanımlar İlmihali

Küçük Hanımlar İlmihali'nin ikinci kısmıdır. Rüşdiyye ve onun üstü olan kız okullarında okutulmak üzere yazılmış[276] 47 sayfalık bir ders kitabıdır.

c. Nimet-i İslam

Cumhuriyet döneminden önce yazılan en derli toplu ilmihal olarak kabul edilmektedir. Eser ilmihal bilgilerini usul kaideleri çerçevesinde vermekte, konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi dipnotta açıklamakta, çoğu zaman meseleleri delilleriyle zikretmektedir.[277] Üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm İtikad Bahsi; ikinci bölüm Kitâbü'-t-tahâre, Kitâbü's-salât, Kitâbü's-savm, Kitâbü'z-zekât, Kitâbü'l-hac; üçüncü bölüm Münâkahât ve Müfârakâttan oluşmaktadır.[278]

---

[273] Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, c. 38, s. 193.

[274] Mehmed Zihni, *Sihâmü'l-isâbe fî kenzi'd-daavâti'l-müstecâbe*, İstanbul: Âlim Matbaası 1313 (1895), s. 3.

[275] Mehmed Zihni, *Kızlar Hocası*, Matbaa-i Âmire 1319 (1901), s. 1.

[276] Mehmed Zihni, *Hanımlar İlmihali*, Dersaâdet 1313 (1895), s. 1.

[277] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 111-112.

[278] Mehmed Zihni*, Nimet-i İslam*, Şirket-i Mürettebiye 1328 (1910), Tıpkıbasım, Asitane, 't.y.'. *Nimet-i İslam* üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır: Osman Güman, *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı* (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Dalı 2000; Orhan İyişenyürek, *Mehmed Zihni Efendi'nin Nimet-i İslam Adlı Eserindeki hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi: Temizlik ve Namaz Bölümleri* (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı 2004; İbrahim Öztürk, *Mehmed Zihni Efendi'nin Nimet-i İslam Adlı Eserindeki hadislerin Tahriç ve Değerlendirilmesi: Oruç, Zekât, Hac ve Nikah Bölümleri* (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı 2006.

d. Usûl-i Fıkıh (Husûlü'n-nakhi fî usûli'l-fıkh)[279]

Zihni Efendiye ait *Usul-i Fıkıh* adında dört nüshaya rastladık. İlk nüshada "Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne dördüncü sene talebelerine mahsus olup mekteb-i mezkûr destgâhta tab' olunmuştur." ifadesi yer almaktadır. h. 1308'de (1890) taş baskı halinde basılmıştır. 41 sayfadan oluşmaktadır. Usulü'l-Fıkıh, Mebâdi-i Lügaviyye Beyânına, Sarîh ve Kinâye, Müşterek ve Müevvel başlıklarından oluşmaktadır.

İkinci nüshanın başında "Saadetli Zihni Efendi Hazretleri" ifadesi ve tebyiz edenin ise Mehmed Nail olduğu bilgisi yer almaktadır. Eser h. 1310'da (1892) taş baskı halinde basılmıştır. Hâs ve Âmm, Mutlak ve Mukayyed, Emir ve Nehiy, Emr-i Mutlak ve Emr-i Mukayyed, Eda ve Kaza, Nehiy, Mütekâbilat, Müteallikât-ı Nüsûs, Vücûh ve Fâside başlıklarından oluşmakta ve 80 sayfadır.

Üçüncü nüshanın başında "Usul-i fıkıh muallimi Saadetli Zihni Efendi Hazretleri ve Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne Litografya Destgâhlarında matbûdur" ifadesi yer almaktadır. Taş baskı halinde basılmıştır. Basım tarihi olarak h. 1312 (1894) ve h. 1313 (1895) ibaresi yer almaktadır. Usulü'l-fıkıh, Avârız-ı Müktesibe, İkrah, Emir, Nehiy, Mutlak ve Mükayyed başlıkları bulunmaktadır. 123 sayfadan oluşmaktadır. Dördüncü nüsha ise hakkında en son bilgi verdiğimiz nüsha ile kayıt bilgileri ve içerdiği başlıklar ile paralellik arz etmektedir. *Usul-i Fıkıh* adındaki bu nüshaların Zihni Efendi'nin Mülkiye Mektebinde fıkıh dersi verirken öğrencilerinin tuttuğu notlardan oluşturularak basılmış oldukları anlaşılmaktadır.[280]

---

[279] Ahmet Turan Arslan Zihni Efendi'ye ait *Usûl-ı Fıkıh* ve *Husûlu'n-nakhi fî usûli'l-fıkh* adında iki ayrı eser zikretmişse de Osman Güman *Nimet-i İslam* üzerine yaptığı *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı* adlı tez çalışmasında Zihni Efendi'nin bu eserin mukaddimesinde yer alan "…Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne'nin sunûf-ı âliyesi durûsundan ma'dud bulunan usul-i fıkıh dersine me'haz olarak "Husûlu'n-nakhi fî usûli'l-fıkh" namıyla şu eseri kemter vücut bulmaya başlamıştır." ifadesine göre bunların tek eser olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Bk. Osman Güman, *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2000, s. 11.

[280] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 109.

e. Menâr Şerhine Ta'lîkât

Ebu'l-Bereket en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-envâr* adlı eserine İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) yazmış olduğu şerhi Zihni Efendi tashih ederek esere ta'lik eklemiştir.[281] Eser 1292/1875'te Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.[282]

f. İktibâsü'l-envâr fi tercemeti'l-Menâr

Zihni Efendi bu kitabı hakkında *Meşâhirü'n-nisâ*'nın mukaddimesinde bilgi vermektedir. Yukarıda bahsettiğimiz fıkıh usulüne dair *Menâr* kitabına şerh yazmayı planlamaktadır. Kitabın yarısını bitirdiğini kalan kısmını da tamamlama niyetinde olduğunu belirtmiştir. Yapılan çalışmalarda esere rastlanılmadığı ifade edilmiştir.[283]

g. Elgâz-ı Fıkhîyye

Zihni Efendi'nin eserin önsözünde belirtiği üzere İbn Nüceym'in (ö. 1005/1596) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin dördüncü bâbı olan *Fennü'l-elgâz* fıkıhla alakalı bazı meselelerin zihinlere yerleşmesi için bilmece tarzında soru cevaptan oluşmaktadır. İbn Nüceym'in bu eseri Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'nin (ö. 1098/1687) şerhi ile matbu ve mütedâveldir. Hemevî şerhinin kaynağı olan Abbdülberr İbn Şıhne el-Halebî'nin (ö. 921/1515) *ez-Zehâirü'l-eşrefiyye fî elgâzi'l-Hanefiyye* adlı eseri de matbudur. Zihni Efendi bu eserlerdeki mühim ve muğlak gördüğü kısımları toplayıp izah ederek tercüme ettiğini böylece bu eserin meydana geldiğini ifade etmiştir.[284]

h. el-Muhtasarât fî mesaili't-tahâre ve'l-ibâdât

Nimet-i İslam'ın ikinci kısmının özetidir.[285] Ahmed Turan Arslan kitabın İstanbul, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire'de 1332/1913 yılında ve İstanbul, Kanaat Kütüphanesi'nde 1332/1913 yılında basıldığ bilgisini vermiştir.[286]

---

[281] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 119.
[282] Güman, *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı,* s. 12.
[283] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 121; Güman, *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı,* s. 12; Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 134.
[284] Mehmed Zihni, *Elgâz-ı Fıkhîyye*, İstanbul: Kasbar Matbaası 1309 (1891), s. 2-3.
[285] Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı*, s. 120.

6. Akâid

Düstûru'l-muvahhidîn

Zihni Efendi *Meşâhirü'n-nisâ*'da bu eserinin fıkıh, itikad ve ahlaka dair olacağını[287] ve *el-Hakâik*'te ise itikada dair olan bu esere uzun yıllar önce başladığını yarısı kadarını Mekteb-i Sultânî öğrencilerine ders olarak yazdırdığını[288] belirtmiştir. Eserin ilk iki sayfası Bedir yayınevi tarafından *el-Muhtasarât*'ın başında basılmıştır. Ahmet Turan Arslan eserin 36 sayfalık bir bölümünün Bedir Yayınevi sahibi Mehmet Şevki Eygi'de bulunduğunu öğrendiğini ancak henüz görmediğini ifade etmiştir.[289]

7. Dinler Tarihi

Tuhfetü'l-erîb fi'r-red alâ ehli's-salîb Tercümesi

Anselmo Turmeda adında papazken Müslüman olan ve Abdullah adını alan kişinin Hıristiyanlığa karşı reddiyelerden oluşan eseridir. Sultana yabancı ülkelerden gelen mektupları tercüme ettiği için kendisine "Tercüman" lakabı verilmiştir.[290] Zihni Efendi bu eseri Said Efendi ile tercüme etmiştir.[291]

8. Tasavvuf

el-Münkız mine'd-dalâl Tercümesi

İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) eserinin tercümesidir. Tercümenin Matbaa-i Âmire memurlarından Mehmed Zihni ile Said Efendi tarafından yapıldığına dair kayıt yer almaktadır.[292]

---

[286] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 127.
[287] Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Mukaddime.
[288] Mehmed Zihni, *el-Hakâik*, c. 1, s. 71.
[289] Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 130.
[290] Ömer Faruk Harman, "Tercüman, Abdullah", *DİA*, c. 40, s. 494-495.
[291] Mehmed Zihni, *Tuhfetü'l-erîb fi'redd-i alâ ehl-i's-salib Tercümesi*, Matbaa-i Âmire 1256 (1840); Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s. 140.
[292] Mehmed Zihni- Said Efendi, *el-Münkız Mine'd-dalâl Tercümesi*, Matbaa-i Âmire 1289 (1872).

9. Biyografi

a. Meşâhirü'n-nisâ

Zihni Efendi, Maarif Bakanlığı tarafından Dâru'l-muallimât'ta okutulmak üzere ilim ve edeb açısından meşhur olmuş kadınlar hakkında bilgi veren bir kitap yazmakla memur olunmuştur. Bunun üzerine Zihni Efendi kendinden önce ne Türkçede ne Arapçada bu türde bir eser bulunmadığı halde şöhret bulmuş şair, şarkıcı, veli, fakih, hadisçi, sahabi vs. hanımların biyografilerini alfabetik sıraya göre bu kitapta derlediğini belirtmiştir.[293]

b. Buğyetü't-tâlib fi tercemeti Tufheti'r-râğıb fi sîreti cemâatin min a'yâni ehli'i-beyti'l etâyib

Tufhetü'r-râğıb fi sîreti cemâatin min a'yâni ehli'i-beyti'l etâyib, döneminde "Küçük Şâfiî" olarak tanınan Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî'nin (ö. 1069/1659) Mısır'da meşhur kabilelere mensub ehl-i beytten bazı kimselerin biyografisini içeren kitabıdır. Zihni Efendi tercümenin önsözünde bu kitabın tercümesini *Buğyetü't-tâlib fi tercemeti Tuhfeti'r-râgıb* şeklinde isimlendirdiğini belirtmiştir.[294]

II. ZİHNİ EFENDİ'NİN BAŞVURDUĞU SÖZLÜKLER VE SÖZLÜKLERDEN İSTİFADE YÖNTEMİ

A. Sözlük Kullanımına Verdiği Önem

Arapça öğretiminde geliştirdiği yeni yöntemlerle bu dilin öğretilmesi hususunda başarı gösteren Mehmed Zihni Efendi, Arapça öğrenimine başlamış bir öğrenci için sözlüklere sıkça başvurmayı tavsiye etmekte ve sarf ile kelimelerin dildeki kullanımlarına dair bilgiler edinme hususunda sözlüklerin etkin rolünden bahsetmektedir. Bu durumu şöyle dile getirmiştir: "Arabî müteallimi olan kimse lügatta sarf mesâiline ve isti'mâlat-ı ehl-i lisâna dair kendisine muîn ve rehber olacak birçok

[293] Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ*, Mukaddime. *Meşâhirü'n-nisâ*, hakkında "İslam Tarihçiliğinde Meşâhirü'n-Nisâ Geleneği ve Mehmed Zihni Efendi'nin Meşâhirü'n-nisâ Adlı Eserinin İncelenmesi" adında Şükriye Algül'ün yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır.

[294] Mehmed Zihni, *Buğyetü'tâlib fi tercemeti Tuhfeti'-r-râgıb*, Matbaa-i Şems 1332 (1913).

şey bulur. Ve mürâcaatında fâidemend olur."[295] Arapça öğrenimine yoğunlaşmış bir öğrencinin, tercümelerinin de bulunduğu *Sıhâh* ile *Kâmûs*'u kendisine yardımcı olacak önemli kaynaklar olarak gördüğünü dile getirmiştir.[296]

Kendisi dahi eserlerini kaleme alırken birçok münasebetle sözlüklere başvurmuş ve tespit edebildiğimiz kadarıyla 24 sözlükten istifade etmiştir. Sözlüklerden istifade biçimini ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz.

Zihni Efendi aynı zamanda sözlük gündemini takip etmiş ve henüz basılmamış ya da yeni basılan sözlükler hakkında da bilgi vermiştir. *Lisânü'l-Arab*'ın basımının Mısır'da tamamlandığını ve İstanbul'a ulaşmasının beklendiğini belirtmiştir.[297] *Tâcü'l-arûs*'un basımına ise Mısır'da bulunan Şirket-i Maârif tarafından başlandığını ancak şirketin dağılması üzere basımın yarım kaldığını büyük bir teessüfle dile getirmiştir.[298] *Esâsü'l-belâğa*'nın ise Mısır'da basıldığından dolayı teşekkürlerini dile getirirken eserin harekelenmemiş olmasından ötürü şikayetini ifade etmiştir.[299] *Sıhâh*'ın tercümesinin *Vankulu*, *Kâmûs*'un tercümesinin ise *Okyânûs* olduğu bilgisini vermiştir.[300]

Zihni Efendi, ayrı bir başlıkta inceleyeceğimiz üzere, *Müntehab* adlı eserinin önsözünde lügatlere dair bazı değerlendirmelerde bulunmuş, ilk sözlüğün yazılma sebebi, sözlüklerin dizimi ve kullanım biçimleri hakkında da bilgiler sunmuştur. Eserlerinde birçok sözlük kullanması, bu sözlükler hakkında bu denli genişçe malumat sunması ve sözlükler ile ilgili yapılan çalışmaları takip etmesi onun sözlük kullanımına verdiği önemi göstermektedir.

B. Eserlerinde Kullandığı Sözlükler

Mehmed Zihni Efendi başta Arapça öğretimi için kaleme almış olduğu *Müntehab* ve *Muktedab* ile *Telhîsü'l-miftâh* ve onun şerh ve haşiyelerinde geçen beyitleri açıklamak üzere kaleme aldığı *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserleri olmak üzere eserlerinde birçok sözlüğe farklı amaçlarla sık sık başvurmuştur. Tespit edebildiğimiz

[295] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 12.
[296] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 4.
[297] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 11.
[298] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 12.
[299] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 509.
[300] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 4.

kadarıyla bu eserlerinde kullandığı sözlük sayısı 24'tür. Bu sözlükleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Tehzîbü'l-luga

Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin mahreç ve kalb metodunu uyguladığı sözlüğüdür.[301] Zihni Efendi bu eserden kimi zaman nakillerde bulunmuştur.[302]

2. el-Furûku'l-luğaviyye

Ebû Hilâl el-Askerî'nin eş anlamlı kelimelerin mana farklarını inceleyen eseridir.[303] Zihni Efendi bu eserden nakilde bulunmuştur.[304]

3. Tâcü'l-luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye

Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'ye ait bir sözlüktür.[305] Zihni Efendi bu sözlükten kelime ve deyim izahında bulunmak üzere faydalandığı gibi gramer konularını izah etmek ve genel kültür bilgileri aktarmak suretiyle de faydalanmıştır. Zihni Efendi'nin en fazla nakilde bulunduğu eserler arasındadır. Kimi zaman eserin kimi zaman yazarın ismini zikretmiştir.[306]

4. Fıkhü'l-luga ve Sırrü'l-Arabiyye

Ebû Mansûr es-Seâlibî'ye ait olup fıkhü'l-luga alanında bir eseridir. Seâlibî eseri ilk olarak *Şemsü'l-edeb fî isti'mâli'l-'Arab* diye ismlendirmiştir. Eser iki bölümden oluşup ilk bölüm müterâdif kelimelerle ilgili olarak *Esrârü'l-lugati'l-Arabiyye ve hasâisuhâ* başlığını taşımakta idi. İkinci kısım ise üslupla ilgili olup *Mecârî kelâmi'l-'Arab bi-rüsûmihâ ve mâ yetealleku bi'n-nahvi ve'l-i'râbi minhâ ve'l-istişhâd bi'l-*

---

301 Bu sözlük hakkında daha önce bilgi verilmiştir.
302 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 302; *Müntehab*, s. 283.
303 Ahmet Turan Arslan, "Askerî, Ebû Hilâl", *DİA*, c. 3, s. 489.
304 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 153.
305 Sözlük hakkında daha önce bilgi verilmiştir.
306 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 14, 31, 44, 48, 106, 148, 177, 209, 219, 236, 238, 263, 266, 275, 277-278, 279, 279, 286, 286, 291, 294, 295, 296, 309, 310, 318, 331, 336, 345, 348, 355, 358, 376, 377, 379-380, 385, 387, 388, 398, 404, 407, 413, 415, 425, 428, 428, 440, 441, 446, 465, 477, 478, 481, 489, 491, 493, 499, 508, 513, 611, 617; *Muktedab*, s. 81, 100, 112, 115-116, 117, 126, 129, 137, 137, 233, 271, 303, 312, 313, 324, 333, 344, 345, 365; *Müntehab*, s. 46, 54, 63, 87, 106, 106, 127, 138, 142, 165, 169, 175, 199, 200, 204, 206, 213, 213, 218, 224, 225, 232, 234, 243, 272, 374, 382, 399, 417-418.

Kur'ân 'alâ ekserihâ (Sırrü'l-edeb fî mecâri kelâmi'l-Arab) adını taşımaktaydı. Daha sonra Seâlibî eserin ilk bölümünü *Fıkhü'l-luga* adında ayrı bir kitap haline getirmiştir. Kitabın ikinci bölümü ise *Sırrü'l-Arabiyye fî mecâri 'ulûmi'l-'Arab* adıyla Meydânî'nin *es-Sâmî fi'l-esâmî* adlı eseriyle birlikte ve *Sırrü'l-Arabiyye fî mecâri kelâmi'l-'Arab ve sıletihâ ve'l-istişhâd bi'l-Kur'ân 'alâ ekserihâ* adıyla birinci kısmıyla beraber neşredilmiştir.[307] Eserin *Fıkhü'l-luga* kısmı bâblara bâblar da konu başlıklarına ayrılıp bu başlıklar altında kelimeler anlamlarıyla birlikte sıralanmıştır. *Sırrü'l-luga* kısmı ise naht, tasğîr, tecnis, tıbak, iltifat, haşv, mecaz, tekrîr ve'l-iâde, kinaye gibi belagat ile ilgili; kalb, ibdâl, hazf ve ihtisar, müfred kastedilen çoğul, ism-i fâil vezninde gelip ism-i mef'ûl anlamı taşıyan kelimeler gibi morfoloji ile ilgili konular içermektedir.[308] Zihni Efendi bu eserden edebi ve Arapça ile ilgili genel bilgiler vermek üzere faydalanmıştır.[309]

5. Dürretü'l-gavvâs fi evhâmi'l-havâs

Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî'nin edip ve alimlerin konuşmalarında ve yazılarında yaptıkları dil hatalarını tespit ederek doğrusunu açıkladığı eseridir. 222 kadar mesele ele almıştır.[310] Eser A. I. Silvestre de Sacy (1828-29; Kahire 1273), Thorbecke (Leipzig 1871; Bulak 1292) ve Şehâbeddin el-Hafâcî'nin yazdığı şerhle birlikte Ahmed Fâris eş-Şidyâk (İstanbul 1299) tarafından yayımlanmış ve ilmî neşrini Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim gerçekleştirmiştir.[311] Zihni Efendi bu eserden şerhiyle beraber de faydalanmıştır.[312]

6. es-Sâmî fi'l-esâmî

Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nîsâbûrî'ye aittir. Arapça'dan Farsça'ya bir sözlüktür. Eser dinî tabir ve kelimeler (şer'iyyât), canlılar (hayvânât), semavî varlıklar (el-âsârü'l-ulviyye) ve dünyevî

---

307 Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Seâlibî, Ebû Mansûr", *DİA*, c. 36, s. 237.

308 Mahmut Kafes, "İbn Fâris'in es-Sâhibî fî fıkhî'l-luga ve es-Seâlibî'nin fıkhu'l-luga ve sırru'-Arabiyye Adlı Eserlerinin İçerik ve Metod Yönünden Karşılaştırılması", *Şarkiyat Mecmuası*, sayı: 12, 2008/1, s. 78-79.

309 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 117, 236, 260.

310 Şerkâvî , *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 72.

311 Hulusi Kılıç, "Harîrî", *DİA*, c. 16, s. 191.

312 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 44, 136; *Müntehab*, s. 208, 213, 338-339, 368, 393, 393-394, 400, 446, 508.

varlıklar (el-âsârü's-süfliyye) olmak üzere dört bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Muhammed Musa Hindâvî ve Muhammed Debîr tarafından yayımlanmıştır.[313] Zihni Efendi bu eserden Türkçeye çevirmek üzere nakilde bulunmuştur.[314]

7. Mecmau'l-emsâl

Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el- Meydânî'ye ait olup Arap atasözlerine dair en iyi ve en kapsamlı çalışmadır. 6000'den fazla atasözü alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Bunların bin kadarı müvelleddir.[315] Mesellerin ortaya çıkışları, kullanımları, bilinmeyen kelimelerin izahı ve gramer tahlillerini içermektedir. Yûsuf b. Tâhir el-Hûyî, Kâsım b. Muhammed Ali el-Bakrâcî ve Akşemseddin tarafından ihtisar edilmiştir. Bir Osmanlı müellifi tarafından *Nazmü'l-emsâl* adıyla nazma çekilmiştir.[316]

Zihni Efendi bu eseri Zemahşerî'ye ait aynı amaçla derlenmiş olan *el-Müstaksâ fi'l-emsâl* adlı sözlükten daha iyi bulduğunu dile getirmesine[317] ve daha fazla başvurmasına karşın bir konuda *Mecmau'l-emsâl*'de bulunan bilginin yanlış olduğunu ve doğrusunun Zemahşerî'nin eserindeki gibi olduğunu dile getirmiştir.[318] Zihni Efendi *Mecma'* ve *Mecmau'l-emsâl* şeklinde eserin ismini veya Ebu'l-Fazl, Ebü'l-Fazl el-Meydânî ve Meydânî şeklinde yazarın ismini zikrederek bu eserden nakilde bulunmuştur.[319]

8. Esâsü'l-belâga

Zemahşerî'nin kelimelerin terkip halindeki kullanımlarını esas alarak düzenlediği Arapça mecazlar sözlüğüdür.[320] Kelimelerin ilk harfleri esas alınarak tertip edilmiş alfabetik bir sözlüktür. Kurân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için bu eseri kaleme alan Zemahşerî, bunun için Arapçanın fesahat, belagat, mecaz ve diğer inceliklerinin

---

313 Zülfikar Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, c. 29, s. 502.
314 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 245.
315 Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 120-121.
316 Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muahmmed", *DİA*, s. 501.
317 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 280.
318 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 208. (İleride ayrıntısı gelecektir.)
319 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 29, 48, 70-71, 71, 310, 333, 507, 507, 508; *Muktedab*, s. 30, 74, 180, 208, 279; *Müntehab*, s. 125, 127, 128, 249, 272, 280, 302, 314, 474, 499, 555, 573.
320 Hulusi Kılıç, "Esâsü'l-belâga", *DİA*, c. 11, s. 357.

bilinmesi gerektiğini dile getirir. Bu eserinde kelimelerin lügat manalarını ve mecazî anlamlarını vermiştir. Ayet, hadis, mesel, ünlü ediplerin sözleri, secili ifadeler, anlam kayması sonucu yeni anlamlar kazanan kelime ve tabirler içermektedir. [321] Sözlükçülükte ancak IV. yüzyıla kadar belli bölgelerde yaşayan Arapların sözleriyle ihticâc edilme ilkesine karşın kendisi VI. yüzyıldaki Araplardan da faydalanmıştır.[322] Zihni Efendi *Esâs* veya *Esâsü'l-belâgâ* isimleriyle bu eserden kelime izahında bulunmuştur.[323]

9. el-Fâik fî garîbi'l-hadîs

Zemahşerî'nin bazı hadislerdeki anlaşılması güç ya da birden fazla anlam taşıyan kelimeleri açıklamak üzere telif ettiği sözlüğüdür. Kelimeler ilk iki harfine göre alfabetik olarak tertip edilmiştir. Zemahşerî açıklamalar yaparken ayet, şiir ve atasözleriyle istişhatta bulunmuş, gramer ve belagat konularında kendi görüşlerini de ifade etmiştir.[324] Zihni Efendi bu eserden nakilde bulunmuştur.[325]

10. el-Müstaksâ fi'l-emsâl

Zemahşerî'ye ait olup günümüze ulaşan Arap mesellerine dair en önemli eserlerden biridir. Zemahşerî meselleri tertip ederken eserini 28 bölüme ayırmış, her bölümde başlık olarak koyduğu harf ile başlayan meselleri ele almıştır. Meselleri izah ederken bu mesellerin söyleniş sebeplerini, kaynaklarını belirtmiş şiirden istişhadda bulunmuştur.[326] Zihni Efendi *el-Müstaksâ fi'l-emsâl*'den *Mecmau'l-emsâl*'e göre daha az nakilde bulunmuştur.[327]

11. Kitâbü Elif bâ' li'l-elibbâ'

Ebü'l-Haccâc el-Belevî'nin (ö. 604/1208) ölümünden sonra oğlu Abdürrahim'in okuması için yazdığı, dönemine göre geniş bir genel kültür ansiklopedisi

---

[321] Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 148-149.
[322] Kılıç, "Esâsü'l-belâga", *DİA*, c. 11, s. 357.
[323] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 45, 142, 143, 227, 334, 334, 350, 387, 466, 491; *Muktedab*, s. 33, 44, 327; *Müntehab*, s. 65, 221, 429.
[324] Selman Başaran, "el-Fâik fî garîbi'l-hadîs", *DİA*, c. 12, s. 102.
[325] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 348.
[326] Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 121.
[327] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 208; *Müntehab*, s. 280.

mahiyetinde bir eserdir. Kırk beyitlik bir kasidede geçen garîb kelimeler esas alınarak tertip edilmiştir. Kelimeler elif ve bâ harfleri ile başladığı için eserine bu adı vermiştir. Kitapta ayrıca kalb metoduyla bunlardan türetilen kelimeler ve karşıtları üzerinde durulmuştur.[328] Zihni Efendi bu sözlüğü beyit örneği vermek için tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yerde kullanmıştır.[329]

12. en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs

Mecdüddîn İbnü'l- Esîr'in hadislerdeki garîb lafızları ele alan eseridir. Kendisinden önce garîbü'l-hadise dair yazılmış eserlerden istifade ettiği için bu alana dair en geniş ve tertibi en iyi eserdir.[330] Eserini kelimelerin ilk üç harfine göre alfabetik olarak düzenlemiş, ilk iki harfe göre de bâb başlıkları koymuştur. İbnü'l-Esîr, kitabında sözlük açıklamalarıyla yetinmeyip zaman zaman ele aldığı kelimenin bulunduğu rivayetle ilgili meseleleri de kısaca izah etmiş, fıkhî açıklamalarda bulunmuş, gramer tartışmalarına da değinmiştir.[331] Zihni Efendi bazen kitabın eserini bazen İbn Esîr diye yazarın ismini zikrederek bu eserden nakilde bulunmuştur.[332]

13. el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib

Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'nin hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelime ve tabirleri açıkladığı geniş bir çalışması olan *el-Mu'rib fî lugati'l-fıkh* adlı eserini yeniden gözden geçirmesi, kısaltması ve bazı eklemelerde bulunmasıyla meydana getirdiği eseridir. Kelimeler köklerinin ilk iki harfine göre alfabetik sıralanmıştır. Ayet, hadis, şiir, sahabe ve fukaha kavilleri, muarreb kelimeler, Farsça kelimeler, yer ve şahıs adları, emsale dair açıklamaların yoğun şekilde geçmesiyle ansiklopedi niteliği taşımaktadır.[333] Zihni Efendi bu eserden faydalanarak kimi zaman nakillerde bulunmuştur. Ancak

[328] Halit Zavalsız, "Ebü'l-Haccâc el-Belevî", *DİA*, c. 10, s. 322.
[329] Örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 275.
[330] Şerkâvî, *Mu'cemü'l-meâcim*, s. 32.
[331] İbrahim Hatiboğlu, "en-Nihâye", *DİA*, c. 33, s. 100-101.
[332] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 248, 435.
[333] M. Sadi Çöğenli, "Muatarrizî", *DİA*, c. 31, s. 376.

Feyyûmî'nin Şâfiî fıkıh kitabındaki garîb lafızları açıkladığı *el-Misbâhü'l-münîr* adlı sözlükten daha fazla istifade ettiği anlaşılmaktadır.[334]

14. Lisânü'l-Arab

Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfiî'ye ait bir sözlüktür.[335] Zihni Efendi görmüş olduğu en iyi ve en geniş sözlüğün *Lisânü'l-Arab* olduğunu dile getirmesine[336] rağmen bu esere çok fazla atıf yapmadığını görmekteyiz. Kitabın veya Ebü'l-Fazl diye yazarın ismini zikrederek bu eserden nakilde bulunmuştur.[337]

15. el-Misbâhü'l-münîr fî garîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Rafiî

Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî'ye aittir. Şâfiî fıkhının önemli kaynaklarından biri olan Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-azîz fî şerhi'l-Vecîz* adlı kitabındaki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Kelimeler kök harflerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır.[338] Feyyûmî bu eseri yazarken sözlükler, garîbü'l-hadis kitapları, tefsirler, divanlar, nevâdir kitapları, gramere dair 70 kadar eserden yararlanmıştır. Kelimelerin sözlük ve fıkhî anlamlarını açıklamış, sarf ve nahiv meselelerine yer vermiştir.[339]

Zihni Efendi *Misbâhü'l-münîr*'den kelimelerin sözlük ve fıkhî manalarını, kelimelerle ilgili sarf bilgisi, genel kültür ve gramer bilgileri aktarmak üzere faydalanmıştır. En fazla başvurduğu sözlükler arasındadır. Kitabın ya da Feyyûmî diye yazarın ismini zikrederek sözlüğe atıfta bulunmuştur.[340]

---

[334] Örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 328, 497.
[335] Bu sözlük hakkında daha önce bilgi verilmiştir.
[336] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 11.
[337] Örnek İçin bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 294; *Müntehab*, s. 140, 147, 156, 189, 488, 499, 602.
[338] Ebû Sikkîn, Meâcimü'l-*Arabiyye*, s. 118.
[339] Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, c. 12, s. 516-517.
[340] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 37, 41, 53, 71, 86, 92, 93, 96, 99, 100, 102, 112, 153, 178, 216, 231, 233, 241, 249, 268, 278, 284, 298, 302, 306, 309, 319, 337, 346, 348, 349, 351, 360, 384, 386, 423, 430, 439, 456, 459, 461, 484, 495, 496, 496, 503, 532, 589-590; *Muktedab*, s. 92, 92, 112, 113, 125, 160, 241, 281, 316, 323, 343; *Müntehab*, s. 8, 62, 90, 99, 114, 116, 121, 124, 125, 156, 160-161, 171, 176, 178, 187-188, 208-209, 213, 218, 230, 235, 254, 267, 271, 373, 374, 380, 387, 388-389, 402, 409, 410, 413.

16. Hayâtü'l-hayevân

Ebü'l-Bekâ Kemâlüddin ed-Demîrî'nin (ö. 808/1405) kendisine Doğu ve Batı'da büyük şöhret kazandıran hayvanlar ansiklopedisi mahiyetinde eseridir. Kübrâ, vüstâ ve suğrâ olmak üzere üç versiyonu bulunmaktadır.[341] Eserde hayvan ismi filolojik olarak ele alınmış, hayvanın ve türlerinin tasviri yapılmış, hayvan adının geçtiği hadisler, çeşitli fıkıh mezheplerine göre hayvanla ilgili şer'î hükümler, hayvana dair darb-ı meseller vs. zikredilmiştir. İlk defa Bulâk'ta 1275/1858 yılında basılmıştır. Eser birçok dile çevrilmiş ve çalışmaya konu olmuştur.[342] Zihni Efendi kimi zaman bu eserden nakilde bulunmuştur.[343]

17. et-Ta'rîfât

Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin İslamî ilimlere dair terimler sözlüğüdür. Eserde tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı, felsefe, mantık, matematik, astronomi, tıp ilimlerinde kullanılan önemli terimlere yer verilmiştir. 1500 kadar terime yer verilmiş ve bu terimler alfabetik olarak sıralanmıştır.[344] Zihni Efendi mantık ve fıkıh terimlerini açıklamak üzere bu eserden faydalanmıştır.[345]

18. el-Kâmûsü'l-muhît

Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî'ye aittir.[346]Zihni Efendi'nin en fazla nakilde bulunduğu eserler arasında olmakla beraber en çok tenkitte bulunduğu eserdir. Kelime ve deyim izahı, gramer açıklaması, genel kültür bilgisi gibi pek çok nakilde bulunmuştur. *Kâmûs*, Mecd ve Mecdüddin Fîrûzâbâdî şeklinde esere atıfta bulunmuştur.[347]

---

[341] İzgi, "Demîrî", *DİA*, c. 9, s. 153.
[342] Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 34.
[343] Örnek İçin bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 274, 329.
[344] Sadrettin Gümüş, "et-Ta'rîfât", *DİA*, c. 40, s. 29.
[345] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 102; *Müntehab*, s. 158, 159.
[346] Bu sözlük hakkında daha önce bilgi verilmiştir.
[347] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 4, 22, 49, 70-71, 96, 97, 106, 141, 146, 177, 227, 250, 318, 326, 330, 337, 339, 347, 348, 350, 377, 377, 382, 388, 409, 423, 425, 429, 433, 434, 434, 435, 448, 450, 453, 477, 479, 496, 509, 512, 515, 516, 528; *Muktedab*, s. 24, 24, 25, 34, 47, 67, 67, 92, 112, 124, 126, 155, 165, 166, 168, 169, 202, 204, 242, 259, 301, 307, 309, 310, 317-318, 319, 320, 328, 345, 346, 346, 377; *Müntehab*, s. 15-16, 16, 105, 141, 165-166, 188, 204, 206, 214, 220, 224,

19. el-Müzhir fî ulûmi'l-luga

Celâleddin es-Süyûtî'nin lügat ilimlerine dair eseridir. Arap sözlük bilimi ve metodolojisiyle Arap lengüistiği ve fıkhu'l-luga konusunda kapsamlı ve derli toplu ilk eserdir. Genel olarak derleme bir eser olup isnad, lafız, mana, yapıları veya anlamları incelik taşıyan kelimeler, çeşitli isim ve fiil kalıpları, isimlerin müfred-tesniye-cem', müzekker-müeenes şekilleri bakımından özellik taşıyan çeşitli kalıpları, benzer durumların fiillerdeki kullanışı, sözlük bilimiyle meşgul olacak kişinin göz önünde bulunduracağı ilkelerle bilmesi gereken hususlar, Araplarda şiirin başlangıcı, meşhur şairler, Arapların galatlarıyla ilgili meseleler olmak üzere elli bölümden oluşmaktadır.[348] Zihni Efendi bu eserden edebi bilgiler vermek, sarf ile ilgili kuralları ve kelimelerin manalarını açıklamak üzere başvurmuştur.[349]

20. Şerhu Dürreti'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâs

Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'nin yapılan dil yanlışlarına karşın Harîrî'nin *Dürretü'l-gavvâs* adlı eserine yazdığı bol örneklerle zenginleştirdiği tenkitli bir şerhidir. Eser IV. Murâd'a ithafen yazılmış ve İstanbul'da 1299/1882'de basılmıştır. [350] Zihni Efendi bu eserden kimi zaman nakilde bulunmuştur.[351]

21. Şifâü'l-galîl fimâ fî kelâmi'l-Arab mine'd-dahîl

Şehâbeddin el-Hafâcî'nin Arap dilindeki yabancı asıllı kelimeleri alfabetik olarak sıraladığı sözlüktür.[352] Müellif, Cevâlîkî'nin *el-Muarreb*'ine ve benzer eserlere başvurmuştur. Kelimeleri izah etmekle yetinmeyip fasih Arap dilindeki hatalara da

228, 234, 236, 239, 248, 252, 257, 265, 266, 266, 267, 268, 271, 275, 283, 284, 295, 297, 329, 331, 345, 345, 348, 349, 355, 356, 356, 364, 368, 374, 375, 376, 389, 395, 402, 413, 417-418, 422-423, 425, 425, 426, 428, 429, 431, 431, 435, 449, 451, 457, 463, 465, 469, 476, 477, 481, 520, 523, 623.

348 Süleyman Tülücü, "el-Müzhir", *DİA*, c. 32, s. 251.

349 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 10, 134, 258, 465.

350 Ali Şakir Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddin", *DİA*, c. 15, s. 73.

351 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 21; *Muktedab*, s. 334; *Müntehab*, s. 176, 183, 256, 322, 357, 359, 430, 455.

352 Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddin", *DİA*, c. 15, s. 73.

birçok örnek vermiştir.[353] Zihni Efendi bu esere *Şifâü'l-galîl* ve *eş-Şifâ* isimleriyle atıfta bulunarak ondan nakillerde bulunmuştur.[354]

22. Tâcü'l-arûs

Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî'ye ait bir sözlüktür.[355]Zihni Efendi kelimeleri izah etmek üzere ve bu eserden faydalandığı gibi bazı durumlarda *Tâcü'l-arûs*'tan *Kâmûs*'a yapılan eleştirileri ve tashihleri de nakletmiştir. Kitabın ismini veya yazarın ismini Şârihü'l-Kâmûs, Şârih, Murtazâ ve es-Seyyid Murtazâ diye zikrederek esere atıfta bulunmuştur. Zihni Efendi, Şârih Fâsî ve Fâsî diye atıfta bulunarak da *Tâcü'l-ârûs*'tan nakilde bulunmuştur. İbnü't-Tayyib eş-Şarkî el-Fâsî (ö. 1170/1756), Zebîdî'nin kendisinden *Kâmûsü'l-muhît*'i okuduğu hocasıdır.[356]Murtazâ ez-Zebîdî, İbnü'-Tayyib el-Fâsî'ye ait *İzâ'etü'-râmûs ve izâfetü'n-nâmûs 'alâ izâeti'l-Kâmûs* adlı eseri sözlüğünde kaynak olarak kullanmıştır.[357] Zebîdî bu eserinde "hocamız Fâsî" şeklinde hocasının görüşlerini aktarmıştır.[358]

23. Tecüme-i Sıhâh-ı Cevherî

Cevherî'nin *es-Sıhâh'*ının Vankulu Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercümesidir. Eser *Lugat-ı Vankulu* diye tanınmıştır. İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matabaada ilk basılan eserlerdendir.[359] Firûzâbâdî'nin *Kâmûsü'l-muhît'*i, Karahisârî'nin *Ahter-i Kebîr'*i ve Zemahşerî'nin *Mükaddimetü'l-edeb'*i istifade ettiği kaynaklardır. Tertibi, *Sıhâh* ile aynı olup kelimelerin harekeleri tespit edilmiş, bazı kelimelerin

---

353 Çöğenli-Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 169.

354 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 11, 27, 98, 102, 108, 114, 141, 142, 146, 193, 241, 248, 336, 357, 387, 388, 398, 399, 427, 474.

355 Bu sözlük hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

356 Durmuş, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *DİA*, c. 44, s. 168.

357 Ahmet Özel, "İbnü't-Tayyib eş-Şarkî", *DİA*, c. Ek-1, s. 622. İbnü't-Tayyib el-Fâsî'nin söz konusu eserinin günümüze yazma nüshaları ulaşmıştır. Matbu olmayan bu eserden Zihni Efendi'nin doğrudan faydalanma ihtimalini zayıf görmekteyiz. Nitekim Zihni Efendi'nin "Kâle Fâsî" şeklindeki atıfları *Tâcü'l-arûs*'ta bulunmaktadır.

358 Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 22, 49, 95, 126, 236, 250, 326, 337, 350, 485, 509. *Muktedab*, s. 112; *Müntehab*, s. 11, 22, 131, 152-153, 165-166, 198, 212, 243, 250, 283, 336-337, 342, 348, 365, 381, 394, 422, 425, 431, 435, 435, 447.

359 Kılıç, "Tâcü'l-luga", *DİA*, c. 39, s. 357.

izahından sonra nüsha farklılıklarına değinilmiştir. Vânî Mehmed Efendi, Cevherî'nin örnek olarak zikrettiği şiirleri tercüme etmemiştir.[360]

Zihni Efendi, *Müntehab*'ın başında dil öğrenmek isteyenlere yardımcı olmak üzere tavsiye amaçlı *Sıhâh*'ın tercümesi olan bu eserin matbu olduğunu belirtmiştir. Ancak kendisinin bu esere atfının nadir olduğunu gördük. Hatta atıfta bulunduğu yerde tercümenin hatalı olduğuna dair uyarıda bulunmuştur.[361]

24. Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît

Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît* adlı sözlüğünün Ahmed Âsım Efendi tarafından tercümesidir. Eser daha çok *Kâmûs Tercümesi* ya da *Kâmûs-ı Okyanûs* olarak bilinmektedir.[362] Âsım Efendi sözlüğün orijinal dizimine genelde uymuştur. Eser bir tercümeden ibaret kalmayıp çeşitli örnekler vermek, kelime ve gramer tahlilleri yapmak, kelimelerin harekelerini zabt etmek, tarihi yerler ve kişiler hakkında bilgi vermek gibi çeşitli açıklamalarla zenginleştirilmiştir. Kelimelere mahalli karşılıklar vermiş, başka sözlüklerden de faydalanarak açıklamalarda bulunmuş, kelimelerin diğer anlamlarını da eklemiştir.[363] Bunun yanında *Kâmûs* müellifini zaman zaman tenkit etmiş ve müellifin *Sıhâh*'ı eleştiridiği yerde *Sıhâh* müellifini ona karşı savunmuştur. Eser ilk defa II. Mahmud'un iradesiyle Mütercim'in büyük oğlu Hamid'in nezaretinde basılmıştır. Daha sonraları İstanbul'da ve Mısır'da baskıları yapılmıştır.[364]

Zihni Efendi'nin bu esere yaptığı atıfların sayısı az olmakla beraber kimi zaman Âsım Efendi'yi bilgileri yanlış aktardığı, harekeleri zabtta ve tercümede hata ettiği gibi noktalarda eleştirmiştir. Ancak Zihni Efendi'nin aktardığı bilgilerin kaynağını her zaman belirtmediğini göz önünde bulundurunca bu eserden daha fazla yararlanmış olabileceğini tahmin edebiliriz. Aynı zamanda yaptığı bu eleştiriler *Kâmûs Tercümesi*'ni *Kâmûs* ile paralel okuduğunu göstermektedir.[365]

---

[360] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 36-37.
[361] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 88.
[362] Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, s. 49.
[363] Geniş bilgi için bk. İlyas Karslı, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*.
[364] Kılıç, "el-Kâmûsü'l-muhît", *DİA*, c. 24, s. 288.
[365] Örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 198, 409, 479, 479; *Müntehab*, 188, 224, 327, 351, 359, 508.

C. Sözlüklerin Dizimi ve Kullanımı Hakkında Verdiği Bilgiler

Zihni Efendi sözlüklerin dizim tarzı hakkında bilgi vermiş ve nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuyla ilgili yaptığı açıklamalar şöyledir:

Arapçadaki kelimelerin birbirinden müştak olması nedeniyle lügatlerin zorunlu olarak kelimelerin asli harflerine göre dizildiklerini dile getirmiş ve bunu şu örnekle açıklamıştır: " نطق, انطاق, استنطاق, منطق, منطيق kelimelerini gayr-ı aslî harfleriyle dizmek yerine kendisinden türedikleri نطق kelimesinin dahilinde dizip öyle aramak daha ma'kuldür."[366]

Bazı sözlüklerin diziminin asıl harfleri itibariyle son harfin bâb ilk harfin ise fasıl kabul edilerek yapıldığını ve bu dizime göre yazılmış ilk sözlüğün ise Cevherî'nin *Sıhâh'*ı olduğunu ve *Kâmûs* ile *Lisânü'l-Arab*'ın ise bu dizimin en iyi uygulandığı sözlükler olduğunu ifade etmiştir. Zihni Efendi şu örnekle bu tür sözlüklerin nasıl kullanılması gerektiğini açıklamıştır: "Bu tertibe göre نطق, انطاق, استنطاق, نطاق, منطقة gibi daha birçok kelime fürû'su ile beraber aslı olan (ن ط ق) maddesinde son harfi olan ق bâbına yani شفق ve طبق gibi ق ile son bulan kelimelerin faslına geçirilmiştir."[367]

Zihni Efendi, seci ve kafiye arayanlar için Cevherî'nin bu tarzının faydasının olduğunu ancak يد, دم, أب, أخ, حِرْ, حَمْ, فم, كُرَة, فِئة, اَمَة gibi nâkıs isimlerin, حيزبون, زيتون, اصطفلين, قنسرين, غسلين, خيزران, بلهنية, ثمانية gibi sonuna mezîd harflerin bitiştiği kelimelerin ve ماء, لات, اسم, ابن gibi kelimelerin asıllarını kolayca tanımak, جناء وقثاء gibi mehmûz-ı lâm olan kelimelerle حمراء, صحراء gibi hemzesinin zâid olduğu kelimeler ve سماء, صفاء gibi nâkıs kelimeleri birbirinden ayırt etmek ve aranılan şeyi kolayca bulabilmek

[366] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 12- 13.
[367] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 13.

açısından daha önceki tertibi[368] daha faydalı bulduğunu dile getirmiştir. İlk harfi zâid ya da nâkıs olan kelimeler dahi bulunmakta ise de bu kelimeleri bu tür sözlüklerden bulmakta pek zorluk yaşanmadığını belirtmiştir.[369]

Bazı lügatlerin ise aslî harflerin ilk harfine itibar edilerek dizildiğini, bu dizimin ise eski bir tarz olduğunu ve son dönemlerden Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâga'*sı, Mutarrizî'nin *Muğrib'*i ve Feyyûmî'nin *Misbâh-ı münîr'*inin bu tarzda tertip edildiğini bildirmiştir. Yukarıda zikredilen kelimelerin نطق maddesinde نظر ve نسق gibi ن harfi ile başlayan kelimelerin sırasında zikredildiğini örnek vererek bu sözlüklerden nasıl istifade edileceğini açıklamıştır.[370]

D. Sözlükler ile İlgili Değerlendirmeleri

Zihni Efendi, *Müntehab* adlı eserinin önsözünde ilk sözlüğün yazılma sebebiyle ilgili bilgiler vermiş ve lügatlere dair bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Zihni Efendi'nin ifadesine göre, dilde ilk bozulma sözdiziminde yaşanmış ve henüz vaz' edilmiş kelimelerin manalarında ve şekillerinde bir bozulma yaşanmadığından dolayı ilk olarak nahiv ilmi gelişme göstermiştir.[371] Ancak daha sonraları ise kelimelerin manaları ve şekillerinde bozulmaların yaşanması ve dilin aslına müvelled (sonradan ortaya çıkan) ve garîb (anlaşılması güç) kelimelerin girmesi ve bunların vaz' edilmiş kelimelerin asıl anlamları ile karıştırılması korkusuyla Halife Hârûn döneminden (170/786-193/809) önce bir lügate ihtiyaç duyulmuştur. Tedvin edilen ilk lügat ise *Kitabu'l-ayn*'dır.[372] Zihni Efendi dipnotta bu sözlüğün baş tarafının

[368] Zihni Efendi'nin "daha önceki tertîb" ibaresinden kastının harflerin çıkış yerlerinin ya da alfabetik sıranın esas alındığı ve kalb metodunun uygulandığı sözlük dizim metodu olduğunu tahmin etmekteyiz. Nitekim *Kâfiye ekolü*nün ilk temsilcisi Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Sıhâh* adlı sözlüğünden önce İbn Dureyd'in (ö. 321/933) alfabetik sırayı gözeterek oluşturduğu *el-Cemhere fi'l-luga* ve Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) harflerin çıkış yerlerini esas alarak oluşturduğu *Kitâbü'l-ayn* adlı sözlükleri bulunmaktadır.

[369] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 13- 14.

[370] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 13.

[371] Mehmed Zihni, *Müntahab*, s. 8.

[372] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 10- 11.

Halîl b. Ahmed'e, son tarafının ise Leys b. Nasr el- Horasânî'ye ait olduğu ile ilgili uzun tartışmaların bulunduğunu belirtmiştir.[373]

Zihni Efendi, ilk yazılan bu sözlükten sonra daha iyi lügatlerin kaleme alındığını ve görmüş olduğu en iyi lügatin ise *Lisânü'l-Arab* olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. *Kâmûsu'l-muhit*' in ise hacimce *Lisânü'l-Arab*'ın ancak üçte biri kadar ve *Lisânü'l-Arab*'ın *Kâmûs*'tan yirmi bin madde fazla olduğunu ifade etmiştir.[374]

Kâmûs'un ilk olarak iki bin lügat kitabı kaynak alarak atmış cilt halinde yazıldığı; ancak kullanımının zor olması nedeniyle ve müellifin öğrencilerinin isteği üzere daha sonra özetlenerek iki cilt haline getirildiği bilgisini vermiştir. "*Kâmûs*'un kemalinin ancak şerhi olan *Tâcü'l-arûs* ile olabileceği" değerlendirmesinde bulunmuştur.[375]

Sıhâh'ın madde sayısı *Kâmûs*'tan daha az olmasına rağmen Zihni Efendi *Sıhâh*'ı tertip ve mana bakımından *Kâmûs*'a tercih ettiğini belirtmiştir.[376] *Misbâhü'l-münîr*'in ise kapsayıcı bir sözlük olması durumunda benzersiz olacağını şu ifadelerle dile getirmiştir: "*Misbâh-ı münîr*, eğer müstev'ib olsa istifâ ve tahkikçe adîm-i nazîrdir." [377] Meydânî'ye ait Arap atasözüne dair *Mecmau'l-emsâl* adlı sözlüğü Zemahşerî'ye ait aynı amaçla derlenmiş olan *el-Müstaksâ fi'l-emsâl* adlı sözlükten daha iyi bulduğunu dile getirmiştir.[378]

Zihni Efendi sözlüklerle ilgili bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra dipnotta günümüzde bulunan sözlük sayısının az olmasından dolayı duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmiştir: "Şâyan-ı esef değil midir ki vaktiyle bir müellife me'haz olmak üzere nezdinde iki bin nev' lügat kitabı bulunur iken şimdi kütüphanelerimizin mecmû'unda mevcûd kütüb-i lügatın nev'-i tercümeler ve ferhengler dâhil ta'dâd olduğu halde iki yüze bâliğ olmaz."[379]

---

[373] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 10- 11.
[374] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s, 11-12.
[375] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 11- 12.
[376] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 11- 12.
[377] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 12.
[378] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 280.
[379] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 11.

E. Sözlüklere Yönelik Eleştirileri ve Hataları Düzeltmesi

Zihni Efendi, kelimelere yanlış hareke verildiği, tercümenin ve bazı bilgilerin eksik veya hatalı olduğu gibi *Kâmûs* ve *Kâmûs Tercümesi*'ne, *Sıhâh* ve tercümesi olan *Vankulu Lügati*'ne ve *Mecmau'l-emsâl*'e yönelik tenkitlerde bulunmuştur.

1. Kâmûs'a Yönelik Tenkitler

Zihni Efendi, *Kâmûs* müellifinin sözlüğünü "kapsayıcı" anlamına gelen "Muhît" olarak isimlendirmesini eleştiriye tabi tutmuştur. Çünkü Zihni Efendiye göre Arapça çok geniş bir dil olması nedeniyle hiçbir sözlük bu dili tam anlamıyla kuşatamaz. Hatta döneminin en iyi müçtehitlerinden ve edebiyatçılarından biri olarak gördüğü İmam Şâfiî'ye nispet ettiği ve hemfikir olduğu görüşe göre Arapça o kadar geniştir ki Peygamber dahi onu kuşatmış değildir. İsmine rağmen müellifinin *Kâmûs*'un birçok maddesini eksik bıraktığı bu nedenle bu ismin kinayeden ibaret kaldığını belirtmiştir.[380]

Kâmûs'u eleştirdiği bir diğer husus ise *Sıhâh*'ın müellifinin kelimelerin tamamını içerme gibi bir iddiası bulunmadığı halde müellifinin *Kâmûs*'un önsözünde *Sıhâh* hakkında "Lügatın nısfı kendisini fevt etmiştir." ifadesini kullanmış olmasıdır. Zihni Efendi, bu ifadenin Arapçayı kuşatma vehmini uyandırıyor olması nedeniyle alimlerce "Lügat-ı Arabiyyenin müntehâsına varılmamıştır ki nısfı ma'lûm olabilsin. Hem de onun bu sözü kendisi cem'-i lügati *Kâmûs*'ta cem' ve ihâta etmiş olduğunu îham eylemektedir. Bu ise müte'azzirdir." şeklinde tenkit edildiğini bildirmiştir. Zihni Efendi'nn ifadesine göre üstelik *Kâmûs* atmış bin madde zikretmişken *Lisânü'l-Arab* ise seksen bin madde zikretmiştir.[381]

Zihni Efendi, *Kâmûs*'ta yer alan kelimelerin kök harfleri, çoğul ya da tekil halleri, çekimlenmesi, harekelenmesi, beyitlerin şairinin kim olduğu gibi bazı bilgilerin hatalı ya da eksik olduğuna dair uyarıda bulunmuş ve bunları düzeltmiştir.

---

[380] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 15.
[381] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 15- 16.

Kâmûs'ta **كل** lafzının te'nîs ve tezkîri ile ilgili **كل رجل** ve **كلة امرأة** ifadelerinin bulunuyor olması hakkında "Gariptir." ifadesini kullanmıştır.[382]

Muzâaf fiillerin idgâma uğradıkları bilgisini verdikten sonra *Lisânü'l-Arab*'da **لححت عينه, ضبب البلد, مششت الضابة, قطط شعره, ألل السقاء** fiillerinin idgâm edilmedikleri bilgisini aktarmıştır. Ancak *Kâmûs*'un **مشش** ve **لحح** dışındaki fiiller konusunda gafil kaldığı uyarısında bulunmuştur.[383]

Zihni Efendi **جلائل** lafzının **جليلة**'nin çoğulu olduğu halde *Kâmûs*'ta **جليل** ve **جُلال** lafızlarının çoğulu olarak gösterildiğini bildirmiştir.[384]

"Yol doğruldu" anlamına gelen **اتللأبّ الطريق** örneğinde bulunan fiilin rubâî asıllı olarak **تلأب** faslında bulunması gerekirken *Kâmûs*'ta **تلب** faslında bulunduğuna dair uyarıda bulunmuştur.[385]

Telhîs şevâhidinden olduğunu bildirdiği beyitin[386] kâilinin *Tâcü'l-arûs*'tan Benî Amr b. Abdi Kays'tan Hacel b. Nadle olduğu ve Nadle'nin validesinin ismi olduğu bilgisini aktarmış ve bilgi vermeye devam ederek bu bilgilerin *Kâmus*'ta eksik olduğunu bildirmiştir.[387]

Bazı beyitlerin [388] sahibinin yanlış zikredildiği hususunda *Kâmûs*'u eleştirmiştir. Harîrî'nin *Makâmât'*ında ve *Mecmau'l-emsâl'de* geçtiği üzere bu beyitlerin sahibinin İbn Ukeyl el-Ullâfî olduğu belirtildiği halde *Kâmûs*'ta hata ile Ebû Ahzem olarak zikredildiğini belirtmiştir.[389]

---

[382] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 345.
[383] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 499.
[384] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 433.
[385] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 206.
[386] جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضا رُمْحَه ... إنّ بَنِي عَمِّكَ فِيهِمْ رِمَاح
[387] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 49.
[388] إنّ بنيّ رمّلوني بالدّمِ ... مَن يَلْقَ آسادَ الرِجَالِ يُكْلَمِ
وَمَنْ يَكُنْ دَرْءٌ به يُقَوَّمِ ... شِنْشِنَةٌ أعْرِفُها مِنْ اَخْزَمِ
[389] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 70-71..

Sözlüklerin birbirine olan eleştirilerini de zikretmiştir. Bir vadi ismi ve alem-i münker olan راكس kelimesini *Kâmûs*'un harf-i ta'rîfle zikretmiş olmasını *Tâcü'l-arûs* müellifi Seyyid Murtazâ'nın eleştirdiği bilgisini vermiştir.[390]

Bir beyitte[391] yer alan الثعلبان kelimesinin *Kâmûs*'un müellifin sâ harfinin fetha olması gerektiği iddiasının doğru olmadığı uyarsında bulunmuş ve bu görüşünü *Tâcü'l-arûs* ile desteklemiştir.[392]

Sıhâh'tan halkın kullanmış olduğu مستأهل ifadesinin hatalı olduğu bunun yerine فلان أهل لكذا ibaresinin doğru bir kulanım olduğunu aktardıktan sonra *Kâmûs* şârihinin *Kâmûs*'a yaptığı eleştiriyi aktarmıştır. " Musannif (Fîrûzâbâdî) şöyle dedi: 'Cevherî'nin inkarı bâtıldır.' Bâtıl olan bu sözdür."[393]

2. Okyânûsü'l-Basît'e Yönelik Tenkitler

Zihni Efendi, *Kâmûs* tercümesi *Okyânûsü'l-basit*'i *Kâmûs*'ta yer alan bilgileri yanlış aktardığı, harekeleme ve tercümede hatada bulunduğu gibi konularda eleştirmiştir. Bu eleştirileri yaparken yapıcı bir dil kulanmış, hataları düzeltmiş ve saygısından ödün vermemiştir. Her seferinde Âsım Efendi'yi "Merhum Âsım" şeklinde zikretmiştir.

Âsım Efendi'nin (ل ع ن) maddesinde اَبَيْتَ اللَعْنَ ifadesindeki bu fiili "mâzî, meçhul, muhatap" olarak değerlendirmesini hatalı bulmuştur.[394]

Kâmûs tercümesinde *Kâmûs*'ta yer alan bilgilerin yanlış aktarıldığı hususunda uyarıda bulunmuştur. Beyit sahibinin ismi Şehl, lakabı ise Findü'z-zimmanî iken *Kâmûs*

---

[390] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 509.

[391] أَرَبٌ يَبُولُ الثُعْلُبانُ بِرأسِهِ ... لقَدْ ذَلَّ مَنْ بالَتْ عليه الثَعالِبُ

[392] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 435.

[393] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 243. (Tercüme bize aittir.) Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 22, 409; *Müntehab*, 141.

[394] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 508.

tercümesinde (ف ن د) maddesinde isim ile lakabın yer değiştirdiği ve Şehl isminin ise (ز م ن) maddesinde hatalı olarak sîn-i mühmele ile basıldığı uyarısında bulunmuştur.[395]

"Köylü" anlamına gelen قروي kelimesinin zabtının *Sıhâh*'ta ve *Misbâh*'ta iki fetha ile açıklanmış olmasına rağmen kâf harfinin zammeli olarak meşhur olmasının nedenini Âsım Efendi'nin *Kâmûs Tercümesi*'nde "قروي kelimesi كروي veznindedir" diye açıklamada bulunmuş olmasına dayandırmıştır.[396]

Zihni Efendi كتاب, رسالة, عروس gibi sözcüklerin harf-i medlerinin ism-i tasğîr yapılırken yâ harfine dönüşmeleri gerektiği halde Âsım Efendi'nin حمار sözcüğünü bu "kâideden gaflet ederek yanlış zabt ettiği" uyarısında bulunmuştur.[397]

نور الدين, ضياء الدين gibi muzâf-ı maksûd olan mürekkeb izâfetlerin ilk cüzlerine nispet olunacağı kuralını zikrettikten sonra امرئ القيس'ın nispetinde iki fetha ile مَرَئي dendiği halde Âsım Efendi'nin مرعي vezninde yanlış zabt ettiği uyarısında bulunmuştur.[398]

Âsım Efendi'nin *Kâmûs*'ta Hz. Osman ile Hz. Zübeyr arasında geçen bir hadiseyi anlatan bölümü yanlış tercüme ederek manadan uzaklaştığı tenkidinde bulunmuştur.[399]

3. Diğer Sözlüklere Yönelik Tenkitler

Zihni Efendi, *Kâmûs* ve *Kâmûs Tercümesi* dışında *Sıhâh*, tercümesi olan *Vankulu Lugatı* ve *Mecmaü'l-emsâl*'de de bazı bilgilerin eksik ya da hatalı olduğu ve yanlış tercümede bulunulduğuna dair uyarılarda bulunmuştur.

---

[395] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 198.
[396] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 351.
[397] Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 327.
[398] Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 359.
[399] Mehmed Zihni, *Müntehab*, 188. Daha fazla örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 409, 479.

مطلق, منطلق, مقدّم, متقدّم gibi sülâsî mezidlerin ism-i tasğîrinin mîm'leri hazfedilmeden yapılırken مترجم, مُتَبَلْتِع gibi rubâîlerin mîm'lerinin hazf edileceği bilgisini verdikten sonra مثعنجر kelimesinin ism-i tasğîrinin ثعيجر olması gerekirken *Sıhâh*'ta ism-i tasğîrinin mîm harfi hazfedilmeden مثيعج olarak yapılmış olmasına dair *Kâmûs* müellifinin *Sıhâh*'a yönelik tenkidini haklı bulmuştur.[400]

İbn Zeydûn'un risalesinde yer alan Haris b. Va'le'ye ait olan bir şiirin[401] sahibi hakkında *Sıhâh*'ta (و ع ل) ve (ح ل ل) maddelerinde bilgi hatası bulunduğu hususunda uyarmıştır.[402]

اغترّ kelimesinin "bir kimseyi 'ale'l-gafle basmak" manasında müteaddî bir fiil olduğu ve *Sıhâh*'ta dahi يقال اغترّ فلانا إذا أتاه على غرة أو غفلة şeklinde anlam verilmiş olmasına rağmen *Sıhâh*'ın tercümesinde "aldanmak" şeklinde kusurlu bir çeviri yapıldığı hususunda uyarmıştır.[403]

Zihni Efendi, bazı durumlarda mef'ûl-i fîhin fiilinin hazfedilebileceği bilgisinden sonra أسائِرَ اليومِ وقد زال الظهر deyimini örnek olarak zikretmiş ve "*Mecmau'l-emsâl*'de tahrif vardır, onu düzelt." diyerek uyarıda bulunmuştur.[404] Tahrif olan yer ise *Mecmau'l-emsâl*'de اليوم yerine القوم denmiş olmasıdır.[405]

F. Sözlüklerden İstifade Yöntemi

Zihni Efendi, başta kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere sözlüklere birçok farklı sebeple başvurmuş ve onlardan istifade etmiştir. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz:

---

400 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 331.
401 Şiir قَوْمِي هُمْ قَتَلُوا أُمَيْمَ أَخِي ... فإذا رَمَيْتُ يُصِيبُنِي سَهْمِي beyiti ile başlamaktadır.
402 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 48.
403 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 88.
404 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 208.
405 Meydânî, *Mecmau'l- emsâl*, c. 1, s. 335.

1. Kelime Anlamları

Zihni Efendi, sözlüklere metinlerde geçen kelimeleri açıklamak üzere başvurduğu gibi şiir, ayet ve hadislerde geçen kelimeleri de sözlüklere başvurarak açıklamış, kelimelerin kullanımlarına örnek vermiştir. Kelimelerin ıstılâhî anlamları, lafız ve mana açısından geçirdikleri değişimleri, farklı lehçelerdeki kullanımlarını ve deyimleri açıklamıştır. Bu açıklamalarını tercüme etmeden aktardığı gibi tercüme ederek de aktarmıştır.

a. Cümle ve Şiirlerde Geçen Kelimeler ve Örnek Kelimeler

Bir beyitte[406] geçen المجيع kelimesinin "süt ile yoğrulmuş hurmadan yapılan bir yemek" olduğunu,[407] başka bir beyitte geçen المُدّجَّل kelimesinin "katran sürülmüş" manasına geldiğini,[408] المعنى kelimesinin "kast ve irade" manasında mastar olduğu gibi "medlûlü kelâm" anlamına da geldiğini, [409] مُزْعَم kelimesinin "kendisine güven duyulmayan şey" anlamına geldiğini ve يزعم أنه كذا ويزعم أنه كذا şeklinde kullanımının olduğuna dair bilgiyi [410] *Sıhâh*'tan aktarmıştır.

Zihni Efendi ism-i fâil kalıbında bulunan nispet sîgalarına örnek verdiği bir beyitte[411] geçen الكاسي kelimesinin Cevherî'nin aktardığına göre Ferrâ tarafından المكسو yani ism-i mef'ûl anlamına yorulduğu bilgisini vermiştir.[412]

Beyitte[413] geçen المُسْتَهْتَر kelimesinin "bir şeye düşkün olup o hususta kendisine olunan levm ve şetme mübâlât etmeyen kimse" manasında olduğunu aynı zamanda

---

406 جَارَتِي للخَبِيص والهِرّ للفِرَا ... رِ وشَاتِي إذا اشْتَهَيْنَا مَجِيعا

407 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 415. (Tercüme bize aittir.)

408 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 348.

409 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 124.

410 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s.129. (Tercüme bize aittir.)

411 دَعِ المَكَارِمَ لَا تَرْحَلْ لِبُغْيَتِهَا ... وَاقْعُدْ فَإِنّكَ أَنْتَ الطَاعِمُ الكَاسِي

412 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 225.

413 جُودي على المُسْتَهْتَر الصَبِّ الجَوِي ... وتَعَطّفِي بِوِصَالِه وتَرَحَّمِي

Kâmûs'ta كثير الأباطيل manasına da geldiğini ve meçhul sîgasıyla kullanıldığını, beyitte[414] yer alan شَذّ kelimesinin "harpte hamle etmek" anlamına geldiğini,[415] العَثَرِيّ kelimesini "kendisini gökyüzünün suladığı ve ne dünya ne de ahret arzusunda bulunan kimse" anlamlarına [416] ve البيعة lafzını bâ harfinin kesri ile "Hıristiyanların ibadet yeri" anlamına[417] إبراز kelimesinin "bir şeyi zahire çıkarmak, mektup açmak, halis altın almak ve sefere azmetmek" anlamlarına geldiğini,[418] "meyve satan"a فاكهاني, "yiyen"e فَكِه ve "sahibi"ne فاكِه dendiğini[419] *Kâmûs*'tan aktarmıştır.

Bir beyitin kâilinin Dîkülcin olduğunu bildirdikten sonra bu lafzın (ديك الجن) "bostanlarda bulunan bir böcek" anlamına geldiğini[420] ve عُقاب 'ın yılanların başını ve kuşların kalplerini yiyen yırtıcı bir hayvan adı olduğu bilgisini[421] *Hayâtu'l-hayevân*'dan aktarmıştır.

Esâsü'l-belâga'dan "أبوت فلانا وأممته" ifadesinin "Ona ana baba oldum." anlamına geldiğini bildirmiştir.[422]

Muğrib'den خزوز kelimesinin "ham ipek" manasına gelen خَزّ'ın çoğulu olduğu ve bu kelimenin bir hayvan ismi iken zamanla bu hayvanın tüyünden yapılan giysiler için kullanılmaya başlandığı bilgisini vermiştir.[423]

بسمل بسملة ifadesinin ise "'Bismillah' yazmak ya da söylemek" anlamlarına geldiğini *Misbâh*'tan istifade ederek bildirmiş ve bu anlamda kullanılmış bir beyit aktarmıştır.[424]

---

[414] ثِقالٍ إذا لاقَوا خِفافٍ إذا دُعُوا ... كَثيرٍ إذا شَدّوا قليلٍ إذا عُدُّوا
[415] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 434.
[416] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 365. (Tercüme bize aittir.)
[417] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 374. (Tercüme bize aittir.)
[418] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 266.
[419] Mehmed Zihni, *Müntehab*, 224.
[420] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 329.
[421] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 274.
[422] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 33.
[423] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l*-ceyyid, s. 328.

Misbâh'tan aktardığı bilgiye göre تعجب lafzının iki vecih üzere kullanımı bulunmaktadır. Elif harfi ile أعجبني "hoşuma gitti" elifsiz عجبت ise "taaccüb ve istiğrâb ettim, hoş ve münâsib gördüm" anlamlarına gelmektedir.[425]

Bir beyitin memdûhu olan Fezâle adındaki kişinin isminin anlamı hakkında bilgi vermiştir. *Misbâh*'taki bilgiye göre فضالة feth-i fâ iledir ki ضلالة veznindedir. "ziyâde" anlamına gelerek فضل'dan müştaktır.[426]

أحد kelimesinin Allah Teâla için özel olarak kullanıldığı ve Allah'tan başka kimsenin bu sıfat ile nitelenemeyeceği bilgisini *Misbâh*'tan aktarmıştır.[427]

تَرجُمان kelimesinin "bir lisândan başka bir lisâna nakl-i kelâm eden mütercim" yanında "müfessir" manasında da kullanıldığını[428] ve المروئة kelimesinin "kendisine uygun davranışlarda bulunulması halinde kişiyi güzel ahlaka ve davranışlara ulaştıracak karakter terbiyesi" anlamına geldiğini *Misbâh*'tan istifade ederek bildirmiştir.[429]

التكرار kelimesini *Tâcü'l-arûs*'tan meânî kitaplarında ıstılâhî olarak "bir şeyi ard arda söylemek" anlamına geldiği bilgisini verirken Ebû Hilâl el- Askerî'nin *el-Furûku'l-lügaviyye* adlı sözlüğünden ise التكرار kelimesinin "birden fazla tekrar" anlamı taşıyabiliyor iken الإعادة kelimesinin ise "bir defa tekrar" anlamını taşıdığı bilgisini aktarmıştır.[430]

Beyitte yer alan دنانير kelimesinin دينار'ın çoğulu olduğu ve "zeheb ve meskûk" anlamlarına geldiği bilgisini verip Araplarda yuvarlak yüzü dinara benzetmenin yaygın

---

[424] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 283. (Tercüme bize aittir.) Söz konusu beyit şudur:
لَقَدْ بَسْمَلَتْ هِنْدٌ غَدَاةَ لَقَيْتُهَا ... فَيَا حَبَّذَا ذَاكَ الدَّلَالُ المُبَسْمِل

[425] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 298.
[426] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 93.
[427] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 241.
[428] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 233.
[429] Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 102. (Tercüme bize aittir.)
[430] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 152- 153.

olduğu açıklamasından sonra *Kitâbü elif bâ li'l-elibbâ* adlı sözlükten bu duruma beyit örneği vermiştir.[431]

Zihni Efendi, "idare etmek" anlamını verdiği السياسة lafzının *Şifâü'l-galîl*'den aslının *üç yasa* anlamında سه يسا olduğu görüşünün de bulunduğu bilgisini aktarmıştır.[432]

Ezdâd[433] olan kelimeleri belirtmeyi ihmal etmemiştir. نواهل kelimesinin ناهل'in çoğulu olduğu ve ريّان (suya kanmış) ile عطشان (susamış) olmak üzere iki zıt anlama geldiğini,[434] ذِمام'ın tekili olan ذَمّة kelimesinin "suyu çok olan kuyu" ve "suyu az olan kuyu" olmak üzere iki zıt anlamı taşıdığını[435] ve دون kelimesinin وراء, أمام, تحت (arka, ön, alt) anlamlarına geldiği gibi خسيس ve شريف (cimri ve cömert) anlamlarına da geldiğini[436] böylece bu kelimelerin ezdâddan olduğu bilgisini *Kâmûs*'tan aktarmıştır.

"Çirkin yüzlü" manasına gelen شوهاء kelimesinin "güzel yüzlü" anlamına da gelip ezdâddan olduğu bilgisini *el-Fâik*'ten aktarmıştır.[437]

شقيق kelimesinin "şekâiku'n-nu'mân" denilen çiçek olduğu ve *es-Sâmî fi'l-esâmî*'de gösterildiği üzere "lale" olduğu bilgisini vermiştir. "Ancak bizce ma'rûf olan şekâik başkadır." diye dipnot düşmüştür.[438]

Zihni Efendi, bazı durumlarda sözlüklerdeki açıklamaları kitabına almak yerine okuyucuyu kaynaklara yönlendirmiştir. Beyitte geçen الكاسي kelimesinin "zü'l-kisve" manasına geldiğini bildirmiş ve bununla ilgili açıklama için *Sıhâh*'a yönlendirmiştir.[439]

---

[431] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 275. Söz konusu beyit şudur:
دَنَانِيرُنا مِنْ قَزْنِ ثَوْرٍ وَلَمْ يَكُنْ ... مِنَ الذَهَبِ المَضْرُوبِ عِنْدَ القَنَاطِرِ

[432] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 98.

[433] Ezdâd: Arapçada zıt anlam taşıyan kelimeler. Ayrıntı için bk. Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *DİA*, c. 12, s. 47- 48.

[434] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 477.

[435] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 382.

[436] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 24.

[437] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 348.

[438] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid,* s. 245.

غزالة kelimesinin "geyiğin dişi yavrusu ve şems" anlamlarını taşıdığı bilgisini verdikten sonra geyiğin yaşı itibariyle aldığı isimleri için *Misbâh*'a yönlendirmiştir.[440]

Herhangi bir konu hakkında bilgi verirken açıklama ihtiyacı duyduğu kelimeler hakkında da bilgi vermiştir.

Zihni Efendi *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserinde "Mehmed Said Efendi'nin Takrizi" başlığında geçen تقريض kelimesini dipnot düşerek açıklamıştır. *Sıhâh*'tan aktardığı bilgiye göre تقريض kelimesi تقريظ gibidir ve sağ olan birini methetmektir. تأبين ise ölü olanı methetmektir.

Arap toplumu hakkında Çin zanaatından ve Yunanlıların biliminden habersiz olup bedevî (أهل وبر) bir toplum oldukları gibi kültürel bilgiler verirken dipnot düşerek veber (وبر) kelimesini "خبر vezninde deve tüyü demek olmakla أهل وبر çadır ve çerge altında bulunan bâdiye nişinlerdir" şeklinde açıklamıştır.[441]

b. Ayet ve Hadislerde Geçen Kelimeler

Zihni Efendi, örnek olarak zikrettiği ayet ve hadislerde geçen bazı ibareleri sözlüklerden istifade ederek açıklamıştır. Bu konuda garîbü'l-Kur'ân ve garîbü'l-hadis alanındaki sözlüklerin yanında diğer sözlüklerden de yararlanmıştır.

---

439 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 446.

440 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 37.

441 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 14. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 14, 31, 41, 45, 53, 71, 86, 88, 92, 92, 93, 96, 99, 100, 100, 112, 142, 143, 148, 153, 153, 178, 209, 216, 231, 236, 238, 241, 245, 249, 250, 258, 266, 268, 277-278, 279, 286, 286, 291, 306, 326, 330, 329, 334, 337, 341, 345, 348, 348, 350, 377, 377, 382, 384, 387, 388, 395, 402, 398, 413, 425, 429, 430, 450, 453, 466, 477, 479, 489, 491, 491, 496, 497, 508, 512, 513, 515, 516, 528; *Muktedab*, s. 30, 155, 165, 204, 233, 242, 259, 324; *Müntehab*, s. 62, 65, 90, 99, 101, 106, 106, 114, 121, 127, 140, 146, 156, 173, 199, 200, 212, 213, 214, 220, 224, 228, 230, 234, 235, 248, 250, 267, 268, 271, 271, 272, 272, 272, 275, 279, 284, 284, 289, 294, 294, 295, 329, 336, 336, 337, 365, 375, 382, 385, 387, 388, 394, 399, 422, 425, 425, 425, 426, 428, 428, 429, 435, 435, 440, 447, 463, 476, 477, 495, 520, 523.

﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ كِتَابٌ مَرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ﴾[442] ayetinde geçen عليون kelimesinin anlamını *Kâmûs*'tan "semanın yedinci katında olup müminlerin ruhlarının yükseldiği yer" olarak aktarmıştır.[443]

﴿الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ﴾[444] ayetini *Dürre*'den şöyle açıklamıştır: "Kurân-ı Kerîm'i parçalara ayırdılar ve bir kısmına inanıp bir kısmını inkar ettiler. Bir kısmına sihir bir kısmına da şiir dediler."[445]

عسى edatının kullanımına örnek olarak verdiği[446] ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ...﴾ ayetini *Kâmûs*'tan "هل أنتم قريب من الفرار" olarak açıklamıştır.[447]

بَلْهَ lafzının "bırak" anlamında emir isim fiil, "terk" anlamında mastar ve "كيف" lafzına mürâdif isim olarak kullanıldığı bilgisini verdikten sonra Buhârî'de bulunan hadiste bu üç anlamın dışında غير manasında kullanıldığını belirtmiş ve açıklamasını *Kâmûs*'tan aktarmıştır: "Kâmûs'ta şöyle denmiştir: 'Secde suresindeki ayetin tefsirinde bulunan 'يَقُولُ اللهُ تَعَالَى: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ذُخْرًا بَلْهَ مَا أَطْلَعْتُمْ عَلَيْهِ'[448] hadisinde geçen بله: من غيرما anlamına gelmektedir.'"[449]

Zihni Efendi'nin alıştırma bâbında örnek verdiği hadiste geçen الرقوب kelimesinin anlamını *Mecmau'l-emsâl* ve *Kâmûs*'tan aktarmıştır. Hadis şu şeklidedir: "على ما رواه مسلم عن ابن مسعود رضي الله عنه: مَا تَعُدُّونَ الرَقوُبَ فِيكُمْ؟ قَال قُلْنَا اَلَّذِي لَا يُولَدُ لَهُ وَلَدٌ. قَالَ لَيْسَ

---

[442] el-Mütaffifîn 83/18-21.
[443] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 449. (Tercüme bize aittir.)
[444] el-Hicr 15/91.
[445] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 446. (Tercüme bize aittir.)
[446] Ayetin tamamı şöyledir: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾ Bk. Muhammed 47/22.
[447] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s.124.
[448] Buhârî, "Tefsîr", 240.
[449] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 317- 318. (Tercüme bize aittir.) Hadisin anlamı şöyledir: "Ben Salih kullarıma haberdar olduğunuz şeylerin dışında hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği hiçbir kalbin geçirmediği nice nimetler hazırladım."

Hadiste geçen الرقوب kelimesinin anlamını ذَلِكَ بِالرَّقُوبِ, لٰكِنَّهُ اَلَّذِي لَمْ يُقَدِّمْ مِنْ وَلَدِهِ شَيْئًا."[450] *Mecmau'l-emsâl*'den "yaşayan bir çocuğu olmayıp erkek kardeşinin çocuğuna daha yakın olan kadın ya da erkek." olarak, *Kâmûs*'tan ise "kocasının ölümünü gözetleyen sabırlı kadın ve çocuğu olmayan ya da çocuğu ölen kadın" olarak aktarmıştır.[451]

İbn Mesud'un içki içen kişi hakkında rivayet ettiği "تَلْتِلُوهُ وَمَزْمِزُوهُ ثُمَّ اسْتَنْكِهُوهُ فَإِنْ وَجَدْتُمْ رَائِحَةَ الخَمْرِ فَاجْلِدُوهُ"[452] hadisinde yer alan تلتلة الدابة ibaresini *Müzhir*'den سَوقها عنيفًا şeklinde açıklamıştır.[453]

"القَتْلُ فِي سَبِيلِ الله مُصَمْصِمَةُ الذُّنُوبِ" hadisinde geçen المصمصمة kelimesinin anlamını *Nihâye*'den "hataların kirinden temizleyen" olarak aktarmış ve açıklamaya şöyle devam etmiştir: "'مصمص اناءه' denir. Yani 'Kovasına su koydu ve ovalayarak temizledi.' demektir."[454]

c. Istılâhî Anlam ve Kullanım

Zihni Efendi, sözlüklerden istifade ederek bazı ibarelerin ıstılâhî anlam ve kullanımları hakkında bilgi vermiştir.

زوج kelimesinin "eş" anlamında hem kadın hem erkek için kullanıldığını ancak Necid halkının kadın için زوجة kelimesini kullandıkları ve fakihlerin de karı ile kocanın birbirine karıştırılması ihtimalinden dolayı bu şekilde kullanımı tercih ettikleri bilgisini *Misbâh*'tan aktarmıştır.[455]

---

[450] Müslim, "Birr", 106.
[451] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 302. (Tercüme bize aittir.)
[452] Abdullah b. Mahmud el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Kahire: Matbaatü'l-Halebî 1937, c. 4, s. 98.
[453] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 134.
[454] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 248**.** (Tercüme bize aittir.) Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 116, 165-166, 252, 435.
[455] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 409.

سراية kelimesinin *Misbâh*'tan naklettiğine göre fıkhen عدوى ve أعداء manalarında kullanıldığını bildirmiştir.[456]

İsm-i tafdîl sîgasının alimler tarafından hangi manalarda kullanıldıkları hakkında *Misbâh*'tan bilgiler aktarmıştır:

> "زيد أعلى من عمرو ,هو أفضل القوم ,أقضى القضاة gibi ta'bîrlerin iki manası vardır. Birinci anlam ilkinin diğerine tercîhi ve tafdîlidir ki buna ef'alü't-tafdîl denir. "زيد أفقه من عمرو" ibaresi Amr ve Zeyd'in fıkıhta iştirak etmiş ancak Zeyd bu konuda daha iyi bulunmuştur. Ancak alimler bazen sahihe daha yakın zayıf rivayetler hakkında "هذا أصح من هذا" ibaresini kullanırlar. Bu ibarenin anlamı 'bunun zayıflığı daha azdır' demektir. Yoksa bu da sahihtir, demek değildir. İkinci anlamı ise ism-i fâildir ve bir ortağı bulunmadan tek sıfat olarak bulunur. Elif lâmsız ve izâfetsiz bir şekilde sıfat-ı müşebbehe te'vîliyle ism-i tafdîl anlamı olmaksızın kullanılabilir. 'وهو أهون عليه' ayetinde her şeyin Allah için aynı nispette kolaylıkta olduğu düşüncesiyle bu kelime هين manasındadır. Edebiyatçılar Nusayb adındaki şair hakkında 'هو أشعر أهل جلدته' ifadesini هو شاعرهم anlamında kullanmışlardır. Fukahanın kocası vefat etmiş hamile bir hanımın iddeti hakkında أبعد الاجلين ve أقصى الاجلين ta'bîrleri بعيد ve القاصي anlamlarındadır."[457]

بات lafzının صار anlamında kullanıldığına dair örnekler verirken fakihler tarafından kullanılan بات عند امرأته ليلة ifadesinin "ister uyusun ister uyumasın, karısının yanında oldu" anlamında kullanıldığını *Misbâh*'tan aktarmıştır.[458]

استطراد له kelimesine "Hizibde onu aldatmak için kaçamak gösterdi." anlamını verdikten sonra ıstılâhî manasının *Şifâu'l-galîl*'de "bir anlamdan başka bir anlama intikâl etmek" olduğu bilgisini vermiştir.[459]

---

[456] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 496.
[457] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 319- 320. (Metinde tasarrufta bulunulmuştur.)
[458] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 112. (Tercüme bize aittir.)
[459] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 193.

صدر علر كذا" ifadesini "Ondan şu kadar şey mütâlebe etti." şeklinde açıkladıktan sonra *Ta'rîfât*'tan ıstılâhî manasını da aktarmıştır: المصادرة على المطلوب هي التي تجعل النتيجة جزء القياس أو يلزم النتيجة من جزء القياس كقولنا الإنسان بشر وكل بشر ضحاك.[460]

d. Kelimelerin Geçirdiği Lafız ve Mana Değişimi

Zihni Efendi, kelimelerin telaffuzunda ve manasında gerçekleşen değişimler, kelimenin sonradan kazandığı anlamlar üzerinde durmuş ve sözlüklerden istifade ederek bu konuda bilgi vermiştir.

سوف'nin gelecek zamana delalet eden bir harf olduğunu ifade ettikten sonra kazanmış olduğu yeni anlamları şu şekilde açıklamıştır. "Harf-i tenfîs dahi denir. Bundan fiil tasrîfiyle işini sonraya bırakmaya تسويف ve sahibine مسوّف derler ki سوف أفعل yani 'yapacağım diyen' demektir. Bu mana müvelleddir. *Kâmûs*'ta mezkûr olan budur ki (سوف) kelimesi isim kalınırsa münevven olur. فلان يَقْتات السوف denir ki يعيش بالأمانيّ demektir."[461]

أزلي kelimesinin lafzî açıdan geçirdiği değişim ile ilgili *Kâmûs*'tan aktardığı bilgilere göre kelimenin aslı يزلي'dir. Sonra yâ harfi tahfîf amacıyla elife dönüşmüştür.[462]

Kâmûs müellifinin سجستان kelimesinin aslının sîn harfinin fethiyle سَكستان olduğunu iddia ettiğini bildirmiştir.[463]

---

[460] المصادرة على المطلوب: Netîceyi, kıyâsın cüz'ü kılan veya kıyasın cüz'ünden netîce lazım gelen şeydir. Bizim şu sözümüzde olduğu gibi: "İnsan beşerdir ve her beşer gülücüdür." Bk. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü "Kitâbü't-ta'rîfât"*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları 1997, s. 213. Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 158. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 318; *Müntehab*, s. 387.

[461] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 328.

[462] Mehmed Zihni, *Muktedab,* s. 301. (Tercüme bize aittir.)

[463] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 96.

Şifâü'l-galîl'den المقامة lafzının القيام'dan türediği ve ilk olarak "ayakta durulan yer" anlamında kullanılırken zamanla "mekân" ve "meclis" daha sonraları anlamı daha da genişletilerek "hutbe veya vaaz okunan yer" anlamında kullanıldığı bilgisini vermektedir. Bu anlamın müvelled ve muhdes olduğu, bunu ilk türeten kimsenin el-Bedî' el-Hemedânî (ö. 398/1008)[464] olduğu ve Harîrî ile Zemahşerî'nin de onu takip ettiği bilgisini eklemektedir.[465]

Şifâü'l-galîl'den الدخول lafzının "güzel ses" manasını sonradan kazandığı ve buna karşılık "kötü ses"in الخروج olarak isimlendirildiği bilgisini aktarmıştır.[466]

Misbâh'tan الجالية lafzının Hz. Ömer'in Arap Yarımadası'ndan çıkardığı "ehl-i zimmet" için kullanıldığı daha sonra ise "bu kişilerden alınan cizye" anlamında kullanılmaya başlandığı ve zamanla "her türlü cizye" için kullanılır hale geldiği bilgisini aktarmıştır.[467]

Misbâh'tan تعال lafzının "birini aşağıdan yukarı çağırmak için" kullanılır iken zamanla anlam genişlemesine uğrayıp nereden ve nereye olursa olsun "gel" anlamında kullanılmaya başlandığı bilgisini aktarmıştır.[468]

منصِب kelimesinin müvelled[469] olan şairlerin dilinde "kişinin meslek olarak atandığı yer" anlamında kullanıldığını şiirlerden örnekler vererek açıkladıktan sonra fasih olan kadim dilde ise "haseb ve şeref" anlamına geldiği bilgisini aktarmış ve kendisini *Misbâh* ile desteklemiştir.[470]

---

[464] Arap edebiyatında makâme türünün ilk örneklerini veren şair ve katip. Bk. Nevzat Âşık, "Bedîüzzaman el-Hemedânî", *DİA*, c. 5, s. 328.
[465] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 388. (Tercüme bize aittir.)
[466] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 114. (Tercüme bize aittir.)
[467] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 298.
[468] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 187- 189.
[469] Arap edebiyatında müteahhir dönem şairleri için kullanılan terim. Bk. Rahmi Er, "Müvelledûn", *DİA*, c. 32, s. 227.
[470] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 388- 389.

Misbâh'tan بدعة kelimesinin asıl anlamının "örneksiz bir şey yapmak, ihdâs ve îcâd eylemek" olduğunu "dince olan noksân ve ziyâde" anlamını ise sonradan kazandığı bilgisini aktarmıştır.[471]

Muğrib'den "saf ipek" manasına gelen خَزّ kelimesinin aslında bir hayvan ismi olduğu zamanla bu hayvanın tüyünden yapılmış giysiler için kullanılır hale geldiği bilgisini aktarmıştır.[472]

"Su" manasında olan الماء lafzının hemzesinin hâ harfinden maklûb olduğu ve nispetin ماهي şeklinde yapıldığı bilgisini *Kâmûs*'tan aktarırken Cevherî'den nispetin الماوي ve المائي şeklinde de yapılabileceği bilgisini aktarmıştır.[473]

السِيمى kelimesinin فِعْلى vezninde الوَسْم'den geldiği aslının وِسْمى olduğu ancak zamanla ilk harfi ile ikinci harfinin yer değiştirdiği böylece سِوْمى daha sonra da سِيما haline geldiği bilgisini *Mecma'u'l-emsâl*'den aktarmıştır.[474]

e. Deyimler

Zihni Efendi, geçen deyimleri sözlüklerden istifade ederek açıklamıştır.

إن في مِضّ لسِيما deyiminin anlamının إن في مض لعلامة درَك olduğu ve bir şeye ulaşmanın şüpheli olduğu durumlarda söylendiği bilgisini *Mecmau'l-emsâl*'den aktarmıştır.[475]

أعلم بمنبت القصيص deyiminin manası ile ilgili *Mecmau'l-emsâl*'den "İhtiyaçlarını nereden karşılayacağını bilir." anlamında kullanıldığını ve القصيص kelimesinin ise "bir

[471] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 249.
[472] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 328.
[473] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 355. (Tercüme bize aittir.)
[474] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 128.
[475] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 128. (Tercüme bize aittir.)

çeşit mantar türünün bittiği yer" anlamına gelip bu bitkinin nerede yetiştiğini ancak bitki işlerinden anlayan birinin bilebileceğini ifade etmiştir.[476]

Şiirde geçen كَما يُجْزى سِنِمّار ifadesinin جَزاءً كجزاء سنمار meselinin takdirinde olduğunu ifade ettikten sonra bu meselin ortaya çıkış hikayesini ve hangi anlamda kullanıldığını anlatmıştır.[477] Zihni Efendi darb-ı meselin ortaya çıkışıyla ilgili başka bir rivayeti ise *Mecmau'l-emsâl*'den aktarmıştır. Buna göre Sinimmar bina ettiği sarayın balkonundayken maharetini göstermek maksadıyla kalenin kaidesinde bir taş olduğunu ve bu taşın yerinden oynatılmasıyla binanın yerle bir olacağını söylemesi üzerine kalenin sahibi Uheyce onu balkondan aşağı atmıştır.[478]

Şiirde yer alan كالمستجير من الرمضاء بالنار ifadesinin mesel olduğunu bildirdikten sonra *Mecmau'l-emsâl*'de كالمستغيث من الرمضاء بالنار olarak rivayet edildiği ve "iki kötü şeyden birini seçmek durumunda kalmak" şeklinde açıklandığı bilgisini vermiştir.[479]

دون ذلك خرط القتاد meselinin *Mecmau'l-emsâl*'den "önünde engel olan bir iş" hakkında kullanıldığı bilgisini vermiştir.[480]

جمود كفّ (elin donukluğu) ifadesinin cimrilikten, جمود عين (gözün donukluğu) ifadesinin ise kasvet-i kalpten yani yürek katılığından kinaye olduğu bilgisini *Misbâh*'tan aktarmıştır.[481]

Zihni Efendi, ism-i âlete örnek olarak "cilâ altı" anlamını verdiği مِصْقَلَة kelimesinin geçtiği لا يكون كذا حتى يرجع مصقلة ابن هبيرة deyimine "Çünkü Muâviye onu

[476] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 314. (Tercüme bize aittir.)
[477] Zihni Efendi'nin kaynak belirtmeden verdiği bilgiye göre Sinimmar Rum asıllı bir mimardır. Irak'ta Arapların emiri olan Numan b. İmruu'l-Kays'a bir saray inşa etmiştir. Emir sarayı çok beğenmiş ve başka birine böylesi ihtişamlı bir saray yapmasın diye sarayın mimarı olan Sinimmar'ı damdan aşağı atmıştır. Bîçare Sinimmar'ın güzel işine karşılık kötü bir işle karşılık bulması Araplar arasında şöhret bulmuş ve جزاء جزاء سنمار demek darb-ı mesel olmuştur.
[478] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 29.
[479] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 507. (Tercüme bize aittir.)
[480] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 508.
[481] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 37.

Taberistan'a göndermiş ve orada yapılan bir savaşta öldürülmüştür." şeklinde *Şifaü'l-galîl*'den açıklamada bulunmuştur.[482]

Zihni Efendi, *Şifâü'l-galîl*'den أَفصَحَ حجير deyiminde geçen حُجير'in Müseylemetü'l-Kezzâb'ın müezzini olduğu ve "Müseyleme'nin Allah'ın elçisi olduğunu iddia ettiğine şehadet ederim." şeklinde ezan okuduğunu ve bu deyimin "içinde ne varsa korkmadan söyleyen kimse" için kullanıldığı bilgisini aktarmıştır.[483]

f. Lafızların Farklı Lehçelerdeki Kullanımı

Zihni Efendi, sözlüklerden istifade ederek bazı lafızların farklı lehçelerdeki kullanımları hakkında bilgi vermiştir.

Temîm kabilesinin حيث lafzını nasb konumunda olması durumunda fetha ile kullandıkları bilgisini قم حيث يقوم زيد örneği ile birlikte *Misbâh*'tan aktarmıştır.[484]

Misbâh'tan ليت edatının bazı lehçelere göre ismini ve haberini de nasb ettiği bilgisini aktarmıştır.[485]

Zihni Efendi, *Misbâh*'tan Basra ile Umman arasında bir şehrin adı olan البحرين lafzının meşhur bir lehçeye göre müsennâ olarak i'rab edildiği bilgisini vermiştir.[486]

مفاعلة veznine redif olarak فعال vezninin de kullanılabileceği bilgisine ek olarak Ebü'l-Fazl'dan (İbn Manzûr) Yemen halkının bu vezni yâ harfi ek olarak فيعال şeklinde kullandıkları bilgisini vermiştir.[487]

---

[482] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 398.
[483] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 336. (Tercüme ve bize aittir.) Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 71 127, 219, 266, 310, 508; *Muktedab*, s. 67, 74; *Müntehab*, s. 34, 272, 296, 573.
[484] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 323.
[485] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 92.
[486] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 439.
[487] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 156.

Tâcü'l-arûs'tan aktardığına göre ما فتئ lafzının tâ'sı meşhur iki lehçeye göre kesreli veya fethalı okunabilmektedir. Kesreli okumak ise daha yaygındır. *Sıhâh*'tan da bu kullanıma örnekler vermiştir: ...ما أفتأت أذكره وما فتئت أذكره وما فتأت أذكره[488]

Câmid olan sıfatların kullanımına örnek olarak verdiği مَرَرْتُ بِرَجُلٍ هَدِّكَ مِنْ رَجُلٍ cümlesinde geçen هدّ lafzıyla ilgili *Sıhâh*'tan şu açıklamayı yapmıştır: "Bu lafzın kullanımında iki lehçe bulunmaktadır. Bir lehçeye göre masdardır ve ne te'nîs ne tesniye ne de cem' edilir. Diğerine göre ise fiildir ve te'nîs, tesniye ve cem' edilir. Örnek: مررت برجل هدّك من رجل وبامرأة هدّتك من امرأة وبرجلين هداك وبرجال هدوك وبامرأتين هدّتاك وبنسوة هددنك."[489]

Zihni Efendi, "piyâdekan ve at sürüsü" anlamına gelen العَرْجَلَة kelimesinin *Sıhâh*'ta bulunan bilgiye göre Temîm lehçesinde حرجلة olarak kullanıldığı bilgisini vermiştir.[490]

2. Dil Bilgisi

Zihni Efendi, sarf, nahiv ve edatlarla ilgili kuralları anlatırken sözlüklerden istifade etmiş hatta bazı kuralları dahi sözlüklerden aktarmıştır. Bununla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

a. Nahiv ile İlgili Kurallar

İzâfet ile ilgili *Misbâh*'tan aktardığı kurala göre iki müfredin bir isme izâfetinde doğru olan birini zahir, diğerini zamire muzâf kılmaktır. غلام زيد وثوبه ibaresinde olduğu gibi. Aksi takdirde ikinci zikredilen ismin başka biri olduğu zannına kapılabilir.[491]

---

[488] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 112.
[489] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 137. (Tercüme bize aittir.)
[490] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 138.
[491] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 281.

Tezkîr ve te'nîs konusuyla ilgili *Misbâh*'ta geçen kuralları aktarmıştır: "Tezkîr nahivcilerin ıstılâhında isimdir. Ma'nası, fiilde ve fiile benzer ifadelerde te'nîs alâmetinin bulunmamasıdır. Te'nîs bunun tersidir. قام زيد وقعدت هند وهند قاعدة denir. Müzekker ve müennes bir arada bulunmuş ise müzekker önce gelirse tezkîr, müennes önce gelirse te'nîs edilir. عندي ستة رجال ونساء وعندي ست نساء ورجال وقام زيد وهند وقامت هند وزيد denir. Önce gelene i'tibâr edilir ve lafız ona göre binâ edilir."[492]

Zihni Efendi bazen kuralı aktardıktan sonra okuyucuyu sözlüklere yönlendirmiştir. Mef'ûlü mutlak konusuyla ilgili kuralları aktarırken "Te'kîd için olanlar müfred olur ve muahhar bulunur. Nev' ve aded için olanlar fiilden mukaddem de bulunabilir. Tesniye ve cem'de olabilir." dedikten dipnotta okuyucuyu *Misbâhu'l-münîr*'in (ق ص د) maddesine yönlendirmektedir.[493]

Müştak ile müevvel sıfatlara ذو مال örneğini verdikten sonra dipnotta ذو ile ilgili bir kuralı Harîrî'nin *Dürretü'l-gavvâs* adlı eserinden aktarmıştır. Buna göre ذو sebebi sıfatı ref' edemez. Çünkü ref' edebilen fiilden türememiştir. مررت برجل ذي مال أبوه gibi bir cümle kurulamaz. ذو lafzını mübteda kılmakla cümle doğru kurulmuş olur. مررت برجل ذو مال أبوه cümlesinde olduğu gibi. Çünkü nekre cümle ile nitelenir.[494]

Fiilin failinin bazen zât, bazen eşya ve bazen de mana olabileceği bilgisini verdikten sonra Zihni Efendi, *Misbâh*'ın (س ر ي) maddesinde yer aldığını bildirdiği Arapçanın genel özelliği ile ilgili şu bilgiyi aktarmıştır: "Fiilin ma'nâlara isnâdı Arapçada oldukça yaygındır. عداك اللوم ,أخذه الكسل والنشاط ,ذهب الهمّ ,طاف الخيال örneklerinde olduğu gibi."[495]

[492] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 400- 401. (Tercüme bize aittir.)
[493] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 160.
[494] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 136. (Tercüme bize aittir.)
[495] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 495. (Tercüme bize aittir.)

Bir beyitin[496] faili zikredilmeden içinde müstetir zamir olan fiille başlamasının sebebini "kalbin sevdiği, dilin alıştığı ve gözün baktığı şeyin o olması sebebiyle zihnin başka bir yere kaymayacağı için failin zikredilmiş sayılması" olarak açıkladıktan sonra *Fıkhü'l-luga ve sırrü'l-Arabiyye*'den şu açıklamayı aktararak yorumunu desteklemiştir:

> "'Zikri Önceden Geçmeyenlerden Kinâye' başlığında *Fıkhü'l-luga*'da şöyle denmiştir: 'Araplar tevessü', iktidar ve ihtisar amacıyla muhatabının anlayışına güvenerek zikri daha önce geçmeden fâilden kinâyede bulunmuşlardır. [497] ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾ ayetinde olduğu gibi. Zamirden kastı yeryüzüdür.'"[498]

b. Sarf ile İlgili Kurallar

Zihni Efendi kelimelerin kökü, çoğul vezni, diğer kalıplara ve baplara göre çekimi ve kazandıkları anlamlar gibi kelimeler hakkında sözlüklerden istifade ederek morfolojik bilgiler vermiştir.

Allah Teâla, peygamberler ve önemli şahsiyetlerin isimlerinin tasğîr edilemeyeceği kuralını verdikten sonra Şehâbeddin el-Hafâcî'nin *Şerhü'd-Dürre'*sinden aktardığı bilgi ile kendisini desteklemektedir: "Allah Teâla, peygamberleri ve büyük şahsiyetlerin isimlerinde tasğîr yapılmaz. Câiz olsa dahi ta'zîm, sevgi, şefkat ve yakınlaşma gibi sebeplerle kullanılabilir. Kişinin çocuğuna يا بني demesi gibi."[499]

Hz. Ali'ye nispet edilen "أسلم والله أبو بكر وأنا جذعمة" sözünde geçen "küçük" anlamına gelen جَذْعَمَة kelimesindeki mîm harfinin zâid olduğu bilgisini *Misbâh*'tan aktarmıştır.[500]

---

[496] زارَتْ عليها للظلام رِواقُ ... ومِنَ النجوم قَلائِدُ ونِطاقُ

[497] er-Rahmân 55/26.

[498] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 117. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 216, 219, 386; *Muktedab*, s. 81, 137, 180.

[499] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 322. (Tercüme bize aittir.)

[500] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 54.

Mukârabe fiillerinden حرى fiiliyle ilgili kuralı *Misbâh*'tan istifade ederek aktarmıştır. "Feyyûmî şöyle dedi: فعيل vezninde حريّ demek câizdir. Tesniye ve cem' edilebilir. حريّان ve أحرياء denir. Nâkıs olarak حَرٍ denir."[501]

Zihni Efendi'nin *Misbâh*'tan alıntıladığı bilgiye göre شتاء lafzı كَلْبَة ve كِلاب gibi شَتْوَة lafzının çoğulu kabul edilir ise nispeti شَتْوِيّ ya da kıyas dışı olarak tâ harfinin harekelenmesi ile شَتَوِيّ şeklinde olur iken شتاء lafzı tekil, çoğulu ise أشتية kabul edilmesi durumunda ise nispeti شِتائيّ şeklinde olacaktır.[502]

Mecmaü'l-emsâl'den بينهم داء الضرائر ifadesindeki ضرائر'in ضرّة kelimesinin -كنّة كنائن'deki gibi çoğulu olduğu bilgisini aktarmıştır. [503]

الفاتك kelimesinin "cür'et" ve "ikdâm" anlamlarına gelen الفتك mastarından birinci ve ikinci bâbdan ism-i fâil olduğu bilgisini Mecd'den (Fîrûzâbâdî) aktarmıştır.[504]

Sıhâh'tan فَعُلَ veznine beşinci bâbda muzâaftan örnek olarak verilebilecek tek fiilin لبّ olduğu ve bunun dahi daha fazla kullanımının dördüncü bâbdan olduğu bilgisini aktarmıştır.[505]

"Düz yer" anlamına gelen القاع kelimesinin kesr-i med ile de القيعة şeklinde de aynı anlama geldiği ve çoğullarının أقواع, أقْوُع, قِيعان şeklinde olduğu bilgisini *Misbâh*'tan vermiştir.[506]

---

501 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 125. (Tercüme bize aittir.)
502 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 356.
503 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 474.
504 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 450.
505 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 493.
506 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 71.

Misbâh'tan الأحمر lafzının çoğulunun kırmızı renge boyalı anlamında الحمراء olacağı, kırmızı rengin kastedilmesi durumunda ise الأحامر şeklinde cem' edileceği bilgisini vermiştir.[507]

Zihni Efendi "sıtma teri" anlamına gelen رحضاء kelimesinin النُفَساء ve العُشَراء gibi olduğunu ancak bu kelimelerin çoğulları olduğu halde bu kelimenin çoğulunun olmadığını *Misbâh*'tan bildirmiştir.[508]

Misbâh'tan الابتناء lafzının müteaddî olduğu, lazımının ise الانبناء şeklinde olduğu bilgisini aktarmış ve bu konuda hataya düşmemek gerektiği hususunda uyarmıştır.[509]

أنار'nın الإنارة mastarından mâzî fiil olduğu ve sülâsi, tef'îl, tefa'ul, if'âl ve istif'âl baplarının hep lazım kullanıldığı ve hemze ile müteaddî olduğu bilgisini *Misbâh*'tan aktarmıştır.[510]

Misbâh'tan تعال lafzının emir kipinde bir fiil olduğu, zamirlerin ise تَعالَوْا تَعالَيا, تَعالَيْنَ, gibi sonu fetha kalacak şekilde bitiştiği ancak bazı durumlarda lâm harfinin cem'-i müzekker-i sâlim iken zamme, müennes iken kesreli okunacağı ve Hasan Basrî'nin ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الكِتَابِ تَعَالوا﴾[511] ayetini de buna göre okuduğu bilgisini aktarmıştır.[512]

المدلجون kelimesinin ism-i fâil olarak "gece yolcuları" anlamına geldiği إدلاج bâbında "bütün gece gitmek" manasına افتعال bâbından ادّلاج "gecenin sonunda yola çıkmak" anlamına geldiğini *Misbâh*'tan bildirmiştir.[513]

---

[507] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 459.
[508] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 360.
[509] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 171.
[510] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 430.
[511] Ayetin tamamı için bk. Âliimran 3/64.
[512] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 589- 590.
[513] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 86.

"Hayır ve fazl" manasına gelen البِرّ kelimesinin sıfatının bâ harfinin fethi ile البَرّ ve البَارّ olduğu, çoğullarının ise sırayla الأبرار ve البررة şeklinde olduğu, dördüncü bâbdan kullanıldığı ve kullanım biçimleri hakkında *Misbâh*'tan bilgi vermiştir.[514]

العِدَى'nın العدو kelimesinin çoğulu olduğu ve fuûl veznindeki müfredin فِعَل üzere çoğulunun bundan başka örneğinin bulunmadığı bilgisini *Sıhâh*'tan aktarmıştır.[515]

Basra dil ekolüne göre çoğul kelimelere nispet yâ'sı eklenemeyeceği görüşü yer alırken Kûfe dil ekolünün buna karşı çıkarak çoğul kelimelere nispet yâ'sının eklenmesini uygun gördükleri bilgisini *Şerhü'd-Dürre*'den aktarmıştır.[516]

Misbâh'ın (ن س ب) maddesinden ism-i mensûb ile ilgili aktardığı kurala göre القرشي الهاشمي gibi biri ötekinden daha genel iki nispet var ise bir görüşe göre daha genel olan nispet diğerinden önce zikredilir. Daha uygun görüşün ise القرشي المكي gibi kabilenin şehirden önce zikredilmesi olduğunu bildirmiştir. Çünkü Araplar kabileye nispet edilmekte idi. Şehre intisap ise daha sonraları ortaya çıkmış bir durumdur."[517]

İsmi-i zamân ve mekân kalıpları olan زمان ve مكان kelimelerinin مكان الحج ve زمان الحج gibi izâfetle de kullanılabileceği bilgisini verdikten sonra *Misbâh*'tan şu bilgileri aktarmıştır: "İsm-i zamân ve mekândan kastedilen şey fiilin yapıldığı zamân ve mekândır. Asıl olan yapılan fiilin lafzını ve mekân ya da zamân kelimelerini söylemektir. 'هذا الزمان أو المكان الذي كان فيه كذا' ifadesinde olduğu gibi. Ancak bu şeklide söylemek yerine kısaca fiilden mekân ve zamân için birer isim türetmişlerdir."[518]

Zihni Efendi, المبيع ,المسير ,المبيت örnekleri dışında meftûhu'l-ayn olan mastarların ecvef-i yâîye göre maksûru'l-ayn olacağı ve masdar-ı mîmî yanında ism-i

[514] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 92.
[515] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 489.
[516] Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 357.
[517] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 346. (Tercüme bize aittir.)
[518] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 373. (Tercüme bize aittir.) Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 208.

mekân ve ism-i zamân olarak da kullanılabileceğini Cevherî'nin *Sıhâh'*ında Feyyûmî'nin ise *Misbâhü'l- münîr'*inde açıkladıkları bilgisini vermiştir.[519]

c. Edatlar ve Edatlarla İlgili Kurallar

Zihni Efendi, edatlar ile ilgili kuralları aktarırken ve bilgi verirken sözlüklerden istifade etmiştir.

بل edatının anlamlarından birinin "bir maksûddan bir maksûda intikâl" olduğu bilgisini verdikten sonra *Misbâh*'tan aktardığı bilgi ile kendisini desteklemiştir. "Feyyûmi şöyle dedi: واو'ın müterâdifidir. (Yani intikal anlamındadır.) Şu ayette yer aldığı gibi: [520]﴿وَاللهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ﴾ Takdiri ise şudur: وهو قرآن مجيد."[521]

كلّ edatının lafzı müfred, manası cem' olduğundan dolayı كل حضر demek câiz olacağı gibi كل حضروا demenin de câiz olacağı bilgisini *Sıhâh*'tan aktarmıştır.[522]

كأيّنْ edatı ile ilgili "*Sıhâh*'tan kem-i istifhâmiyye gibi isti'mâl olunduğu da anlaşılır." demiştir.[523] Zihni Efendi'nin bu ifadesinden kendisinin sözlüklerden yola çıkarak edatların kullanım biçimlerini tespit ettiği anlaşılmaktadır.

Yine حين edatının başına تاء harfinin gelebileceği bilgisini *Sıhâh*'tan aktararak şu örneği vermiştir:[524]

العَاطِفُونَ تَحِين مَا مِنْ عَاطِفٍ ... وَالمُطْعِمُونَ زمان أَيْنَ المُطْعِمُ

---

[519] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 379- 380. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 14, 53, 92, 99, 100, 100, 100, 146, 153, 233, 241, 262, 277-278, 279, 286, 286, 291, 306, 337, 345, 347, 350, 377, 384, 413, 425, 429, 434, 450, 465, 489, 512, 513, 515, 516, 528; *Müntehab*, 63, 87, 114, 156, 165, 176, 178, 183, 189, 208-209, 236, 252, 256, 266, 309, 320, 348, 351, 380, 393-394, 422, 422, 431, 443, 459, 469, 481, 499, 532, 602.

[520] el-Bürûc 85/20-21.

[521] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 316. (Tercüme bize aittir.)

[522] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 345.

[523] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 344.

[524] Mehmed Zihni, *Muktedab,* s. 324.

أو edatının şartiyye, teb‘îz ve بل anlamlarında kullanıldığı bilgisini örnekleriyle *Kâmûs*’tan aktarmıştır. Şartiyye anlamına لأضربنه عاش أو مات: “Ben onu darb edeceğim; ister yaşasın isterse ölsün.”, teb‘îz anlamına ise [525] ﴿كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى﴾ örneğini vermiştir.[526]

Zihni Efendi “yâhud” kelimesini kullandığı bir yerde dipnot vererek buradaki kullanımının terdîd için değil tafsîl için olduğunu belirtmiş ve Arapçadaki أو lafzının da bu anlamda kullanıldığı bildirmiştir. Kullandığı ibare şudur: “…gibi ki bunların mevâdd-i asliyyesi (ق و د) ve) ve (س و ق) ve (م و ع) yâhud (م ي ع)’dir.” Bunun bazen evcef-i vâvi olarak birinci bâbdan bazen de ecvef-i yâi olarak ikinci bâbdan kullanıldığı anlamına geldiğini belirtmiş ve Arapçada أو lafzının da bu manada kullanıldığını *Misbâh*’ın beyan ettiğini ifade etmiştir. “كنت آكل اللحم أو العسل derken bazen et bazen bal yediğim anlamına gelir.”[527]

ليس’nin istisna edatı gibi kullanılabileceği, o halde isminin muzmar, haberinin ise mensûb olacağı kuralını zikrettikten sonra bu kuralı *Sıhâh* ile desteklemiştir. “جاء القوم ليس زيداً=إلا زيداً. Cevherî şöyle demiştir: ‘Sanki sen ليس الجائي زيداً demiş gibisin. Şu şekilde de kullanabilirsin: جاء القوم ليسك. Ancak burada munfasıl zamir kullanılması daha doğrudur…”[528]

ان edatını anlatırken bu edatla ilgili bir takım kuralları *Kâmûs*’tan aktarmıştır: “Mecd (Fîrûzâbâdî), إنّ ve أنّ’yi zikrettikten sonra şöyle söylemiştir: ‘Bunlar ismi nasb, haberi ref’ eden iki harftir. إنّ ise her ikisini de nasb edebilmektedir. Hadiste: إن قعر جهنم

[525] el-Bakara 2/135.
[526] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 310.
[527] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 160- 161.
[528] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 115- 116. (Tercüme bize aittir.)

سبعين خريفا. Kendisinden sonra gelen mübteda merfû olabilir. İsmi ise hazf edilmiş zamiru'ş-şan olur: إنّ مِن أشدّ الناس عذاباً يوم القيامة المصورون. Aslı إنّه'dur."[529]

إنّ edatı ile ilgili olarak kuralları başka bir bağlamda yine *Kâmûs*'tan aktarmıştır. Aktardığı bilgilere göre إنّ muhaffef olabilir. Bu durumda hem isim hem fiil cümlesinin başına gelebilir. İsim cümlesinde amel edilebildiği gibi ihmal de edilebilir. Fiil cümlesinde ise ihmal edilmek zorundadır. ان'den sonra fethalı bir lâm'ın şeddeli ان'nin alameti olduğunu bildirmiştir.[530]

d. Tartışmalı Konular

Zihni Efendi, hakkında tartışmaların bulunduğu bazı kurallar ile ilgili farklı görüşleri aktarırken sadece nahiv kitaplarında geçen görüşleri değil lügat yazarlarının görüşlerini de göz önünde bulundurmuştur.

غير edatının başına harf-i ta'rîfin gelmesi konusunun tartışmalı bir konu olduğunu belirttikten sonra Şehâbeddin el-Hafâcî'nin ise *Şerhü'd-Dürre*'de كل, بعض ve غير kelimelerine muzâf-ı ileyhten bedel olmak üzere harf-i ta'rîfin gelmesini câiz kıldığını bildirmiştir. "*Şerh-i dürre*'de şöyle söylemiştir: 'غير zıdda, كل tamama, جزء ise parçaya hamledilebilir. Bu manada iken başına ال gelebilir.'"[531]

Zihni Efendi, bazı dil alimlerince هذا ضارب زيد cümlesi ile هذا ضارب زيدًا cümlesi arasında anlam bakımından bir farkın bulunmadığı izâfetin sadece tahfîf için bulunduğunu belirttikten sonra *Sıhâh*'ta bulunan farklı bir görüşü zikreder ve İmam Muhammed el- Kisâî'nin görüşünün de *Sıhâh*'taki bilgiyi desteklediğini belirtir. "Ancak *Sıhâh*'ta şöyle denmiştir: 'Hac ibadeti yerine getirilmiş ise نسوة حواجّ بيت الله denir iken

[529] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 92. (Tercüme bize aittir.)
[530] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 307. (Tercüme bize aittir.) Daha fazla örnek için bk. *Muktedab*, s. 25, 25, 126, 303, 309, 324, 333, 346, 365, 377; *Müntehab*, s. 160-161.
[531] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 334.

henüz haccedilmiş değil ise البيت nasb edilir.' Bu görüşü İmam Muhammed el- Kisâî'nin görüşü desteklemektedir."[532]

حاشا edatının farklı telaffuzlarını belirttikten sonra *Kâmûs*'ta bulunan telaffuzu da bildirmiştir. "Bazılar برائةٌ لله من كذا cümlesinde olduğu gibi tenvin ile okurken bazıları ise معاذ الله cümlesinde olduğu حاشا الله şeklinde okumuştur. Mecd (Fîrûzâbâdî) ise yâ harfi ile zikretmiştir. Şöyle demiştir: 'حاشى الله وحاش لله معاذ الله.'"[533]

e. Dil Bilgisi Kitaplarındaki Bilgilerin Sözlüklerdeki Bilgilerle Karşılaştırılması

Zihni Efendi, dil bilgisi kitaplarındaki bilgileri zaman zaman sözlüklerdeki bilgilerle de karşılaştırmıştır. Hatta bazen sözlüklerde bulunan bilgiden yana tavır koymuştur.

Muzâaf olan fiillerin ism-i fâiline örnek verdiği الفارّ ile ilgili Radıyyüddin el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289'dan sonra) *Şerhu'ş-Şâfiye'*sinde[534] geçen bilgilerle *Sıhâh*'ta bulunan bilgileri birbiriyle karşılaştırmıştır. "الراء teşdîdsiz olur ise mehmûzu'l-ayn muhaffefi olarak فارة'nin ism-i cinsi olur. İctimâ-ı sakineynden 'ale'l-ıtlâk firar edenler دابة ve شابة misli kelimâtta دأبة ve شأبة diye elif'i hemze kıldıkları gibi زمام'dan ism-i fâil muzâafta زأم dedikleri Radî el-Esterâbâdî'nin *Şâfiye Şerhi*'nde sayfa 183'te bir şiir ile beyan olunmuş ise de onda elif'in tahriki zaruretten başka bir sebebe mebnî olmadığı *Sıhâh*'ta zikr olunmuştur." Konuyla ilgili şiir ise şudur: [535]

يَا دَارَ مَيٍّ بِدَكَادِيكَ البُرَق ... سَقْيًا فَقَدْ هَيَّجْتِ شَوْقَ المُشْتَأَق

[532] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 271. (Tercüme bize aittir.)
[533] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 320. (Tercüme bize aittir.)
[534] İbn Hâcib'in sarfa dair "eş-Şâfiye" adlı eserinin şerhidir. Bk. Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", c. 34, s. 388.
[535] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 218.

İbn Mâlik (ö. 672/1274)[536] ve Radî el-Esterâbâdî'den ef'âl-i şurû'tan olan أخذ طفق, جعل, ve علق fiillerinin müzârilerinin olmadığı bilgisini aktardıktan sonra Cevherî'nin جلس يجلس gibi طفق يطفق şeklinde kullanımının bulunduğunu belirtir. Ancak bu durumun müspet durumlara özel olduğu *Kâmûs*'ta olduğu gibi ما طفق ifadesinin kullanılmadığı uyarısında bulunur.[537]

Zihni Efendi, müennes ve müzekker cemi'lerinin sîgalarının *Mufassal*'da[538] kıllet cem'i sayılmış olmasına rağmen *Misbâh*'ın kıllet ile kesrete delaletinin eşit olduğu tercihinde bulunduğu bilgisini vermiştir.[539]

f. Kural Dışı Kullanımlar

Zihni Efendi, sözlüklerde kural dışı kullanılan bazı durumlara dikkat çekmiştir. Elif-i maksûra ile biten kelimeler üç harfli olup aslı vâvî ise elifin aslına döneceği ve böylece tesniye edileceği kuralını zikrettikten sonra sözlüklerde bu kuralın dışında bulunan kullanımlara örnek vermiştir: "الرحا müennestir. Mecd (Fîrûzâbâdî) hem vâv harfi hem yâ harfi ile zikretmiş ve vâv'lı olanı tercih etmiştir."[540]

أي lafzının bazen kemâli ifade ederek sıfat olarak kullanıldığı ve o halde mevsûfuna mutâbık olduğu bilgisini verdikten sonra *Sıhâh*'ta ise müennes mevsûfuna aykırı olarak müzekker halde kullandığı açıklamasında bulunmuştur: "Cevherî tezkîr olarak hikaye etmiştir. Şöyle denir: [541].مررت بجارية أي جارية"

Elif-i maksûra ile biten kelimelerin aslı yâî ya da üç harften fazla ise الفتى الفتيان, المعنى المعنيان, المسمى المسميان kelimelerinde olduğu gibi tesniye sırasında elif'in yâ'ya

[536] İbn Malik'in *el-Elfiyye* adlı Arap gramerine dair eseri bulunmaktadır. Bk. Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, c. 20, s. 169.
[537] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 617.
[538] Zemahşerî'nin Arap gramerine dair eseridir. Bk. Öztürk-Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, c. 44, s. 237.
[539] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 456.
[540] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s.431. (Tercüme bize aittir.)
[541] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 312.

döneceği kuralını verdikten sonra *Kâmûs*'ta قهقرى kelimesinin tesniyesinin hazf ile قهقران olduğu bilgisini vermiştir.[542]

g. Kuralları Açıklayıcı Örnekler

Zihni Efendi, kuralları açıklamak üzere bazı durumlarda sözlüklerden örnek cümleler aktarmıştır.

أيضا edatının kullanımına dair örneği *Sıhâh*'tan vermiştir. "*Sıhâh*'ta şöyle denmiştir: [543]"وإذا قال لك فعلت ذلك ذلك أيضا قلت 'قد أكثرت من أيض ودعني من أيض."

ما برح ve ما فتئ edatının kullanıma dair *Sıhâh*'tan ve *Misbâh*'tan örnek vermiştir. *Sıhâh*'ta: ما أفتأت أذكره وما فتئت أذكره وما فتأت أذكره أي ما زلت أذكره وما برحت أذكره. ولا أبرح أفعل ذلك *Misbâh*'ta: ما برح مكانه لم يفارقه وما برح يفعل كذا أي لا أزال أفعله. وما انفك فلان قائماً أي ما زال قائماً.[544] بمعنى المواظبة والملازمة.[545]

Harf ile irab konusunu anlatırken *Esâsü'l-belâga*'dan örnekler aktarmıştır: "لا فضّ فوه أي ثغره, وسقط لفيه أي لوجهه ".[546]

بين edatının bazen mu'rab isim olarak kullanılabileceği bilgisini verdikten sonra *Kâmûs*'tan şu cümleyi örnek olarak aktarmıştır: "لقيته بعيدات بينٍ إذا لقيته بعد حين ثم أمسكت عنه."[547]

---

[542] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 431. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 312; *Müntehab*, s. 382.
[543] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 313.
[544] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 112.
[545] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 113.
[546] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 34.
[547] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 319..

Tekrar yoluyla iğrâ üzere mensûb olan ismin merfû olarak da kullanılabileceği bilgisini verdikten sonra ويحًا ifadesinin *Kâmûs*'ta iğrâ olarak değerlendirildiği bilgisini vermiştir.[548]

Nâkıs ve lefîflerde (مَفْعَل), misâllerde ise (مَفْعِل) vezninin kullanıldığı kuralına örnekleri *Kâmûs*'tan vermiştir: موظب, موضع, مورق gibi.[549]

Zihni Efendi, ثعلب ve عقرب gibi rubâî aslî ve عصفور ve زنبور gibi rubâî mezîd olan isimlerin ism-i fâilinin genelde مُثَعْلِب ve مُعَقْرِب gibi مُفَعْلِل vezninde ifade edildiği kuralından sonra *Sıhâh*'ta terhîm yapılarak أرض معقرة şeklinde kullanımın da bulunduğu bilgisini aktarmıştır.[550]

Tef'îl bâbının mastarının nâkıs fiilerde تَفعِلة vezninde olduğu ve hâ'nın ancak şiirin zaruri hallerinde hazf edilebileceği bilgisinden sonra şu şiiri örnek vermiştir. فهي تنزي دلوها تنزيا Ebü'l-Fazl'dan (İbn Manzûr) aktardığına göre تنزية kast edilmiştir.[551]

3. Sözlüklerdeki Bilgilerin Birbiriyle Karşılaştırılması

Zihni Efendi, zaman zaman sözlüklerdeki bilgileri birbiriyle karşılaştırmıştır. "Haksız ve adaletsiz taksîm" anlamına gelen قسمة ضيزى deyiminde yer alan ضيزى lafzının فُعْلَى vezninde olmasına rağmen ortasındaki yâ harfi sebebiyle kesreye dönüştüğü bilgisini aktardıktan sonra *Kâmûs* müellifinin ortası hemzeli ve aslının kesr-i fâ ile فِعلى vezninde ضئزى şeklinde olduğuna dair bilgi verdiğini belirtmiş ve bu bilgiyi *Sıhâh*'ta yer

[548] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 202.
[549] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 376.
[550] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 382.
[551] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 147. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 326; *Muktedab*, s. 25, 33, 34, 47, 67, 166, 168, 279, 312, 346; *Müntehab,* s. 131, 257, 258, 355, 389, 407, 484.

alan bilgi ile karşılaştırmıştır. *Sıhâh*'ta yer alan bilgiye göre ise bu vezin شعرى ve دفلى gibi binâ-yı esmâdan olup o vezinde sıfat bulunmamaktadır.[552]

Bir beyitte[553] yer alan راكس kelimesinin alem-i münker olarak bir vadi ismi iken bu kelimenin *Kâmûs*'ta harf-i ta'rîf ile zikredilmesini Seyyid Murtazâ'nın tenkit ettiği bilgisini vermiştir.[554]

Zihni Efendi, "İbnü'l-Merâğa" lakabının Ferezdak tarafından Cerîr'e verilmiş olduğu bilgisini aktardıktan sonra *Sıhâh*'ta bu lakabın Ahtal tarafından verildiği bilgisinin bulunduğunu, *Kâmûs*'un ise onu bu yönüyle tashih ettiğini bildirmiştir.[555]

افعنلال vezninde bulunan الاخرنماس, الاجرنماز kelimelerinde bulunan nûn harflerinin mîm harfine kalb olunduğu ve bunların الاخرماس, الاجرماز şeklinde telaffuz edildiği bilgisini verdikten sonra not olarak الاهرمّاع kelimesinde bulunan mîm harfinin *Kâmûs*'ta kelimenin aslı gibi gösterildiği; ancak Cevherî'nin *Sıhâh*'ta mîm'in zâid olduğunu dile getirdiğini bildirmiştir.[556]

جاش kelimesinin غليان ve غثيان manalarına olan ve جشوء ile de mürâdif bulunan الجيش mastarından ve ikinci bâbdan mâzî bir fiil olduğu bilgisini *Kâmûs*'tan aktardıktan sonra *Esâsü'l-belâga*'dan bir beyit[557] aktararak bu bilgileri desteklemiştir.[558]

Bir beyitte[559] geçen بَيْقَر الرجل ifadesinin *Sıhâh*'ta "bir adam kavmini bâdiyede bırakarak kendisi şehirde ikâmet etti" anlamında kullanıldığı halde *Tâcü'l-arûs*'ta ise bu

---

552 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 417- 418.
553 وعيدُ أبي قابوسَ في غَيْرِ كُنْهِهِ ... أتَانِي وَدُونِي رَاكِسٌ والضَوَاجِع
554 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 509.
555 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 481.
556 Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 204.
557 إذَا رَأى طُرَّةً مِنَ الحَرْبِ نَشَأتْ نَفْسُهُ وَجَشَأتْ
558 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 350.
559 بأنّ امرأ القيس ابنَ تَمْلِكَ بَيْقَرا

beyitin "Şam'dan Irak'a çıkmak" manasına şâhid gösterildiği bilgisini vermiş ve bu konuda ise farklı görüşler bulunduğunu belirtmiştir.[560]

4. Edebiyat ve Diğer Kitaplarda Yer Alan Bilgilerin Sözlüklerdeki Bilgilerle Karşılaştırılması

Zihni Efendi çeşitli edebiyat kitaplarında ya da tefsir, hadis kaynaklarında geçen bilgileri sözlüklerde yer alan bilgilerle karşılaştırmıştır.

Bir beyitin şairinin Süheym b. Vesil er-Reyyahî olduğu *Sıhâh*'ta ve *Keşşâf* haşiyesinde geçiyor olmasına rağmen şârihi tarafından *Mutavvel*'de hatalı olarak Arcî'ye nispet edildiği uyarısında bulunmuş ve hatalı olan bu bilginin ondan önce İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) eserinde yer aldığını bildirmiştir.[561]

Edebi kitaplarda yer alan şiirlerin devamını ya da eksik kısımlarını sözlüklerden aktarmış ya da karşılaştırma yaparak sözlüklerdeki farklı rivayetleri aktarmıştır. Şatrının *Mutavvel*'de yer aldığını zikrettiği bir beyitin sadrını *Mecmau'l-emsâl*'den aktarmıştır.[562]

Mutavvel'de yer aldığını bildirdiği أقول لها إذا diye başlayan bir beyitin[563] *Tâcü'l-arûs*'ta أقول لها yerine وقولي كلما olarak yer aldığını bildirmiştir.[564]

Bir beyitte geçen إطلاع kelimesine *Kâmûs*'ta yer alan anlamlardan إعجال yani "ivdirmek" manasının uygun olacağını *Desûkiye Haşiyesi*'nde[565] yer alan إبداء ve إظهار

---

[560] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 236. Bu konu ile ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 22, 49, 106, 126, 177, 238; *Müntehab*, s. 141, 152- 153, 165-166, 428.

[561] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 219.

[562] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 333. *Mutavvel*'de yer alan kısım وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ العَيْر والنَزَوانِ bu *Mecmau'l-emsal*'de yer alan sadrı ise şöyledir: أهُمُّ بأمْرِ الحَزْمِ لَوْ أسْتَطِيعُهُ

[563] أقُولُ لَهَا إذا جَشَأَتْ وَجَاشَتْ ... مَكَانَكِ تُحْمَدِي أوْ تَسْتَرِيحِي

[564] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 350.

[565] Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî'nin (ö. 1230/1815) *Muhtasaru'l-Meânî*'ye yaptığı haşiyedir. Eserin adı *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîs*'tir. Bk. Cengiz Kallek, "Desûkî, Muhammed b. Ahmed" *DİA*, c. 9, s. 214.

anlamlarının ise lügatte bulunmadığını bildirmiştir. "Hasan Çelebi'nin *Şerh-i Îzâh*'ta zikrettiği üzere نخل'de طلع ta'bîri ظهور manasınadır; fakat makâma uygun değildir."[566]

Mutavvel'de yer alan bir beyitin Cevherî'de farklı rivayet edildiğini bildirmiştir. *Mutavvel'*deki beyitte bulunan [567]اصطكاك kelimesi yerine Cevherî'de اصطفاق ile rivayet edilmiştir.[568]

Beyitte[569] geçen أصاب fiilinden maksadın "isâbet-i fi'liyye" olduğu halde Siyâlkûtî'nin (ö. 1067/1657)[570] "isabetin bu manası kütübü mütedâvilede bulunmadı" demiş olmasını garip karşılamış ve *Esâsu'l-belâğa*'da Zemahşerî'nin أصابت سهمك tabirinden sonra أصاب في رأيه ve رأي مصيب ifadelerini mecaza örnek olarak zikrettiğini bildirmiştir.[571]

5. Tarihi ve Kültürel Bilgiler

Zihni Efendi şehirler, şahıslar, olaylar, Arap kabileleri, tarihi, adetleri vs. ile ilgili yeri geldikçe sözlüklerden istifade ederek tarihi ve kültürel bilgiler aktarmıştır.

Menkûl isme örnek olarak verdiği سُرَّ مَنْ رَأَى ile ilgili Harîrî'nin *Dürre* adlı sözlüğünden bu şehre سامرّا da dendiğini ancak bu kullanımı Harîrî'nin yanlış bulduğunu, yapımına Mu'tasım'ın emir verdiği ve askerlerinin bu şehri görünce gördükleri şeyler üzerine çok mutlu oldukları bu nedenle bu şehre bu ismin verildiği bilgisini aktarmıştır.[572]

---

[566] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 496. Zikredilen beyit şudur: قَدْ قُلْتُ لَمَّا أَطْلَعَتْ وَجَنَاتُهُ ... حَوْلَ الشَّقِيقِ الغَضِّ رَوْضَةَ آسِ

[567] Mehmed Zihni "vurmak, çalmak" anlamı vermiştir.

[568] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 263.

[569] ثُمَّ إِنْصَرَفْتُ وَقَدْ أَصَبْتُ وَلَمْ أُصِبْ ... جَذَعَ البَصِيرَة قَارِحَ الإِقْدَام

[570] *Hâşiye ale'l-Mutavvel* adında *Mutavvel*'e haşiyesi bulunmaktadır. Bk. Mustafa Akçay, "Siyâlkûtî", *DİA*, c. 37, s. 293.

[571] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 143. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 48, 70-71, 71, 106, 227, 294, 309, 496.

[572] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 44.

بُرْقَة ثَهْمَد adında Arabistan'da yüzden ziyade yer olduğunu *Kâmûs*'tan aktarmış ve bunların muzâf ileyhleri ile birlikte *Kâmus*'ta yer aldığını bildirmiştir.[573]

"Mısır el-Cedide" isminin Mısır diyarının üssü olan Kâhire için kullanıldığı ve Muizlidinillah Ebû Temîm Muad el-Ubeydî tarafından 362'de inşa edildiği bilgisini *Şifâü'l-galîl*'den aktarmıştır.[574]

Zeccâc'ın Bağdat'ın o dönem için dünyadaki yerini gösteren şu sözünü *Şifâü'l-galîl*'den aktarmıştır: "Bağdat dünyanın başkentidir. Gerisi çölden ibarettir."[575]

Zihni Efendi, مَشْرِق, مَغْرِب, يَثْرِب, تَغْلِب gibi harfi üçten ziyade olarak ortası kesre olan isimlerin nispetinde "kesrenin ibkâsı yaygın, fethaya tebdîlinin ise câiz" olduğu bilgisini verdikten sonra *Misbâh*'tan "Tağlib" kabilesi ile ilgili genel kültür niteliğinde tarihi bilgi aktarmıştır:

> "... Beni Tağlib müşrik bir Arap kabilesidir. Hz. Ömer onlardan cizye ister; ancak onlar cizye adı altında vermeyi reddederler ve ödeneği iki katı çıkararak الصدقة (sadaka) ismi üzere anlaşırlar. Bunun üzerine Hz. Ömer'in onlara şöyle dediği rivayet edilir. 'Siz verin de ne derseniz deyin.'"[576]

Zihni Efendi, kelime açıklamalarında bulunurken o kelimenin bir alimle ya da meşhur bir kimseyle nispet ya da meslek vb. yönleriyle bir ilişkisi var ise bu konuda bilgi sunmuştur.

الوائل kelimesinin "ilticâ" anlamına geldiği açıklamasından sonra Vâil b. Hacer adında bir sahabenin olduğu bilgisini vermiştir.[577]

Şair olan Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) Hind bilginleri ve Brahmanlar gibi hayvanların kesilmesini haram gördüğü ve et yemediği bilgisinin ve Hinduların et

[573] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 447- 448.
[574] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 427.
[575] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 474. (Tercüme bize aittir.)
[576] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 349. (Tercüme bize aittir.)
[577] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 348.

yemenin haram olduğuna dair iddialarının reddiyle beraber *Misbâh*'ın (ب ر ه) maddesinde yer aldığı bilgisini vermiştir.[578]

Beyitte[579] geçen طلحة الطلحات ifadesinde kast edilen kişinin Talha b. Abdullah b. Halef el-Cüzzâî olduğu ve cömertliğiyle nam salmış olan aşere-i mübeşşereden olan Hz. Talha ve torunu Talha b. Abdullah b. Abdurrahman'ın üçüncüleri olarak kendisi de cömertliğiyle tanındığından dolayı kendisine "Talhaların Talhası" dendiği bilgisini verdikten sonra *Kâmûs*'tan Hz. Talha ile ilgili şu bilgileri aktarmıştır: "Hz. Nebî Ekrem (s.a.v) Talha b. Abdullah'ı Yevm-i Uhud'da "Talhatu'l-hayr", Gazve-i zâti'l-aşîre gününde "Talhatu'l-feyyaz" ve Yevm-i Huneyn'de "Talhatu'l-cûd" tesmiye buyurdular."[580]

المُبَرْطِش kelimesini "satıcı ile müşteri arasındaki aracı" olarak açıkladıktan sonra *Kâmûs*'tan Hz. Ömer'in cahiliye döneminde bu mesleği yerine getirdiği bilgisini aktarmıştır.[581]

ربوا şeklinde yazmanın صلوة, حيوة, زكوة kelimelerinin ربا ve صلاة, حياة, زكاة İmam'a yani en evvel yazılan Mushaf-ı şerife uygun olarak ona özel olduğu bilgisini verdikten sonra *Şifâü'l-galîl*'den ilk mushaf ile ilgili şu tarihi bilgileri aktarmıştır:

> "İmam, Hz. Osman'ın (r.a.) mushafıdır ki bu ismi ona Hz. Osman vermiştir. Kur'ân hakkında insanların düşmüş oldukları ihtilaf kendisine ulaştığı vakit halka şu konuşmayı yapmıştır: 'Siz benim karşımda ihtilaflara ve hatalara düşmektesiniz. Kim benim şehirlere gönderdiğim mushaflardan uzaklaşırsa en büyük ihtilafa ve hataya düşmüş demektir. Ey Muhammed ümmeti, birlik olun! İnsanlara İmam'ı yazın.'"[582]

Ayların Cahiliye dönemindeki isimlerini not edilmesini tembihleyerek *Tacü'l-arûs*'tan aktarmıştır: Muharrem "mü'temir", safer "nâcir", rebîü'l-evvel "huvvan", rebîü'l-âhir "busân", cümâde'l-ûlâ "rubbâ", cümâde'l-âhire "henîn", recep "asamm",

---

[578] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 102.
[579] نَضَرَ الله أعْظُماً دَفَنوها ... بِسيجستان طَلْحَةَ الطَلَحات
[580] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 97.
[581] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 248.
[582] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 27. (Tercüme bize aittir.)

şa‘ban “âzil”, ramazan “nâtik”, şevval “veil”, zi’l-ka‘de “verne”, zi'l-hicce “bürek” olarak isimlendirilmiştir.[583]

Sıhâh'tan taaccüb vezni ile ilgili Ebu'l-Esved ed-Düelî ile kızı arasında geçen şu diyaloğu aktarmıştır: “Ebu'l- Esved ed-Düelî'nin kızı çok sıcak olduğu bir günde babasına dâl harfini merfû okuyarak 'يا أبتي ما أشدُّ الحر' demiştir. Buna karşılık babası 'Üstünde iken güneş ve ayaklarının altında iken kızgın toprak.' cevabını verince kızı 'Oysa ben çok sıcak olduğunu söylemek istemiştim.' diye karşılık verir. Bunun üzerine Ebu'l-Esved ed-Düelî kızına dâl harfinin fethiyle 'ما أشَدَّ الحرّ' demesini tembihlemiştir. Böylece taaccüb ifadesi vaz' edilmiştir.”[584]

Muallakatu’s-seb‘a hakkında *Şerhü'd-dürre*'den bu şiirlerin muallaka olarak isimlendirilmesinin sebebini toplantılarında şiir okunduğu zaman topluluktaki önde gelenlerin ezberlenmesi gerekli bir şiir olduğuna işaret etmek üzere علقوها demelerinden ötürü olduğunu bildirmiştir. Kabenin duvarına asıldığına dair söylentilerin bir aslının olmadığını ve bu şiirleri Benî Ümeyye döneminde bir araya getirenin ise Hammâd er-Râviye olduğu bilgisini aktarmıştır.[585]

ملوخية'nin bir çeşid bakla olduğu ve kendisinden malum bir yemek yapıldığı açıklamasında bulunduktan sonra bu bakla ile ilgili *Şifaü'l-galîl*'den şu bilgileri aktarmıştır:

> "Önceleri bu bakla biliniyor değildi. 360 senesinden sonra tanınır hale gelmiştir. Kâhire'yi inşa eden Muizz'e Mısır'ın havası iyi gelmemiş ve bedenini kurutmuştu. Bunun üzerine doktorlar ona bu bakladan bir ilaç hazırladılar. Muizz bu ilacın gâyet faydasını görüp iyileşince bu bitkiyi çok sevdi. O ve çevresindekiler bu bitkiyi daha fazla yemeye başladılar. Bu bitkiye ملوكية ismini verdiler; ancak halk bunu ملوخية diye değiştirdi."[586]

---

583 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 342.
584 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 611. (Tercüme bize aittir.)
585 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 455. (Tercüme bize aittir.) Bu konuya *el-Kavlu’l-ceyyid* adlı kitabında da değinmiş ve *Müntehab* adlı eserine yönlendirmiştir. Bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlu’l-ceyyid*, s. 21.
586 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 357. (Tercüme bize aittir.)

Mehrecan'nın (مَهْرَجان) Farisilerin kış ayına tesadüf eden ancak daha sonraları sonbaharda kutlanmaya başlanan bayramlarının ismi olduğu bilgisini aktardığı gibi *Misbâh* ve *Kâmûs*'tan onunla ilgili kültürel bilgiler de aktarmıştır. *Kâmûs*'ta yer alan bilgilere göre ise Hz. Ali Irak'ta bulunduğu sırada kendisine tatlı bir şeyler ikram edilince "Bu ne için?" diye sormuş ve "Nevruz için." cevabını alınca şöyle demiştir: "Bize her gün Nevruz yapın."[587]

Araplarda bir kişiye eşlik edenlerin sayısının genelde iki olduğu ve bundan dolayı Arapların قفا, صاحبيّ, خليليّ diye iki kişiye hitap etmelerinin alışkanlık haline geldiği bilgisini *Sıhâh*'tan aktarmıştır.[588]

6. Hatalı Kulanım

Zihni Efendi halk harasında hatalı kullanılan sözcükler hususunda uyarıda bulunmuş ve doğru kullanımlarını sözlüklerden istifade ederek bildirmiştir.

Misbâh'tan halkın الأموال الزكاتية والخليفتية terkibini tâ harfinin sübûtuyla kullanımın yanlış olduğu, doğrusunun ise tâ'nın hazfi ve illetli harfin vâv harfine dönüştürülmesi ile الزكوية şeklinde olacağı uyarısında bulunmuştur.[589]

"Bir şeyin hakikatine ve künhüne varmak" diye tanımladığı الاكتناه kelimesinin bu manada استنكاه kullanımın olmadığını belirttikten sonra bu kelimeden müştak fiilin olmayacağı ve لا يكتنهه الوصف tabirinin ise Arapçanın aslında bulunmadığı bilgisini *Sıhâh*'tan aktarmıştır.[590]

---

[587] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l- ceyyid*, s. 423.

[588] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 441. (Tercüme bize aittir.) Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 4, 31, 44, 49, 96, 97, 177, 198, 219, 250, 328, 479, 481; *Muktedab*, s. 321; *Müntehab*, s. 46, 108, 188, 198, 232, 239, 248, 253, 254, 265, 283, 295, 338- 339, 346, 348, 348, 349, 364, 388, 439, 451, 465.

[589] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 348.

[590] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 169.

Misbâh müellifinin المشيئة lafzını hemzenin yâ harfine tebdili ile المشية şeklinde kullanımını onaylamadığı bilgisini vermiştir.[591]

Zihni Efendi رواح kelimesi için bazılarının "sadece günün sonunda yapılan yürüyüş" anlamında olduğu tevehhümünde bulunduğunu ancak رواح ile غدو arasında bir farkın bulunmadığı "ne vakit olursa olsun yapılan yürüyüş" için kullanıldığı hususunda *Misbâh*'tan istifadeyle uyarıda bulunmuş ve Ezherî ile diğer sözlük yazarlarının da bu görüşte oldukları bilgisini vermiştir.[592]

III. ZİHNİ EFENDİ'NİN ESERLERİNİN TARANMASI İLE OLUŞTURULAN SÖZLÜK VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Zihni Efendi'nin Arapça kelimeleri Türkçeye oldukça hassas bir şekilde tercüme ettiğini görmekteyiz. Eserlerinde Arapçadan Türkçeye çeviri yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgi vermiş ve yaygın hatalar hakkında uyarıda bulunmuştur.

Tercüme ederken kendi dilimiz olarak ifade ettiği Türkçenin kuralları ve kullanımının dikkate alınması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir. "Tercümede kendi lisânımızın şivesi iltizam olunmalıdır."[593]

Harf-i cerler ve kullanımları ile ilgili bilgi verdiği sırada dildeki maharetin işte bu kullanımlara hakim olmaktan geçtiğini dile getirmiş, dipnotta ise bu konuda düşülen hatayı sert bir dille eleştirmiştir. "Her في ile mecrûr olana mef'ûlü fîh ve her ل ile mecrûr olana mef'ûlü leh demek kadar lügat-ı Arabiyyede cehâlet olamaz."[594] Bu konuda diller arasında bazı farklılıklar bulunduğu hususunda uyarıda bulunarak şu

[591] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 125.
[592] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 302.
[593] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 177.
[594] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 177.

örnekleri vermiştir: "Korkmak, ummak ve esirgemek Türkçede "-den" iktizâ eder. Arapçada ise doğrudan doğruya خافه, خشيه, رجاه, أمله, وقاه شرّاً denir.[595]

Başka bir bağlamda yine harf-i cerlerin Türkçeye çevrilirken dikkat edilmesi gereken hususu şu şekilde dile getirmiştir: "Her ل harfini 'için', her على harfini 'üzere', her عن yâhud من harfini '-den' ve her في harfini '-de' ile tercüme münâsib değildir. Bu hususa dikkat etmek lazımdır."[596]

"Hâcetinden vâreste etmek" demek olan أغنا fiilinin عن harfiyle kullanıldığı, bu ve buna benzer bazı fiillerin tercümesinde "–den" ekinin getirilmesinin zorunlu olmadığı uyarısında bulunduktan sonra şu örneği vermiştir. ما أغنا عنه ماله: Malı ona fâide vermedi. يغني عن التصريح بالإيماء: Îma etmekle tasrîhe hâcet bırakmaz.[597]

İsm-i tafdîllerin lisanımıza aynen tercüme edilemeyeceği, dilimize yerine göre "daha, en ya da pek" lafızlarıyla tercüme edilebileceği uyarısında bulunmuştur.[598]

Zihni Efendi, فَعَّال vezninde bulunan بقال, قصاب, دلاك, دلال, حمال gibi lafızların Türkçede "-ci" ekiyle biten nispet sîgasında olan kelimeler olduğu bilgisini verdikten sonra ancak bu kuralın her zaman işletilemeyeceği uyarısında bulunmuştur: "Binâen aleyh '–ci' edatıyla nihâyetlenen her kelimeye ism-i fâil demek ve ism-i fâil Arabîleri edât-ı mezkûre ile tercüme etmek ale'l-ıtlâk doğru olamaz." Aynı zamanda Türkçede '-li' eki ile biten kelimelerin de nispet sîgasından olduğu hatırlatmasında bulunmuştur.[599]

بائع lafzını "satan" ve "satıcı"yı ise بيّاع ile tercüme etmek gerektiğini belirtmiş ve "-li" edatıyla biten Türkçe bazı kelimelerin ise Arapçada ism-i fâil ya da ism-i mef'ûl

[595] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 177.
[596] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 352.
[597] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 331- 332.
[598] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 305.
[599] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 370- 371.

olacağı bilgisini aktararak sakallı: الملتحي, mermerli: المرخَّم, kirli: وَسِخ, مُتَّسِخ, مُسْتَوْسَخ, مُتَوَسِّخ örneklerini vermiştir.[600]

أنّ edatını dilimize naklederken "-ki" edatıyla karşılayarak tercüme edebileceğimizi bildirmiş ve şu örneği vermiştir: "لم تعلم أنّ الله على كل شيء قديرًا= Bilmedin mi ki Allah Teâla her şeye kemâliyle kâdirdir."[601]

Zihni Efendi "fâ-ı fasîha"yı anlatırken Türkçeye tatbik edilmesi durumunda "işte" ve "artık" manasını kazandığını bildirmiş ve şu beyiti örnek vermiştir:[602]

قَالُوا خُرَاسَانُ أَقْصَى مَا يُرَادُ بِنَا ... ثُمَّ القُفُولُ فَقَدْ جِئْنَا خُرَاسَانا

إسهال kelimesini *Esâsü'l-belâga*'dan "ilaç" anlamına geldiğini bildirdikten sonra bizim Türkçede kullandığımız mananın Arapçada استطلاق dendiği uyarısında bulunmuştur.[603]

تفاعل bâbına örnek olarak "birbirine erişmek" manasını verdiği التدارك kelimesinin lisanımıza lafız ve mana olarak yanlış geçtiğini bildirmiştir. Aynı zamanda ثم التدارك tabirinin de ثم'nin kullanım yerini bilmemekten kaynaklanan üçüncü bir hata olduğu uyarısında bulunmuştur. Zihni Efendi'nin bildirdiğine göre doğrusu بعد التدارك olmalıdır.[604]

[600] Mehmed Zihni, *Müntehab,* s. 346.
[601] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 91. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *Muktedab*, s. 178, 309, 352, 359, 362,
[602] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 335.
[603] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid,* s. 491.
[604] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 183.

مفاعلة bâbının ism-i fâiline örnek olarak zikrettiği "kiraya veren" anlamını verdiği المكاري kelimesinin lisanımızda mîm harfinin fethi, kâf harfinin teşdîdiyle ve bazen "-ci" ekinin ilavesiyle yanlış telaffuz edildiği hususunda uyarıda bulunmuştur.[605]

Zihni Efendi, kendi tercümesini dahi eleştirmekten ve düzeltmekten geri durmamıştır. Örnek verdiği تبصر خليلي! ممّ مُرَكَّبُك ibaresinden sonra dipnotta "*Atvâk*'ta orası matbû tercümede yanlış zabt olunmuştur." diyerek kendi hatasını başka bir münasebetle düzeltmiştir.[606] Buna ek olarak başka bir bağlamda bu örneği verdikten sonra şu ibarelerle tercümesinin[607] hatalı olduğu uyarısında bulunmuştur: "O ibarenin manası 'Ey dostum! Dikkatli bak ve teemmül et ki mâye-i terkîbin nedir ve inkılab-ı rücûun neyedir?" demek iken tercümede yanlış olmuştur."[608]

İsim vermeden yapılan bir tercümeyi eleştirmiştir. ظلَمناكِ في تَشْبِيهِ صُدْغَيك بِالمِسْكِ فقاعدةُ التَشْبِيهِ نُقْصانُ ما يَحْكي ... فَقَاعِدَةُ التَشْبِيهِ نُقْصانُ ما يَحْكي beyitinde yer alan şatrının nesir zannedilerek "İmdi kaide-i teşbîh hikâye olunan şeyin noksâniyetidir." şeklinde fâ harfinin "imdi" olarak tercüme edilmesini fâ'nın ta'lil ifade etmesinden gafletle, "benziyor" anlamına gelen يَحكي fiilini ise "hikâye"den müzâri meçhul olarak okunmasını mana, vezin ve kafiyeden gafletle ve "noksâniyet" lafzının kullanımını ise Arapçanın kelimelerini henüz doğru anlayabilme kabiliyetine erişememeyle yorumlayarak eleştirmiştir.[609]

Zihni Efendi Türkçe ile Arapça arasında irtibat kurmuş, Türkçede kullanılan bazı Arapça kökenli kelime ve edatlara dikkat çekmiştir.

Mastarlar konusunu anlatırken Arapça ile Türkçe arasında irtibat kurarak lisanımızda "yazmak, çizmek" gibi "-mek" ve "-mak" ekleriyle biten kelimeler ile

---

605 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 231. Bu konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. *Müntehab,* 89, 124, 138, 155, 181, 208, 215, 217, 225, 230, 233, 240, 256, 257, 261, 287, 323, 352, 361, 410 473, 479.

606 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 273.

607 Zihni Efendi, *Atvâku'z-zeheb Tercümesi*'nde bu ibareyi şöyle tercüme etmiştir: "Ey yâr-i meveddetşiârım! Düşün ki neye binecek ve ne hal kesb edeceksin?" Bk. Mehmed Zihni-Said Efendi, *Atvâku'z-zeheb Tercümesi*, 't.y.', 'y.y.', s. 14.

608 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 285.

609 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 318.

"geliş, gidiş, alım, satım, güzellik, kabalık" gibi kelimelerin anlamlarını Arapçada karşılayan bütün kelimelerin mastar olduğunu bildirmiştir.[610]

مَفْعُلَة mastar veznine örnek olarak verdiği المأثرة kelimesinin "meziyet" manasına geldiği ve çoğulu olan المآثر kelimesinin ise lisanımızda kullanıldığı bildirmiştir.[611]

إن edatının لا ile birleşmesiyle meydana gelen إلا lafzının lisanımızda da şart fiili hazf edilerek bu şekilde kullanıldığını ve istisna edatının ise bundan başka olduğunu bildirmiştir.[612]

İsm-i tasğîr konusunu anlatırken Türkçede bu kalıbın hangi anlamlarda kullanıldığına örnekler vermiştir. "Lisanımızda 'uzunca, kısaca, kırmızıca, oğulcağızım, adamcık, evvelce, sonraca' gibi ta'birattan dahi malum olduğu üzere tasğîr bir şeyin ya bihasebi'l-mikdar küçüklüğünü veyâhud ya bihasebi's-sıfat kılletini veya kadr ve menzilet cihetiyle hakaretini veyâhud kılleti tefâvüt hasebiyle bir şeyin diğere kurbunu ifade eder. Ve bazen ma'na-yı muhabbeti veya şefkat ve merhameti mütezammın olur."[613]

إن ve أن edatlarına bitişen müfred gâib zamirlerin bazen merci'siz olarak kullanılabileceğini bildirirken bu terkibin dilimizde "şu ki" ifadesiyle karşılayabileceğimizi ifade etmiştir.[614]

Lisanımızda te'kîd nefiy makamında kullanılan "hiç"i ifade etmek için Arapçada menfî cümlenin fâiline من harfinin eklenmesi gerektiğini bildirmiştir.[615]

---

610 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 71.
611 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 125.
612 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 569.
613 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 321.
614 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 14.
615 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 68.

غير ve سوى kelimelerinin "başka" manasında izâfetle isim olarak da kullanılabileceği; ancak bazen ما سوى gibi izâfetsiz de gelebileceği bilgisini verirken bunu dilimizde "başka yok" tabiriyle ifade edildiğini bildirmiştir.[616]

Türkçede kullandığımızı "elbette" ve "belki" kelimelerinin Arapçadaki "kat'an" manasına gelen بَتَّة edatının harf-i ta'rîfli haliyle (البتّة) ve بَلْ edatının kendisine "–ki" eki ilavesiyle Arapçadan Türkçeye geçtiği bilgisini vermiştir.[617]

عند edatının Türkçede olduğu gibi kullanıldığını bildirmiş ve şu örneği vermiştir: عندنا= Bizim indimizde.[618]

Sözlüğün Özellikleri

Eserlerinde tespit ettiğimiz üzere onlarca sözlük ile hemhal olan ve binlerce kelimenin Türkçe karşılığını verip hakkında bilgi sunan Zihni Efendi'nin sözlük çalışmalarına ilgisi ve katkısını ortaya koyabilmek adına *Müntehab*, *Muktedab*, *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı kitaplarında Türkçe karşılığını verdiği ve hakkında açıklamalarda bulunduğu kelimeleri bir araya getirdik. Ki Zihni Efendi *Münethab*'da müterâdif olduğu iddia edilen kelimelerde anlam farkının bulunduğunu dile getirdikten sonra müvelled kelimelerin bir araya getirilmesi ve mevcut sözlüklerin elden geçirilmesiyle Türkçe-Arapça bir sözlük çalışmasının yapılması zaruretinden söz etmektedir:

> "Elfaz-ı müterâdifeyi bazıları inkar edip 'Müterâdif zannolunan lafızlar bi's-sıfat mütebâyindir.'demişlerdir. *Fıkhü'l-luga* bu maksada hâdim olmak üzere yapılmış bir kitaptır. İhtiyaca evfak olan da budur. Binâen 'alâ hâzâ lügat kitaplarını elden geçirmek ve müvelledatı cem' ve Türkçeden Arapçaya bir lügat tertîb etmek dahi lazımdır. Arapçanın tevlîd ve tevsîe dahi kabiliyeti vardır."[619]

Bu çalışmamızda yedi bin küsür kelimelik küçük bir sözlük oluşturduk. Amacımızın bir örnek sunmak olması ve bir yüksek lisans tezinin kısıtlı zaman ve

[616] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 254.
[617] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 315, 316.
[618] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 332.
[619] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 15.

imkanının bulunması dolayısıyla tüm eserlerini elden geçirmedik. Ancak ileri zamanlarda Zihni Efendi'nin tüm eserlerinin taranmasıyla onun adına bir sözlük çalışması yapmak niyetindeyizdir. Zihni Efendi adına oluşturduğumuz bu sözlüğün genel özellikleri ise şöyledir:

1. Tertibi

Bu sözlüğü oluştururken gözettiğimiz birkaç hususu şu şekilde maddeleştirebiliriz.

- Zihni Efendi'nin gramer, edebiyat gibi dil ağırlıklı *Müntehab*, *Muktedab*, *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı kitapları taranmıştır.
- Eş ve zıt anlamlar dışında kelimeler hakkındaki Arapça açıklamalar göz ardı edilerek Zihni Efendi'nin Türkçe açıklamalarda bulunduğu kelimelere yer verilmiştir.
- Kelimeler okunuşlarına göre alfabetik olarak dizilmiştir.
- İsimlerin başındaki "–el" takısı aramayı kolaylaştırmak adına yazılmamıştır.
- Zihni Efendi'nin harekelediği ya da kalıp verip de örnek verdiği kelimeler dışında özgünlüğü korumak adına kelimeler harekelenmemiştir.
- Zihni Efendi, bazı kelimelerin müfredlerini zikretmeden sadece çoğul hallerini zikredip anlamını vermiştir. Oluşturulan sözlüğe kelimeler olduğu gibi alınmıştır.
- Kapalı te (ة) ile yazılması gereken bazı kelimeleri açık te (ت) ya da hâ-ı sekte (ه) ile, ي ile yazılması gereken bazı kelimeleri elif-i maksûra (ى) ile ve hemze-i kat'ları hemze-i vasl ile yazmıştır. Bu gibi ifadeler olması gerektiği gibi yazılmıştır.
- Aynı zamanda Zihni Efendi'nin aynı kelimeleri farklı bağlamlarda tekrar açıklaması dolayısıyla tekrar eden kelimeler bulunmaktadır. Bazı kelimelerin açıklamaları aynı iken bazı kelimeler hakkında farklı yerlerde birbirini tamamlayıcı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları tek madde altında olduğu gibi sözlüğe aldık.

2. Dil Özellikleri

a. Kelimelerin karşılıklarını Türkçede kullanıldıkları şekliyle vermiştir.

اعريراء kelimesini "bir bela ile karşılaşmak" yerine Türkçede kullanılan "belaya çatmak"[620] deyimiyle karşılamıştır.[621]

طَبَّل بسرّي cümlesini "Sırrımı tefe koyup çaldı."[622] şeklinde Türkçede yer alan deyimle karşılamıştır.[623]

مُمَاكَسَة kelimesini Türkçede kullanılan "Yahudi pazarlığı etmek"[624] deyimiyle karşılamış ve "yani bâi' satacağı şeye değerinden ziyade isteyip müşteri dahi değerinden dûn vermek" diye bu deyimi açıklamıştır.[625]

اِسْتِقْصَاء: Bir şeyin aksâsına varmak, dibine darı ekmek.[626]

صَفَائِح: سيف عريض manasına olan صفيحة'nin cem'idir ki pala[627] ta'bîr olunur.[628]

ألمعيّ: Mütevakkidü'l-fehm demektir. Âteşin zihin ta'bîr olunur.[629]

غول: Mehlekât. Müennes-i semaîdir. Lisânımızdaki ummacı ve karakoncoloz gibi mehlekât-ı mütehayyeleye isim olmuştur.[630]

---

620 Belaya çatmak: Beklenmedik bir bela ile karşılaşmak. Bk. Türk Dil Kurumu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, http://www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 05.12.2017].

621 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 281.

622 Tefe koyup çalmak: Tefe koymak. Biri hakkında alaylı dedikodu yapmak. Bk. TDK, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.*

623 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 152.

624 Yahudi pazarlığı: Alıcının bir şeyi çok ucuza almak, satıcının çok pahalıya satmak için yaptıkları sıkı yapılan pazarlık. Bk. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*.

625 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 156.

626 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 192. Dibine darı ekmek: Birinin evini barkını dağıtmak; bir şeyi sonuna kadar tüketmek, bitirmek. Bk. TDK, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.*

627 Pala: 1. Kavisli, kısa, uç bölümü geniş, kabzasına doğru daralan bir tür kılıç. 2. Kürek vb. araçların, enli ve yassı bölümü. Bk. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*.

628 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 521.

629 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 92.

630 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 78.

Çiçek, hayvan vb. isimlerini Türkçede yer alan isimleriyle karşılaşmıştır.

Mesela رُتَيلَاء kelimesinin karşılığını "semli örümcek" diye açıklamayla bırakmamış "böy"[631] diye Türkçedeki ismini de vermiştir.[632]

حُبَارى: Toy[633] kuşu. İsm-i tasğîri حُبَيْرَى' veya حُبَيِّر'dir.[634]

تُبَشِّر: İshak kuşu.[635]

صَدَى: Savt-ı münkais, puhu[636] kuşu.[637]

قطا: Bağırtlak kuşudur.[638] (Ceyyid, 40)

خُبَازَى: Ebegümeci.[639]

قُلَة: Çelik çomak.[640]

631 Böy: İri ve zehirli örümcek. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.
632 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 344.
633 Toy: Kartaldan büyük, eti yenen bir çeşit kuş. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.
634 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 328.
635 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 55. İshak kuşu: Bataklık baykuşu. Bk. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*.
636 Puhu: Baykuşgillerden, orman, dağ ve kayalıklarda yaşayan, uzunluğu yaklaşık 65 santimetre, sırtı koyu kahverengi bir kuş türü. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
637 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 83.
638 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 40.
639 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 68. Ebegümeci: Ebegümecigillerden, mor renkli çiçekleri ilaç yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık bir bitki. Bk. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*.
640 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 62.

b. Zihni Efendi bazı kelimeleri açıklarken Türkçe kelime kullanacağı yerde Arapça bazen Farsça ibare ve terkipler kullanmıştır. Nitekim bu özelliği *el-Kavlü'l-ceyyid*'e tenkit yazıları yazan Mustafa Sabri Efendi tarafından da eleştirilmiştir.[641]

قسطلانية: Kavs-ı kuzah, alâim-i sema (gökkuşağı).[642]

سُقْم: Hastalık mümted olmak (uzamak).[643]

سَفِلَة: Câriyen olan (yürüyen) hayvan ayakları.[644]

عَجّ : Ref'-i savt (sesi yükseltmek).[645]

تَرْجَمَة : Bir lisândan bir lisâna nakl-i kelâm etmek, îzah mâ fî'z-zamir eylemek (düşünceyi dile getirmek).[646]

شَنْفَل المُشْتَرِي: Bir şey iştirâ eden (satın alan) kimse kesesinden para ihrac etti (çıkardı).[647]

تَيَقُّن : Bir şeyi 'alâ vechi'l-yakîn (iyice) bilmek.[648]

مُتَرَاضَى: Meyanede pesend olunup hoş görülen.[649]

جَحْمَرِش: Pîrezen (ihtiyar).[650]

---

641 Örneğin; Mustafa Sabri Efendi lisanımızda "şüpheye düşmek" tabiri dururken Zihni Efendi'nin kendisine aşina olunmayan "şüpheye vâki' oldu" tabirini kullanmasını doğru bulmaz. Bk. Mustafa Irmak, "Mustafa Sabri Efendi'nin Beyânü'l-Hak Dergisinde Mehmed Zihni Efendi ve 'el-Kavlü'l-Ceyyid' Adlı Eserine Yönelttiği Tenkitler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı: 1, s. 202.

642 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 69.

643 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 79.

644 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 86.

645 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 74.

646 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 131.

647 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 135.

648 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 177.

649 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 278.

نِضْو: Lâgar, fersûde (zayıf).[651]

خُضُوع: Serfürû (baş eğme) etmek.[652]

تَدَاعَى الثوب: Câme köhneleşti (elbise eskimek).[653]

هَيْم: Sergerdan (şaşkın) olup gitmek.[654]

c. Bazı kelimelerin karşılığını verirken halkın kullandığı yerel kelimeleri kullanmıştır. Sözlük yerel kelime açısından oldukça zengindir.

مُواء: Mavlamak.[655]

جُلُبّان: Purçak.[656]

وَهْي: Yıpramak, kağşamak.[657]

طَيّ: Dürmek, düşürmek, kuyu ağzını örmek.[658]

يَرَاع: Ödek.[659]

نُعَاس: Uyuklamak, ımızganmak.[660]

---

650 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 44.
651 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 89.
652 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 109.
653 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 185.
654 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 75.
655 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 51. Mavlamak: Kedi, bağırmak. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları* Sözlüğü.
656 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 67. Purçak: Ağaçların üstünde asalak olarak yaşayan ot, ökseotu. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.
657 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 76. Yıpramak: Yıpranmak, eskimek. Kağşamak: 1. Eskimek, yıkılmağa yüz tutmak (yapı için). Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü.*
658 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 76. Dürmek: 1. Katlamak, katlayarak kaldırmak, sarmak, kıvırmak. 2. Derleyip toplamak. 3. Düğümlemek. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü.*
659 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 92. Ödek: Korkak. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.

دَبِيب: Yap yap yürümek. Çocuğun ve askerin yürümesi gibi.[661]

كُلُوح: Turşrûluk arasında tebessüm etmek.[662]

إِخْطَار: Bir şeyi hatıra götürme, malı öndül etmek.[663]

تَنْقِيَة: Ayıtlamak, temizlemek.[664]

تَمَرُّغ: Ağnamak.[665]

اِسْلَنْقَع البرق: Şimşek her tarafta yalabıdı.[666]

كذَان: Küfeki taşı.[667]

حُظَيَّا/ هُوَيْنَا: Yapça yapça yürümek.[668]

d. Kelimelerin Türkçedeki karşılığını ya da anlamları hakkında yeterli bilgi vermediği de olmuştur.

شُنْدُخ kelimesinin Türkçedeki karşılığı "bakyaz"[669] olmasına rağmen "şol taâmdır ki hâne binâ eden, yoldan gelen, zâyiini bulan kimse tertîb ve it'am eder" şeklinde açıklamada bulunmakla yetinerek Türkçedeki ismini zikretmemiştir.[670]

---

660 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 93. Imızganmak: 1. Uyuklamak. 2. Uyuşmak. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.

661 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 107. Yap yap: (E. T. Türk. ve halk ağzı)Yavaş yavaş, usul usul, sessizce. Bk. Kubbealtı Lugatı, http://lugatim.com [Erişim Tarihi: 05.12.2107].

662 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 110. Turş: Ekşi. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.

663 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 143. Öndül: Ödül. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü.*

664 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 151. Ayıtlamak: Ayıklamak, seçmek, temizlemek. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü.*

665 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 179. Ağnamak: Hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü.*

666 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 205. Yalabımak: Işık yansımak, parlak bir nesne parlayıp sönmek, şimşek çakmak. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.

667 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 290. Küfeki: Kolay işlenilen yumuşak taş. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.

668 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 344. Yapça: Yavaş, yavaşça. Bk. TDK, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*.

سقنقور "eski dünyanın çöl bölgelerinde yaşayan bir kertenkele" türü olup Türkçede buna "Sakangur" dendiği halde[671] Zihni Efendi "Nil kenarlarında neş'et eder bir hayvan" [672] diye açıklamada bulunmakla yetinmiştir.

قَزْقَرى ile عَقْرَباء kelimelerine "bir mevzi'"[673] ve تُجِيب ile غَطَفَان kelimelerine "bir kabile" [674] demekle yetinmiş bu yerler ve kabileler hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

هُدْهُد: Bir kuş.[675]

بُرْد: Bir nev' kumaş.[676]

قَفِيز: Bir nev' ölçek.[677]

رُطَب المُشَان: Bir cins hurma.[678]

قوصرة: Bir nev' sepet ismi.[679]

أرطى: Bir ağaç ismi.[680]

سَلَم: Ağaçlardan bir nev' isimdir.[681]

669 Bakyaz: Yeni ev edinenlerin tanıdıklarına verdikleri ziyafet. Bk. TDK, *Tarama Sözlüğü 1963*.
670 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 134.
671 Bk. Kubbealtı Lugatı, http://lugatim.com.
672 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 52.
673 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 329, 422.
674 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 54, 105.
675 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 45.
676 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 80.
677 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 107.
678 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 105.
679 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 138.
680 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 422.
681 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 72.

3. Kelimelerin Anlam Yönünden İncelenmesi

a. Kelimeler arasındaki anlam farklarını göz önünde bulundurmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz gibi *Müntehab*'da düştüğü bir dipnotta bazı dil alimlerinin müterâdif kelimeleri reddedip bu kelimeler arasında sıfatça anlam farkının bulunduğu düşüncesinde olduklarını dile getirmiştir. *Fıkhü'l-luga*'nin bu amaca hizmet ettiğini ve ihtiyaca uygun olanın da bu olduğunu ifade etmiştir.[682]

İkisi de "dalga" anlamına gelen تَيَّار ve تَيْهُور kelimelerinin arasındaki anlam farkını göz ardı etmeyerek تَيَّار'ı "sahile çarpan dalga" تَيْهُور'u ise "kabaran dalga" olarak açıklamıştır.[683]

كفّ kelimesini "bir dikiş türü" olarak açıklamak yerine "iğne ardı dikmek"[684] olarak açıklayarak kelimenin diğer dikiş türlerinden farkına değinmiştir.[685]

Birer at türü olan حِصان, وَرْد, أَدْهَم, أَشْهَب, أَشْقَر, قِرْطَاسِي, صِنَابِي, سَوْسَنِي ve أَنْمَش kelimelerine "bir at türü" olarak karşılık vermek yerine her bir türün ismini zikretmiştir.[686] Sırasıyla; beygir,[687] al doru,[688] yağız at,[689] kır at,[690] al at,[691] süt kırı,[692] demirî kırı,[693] kula,[694] bakla kırı.[695]

---

682 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 15.
683 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 69.
684 İğne ardı: İğneyi çıkış noktasının gerisinden saplayıp daha ileriden çıkararak yapılan aralıksız dikiş veya nakış türü. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
685 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 74.
686 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 62, 175.
687 Sadece yük taşımakta veya araba çekmekte kullanılan at. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
688 Doru: Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan, yağız (at). Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
689 Yağız: Doru. Bk. TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*.
690 Kır: 1. Beyazla az miktarda siyah karışmasından oluşan renk. 2. Bu renkte olan: Kır sakal, kır at. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
691 Al: 1. Kanın rengi, kızıl kırmızı. 2. Bu renkte olan. 3. Dorunun açığı, kızıla çalan at donu. 4. Bu renkte olan (at). Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
692 Süt kırı: 1. Beyaz renkli at donu. 2. Bu renkte olan (at). Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
693 Demir kırı: 1. Siyah, beyaz karışık griye yakın renkte at donu. 2. Bu renkte olan (at). Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
694 Kula: Gövdesi sarı veya kirli sarı renkte, yele, kuyruk ve bacağın alt kısmındaki kılların koyu renkte olduğu at donu. 2. Bu renkte olan at. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
695 Bakla kırı: Koyu ve iri lekeli at donu. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.

Şeftali türleri olan خَوْخ, فِرْسِك, فُلَّيْق, زُلَّيْق kelimelerine sırayla şeftali, et şeftalisi, yarma şeftali, tüysüz şeftali diye Türkçede kullanılan bir karşılık vermiş, bunlar arasındaki anlam farkını göz ardı etmemiştir.[696]

İkisi de "haber" anlamına gelen نبأ ile خبر arasındaki farkı kendisiyle ilim veya güçlü bir zan oluşması halinde bu habere نبأ, aksi durumda ise خبر dendiği şeklinde açılamıştır.[697]

Kuş yuvasına binada ve dağda olursa وَكْر ve وَكْن, yerde olursa أُفْحُوص veya مَفْحَص, ağaçta olursa ise عُشّ dendiğini bildirmiştir.[698]

b. Kelimenin farklı anlam ilişkilerine değinmiş, anlam genişlemesi ya da daralması gibi kelimelerde meydana gelen değişikliklerden bahsetmiştir.

صاخة kelimesinin "kulağı sağır edecek derecede şiddetli avaz" anlamına geldiğini bu sebepten ötürü de kıyamete صاخة dendiğini bildirmiştir.[699]

قرآن ve فرقان kelimelerinin "okumak, fark ve temyiz etmek" anlamlarında mastar iken "herbar okunmakta ve hak ile batılı temyiz etmekte olan Kitab-ı Kerim"e de isim olduğunu bildirmiştir.[700]

مَنَارَة kelimesinin asıl anlamının "mevzı'-i nur" olduğu ve "çerağpâye" anlamında kullanıla geldiği halde "ezan mevkii" anlamında da kullanıldığını bildirmiştir. Buraya bu ismin daha sonraları üzerinde kandiller yakılması münasebetiyle verilmiş olduğu yorumunda bulunmuştur.[701]

---

696 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 58.
697 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 128.
698 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 273.
699 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 213.
700 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 121.
701 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 395.

"Temennî" anlamına gelen المُنْية kelimesinin "takdir" anlamına gelen مَنا'dan müştak olduğunu bildirmiştir. "Çünkü insan kendi kendine bir takım şeyler takdir eder ki bunların bazılarına nâil olup bazılarından ise mahrum olur. İşte bunlara hülya, arzu denir."[702]

دنيا (dünya) kelimesinin dünyanın sonu pek yakın olduğu için قرب anlamına gelen دنوّ'dan türediği açıklamasında bulunmuştur.[703]

"Yüklenmek, naz çekmek, güç etmek" anlamlarına gelen اِحْتِمَال kelimesinin "imkan" manasında kullanımının alimler tarafından sonradan türetildiği bilgisini vermiştir.[704]

اتخاذ kelimesinin "biri diğerini yakalamak" demek iken "kılmak" ve "edinmek" manasında kullanılır olduğunu dile getirmiştir. [705]

"Ölüye ağlamak için tutulan kadın" anlamına gelen نائحة kelimesinin daha sonraları ölümden kinaye olarak kullanılır olduğunu bildirmiştir.[706]

"İhdâs" ve "îcad" anlamlarına gelen بدعة kelimesinin "dince olan noksân ya da ziyâde" anlamının sonradan yaygınlaştığını belirtmiştir.[707]

Kelimelerin kazandıkları yeni anlamları takip etmiştir. "Bir husus için ictimâ' edip ona razı olan cemaat" olarak mana verdiği لَجْنَة kelimesinin Arapça gazetelerde

[702] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 7.
[703] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 432.
[704] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 163.
[705] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 165.
[706] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 175.
[707] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 249.

"komisyon" makamında kullanıldığını belirtmiştir.[708] مُؤْتَمَر kelimesine "meşveretgah" yanında "konferans" karşılığı da vermiştir.[709]

c. Kelimelerin mecazi kullanımlarına ve anlamlarına değinmiştir.

"Tavşan" anlamına gelen أرنب 'in رجل أرنب terkibinde kazanmış olduğu yeni anlamın "zayıf" olduğu bilgisini vermiştir.[710]

"Kaya" anlamına gelen صَفْوان kelimesinin قلب صفوان terkibinde قاس (yürek katılığı) anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.[711]

جمود كفّ ve جمود عين ibarelerinin bahîlden (cimrilik) ve yürek katılığından kinaye olarak kullanıldığını bildirmiştir.[712]

"Duvara yıkılmamak için vurulan pâyende" anlamına gelen دعامة kelimesinin mecazen "bir kavmin seyyidi" anlamında دعامة القوم olarak da kullanıldığını belirtmiştir.[713]

"Mükennâ"[714] ve "mübennâ"[715] adı verilen ifadeleri ve mecazi anlam içeren tağlîb[716] tesniyelerini açıklamıştır. Mükennâ lafızlara أمّ مِلْدَم: sıtma, أمّ قَشْعَم: ölüm, أبو جَعْدَة: kurt, أبو راشِد: maymun; mübennâ lafızlara ابن عِرْس: gelincik, ابن آوَى: çakal, بِنْت وَرْدان: hamam böceği;[717] tağlîb tesniyelere ise أبيضان: süt ile su, أصغران: kalp ile lisân,

[708] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 385.
[709] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 385.
[710] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 49.
[711] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 49.
[712] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 37.
[713] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 78.
[714] Mükennâ: Mecazi analık-babalık bildiren deyişler. Bk. Durmuş, "Mesel", *DİA*, c. 29, s. 293.
[715] Mübennâ: Mecazi oğulluk-kızlık bildiren deyişler. Bk. Durmuş, "Mesel", *DİA*, c. 29, s. 293.
[716] Tağlîb: Aralarındaki bir ilgiden dolayı bir lafzı ve anlamını kapsayacak biçimde kullanmak demektir. Bk. İsmail Durmuş, "Tağlîb", *DİA*, c. 39, s. 374-375.
[717] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 154.

أكبران: Ebu Bekr ile Ömer (r.a.), زهروان: Sûre-i Bakara ile Sûre-i Âl-i İmran[718] örneklerini verebiliriz.

d. Bazı kelimelerin terim anlamlarına değinmiştir.

ابتداء kelimesinin sarf ilminde "kelimeyi telaffuza başlamak" anlamına geldiğini bildirmiştir.[719]

نحت kelimesinin "iki kelimeden bir kelime tasvir etmek" manasında ıstılâhî olarak kullanıldığını bildirmiştir. "Odun yarması" demek olan شق حطب terkibi naht ile birleştirilip فَعَلْلَل vezninde bir kelime (شَقَحْطَب) yapılarak "iri boynuzlu koç" anlamında kullanıldığını bildirmiş ve iki veya daha fazla kelimenin birleştirilerek فَعْلَلَة vezninde türetilen البسملة, الحمدلة, الفلسفة gibi kelimelere örnek vermiştir.[720]

المواثبة kelimesinin "sıçraşmak" anlamına gelirken طلب مواثبة terkîbinin "şefî'in akd-i bey'i duyduğu mecliste derhal ben şefî'im yâhud tâlibim demek gibi taleb-i şuf'aya delâlet eder söz söylemesi" manasında fıkıh terimi olduğu bilgisini vermiştir.[721]

e. Arapçada mesel ve mesel-i tabir olarak adlandırılan atasözlerini ve deyimleri açıklamış, çoğu zaman Türkçe karşılıklarını vermiştir.

"من أصاب مالا من مهاوش أذهبه الله في نهابر" "Serîka emsâli ve vesâil ile cem' edilen malı Hakk Teâla mehâlikte zâyi kılar." anlamına gelen hadis rivayetinin "haydan gelen huya gider" mevkiinde kullanıldığını bildirmiştir.[722]

كالمستغيث من الرمضاء بالنار deyiminin "yağmurdan kaçıp doluya tutulmak" mevkiinde kullanıldığını belirtmiştir.[723]

---

[718] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 438.
[719] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 20.
[720] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 136.
[721] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 155.
[722] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 145.

"Avucu delik" anlamına gelen الرجل مخروق deyimine "çultutmaz"[724] diye karşılık vermiştir.[725]

"Sen tecrübe üzeresin" anlamına gelen أنت على مُجَرَّب deyimine "saçın ak mı kara mı şimdi görürsün" diye karşılık vermiştir.[726]

"Onu arslanın küçük dillerine attı" anlamına gelen ألقاه في لهوات الليث deyiminin "alınmaz yere attı, düşürdü" mevkiinde kullanıldığı açıklamasında bulunmuştur.[727]

جزاءًا كجزاء سنمار darb-ı meselin ortaya çıkış hikayesini anlatarak "iyiliğe karşılık kötülük ile karşılaşmak" anlamında darb-ı mesel haline geldiğini belirtmiştir. [728]

مَنْ غَرْبَلَ النَاسَ نَخَلُوه: Halkı kalburlayanı elerler.[729]

مأجُورًا مَبْرُورًا. Hoş geldin.[730]

بَرْق بلا مَطر: Yağmursuz şimşek manasına olup fiilsiz söz mefhûmundadır.[731]

ليس هذا زوداً بالجوز ولا جبخاً بالكعاب: Bu, çukurda ceviz atmak ve aşık oynamak yani çocuk oyunu değildir.[732]

f. Edatların Türkçedeki karşılıklarını vermiş, kullanımlarına dair örnek sunmuştur.

أمْ: Yoksa demektir. İstifhamiyye olan أ'nin mukâbilinde görülür. أقائم زيدٌ أمْ نائمٌ؟: Zeyd kâim midir yoksa nâim midir?[733]

---

[723] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 244.
[724] Çultutmaz: Giysi ve mal değeri bilmeyen, derbeder, serseri, avare. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
[725] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 259.
[726] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 285.
[727] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 482.
[728] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 29.
[729] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 135.
[730] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 221.
[731] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 137.
[732] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 78.

وَإِنْ : Eğer,[734] her ne kadar. وإن لم يكتب: Her ne kadar yazmasa da.[735]

إذا, إذاما: Vakit edatıdır. Şart ma‘nâsını mütezammın olduğu da olur. "قم إذا طلع الفجر" "إذاما قرأ": Okuduğu vakit.[736]

إنْ, لَوْ: Edat-ı şarttır. İkincisi ma‘nâyı farz ve takdiri tezammun etmekle birincisinden farklıdır. "إن كتب": Yazar ise. "لو كتب": Yazmış olsa.[737]

أوْ: Edat-ı terdîddir. Yâhud demektir.[738]

ذو: Sâhib. ذو daima izâfetle isti‘mâl olunur ve muzâf-ı ileyhi ism-i zâhir olur. ذو kelimesi Tay’ kabilesi lügatinde müzekker ve müenneste, âkil ve gayr-i âkilde, tesniye ve cem´de “o ki” ma‘nâsına ism-i mevsûl müşterektir. جائني ذو قام ذو قامت ذو قاما ذو قامتا ذو قاموا ذو قمن.[739]

كلّا: Kelime-i red‘dir ki vazgeç, hayır, öyle değil gibi bir mefhûm ile insanı zâhib olduğu fikirden zecr ve men‘ makâmında kullanılır. أيطمع كل امرئ منهم أن يدخل جنة نعيم: Onlardan her biri kendinin cennet-i naîme idhâl olunacağını umuyor öyle mi? كلاّ: Ummasın. حقًا manasında isti‘mâl olduğu da vâriddir.[740]

[733] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 304.
[734] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 377.
[735] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 35.
[736] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 34.
[737] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 34.
[738] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 35.
[739] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 34-35.
[740] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 346.

عَوْضُ: Zurûftandır. Zamân-ı müstakbeli istiğrâk için ebeden makâmında kullanılır bir kelimedir. Kelâm-ı menfîye muhtastır. لَا أُفارِقُكَ عَوْضُ: Ben senden ebeden ayrılmam.[741]

g. Kelimelerin farklı anlamlarını ard arda sıralamıştır. Sıralamada kelimenin genellikle soyut anlamını somut anlamından sonra zikretmesi dikkat çekicidir.

تَوْرِيَة: Çakmaktan ateş çıkarmak, bir şeyi gizlemek, bir sözü kapalıca şümullü söylemek.[742]

نَوْء: Yük ağır gelmek, bir şeyi güç ile kaldırmak; Necm tulû‘ ve gurûb etmek.[743]

هَمْز: Sıkmak, birinin gıybetini etmek, harfi hemzelemek, hayvanı mahmuzlamak.[744]

حَكّ : Kazımak, kaşımak.[745]

غَضّ : Öne bakmak, göz yummak, ses alçaltmak.[746]

فَضّ: Kırıp dağıtmak, mühür açmak.[747]

حَوْر: Eksilmek, geri dönmek.[748]

فَتْرَة: Fütur, bir şeyin hiddet ve şiddeti geçmek, fersiz olmak, iki nebi arasında olan müddet.[749]

---

741 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 333.
742 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 147.
743 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 73.
744 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 72.
745 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 74.
746 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 74.
747 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 74.
748 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 75.

مَوَتَان: Cansız, arz, akar.[750]

قَزْمَطَة: Adımları sık atmak, satırları sık yazmak.[751]

h. Kelimelerin eş ya da zıt anlamalarını vermiştir. Kimi zaman Türkçe karşılığını da verirken kimi zaman sadece eş ya da zıt anlamını zikretmiştir.

جذعمة: صغير.[752]

رُقِيّ: صعود.[753]

هَيْمان: عطشان. (ç) هيم.[754]

مَرَح : بطر, فرح.[755]

جَدِير : لَائِق.[756]

مَوَدَّة: مَحَبَّة.[757]

هشّ بشّ : باسم.[758]

مده : مدح.[759]

جوارش : هاضوم Mideyi takviye için alınan ilaç.[760]

---

749 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 87.
750 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 105.
751 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 131.
752 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 54.
753 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 61.
754 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 79.
755 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 80.
756 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 107.
757 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 124.
758 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 300.
759 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 531.
760 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 50.

ذوب : مَوْع: Cıvımak.[761]

حفحفة : حَفِيف: Ağaç ve kanat ses etmek.[762]

تَوَقُّع : تَوَكُّف, Ummak.[763]

اُسْكُتْ : صَهْ: Sus.[764]

اُكْفُفْ : مَهْ: Yapma.[765]

ضد الرسوب :طُفُوّ.[766]

مَنْقَبَة :مَثْلَبَة'nin ikinci ma'nâda zıddı.[767]

إخلاف :إِنْجَاز'ın zıddı.[768]

سميج : Zıdd-ı مليح.[769]

[761] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 75.
[762] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 107.
[763] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 179.
[764] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 621.
[765] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 621.
[766] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 111.
[767] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 124.
[768] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 142.
[769] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 311.

i. Kelimelerin geçtiği ayet, hadis ve beyitlerden örnek vermiştir. Bazı kelimelerin kullanımlarını basit cümlelerle örneklemiştir.

"Bir şeye takat getirmek" anlamına gelen اِسْتِطَاعَة kelimesinin اسطاع kullanımın da olduğunu ve bunun lügatlerde, Kurân-ı Kerîm'de ve şiirlerde geçtiğini belirterek ayet ve şiirden örnekler vermiştir:[770]

قال تعالى: ﴿فَمَا اسْطَاعُوا﴾ الآية[771]

قال الشاعر:

لَعَمْرُكَ مَا الأَيَّامُ إِلَّا مُعَارَةٌ ... فَمَا اسْطَعْتَ مِنْ مَعْرُوفِهَا فَتَزَوَّدْ

"Zinetlenmek" anlamına gelen تزيّن ve "teşe'üm" anlamına gelen تطيّر masdarlarının mâzî, müennes sîgalarının Kurân-ı Kerîm'de ibdâl ve idgâm ile ﴿إِزَّيَّنَتْ﴾[772] ve ﴿اِطَّيَّرْنا﴾[773] şeklinde okunduğunu bildirmiştir.[774]

صغير manasına gelen جذعمة kelimesinin kullanımına hadisten örnek vermiştir: وفي حديث علي رضي الله تعالى عنه: "أَسْلَمَ وَالله أَبُو بَكْر وَأنا جَذْعَمَة."[775] أي صغير وأصله جذع فالميم زائدة. كما في الصحاح.[776]

"Ağustos" anlamına gelen آب kelimesinin kullanımına İbn Rûmî'nin şu şiirini örnek vermiştir:[777]

شَهْرُ الصِّيَامِ مُبَارَكٌ ... مَا لَمْ يَكُنْ فِي شَهْرِ آب

770 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 191.
771 el-Kehf 18/97.
772 Yûnus 10/24.
773 Yasin 36/18.
774 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 176.
775 Benzer rivayet için bk. İbn Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnavut-Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî 1983, c. 1, s. 314.
776 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 54.
777 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 342.

خِفْتُ العَذَابَ فَصُمْتُهُ ... فَوَقَعْتُ فِي نَفْسِ العَذَاب

"Zînet-i müzevveka" anlamına gelen زُخْرُف kelimesinin kullanımına şu beyiti örnek vermiştir.[778]

فِي زُخْرُفِ القَوْلِ تَزْيِينٌ لِبَاطِلِهِ ... وَالحَقُّ قَدْ يَعْتَرِيهِ سُوءُ تَعْبِيرِ

"İyi" anlamına gelen خير kelimesinin ism-i tafdîl olarak da kullanıldığı bilgisini verdikten sonra هذا خير من هذا cümlesini örnek vermiştir.[779]

ولادة ve ولاد mastarlarının fiilinin meçhul kullanılması itibariyle hem doğmak hem doğurmak anlamlarına geldiğini belirttikten sonra şu cümleleri örnek vermiştir: "Kadın doğurdu": وَلَدَت المرأة, "Çocuk doğdu": وُلِدَ الولد.[780]

"Bir şeyi boyuna kesmek" anlamına gelen قدّ "bir şeyi enine kesmek" anlamına gelen قطّ kelimelerinin kullanımına "كان علي رضي الله عنه إذا اعتلى قدّ واذا اعْتَرَضَ قَطَّ: Ali (r.a.) seyfi yukarıdan vurduğu vakit boyuna yarar ve yanından vurduğu vakit enine biçer idi." cümlesini örnek vermiştir.[781]

"Bir şeyin nısfına bâliğ olmak ve bir şey yarı olmak" anlamlarına gelen نصف kelimesinin "Filan kimse ömrünü yarı etti.", "Aklık başının yarısına vurdu.", "İzar bacağının nısfına geldi." meallerinde olarak نصف عمره, نصف الشيب رأسه ve نصف الإزار ساقه şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.[782]

778 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 45.
779 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 310.
780 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 122.
781 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 341.
782 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 207.

j. Kelimelerin farklı lehçelerdeki ve halk dilindeki kullanımlarına değinmiştir.

"Piyadegan at sürüsü" anlamlarına gelen عَرْجَلَة kelimesinin Lugat-ı Temîm'de حرجلة olarak kullanıldığını ve خركلة kelimesinin ise bunun galatı olduğunu bildirmiştir.[783]

ذو edatının Tay' kabilesi lügatinde müzekker ve müenneste, âkil ve gayr-i âkilde, tesniye ve cem´de "o ki" manasına ism-i mevsûl müşterek olarak kullanıldığını bildirmiş ve şu örnekleri vermiştir: [784] جائني ذو قام ذو قامت ذو قاما ذو قامتا ذو قاموا ذو قمن.

شُيَيْء kelimesinin شيء'in ism-i tasğîri olduğu ve buna شويّ demenin lugat-ı âmmiyye olduğunu bildirmiştir.[785]

بَقَّال kelimesinin "sebzeci" anlamına geldiğini belirttikten sonra "beyyâ'-ı et'ıme"ye بقال tabirinin lugat-ı âmmiyye olduğunu doğrusunun ise بدال olduğunu belirtmiştir.[786]

k. Yeri geldikçe kişi ve şehir isimleri, lakaplar ve Arap adetleri ile ilgili kültürel bilgiler vermiştir.

Sâbit b. Câbir adındaki bir şairin eve gelip onu bulamayanlara annesinin "şerri koltukladı" anlamında "kılıcı koltuğuna alıp çıktı" diye cevap vermesi üzerine تأبط شرًّا lakabıyla bilinmesine sebep olduğu izahında bulunmuştur.[787]

[783] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 138.
[784] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 34-35.
[785] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 323.
[786] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 370.
[787] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 42.

"Hayır yumağı" anlamına gelen فرزدق (ferezdak) kelimesinin yuvarlak yüzlü olması sebebiyle Ebû Firâs Hemmân b. Galib adındaki şairin lakabı olduğunu bildirmiştir.[788]

نواس (nüvâs) kelimesinin "sallanan nesne" anlamına geldiğini ve omuzlarına sallanan saçları olması sebebiyle Şair Abdüssamed b. Muazzel'in künyesinin Ebû Nüvâs olduğunu belirtmiştir.[789]

Hz. Ali'nin doğumu esnasında babası Ebû Talib'in başka şehirde bulunması dolayısıyla kendisine isim verme işinin annesi Fatıma bintü Esed'e kaldığı ve onun da Hz. Ali'ye babasının ismiyle (Esed) aynı anlama gelen Haydar ismini verdiği daha sonra babasının ona Ali ismini verdiği hakkında açıklamada bulunmuştur. Hz. Ali'nin "أنا الذي سمتني أمي حيدرة" ifadesini buna mebni olarak söylediğini belirtmiştir.[790]

Zihni Efendi'nin verdiği bilgiye göre Bağdat'ın kelime anlamı "put verdi"dir. Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr tarafından inşa edilmeden önce Bağdat toprakları bağ bahçeden ibaret idi ve daha önceleri bu topraklar İran'a aitti. İran imparatoru bu toprakları bir kölesine hediye etmiş ve bu köle bu hediyeyi tapındığı بغ (Bağ) ismindeki putun bereketi sayarak بغ داد (put verdi) demiştir. Bunun üzerine bu topraklar بغداد olarak bilinmiştir. Halife Mansûr ise bu ismi مدينة السلام olarak değiştirmiştir.[791]

حومة الجندل'in "taş kümesi" anlamına geldiğini ve taşların fazla olması sebebiyle o bölgeye bu ismin verildiği bilgisini vermiştir.[792]

Cahiliye Arapların alacakarganın ayrılığa işaret ettiğine inandıklarını ve bu nedenle kendisinden kaçındıkları bilgisini vermiştir. Hatta bu yüzden ona غراب البين ismini vermişlerdir.[793]

[788] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 36.
[789] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 63.
[790] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 125.
[791] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 224.
[792] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 43.

Arap kültüründe savaşlarda ustalıkları ile bilinen kimseler tanınmamak için yüzlerine عمامة denen bir sarık ile örterlermiş. Hatta Haccâc-ı Zalim Kûfe'ye bu şekilde yüzü örtülü olarak girmiş ve konuşmasında bu kültürü yansıtan şu beyitleri okumuştur:

أنا ابنُ الجَلَا وطَلّاعُ الثَّنَايَا ... متى أَضَعِ العِمَامَةَ تَعْرفوني[794]

l. Kelimelere yüklenen yanlış anlamları tespit ederek bu konuda uyarmıştır.

خيمة'nin "dört direk çatılıp üstü örtüyle örtülmüş bir nev' Arap obası" manasına geldiğini meşhur olan "bezden ma'mûl çadır" anlamının ise yanlış olduğu belirterek bu tür çadırlara كساء vezninde خباء dendiğini bildirmiştir.[795]

"نظر bilâ sıla (harf-i cersiz) zikrolunursa انتظار manasına gelir" ifadesinin dilcilerin نظرته أنظره نظرًا ونظرت إليه أيضًا أبصرته ibarelerine ters düşmesinden dolayı hatalı olduğu doğrusunun ise "نظر bilâ sıla zikrolunursa انتظار manasına da gelir" şeklinde olması gerektiği uyarısında bulunmuştur.[796]

Bazı kimselerin رواح 'ın ancak gün bitiminde yapılan yolculuk anlamını taşıdığı tevehhümünde bulunduğunu ancak bunun böyle olmayıp رواح ile غدوّ arasında bir farkın bulunmadığı ve Araplarda her ne vakitte olursa yapılan yolculuk için kullanılabildiğini belirtmiştir.[797]

4. Dil Bilgisi Özellikleri

Zihni Efendi kelimelerin kökleri ve kökenleri, çoğulları, kullanıldıkları harf-i cerler, mâzî-müzâri çekimleri, türleri, farklı okunuş biçimleri, geçirdikleri lafzi değişimler ile ilgili morfolojik bilgiler vermiştir.

---

793 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 204.
794 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 220.
795 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 137.
796 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 301.
797 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 301-302.

a. Kök ve köken bilgisi:

إِتِّهَام, إِيسَان, تَتْرَى, تُرَاث, دِيَة kelimelerinin وهم[802], وسن[801], وتر[800], ورث[799], ودي[798] köklerinden türedikleri bilgisini vermiştir.

عبدل, زبدل, تحذلق ve إِزْلَغَبّ kelimelerindeki lâm harfinin mezîd olduğu bilgisini vermiştir.[803]

Birbirine karıştırılabilecek kelimelerin kökleri hakkında özellikle bilgi vermiştir. إِيلَام kelimesinin "elem vermek" manasında mehmûz, "velîme yani düğün yemeği tertîb etmek" manasında ise misâl ve ilkinin mâzîsinin آلم iken ikincisinin ise أولم olduğu bilgisini vermiştir.[804]

أقرب manasına gelen أدنى kelimesinin دون'dan müştak olduğunu دنائة kelimesinde müştak olan أدنا'nın ise mehmûz olduğu bilgisini aktarmıştır.[805]

Arapçalaşmış kelimelerin kökeni hakkında da bilgi vermiştir. مُدَرْوِز kelimesinin Farsça دروازه kelimesinden alınıp الدروزة yapılarak "kapı kapı dolaşan"a مُدَرْوِز dendiği bilgisini aktarmıştır.[806]

محبة الروح anlamına gelen ve acem bayramının ismi olan مَهْرَجان kelimesinin Farsça kökenli olduğu ve aslının مِهْرِجان şeklinde olduğu bilgisini vermiştir.[807]

[798] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 54.
[799] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 55.
[800] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 55.
[801] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 144.
[802] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 164.
[803] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 201, 206.
[804] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 142.
[805] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 29.
[806] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 137.
[807] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 423.

آنسون kelimesinin aslının Yunanca olduğu bilgisini aktarmış ve bu kelimenin Arap şiirinde kullanımıyla ilgili şu şiiri aktarmıştır:[808]

يَا طَبِيبًا بِالآنَسُون يُدَاوَى ... لَيْسَ مَا بِي يَزُولُ بِالآنَسُون

دَاوِنِي يَا مُعَذِّبِي بِاسْمِ قَوْمٍ ... أيَّ وَقْتٍ ذَكَرْتُهُمْ آنَسُونِي

b. Kelimelerin çoğul halleri:

"Deniz hamamı" anlamına gelen دَيْمَاس kelimesinin çoğul halinin dâl harfi meftûh iken شياطين gibi ديماميس, meksûr iken ise قراريط gibi دماميس olduğu bilgisini vermiştir.[809]

ظُفْر[810], هَيْمان[811], سُوق[812], سا ق[813], تَجْرِيب[814], تَجْرِبَة[815], أُضْحِيَة[816] kelimelerinin çoğullarını أَظْفُور, هِيم, أسواق, سُوق, تَجَارِيب, تَجَارِب, أَضاحيّ şeklinde vermiştir.

c. Kelimeleri kullanıldıkları harf-i cerlerle zikretmiştir.

ضحك من: …'ya gülmek.[817]

أغنا عن: Hâcetten vâreste etmek.[818]

وَجَد على: Darılmak.[819]

---

[808] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 25.
[809] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 68.
[810] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 56.
[811] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 79.
[812] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 80.
[813] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 80.
[814] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 150.
[815] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 150.
[816] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 462.
[817] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 167.
[818] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 331.
[819] Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 167.

مَرْغُوب فيه: Rağbet olunan şey.[820]

مُؤْمَن به/ له : İman olunan şey yâhud zat.[821]

مُشْفَق من : Hazr olunan.[822]

إلْحَاح عليه : Birini bir hâcet zımnında usandırmak.[823]

مُتَقَاعَد عنه : Başlanmış iken bırakılan.[824]

تَسَارُع إليه : Bir cihete sür‘at etmek.[825]

كشف: Bâb-ı sânîden fi‘l-i mâzîdir. عن ile isti‘mâl olunur.[826] قال تعالى: ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ﴾[827]

صعود: Kelimesinin isti‘mâli في ve إلى harfleriyledir. [828]صعد في السلّم وإليه يصعد.

d. Bazı kelimelerin türleri ve kaçıncı bâbda kullanıldıkları hakkında bilgi vermiştir.

إمام kelimesinin “muktedâ bih” manasında sıfat, “yapı iskelesi” manasında isim olduğu bilgisini aktarmıştır.[829]

تَحْوِيل kelimesinin “dönmek ve döndürmek” manasında mastar olduğu gibi “bir sene ziraat ve bir sene terk olunan arz” manasında isim olduğu bilgisini vermiştir.[830]

---

820 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 260.
821 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 262.
822 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 262.
823 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 265.
824 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 278.
825 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 279.
826 Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 436.
827 el-Kalem 68/42.
828 Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 518.
829 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 93.

مشوار kelimesinin "kovandan bal alacak âlet" manasına hem ism-i âlet; "hayvan pazargahı" manasına ism-i mekân; "yakışık, tarz, tavır" manalarına isim olduğu bilgisini aktarmıştır.[831]

طروب kelimesinin صبور vezninde dördüncü bâbdan kullanılan sıfat-ı müşebbehe olduğunu belirtmiştir.[832]

"Hayvan yaylamak yani istediği gibi otlamak" anlamına gelen رتع kelimesinin üçüncü bâbdan kullanıldığını bildirmiştir.[833]

مرتقب kelimesinin انتظار manasına olan ارتقاب'dan ism-i fâil olduğunu belirtmiştir.[834]

كُتّاب lafzının كاتب'in çoğulu olduğu gibi "mektep" manasına da geldiğini ve bu durumda كتاب'ın تفاح ve نشاب gibi tekil bir ifade olduğunu belirtmiştir.[835]

دُونَكَه lafzının "haydi onu al" manasına isim fiil olduğunu bildirmiştir.[836]

رَيْث lafzının "gecikmek" manasına mastar olduğunu ve ikinci bâbdan çekimlendiğini bildirmiştir.[837]

e. Kelimelerin farklı okunuş biçimlerini ve aynı anlama gelmek kaydıyla farklı bâb ve kalıplardaki durumlarını zikretmiştir.

جباوة/جباية: Câbîlik, tahsildârlık.[838]

---

830 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 150.
831 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 396.
832 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 134.
833 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 56.
834 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 418.
835 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 203.
836 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 325.
837 Mehmed Zihni, *Muktedab*, s. 327.
838 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 77.

غَلَبَة :غُلْبَة.[839]

مَعْنَى: Kasd ve irâde ma‘nâsına masdar olduğu gibi medlûlü kelâma dahi ıtlâk olunur. Tâ ile مَعْناة ve ism-i mef‘ûl bünyesiyle مَعْنَى dahi denir.[840]

تَوْحِيد : Birlemek, Hakk Celle Âlâ’yı bir îtikad etmek. Hemze ile تأحيد dahi denir. Nitekim تأريخ ve تأكيد kelimelerinde de توريخ ve توكيد denebilir.[841]

اِئْتِمَان / اِيتِمَان: Emn ve îtimad eylemek.[842]

تَوَضُّؤ : Abdest almak. Hemzeyi yâ’ya ibdâl ile تَوَضِّي demek dahi câizdir.[843]

اِخْرِنْمَاس : Sükût ve hudû‘ ma‘nâlarına gelir. Bu kelimeden nûn mîm’e münkalib olarak teşdîd-i mîm ile اخرمّاس dahi denir.[844]

اِقْتِتَال : تقاتل ma‘nâsına olan اقتتال’in ism-i fâilinde ‘ale’l-kâide مُقْتَتِل dendiği gibi محدث vezninde مُقَتِّل ve mîm’in zammı ve kâf’ın kesriyle مُقْتِل ve zammeyi zammeye ittibâ ile مُقُتِّل dahi denir.[845]

تَدَثَّر : Kisveye bürünmek. İsm-i fâili متدثر olduğu gibi ibdâl ve idgâm ile مُدَّثِّر dahi denir.[846]

مضاهاة: Müşâbehet. Nâkıstır. Mehmûzü’l-lâm dahi olur. قال المجد: المضاهأة المضاهاة.[847]

[839] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 115.
[840] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 124.
[841] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 146.
[842] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 163.
[843] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 176.
[844] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 204.
[845] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 236.
[846] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 240.

فُرْقَة/ فِرْقَة: Fâ'nın zammı ve kesri câizdir. Ayrılık demektir.[848]

بَيِّن : Belli. Vasatını hazf ile tahfîfi dahi vardır: البَيْن.[849]

ثُؤُور: ثَوَرَان.[850]

لجّ /لجج/لجاج/لجلجة: Bir şeyde inad ve ısrar etmek.[851]

خِطَاب : مُخَاطَبَة.[852]

عِنَاد : مُعَانَدَة.[853]

قِرْمِط / قَرْمَطِيط: Sık ve cılız yazı, adımlarını sık atan.[854]

مَعْقُول: عقل.[855]

وَاقِيَة: وقاية.[856]

مَنْقَبَة: نقب, senâ-i cemil.[857]

قتيل: مقتول.[858]

847 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 388.
848 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 516.
849 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 288.
850 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 112.
851 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 115.
852 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 156.
853 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 156.
854 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 247.
855 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 114.
856 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 115.
857 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 124.
858 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 299.

f. Kelimelerin çekimleri, i'lâl kaideleri veya başka sebeplerle kelimelerde meydana gelen lafzi değişimler hakkında bilgi vermiştir:

اِسْتِكَانَة'nin مسكنة'ten değil كين'den istifʿâl bâbından ve çekiminin استكان- يستكين şeklinde olduğu bilgisini vermiştir.[859]

إلفاج ,إحصان ,إمحال kelimelerinin ism-i fâillerinin ماحل ,مُحْصَن ,مُلْفِج şeklinde olduğu bilgisini aktarmıştır.[860]

حشي ,حشو ,قلي ,قلو ,عزي ,عزو kelimelerinin ism-i mefʿûllerini مَغْزُوّ ,مَغْزِيّ ,مَقْلُوّ ,مَقْلِيّ ,محشوّ ,محشيّ şeklinde vermiştir.[861]

اتخاذ kelimesinin أخذ'den müştak olup mehmûzü'l-fâ usulünce ايتخاذ sonra misâl usulünce اتخاذ olduğunu ve bunun şaz olduğunu bildirmiştir.[862]

"Yar göçmek üzere ayrılmak" anlamına gelen هور masdarının ism-i fâilinin هائر iken هارئ ve telyîn ile هاري olduğunu belirtmiştir.[863]

اِرْعِوَاء kelimesinin افعلال vezninde olup sonundaki hemzenin vâv'dan dönüştüğü ve asıl maddesinin رعو olduğu bilgisini aktardıktan sonra bu kalıpta iken ارعوّ şeklinde olması gerekir iken i'lâlin idgâma tercih edilmesiyle sondaki vâv'ın elif olduğunu belirtmiştir.[864]

[859] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 191.
[860] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 228.
[861] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 258.
[862] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 165.
[863] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 220.
[864] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 173.

شوك kelimesinin ism-i fâilinin شائك olması gerekirken kalb-i mekân ile شكاية'ten شاكي olduğunu ve bunun da شاكئ lafzından müleyyen olduğu bilgisini vermiştir.[865]

مَلَك kelimesinin "elçilik" anlamına gelen ألوك'tan geldiği ve asılın مألك maklûbu ملأك olduğunu ve hemzenin harekesinin lâm'a naklolunarak ملك'e dönüştüğünü belirtmiştir. Buna göre vezni معل'dir. Başka görüşlere göre ise bu kelime "irsal" manasına gelen لأك'ten türemiştir. Buna göre ise kalb olmayarak kelime مفل vezninde olur.[866]

هريق kelimesinin راقة'dan meçhul mâzî fiil olduğu ve hânın hemzeden mübdel olduğu bilginsi vermiştir.[867]

مُوَيْه kelimesinin elif'i vâv'dan ve hemzesi hâ'dan maklûb ve mübdel olarak الماء kelimesinin ism-i tasğîri olduğunu bildirmiştir.[868]

اِرْتِئَاث kelimesinin fiilinin meçhul halinin kullanıldığı bilgisini vermiştir.[869]

g. Kelimelerin hatalı kullanımları ya da okunmaları gibi durumlarda uyarıda bulunmuş hataları düzeltmiştir.

مَوْلِد kelimesinin "zamân-ı vilâdet" manasına geldiğini belirttikten sonra mevlid-i şerîf ve mevlid-i âlâyi yerinde mevlüd-i şerîf ve mevlüd-i âlâyi demenin hatalı olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur.[870]

مُدَارَاة kelimesine galat olarak مدارا dene geldiği hususunda uyarıda bulunduktan sonra Hâfız'ın dahi bir beyitinde hatalı kullanımda bulunduğunu bildirmiştir:[871]

---

865 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 220.
866 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 17.
867 Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 94.
868 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 323.
869 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 170.
870 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 124.

مَالِئ kelimesinin "dolduran" anlamına geldiği, bunu ممتلئ yani "dolu" manasında kullanmanın lügate aykırı olduğu hususunda uyarmış ve Sultan Mahmut Sânî ricâlinden merhum Şakir Paşa'nın dahi Esmâ-i Hüsnâ şerhinde kelimeyi hatalı kullandığını belirmiştir:[872]

Ya İlahî bi kadrihi âli

Evvela feyzinle kalbimiz mâli

"Kiraya veren" manasına gelen مُكَارِي kelimesinin lisanımıza mîmin fethi kâfın teşdîdi ile ve bazen bir de "cı" lafzı ilavesi[873] ile yanlış telaffuz edildiğini bildirmiştir.[874]

"Birbiri ardınca gelen, haber-i şâi'" manasında olan مُتَوَاتِر kelimesinde tâ-i sâniyeyi meftûh okumanın hatalı olduğu konusunda uyarmıştır.[875]

مَقِيس kelimesini mîm'in zammıyla مُقيس okumanın hatalı olduğunu bildirmiştir.[876]

5. Kelime Karşılıklarının Diğer Sözlükler ile Karşılaştırılması

Osmanlı döneminde yazılmış olan sözlük çalışmaları arasında Zihni Efendi adına oluşturduğumuz sözlüğün yerini ve o dönemdeki sözlüklerden ne derece yararlandığını görmek adına belirlediğimiz otuz kadar kelimeyi belli başlı sözlüklerdeki açıklamalar ile karşılaştıracağız. Bu sözlükler Zihni Efendi'nin eserlerinde atıfta bulunduğu *Okyanûsü'l-basît*, *Müntehab*'ın önsözünde bahsettiği *Vankulu Lugatı*,

871 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 155.
872 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 217.
873 Mekkâreci: Yük hayvanı kiralayarak taşıma işini yapan kimse. Bk. TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*.
874 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 231.
875 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 240.
876 Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 256.

döneminde çok beğenilip ün kazanan ve el kitabı haline gelmiş olan *Ahterî-i Kebîr* olacaktır.[877]

Liste:

Müntehab	بَرْزَخ **:** İki deniz arasında olan hâil, iki şey arasında olan hâciz, dünya ile ahiret arasındaki vakt-i mevtten ba'se kadar olan müddettir. [878]
Kâmûs Tercümesi	البَرْزَخ**:** İki nesne arasında hâciz ve hâil olan fâsıla ve hicâba denir. Bu münasebetle vakt-i mevtten kıyamete kadar yani dünya ve ahiret beyninde olan âleme ıtlâk olunur.[879]
Vankulu Lügati	البَرْزَخ**:** İki nesne arasında mâni olan şey. Ve بَرْزَخ**:** Dünyâ ile âhiret beynine dahi derler, hîn-i mevtten zamân-ı ba'se varınca; pes şol kimse ki vefât ede بَرْزَخٌ [berzah]a dâhil olur.[880]
Ahterî	البرزخ**:** İki nesnenin arasında olan yerde ve mâni ve hicâb

[877] *Okyanûsü'l-basît* hakkında İlyas Karslı'nın *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri* adında doktora tezi, Mustafa Kartal'ın *Ahterî-i Kebîr ve Sözlükbilim Açısından Değeri* adlı yüksek lisans tezi, Osmanlı dönemi Arapça sözlük çalışmaları hakkında Hulusi Kılıç'ın *Türkçede Arap Lexicographie'si Çalışmaları* adında tezi ve Özcan Kaş'ın *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları* adında yüksek lisans tezi ve çeşitli ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır.

[878] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 68-69.

[879] Mütercim Ahmed Âsım Efendi*, el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-*muhît *(Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi),*Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, c. 2, s. 1270.

[880] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, c. 1, s. 484.

	gibi ve dahi mevtle haşr arasında olan zamân.[881]

Müntehab	قَرْنُوَة**:** Kalembek.[882]
Kâmûs Tercümesi	القَرْنُوَة**:** هَرْنُوَةٌ [hernuvet] dedikleri nebâta denir ki …kalenbek ta‘bîr ettikleridir yâhûd başka bir nebât adıdır.[883]
Vankulu Lügati	القَرْنُوَة**:** Şol ottur ki yaprağı bozdur, حَنْدَقُوقٌ [handekûk] yaprağına benzer, kum nihâyet bulduğu yerlerde biter.[884]
Ahterî	القرنوة: Bir asıl ottur ki onunla nesne boyarlar.[885]

Müntehab	تُبَشِّر**:** İshak kuşu.[886]
Kâmûs	التُّبَشِّر: Bir kuş ismidir ki ona صُفَارِيَّةٌ [sufâriyyet] dahi derler,

[881] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, Tıpkıbasım, İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı 2014, s. 126.
[882] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 52.
[883] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 6, s. 5476.
[884] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 2306.
[885] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 806.
[886] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 54.

Tercümesi	Türkîde sarı asma dedikleridir.[887]
Vankulu Lügati	التُّبَشِّر: Bir kuşun ismidir ki ona صُفَارِيَّةٌ [sufâriyyet] derler. Bazılar şol kuştur ki ayağından asılır dahi öter demişler.[888]
Ahterî	Bu kelime *Ahterî*'de bulunmamaktadır.

Müntehab	**قرارة:** Yemek yanmamak için tencereye konan su.[889]
Kâmûs Tercümesi	**القُرَارَة:** Taâm tabh olunduktan sonra dibine yapışmasın diye vaz‘ olunan suya denir.[890]
Vankulu Lügati	**القُرَارَة:** Şol sudur ki aş piştikten sonra çömleğe dökerler, yanmasın diye.[891]
Ahterî	**القرارة:** Çömlek içindeki nesne piştikten sonra yanmasın diye

[887] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1760.
[888] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 688.
[889] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 68.
[890] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 2274.
[891] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 889.

	koydukları su.[892]

Müntehab	**حَسْو:** Kuş cinsinin su içmesi gibi içmek, yudum yudum ve kaşık kaşık içmek.[893]
Kâmûs Tercümesi	**الحَسْو:** Kuş kısmı su içmek ma'nâsınadır; yukâlu: حَسَا الطَّائِرُ الْمَاءَ يَحْسُو حَسْوًا وَلَا تَقُلْ شَرِبَ Yanî kuşun su içmesinde حَسْوٌ [hasv] isti'mâl olunur, شَرِبَ maddesi isti'mâl olunmaz, zîrâ حَسْوٌ [hasv] azca azca içmeğe mahsûstur.[894]
Vankulu Lügati	**الحَسْو:** Şorba içmek.[895]
Ahterî	**الحسو:** İçmek, şurb gibi.[896]

Müntehab	**المماكسة:** Yahudi pazarlığı etmek. Yani bâî' satacağı şeye

[892] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 799.
[893] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 76.
[894] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 6, s. 5699.
[895] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 2436.
[896] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 300.

	değerinden ziyâde isteyip müşteri dahi değerinden dûn vermek.[897]
Kâmûs Tercümesi	**المُمَاكَسَة:** Bir mâlın bey‘ ve şirâsında hırs ve dınnet eylemek ma‘nâsınadır. Bâyi‘ ise değerinden ziyâde istemek ve müşterî ise eksik paha vermekten ibârettir.[898]
Vankulu Lügati	**المُمَاكَسَة** ve **المِكَاس:** Bey‘de ve şirâda katılık etmek.[899]
Ahterî	**المماكسة:** Satın aldığı nesnenin bahasından kesmek.[900]

el-Kavlü’l-ceyyid	**ألمعيّ:** Mütevakkidü’l-fehm demektir. Âteşin zihin ta‘bîr olunur.[901]
Kâmûs Tercümesi	**اليَلْمَعِيُّ** ve **الأَلْمَعِيُّ:** Be-gâyet zekî ve âteşîn-zihn ve şihâb-fikr adama denir.[902]

[897] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 156.
[898] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 2730.
[899] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 1083.
[900] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 919.
[901] Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 92.
[902] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 4, s. 3507.

Vankulu Lügati	الأَلْمَعِيُّ: Şol zekî kimsedir ki tîz-tab‘ ola.[903]
Ahterî	الالمعي: Serîu’l-fehm kimse.[904]

Müntehab	رُتَيْلَاء: Böy denilen semli örümcek.[905]
Kâmûs Tercümesi	الرُتَيْلَاءُ: ...Bu canver ‘ankebut cinsinden böy ta‘bîr ettikleri canverdir ki sarı ve siyah kısmının zehri akreb kadar müessir ve bazen kattâl olur.[906]
Vankulu Lügati	Bu kelime *Vankulu Lügati*’nde bulunmamaktadır.
Ahterî	Bu kelime *Ahterî’*de bulunmamaktadır.

el-Kavlü’l-	

[903] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1412.
[904] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 88.
[905] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 344.
[906] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 5, s. 4505.

ceyyid	صَفَائِح: سيف عريض ma‘nâsına olan صفيحة’nin cem‘idir ki pala ta‘bîr olunur.[907]
Kâmûs Tercümesi	الصَفِيحُ: Göğe ıtlâk olunur. Ve her yassı nesnenin yüzüne denir, kağıd yüzü gibi.[908]
Vankulu Lügatı	صَفِيحَة: Enli kılıca derler. Ve enli taşa dahi صَفِيحَة [safîhat] derler. Ve her enli nesnenin yüzüne صَفِيحَة [safîhat] derler.[909]
Ahterî	الصفيحة: Yüzün derisi ve kapı tahtası ve kağıdın bir cânibi ve her nesnenin yassı ve düz ola ona sahîfe derler, levh gibi. Cem‘i صفايح gelir. Ve dahi şol kılıç ki arîz ola صفيحه derler. Bu ma‘nâya cem‘i صفاح gelir.[910]

Müntehab	صَدَى: Savt-ı münkais, puhu kuşu. [911]
Kâmûs	الصَّدَى: Ve bir kuş adıdır ki geceler ötüp ve oradan oraya

[907] Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 521.
[908] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1170.
[909] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 440.
[910] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 583.
[911] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 83.

Tercümesi	sıçrayıp uçar. Ve zu‘m-ı Cahiliye üzere bir kuşun dahi ismidir ki maktûlün kabirde a‘zâsı çürüdükte başında hurûc ve zuhûr eder; bu kuş baykuş olacaktır.[912]
Vankulu Lügati	الصَدَى: Baykuş demekle marûf olan kuşun erkeği. Şol kuştur ki gece vaktinde ötüp bir yerden bir yere kalkıp uçar.[913]
Ahterî	الصدى: Susuzluk عطش gibi ve erkek baykuş ذكر البوم ma‘nâsına.[914]

Müntehab	حُبَارى: Toy kuşu. İsm-i tasğîri حُبَيْرَى’ veya حُبَيِّر’dir.[915]
Kâmûs Tercümesi	الحُبَارَى: Toy dedikleri kuşa denir.[916]
Vankulu Lügati	الحُبَارَى: Toy dedikleri kuş.[917]

[912] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 6, s. 5833.
[913] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 2523.
[914] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 576.
[915] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 328.
[916] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1844.
[917] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 718.

Ahterî	الحبارى: Toy kuşu.[918]

Müntehab	قسطلانية: Kavs-ı kuzah, alâim-i sema.[919]
Kâmûs Tercümesi	القَسْطَلَانِيَّةُ: Kavs-ı kuzah dedikleri dâire-i havâiyyeye denir ki eleğimsağmaya ta‘bîr olunur, alâyim-i semâviyyeden galattır.[920]
Vankulu Lügati	القَسْطَلَانِيَّةُ: Kavs-ı kuzah dedikleri nesne eleğimsağma ma‘nâsınadır.[921]
Ahterî	القسطلاني: Kavs-ı kuzah ve humrat-ı şafak.[922]

Müntehab	دَبِيب: Yap yap yürümek. Çocuğun ve askerin yürümesi gibi.[923]

[918] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 280.
[919] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 69.
[920] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 5, s. 4715.
[921] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1935.
[922] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 810.
[923] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 107.

Kâmûs Tercümesi	الدَبِيبُ: Karâr ve itidâl üzere yap yap âhestece mülâyemetle yürümek manâsınadır ki bundan Türkîde emeklemek ile ta‘bîr olunur.[924]
Vankulu Lügati	الدَبِيبُ: Yürümek.[925]
Ahterî	الدبيب**:** Yürümek ve müteharrik olmak.[926]

Müntehab	تَمَرُّغ**:** Ağnamak.[927]
Kâmûs Tercümesi	التَمَرُّغ: Davar toprağa ağnamak ma‘nâsınadır.[928]
Vankulu Lügati	التَمَرُّغ: Davar ağnamak.[929]
Ahterî	التمرغ**:** Davar ağnamak ve yuvarlanmak.[930]

[924] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 1, s. 386.
[925] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 135.
[926] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 373.
[927] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 179.
[928] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 4, s. 3612.
[929] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1458.

Müntehab	**شُنْدُخ:** قُنْفُذ vezninde şol taâmdır ki hâne binâ eden, yoldan gelen, zâyiini bulan kimse tertîb ve it‘am eder. Binâ taâmına وكيرة dahi denir.[931]
Kâmûs Tercümesi	الشُّنْدُخُ: Ve şol taâm ve ziyâfete denir ki bir cedîd konak binâ eden yâhûd seferden gelen yâhûd zâyiini bulan kimse tertîb eder; Türkîde bakyaz tabîr olunur.[932]
Vankulu Lügati	Bu kelime *Vankulu Lügati*'nde bulunmamaktadır.
Ahterî	Bu kelime *Ahterî*'de bulunmamaktadır.

Müntehab	**بُرْد:** Bir nev‘ kumaş.[933]
Kâmûs	البُرْدُ: Bir nev‘ muhattat yani çubuklu kumaş adıdır; بُرْدٌ [burd]-i Yemânî zebân-zeddir. Ve bir nev‘ abâya denir ki ihrâm gibi

[930] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 214.
[931] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 134.
[932] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1296.
[933] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 80.

Tercümesi	bedene bürünürler. Ve bu cem‘dir, müfredi بُرْدَةٌ [burdet]tir. Ve hâlen bu diyârlarda hırka tabîr ettiğimiz libâsa da بُرْدَةٌ [burdet] ıtlâk olunur.[934]
Vankulu Lügati	البُرْدُ: Bezlerden bir nev‘dir.[935]
Ahterî	البرد: Bir nev‘ elbisedir. İnde Arab meşhurdur.[936]

Müntehab	قَفِيز: Bir nev‘ ölçek.[937]
Kâmûs Tercümesi	القَفِيز: Bir cins ölçek adıdır ki sekiz مَكُوكٌ [mekûk] istî‘âb eder. Ve مَكُوكٌ [mekûk] bir buçuk صَاعٌ [sâ‘] alır.938
Vankulu Lügati	اَلْقَفِيز: Bir cins ölçektir ki sekiz mekûktur. Ve her mekûk üç kîledir ve her kîle bir menndir ve bir mennin dahi yedi sümünüdür.[939]

[934] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1359.
[935] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 519.
[936] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 125.
[937] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 107.
[938] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 2521.
[939] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 992.

Ahterî	**القفيز:** Ölçek olur ise cem‘i zamm-ı kâf ile **قفزان** ve **اقفزة** gelir.[940]

Müntehab	**تَيْهُور**: Kabaran dalga. **تَيّار**: Sahile çarpan dalga.[941]
Kâmûs Tercümesi	**التَيْهُورُ**: Ve deryânın tepe gibi yüksek dalgasına denir.[942] **التيّار**: Denizin yarılıp saçılan dalgasına denir ki kum tabîr olunur.[943]
Vankulu Lügati	**التَيْهُور**: Şol kumdur ki onu sel yığmış ola.[944] **التيّار**: Mevc manâsınadır. Ve tiz akıcı nesneye dahi derler.[945]
Ahterî	**التيهور: من الرمل ما له جرف.**[946]

[940] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 827.
[941] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 69.
[942] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1790.
[943] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1790.
[944] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 699.
[945] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 699.
[946] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 231.

	التيار: Mevc-i derya.[947]

Müntehab	**كَفّ:** İğne ardı dikmek, men etmek, el ayası.[948]
Kâmûs Tercümesi	كَفٌّ: Masdar olur, sevbin etrâfını iyledikten sonra tekrâr muhkem ve metîn dikmek ma‘nâsına.[949]
Vankulu Lügati	كَفٌّ: Bezin etrâfının iyledikten sonra muhkem dikmeğe dahi derler.[950]
Ahterî	**كف الثواب: خاط حاشيته.**[951]

Müntehab	Şeftali türleri olan زُلَّيق, فُلَّيق, فِرْسِك kelimelerine sırayla et şeftalisi, yarma şeftali, tüysüz şeftali diye Türkçedeki karşılıklarını vermiştir.[952]

[947] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 230.
[948] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 74.
[949] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 4, s. 3843.
[950] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1559.
[951] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 869.
[952] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 58.

Kâmûs Tercümesi	الفِرْسِكُ: Şeftaliye denir, خَوْخٌ [havh] manâsına, alâ-kavlin tüysüz ve kızıl nev‘ine denir ki et şeftali ta‘bîr olunur.[953] الفُلَّيْقُ: Yarma şeftali dedikleri şeftaliye denir ki çekirdeğinden yarılıp ayrılır.[954] الزُّلَّيْقُ: Şeftali envâ‘ından tüysüz şeftaliye denir.[955]
Vankulu Lügati	الفِرْسِكُ: Bir nev‘ şeftalidir ki çekirdeğinden ayrılmaz.[956] اَلْفُلَّيْقُ: Bir cins şeftalidir ki çekirdeğinden yarılıp ayrılır.[957] الزُّلَّيْقُ: Bir cins şeftalidir ki tüyü yoktur ve ona lisân-ı Fârisîde şeftereng derler.[958]
Ahterî	الفرسك: Şol şeftali ki çekirdeğinden ayrılma.[959] الفليق: Bir asıl şeftalidir ki eti çekirdeğine yapışıktır.[960] الزُّلَّيْقُ kelimesi *Ahterî*’de bulunmamaktadır.

[953] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 5, s. 4278-9.
[954] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 5, s. 4142.
[955] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 4, s. 4017.
[956] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1746.
[957] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1683.
[958] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1633.
[959] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 755.
[960] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 775.

Müntehab	**اِسْتِقْصَاء:** Bir şeyin aksâsına varmak, dibine darı ekmek.[961]
Kâmûs Tercümesi	**الاسْتِقْصَاء** ve **التَّقَصِّي:** Bir nesnenin nihâyetine bâlig olmak manâsınadır; yukâlu: **اسْتَقْصَى فِي الْمَسْأَلَةِ وَتَقَصَّى إِذَا بَلَغَ الْغَايَةَ** Şârih der ki bunun sîni taleb için de gelmekle bir şeyin ötesini araştırmak ve araştırarak ötesine bâlig olmak manâsınadır.[962]
Vankulu Lügati	**الاستقصاء:** Bir nesnenin nihâyetini taleb etmek.[963]
Ahterî	**الاستقصاء**: Ziyâde araştırmak ve tamam-ı gavrine ermek.[964]

el-Kavlü'l-ceyyid	**غول:** Mehlekât. Müennes-i semaîdir. Lisânımızdaki ummacı ve karakoncoloz gibi mehlekât-ı mütehayyeleye isim olmuştur.[965]
Kâmûs Tercümesi	**الغُولُ**: Sebeb-i helâk olan nesneye denir. ...tenhâ beyâbânda bazı şekl ile insâna mer'î olup idlâl ve telâub eden bir cins cinn

[961] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 192.
[962] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 6, s. 5941.
[963] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 2588.
[964] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 48.
[965] Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-ceyyid*, s. 78.

	tâifesine denir, Türkîde koncoloz ta‘bîr olunur.[966]
Vankulu Lügati	الغُولُ: Yaban âdemîsi ki ondan cinnle dahi ta‘bîr olunur.[967]
Ahterî	الغول: Tâife-i cinden bir nev‘dir. سعالي derler. Beyabanda ve sahralarda olur. Eşkâl-i muhtelife ile müteşekkil ve elvân-ı muhtelife ile mütelevvin olur. Nâsı tarikten azıtır, helâk eder.[968]

Müntehab	صاخة: Kulağı sağır edecek derecede şiddetli avaz. Bu sebepten kıyamete الصاخة denildi.[969]
Kâmûs Tercümesi	الصَّاخَةُ: Şol şedîd sayha ve âvâza denir ki şiddetinden kulakları sağır eder ola. Ve صَاخَّةٌ : Kıyâmete ve dâhiyeye ıtlâk olunur. Kıyâmete ıtlâkı nefha-i sûr hasebiyledir, mübâlagaten kıyâmete vasf olur.[970]

[966] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 5, s. 4680.
[967] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 1920.
[968] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 741.
[969] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 213.
[970] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1298.

Sıhâh	الصاخّة: الصيحة تصُمّ لشدتها. تقول: صخّ الصوت الأذنَ يصخها صخًا. ومنه سميت القيامة: الصاخة.[971]
Vankulu Lügati	الصَّاخَّةُ: Şol âvâzdır ki kulağı sağır ede şiddetinden.[972]
Ahterî	الصاخة: Sayha-i şedîde ki kulaklar sağır ola. يقال صخ الصوت الاذن من باب ردای لشدتها ومنه سميت القيامة الصاخة.[973]

Müntehab	مَنَارَة: Lafzı مسافة vezninde olarak fi'l-asıl mevzı'-i nur ma'nâsında مَسْرَجَة'ye yani çerağpâyeye ıtlâk oluna geldiği halde ezan mevkiine de ıtlâk olunmuştur. Müahharan üzerinde kandiller yakılması ma'nâ-yı vazîasına münasebet vermiştir. Hâsız olarak منار yollarda olan meyiller ve nişânelerdir.[974]
Kâmûs Tercümesi	المَنَارَة: İsm-i mekândır. Aslı مَنْوَرَةٌ [menveret]tir, mef'alet vezninde, nûr mevziine denir. Ve مَسْرَجَةٌ [mesrecet] ma'nâsınadır ki

[971] Cevherî, *Tâcü'l-luga*, c. 1, s. 425.
[972] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 495.
[973] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 573.
[974] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 395.

	üzerine çerâğ vaz‘ edecek uzun nesnedir. Fâriside çerâg-pâye denir, taşra memleketlerde ve köylerde kullanırlar, Türkîde çırakma derler; yukâlu: وَضَعَ السِّرَاجَ عَلَى الْمَنَارَةِ أَيِ الْمَسْرَجَةِ Ve câmide ezân okuyacak ma‘rûf yere denir ki lisânımızda dahi minare ta‘bîr olunur.[975]
Vankulu Lügati	**المَنَارَةُ:** Yol üzerine konan alâmet. مَنَارَةٌ Müezzin üzerinde ezan okumak için yaptıkları yüksek yere de derler. Ve şol yüksek yere de derler ki üzerinde çerâğ yakarlar.[976]
Ahterî	**المنارة:** Alâmet ve çırakma dedikleri nesne ki üzerine sirac vaz‘ edip meclisi rûşen ederler. İsm-i mekândır.[977]

Müntehab	**من أصاب مالا من مهاوش أذهبه الله في نهابر:** Haydan gelen huya gider. نهابر (مهالك) ma‘nâsında olup مهاوش dahi mahall-i katl ve şûrişten cem‘ olunan emval ma‘nâsına olmakla bu hadis “Serîka emsâli ve vesâil ile cem‘ edilen malı Hakk Teâla mehâlikte zâyi‘ kılar.” mefhûmunda olarak “haydan gelen huya gider” mevkiinde darb olunur emsâl mecrâsındadır.[978]
Kâmûs	**النَّهَابِر** ve **النَّهَابِير:** Mehleke olan yerlere denir; مَهَالِكُ [mehâlik]

[975] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 2390.
[976] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 939.
[977] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 1037.
[978] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 145.

Tercümesi	ma‘nâsınadır. Kâle’ş-şârih ve minhu’l-hadîsu: "مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ مَهَاوِشَ أَذْهَبَهُ اللهُ فِي نَهَابِرَ" المَهَاوِشُ جَمْعُ مَهْوَشٍ وَهُوَ كُلُّ مَالٍ أُصِيبَ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ وَلاَ يُدْرَى مَا وَجْهُهُ وَالنَّهَابِرُ مَقْصُورٌ مِنَ النَّهَابِيرِ أَوْ مُسْتَقِلٌّ بِمَعْنَى المَهَالِكِ Yanî vücûh-ı nâ-marziyyeden lâübâliyâne kesb ve cem olunan mâlın sâhibine devâm ve bereketi ve hayr ve menfaati olmayıp an-karîb urza-i heder ü telef olup “ez-bâd-ı hevâ âmed ve ber-bâd-ı hevâ reft” hevâsınca ber-bâd u hevâ olacağı bî-mirâdır. Ve etrâfından bülend olan yerlere ve kumluklara denir, alâ-kavlin tepeler aralığında olan çukurlara denir. Müfredi نُهْبَرَةٌ [nuhberet] ve نُهْبُورَةٌ [nuhbûret]tir.[979]
Kâmûs Tercümesi	التَّهَاوِشُ: Tâ-yı fevkiyye ile مَهَاوِشُ [mehâviş] vezninde ki hadîste yanî işbu: "مَنْ أَصَابَ مَالاً مِنْ تَهَاوِشَ أَذْهَبَهُ اللهُ فِي نَهَابِرَ" hadîsine vârid olmuştur. تَهْوَاشٌ [tehvâş] lafzının cem‘idir ki aslı تَهَاوِيشُ [tehâvîş] olmakla kasr olunmuştur; هَوْشٌ [hevş] lafzından tef‘âldir, helâl ve harâmdan cem‘-i mâl eylemeğe denir. Pes ma‘nâ: “Bir kimse ki cihât-ı nâ-meşrûadan kesb-i mâl eyleye, Hak taâlâ o mâlı mehâlike sarf ve izâat eder.” Şârih der ki mîm’le مَهَاوِشُ ve nûn’la نَهَاوِشَ unvânlarıyla da mervîdir. Mîm’le gûyâ ki مَهْوَشٌ [mehveş] lafzından cem‘dir ki هَوْشٌ [hevş]ten mef‘aldir ve nûn’la mezâlim ve mehâyif ma‘nâsınadır ki mâddesinde zikr olundu. Ve نَهَابِرُ [nehâbir] mehâlik ma‘nâsınadır.[980]

[979] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 2394.
[980] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 3, s. 2875.

Vankulu Lügati	المَهَاوِش: Fitne ve fesâd yerlerinden cem‘ olan mal. Ve fi’l-hadisi "مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ مَهَاوِشَ أَذْهَبَهُ اللهُ فِي نَهَابِرَ" Yani gasb ve serîkat ve bunların emsâli yerlerden cem olan malı Hakk Teâla mehâlikte zâyi‘ kılar.[981]
Vankulu Lügati	النَّهَابِرُ: Mehleke olan yerler. Ve fi’l-hadîsi: "مَنْ جَمَعَ مَالًا مِنْ مَهَاوِشَ أَذْهَبَهُ اللهُ فِي نَهَابِرَ" Ve مَهَاوِشُ [mehâviş] mîmin fethiyle ve sîn-i mu‘ceme ile gasb ve harâm ma‘nâsınadır.[982]
Ahterî	النهبر: bi’l-fethi helak olacak yer mehleke gibi. Cem‘ نهابر gelir. [983]"وقد جاء في الحديث "من جمع مالا من مهاوش اذهبه الله تعالى في نهابر.

Müntehab	الرجل مخروق: Ucu delik demektir ki çul tutmaz ta‘bîr olunur.[984]
Kâmûs Tercümesi	المَخْرُوقُ: Avucu delik ta‘bîr olunan adama ıtlâk olunur ki bir günde eline bir hazîne verilse telef ve tebâh olup akşama bir akçe kalmaz ola; yukâlu: رَجُلٌ مَخْرُوقٌ أَيْ مَحْرُومٌ لاَ يَقَعُ فِي كَفِّهِ غِنًى.[985]

[981] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 1135.
[982] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 940.
[983] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 1114.
[984] Mehmed Zihni, *Müntehab*, s. 259.

Vankulu Lügati	رجل مخروق ta‘bîri *Vankulu Lügati*’nde bulunmamaktadır.
Ahterî	رجل مخروق ta‘bîri *Ahterî*’de bulunmamaktadır.

el-Kavlü’l-ceyyid	رائح: غدو ve رجوع ma‘nâlarına olan رواح masdarından ism-i fâildir. ﴿غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾ kavl-i keriminde olduğu gibi burada dahi رواح, غدو’e mukâbil düştüğünden evvelkisinden رجوع ma‘nâsı maksuddur. Feyyûmî merhumun *Misbâh-ı münîr*’de: Bazı nâs رواح’ın ancak âhir-i nehârda olan seyr ma‘nâsına olduğunu tevehhüm ederse de nefsü’l-emr öyle olmayıp رواح ile غدوّ arasında inde’l-Arab geceden ve gündüzden ne vakitte olursa olsun seyr etmek ma‘nâsınadır. Ezherî ve daha başkası böyle söylemiştir. Hz. Peygamber’in "واغد يا انيس" kavl-i şerifiyle "من راح إلى الجمعة في أول النهار فله كذا" kavl-i şerifleri bu vecih üzere vârid oldu demiştir. Şârihin *Mutavvel*’de "ولم ينتظر السائرون في الغداة السائرين في الرواح للاستعجال" demesi dahi bazı nâsın tevehhümü cinsindendir.[986]
Kâmûs	رَوَاحٌ: Akşam vaktine, alâ-kavlin geceye kadar vakte denir

[985] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 4, s. 3961.
[986] Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-ceyyid*, s. 301-2.

Tercümesi	ve رَوَاحٌ vakt-i mezbûrede bir yere gitmek ma‘nâsınadır.[987]
Kâmûs Tercümesi	الغُدْوّ ve الغُدْوَةُ**:** Bir yere sabah vakti gelmek ve sabah vakti gitmek ve bir işe sabah vakti mübâşeret eylemek ma‘nâsınadır.[988]
Vankulu Lügati	الرَّوَاحُ: صَبَاحٌ [sabâh] mukâbilidir; pes رَوَاحٌ [revâh] zevâl-ı şemsten gece erince olan vakte derler ve gâh olur ki رَاحَ-يَرُوحُ dan masdar dahi gelir ki رَاحَ-يَرُوحُ-رَوَاحًا Ve غَدَا-يَغْدُو غِدَاءً sîgasının nakîzi olur, yanî دُخُولٌ فِي الرَّوَاحِ ma‘nâsına olur, nitekim “غَدَا-يَغْدُو” dahi دُخُولٌ فِي الصَّبَاحِ ma‘nâsına olur.[989]
Vankulu Lügati	الغُدُوُّ: Sabah ma‘nâsınadır, رَوَاحٌ [revâh]ın mukâbilidir; yukâlu: غَدَا يَغْدُو غُدُوًّا.[990]
Ahterî	الرواح**:** Zıdd-ı sabah. Ba‘de’z-zevâl yürümek ve gitmek.[991]
Ahterî	الغدوة: Evvel-i nehârdan zevâle varınca seyretmek.[992]

[987] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 2, s. 1136.
[988] Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercümesi*, c. 6, s. 5902.
[989] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 1, s. 424.
[990] Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, c. 2, s. 2567.
[991] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 453.

Değerlendirme:

Zihni Efendi'nin Türkçe karşılığını verdiği 30 kadar kelimeyi *Ahterî*, *Vankulu Lügati* ve *Kâmûs Tercümesi* ile karşılaştırdık. Amacımız Zihni Efendi'nin Arapça-Türkçe lügatlerden ne derece faydalandığı ve açıklamalarının özgün olup olmadığını ortaya koymaktı.

Buna göre Zihni Efendi'nin açıklamalarının Türkçenin kelime haznesini ortaya koyma açısından *Ahterî* ile *Vankulu Lügati*'nden daha zengin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Zihni Efendi القَزنُوَة ve الصَدَى kelimelerine sırasıyla "kalembek" ve "puhu kuşu" diye Türkçe karşılıklarını vermişken *Ahterî* ve *Vankulu*'nun Türkçedeki karşılığını vermeyerek bu kelimeler ile ilgili açıklama yapılmakla yetinildiğini görüyoruz.

Zihni Efendi'nin bazı kelimeleri daha ayrıntılı açıkladığı ve müterâdifleri ile aralarındaki anlam farkını göz ardı etmediği görülmektedir. الحَسْو kelimesini *Ahterî* "içmek, şurb gibi", *Vankulu* "şorba içmek" şeklinde açıklarken Zihni Efendi ise "kuş cinsinin su içmesi gibi içmek, yudum yudum ve kaşık kaşık içmek" şeklinde ayrıntılı bir açıklama yapmıştır. الدَبِيب kelimesini Zihni Efendi "yap yap yürümek, çocuğun ve askerin yürümesi gibi" şeklinde açıklarken *Ahterî* "yürümek ve müteharrik olmak", *Vankulu* "yürümek" şeklinde karşılık vermekle yetinmiştir. Zihni Efendi التَيَّار ve التَيْهُور kelimelerini "sahile çarpan dalga" ve "kabaran dalga" şeklinde anlam farklarını ortaya koyarak açıklarken *Ahetrî* ve *Vankulu*'nun ise buna işaret etmedikleri görülmektedir.

Zihni Efendi'nin açıkladığı kelimeler arasında *Ahterî* ve *Vankulu*'da bulunmayan kelimeler de yer almaktadır. الشُّنْدُخُ, الرُّتَيْلَاءُ ve الرجل المخروق ifadeleri *Ahterî* ve *Vankulu*'da bulunmamaktadır. Zihni Efendi'nin "ishak kuşu" diye karşılığını verdiği تُبَشِّر kelimesi *Ahterî*'de bulunmamakla beraber *Vankulu Lügati* Türkçe karşılığını vermeyerek bir "kuş ismi" demekle yetinmiştir.

[992] Muslihuddin Mustafa, *Ahterî*, s. 720.

Kâmûs Tercümesi ile yapılan kelime karşılaştırmasında ise Zihni Efendi'nin bu sözlükten faydalandığını söyleyebiliriz. Nitekim القَرْنُوَة, الأَلْمَعِيُّ, الفِرْسِك, الفُلَّيْق, الزُّلَّيْق, kelimelerine Zihni Efendi ve *Kâmûs Tercümesi*'nin de "kalembek", "ateşin zihin", "et şeftalisi", "yarma şeftali", "tüysüz şeftali" şeklinde karşılık verdikleri görülmektedir.

Zihni Efendi'nin açıklamada bulunmadan türünü söylemekle yetindiği ve Türkçedeki karşılıklarını vermediği kelimelerin ise *Kâmûs Tercümesi*'nde açıklandığını görmekteyiz. Zihni Efendi الشُّنْدُخ kelimesini açıklamış ancak Türkçedeki karşılığını vermemiştir. *Kâmûs Tercümesi*'nde ise bu kelimeye Türkçede "bakyaz" dendiği açıklamasında bulunulmuştur. البُرْد ve القَفِيز kelimelerini Zihni Efendi "bir nev' kumaş" ve "bir nev' ölçek" şeklinde açıklarken *Kâmûs Tercümesi*'nde bu tür kumaş ve ölçek hakkında daha ayrıntılı bilgi verildiği görülmektedir.

Bununla birlikte Zihni Efendi'nin *Kâmûs Tercümesi*'nde bulunmayan tabirler kullandığı ve açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. تُبَشِّر kelimesine Zihni Efendi "ishak kuşu" karşılığını verirken *Kâmûs Tercümesi* "sarı asma" demiştir. المُمَاكَسَة, الصَفِيحَة, الصَدَى ve الكَفّ kelimelerine Zihni Efendi "Yahudi pazarlığı", "pala", "puhu kuşu" ve "iğne ardı dikmek" diye Türkçedeki karşılığını verirken *Kâmûs Tercümesi*'nde bu açıklamalar bulunmamaktadır.

Zihni Efendi, ezan okunan yere "çerağpaye" anlamına gelen المَنَارَة kelimesinin kullanılır olmasını daha sonraları üzerinde kandillerin yakılması sebebiyle açıklarken *Kâmûs Tercümesi*'nde böyle bir açıklamanın bulunmadığı görülmektedir. "من أصاب مالا من مهاوش أذهبه الله في نهابر" hadisini "haydan gelen huya gider" mevkiinde kullanıldığına dair Zihni Efendi'nin açıklaması *Kâmûs Tercümesi*'nde bulunmamaktadır. الرجل مخروق tabirine "çul tutmaz" şeklinde karşılık verdiği halde bu tabir *Kâmûs Tercümesi*'nde bulunmamaktadır.

Ahterî, *Vankulu Lügati* ve *Kâmûs Tercümesi*'inde الرَوَاح kelimesine "akşam vakti yol almak" ve الغُدُوّ kelimesine "sabah vakti yol almak" şeklinde anlam verilmişken Zihni Efendi *Misbâh* ve *Tâcü'l-arûs*'u kaynak göstererek bu açıklamalara karşı çıkmış ve her iki kelimenin de anlam farkı bulunmaksızın "gece ya da gündüz bir vakitte yol almak" anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Aynı zamanda Zihni Efendi'nin tabirlerinin kendine özgü olduğunu görmekteyiz. Zihni Efendi'nin yaptığı açıklamaları (özellikle البَرْزَخ, القُرَارَة, الحَسْو kelimelerindeki açıklamalar) diğer üç sözlükle karşılaştırdığımız zaman bunu açıkça görebiliriz. الصَاخَّة kelimesinin kıyamet anlamında da kullanılır olmasını sebebini "kulağı sağır edecek derecede şiddetli avaz" anlamına gelmesinden ötürü olduğu açıklaması *Kâmûs Tercümesi*'nde de bulunmaktadır. Ancak bu açıklama *Sıhâh*'ta da yer almakla beraber ifadeler *Kâmûs Tercümesi*'nin aynısı değildir. Listesini verdiğimiz kelimeler incelendiği zaman yukarıda bulunduğumuz tespitlere yönelik farklı örnekler görülebilir.

Zihni Efendi her üç eserinde de *Ahterî*'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır. *Vankulu Lügati*'ne ise biri eseri tanıtmak biri de bir hatayı düzeltmek üzere atıfta bulunduğu tespit edilmiştir. Zihni Efendi'nin kelime açıklamalarının Türkçe karşılığı konusunda her iki eserden daha zengin oluşu ve *Ahterî*'ye hiç atıfta bulunmayışı, *Vankulu Lügati*'ne ise çok az atıfta bulunuşu bu eserlere pek iltifat etmediğini göstermektedir. *Kâmûs Tercümesi*'ne ise Zihni Efendi'nin yaptığı atıflar ve bazı Türkçe karşılıkların aynı olması bu esere müracaat ettiğini göstermekle beraber Zihni Efendi'nin bu sözlüğe yaptığı tenkitler ve ifadelerinin birebir aynı olmaması kendisinin bu sözlüğü *Kâmûsü'l-muhît* ve daha pek çok sözlükle ile mütalaa ettiğini göstermektedir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuz zaman Zihni Efendi'nin açıklamalarının özgün olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

SONUÇ

İslami ilimlerin hemen her sahasında özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında kendisini ispatlayan Zihni Efendi'nin her ne kadar telif ettiği bir sözlüğü bulunmasa da lügatlere ve Arapça ve Türkçeye olan hakimiyeti onun lügatçilik alanında da üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Eserlerinde sözlüklerden kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere istifade etmenin yanında kelimelerin kökenleri, geçirdikleri lafız ve mana değişimleri, farklı lehçelerdeki kullanımları, morfolojik özellikleri hakkında da bilgi vermiştir. Arap toplumuna dair tarihi ve kültürel bilgiler sunmuş, nahiv ve sarfa dair gramer kurallarını sözlüklere başvurarak açıklamıştır. Sözlüklerde yer alan bilgileri birbirleriyle karşılaştırmış, bu bilgileri olduğu gibi değil tahkik ve tenkit ederek aktarmıştır. Dil bilgisi kitaplarında ve edebiyat kitaplarındaki bilgilerle sözlüklerdeki bilgileri birbiriyle karşılaştırmış, aykırılık arz eden bazı durumlarda sözlüklerden yana durmuştur. Onun sözlükleri çok yönlü kullanıyor olması sözlüklerin ilmi ve edebi açıdan işlevselliğini ve önemini göstermekle beraber Zihni Efendi'nin bu sözlüklere olan vukufiyetini ortaya koymaktadır.

Zihni Efendi'nin kelimelerin Türkçe karşılığını verme konusunda oldukça başarılı olduğu, müterâdif kelimeler arasındaki anlam farkını göz ardı etmediği ve yerel kelimelere yer verdiği görülmektedir. Hatalı kullanımları tespit ederek düzeltmiş, kelimelerin farklı anlamları arasındaki bağlantılara ve mecazi kullanım ve anlamlarına değinmiştir. Arapçadaki deyim ve atasözlerini açıklamış Türkçedeki karşılıklarını vermiştir.

Bunun yanı sıra açıklamalarında Arapça ve Farsça kökenli ifadelere de yer verdiği görülmektedir. Ancak o dönemin dili göz önünde bulundurulunca Zihni Efendi'nin dilinin sade olduğunu söyleyebiliriz. Eleştirilebilecek bir diğer husus ise Zihni Efendi'nin "bir yer adı, bir kuş türü" gibi ifadeler kullanarak bazı kelimeler ile ilgili yeterli bilgi vermemesidir. Zihni Efendi'nin bu kelimeleri bir sözlük telif etme niyetiyle açıklıyor olmaması onu bu hususta tenkitten kurtarmaktadır.

Ahterî, *Vankulu Lügati* ve *Kâmûs Tercümesi* ile yaptığımız kelime karşılaştırmasında Zihni Efendi'nin Türkçenin kelime hazinesini ortaya koyma açısından *Ahterî* ve *Vankulu Lügati*'nden daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Zihni Efendi'nin *Kâmûs Tercümesi*'nden faydalanmakla beraber bu sözlüğü olduğu gibi kullanmadığı diğer sözlükler gibi eleştirel bir gözle mütalaa ettiği görülmektedir. Aynı zamanda kelimelerin, atasözü ve deyimlerin Türkçe açıklamaları ve karşılıklarını verme konusunda kimi zaman *Kâmûs Tercümesi*'nden daha başarılı bulunmuştur. Tüm bunlar göz önünde bulundurulunca Zihni Efendi'nin kelime açıklamalarında özgün olduğu sonucuna ulaşmaktayız.

Açıkladığı kelimelerin oldukça fazla olması bizi Zihni Efendi adına bir sözlük oluşturma düşüncesine sevk etti. *Müntehab*, *Muktedab* ve *el-Kavlü'l-ceyyid* adlı eserlerindeki kelimeleri derleyip ekte sunduk. Yedi bin küsur kelimelik bir sözlük meydana gelmekle beraber ileriki dönemlerde Zihni Efendi'nin diğer eserleri de taranarak adına daha kapsamlı bir sözlük oluşturma niyetindeyiz. Türkçe bitki, hayvan, meslek, insan uzuvları vs. açısından oldukça zengin olan, yerel ve günümüzde kullanılmayan kelimeler içeren bu sözlüğün Türkçenin kelime zenginliğini ortaya koyması bakımından önemli bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca bu kültür hazinemizin korunmasına katkı sağlayacağı gibi günümüzde ya da ileriki dönemlerde yapılacak sözlük çalışmalarına da kaynak oluşturacaktır.

EK

ZİHNİ EFENDİ'NİN ESERLERİNİN TARANMASI İLE OLUŞTURULAN SÖZLÜK

(ا)

آء: Bir ağaç yâhud yemiş. (Mün, 423)

أمّ مِلْدَم: Sıtma. (Muk, 154)

أب الحُصَيْن: ثعلب, tilki. (Mün, 344)

آب: Ağustos. (KC, 337)

آب: Ağustos. (Mün, 342) İbn Rûmî:

شهر الصيام مبارك ... ما لم يكن في شهر آب

خفت العذاب فصمته ... فوقعت في نفس العذاب

أب: Peder. (Mün, 47) / Peder, İsm-i tasğîri أُبَيّ'dir. Aslı أبيو'dir. (Mün, 333) / Baba. (KC, 479)

آب: رجع ma'nâsınadır. Masdarı الأوب'dir. Masdar-ı diğeri olan أياب ile مآب lisânımızda şâyi'dir. (KC, 425)

إبَاء: İmtinâ' etmek. (Mün, 93)

أبابيل: Bölük bölük kumaşlar ve hayvanlar. (Mün, 480)

أبّار: İğneci, onu yapan. (Mün, 372)

أبار: Mayıs. (Mün, 342)

إبَاعَة: Bir malı satılığa çıkarmak. (Mün, 143)

أَبَاق: Efendisinden firâr etmek. (Mün, 92)

أَبَالَة: Ebyellik, ruhbaniyet edip tezevvüc etmemek. (Mün, 97)

اِبْتِدَاء: Başlamak. (Mün, 168) / İlm-i sarfta kelimeyi telaffuz başlamak. (Mün, 20)

اِبْتِدَار: Bir şeyi sür'atle almak. (Mün, 169)

ابتداع: إبداع gibi إحداث ma'nâsına masdardır. Bi-ma'nâ mef'ûl olmakla bid'at demektir. *Misbâh*'ta mezkûr olduğu üzere إبداع ve ابتداع örneksiz bir şey yapmak, ihdâs ve îcâd eylemek ma'nâsına olmakla hâlet-i mühâlefeye بدعة denilmiştir ki ابتداع'tan isimdir. رفعة ve ارتفاع gibi. Dince olan noksân veya ziyâdeye bid'at ıtlâkı sonradan şâyi' olmuştur. (KC, 249)

ابتسام: Dahkın ilk mertebesi demektir. (KC, 17)

اِبْتِغَاء: Taleb etmek. (Mün, 166)

اِبْتِنَاء: Binâ etmek. (Mün, 171)

اِبْتِئَار: ادخار. (Mün, 167)

اِبْتِئَاس: Mahzûn ve müştekî olmak.(Mün, 170)

اِبْتِيَاع: اشتراء. (Mün, 16)

أَبَحّ: Kısık sesli. (Mün, 292)

أَبْخَر: Ağzı kokar. (Mün, 292)

إبداء: إظهار demektir. (KC, 525)

إبداع: اختراع. (KC, 407)

أَبْدَى: İzhâr etti. (Mün, 144) / إظهار ma'nâsına olan الإبداء masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 498)

اِبْذَعَرَّ النفاق. Nifâk münteşir oldu. (Mün, 206)

اِبْذَقَرّ: Karıştı. (Mün, 207)

أبرار: متقون ma‘nâsınadır ki fi’l-asıl hilâf-ı البر lafzının demek olan فاجر ve عاقّ cem‘idir. O ma‘nâda olanالبار’ın cem‘i البررة’dir. فاجر ile فجرة gibi. (KC, 525)

إبْرَاز: Bir şeyi zâhire çıkarmak ma‘nâsına olduğu gibi mektup açmak, hâlis altın almak, sefere azmetmek ma‘nâlarına da gelir. (Mün, 266)

إبرام: إملال ma‘nâsınadır ki usandırmaktır. إبرام’ın bir ma‘nâsı da ipi muhkem bükmektir. (KC, 379)

اِبْرِشَاش: أبرش, alacalı olmak. (Mün, 174)

اِبْرِنْشَاق: Şâd olmak. (Mün, 204)

إبْرِيّ: İğne satan. (Mün, 372)

إبْطَاء: Gecikmek. (Mün, 141), (KC, 62).

أبْطَح: (ج) أباطح. Ufacık taşları olan su akıntısı yerdir ve hasseten Mekke-i Mükerreme’deki Muhassab’dır. (KC, 302)

اِبْغَثَّ: Hâk renk olmak. (Mün, 174)

أبْقَع: Taburun vesâir hayvanın alacasına denir. (Mün, 175)

إبْكَاء: Ağlatmak. (Mün, 140), (KC, 458).

أبْكَم: Dilsiz. (Mün, 291)

آبَل: Deve kısmının tımar ve tekayyüdünde pek mâhir olan kimse. (Mün, 310)

إبِل: Develer. (Mün, 43)

إبْلَاجّ الأمر: İş pek zâhir oldu. (Mün, 199)

أبْلَج. Açık kaşlı. (Mün, 291)

أبْلَق: Âlâ bacak. (Mün, 175)

اِبْلَنْقَع الكَرْب: Gam bertaraf oldu. (Mün, 205)

ابن الزمان: Her asrın adamına bulunduğu zamâna izâfetle ابن الزمان ve cem‘inde بنو الزمان ve ابناء الزمان denildiği ma‘lûmdur. (KC, 222)

ابن آوَى: Çakal. (Mün, 63, 451), (Muk, 154).

ابن عِرْس: Gelincik. (Muk, 154) / Gelincik denilen hayvan. (Mün, 451)

اِبْنَةُ أُقْعُدي وقُومي: Otur kalk kızı ma‘nâsına câriyeye ıtlâk olunur. (Mün, 581)

ابْنُمَا: ابن lafzının mezîd fîhidir ki âhirindeki mîm zâiddir. Hemzesi vasliyyedir. (KC, 397) وقوله حسان: ولدنا بنى العنقاء وابنى محرق ... فاكرم بنا فالًا واكرم بنا ابنما

إبْهَام: Başparmak. (Mün, 69, 142)

أبو الاَشُدّ: Pek kuvvetli bir herif. Bastığı kayışı on kişi çekip koparır da ayağının altından kurtaramazlar idi. İsmi أسد بن كلدة’dir. (Mün, 480)

أبو جَعْدَة: Kurt. (Muk, 154)

أبو حُباحِب: Ateş böceği. (Muk, 154)

أبو دِثار: كِلَّة, cibinlik. (Muk, 154)

أبو راشِد: Maymun. (Muk, 154)

أبو عَمْرَة: Fakr ve iflas. (Muk, 154)

أبو قُبَيْس: Mekke’de bir cebele denir. (Muk, 154)

أبو قِطْرَة: İblis. (Muk, 154)

أبو مرحب: Gölge. (Muk, 154)

أبواء: Mekke ile Medine arasında Hz. Âmine'nin vefat ettiği mahall. (Mün, 480)

أُبُوَّة: Babalık. (Mün, 101)

أَبَى: امتناع ma'nâsına olan ve bilâ şart bâb-ı sâlisten musarraf bulunan الإباء masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 371)

أبيّ النفس: Zillet kabul etmeyen. (Mün, 293)

أبْيَض ناصع: Duru beyaz. (Mün, 292)

أبْيَض يَقَق/يَقِق: Pek beyaz. (Mün, 292)

أبْيَض: Ak, beyaz, aklık ma'nâsına ism-i Arabîdir. Sıfat değidir. (Mün, 291)

اِبْيِضَاض: Ağarmak. (Mün, 174)

أبيضان: Süt ile su. (Mün, 438)

إتَاحَة: Takdîr ve tehyie kılmak. (Mün, 143)

أتان: Dişi eşek. (Mün, 402)

إتَاوَة: Rüşvet vermek, bac. (Mün, 98)

اِتِّخَاذ: Biri diğerini yakalamak demek iken kılmak ve edinmek ma'nâsında isti'mâl olunmuştur. أخذ'den müştaktır. اتخاذ kelimesi mehmûzu'l-fâ usulünce ايتخاذ sâniyen misâl usulünce اتخاذ olmuştur. Şâzdır. (Mün, 165)

أُتْرُجّ: Ağaç kavunu. (Mün, 58)

اِتِّسَار: Kumar malını paylaşmak. Aslı يسر'dir. ياء ile ايتسار, hemze ile ائتسار; dahi denidiği *Sıhâh*'ta mezkûrdur. (Mün, 165)

اِتِّعَاد: Tehdîd. وعد'den me'hûzdur. (Mün, 165)

اتّقاء: Sakınmak ma'nâsınadır. (KC, 361)

اِتِّكَاء: Yaslanmak, dayanmak. (Mün, 168)

اِتْلَأبَّ الأمر: İş doğruldu. (Mün, 206)

اِتْلَأبّ الطريق: Yol doğruldu, mümted ve müstakîm oldu. (Mün, 206)

اِتِّهَام: Şek, güman, hem müthem etmek hem müttehim olmak. Aslı وهم'dir. (Mün, 164)

أَتُون: Külhan. (Mün, 108)

أتى: Geldi. (Mün, 184)

اِتَّئَاد: Âheste davranmak, yavaş yürümek. Aslı وئي'dir. (Mün, 164)

اتِّئَاد: Veîre. (Mün, 167)

إتْيَان: Çocuğu ters yani başı yukarı doğurmak. (Mün, 139)

إتْيَان: Gelmek. (Mün, 103)

إثارة: Toz kaldırmaktır. (KC, 251)

إثَارَة: Tozutmak, fitne koparmak. (Mün, 143)

أُثَام: أثام vezninde ism ve ukûbet ma'nâlarınadır. Ma'nâ-yı evvele göre أثام sevabdan mubti' ve müavvak bulunan ef'âlın ismidir. Ma'nâ-yı sânîye göre şey'-i sebebin ismiyle tesmiye nev'indendir. (KC, 74)

إِثْبَاط: Bir şeyi sâbit kılmak, fetre geçirmek. (Mün, 265)

أثر: Bir şeyin eseri onun aslına delâlet edebilmek üzere bâki kalan resim ve hey'et. (KC, 8)

أَثْرَى: Sâhib-i servet oldu. (Mün, 143) / Sâhib-i servet olmak yani malı kesret bulmak demek olan الإثراء masdarından mâzîdir. (KC, 417)

أَثَطّ: Köse. (Mün, 291)

أُثْفِيَّة: Ocak taşı. (Mün, 462) / Ocak taşı. أثافي (ج). (KC, 177) / Ocak taşıdır ki kır yerlerde ve obalarda üçünü bir yerde götürüp üzerine tencere vaz' ederler. الأَثَافِي (ج). (KC, 378)

إثقال: Ağırlık vermek demektir. (KC, 484)

إثْم: Günah. (Mün, 37)

إِثْمِد: Kühül taşı. (Mün, 50)

إثْنَاء عليه: Birini senâ etmek. (Mün, 264)

اِثْنِينَاء: İki katlaşmak. (Mün, 197)

أثيث: كثير gibidir. Lisânımızda sık ve gür ta'bîr olunur. (KC, 21)

أُجَاج: Pek acı. (Mün, 95)

إجادة: Bir şeyi ceyyid yani iyi kılmak demektir. (KC, 332)

إجَارَة: Kira. (Mün, 99)

إجّاص: Erik. (Mün, 58)

أجْبَن: Pek cebân. (Mün, 305)

اِجْتِثَاث: Koparmak, kökünden çekmek. (Mün, 169)

اِجْتَرَّ: Geviş getirmek. (Mün, 171)

اِجْتِرَاء: Cüret ve küstahlık etmek. (Mün, 163)

اِجْتِزَاء: اكتفا. كفاية'tendir. Bir de mehmûz olarak اكتفاء vâriddir ki kabı baş aşağı kapamak demektir. (Mün, 163-164)

اجتناء: Meyve dermek. (KC, 159)

اِجْتِهَاد: Çalışmak. (Mün, 163)

اِجْتِوَاء: Bir yerin âb ve havasını hoş bulmak. (Mün, 169)

أَجْدَع: مقطوع. (KC, 149)

إجراز: Hemzenin kesri ve âhirinde zâ ile أرض جرزة yani nebatsız olan arza dühûl ma'nâsına olarak bâb-ı if'âlden masdardır. (KC, 175)

إجرام: جسم vezninde olan ve cism-i semâvî ma'nâsında müteârif bulunan جرم'ün cem'idir. (KC, 272)

أجْرَب. Uyuz. (Mün, 292)

اِجْرِنْمَاز: Münkabiz olmak, bir köşeye toplanmak demektir. Bu kelimede nûn mîme münkalib olarak teşdîd-i mîm ile اجرمّاز dahi denir. (Mün, 204)

إجل: Kesr-i hemze iledir. Cem'i الآجال'dir. Bakar-ı vahş sürüsü demektir. (KC, 381)

أَجَل: موت وهلاك. الآجال (ج). (KC, 381)

اِجلِوَّاذ: Hayvanın ale'd-devam sür'ati, yağmurun uzun uzadı inkıtâı. (Mün, 199)

إجْمَاع عليه: Bir şeye ittifak etmek. (Mün, 265)

أجمل: Hüsn ma‘nâsına olan جمال’den ahz ile güzellik ve iyilik etmek demek olan الإجمال masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 420)

أجَنّ: Pek mecnûn. (Mün, 305)

إجنان: Bir şeyi ihfâ ve setretmek. (KC, 154)

إجْنَان: Çıldırtmak. (Mün, 262)

أجْهَل: Pek câhil. (Mün, 216, 305)

أجير: Rençber. (Mün, 372)

أُجَيْمال: Devecikler. (Mün, 340)

أُحَاد: Birer. (Mün, 94)

أحاد: مَوْحد ,واحدًا واحدًا, birer. (Muk, 49)

إحاطة به: Bir şeyin havlini çevirmek, bir şeyi iyi bilmek. (Mün, 265)

إحَالَة عليه: Birine el yâhud kamçı kaldırmak, borç havâle etmek. (Mün, 265)

إحَالَة: Mümkün olmayanı söylemek. (Mün, 265)

إحْبَاب: Sevmek. (Mün, 139, 262)

أحباب: أعداء ve أبغاض mükabilidir ki dostlar ve sevgili kimseler demektir. (KC, 392)

اِحْبِنْطَاء: Karın şişmek, pür hışım olmak.(Mün, 204)

أحَبَّه: Onu sevdi. (Mün, 144)

اِحْتَار: Şaştı. (Mün, 171)

اِحْتَاط فيه: Ondan muhtât oldu. (Mün, 171)

احتبى: Dizlerini dikerek oturan kimsenin ellerini dizlerine kilitlemesi gibi arkadan büründüğü sevbi inciklerine doğru götürüp örtmesidir. (KC, 300)

اِحْتِجَاب: Hicab altında olmak, herkes yanına giremez halde bulunmak. (Mün, 168)

اِحْتِجَاج: Hüccet ve delil ikâme etmek. (Mün, 163)

اِحْتِرَاق: Yanmak. (Mün, 163)

احتساء: Bir şeyi çorba ve hoşab içer gibi gibi içmek ma‘nâsına masdardır. (KC, 402)

اِحْتِسَاب: Zan ve i‘tidâd etmek, nehy-i münker eylemek, Hüdâ’dan ıvaz istemek, bir şeyi hisbeten lillah yapmak, bir kimsenin yetişmiş oğlu veyâhud kızı olmak. (Mün, 168)

اِحْتِضَار: Hâlet-i nez‘e gelmek. (Mün, 170)

اِحْتِفَاز: Toplu bulunmak, kadınların ka‘de ve secde halleri ihtifâz üzeredir. (Mün, 170)

اِحْتِقَان: Kendi kendisine hukne etmek, mahrecine deva salmak. (Mün, 169)

اِحْتِكَار: Vakt-i galâya terakkuben haps-i mal etmek. (Mün, 171)

اِحْتِمَاء: Himye (perhiz) etmek. (Mün, 169)

إِحْتِمَال: Yüklenmek, naz çekmek, güç etmek. Bunun imkân ma‘nâsında isti‘mâli ulema ihtirâıdır. Rahimehumullah Teâlâ. (Mün, 163)

اِحْتِوَاء: Hâvî ve câmi‘ olmak. (Mün, 169)

احتياج: İhlâk ve istîsâl ma‘nâsınadır. (KC, 124)

اِحْتِيَاج: İsm-i fâili المحتاج ism-i mef‘ûlü المحتاج إليه’dir. (Mün, 274)

اِحْتِيَاض: Havuz edinmek. (Mün, 166)

إحجام: Geri durmaktır. (KC, 429)

إحجام: إقدام’ın zıddıdır. (KC, 143)

أَحْجِيّة: أحاجي (ج). Bilmece. (Mün, 462)

أَحْدَب: Kanbur. (Mün, 292)

احدودب الظهر: Beli bükülüp kanburu çıkmış. (KC, 106)

اِحْدِيدَاب: Pek kanburlaşmak. (Mün, 196)

إحراز: حفظ ma‘nâsınadır. (KC, 336)

اِحْرِنْجَام: اجتماع, ازدحام. (Mün, 204)

اِحْرِنْشَام: Teazzum etmek. (Mün, 204)

اِحْرِنْطَام: Kibrinden burnu yukarı tutmak. (Mün, 204)

اِحْرَنْفَش الديك: Horos ber’ele etti. (Mün, 205)

إحْزَان: Mahzûn kılmak. (Mün, 267)

أحزان: هموم. (KC, 443)

اِحْزَوْزَى: Dikildi durdu. (Mün, 198)

إِحْسَان: İyilik etmek. (Mün, 143) / İyilik. (KC, 54)

إِحْصَان: تزوج manasınadır. İsm-i fâili ism-i mef‘ûl şeklinde المُحْصَن’dır. (Mün, 228)

اِحْقِيقَاق: اعوجاج ve انحناء. (Mün, 197)

إحلاء: Bir şeyi tatlandırmak. (KC, 57)

أحلاس: Hânın kesriyle olan حلس lafzının cem‘i dir ki keçe ve kebe makûlesi şeylerdir. Deveye semer altı olmak üzere atarlar. (KC, 188)

أحلام: Zamm-ı hâ ile olan حلم’ün cem‘idir ki karışık düşler demektir. (KC, 506)

اِحْلِسَاس: Koyu güvezi ve kestane dorusu renginde olmak. (Mün, 174)

اِحْلَوْلَك: Simsiyah oldu. (Mün, 198)

إِحْلِيلَاء: Biri tatlılanmak, bir şeyi tatlı bulmak. İsm-i mef‘ûl ü مُحْلَوْلَى’dır. (Mün, 281)

إحماء: Kızdırmak. (KC, 272)

إِحْمَام: Sıtmaya ve maraza uğramak. (Mün, 262)

أَحْمَد: Pek mahmûd ve memdûh. (Mün, 305)

أَحْمَر قانئ: Kıpkırmızı. (Mün, 293)

أَحْمَر: Kırmızı. (Mün, 174, 291)

اِحْمِرَار: Kızarmak. (Mün, 173), (KC, 245)

أحمران: Lahm ile hamr. (Mün, 438)

أحمق ماجّ: Salyasını akıtan ahmak. (Mün, 222)

اِحْمَوْمَى: Pek kızgın oldu. (Mün, 198)

اِحْمِيرَار: Pek kızıllık. (Mün, 198)

اِحْمِيضَاض: Ekşileşmek. (Mün, 197)

إحَن: محن vezninde أحقاد ma‘nâsınadırki hıkd ve kin demek bulunan إحنة’nin cem‘idir. Zemahşerî من زرع الإحن حصد المحن demiştir. (KC, 491)

أحنك البعرين: Diğerinden ziyâde boğazlı olan hayvan. (Mün, 310)

أحنك الشاتين: Diğerinden ziyâde boğazlı olan hayvan. (Mün, 309)

أحوذيّ: Şol ehl-i hizâkat ve basîret ki müteşebbis olduğu şey elinden kurtarılmaya. (Mün, 366)

أحْوَل: Şaşı. (Mün, 174, 292)

اِحْوِلَال: Şaşı olmak. (Mün, 174)

اِحْوَنْصَل الإوَزّ: Ördek boynunu arkasına kıvırıp havsalasını yani kursağını domalttı. (Mün, 205)

أحْيا: Pek şermende. (Mün, 306)

إحْياء: Diriltmek, îmar-ı arazi etmek. (Mün, 264)

أحيانًا: Gah gah ma‘nâsında حين’in cem‘idir. (KC, 484)

أخ: Birâder. (Mün, 47) / Birâder. İsm-i tasğîri أُخَيّ’dir. Aslı أخيو’dir. (Mün, 333) / Yâr ve sâhib ma‘nâsınadır. (ج) إخوان. (KC, 379)

أخبثان: Bevl ile gâit. (Mün, 438)

أُخْت: Hemşîre. İsm-i tasğîri أُخَيَّة’dir. (Mün, 334)

اِخْتَار: Seçti. (Mün, 171)

اختباط: Bilâ münâsebet gelip bir şey dilemektir. (KC, 150)

اِخْتِرَام: İhlâk, istîsal. (Mün, 171)

اِخْتَرَط سيفه: Kılıcını çekti. (Mün, 171)

اختصر: أقلّ. Asl-ı اختصار yolda me’haz-ı akrebe sülûk etmek ma‘nâsına olup ma‘nâ-yı maksûde vüsûl-ı takrîb etmesi mülâhazasıyla sözü kısaltmaktır. (KC, 410)

اِخْتِضَار: Genç iken ölmek. (Mün, 170)

اِخْتِيَال: Hodbin olmak. (Mün, 171)

أخذنا بأطراف اللأحاديث بينانا: Kavli “etraf-ı ehâdisi araya aldık” yani “söze koyulduk” mefhûmunda bir ibare-i şâyi‘dir. Biri söyleyip bitirdikte diğeri başlamakla güya ki her biri diğerinin taraf-ı kelâmını yani sözünün ucunu tutup kendi kelâmına vasl ve ilave etmiştir. (KC, 302)

اِخْرَنْبَق المُرِيب: Müttehem olan kimse sinip kaldı. (Mün, 205)

اِخْرَنْفَق: Müttehem olan kimse sinip kaldı. (Mün, 205)

اِخْرِنْمَاس: Sükût ve hudû‘ ma‘nâlarına gelir. Bu kelimeden nûn mîme münkalib olarak teşdîd-i mîm ile اخرمّاس dahi denir. (Mün, 204)

أخزم: Erkek yılan. (KC, 70)

أخشبان: Mekke’de vâki cebel. Ebi Kubeys ile Cebel-i Ahmar. (Mün, 438)

اِخْشِيشَان: Ziyâde huşûnet peydâ etmek. (Mün, 196)

اِخْضَالّ الشجر: Ağaç gergi gibi yaşardı. (Mün, 199)

أخْضَر ناضر: Revnaklı yeşil. (Mün, 293)

أَخْضَر: Yeşil. (Mün, 174), (Mün, 291)

اِخْضِرَار: Yeşil olmak. (Mün, 173)

اِخْضَلّ خَدَّه بالدمع: Yüzü gözyaşıyla yaşardı. (Mün, 174)

اِخْضِلَال: Yaşarmak. (Mün, 174)

اِخْضِيرَار: Pek yeşillik. (Mün, 198)

إِخْطَاء: Hata etmek. (Mün, 141)

إِخْطَار: Bir şeyi hâtıra götürme, malı öndül etmek. (Mün, 143)

أخطار: Kadru şerefi olan şey ma‘nâsında fethateyn ile olan خطر'ın cem‘idir. (KC, 433)

أَخْفَى: Gizledi. (Mün, 143)

إِخْلَاف: Vaadde hulf etmek. (Mün, 142)

اِخْلِوْلَى /اِخْلِيلَاء: Daima süt içer olmak. (Mün, 197)

اِخْلِيلَاج: Muhtel ve müşevveş olmak. (Mün, 197)

أخمص: Taban çukuru, çukur tabanlı. (Mün, 420)

أخنى عليه: أهلكه. (KC, 389)

إِخْوَال: Bir kimsenin dayıları kesîr yâhud kerîm olma. (Mün, 228)

أُخُوَّة: Birâderlik. (Mün, 101)

أُخْود: Hark ve hendek. (Mün, 67)

أَخْوَف: Pek mahûf. (Mün, 305)

أَخْوَلَ أَخْوَل: Dağınık. ذَهَبُوا أَخْوَلَ أَخْوَلَ: Dağınık gittiler. (Muk, 29)

آخِيَّة: (ج) أواخيّ Kalkmış kazığa merbût ip ve ilmek. (Mün, 462)

إدارة: Döndürmek, dolaştırmak. (KC, 45)

إدام: Katık. (Mün, 58)

إداوة: مطهرة. (Mün, 332)

أَدَب: Uslu olmak, edebi olmak. (Mün, 80)

إدبار: Geri çekmek. (KC, 56)

أَدْبَس: Pekmez renkli. (Mün, 175)

إِدْرَار: Hayvan bolca süt verme, rüzgar buluttan yağmur akıtmak. (Mün, 139)

اِدِّرَاع: Zırhlanmak. (Mün, 169)

إدراك: Yetişme. (KC, 6) / Ulaşmaktır ki yetişmek ta‘bîr olunur. (KC, 218)

أَدْرَد: Dişsiz. (Mün, 291)

اِدْرِنْفَاق: Sür‘at etmek. (Mün, 204)

أَدْعَج: Kara yağız, kara ve büyücek gözlü. (Mün, 291)

إِدْغَاء: Kızdırmak, ısıtmak. (Mün, 264)

اِدِّفَان: Defin. (Mün, 167)

اِدِّكار: Anmak, hatırlamak. (Mün, 167)

اِدِّلاج: Âhir-i leylde yola çıkmaktır. (KC, 86)

إدلاج: Bütün gece gitmek. (KC, 86)

إِدْلَال: Nazlanmak. (Mün, 143)

اِدَّلَج: Gecenin âhirinde bevle gitti. (Mün, 171)

اِدْلَهَمّ الظلام: Karanlık pek müşted ve kesîf oldu. (Mün, 207)

أَدْلَى الدَلْوَ: Kovayı sarkıttı. (Mün, 144)

أدنى: أقرب ma‘nâsınadır ki دون’den müştaktır. دنائة kelimesinden müştak olan أدنا mehmuzdur. أدنأ من الشسع (Mün,29)

أدْهَم: Yağız at. (Mün, 175)

اِدْهِيمَام: Siyaha mâil koyu yeşil olmak. (Mün, 198)

أدَى: İncinmek. (Mün, 83)

أدَّى: تأدية’den إعطا ve إيصال demek olan fi‘l-i mâzî olarak deyn makûlesini ödemek demek olan edâdandır. (KC, 27)

اِدِّيَان: Deyn (borç) almak. (Mün, 169)

أديم: Kayış ma‘nâsına olarak mef‘ûldür. (KC, 212)

إذْ: Zamân-ı mâzî için zarftır. Edât-ı ta‘lîl için dahi olur. (Mün, 34)

إذا اِرْجَحَنّ شاصيًا فارفع يدًا: Gözünü dikerek bir tarafa meylettiği yani yılıp arz-ı meskenet edildiği vakit elini çek. (Mün, 207)

إذا, إذاما: Vakit edâtıdır. Şart ma‘nâsını mütezammın olduğu da olur. "قم إذا إذا ما قرأ" /طلع الفجر": Okuduğu vakit. (Mün, 34)

آذار: Mart. (Mün, 342) / Marttır. Alemiyyet ve ucmeye mebnî gayr-i münsariftir. (KC, 337)

إذاعة: Bir şeyi birkaç kişiye tefrîk ve taksîm etmek. (KC, 85)

إذَاقَة: Tattırmak. (Mün, 143)

أُذانِيّ: Büyük kulaklı. (Mün, 360)

اِذِّبَح: اتخذ ذبيحًا. (Mün, 234)

أَذْكَرَت وأَحْسَنَت: Oğlan doğursun ve kolay doğursun mefhûmunda gebeye duadır. (Mün, 145)

إذْن: Destur vermek. (Mün, 78)

آذَن: İlan etti. (Mün, 143)

أُذُن: Kulak. Müennes-i ma‘nevî olmakla أُذَيْنَة diye ism-i tasğîr olunur. (Mün, 324)

آذن: أُذانيّ. (Mün, 424)

أذنب: Günahkar oldu. (KC, 359)

آذيّ: موج. (Mün, 366)

إرائة: Göstermek. (KC, 63)

أَرَب: أدب vezninde hâcet ma‘nâsınadır. Hemzenin kesri ve rânın fethiyle okunur ise o ma‘nâda olan ve Kur’ân-ı Kerîm’de vârid bulunan اربة’nin cem‘i olur. (KC, 469)

إرباض: Fethetyn ile olan ربض’ın cem‘idir. Şehrin etrafında olan surdur. (KC, 344)

اِرْبَبّ أمرهم: İşleri zayıf ve nâ-üstüvar oldu. (Mün, 174)

اِرْبِدَاد: Gül renginde olmak. (Mün, 174)

اِرْبَسّ: İşleri zayıf ve nâ-üstüvar oldu. (Mün, 174)

أربعون: Kırk yâhud kırkıncı. (Mün, 448)

اِرْتَاح: Rûşendil oldu. (Mün, 171)

اِرْتِبَاس: اكتناز. (Mün, 175)

اِرْتَبَع: Kuvvet taşı kaldırdı. (Mün, 172)

اِرْتِثَاث: Ma‘rekeden mecrûh kaldırılmak. Bunun fi‘l-i meçhûlü isti‘mal olunur. (Mün, 170)

ارتجاء: Ummak demektir. (KC, 489)

اِرْتِجَال: Bedâheten bir şey söylemek. (Mün, 169)

ارتحال/ترحل: Bir yerden kalkıp gitmek demektir. (KC, 282)

اِرْتِخَاص: Ucuz almak. (Mün, 275)

ارتداء/تردّي: لبس رداء’dır. (KC, 322)

اِرْتِدَاد: Dönmek, İslam’dan çıkmak. (Mün, 163)

اِرْتِدَاع: Fenalığı vazgeçmek. (Mün, 169)

اِرْتَدَع بِرَوَادِع القرآن: Kur’ân’ın zecr âyetleriyle fenalıktan vaz geçti. (Mün, 172)

اِرْتَضَى: Hoşnud oldu. (Mün, 171)

اِرْتَعَد: Titredi. (Mün, 171)

اِرْتِغَاء: Sütün köpüğünü içmek. (Mün, 169)

اِرْتَكَض: Tepindi. (Mün, 171)

اِرْتِئَاء: Rey etmek, rey vermek. (Mün, 167)

اِرْتِيَاب: Şüphelenmek. (Mün, 166)

ارتياح: مطلق نشاط. (KC, 136)

ارتياد: Taleb. (KC, 456)

إرث: Verâset. (Mün, 50)

أَرْثَم: Üst dudağı beyaz at. (Mün, 175)

اِرْجِحْنَان: انهناء, اهتزاز. (Mün, 206)

أَرْجَل الرِجْلَيْن: Ziyadesiyle er olan kimse. (Mün, 310)

أَرْجَل: İri ayaklı. Sıfat-ı müşebbehedir. Fiili yoktur. (Mün, 309)

أَرْجَى: Pek me’mul. (Mün, 305)

أَرَحّ: Düz taban olan. (Mün, 420)

أَزْخَأ السَفِينَة: Gemiyi kenara yanaştırdı. (Mün, 144)

إِرْدَبّ: Mısır ölçeği. (Mün, 57)

أردف: Masdarı إرداف’tır. Asıl ma‘nâsı râkib olan kimse arkasına yani terkisine birini bindirmektir. (KC, 303)

أرذلان: Havf ile hazr. (Mün, 438)

إرزاء: إجزاء vezninde مصائب ma‘nâsınadır. زُرْء’un çoğuludur. جزء veznindendir. (KC, 9)

اِرْزِقَاق: Morarmak. (Mün, 174)

أَرْزن: Erzurum. (Mün, 361)

أرض عفراء: Basılmadık düz yer. (Mün, 294)

إرضاء: Hoşnud etmek. (KC, 172)

أرطى: Bir ağaç ismi. (Mün, 422)

أَرْعَن: Ne söyledğini bilmez, bön, çolpa erkeğe denir. Müennesi رعناء. (Mün, 309)

أرواح: Rüzgar demek olan ريح'in cem‘idir. Ecvef-i vâvîdir. ريح ile رياح kesre sebebiyle yâî olmuştur. أفعال üzere cem‘inde أرواح denilmiştir. (KC, 336)

أُرْوِيَّة: وَعْل, yaban keçisi. (Mün, 412)

أَرْيَحِيّ: Halka in‘am etmekle dilşad olan vasiü’l-halk ve kerîmü’t-tab‘. (Mün, 366)

اريكة: Serir. (Mün, 470)

أَزّ: İğrâ ve iğvâ etmek. (Mün, 74)

اِزْبِئْرَار: Harbe hazırlanmak, ürküp kabarmak. (Mün, 205)

اِزْدِحَام: Müzahame edip sımsıkı olmak. (Mün, 167)

اِزْدِيَار: Ziyaret. (Mün, 170)

أزرار: أسرار vezninde olarak düğme ma‘nâsına olan زرّ‘un cem‘idir. (KC, 67)

أَزْرَق: Mavi. (Mün, 291) / Mâi. (ج) زُرْق. (KC, 182)

اِزْلَغَبّ الفرخ: Piliç tüylendi. Bundaki lâm dahi تحذلق kelimesindeki lâm gibi meziddir. Madde-i asliye (ز غ ب)’dir. (Mün, 206)

أزلي: لم يزلي. (Mün, 360)

إزماع: Bir şeye tevtîn-i nefs edip kalben kasd ve karar vermektir. يقال: أزمعت الأمر وأزمعت عليه. (KC, 420)

إزْميل: Papuççu bıçkısı. (Mün, 50)

أزهران: Şems ile kamer. (Mün, 438)

اِزْعِوَاء: كف ve انزجار ma‘nâlarınadır. افعلال veznindedir. Âhirindeki hemze vâvdan maklûbdur. Mâzîsi رعوى’dır. Madde-i asliyye رعو olmak hasebiyle aslı iki vâv ile ارعوو olup bilâ idgâm ارعوّ olmak lazım gelir ikem i‘lâl idgâma tercîh olunarak vâv-ı ahîr elif olmuştur. (Mün, 173)

اِرْفِضَاض: Perişan olmak, gözyaşı akmak. (Mün, 174)

أَرَق: Uykusuzluk. (Mün, 82)

أَرْقان: Sarılık illeti. (Mün, 90)

أَرْقَط: Kar yağdılı, aklı karalı. (Mün, 175)

إِرْكَاس: Geri çevirmek. (Mün, 143)

أَرْكَبَه الفَرَس: Onu ata bindirdi. (Mün, 144)

إِرْمَال: Fakir ve bîzar kalmak. İsm-i fâili أَرْمَل ve مُرْمِل’dir. (Mün, 228)

أَرْمَد: Gözü ağrılı. (Mün, 293)

أرمد: Gözü ağrıyan ma‘nâsında sıfat-ı müşebbehedir. (KC, 128)

ارمداء: رماد. (Mün, 421)

اِرْمَعَلَ الشواء: Kebabın yağı damladı. (Mün, 206)

اِرْمَعَلّ الصبي: Çocuğun salyası aktı. (Mün, 206)

أرملة: Zevcsiz ve muhtâce kadın. (Mün, 228)

أرنب: Tavşan. (Mün, 63) / Tavşan, "رجل أرنب.": Zayıf. (Muk, 49)

أَزْهَى: Pek mezhuvv. (Mün, 305)

أَزْوَر عنه: Ondan meyl ve inhiraf etti. (Mün, 174)

أَزْوَر: Boynu eğri. (Mün, 292)

أَزِيز: Cızlamak. (Mün, 107)

آس: Mersin. (Mün, 58)

إسامة: Davar otlatmak. يقال: سامت الماشية أي رعت وأسامها الراعي. قال تعالى: ﴿فيه تسيمون﴾[993] Burada göz gezdirmekten mecazdır. (KC, 73)

إسَائَة: Kemlik etmektir. (KC, 361)

إسبال: Akmak ve akıtmak ma‘nâlarına gelir. (KC, 269)

اِسْبِطْرَار: Yayılmak, uzanmak, gerinmek. (Mün, 206)

اِسْبِكْرَار: Yayılmak, uzanmak, gerinmek. (Mün, 206)

أسبوع: Hafta. (Mün, 68)

اِسْتَأْدى: Zulüm gördüğü kimseden intikam almak üzere zî kudretten taleb-i takviye ve nusret istedi. (Mün, 195)

اِسْتِئْذَان: İzin istemek. (Mün, 189)

اِسْتِئْمَان: Eman dilemek. (Mün, 189)

اِسْتِبَاحة: Mübah addetmek. (Mün, 190)

اِستِبْدَاد: Müstakill olmak. (Mün, 190)

استبدال: Bedel ve half edinmektir. (KC, 490)

اِسْتَبْشَعَه: Onu beşi‘ yani tatsız buldu. (Mün, 194)

اِسْتَبْطَرَت الذبيحة: Boğazlanan hayvan can vererek uzandı. (Mün, 207)

استبقاء: Taleb-i bekâ ma‘nâsına olup استبقيت فلانًا denirse onun kusuruna bakmayarak meveddetini ibkâ ettim demek olur. (KC, 229)

اِسْتَتَاب المذنب: Günahkardan tövbe taleb etti. (Mün, 194)

اِسْتِتْبَاب: Müheyyâ ve müstakîm olmak. (Mün, 193)

اِسْتِثْنَاء: Bir hükmü mâ-kablinden ayırmak, “inşallah” demek. (Mün, 192)

اِسْتِجَارَة: Birinden medet ve eman istemek. (Mün, 192)

اِسْتِجْدَاء: Talebü’l-cedvâ. (Mün, 192)

اِسْتِحْبَاب. Dost edinmek, tercîh etmek, müstehab olmak. (Mün, 193)

اِسْتِحْسَار: Yorulmak. (Mün, 193)

اِسْتِحْسَان: Beğenmek. (Mün, 150, 193)

اِسْتِحْسنَاث: Has ve tahrîz etmek. (Mün, 190)

اِسْتَحَطّ من ثمن السلعة: Metâ‘ın kıymetinden kesmek istedi. (Mün, 194)

اِسْتِحْلَال: Helalleşmek, haramı helal addetmek. (Mün, 193)

استحياء: Utanmak ma‘nâsınadır. (KC, 286)

اِسْتِحْيَاء: Utanmak, aldırmayıp alıkoymak. (Mün, 192)

اِسْتِخَارَة: Hayır taleb etmek. (Mün, 193)

اِسْتَخَفَّه الخوف: Korku onu bî-karar etti. (Mün, 194)

[993] en-Nahl 16/10.

اِسْتَخْلَصَه لنفسه: Onu kendi nefsi için ihtiyâr etti. (Mün, 194)

اِسْتَدَّ الشيء: استقام. (Mün, 173)

اِسْتِدَاد: Rast ve muhkem olmak. (Mün, 163)

اِسْتَدَارَت الرحى: Değirmen döndü. (Mün, 194)

اِسْتِدَامَة: Devam taleb etmek, acele etmek. (Mün, 193)

اِسْتَدْبَر القبلة: Kıbleye arka çevirdi. (Mün, 193)

اِسْتَدْبَر من أمره ما لم يكن اِسْتَقْبَل: İşinin evvelinde bilemediğini âhirinde bildi. (Mün, 193)

اِسْتَدْفَأ بالثوب: Kendisini câme ile ısındırdı. (Mün, 193)

اِسْتِرَاحَة: Rahatlanmak. (Mün, 190)

اِسْتَرْجَع: "İnnâ lillah…" dedi. (Mün, 194)

اِستِرْدَاد. Bir şeyin geri verilmesini taleb etmek. (Mün, 190)

اِسْتَرْشَى القاضي: Kadı rüşvet istedi. (Mün, 194)

اِسْتَرْضَاه: Ondan hoşnudluk istedi. (Mün, 193)

اِسْتَرْق السمع: Kulak misafiri oldu. (Mün, 171)

اِسْتَرَق: Çaldı. (Mün, 195)

اِسْتَرَقَّ: Rakîk yani abd edindi. (Mün, 195)

اِسْتِرْقَاء: Rukye taleb etmek, hastayı okutmak. (Mün, 193)

اِسْتَرْقَى له: Onu okuttu. (Mün, 195)

اِسْتِرْهَاب: İrhâb, korkutmak. (Mün, 196)

استسقاء:Yağmur duasına çıkmaktır. (KC, 480)

اِسْتَسْلَم: İnkıyâd etti. (Mün, 194)

اِسْتِشْهَاد: Şâhid istemek, şâhid tutmak, şehîd olmak. (Mün, 189)

اِسْتِضَافَة: Ziyâfet istemek. (Mün, 190)

اِسْتِطَاعَة: Bir şeye tâkat getirmek. اسطاع dahi denmiştir. Lügat-ı ûlâ ve sânî Kur'ân'da ve eş'arda vâriddir. قال تعالى: ﴿فَمَا اسْطَاعُوا﴾[994] الآية. (Mün, 191)

لعمرك ما الأيام إلا معارة ... فما اسْطَعْتَ من معروفها فتزود

سِرْ إن اسْطَعْتَ في الهواء رويدًا ... لا اختيالًا على رفات العباد

اِسْتَطْرَد له: Hizipte onu aldatmak için kaçamak gösterdi. (Mün, 193)

استطرف الشيء: Onu yeniden edindi. (Mün, 281)

اِسْتِطْعَام: Taâm istemek. (Mün, 189)

اِسْتِعَادَة: İâde istemek. (Mün, 193)

اِسْتِعَار: Cildî olan maraz, müsâirden yani koltuk ve kasık gibi yerlerden başlamak, hırsız el çabukluğu etmek. (Mün, 168)

اِسْتَعَارَة: Onu iğreti aldı. (Mün, 195)

اِسْتِعَاط: Burna devâ çekmek. (Mün, 168)

اِسْتَعْتَبَه: Ondan tarziye taleb etti. (Mün, 193)

[994] el-Kehf 18/97.

اِسْتَعْدَى: Zulüm gördüğü kimseden intikam almak üzere zî kudretten taleb-i takviye ve nusret istedi. (Mün, 195)

استعذاب: Bir şeyi azb yani tatlı addetmek. (KC, 317)

اِسْتَعَرَ الجَرَب: Uyuzluk kasık yerlerinden başladı. (Mün, 195)

اِسْتَعَرَ اللصوص: Hırsızlar ateş gibi el çabukluğu ettiler. (Mün, 195)

اِسْتَعَرَّهم الجرب: Uyuzluk atların her tarafına yayıldı. (Mün, 195)

اِسْتِعْطَاء: ‘Atâ istemek. (Mün, 192)

اِسْتَعَفَّ عن المسألة: Dilenmek istemedi. (Mün, 194)

اِسْتِعْفَاء: Af dilemek. (Mün, 196)

اِسْتِغَاثَة: Gavs yani feryâd ederek meded istemek. (Mün, 190)

اِسْتَغْرَب في الضحك: Pek çok güldü. (Mün, 193)

اِسْتَغْشَى ثيابه: Esvâbını başına bürüdü. (Mün, 194)

اِسْتِغْفَار: Mağfiret istemek. (Mün, 189, 196))

اِسْتَغْلَظ الزرع: Ekin kalınlaştı. (Mün, 194)

اِسْتِغْنَاء: Muhtaç olmamak. (Mün, 192)

اِسْتِفَادَة: Kazanmak, faydalanmak. (Mün, 190)

اِسْتِفَاف: Sufûf (meshûk) yemek. (Mün, 169)

اِسْتِفْتَاء: Fetvâ istemek. (Mün, 191)

اِسْتِفْتَاح: Başlamak, nusret istemek. (Mün, 193)

اِسْتَفْرَغ مجهوده: Bezl-i makdûr etti. (Mün, 194)

اِسْتِفْزَاز: Hufte götürmek. (Mün, 192)

اِسْتِقَاء: Kay’ etmek istedi. (Mün, 195)

اِسْتِقَاء: Su çekmek. (Mün, 169)

اِسْتِقْرَار: Bir karar olmak. (Mün, 206) / Kararlaşmak. (Mün, 196)

استقراض: Ödünç almaktır. (KC, 502)

اِسْتِقْسَام: Taksîm istemek. (Mün, 189)

اِسْتِقْصَاء: Bir şeyin aksâsına varmak, dibine darı ekmek. (Mün, 192)

اِسْتِقْلَال: Az görmek, müstakill olmak. (Mün, 192) / Kalîl addetmek. Müstakill olmak. (Mün, 196)

اِسْتَقَى: Su çekti. (Mün, 195)

اِسْتَكَان: Hudû‘ ve tezellül etti. (Mün, 194)

اِسْتِكَانَة: خضوع. O ma‘nâya olan كين’den istif‘aldir. Tasrîfi dahi استكان يستكين’dur. مسكنة’ten istif‘al değildir. (Mün, 191)

اِسْتِكْبَار: Tekebbür etmek, kendini büyük görmek. (Mün, 192)

اِسْتِكْثَار: Bir şeyi çok istemek, çok görmek. (Mün, 192)

اِسْتِكْثَار: Kesîr addetmek. (Mün, 196)

اِسْتَلَّ سيفه: Kılıcını çekti. (Mün, 171)

اِسْتَلَام إلى ضيفه: Misafirine gereğini ikram etmedi. (Mün, 194)

اِسْتِلَام: Lâime yani zırh giymek. (Mün, 189)

اِسْتَلْأَم: Lâime giydi. (Mün, 194)

اِسْتِلَام: Selamlamak. (Mün, 168)

اِسْتَلَام: Sezâ-yı levm oldu. (Mün, 194)

اِسْتِلْجَاج: Yemininde sıdk ve sevâbını za‘m ile kefâret eylemeyip ısrar etmek. (Mün, 190)

اِسْتَلَذّه: Onu leziz buldu. (Mün, 194)

اِسْتَلَم: Selamladı. (Mün, 194)

استلهم الله الصبر: Hakk Celle ve Alâ'dan kalbine sabır verilmesini istedi. (Mün, 194)

اِستِمدَاد: Medet istemek. (Mün, 190)

اِسْتِمْلَاء: İmlâ istemek, birinin söylediğini yazmak. (Mün, 191)

استملاء: İmlâ istemek. (Mün, 55)

اِسْتِمْلَاح: Melîh yani şirin addetmek. (Mün, 193)

اِسْتَنَّ الرجل: Herif istiyâk etti. (Mün, 195)

اِسْتَنَّ الفرس: At uyandı. (Mün, 195)

اِسْتَنْبَأَه: Ondan haber istedi. (Mün, 193)

اِسْتِنْشَاد: İnşâd istemek. (Mün, 189)

اِسْتِنْشَاق: Burna su çekmek. (Mün, 193)

اِسْتَنْفَع عوضه: Uzvu şişirip kabardı. (Mün, 195)

اِسْتَنْقَص من الثمن: Kıymetinden tenzîl etmek istedi. (Mün, 194)

اِسْتِنْكَاه: Birinin ağzını koklamak. (Mün, 192)

اِسْتِهْدَاء: Hediye veyâhud hidâyet istemek. (Mün, 191)

اِسْتَهْوَاه الشيطان: Şeytan onu buldu çıkardı. (Mün, 194)

اِسْتَوْآه, ondan vaad istedi. (Mün, 194)

اِسْتَوْبَأه: Şehrin havasını fena buldu. (Mün, 194)

اِسْتَوخَم البلد: Şehrin havasını fena buldu. (Mün, 194)

اِسْتَوْخَم الطعام: Yemeği hazmolunmaz buldu. (Mün, 194)

اِسْتَوْطَأ الفراش: Yatağı yumuşak buldu. (Mün, 194)

اِسْتَوْفَاه حقه: Hakkını ondan tamamen aldı. (Mün, 195)

اِسْتِيَاء: Sû' halde olmak. (Mün, 168)

اِسْتِيَاف: Hayvan koklamak. (Mün, 170)

اِسْتِيَاك: Misvak isti‘mâl etmek. (Mün, 170)

اِسْتِيْثَار: Bir şeyi nefsine tahsîs etmek. (Mün, 189)

اسْتِيْثَار: Kendini esîr etmek. (Mün, 192)

اِسْتِيجَار/اِسْتِئْجَار: Kiralamak, ücretle tutmak. (Mün, 192)

اِسْتِيسَان: Uyuklamak. (Mün, 193)

اِسْتِيْصَال: Bir şeyi kökünden çıkarmak. (Mün, 192)

اِسْتِيطَان: Bir yeri vatan yani ikâmetgâh edinmek. (Mün, 190)

اِسْتِيعَاب: إيعاب yani ictimâ‘ ve şümûl. (Mün, 189)

اِسْتِيفَاز: Müsta‘cilâne oturmak. (Mün, 193)

اِسْتِيقَاظ: Uyanmak. (Mün, 190,196)

اِسْتِيقَان: Bir şeyi yakînen bilmek. (Mün, 190)

اِسْتِيمَاء: Eme yani câriye edinmek. (Mün, 192)

اِسْتِيمَان: Temîn etmek. (Mün, 193)

اِسْتِينَاء: Muntazır olmak. (Mün, 192)

اِسْتِيهَاب: Hîbe taleb etmek. (Mün, 190)

اِسْتِئْهَال: Çerviş almak veyâhud yemek. Aslı إهالة'dir. استيهالة'nin ma'nâsı muhdestir. (Mün, 193)

اِسْتِيئَاس: Nevmid olmak. (Mün, 190)

إسحار: Sabahtan evvelce olan vakt-i ma'lûmun ismi bulunan سحر'in cem'idir. (KC, 289)

اِسْخَاتّ الجُرْح: Yaranın şişi indi. (Mün, 199)

اسخكك الليل: Gece karanlıklaştı. (Mün, 205)

أُسْر: Bevl tutulmak. (Mün, 79)

أسرّ: Bir haberi sırran söylemek. (KC, 458)

أَسَرّ: Pek mesrûr. (Mün, 305)

إسراج: Kandil yanmak demektir. (KC, 272)

إِسْرَار: Saklı söylemek. (Mün, 139)

إسراع: Sür'at etmek. (KC, 62)

أَسْرَى: أسير'in cem'idir. (KC, 484)

إسعاد: Yardım etmek. (KC, 351)

إسعاف: İncah, iâne ve kâzâ-i hâce ma'nâlarında masdardır. (KC, 371)

اِسْفَنْج: Sünger. (Mün, 69)

أُسْقُفّ: أساقفة (ج). Piskopos. (Mün, 468)

إسْكاف: Dikici. (Mün, 371)

اسكَندرانيّ: İskendiriyeli. (Mün, 359)

إسْلَال: Sellü'r-rie marazına uğramak. (Mün, 262)

اِسْلَحَبّ: Mümted ve müstakîm oldu. (Mün, 206)

الأسلحة البيضاء: Kılıç ve süngü emsâli silahlar. (Mün, 294)

اِسْلَنْقَع البرق: Şimşek her tarafta yalabıdı. (Mün, 205)

اِسْمَدَرّ البصر: Göz sarhoşluktan veyâhud nevmin galebesinden bulandı. (Mün, 206)

أَسْمَر: Gendüm-gûn. (Mün, 291)

أسمر: Kargı ve gönder demektir. (ج) سُمْر. (KC, 452)

اِسمَهَرّ: Selâbet ve şiddet buldu. (Mün, 206)

إسنان: Yaslanmak. (Mün, 309)

إسْهَاب: İksâr-ı kelâm. İsm-i fâili المُسْهِب'dir. (Mün, 228)

أسهل: Ovaya inmek, suûbetsiz yerde bulunmak ve nuûmet-i ayş ve zindegânî üzere olmak demek olan إسهال'den mâzî fiildir. (KC, 491)

أسوّ: Merhem. (Mün, 301)

أَسْوَد حالك: Kuzgunî siyah. (Mün, 292)

أَسْوَد عِزْبِيب: Kuzgunî siyah. (Mün, 292)

أَسْوَد: Siyah. (Mün, 291)

اِسْوِدَاد: Kararmak. (Mün, 174)

آسى: Cerrah. (Mün, 372)

أَسَى: Hüzün ma‘nâsınadır. Dördüncü bâbdan masdar-ı nâkıstır. Fethateyn ile فعل veznindedir. Bazı ef‘âli Kur’ân-ı Kerîm’de vâriddir. قال تعالى ﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾[995] وقال تعالى ﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ﴾[996] (KC, 447)

أَسَى: Mağmûm olmak. (Mün, 83)

آسى: جراح ma‘nâsınadır. (ج) أُساة. (KC, 367)

أسير: مأسور. (Mün, 301)

أشاب: Saç ve sakal ağarttı. (KC, 59)

اِشْتِجَار: Ellerini çeneye dayamak, tenâzu‘. (Mün, 171)

اِشْتِدَاد: Katılaşmak, kuvvetleşmek. (Mün, 163)

أَشْتَر: Gözünün kapağı dönük. (Mün, 291)

اِشْتِرَاء: Satın almak. (Mün, 166)

اِشْتِمَام: İnsan koklamak. (Mün, 170)

اشتهاء: Arzu ve temennâ. (KC, 174)

اِشْتِوَاء: Eti kebap etmek. (Mün, 169)

اِشْتِيَار: Kovandan bal almak, meşveret ve istişâre bu ma‘nâdan me’hazdir. (Mün, 171)

أَشْجَع: Pek şecî‘. (Mün, 305)

اَشُدّ: Kemâl-ı kuvvet. (Mün, 480)

اَشِر: Şımardı. (Muk, 167)

اِشْرَأَبّ: Bakmak için boynunu uzattı. (Mün, 206)

أشرق: أضاءه ma‘nâsına olan إشراق’tan mâzî fiildir. Parlak göründü demektir. (KC, 470)

أَشْرَم: Burunsuz. (Mün, 292)

أشعر: Ahsen ma‘nâsınadır. (KC, 352)

أَشْغَل: Pek meşgûl. (Mün, 305)

أشغى: المعوج. (KC, 389)

اِشْفَتَرّ السراج: Kandilin alevi yayıldı. (Mün, 206)

إِشْفَى: Biz. (Mün, 50)

أشفى: Dudakları kavuşmayan. (Mün, 424)

أَشْقَر: Al at. أشقر lafzı insana sıfat olur ise kızıl yüzlü ma‘nâsınadır. (Mün, 175) / Kızıl yüzlü. (Mün, 291)

إِشْكاء: Bâis-i şikâyet olmak, izâle-i şikâyet etmek. (Mün, 140)

أَشْكَل: Gözünün akı humretli, beyazlı kırmızılı. (Mün, 291)

أَشَلّ: Çolak. (Mün, 292)

أشل: Kelimesi müşeddedü’l-lâm olup أفعل vezninde ve çolak ma‘nâsına sıfat-ı müşebbehedir. (KC, 252)

[995] el-Mâide 5/68.
[996] el-Hadîd 57/23.

إِشْلَاء: إِغْرَاء, hayvan çağırmak. (Mün, 143)

أشمّ: Cem‘i شُمّ. أصم’ın cem‘i صمّ gibi. Uluvv ve rif‘at ma‘nâsına olan شمّ’den sıfat-ı müşebbehedir. أشمّ الأنوف burnun kusbasında biraz yükseklik ve ernebesinde diklik olduğunu nâtıktır ki uyûb-ı ünûftan olan fütûsetin aks ve hilâfı olduğu cihetle medhi mütezammındır. قال كعب رضي الله تعالى عنه: شم العرانين أبطل لبوسهم من نسج داود في الهيجا سرابل Rif‘at-i unf kibir ve vakardan dahi kinaye olur. قال الزمخشري: كنت لريح الذل أشم. (KC, 449)

إِشْمَأزّ عن الأمر: İşten müntefir oldu. (Mün, 206)

إِشْمِخْرَار: Yükselmek. (Mün, 205)

إِشْمَعَلّ القوم في الطلب: Cemaat bir şey talebinde sür‘atle dağıldı. (Mün, 206)

أشْهَب: Kır at. (Mün, 175)

أشْهَر: Pek meşhûr. (Mün, 305)

أشْهَل: Ela gözlü. (Mün, 291)

إِشْهِيبَاب: Pek kar yağdılı kır renklilik. (Mün, 198)

أشياع: أتباع ma‘nâsınadır. (KC, 347)

أشيب: شيب (ج). (KC, 385)

أشْيَب: Ak saçlı, ak sakallı. (Mün, 291)

أشْيَم: Benli. (Mün, 291)

إصاخة: استماع. يقال: أصاخ له وإليه. (KC, 334)

أصبح: صار ma‘nâsına ef‘âl-i nâkısadandır. (KC, 426)

إِصْبَع: Parmak. (ج) أصابع. (Mün, 69)

اِصْطِبَاح: Subh yani sabah. (Mün, 169)

اصْطِبَار: Sabır ve sebât etmek. (Mün, 166)

إصطبل: Ahır. (Mün, 50) / At ahırı. (Mün, 384)

اِصْطِكَاك: Vuruşmak, tokuşmak. (Mün, 170) / Vurmak ve çalmak demek olan صك’tan افتعال’dir. (KC, 263)

اِصْطِرَاخ: İstiğâse. (Mün, 170)

اِصْطَفَّ: Saf oldu. (Mün, 171)

إِصْطَفْلِين: جَزَر, havuç. (Mün, 50)

اِصْطِلَاء: Isınmak. (Mün, 170)

اِصْطِلَاب: Çerviş çıkarmak. (Mün, 170)

اِصْطِلَاح: Barışmak, bir şeye isim takmak üzere uyuşmak. (Mün, 170)

اِصْطِنَاع. Istınâ‘, amel, tertip, adam yetiştirmek, iyilik taleb etmek, bir iş için birisini ihtiyâr etmek. (Mün, 170)

إصعاد: Uzak uzak gitmek. (KC, 84)

أصغران: Kalp ile lisân. (Mün, 438)

إِصْفَار: Şair şiir söyler olmak. (Mün, 142)

أصْفَر فاقع: Revnaklı sarı. (Mün, 293)

أصْفَر: Sarı. (Mün, 174, 291)

اِصْفِرَار: Sararmak. (Mün, 173)

أصفران: Vers ile za‘feran. (Mün, 438)

اِصْفِيرَار: Pek sarılık. (Mün, 198)

أصلع: Başının ön tarafı tüysüz ve dazlak kimse ma‘nâsına olarak sıfat-ı müşebbehedir. (KC, 61)

أصْلَع: Tazlak. (Mün, 292)

أصَمّ: Anadan doğma sağır. (Mün, 292)

اصم: Recep. (Mün, 342)

أصْهَب: Kumral. (Mün, 291)

أصِيل: (ج) آصال. (KC, 289)

أصيل: أمير vezninde ikindiden sonra gurûb-ı şemse kadar olan zamândır. (KC, 287)

إضافة: İsnâd, dayamak, misafir etmek. (Muk, 268)

نزلت بدار عبد الله ضيفًا ... فجرّ الودّ مني بالإضافة

نعم جرّت إضافته ودادي ... فإنّ الجرّ من عمل الإضافة

فَلَمّا دَخَلْناهُ اَضَفْنا ظُهُورَنا ... إلى كُلّ حارِيٍّ جَدِيدٍ مُشَطَّبِ

إِضَافَة: Mihman etmek, bir şeyi bir şeye karîb kılmak. (Mün, 143)

إضبارة: Kağıt destesi, kitap demeti. (Mün, 412)

أُضْحِيَّة: Kurban. (Mün, 61, 68) / (ج) أضاحيّ. Kurban. (Mün, 462)

اِضْطِبَاع: Ridâyı (üst ihramını) sağ koltuğundan alıp sol omzuna bırakmaktır. Bir çeşitle ki sağ omuzu açık ve sol omuzu örtülü ola. Kabe'yi tavaf edenler bununla emrolunmuştur. (Mün, 170)

اضْطِجَاع: Yan yatmak. (Mün, 169)

اضْطِرَاب: Hareket ve temevvüc etmek. (Mün, 166)

اِضْطَرّه: Onu mecbûr etti. (Mün, 171)

اِضطِمَام: Kabüllenmek. (Mün, 169)

اِضْطَهَده: Onu mağlûb etti. (Mün, 171)

اضماماة: جماعة. (Mün, 412)

اِضْمِحْنَان: اضمحلال, امضحلال. (Mün, 206)

إطاحة: إهلاك ve إذهاب. (KC, 150)

إطار: Kasnak, dudağı muhît olan et. (Mün, 69)

أَطار: Uçurmak ve bir şeyi etrafa saçıp perakende eylemek. (KC, 16)

إطافة: İlmam ve tekarrub ma‘nâsınadır. (KC, 55)

اِطِّبَاء: Davet. (Mün, 170)

إطْبَاق عليه. Bir şeye ittifak etmek. (Mün, 265)

أَطْبَق الكتاب: Kitabı kapadı. (Mün, 144)

إطراء: Kavl-i medihte mübâlağa yapmak. (KC, 6)

أطرابُلُس: Trablusgarp. (Mün, 362)

اِطِّرَاد: Kovulmak, üslubu vâhid üzere cârî olmak. (Mün, 167)

أطراف الأكف: Murâd أصابع'dir. أطراف البنان dahi denir. (KC, 275)

أطْرَش: Sağır. (Mün, 292)

إِطْفَاء: Söndürmek. (Mün, 141)

اِطِّفَاح: Tencerenin köpüğünü almak. (Mün, 171)

إطْلَاب: Hâcet bitirmek, Fakr insanı muhtâc-ı sual etmek. (Mün, 264)

اِطْمِينَان: اطمئنان. (Mün, 206)

اِطْمِئْنَان: مُطْمَئِن, sâkin ve âmin olmak. (Mün, 205)

إطْنَاب فيه: Sözü uzatmak. (Mün, 264)

أطواق: طوق'ın cem'idir. ثوب vezninde olarak boyun halkası ve gerdanbend ma'nâsınadır. (KC, 18)

اِطِّيَاف: Teberrüz. (Mün, 275)

أطيبان: Şehm ile şebâb. (Mün, 438)

أَطِيط: Gıcırdamak. (Mün, 107)

اِظْطِلَام: Mazlûm ve münzalim olmak. (Mün, 167)

اِظِّئَار: Süt ana tutmak. (Mün, 170)

اعْتِبَار: Râzı etmek, tarziye vermek. (Mün, 143)

اِعْتِدَاد: Hesaba koymak, kadın kısmı iddet tutmak. (Mün, 163)

اعتدال: استواء. (KC, 254)

اِعْتِرَار. Arz-ı ihtiyaç edip bir şey istemek. (Mün, 206)

اِعْتِوَار: Tedâvül. (Mün, 169)

اِعْتِيَاض: Bir şeyi bir şeye ıvaz almak. (Mün, 166)

إعْجَاب بنفسه: Kendi kendini beğenmek. (Mün, 265)

إعداد: إحضار ve تحيئة ma'nâsınadır. (KC, 169)

أعْذَر: Pek ma'zûr. (Mün, 305)

اِعْذِيذَاب: Tatlılaşmak, yani acılığı gitmek. (Mün, 197)

أعراب: Bedeviyyân ma'nâsınadır. Vâhidi أعرابي'dir. (Mün, 357)

أعْرَج: Topal. (Mün, 292)

أعْرَف: Pek ma'rûf. (Mün, 305)

اِعْرَوْرَف البحر: Deniz kabardı. (Mün, 198)

اِعْرَوْرَف المُهْر: Tay yelelendi. (Mün, 198)

اِعْرِوْرَى / اِعْرِيرَاء: Çaylak ata binmek. (Mün, 197) / Ata çıplak binmek, bir belaya çatmak. İsm-i mef'ûlü مُعْرَوْرَى'dır. (Mün, 281)

أعْسَرُ يَسَر: Hem sağ hem sol isti'mâl eden. (Mün, 335)

أعْسَر: Solak. (Mün, 335)

إعْشَاب: Bir taze ot büyütmek. (Mün, 228)

أعْشار: متكسر. (Mün, 480)

أعْشَى: Zaîfü'l-basâr. (Mün, 292)

اِعْشِيشَاب: Yeri ot basmak. (Mün, 196)

إعْصَار: زَوْبَعة Kasırga yeli. (ج) أعَاصِير. (Mün, 142)

إعْطَاء: Vermek. (Mün, 140)

أَعْطَى فأَحْسَب: Yetişir deyinceye kadar verdi. (Mün, 144)

اِعْظَامَة: Kadınların acizelerini i'zam için kullandıkları kıçlık. (Mün, 400)

إعقاب: إيراث ma'nâsınadır. أكل أُكْلَةً أعقبه سقمًا denir ki "bir yiyecek yedi ona hastalık îrâs etti" demektir. (KC, 313)

أَعْلَم: Üst dudağı yarık. (Mün, 291)

اِعْلِوَّاط: Devenin boynuna sarılıp üzerine binmek, bir kimseye mülâzemet etmek. (Mün, 199)

أعمار: آجال ma‘nâsınadır. (KC, 370)

إعْمَام: Bir kimsenin amuceleri kesîr yâhud kerîm olma. (Mün, 228)

أَعْمَى: Kör. (ج) عُمْيَان. (Mün, 104, 292)

أعمى: Uyûb-ı zâhireden olan göz körlüğü ma‘nâsınadır. (KC, 216)

أَعْوَج: : Eğri, bedhûy. (Mün, 174)

اِعْوِجَاج: Eğrilik. (Mün, 173)

أَعْوَر: Yekçeşm. (Mün, 174) / Tek gözlü. (Mün, 292)

اِعْوِرَار: Yekçeşm olmak. (Mün, 174)

إعْياء: Aciz ve dermanda kalmak. (Mün, 264)

إغاثة: إعانة. (KC, 136)

أَغاريد: الأصوات. (KC, 415)

أَغَبَّ زِيَارَتَه: Onu gün aşırı ziyaret etti. (Mün, 144)

اِغْبَثّ: Hâk renk olmak. (Mün, 174)

أَغْبَر: Toz renkli. (Mün, 174)

اِغْبِرَار: Tozlanmak. (KC, 142) / Tozlanmak, toz renkli olmak. (Mün, 173)

أَغْبَس: Sıçan tüyü renkli. (Mün, 175)

اِغْتَاظ عليه: Ona öfkelendi. (Mün, 171)

اِغْتِبَاق: Ğabûk yani akşam şarabını içmek. (Mün, 169)

اغترّ: Bir kimseyi ale’l-gafle basmak ma‘nâsınadır. يقال: اغترّ فلانًا إذا أتاه على غرة أي غفلة. (KC, 88)

اِغْتِسَال: Yıkanmak. (Mün, 122)

اِغْتِيَاب: Kaybetmek. (Mün, 166)

اِغْدَوْدَن الشَعْر: Saç uzayıp kemalini buldu. (Mün, 197)

اِغْدَوْدَن النبت: Nebât suya katıp yemyeşil oldu. (Mün, 197)

أغرّ: Alnı sekili. (Mün, 175) /أبيض . (KC, 23) / Kelimesinin asıl ma‘nâsı alnı beyaz olan at ve alâ kavlin her şeyin beyaz olanı demek. (KC, 25) / Alnı sekili attır. (KC, 152)

أَغْرَل: Sünnetsiz. (Mün, 293)

اِغْرَنْدَاء: Ulûv ve galebe. (Mün, 526)

اِغْرَوْرَقَتْ عينه: Gözü yaş ile doldu. (Mün, 198)

اغريراق: Göz yaş ile dolmak. (Mün, 551)

إغْريض: طلع النخل. (Mün, 59)

أَغْفَى: Hafifçe uyudu. (Mün, 143)

اِغْلَوْلَب العُشْب: Ot çoğaldı. (Mün, 197)

أغنا عن: Hâcetten vâreste etmek. (Muk, 331)

أغنية: الأغاني (ج) وهي ما ينغنى به. (KC, 415)

أَغْيَد: أرشد vezninde nâimü’l-beden yani yumuşak vücutlu ma‘nâsınadır. (KC, 277)

أُفّ: Kelime-i tedaccür ve tekerrühtür. Kırk türlü teleffuz olunduğu *Kâmûs*’ta mezkur olup *Tâcü’l-arûs*’ta ise suver-i telaffuzu kırk yediye iblâğ edilmiştir. (KC, 337)

إفاحة: Veznen ve ma‘nen إراقة gibidir. (KC, 124)

آفاق: Nevâhî ve etrâf ma‘nâsına olarak أفق’un cem‘idir. Müfredi olan أفق zammeteyn iledir. Vasatı sâkin dahi olur. (KC, 14)

اِفْتِحَار: Reyde yalnız kalmak. (Mün, 171)

افتدى: Fidye ve bedel verip esirlikten kurtarmak demek olan الافتداء masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 433)

اِفْتِرَاء: Birinin hakkında firye yani yalan peyda etmek, ferve yani kürk giymek. (Mün, 166)

اِفْتِرَار: Tebessüm, tele’lü’, istinşak. (Mün, 206) / Gülerken dişleri açılmak. يقال "افترّ ضاحكًا" إذا بدا أسنانه. (KC, 277-278).

اِفْتِرَاط: Gayr-ı bâliğ çocuğu olmak. (Mün, 168)

اِفْتَقَر: Fakir düştü. (Mün, 171)

افْتَنَّ: تنوع demektir. (KC, 440)

اِفْتِيَات: Adem-i imtisâl. (Mün, 170)

اِفْتِئَات: İstibdâd-ı reyden infirâd. (Mün, 170)

أُفْحُوص/مَفْحَص: Kuş yuvası yerde olursa. (KC, 273)

أَفْرَخ: Kuş yavru çıkardı. (Mün, 152)

اِفْرَنْقَع: Dağıldı. (Mün, 205)

أفصح: Açık söylemek ve fesâhat icra eylemek ma‘nâlarına olan إفصاح’tan mâzî müennestir. كما في قول ابن التلميذ في الميزان: يفصح ان علق أفصح تكلم في الهواء. *Kâmûs*’ta بالفصاحة وأفصح الرجل بَيَّنَ denilmiştir. (KC, 401)

أفطس: Yassı demektir. أفطس الأنف yassı burunludur. مرغم ve مذلل kimseler demektir. (KC, 450)

أَفْطَس: Yassı yüzlü. (Mün, 293)

اِفْعَوْعَم الوَادي: Dere suyla doldu. (Mün, 198)

أفعى: Engerek. (Muk, 49)

أفق: Fi’l-asıl zammeteyn ile nâhiye-i arz ve semâ ma‘nâsınadır.

جَذْبُ اللَّيالى اَبْطِئِي اَوْ اَسْرِعِي ... أَفْنَاهُ قِيلُ اللهِ لِلشَّمْسِ اطْلَعِي

حَتَّى إذا واراكِ أُفْقٌ فارْجِعِي

şiirinde ise قفل vezninde مغرب maksûddur. (KC, 61-62)

أَفْقَم: Dişlik. (Mün, 311)

إفلاس: Parasızlıktır. (KC, 324)

أَفْلَج: Seyrek dişli. (Mün, 291)

أَفْلَح: Alt dudağı yarık. (Mün, 291)

أَفَن: Za‘f-ı fikr. (Mün, 82)

إفناء: Tüketmek ve yok etmek. (KC, 188)

أفنى: Evâhir-i merâhil-i ömre yetirmek demek olan إفناء’dan fi‘l-i mâzîdir. (KC, 59)

أُفُور: Hizmette çabuk olmak. (Mün, 110)

أُفُول: Gurûb etmek. (Mün, 109)

أفول: Lafzen ve ma‘nen غروب gibidir. (KC, 287)

أُفَنِلِس: Paracıklar. (Mün, 340)

أَقَاح: Hemzenin fethiyle الأقاحي (…?) أقاحي yânın teşdîd ve tahfîfiyle أقحوان lafzının cem‘idir. أقحوان hemzenin zammı ve kâfın sükûnu ve hânın zammı ile babunc ismidir ki bahar nebâtından etrafı ak ve ötesi sarı bir hoş kokulu çiçektir. Ondan devâ tertîb olunur. Ve ismine lisânımızda papatya denir. Tasğîrinde أُقَيْحَيّ ve içinde bulunduğu devaya مقحوّ ta‘bîr olunur. Huruf-ı asliyyesi (و ح و)’ dir. Vezni افعلان’dır. Vâhidesinde أقحوانة denir. Kemâ fi’*s-Sıhâh* ve’*l-Misbâh*. (KC, 277)

إقالة: عفو ve تجاوز ma‘nâsınadır. (KC, 427)

أقام: Bir yerde eğlenmek. (KC, 18)

إقبال: Bir şeye teveccüh edip yönelmek. (KC, 17)

إقبال: İleri gelmek. (KC, 56)

إقبال: Zıdd-ı إدبار’dır. Baht ve devlettir. (KC, 518)

اِقْتِبَال: Gençlik kemalde olmak, bi’l-bedâhe hutbe okumak. (Mün, 169)

اِقْتِتَال: تقاتل ma‘nâsına olan اقتتال’in ism-i fâilinde ale’l-kâide مُقْتَتِل denildiği gibi محدث vezninde مُقَتِّل ve mîmin zammı ve kâfın kesriyle مُقْتِل ve zammeyi zammeye ittibâ ile مُقُتِّل dahi denir. (Mün, 236)

اِقْتِحَام: Sıkıntılı yere sokulmak, bir şeyi hakîr görmek. (Mün, 169)

اقتراح: Teklîf-i tehakküm tarîkasıyla taleb ma‘nâsınadır. (KC, 332)

اقْتِرار: Kurûre ile îtidâm. Yani kazandibini katık etmek ve karûr ile iğtisâl. İkinci ma‘nâya ابتراد dahi denir. (Mün, 68)

اِقْتِصَاد: İtidâl üzere hareket etmek. (Mün, 163)

اِقْتِمَاح: Sufûf (meshûk) yemek. (Mün, 169)

اِقْتَنَى: Edindi. (Mün, 171)

اِقْتِنِيَات: Bir şeyi kût yani azık edinmek. (Mün, 166)

إقدام: Bir işin ilerisine ve harpte düşmanın üzerine varmak ma‘nâsında masdardır. (KC, 144)

إقدام: İleri varmak. (KC, 429)

اِقْذَعَلّ: Düşvar oldu. (Mün, 207)

إِقْرَار: Bir karar etmek, îtiraf eylemek. (Mün, 139)

إِقْرَار: Serinletmek. (Mün, 262)

إقرار: اعتراف ma‘nâsınadır. (KC, 427)

أَقْرَان: İnsanın harpte küfüv mükâbili demek olan ve kesr-i kâf ile okunan قرن lafzının cem‘idir. (KC, 299)

أَقْرَأه القرآن: Ona Kur’ân okuttu. (Mün, 144)

أَقْرَع: Kel. (Mün, 292)

أَقْرَن: Çatık kaşlı. (Mün, 291)

أَقْرِيطِش: Girid. (Mün, 361)

أقسم: Yemin etmek ma‘nâsında إفعال bâbındandır. (KC, 193)

أَقْسَمَ: Yemin etti. (Mün, 143)

إقشاع: Dağılmak ve açılmak ma‘nâsınadır. (KC, 257)

أقشر: أشقر gibi kızıl yüzlü demektir. (KC, 394)

اِقْشِعْرَار: Tüy ürpermek. (Mün, 205)

أقصاد: متكسر. (Mün, 480)

أُقْطُوعَة: Müsâremeye yani kat‘-ı ülfet edişmeğe delâlet etmek üzere gönderilen şey. (Mün, 412)

اِقْطِيطَاع: Süvâriler birbiri ardınca gelmek. (Mün, 197)

إقعاء: Dizlerini dikerek kıçı üstüne oturmak ma‘nâsınadır ki it oturuşu ta‘bîr olunur. Yürükler ateşte ısındıkları zamân sadr ve batınlarını ateşten müstefîd olmak üzere إقعاء suretiyle kuûd ederler. (KC, 255)

أَقْعَس: Göğsü çıkık. (Mün, 292)

اِقْعِنْسَاس: Göğsünde kanbur olmak. (Mün, 204)

أَقْعَى: Çömeldi. (Mün, 143)

إقفار: Hâlîlik. (Mün, 307)

اِقْفَحَلَ: Soğuktan büzüldü. (Mün, 206)

إِقْلَاع: Dinmek, terk etmek. (Mün, 142)

اِقْلَاع: انقطاع ma‘nâsınadır. (KC, 313)

أَقْلَف: Sünnetsiz. (Mün, 293)

اِقْمَطَرّ العقرب: Akrep tortop oldu. (Mün, 206)

اِقْمِطْرَار: قَمْطَرِير, şedîd ve mehûf olmak. (Mün, 205)

إِقْنَاع: Razı kılmak, baş kaldırmak. (Mün, 142)

إِقْوَاء: Yabanda kalmak. (Mün, 141)

أُقَيْشِر: Muğîre b. Abdillah isminde bir şair-i İslamîdir. Ukayşir lakabdır. Bunun mükebberi olan أقشر, شديد الحمرة ومنقشر اللحا ma‘nâlarınadır. (KC, 334)

إكاف: Palan. (Mün, 67)

أكبران: Ebu Bekr ile Ömer radıyallahu Teala. (Mün, 438)

إكْتَاب: Bir şey yazdırmak. (Mün, 264)

اِكْتَرَى: Kiraladı. (Mün, 171)

اِكْتِفَاء: Kabı baş aşağı kapamak. (Mün, 163)

اِكْتِلَاء: Kendini muhâfaza etmek. (Mün, 163)

أَكْتَم: Azîmü’l-batn. (Mün, 292)

اِكْتِنَاء: Künyelenmek. (Mün, 169)

اِكْتِنَاز: Etine dolu olmak. (Mün, 169)

اكتناف: Gizlenmek ma‘nâsınadır. (KC, 296)

اِكْتِنَاه: Bir şeyin künh ve hakîkatine varmak. (Mün, 169)

اِكْتِهَال: Otuz yaşını geçip kuhûlet halinde olmak, câbecâ kır sepmek, nebât uzayıp çiçeklenmek. (Mün, 170)

اكتيتاء: İmtilâ bi’l-gayz. (Mün, 524)

اكتيساء: Bir kimse kendi nefsini vasıfta mübâlağa etmek. (Mün, 424)

أَكْثَم: Vâsiü’l-batn, tok karınlı. (Mün, 292)

أَكْحَل: Sürmeli gözlü. (Mün, 291)

أَكْدَار: Zıdd-ı صفو olan كَدَر’in yâhud zıdd-ı صافى olan كَدِر’in cem‘idir. هموم ve أحزان ma‘nâsında zebanzed olmuştur. (KC, 432)

أَكْدَى: Kazar iken kazılmaz yere geldi. (Mün, 144)

إكراء: Ziyâde ve noksân ma‘nâlarına ezdâddandır. (KC, 339)

آكَف الحِمَار وأَوْكَفَه: Eşeğe palan vurdu. (Mün, 144)

اِكْفَهَرّ السحاب: Bulutlar birbirine binip sıklaştı. (Mün, 206)

آكَل: Yedirdi, yedi diye dâvâ etti. (Mün, 143)

أَكْل: Yemek. (Mün, 73)

أَكْلَف: Çil yüzlü. (Mün, 292)

أكم: قلم vezninde tepe ma‘nâsına أكمة’nin cem‘idir. أكم’in cem‘i إكام gelir. جبل ve جبال gibi. Onun da cem‘i أكم gelir. كتاب ve كتب gibi. Onun dahi cem‘i آكم gelir. عنق ve أعناق gibi. (KC, 177)

اِكْمِتَات: كميت yani hurma doru renkli olmak. (Mün, 174)

أَكْمَه: Anadan doğma kör. (Mün, 292)

اِكْهِبَاب: Kebud renk olmak. (Mün, 174)

اكوهداد: Kuş yavrsunun zakk için anasına irtiâdı. (Mün, 526)

آل: أهل. (KC, 163)

إلَّا: Yoksa. (Mün, 35)

إلَاقَة به: Hokkaya lîka koymak. (Mün, 265)

أَلَبَّ: İçlendi. (Mün, 143)

أَلْت: Eksiltmek. (Mün, 73)

اِلْتِجَاء: Sığınmak, sokulmak. (Mün, 163)

اِلْتِجَاح: Gözün siyahlığı ve bahçenin yeşilliği pek koyu olmak. (Mün, 175)

اِلْتِحَاء: Sakallanmak. (Mün, 166)

اِلْتَفَّ: Sıklaştı, sarmaş dolaş oldu. (Mün, 171)

اِلْتِفَات: Dönüp bakmak, bakınmak. (Mün, 163)

اِلْتَقَمَه الحوت: Onu büyük balık yuttu. (Mün, 171)

اِلْتَوَى: Kıvrıldı. (Mün, 171)

اِلْتِيَام: Onulmak. (Mün, 170)

إلْمام: نزول. (KC, 105) / Nüzûl ve ikâmet ma‘nâsına gelir. Fi’l-asıl bâ ile müsta‘meldir. ألم بالمكان ta‘bîr olunur ki نزل به ma‘nâsınadır. (KC, 148) / نزول ve إقامة’tir. (KC, 465) / الصحاح: والإلمام نزول ma‘nâsınadır. (KC, 398) / النزول وقد ألم به أي نزل به. نزول ve إصابة ma‘nâsınadır. (KC, 521)

أَلْمَظ: Alt dudağı beyaz at. (Mün, 175)

أَلمعيّ: Zan ve tahmini musib olan zeki. (Mün, 366) / Mütevakkidü’l-fehm demektir. Âteşin zihin ta‘bîr olunur. (KC, 92)

إله: (ج) آلهة. Mâbud. (Mün, 460)

أَلهب: أحرق. (KC, 155)

أَلْهَى: Oyalandırdı. (Mün, 143)

أَلْو: Bir hususta kusûr etmek. (Mün, 66)

أُلُوك: Risâlet ma‘nâsına قبول vezninde masdardır. (KC, 131)

أَلْوَم: Pek melûm. (Mün, 305)

إلى: Edât-ı intihâdır. من البيت إلى المكتب: Evden mektebe. من هنا إلى هنا: Buradan buraya. (Mün, 36)

أَلَيَان: Büyük kuyruklu koç. (Mün, 105)

أَلية: أذية vezninde yemin ma‘nâsınadır. (KC, 200)

إليك عنّي: Benden ırak ol. (Mün, 622)

إليك: Kendine gel, uzak ol. (Mün, 622)

أمّ القرى: Mekke. (Muk, 154)

أم حُبَيْن: Ala keler. (Mün, 344)

أَلْثَغ: Peltek. (Mün, 291)

إلْحَاح عليه: Birini bir hâcet zımnında usandırmak. (Mün, 265)

أَلَفّ: Batîü’l-kelâm. (Mün, 292)

ألف: Bin. (Mün, 437)

إلف: Hemzenin kesri ve lâmın sükunuyla yâr ve ülfettaş ma‘nâsınadır. (KC, 191)

ألف: Sohpet ve muâşeret demek olan ألفة’ten ve bâb-ı râbi‘den fi‘l-i mâzîdir. (KC, 491)

إلْفاء: Bulmak. (KC, 213, 312)

إلْفَاج: İflas. İsm-i fâili المفلج’dir. (Mün, 228)

أَلْفَى: : Buldu. (Mün, 143)

إلْقَاء: Bir şeyi atmak, bırakmak. (Mün, 265)

ألقاه في لهوات الليث: Yani onu arslanın küçük dillerine attı demektir. Alınmaz yere attı, düşürdü mevkiinde kullanılır. (Mün, 482)

أَلْقَى: Bıraktı, koydu, attı. (Mün, 143)

أَلْكَن: Dili tutuk. (Mün, 291)

ألمّ: إلمام demek olan نزول ve إقامة masdarından mâzî fiildir. يقال: ألمّ به أي نزل. (KC, 506)

أمّ قَشْعَم: Ölüm. (Muk, 154)

أُمّ: Vâlide. (Mün, 48)

أَمّ: قصد. يؤمّ. (KC, 327)

إِمَام: Muktedâ bih ma‘nâsında sıfat, yapı iskelesi ma‘nâsında isim. (Mün, 93)

أَمَانَة: Emin olup hâin olmamak, vedîa. (Mün, 97)

أماني: Hemzenin fethi ve yânın fi’l-asıl teşdîdiyle arzu ma‘nâsına olan أمنية’nin cem‘idir. قال تعالى ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾[997] (KC, 280)

أَمَة: Câriye. İsm-i tasğîri أُمَيَّة’dir. (Mün, 335) / Câriye. الأمائ (ج). (KC, 327)

اِمْتِخَاط: Sümkürmek. (Mün, 168)

اِمْتِرَاء: : Şek etmek. (Mün, 169)

اِمْتِلَاء: Dolmak. (Mün, 163)

اِمْتِيَاز: Ayrılmak. İsm-i fâili ممتاز. O ma‘nâda انمياز’dan منماز dahi تمييز’den متميز gibi ism-i fâildir. (Mün, 274)

أَمْثَل: Veznen ve ma‘nen أفضل gibidir. (KC, 184)

إِمْحَال: Belde ve bir kavim kıtlığa uğramak. İsm-i fâil ماحل’dir. (Mün, 228)

أَمَد: Âyet-i kerîmede vârid olduğu üzere gâyet-i müntehâdır. (KC, 365)

إِمْدَاد: Meded etmek, midâd yani mürekkep koymak. (Mün, 139)

اِمْذَقَرّ: Karıştı. (Mün, 207)

أَمَر: Buyurmak. (Mün, 73) / Hal ve şân ma‘nâsınadır. (KC, 86) / İş demektir. أمور (ج). (KC, 371)

امرأة ثدياء: Büyük memeli kadın. (Mün, 420)

امرأة جدّاء: Küçük memeli kadın; sütü çekilmiş, koyun, deve; kahtlı sene. (Mün, 420)

إمرأة حَصان رَزان: Afîfe ve ağırbaşlı bir hâtun. (Mün, 294)

امرأة ذات أوراك: Kıç etleri büyücek olan kadın. (Mün, 482)

امرأة عجزاء: Kıçlı kadın. (Mün, 420)

امرأة مَوْتانة الفؤاد: بليدة. (Mün, 413)

إمرار: Bir şeyi acılandırmak. (KC, 57)

أمرّان: Ziâde acı iki şey ma‘nâsına ihitiyaç ile ihtiyarlık. (Mün, 438)

إمْرَة: Bey olmak, beklemek. (Mün, 88)

أَمْرَد: Sâde rû. Bunun müennesi yoktur. (Mün, 291)

أمس: Dünkü gün. (KC, 497)

أَمْشَاج: مختلط. (Mün, 480)

أَمْضَى: Hüküm ve tenfîz etti. (Mün, 143)

اِمَّعَة: Kim ne derse ona uyan. أنا معك yani “senin ileyim” ta‘bîr inden menhuttur. ابن مسعود: لا يكونن أحدكم امعة. (Mün, 408)

أمعط: Tüyü dökülmüş olan. (ج) مُعْط. (Mün, 253)

أمقه: Alsız beyaz. (Mün, 424)

[997] en-Nisâ 4/123.

إِمْكَان: Çekirge ve kertenkele gibi haşerat yumurtlamak, bir adamı bir şeye kâdir kılmak, bir şey bir kimseye makdûr olmak. (Mün, 142)

إملاء: Söyleyip yazdırmak, imhâl ve itâle eylemek demektir. (Mün, 51)

إِمْلَاق: İhtiyaç. (Mün, 142)

إِمْلَال: Usandırmak, imlâ etmek, yani söyleyip yazdırmak. (Mün, 143)

أَمْلَكَه خَطِيبَتَه: Ona nişanlısını verdi. (Mün, 144)

أَمْلِئاء: Mütemevvil ve mu‘teber kimseler. (Muk, 49)

اِمْلِيلَاح: Tuzlulaşmak. (Mün, 197)

أمّن على دعائه: Duasına âmin dedi. (Mün, 151)

آمن: Kılmak, inanmak. (Mün, 138)

أمن: Selâmet ma‘nâsınadır. (KC, 14)

أُمَنَة: Herkese îtimad eden. (Mün, 301)

آمَنَه فيما قال: Onu sözünde tasdîk etti. (Mün, 144)

آمَنَهم من الخَوْف: Onları korkudan âmin kıldı. (Mün, 144)

أُمْنِيَة: Arzu. (Mün, 61)

أُمُّهات: Analar. Hayvan analarına hâ’sız أمّات denir. (Mün, 55)

امهيصاص: Arz mahsâ olmak yani nebâttan ve varaktan hâlî kalmak. (Mün, 551)

أُمُوَّة: Emelik, câriyelik. (Mün, 101)

أُمُومَة: Analık. (Mün, 101)

أمون: رسول vezninde kaviyyü’l-bünye olmak hasebiyle yürür iken kaymak ve tökecimekten âmin bulunan nâka ma‘nâsınadır. (KC, 53)

أُمَيْثِلَة: Misalcikler. (Mün, 340)

أَمْيَل: Omuzu çıkık. (Mün, 292)

إن في مِضَّ لسِيما: Bir şeye nâil olmada şek için kullanılır. (Mün, 127)

إن في مِضَّ لمِطْمَعًا: Bakalım demek gibi cevap vermekte tama‘ vâriddir. (Mün, 127)

إِنْ لا:إِلَّا: Yoksa. (Mün, 35)

إِنْ, لَوْ: Edât-ı şarttır. İkincisi ma‘nâ-yı farz ve takdîri tezammun etmekle birincisinden farklıdır. إن كتب: Yazar ise. لو كتب: Yazmış olsa. (Mün, 34)

إِنّ: Bilâ şüphe. (Mün, 35)

أَنْ: Edât-ı masdardır ki fiili masdar hükmünde kılar. أن يكتب: Yazmak. إلى أن يكتب: Yazıncaya kadar. لِأن يكتب: Yazmak için. (Mün, 35)

إِنْ: Zâide ve nâfiye dahi olur. لَئِنْ: إن maal yemin: Vallahi eğer. (Mün, 35)

إناء طافح: Lebriz kap. (Mün, 222)

إناء: وِعاء. (ج) آنية, cem‘ü’l-cem‘ أوَاني. آولني ve آوان demek galattır. (Mün, 460)

إِنَاخَة: Deveyi çöktürmek. (Mün, 143)

إِنَارَة: Nurlanmak. نور’un sülâsî, tef‘îl, tefa‘ul, if‘âl ve istif‘âl hep lâzımdır. (KC, 430)

أُنافِيّ: Büyük burunlu. (Mün, 360)

أنام: Halk ma‘nâsına ism-i cem‘dir. (KC, 521)

أنَب: Patlıcan. (Mün, 67)

أَنْبَأ: Haber verdi. (Mün, 143)

اِنْبِثَاق: Yarılıp çıkmak. (Mün, 162)

اِنْبَجس الماء: Su nebe‘ân edip aktı. (Mün, 162)

اِنْبِعَاث: Yerinden kımıldamak. (Mün, 161)

اِنْبِغَاء: Bir şey müteyessir olmak. (Mün, 161)

اِنْبَلَج الصبح: Sabah açıldı. (Mün, 162)

اِنْبِهَار: Solumak. (Mün, 161)

اِنْبِيَاع: Kulaçlanmak, yılan kıvrılmış iken bir şeye atılmak için açılmak. (Mün, 162)

أنت على مُجَرَّب: Sen tecrübe üzerindesin. Saçın ak mı kara mı şimdi görürsün. (Mün, 285)

اِنْتِجَاع: Hayvanı satıp yerine başkasını almak ve satılan hayvanın semenini nâfi‘ bir şeye sarf etmek. Sonra alınan hayvana fi’l-asl نافية, راجعة, رجعية denir. (Mün, 168)

اِنْتِحَار: Kendi kendisini öldürmek. (Mün, 170)

اِنْتِحَال: Başkasının eserini benimdir diye iddia etmek. (Mün, 169)

انتداب: İcâbet ve müsâraat ma‘nâlarınadır. (KC, 329)

اِنتِصَاف منه: Öç almak. (Mün, 275)

اِنْتِصَاف: Nısf olmak, insâf etmek. (Mün, 170)

اِنْتِصَاف: Yarı olmak. (Mün, 275)

اِنْتَفَخ: Şişti. (Mün, 171)

انتقام: Ukûbet ma‘nâsına olan نقمة’den افتعال’dir. (KC, 418)

اِنْتِهَاء: Nihâyete ermek, nehiy kabul etmek. (Mün, 170)

اِنْثِنَاء: İki bükülmek, mesela kılıç vurulan yere rast gelmek ve çevrilmek. (Mün, 162)

أُنْثَى: Dişi. (Mün, 114)

اِنْثِيَال: Dökülmek, boşalmak, üşüşmek. (Mün, 162)

إِنْجَاز: إخلاف’ın zıttı. (Mün, 142)

إنجاز: تعجيل ve إيفاء وعد ma‘nâsınadır. (KC, 518)

اِنْجِذَاب: Çekilip varmak, sür‘at-i seyr. (Mün, 161)

اِنْجِلَاء: Gam zâil olmak, hava açılmak. (Mün, 162)

انجلاء: انكشاف. (KC, 184)

اِنْحِدَار: Aşağılamak, aşağı inmek. (Mün, 272)

اِنْحَسَر الشعر عن رأسه: Başından saç dökülüp yeri açık kaldı. (Mün, 162)

اِنْحِطَاط: Yükseklikten sonra alçalmak. (Mün, 162)

اِنْحِنَاء: Eğilmek. (Mün, 161)

انخدع: Aldanmak. (KC, 109)

اِنْخَمَص الجُرْح: Yaranın şişi azaldı. (Mün, 163)

اِنْدِبَاغ: Deri tabaklanmak. (Mün, 162)

اِنْدِمَال: Yara ve çıban iyileşmek. (Mün, 162)

اِنْدِيَاس: Haman dövülmek. (Mün, 162)

اِنْزِرَاب: Avcı pusuya, koyun ağıla girmek. (Mün, 161)

أنزع: Başının alın tarafından iki cânibi kılsız erkek. (Mün, 420)

اِنْزِعَاج: Yerinden kopmak. (Mün, 161)

أنزل: Kondurdu. (KC, 487)

اِنْزِوَاء: Buruşmak, büzülmek, zâviyeye çekilmek. (Mün, 161)

آنَس: Buldu, gördü, bildi. (Mün, 143)

إِنْسَاء: Utandırmak. (Mün, 140)

اِنْسَابت الحية في حجرها: Yılan deliğine süzüldü. (Mün, 163)

أَنَسَاع: Deve kolanı ma'nâsına olan nûnun kesriyle telaffuz olunan نِسع'in cem'i'dir. (KC, 188)

إنسان العين: Göz bebeği. (KC, 362)

إنسان: Hayvân-ı nâtık. (Mün, 62)

إنسانية: İnsanlık. (Mün, 215)

أَنْسَأه الدَيْن: Ona olan borcunu te'hir etti. (Mün, 144)

أَنْسَاه: Ona unutturdu. (Mün, 144)

آنسة: Vahşetin zıddı olan الأُنس, الأُنُس ve الأنَسة'den müştaktır. Tîbetü'n-nefs olan kıza dahi آنسة ıtlâk olunduğu *Kâmûs*'ta mezkûrdur. (ج) أوانس وآنسات. (KC, 429)

اِنْسِجَام: Dökülmek, akıntılı olmak.(Mün, 162)

اِنْسِحَاب: Çekilip sürünmek. (Mün, 161)

اِنْسَرى عن الهمّ: Benden gâm gitti. (Mün, 163)

اِنْسَلَخ الجلد: Deri yüzüldü. (Mün, 162)

اِنْسَلَخ الشهر: Ay bitti. (Mün, 162)

آنسون: Yunânî asıl olan آنسون kelimesindeki vâvın Arapçada harf-i med olarak nasıl telaffuz olunduğu şu nazımdaki muhassene-i lafziyyede zâhir olur:

يا طبيبًا بالآنسون يداوى ... ليس ما بي يزول بالآنسون

داوني يا معذبي باسم قوم ... أي وقت ذكرتهم آنسوني

اِنْسِيَاب: Yılan gibi süzülüp gitmek. (Mün, 162)

اِنْسِيَاق: Sivrilip gitmek. (Mün, 160)

إِنْشَاب: İyileştirmek. (Mün, 143) / İliştirmek. (KC, 312)

إِنْشَاد: Şiir okumak. (Mün, 143) / Kıraat-i şiirdir. (KC, 352

أنشد: Şiir okumak demek olan إنشاد'dan mâzî fiildir. (KC, 491)

اِنْشِرَاح: : Gönül açılmak. (Mün, 159)

اِنْشَرَح الصدر: Gönül küşâde oldu. (Mün,162)

اِنْشِعَاب: Bir yoldan birkaç yol ayrılmak. (Mün, 160)

اِنْشِقَاق: Çatlamak, yarılmak. (Mün, 160)

اِنْشِوَاء: Et büryan olmak. (Mün, 162)

أَنْصِباء: Nasibler. (Muk, 50, 51)

اِنْصِبَاب: Dökülmek. (Mün, 160) / Dökülmek. Yani yukarıdan aşağıya süzülmek demektir. (KC, 510)

اِنْصِدَاع: Çatlamak. (Mün, 162)

إنضاج: Pişirmek. (Mün, 122)

إِنْطَاط: Cevr ve zulüm. (Mün, 142)

اطباخ/اِنْطباخ: Pişmek. (Mün, 122)

اِنْطِفاء: Sevinmek. (Mün, 160)

اِنْطَمَس وجهه: Yüzü billûrsuz oldu. (Mün, 162)

انطوى: Dürülmek ve devşirilmek demek olan الانطواء masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 506)

إِنْظَار: إمهال . (Mün, 143)

اِنْعِصَار: Üzüm ve limon gibi şey sıkılmak. (Mün, 162) / Sıkılmak; üzüm ve limon. (Mün, 272)

اِنْعَفَر خدّه: Yanağı toprak oldu. (Mün, 162)

إِنْغَاض: Bir şeyden taaccub tarzında baş sallamak. (Mün, 143)

أنْف: Burun. (ج) أنوف. (KC, 449)

أَنَفَة: امتناع. (Mün, 115)

اِنْفِئاء: انشقاق. (Mün, 161)

اِنْفِتَات: Ufaklanmak. (Mün, 162)

اِنْفِتَاح: Kapı açılmak. (Mün, 159)

اِنْفِجَار: Su çıkmak, sabahleyin ortalık ağarmak. (Mün, 161)

أَنْفَد المال: Malı tükendi. (Mün, 144)

أَنْفَذ: Kurtardı. (Mün, 143)

اِنْفَسَخ البيع: Satış bozuldu. (Mün, 162)

اِنْفِصَال: Ayrı düşmek. (Mün, 160)

اِنْفِضَاض: Dağılmak. (Mün, 162)

اِنفِكَاك: Sökülmek, kemik yerden oynamak. (Mün, 160)

اِنْفِلَات: Kurtulmak, sür'atle çıkmak. (Mün, 161)

انْقِدَاد: Uzunluğuna yarılmak. (Mün,162)

اِنْقِشَار: Kabuk soyulmak. (Mün, 161)

اِنْقَشَع السحاب: Bulut açıldı. (Mün, 163)

اِنْقَضّ البازي: Doğan süzüldü. (Mün, 163)

اِنْقِضَاء: İş bitmek, müddet tükenmek. (Mün, 161)

اِنْقِضَاض: Kuş süzülüp inmek, duvar yıkılmak, şihâb zuhûr etmek. (Mün, 162)

اِنْقَضى الأمر: İş bitti. (Mün, 163)

اِنْقِلَاب: Çevrilmek. (Mün, 160)

اِنْقِيَاد: Çekilip gelmek, fermanber olmak. (Mün, 160)

اِنْقِيَاس: Kıyâsa muvâfık düşmek. (Mün, 162)

إِنْكَار: İkrâr etmemek, bir hususu fenâ görmek. (Mün, 143)

أَنْكَر: Pek münker. (Mün, 305)

اِنْكِسَار: Kırılmak. (Mün, 161)

اِنْكِفَاء: Kap baş aşağı kapanmak. (Mün,160)

انكفاء: انقلاب ma‘nâsınadır ki çevrilmek ve baş aşağı kapanmaktır. (KC, 299)

اِنْمَجّت نقطة من القلم: تَرَشَّش: Kalemden bir nokta sıçradı. (Mün, 163)

أَنْمَش: Bakla kırı. (Mün, 175)

اِنْمِيَاع: Erimek, cıvımak. (Mün, 162)

اِنْمِيَاع: Erimek. (Mün, 160)

إنهاج: Sevb makûlesi eskimeye başlamak. (KC, 23)

إنْهَار البناء: Binâ göçtü. (Mün, 163)

اِنْهِضَام: Taâm hazm olunmak, meyve ağaçtan düşüp ezilmek. (Mün, 162)

انهماك: Bir şeye ced ve ikdam etmek. (KC, 17)

اِنْهَمَك في الأمر: İşe cidden koyuldu. (Mün, 162)

اِنْهِيَار: Göçmek, yer yıkılmak. (Mün,161)

اِنْوِطَاء: Durulup bükülmek. (Mün, 161)

إنَى: Pişmek, olmak, yaklaşmak, harâret kemalde bulunmak. (Mün, 84)

اِنْبِطَار: اِعْوِجَاج. (Mün, 160)

أَنِين: İnlemek. (Mün, 107)

اِنْبِيَاد: اِنْحِنَاء. (Mün, 161)

اِهْتِدَاء: Doğru yolu bulmak. (Mün, 166)

اهتزاز: تحرك ma‘nâsınadır. Fart-ı ferah ve sürûrdan kinâyedir. Şiddet-i meyl ile ruhun zahr-ı bedene tedâfüundan ileri gelir. (KC, 478)

إهدا: Hediye etmek. (KC, 351)

أَهْدَب: Çok kirpikli. (Mün, 291)

أَهْدَى: Hediye etti. (Mün, 143)

اِهْرِمَّاع: Serî‘u’l-bükâ olmak, seyirde hıffet etmek, sözü çoğaltmak manlarına olan اهرمَاع kelimesinin mîmi *Kâmus*’ta aslı gibi gösterilmiştir. Maa hâzâ ki Cevherî *Sıhâh*’ta "وأظن الميم زائدة" demiştir. (Mün, 204)

أُهُول: Teehhül etmek, mekân meskûn olmak. (Mün, 109)

أَهْيَب: Pek mehîb. (Mün, 305)

أهيف: İnce belli. (ج) هيف. (KC, 429)

أوْ: Edât-ı terdîddir. Yâhud demektir. (Mün, 35)

أوْ: Yâhud. (Mün, 35)

أوان: آوِنَة (ج). Zamân. (Mün, 460)

أوان: Zamân. (ج) آوِنَة. (Mün, 59)

أوَّاه: Ah edici. (Mün, 216)

اوب: Rücû‘. (Mün, 218)

أَوْبَق: İhlâk etti. (Mün, 143)

أوتار: Kiriş demek olan ve سفر vezninde bulunan وتر’in cem‘idir. (KC, 325)

أَوْجَل: Korku ma‘nâsına fethateyn ile olan وجل’den sıfat-ı müşebbehedir. Hatîb der ki: “Bu kelime müzekkerde أفعل’de olup da müenneste فعلاء olmayandandır. Bunun müennesi وَجِلَة olmakla وجلاء’dan güya ki istiğnâ hâsıl olmuştur. وَجِلْتُ اَوْجَلُ وآجل وَجَلاً فأنا وَجِلٌ وأَوْجَلَ قلبي من كذا أوجل" denir. أوجل ma‘nâsında olmak üzere râ ile أوجر dahi denir. (KC, 445)

أَوَد: Eğrilmek, eğrilik, çarıklık. (Mün, 82) /Fethetayn ile أول ma‘nâsınadır. (KC, 70) / أود: Ağırlık vermek, ağır gelmek. (Mün, 73)

أودع: Veda etmek ma‘nâsına olan إيداع’dandır. (KC, 372)

أَوْدَى: أعْطَى vezninde هلك ma‘nâsınadır. (KC, 313)

أَوْدَى: هالك ve nâ-bûd oldu ma‘nâsına fi‘l-i mâzîdir. (KC, 295)

أَوْرَثَه مَالاً: Ona mal bıraktı. (Mün, 144)

أَوْرَق: Yapraklandı. (Mün, 143)

اَوْرَى: صار ذا ورَى ma‘nâsınadır ki çakmaktan ateş çıkar olmak ma‘nâsında masdar-ı lâzım olan الإيراء’dan fi‘l-i mâzîdir. (KC, 417)

إوَزّ: Ördek. (Mün, 63)

أوزاع: جماعات. (Mün, 367)

أوس: Kurt. (Mün, 63)

أَوْسَط: Kelimesini bazı ehl-i lügat vasata müradif tutmuştur. Bazıları ise أوسط bir şeyin hak ortası ma‘nâsına ism-i tafdîldir demişlerdir. (Mün, 319)

أوطاس: Mekke’nin cenûbunda diyar-ı Hevâzin’de bir vadi. (Mün, 480)

أَوْعَد: Tehdîd etti. (Mün, 143)

أَوْقَع: Düşürdü, cenge koyuldu, zemme girişti. (Mün, 143)

أول: İsm-i tafdilin fiili yoktur. Aslı أأول olduğu için müennesi أولى’dır. (Mün, 309)

أَوْل: Rücû‘, siyâset. (Mün, 66)

أولاك: أولئك ma‘nâsınadır ki ism-i işâret cem‘ olan أولاء lafzı bazı kabâil lügatı üzere maksûr olmuştur. (KC, 131)

أولو: ذو’nun çoğuludur. أصحاب. (Mün, 448)

آونة: أفعلة veznindedir. Veznen ve ma‘nen زمان gibi olan أوان’ın cem‘idir. يقال فلان يصنع ذلك الأمر آونةً إذا كان يصنعه مرارًا ويدعه مرارًا. (KC, 20)

أُوِيّ: Sığınmak, me’vâya varmak. (Mün, 111)

أيّار: Mayıs. (KC, 337)

إيَالَة: Hükümet etmek. (Mün, 98)

الأيّام في مُطَرَّفِها: Yakında geçen günler. (Mün, 281)

أيّام كأباهيم القطا: Kısar-ı eyyâmı Arab ibhâm-ı katâya yani bağırtlak kuşunun baş parmağına teşbih ederek أيّام كأباهيم القطا derler. (KC, 264)

قال الشاعر:

ويوم كأباهم القطاة مزين ... إليّ صباه غالب لي باطلهه

إيتَاء: Vermek. (Mün, 140)

اِئْتِدَام /اِيتِدَام: Katık etmek. (Mün, 169)

اِئْتِزَار /اِيتِزَار: İzar yani peştamal tarzında şey kuşanmak. (Mün, 163)

اِئْتِلَاء /ايتلاء: Îlâ', taksîr, and içmek, bir işte kusur etmek. (Mün, 167)

اِئْتِمَار/اِيتِمَار: İstişare, kabul-i emr etmek. (Mün, 163)

اِئْتِمَام /اِيتِمام :اقتداء (Mün, 167)

ائتمام :اقتدام. (KC, 226)

اِئْتِمَان /اِيتِمَان: Emn ve itimâd eylemek. (Mün, 163)

اِئْتِنَاب /اِيتِنَاب: Taâmı iştihâ etmek. (Mün, 169)

اِئْتِنَاف /اِيتِنَاف :استيناف. (Mün, 167)

أيْتَنَتْ: Kadın ters doğurdu. (Mün, 139)

اِئْتِيَال /اِيتِيَال: Eyâlet yani malı ve umûr-ı raiyyeti hoşça görüp gözetmek. (Mün, 167)

إيثَار: Tercîh etmek. (Mün, 138)

إيجَاب: Vücûda getirmek. (Mün, 139)

إيحَاء: Vahyetmek. (Mün, 141)

أَيْد: Kuvvet bulmak, kuvvet. (Mün, 73)

إيدَاء إليه: Birine iyilik etmek. (Mün, 264)

إيداء: İhsân. (Mün, 141)

اِيرِيدَاد: At al renkli olmak. Misâl-i vâv olup vâv masdarında ve fi'l-i mâzîde mâ kablinin kesresi sebebiyle yâ olmuştur. (Mün, 199)

أَيْس :يَأس. (Mün, 73)

إيسار: صار ذا يسار ma'nâsınadır ki sâhib-i yesâr ve servet olmak demek olan الايسار masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 438)

إيسَاف: Eseflendirmek. (Mün, 138)

إيسَان: Aslı الوسن'dir. Kuyu insanı bayıltmak. (Mün, 144)

إيسَائَة: Kemlik etmek. (Mün, 143)

إيصَاء: Vasiyet etmek. (Mün, 141)

أيضًا: Ve bir de. (Muk, 313)

إيضَاع: Sür'atlendirmek. (Mün, 139)

إيعاد: Tehdîd ma'nâsınadır. (KC, 94)

اِيفَ الزَرْع: Ekin âfete uğramış. (Mün, 507)

إيفَاء: Vefâ edip terk-i ahd etmemek, bir kimsenin hakkını tamamen vermek. (Mün, 141)

إيفَاع: Erkek çocuk yirmi yaşına yaklaşamak. (Mün, 228)

أَيْفَع الغُلام: Oğlan boylandı. (Mün, 144)

إيقَاد: Ateş yakmak. (Mün, 139)

إيقَاظ: Uyandırmak. (Mün, 139)

إيقَان: Bir şeyi yakînen bilmek. (Mün, 139)

أَيْقَظَ: Uyandırdı. (Mün, 139)

أَيْقَنَ: Yakınen bildi. (Mün, 139)

إِيكَاء: Vika'lamak. Yani bir şeyin mesela kırbanın ağzını bağlamak. (Mün, 141)

إِيلَاء: Yemin. (Mün, 141) / عطا ma'nâsınadır. (KC, 526)

إِيلَام: Elem vermek. (Mün, 138) / Hem elem vermek ma'nâsına mehmûz hem de velîme yani düğün taâmı tertib etmek ma'nâsına misâldir. Evvelkinin mâzîsi آلَمَ ve ikincinin mâzîsi أَوْلَم'dir. (Mün, 142)

إِيمَاء: İşaret. (Mün, 141)

أَيْنَع العِنَب: Üzüm oldu. (Mün, 144)

اِيهِ: Kelime-i istizâdedir ki "Söyle (...?)", "daha ne olmuş" gibi muhatabı söyletmek ma'nâsında kullanılır. اِيهِ لله دَرُّكُنَّ فأنْتُنَّ اللَّواتي تُحْسِنَّ حِفْظَ الوِدادِ (Muk, 313)

اِيهْ: Artık yetişir söyleme. (Muk, 313)

اِيهِ: Daha söyle. (Mün, 622)

اِيْه: Sus artık yetişir. (Mün, 622)

ايْهًا: Artık yetişir söyleme. (Muk, 313)

اَيْهًا: Sus ol. (Mün, 622)

ايهمان: Bedevîlere göre sel ile azgın deve. Hadarîlere göre sel ile harîk. (Mün, 438)

(ب)

بِ: Edât-ı ilsak ve ta'diye. (Mün, 36)

بات: Ef'âl-i nâkisadan olup bir fiilin leylen vukûunu ifâdeye mahsustur. Mesela بات يرعى النجوم denir. (KC, 277) / Gecelemek ma'nâsınadır ki بيتوتة'den fi'l-i mâzîdir. (KC, 490, 509)

بَاتِر: سيف قاطع. (ج) بواتر. (KC, 413)

بارد: Soğuk şey. (Mün, 68) / Soğuk. (Mün, 289)

بارق: لامع ve متلألئ ma'nâsına ism-i fâildir. (KC, 498)

بَارِئ/ باري: Yaradan. (Mün, 217)

بَازِل: Dokuz yaşına basmış olan devedir ki tam tuvânâ olduğu zamândır. Müzekker ve müennesi müsâvîdir. Cem'i بوازل ve بزّل'dir. (KC, 53)

بازل: Sekiz yaşında deve. (ج) بُزْل. (Mün, 80)

بازى: Doğan kuşu demektir. Fârisî'de olduğu gibi iskât-ı yâ ile الباز dahi denir. (KC, 510)

بازي: Doğan dedikleri kuştur ki ebker-i tuyurdur. Yani kuşların en erkencisidir. (KC, 206)

بَازِي: Doğan. (Mün, 224)

بأساء: Şiddet. (Mün, 420)

باسم: Güler yüzlü. (Mün, 300)

باع: Kulaç. (Mün, 162)

بَاكي: Ağlayan. (ج) بُكِيّ. (Mün, 112)

بَال حمار واستبال أحمرةً: Bir eşek kaşındı birkaç eşeği de kaşındırı, mefûmunda bir meseldir. Mekruha teâvun hususunda söylenir. (Mün, 195)

بال: Hâl-i mûtad bahardır. (KC, 501)

بال: Kalb ve hal ma‘nâlarınadır. (KC, 154)

بالي: Köhne ve çürük ma‘nâsınadır. (KC, 274)

بان: Meyyâl bir fidan ismidir. (KC, 276)

بان: Zâhir oldu. (KC, 100)

باني: بناة (ج). (KC, 367)

باهلة: Bir kabile. (Mün, 347)

بَائِس: Düşkün, fakir. (Mün, 217)

بائع: Satan. (Mün, 346)

بتات: Şalcı. (Mün, 371)

بَتَّةً: Kat‘iyyen. طلّقها بتّة: Karıya talâk-ı bâit verdi. (Muk, 315)

بُتْر: أبتر'in cem‘idir ki مقطوع الذنب ve ومنقطع عن الخير ma‘nâlarınadır. (KC, 413)

بَتَم: İmtilâ olmak, yemekten bıkmak. (Mün, 81)

بَجْبَجَة: Okşamak. (Mün, 131)

بَحْث: Eşelemek. (Mün, 72)

بَحْثَرَة: تفريق. (Mün, 134)

بَخَر: Ağız kokmak. (Mün, 81)

بُخْل İmsâk-ı mal etmek. (Mün, 79)

بدء: Başlamak. (Mün, 219)

بدر: Dolgun ay ma‘nâsınadır. (KC, 182, 290) / بدور. (KC, 296)

بدرة عين: Altın çıkını. بدرة lafzı feth-i fâ ile فعلة vezninde iken cem‘i kesr-i fâ ile فعل veznindedir. Zemahşerî Nevâbiğ'de وما ما ملأ البيادر إلا البدور ملأ البدر إلا الشذور demişitir. (KC, 342) / بِدَر (ج). Altın çıkını. (Mün, 458)

بَدْرَة: بِدَر (ج). Altın çıkını. (Mün, 458)

بُدْن: Develer. (Mün, 80)

بده: بغت. (Mün, 531)

بدوّ: Zâhir olmak. (KC, 138)

بدوّ: Zuhûr. (Mün, 219)

بَدَوَان: Zulmedip haddi mütecâviz söz söylemek. (Mün, 105)

بدوي: Bâdiye nişin olan demektir. Yürük ta‘bîr olunur. (KC, 255)

بَدَوِيّ: Ehl-i bâdiye. (Mün, 359)

بَذْر: Tohum ekmek, hubûb tohumu. (Mün, 67)

بَرّ: Bânın fethi ile cem‘i برر. (KC, 92)

بِرّ: Bânın kesriyle hayır ve fazıl ma‘nâsınadır. Cem‘i إبرار. (KC, 92)

بُرّ: Buğday. (Mün, 67)

بَرّ: محسن. (Mün, 287)

بَرْء: Halk etmek. (Mün, 73)

برّادة. Karlık. (Mün, 389)

بَرَاعَة: Fazilette fâikü'l-emsâl olmak. (Mün, 97)

بَرْأَلَة: Horos boyun tüylerini kabartmak. (Mün, 131)

بَرَّانيّ: Hârici, zâhiri. (Mün, 360)

بَرْبَار: Gürültücü. (Mün, 247)

بَرَج: Gözün beyaz sevâdını bir suretle muhît olmaktır ki herhangi tarafa imâle-i nazar edilse gözün kapakları altında sevâdından bir şey asla gâib olmaya. (KC, 23)

بُرْجُمي: Bânın ve cîmin zammeleriyle مفاصل أصابع ma'nâsına olan برجم'un müfredi bulunan برجمة lafzına mensubdur. (KC, 144)

بُرْحاء الحميّ: شدة الأذى. (Mün, 421)

بُرْد: Bir nev' kumaş. (Mün, 80) / Bir nev' libas ismi. (KC, 208). / Sükun-ı râ ile bir nev' kumaştır. (KC, 280)

بَرَد: Dolu. (Mün, 44) / Fethateyn ile dolu ma'nâsıandır ki ona bulut tanesi ma'nâsına olarak حب الغمام ve حب المزن dahi derler. (KC, 277) / Fethateyn ile حب الغمام'dır ki buluttan bazen taş gibi düşüp sonra eriyen tanelerdir. Dolu ta'bîr olunur. Ona Arabîde حبّ المزن ve حبّ قرّ dahi denir. Bulut tanesi ve soğuk tanesi demektir. Soğuk ma'nâsına olan قر zamm-ı kâf ve teşdîd-i râ iledir. (KC, 279)

بَرْد: Soğuk. (Mün, 45) / Feth-i bâ ile soğuk ma'nâsınadır. (KC, 280)

بَرْدَى: Şam'da bir nehir, Hicaz'da bir dağ. (Mün, 419)

بِرْذَوْن: Esb-i Türk.

برز: ظهر ma'nâsınadır. (KC, 241)

بَرْزَخ: İki deniz arasında olan hâil, iki şey arasında olan hâciz, dünya ile âhiret arasındaki vakt-i mevtten ba'se kadar olan müddettir. (Mün, 68-69)

بَرَص: Alacalık. (KC, 212)

بُرْعُم: Gonca. (Mün, 68)

بَرْق بلا مَطَر: Yağmursuz şimşek ma'nâsına olup fiilsiz söz mefhûmundadır. (Mün, 137)

بَرْق: Şimşek. (KC, 375)

بُرْقَة: Nâmıyla Arabistan'da yüzden ziyade mevzii olduğu muzâf ileyleri ile beraber *Kâmûs*'ta mezkûrdur. (KC, 447)

بُرْقَع: Nikâb. (Mün, 45, 399) / Kâfın fethi ve zammı ile –ki bâ her halde mazmumdur- kadınların ve hayvanların yüzüne örtülen pûşîdedir. (KC, 512)

برك: Zü'l-hicce. (Mün, 342)

بِرْكَة: Havuz. (Mün, 89)

بُرْكَة: Martı. (Mün, 90)

بُرْمَةٌ أعْشَارٌ: On parça olmuş toprak tencere. (Mün, 480)

برهان: Hüccet. (KC, 52)

بَرْو: Şimşek. (KC, 253)

بَرود: Bânın fethiyle بارد ma‘nâsınadır. قال المجد: وماء بَرْد وبارد وبَرُود وبُرَاد ومبرود. (KC, 516)

بُرُوك: Deve ve tuyûr çökmek, sübût. (Mün, 109)

بُرّيّ: Buğdaycı. (Mün, 372)

بَرْي: Kalem yontmak. (Mün, 76) / Yontmak. (KC, 329)

برية: Halk. (Mün, 54)

بَرِيَّة: خلق, yaratmak ma‘nâsına olan برء’dendir. Bâri Teâla’nın mahlûkuna isim olarak hemzesine terk olunmuştur. Hemze ile برئ lafzının müennesidir. برايا (ج). (Mün, 459) / Mahlûk demektir. (KC, 100, 528) / Mahlûk demektir. برايا (ج). Metrûkü’l-hemzedir. Aslı بريئة’dir. Çünkü خلق ve إيجاد ma‘nâsına olan برء’den müştaktır. (KC, 502)

بَرِيد: İki konak arası olan mesafe. (Muk, 204)

بزّاز: Bezci, basmacı, yağlakçı. (Mün, 371)

بِزْر: Çiçek ve sebze tohumu. (Mün, 67)

بُسّ بُسّ: Hayvanı teskin etmenin ta‘bîr i. (Muk, 31)

بَس بَس: بِس بِس, Davarı çağırmanın ta‘bîr i. (Muk, 31)

بَسّ: فتّ. (Mün, 74)

بساط: كتاب vezninde keçe ve seccâde gibi yapılan şeylerin ismidir. (KC, 272)

بُسْر: Taze hurma. (Mün, 59)

بُسِرَ: وهو مبسور. Basura uğramış. (Mün, 505)

بُسُور: عبوس. (Mün, 110)

بَسِيم: Pek güler yüzlü. (Mün, 300)

بشّ: باسم . (Mün, 300)

بَشَاعَة: Bed huy ve bed taâm olmak. (Mün, 97)

بَشَامَة: Hoş râihâlı bir nev‘ ağaç ismi. O ağaçtan Arab misvak ittihaz ederler. (KC, 137)

بشر: İnsan. Vâhide, cem‘e, erkeğe ve kadına ıtlâk olunur. (Mün, 481)

بُشْرَى: Beşaret. (Mün, 114) / Beşâret gibi müjde ma‘nâsınadır. (KC, 518)

بُشْرَى: خبر سارّ ve سرور demektir. (KC, 517)

بُصَاق: Tükürük. (Mün, 94)

بصان: Rebîü’l-âhar. (Mün, 342)

بِصْرِيّ: Basralı. (Mün, 359)

بصل: Soğan. (Mün, 67)

بصير: Şâhid.[998] ﴿بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ﴾ (Mün, 410)

سبى أبو سبك لي بصيرة ... إن معي قوافيها يسيرة

بصيرة: Nefs-i insâniyyenin bir kuvvetidir ki onun makûlatta olan nef‘i basarın mahsûsatta olan nef‘i gibidir. (KC, 144)

بطّ: Kaz. (Mün, 63)

[998] el-Kıyâme 75/14.

بُطْء: جزء vezninde تأخر ma‘nâsına isimdir. (KC, 463)

بُطْآن: ما أبطأه: O ne kadar betâetli. (Mün, 621)

بِطَانَة: Astar, bir şeyin iç yüzü, velîce yani mahrem-i esrâr. (Mün, 99)

بَطَّة: Kaz. (Muk, 154)

بَطِر: Şımardı. (Muk, 167)

بَطَر: Şımarmak. (Mün, 81)

بَطْش: Bir şeyi unf ve satvet tutmaktır. Bâb-ı sânî ve evvelden müsta‘meldir. (KC, 519-520)

بَطَل: Yiğit. (Mün, 83)

بِطِّيخ: Kavun. (Mün, 59)

بطين: بعيد ma‘nâsınadır. (KC, 53)

بَعْثَرَة: استخراج, كشف, إخراج, إثارة, تقليب, تفريق. (Mün, 134)

بَعْد حَوْل: بعد سنة. (KC, 138)

بَعَد: Helâk olmak. (Mün, 81)

بُعْد: Uzaklık, helâk. (Mün, 79)

بَعْل: Koca. (Mün, 101)

بُعَيْدَة: Ondan sonraca. (Mün, 342)

بَغَّالة: Katırcılar. (Mün, 297)

بَغْثَرَة: Karmakarış olmak. (Mün, 134)

بغداد: Bağdad’ın bânîsi hulefâ-i Abbâsiyye’nin ikincileri olan Ebû Ca‘fer el-Mansûrdur. Ümeyye’nin dâru’s-saltanatı Şam olduğu gibi Abbasîlerin dâru’l-hilâfeleri Bağdad idi. Zaten Kûfe kurbunda Hâşimiyye isminde bir mahalli dâru’l-hilâfe etmişlerdi. Bağdad’ın yeri besâtinden ibaretti. Ki mahbûs olan İran padişahlarından biri orasını kendisine ihdâ olunan tavâşîye tahsîs etmiş ve o dahi bu atâyı âbidi olduğu بغ nam sanemin bereketi cümlesinden bilerek lisân-ı Fârisî üzere بغ داد demişti. Ki أعطى الصنم ma‘nâsınaydı. Ba‘dehu بعلبك gibi mürekkeb-i mezcî olarak alem-i münker oldu. Bunun için fukahâ bu ismi kerîh görürler. Mansûr onu مدينة السلام tesmiye etmiştir. Alâ kavlin بغداد, بستان العدالة ın mühaffefidir. باغ داد ma‘nâsınadır. Dâl-ı sâkinenin zâl teleffuzu dahi Fârisiyyede vâki‘ olmakla بغداذ ve âhirde nûn ile بغدان denildiği dahi vâriddir. Bağdâdîler ma‘nâsına olarak ism-i mensûbun cem‘inde البغداذة denir. (KC, 224)

بَغْضَاء: Adâvet. (Mün, 420)

بغل: Ester. (Mün, 412)

بَغَوِيّ: Bağşurlu. Merv ile Herat arasındadır. (Mün, 360)

بغي: Taleb. (KC, 523)

بغيّ: Zinakar. (Mün, 408)

بَغْي: Zulüm ve sa‘y bi’l-fesÂd etmek. (Mün, 76)

بغية: Bânın kesri ve zammıyla matlûb olan şeydir. (KC, 446)

بَقَاء: Kalmak, sonu olmamak. (Mün, 92)

بقّال: Bâyi-i bakûledir ki sebzecidir. خضري dahi denir. Beyya-ı et'ımeye بقال ta'bîri lügat-ı âmmiyedir. Sahîhi بدال'dir. (Mün, 370)

بَقْبَق الكوز في الماء: Bardak suyun içinde avaz etti. (Mün, 136)

بَقْلَة الحَمْقاء: Kesr-i râ ile رجلة dedikleridir ki semiz otudur. (Muk, 279)

بُكَا: Lafz-ı med ile telaffuz olunursa hîn-i bükâda olan savt ma'nâsına ve kasr ile telaffuz olunursa nefs-i bükâ ma'nâsına olur ki ağlamak ta'bîr olunur. (KC, 162)

بُكَاء: Ağlamak. (Mün, 94) / Ağlamak ile beraber olan savt ma'nâsınadır. Maksûr olan بكا'dan dumû' ve onun hurûcu murâd olunur. (KC, 391)

بكر: Evladın ilki demektir. Müzekker ve müenes ıtlâk olunur. هذا بكر أبويه هذه بكر أبويها. (Mün, 410)

بَكَرَة: Makara. (Mün, 398)

بَلَابِل: Hüzün ve tasa demek olan خلخال vezninde bulunan بلبال lafzının cem'idir. (KC, 402)

بلبل: (ج) بَلَابِل. (KC, 401)

بُلْبُلة: Şarab ibriği ma'nâsınadır ki kolayca nûş edilmek üzere içine şarab kondukları emzikli kap demektir. (KC, 402)

بَلَح: Ham hurma. (Mün, 59)

بَلْع: Yutmak. (Mün, 73)

بَلْقَع: Hâlî ma'nâsınadır. (KC, 363) / (ج) بلاقع. (KC, 260, 378)

بَلْهَ: Bırak ma'nâsına isim fiil emirdir. بَلْهَ ما اسْعُ: Elimden geleni bir tarafa bırak. (Muk, 317)

بَلْهَ: Terk et. (Mün, 621)

بَلْهَ: Terk ma'nâsında masdardır. (Mün, 622)

بُلْهَنِيَة: Refâhiyyet. (Mün, 53)

بُلْهَنِيَّة: سعة ve رفاهية ma'nâsınadır. (KC, 490)

بُلُوغ: وصول ma'nâsınadır. Bâb-ı evveldendir. (KC, 489)

بلى: Bânın kesr-i ve âhirindeki elifin kasr-ı ile çevirmek demektir. Bâ meftûh okunursa elif memdûd olur. (KC, 298) قال العجاج:

المرء يبليه بلاء السر بال ... كَرُّ الليالى واختلاف الأحوال

بِلَى: Bânın kesri ve elifin kasrı ile esvâb makûlesi eskimek ma'nâsınadır. (KC, 67)

بَلِي: Çevirdi. (Muk, 167)

البناء المنهدم: المنهمر. (Mün, 233)

بِنَاء: Yapı yapmak. (Mün, 92)

بنّاء: Yapıcı. (Mün, 371)

بنات آوى: Çakallar. (Mün, 451)

بنات عِرْس: Gelincikler. (Mün, 451)

بَناتُ وَرْدان: Hamam böcekleri. (Mün, 451), (Muk, 47)

بِنْت وَرْدان: Hamam böceği. (Muk, 154)

بِنْت: Kız demek. İsm-i tasğîri بُنَيَّة'dir. (Mün, 334)

بِنْصِر: Adsız parmak. (Mün, 69)

بُنُوَّة: Oğulluk. (Mün, 101)

بنى ب: دخل ب ma'nâsınadır ki günü girmek ta'bîr olunur. Arab-ı cahiliye ekseriyetle ehl-i bâdiye olmalarıyla günü girecek adam o gün gelinin üstüne bir çadır kurar ve orada günü girerdi. Binaen aleyhi sîga-i mütekellim ile بنيت عليها ta'bîri "üzerine ev binâ ettim" ma'nâsına olarak "günü girdim" demekten kinâyedir. Bu ma'nâda بنيت بها ,دخلت بها ve اعرست بها dahi denir. (KC, 106)

بنيات الطريق: الترهات. (KC, 395)

بُنْيان: Binâ etmek, binâ olunan şey. (Mün, 104)

بُهِتَ. وهو مبهوت. Tutulmuş kalmış. (Mün, 505)

بَهْجَة: Hüsün. (Mün, 87)

بهيّ: جميل. (Mün, 311)

بَوّ: Bânın fethi ve vâvın teşdîdiyle ol deve yavrusunun derisidir ki öldüğü yâhud boğazlandığı vakit yüzüp içine saman doldurarak onu deve yavrusu hey'etine koyarlar ve anası onunla oynayıp süt versin için onu gözü önüne vaz' ederler. (KC, 55) :قال قائل

إنّ الزمان زمان سو... وجميع هذا الخلق بو.

بوّاب: Kapıcı. (Mün, 371)

بوتقة: Zamm-ı bâ ve med ile pûte-i Fârisî muarrebîdir ki kuyumcuların altın ve gümüş erittikleri tâbedir. (KC, 271)

بؤس: Şiddet. (KC, 497)

بُوق: Boru, bâtıl. (Mün, 398)

بيّاب: Sucu. (Mün, 371)

بيّاع: Satıcı yani satıcılık eden. (Mün, 371)

بيّاع: Satıcı. (Mün, 346)

بَيان: Belli olmak, belli etmek. (Mün, 92)

بيت رأس: Gazze kurbunda bir kasaba ismidir ki cevdet-i hamr ile ma'rûftur. (KC, 158)

بَيْت: Hâne (ج) بُيُوت. (Mün, 110)

بَيْتُوتَة: Gecelemek, bir işi gece işlemek. (Mün, 101), (KC, 127)

بِيض: Bir mikdârın sıfatıdır ki بالنساء البيض yani beyaz tenli kadınlara demektir. (KC, 397) / Lafzı bânın kesr ve meddiyledir ki takdîren فُعْل vezninde olup أبيض ile بيضاء'nın cem'idir. Ecvef-i yâî olduğu için ??? meksûr olmuştur. أميل ve صيد ile أصيد ,شيب ile أشيب ile ميل gibi. (KC, 397) / Sakallı ve cilâlı demektir. (KC, 426)

بَيْض: Yumurta. (Mün, 58) / Feth-i bâ ile yumurta demektir. ﴿كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ﴾[999] (KC, 397)

بيطار: Dâbbe tabîbi. (Mün, 247)

[999] es-Sâffat 37/49.

بَيْطَرَة: Baytarlık, baytarlık etmek. (Mün, 132)

بَيْظ: Hasseten karınca yumurtasıdır. (Mün, 37)

بَيْع: Satmak. (Mün, 75, 260)

بِيعَة: Ma‘bed-i Nasârâ. (KC, 344)

بيقر: Rubâî mücerrede mülhak ebvâbdandır. Bir adam kavmini bâdiyeye bırakarak kendisi şehirde ikâmet ederse بيقر الرجل denir. (KC, 236)

بَيْنَ بَيْنَ: İkisi ortası. (Muk, 28)

بَيِّن: Belli. Vasatını hazf ile tahfîfi dahi vardır: البَيْن. (Mün, 288)

بين: بعد ve افتراق. (KC, 130)

بَيْنُونَة: Ayrılmak. (Mün, 101)

بئيرة: Zahîre. (Mün, 167)

بِيِّسَى: Bi-gâyet fakr ile bedhal olmak. (Mün, 117)

(ت)

تأبط شرًّا: Sâbit b. Câbir isminde ehl-i câhiliyetten bir şair-i fâtiktir. kendisini gelip bulamayanlara validesinin “kılıcı koltuğuna alıp çıktı” mealinde “şerri koltukladı” demesi تأبط شرًّا nâmıyla ma‘rûfiyetine sebeb olmuştur. (Muk, 42)

تَأْبِير النَخْل: Hurma ağacını ıslah ve telkîh etmek. (Mün, 151)

تَأْبِين: Fenalıkla yâd etmek. (Mün, 150)

تأتاء: مردد التاء. (Mün, 287)

تاح له كذا: Onun için şöyle zuhûrat oldu. (Mün, 494)

تَأَدُّب: Edeblenmek. (Mün, 176)

تَأْدِيَة: Ödemek, îsal etmek. (Mün, 147)

تَارِس: Kalkanlı. (Mün, 225)

تَأَرّى: İkâmet, teharrî. (Mün, 179)

تأْزِير الحَائِط: Duvarın eteğini azar gibi yapmak. (Mün, 151)

تاسوعات: Muharremin dokuzu. (Mün, 51, 421)

تَأْطِير: Kız kısmı bir vakit evde kalmak. (Mün, 151)

تَأْكِيل: Bir şeyi eklettin diye birinden dava etmek. (Mün, 146)

تألُّق: Lemeân etmek. Yani parıldamak. (KC, 290)

تألق: لمعان ma‘nâsına olup kemal-i zuhûr ve inkişaf ma‘nâsında müsteâr olan التألق masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 465)

تَامِر: صاحب تمر. (Mün, 224)

تأمل: أمل’in طمع ve رجا demek olan mübâlağasıdır. Bir şeye dikkat-i nazar etmek ma‘nâsınadır. (KC, 406)

تَأَمِّي: Eme yani câriye edinmek. (Mün, 179)

تَأْمِين: Âmin demek, âmin kılmak. (Mün, 146)

تَأْنِب: عنف, لوم. (Mün, 146)

تَأَنُّق: Özenmek. (Mün, 179)

تَأَهُّب: Hazırlık görmek. (Mün, 179)

تَأَوُّب: Geceleyin gelmek. (Mün, 179)

تَأَوُّه: Ah etmek, vah demek. (Mün, 179)

تَأَيُّم: İşsiz olmak, dul ve bekar kalmak. (Mün, 179)

تباطي /تَباطُؤ: Geri kalmak. (Mün, 183)

تَبالُه: Ebleh görünmek. (Mün, 186)

تبان: Samancı. (Mün, 371)

تَبايُع: Alım satım etmek. (Mün, 185)

تَبَتُّل: Hakk Teâla'ya inkıtâ' ve hâlisâne ibâdet etmek. (Mün, 179)

تبجيل: تعظيم. (KC, 208)

تَبَحْبُح: Sevinip övünmek. (Mün, 179)

تَبَحُّر: Buharlaşmak. (Mün, 176)

تَبَخْتُر: Reftar. (Mün, 201)

تِبْر: Madrûb ve meskûk olmayan altındır. (KC, 328)

تَبَرُّج: Kadın kısmı zînet ve mehâsinini ecânibe izhâr etmek. (Mün, 179) / Kadınların erkek için tezeyyün edip görünmelerinden ibarettir ki ehl-i cahiliyet kârıdır. (KC, 296)

تَبَرُّز: Abdesthaneye çıkmak. (Mün, 179)

تَبَرُّع: İstenilmeden vermek. (Mün, 179)

تَبَرْقُع: Burka' yani peçe yüzlük tutmak. (Mün, 201)

تَبَرُّؤ: Bir şeyden berî ve bîzar olmak. (Mün, 176)

تَبْرِئَة: Berî kılmak, berîdir demek. (Mün, 148)

تَبْرِيز: Emsâline fâik olmak. (Mün, 151)

تَبَسَّمَ ضاحِكًا: Kavli kıssa-i Hz. Süleyman ve nemlede vâki' ﴿تَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا﴾[1000] kavl-i kerîmi te'vîlindedir ki ibtidâen tebessüm ve intihâen dahk ettiği vakit demektir. (KC, 309)

تَبَسُّم: Sessiz gülmek. (Mün, 176) / Sessizce ve azıcık gülmek demektir. (KC, 277)

تُبَشِّر: İshak kuşu. (Mün, 54)

تَبْشِير: Müjdelemek. (Mün, 146)

تَبَضْبَص الرجل: Herif temelluk etti, yaltaklandı. (Mün, 203)

تَبَضْبَص الكَلْب: Köpek kuyruk salladı. (Mün, 203)

تَبَظْرُم: Yüzük gösterip çalım satmak. Bu masdarın sıfatı بَظْرَمِيت'tir. (Mün, 248)

تبع الشيء: Bir şeyi bir şeye tâbi kılmak ve pîri etmek demektir. (KC, 354)

تبكير: Erkenden bir yere varmak ve sür'at etmek ma'nâlarınadır. (KC, 132)

تَبَلْبَلَت الألسن: Lisânlar birbirine muhtelit oldu. Mesela kimi Arabî kimi A'cemî kimi Rûmî oldu. (Mün, 203)

تَبَلْتَع: Fesâhat tasladı. (Mün, 202)

تِبْن: Saman. (Mün, 67)

تَبَنِّي: Birini oğul edinmek. (Mün, 180)

تَبَهْلَق: Yalan attı. (Mün, 203)

[1000] en-Neml 27/19.

لما حووا الكمال كل فضيلة ... غلب الحياء عليهم فتلثموا

تَأْنِيب: تَثْرِيب. (Mün, 150)

تثقيب: Delmek. (KC, 228)

تثقيل: Ağırlık vermek demektir. (KC, 378)

تَثْنِيَة: İkilemek. (Mün, 151)

تَثْوِير: İsâre, tehyîc, kir kabartmak, bir şeyin iç yüzünden bahsetmek, çökmüş deveyi kaldırmak. (Mün, 151)

تَجَابّ: İki kimse bir birinin hemşîresini nikahlamak. (Mün, 522)

تَجَاذُب: Bir şeyi çekmek. (Mün, 182)

تَجَافَى جنبه على الفراش: Yanı döşekten uzak oldu. Yani yatıp uyumadı. (Mün, 185)

تُجاه: Karşı. (Aslı وجه'dir.) (Mün, 55)

تَجَاهُل: Bilmezliğe vurmak. (Mün, 186)

تَجَاوُز: Öteye geçmek, affetmek. (Mün, 183)

تَجْدِيد: Yenilemek. (Mün, 147)

تَجْرِبَة: تَجَارِب (ج). (Mün, 150)

تَجْرِيب: تَجَارِيب (ج). (Mün, 150)

تَجَزِّي /تَجَزُّؤ: Cüz cüz olmak. (Mün, 176)

تَجَسُّس: Haber almak. Fenâlıkta müsta'meldir. (Mün, 179)

تَجَفْجَف الثوب: Câme biraz kurudu. (Mün, 203)

تَجَلْبُب: Cilbab ta'bîr olunan geceliği giymek. (Mün, 201)

تَبَهْنُس: Reftar. (Mün, 201)

تَبَوُّء: Yurda konmak, bir yeri yurt edinmek. (Mün, 178)

تِبْيَان: Kesret-i beyân, vüzûh. (Mün, 117)

تَثْبِيب: İhlâk. (Mün, 151)

تَثْرَى: Birbiri ardınca, birer birer. (Aslı وتر'dir.) (Mün, 55)

تترى: متتابعة ma'nâsınadır. (KC, 385)

تَثْرِيب: Topraklamak, yazıyı rîklemek. (Mün, 150)

تَتَعْتَع: Kem küm etti, iyi söylemedi yâhud güç ile okudu. (Mün, 203)

تَتَوُّج: Taç giymek. (Mün, 177)

التثام: Yaşmak tutunmaktır. Harpte iltisâm etmek yani çene bağı bağlayıp ağızlarını burunlarına kadar setreylemek adeti Urban ve Çerkezlerce dahi mu'tâd-ı dilâverandır. Sebebi de tozdan sakınmak ve kendini belli etmektir. 448 tarihinde garb-ı aksâda zuhûr edip 542'de münkarız olan murâbitîn gürûhuna lisamlı yani yaşmaklı oldukları için ملثمين (mülessemin) dahi denir. Bâni-i Merâkiş olan Emîrü'l-Müslimin Yusuf b. Taşkın dahi onlardandır. Onlar fi'l-asıl sahranişin olup havanın harrından tehaffuz için yaşmak tutar olmaları bâis-i tesmiye olmuştur. Şu kıta onlar hakkında söylenmiştir: (KC, 347)

قوم لهم شرف العلى من حِمْيَرٍ... وإذا انتموا مِنْهَاجَةً فَهُمُ هُمُ

تحت راء: Terkîbinde muzâf ileyh olan راء ism-i fâil nâkıs olarak rieye yani akciğere vuran demektir. تحت رجل mefhûmundadır. يضرب رئتها Rakibin üzengi vurduğu yer karaciğer üzeri olduğundan ضرب ve تسريع'den ta'bîr i حث الأكباد kinâyedir. (KC, 327)

تَحَدُّث: Bozuştuktan sonra söz edişmek. (Mün, 185)

تحدّر: İnmek ve akmak ma'nâsınadır. (KC, 143)

تَحْدِيد: Had beyân etmek, keskinletmek. (Mün, 147)

تَحْدِير: Şişmek, kabarmak. (Mün, 150)

تَحَذْلُق: Hizâkat taslamak. Bundaki lâm زبدل ve عبدل kelimelerindeki gibi mezîddir. (Mün, 201)

تَحَرَّج: تأثّم, تحنث, Günahtan sakındı. (Mün, 181)

تَحْرِير: Hür kılmak, kul âzad etmek, yazıyı ve hesabı beyaza çekmek. (Mün, 146)

تَحَسُّر: Burulmak, bir şeye ba'de fevatihi arzu çekmek. (Mün, 175)

تَحَسُّس: Haber almak. İyilikte müsta'meldir. (Mün, 179)

تَحْسِين: Tezyîn. (Mün, 150)

تَحَكُّم: İstihzâ etmek, eğleniş tarzında söz söylemek. (Mün, 179)

تَحَلَّب فُوه: Ağzı sulandı. (Mün, 180)

تَحْلِيل/ تَحِلَّة: Helal kılmak, hülle etmek, yemini birine götürmek. (Mün, 148)

تجلّى: انكشف. (KC, 67)

تجلّى: ظهور ve انكشاف demek olan التجلي masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 417)

تجمد: Donmak, yani yaşarmamak. (KC, 36)

تجمل: Sabr-ı cemîl eyledi. (KC, 447)

تَجَنَّب: İctinaâb etti. (Mün, 180)

تَجَنُّن: İzhâr-ı cünûn etmek. (Mün, 177)

تَجَنّى: تجرم ma'nâsınadır ki birisi hakkında iddia-ı zenb etmektir. يقال: تجنى عليه إذا ادعى ذنبًا لم يفعله. (KC, 440)

تَجْوَال: Kesret-i cevelan. (Mün, 117)

تَجَوْرُب: Çorap giymek. (Mün, 202)

تُجِيب: Bir kabile ve Mısır'da bir mahalle. (Muk, 47)

تُجِيب: Bir kabile. (Mün, 54)

تَحَامُل عليه: Birine meyletmek, adâlet etmek. (Mün, 279)

تَحَامُل: Bir şeyi meşakkatle götürmek. (Mün, 279)

تحامل: Meşakkat üzerine tekellüf ma'nâsınadır. Zulüm ma'nâsına da gelir. يقال: تحامل فلان عليّ إذا لم يعدل. (KC, 171)

تَحَبُّب: Dostluk göstermek, hayvanın karnı suyla dolmak. (Mün, 176)

تَحْمِير: Birine "behey eşek" demek. (Mün, 146)

تحول: İrtihâl ma'nâsınadır ki cânib-i âhara intikaldir. (KC, 322)

تَحْوِيف: Haffeye yani kıyıya çekmek. (Mün, 147)

تَحْوِيل: Dönmek ve döndürmek ma'nâlarına masdar olduğu gibi bir sene ziraat ve bir sene terk olunan arz ma'nâsında isim dahi olur. (ج) تَحَاوِيل. (Mün, 150)

تَحِيّة: Fi'l-asıl hayat ile dua ma'nâsına olup selam vermek ma'nâsınadır. (Mün, 148)

تَحِيَّة: حياة'tan تفعلة'dir ki fi'l-asıl جعل لك حياة ma'nâsına olmak üzere حياك الله diye dua etmektir. Selam ma'nâsına şâyi'dir. (KC, 514)

تَحَيُّن: Vakit kullanmak. (Mün, 177)

تَخَافَت بالصلاة: Namazda cehr etmedi. (Mün, 186)

تَخَالَج في صدري شيء: Kalbimde bir şey depreşti, şekke düştüm. (Mün, 185)

تَخَايَرُوا بالخط: Yazı yazıp hangisi güzel diye birine gösterdiler. (Mün, 186)

تَخَرَّج: Usta çıktı. (Mün, 180)

تَخْطِئَة: Hata etti. (Mün, 148)

تخليص: إنجاء ve إنفاذ ma'nâsınadır ki kurtarmak demektir. (KC, 415)

تُخْمَة: İmtilâ, mide hastalığı. Aslı وخم'dir. (Mün, 55)

تَخْوِيَة: Secde halinde karnını oluklarından uzak tutmak. (Mün, 147)

تَخْوِيف: Havf vermek. (Mün, 147)

تَخَيُّر: İhtiyar olmak. (Mün, 177)

تَدَارُس: Yek diğere kitap okuyup ders vermek. (Mün, 278)

تَدَارُك: Birbirine erişmek demek olan bu kelime bizim lisânımıza lafzan ve ma'nen yanlış geçmiştir. ثم التدارك ta'bîr i de ثم'nin mevki'-i isti'mâlini bilmemekten neş'et etmiş galat-ı sâlistir. Sevâbı بعد الاستدراك'tır. (Mün, 183)

تَدَارُك: تلاحق, Hasseten bir cemaatin âhiri olana yetişmek, istidrâk etmek, yani fâit ve zâyi' olanı yerine götürmek, istidrâk. (Mün, 279)

تَدَارُؤ: تدافع, اختلاف. (Mün, 183)

تَدَاعَى البنيان: Binâ harap olmaya yüz tuttu. (Mün, 185)

تَدَاعَى الثوب: Câme köhneleşti. (Mün, 185)

تَدَاوى بكذا: Kendisine filan ilacı etti. (Mün, 185)

تَدَبَّر القرآن: Kur'ân'ı fikir ve mülâhaza ederek okudu. (Mün, 180)

تَدْبِيء: Bir şeyi eritip gizlemek. (Mün, 146)

تدبير: Umûrun dübr ve âkibetini düşünmek ve bir işin sonuna nükrân olmak ma'nâsınadır. (KC, 418)

تَدَثُّر: Kisveye bürünmek. İsm-i fâili متدثر olduğu gibi ibdâl ve idgâm ile مُدَّثِّر dahi denir. (Mün, 240)

تَدَخُّل: Azar azar ve yavaş yavaş girmek. (Mün, 179)

تُدْرأ: دفع. (Mün, 54)

تدلل: Nazlanmaktır. Onun da hakîkati muhibbin muhabbetine îtimâden habîbin ona ezâ ve ızhâr-ı muhâlefet eylemesidir. (KC, 419)

تَدَهْقَن: Köylü oldu. (Mün, 203)

تَدْوِيَة: Sütün ve çorbanın yüzü kaymak bağlamak. (Mün, 148)

تَدْيِين: Bir kimseyi deynine terk edip itiraz etmek. (Mün, 147)

تَذَبْذُب: İki şey arasında tereddüd. (Mün, 202)

تَذْرِفَة: Gözyaşı muttasıl akmak. (Mün, 150)

تذكار: Feth-i tâ ile mesâdir-i mübâlağadandır. (KC, 387)

تَذْكَار: Kesret-i zikr. (Mün, 117)

تَذَكُّر: Bir şeyi derhatır etmek. (Mün, 176) / Hatırlamak. (KC, 130)

تَذْكِرَة: (ج) تَذَاكِر. (Mün, 150)

تَذْكِير: (ج) تَذَاكِير. (Mün, 150)

تراث: Miras. Aslı ورس'dir. (Mün, 55)

تَرَاخِي عنه: تقاعس. (Mün, 278)

تراخي: Gerilmek. (KC, 436)

تَرَأُّس: Reîs olmak. (Mün, 176)

تَرَاصّ: Sımsıkı durmak. (Mün, 185)

تَرَاضِي: Rızalaşmak. (Mün, 184)

تَرَافُع إليه: Murâfa'aya varmak. (Mün, 279)

تَرَاكُم: Çoğalmak, birbirinin üzerine yığılmak. (Mün, 182)

تَرَامِي: Atışmak. (Mün, 184)

تَرَّانِي: Hârici. (Mün, 216)

تَرَائِي: Görünmek, iki fırka birbirini görmek. (Mün, 185)

تَرْبِيَة: Beslemek. (Mün, 147)

تَرَجْرُج: At semizlikten bılık bılık etmek. (Mün, 202)

ترجرج: تحرك ma'nâsınadır. (KC, 24)

تُرْجُمَان: Bir lisândan başka bir lisâna nakl-ı kelâm mütercim demek ise de burada mükerrir ve müfessir ma'nâsında isti'mâl olunmuştur. إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُلِّغْتَهَا ... قَدْ اَحْوَجَتْ سَمْعِي اِلَى تِرْجُمَان

Tercümenin bir ma'nâsı da îzah ve teybyîndir. ترجمان kelimesi birkaç türlü telaffuz olunur ise de zebânzed olduğu üzere tânın fethi ve cîmin zammıyla okunmaktır. (KC, 233)

تَرْجَمَة: Bir lisândan bir lisâna nakl-i kelâm etmek, îzah mâ fî'd-damîr eylemek. (Mün, 131)

تَرَح: Tasa, tasalanmak. (Mün, 80)

تَرْخِيم: Rahamlamak, mermerlemek, tavuğu yamurtaya bastırmak, hazf-ı evâhir-i kelimat yapmak. (Mün, 150)

تَرْدَاد: Kesret-i red. (Mün, 116)

تَرَدُّد: Gidip gelmek. (Mün, 176)

تَرَدَّى من الجبل: Dağdan aşağıya yuvarlandı. (Mün, 180)

تُرْس: Kalkan. (Mün, 165)

تَرَشُّش: Saçılmak, sıçramak. (Mün, 179)

تُرْعَة: Bâb ve cedvel ağzı. (Mün, 90)

تَرَعْرَع الصبيّ: Çocuk boy çekip büyüdü. (Mün, 203)

تَزْفِيء: Tezevvüc edene "بالرفاء والبنين" yani "hüsnü zindegânî üzere döllü döşlü ol" diye tebrik ve tehnie etmek. (Mün, 146)

تَزْفِئَة: Tezevvüc edene "بالرفاء والبنين" yani "hüsnü zindegânî üzere döllü döşlü ol" diye tebrik ve tehnie etmek. (Mün, 146)

تَزْقَاة: Boyunda "terkuve" ta'bîr olunan köprücük kemiğine dokunmak. (Mün, 132)

تَزْقُوَة: Köprücük kemiği. (Mün, 52)

ترقيش: تزيين. (KC, 275)

تَرِكَة: Metrûk-i meyyit. (Mün, 86)

تَرْمِيم: Onarmak. (Mün, 147)

تَرَهْوُك: Nerm ve âheste yürümek. (Mün, 202)

تَرَوُّح: Yelpâzelenmek. (Mün, 179)

تُرُوز: Sertleşmek, katılmak. (Mün, 110)

تَرَوِّي: Suya kanmak. (Mün, 180)

تَرِيش ولا تفسد ولا تَبْرى: لا تصلح ma'nâsınadır. Asıl رَيْش oka yelek geçirmek ve بَرْي yonmaktır. (KC, 511)

تريكة: Deve kuşu yumurtası. (Mün, 470)

تَزْيِئَة: Baksın diye ayna tutmak. (Mün, 151)

تَزْيِيس: Reîs etmek. (Mün, 146)

تَزَاوُج: Eşleşmek. (Mün, 185)

تَزَاوُر: Ziyaret edişmek. (Mün, 183)

تَزَمُّل: Kisveye bürünmek. İsm-i fâili متزمل olduğu gibi ibdâl ve idgâm ile مُزَّمِّل dahi denir. (Mün, 240)

تَزَنْدَق: Zındık ve bî-din oldu. (Mün, 202)

تَزَوَان: جريان vezninde masdar-ı nâkıstır. Aşmak demektir. (KC, 333)

تَزَوُّج: Evlenmek, kocaya varmak. (Mün, 177)

تَزَوُّد: Azıklanmak. (Mün, 177)

تَزَيُّن: Zînetlenmek. Fi'l-i mâzî müennes sîgası Kur'ân-ı Kerîm'de ibdâl ve idgâm ile اِزَّيَّنَتْ okunmuştur. (Mün, 176)

تزيين الرأس: Başı tıraş etmek demektir ki eski zamân âdetince zînet-i rical izâle-i şa'rda idi. Tıraşı dahi hamamda olurlar idi. (KC, 487)

تَسَابُق إليه: Bir tarafa müsâbaka ederek sektirmek. (Mün, 279)

تَسَارُع إليه: Bir cihete sür'at etmek. (Mün, 279)

تساقط: Bir şeyi birbiri arkasına düşürmek demek olan مساقطة'den fi'l-i mâzîdir. (KC, 460)

تَسْبِيح: Fi'l-asl "Sübhanallah" demek ma'nâsında masdar olan تسبيح lafzının سبحة ma'nâsında إيقاع ve تأثير demek olan توقيع kelimesinin medar-ı te'sîr olan tuğra ve sahh-ı vüzerâ ma'nâlarında isti'mâli tesmiye bi'l-masdar nev'inden bulunmuştur. (Mün, 150)

تَسْجار: Yanmak ve alevlenmek. (KC, 56)

تَسْخِيم: Karalamak, kirletmek. (Mün, 151)

تَسَرْبُل: Sirbal yani iç gömleği giymek. (Mün, 202)

تسربل: سربال yani gömlek edinmek demek olan تسربل masadrından fi'l-i mâzîdir. (KC, 328)

تَسَرْوُل: Sirval (şalvar) giymek. (Mün, 202)

تَسَرِّي: Odalık. (Mün, 177)

تِسْعَة: Dokuz. (Mün, 89)

تسعون: Doksan yâhud doksanıncı. (Mün, 448)

تَسْكِير: Göz bağlamak. (Mün, 151)

تَسَلْسَل: Zincirleme ve peyvest oldu. (Mün, 202)

تَسَلْقِي: Arkası üzere düşmek. (Mün, 202)

تَسَلَّل لواذًا: Savuşup bir tarafa sokuldu. (Mün, 180)

تَسَلُّل: انسلال, sıyrılıp kurtulmak, savuşup çıkmak. (Mün, 179)

تسلى: Kalbi bir şeyden soğutmak demek olan تسلية'ten fi'l-i mâzîdir. (KC, 515)

تَسَلِّي: Elemli şeyden soğumak. (Mün, 177)

تسليم: Selam vermek. (KC, 378)

تَسْمِيَة: Ad takmak. (Mün, 147)

تَسْمِير: Çivilemek. (KC, 357)

تَسْنِيم: Kabri hörgüçlemek. Cennette bir suyun ismi. (Mün, 150)

تَسَوُّر: Sivâr yani bilezik takınmak. (Mün, 179)

تَسْوِيَة: Beraberlemek. (Mün, 147)

تسويف: İşini sonraya bırakmaya denir. Sâhibine مسوّف derler ki "سوف أفعل" yani "yapacağım diyen" demektir. (Muk, 328)

تَسْيَار: Kesret-i seyr. (Mün, 117)

تَشَاغُل عنه: Bir şeyi bırakıp emr-i âhâra meşgul görünmek. (Mün, 279)

تَشَافَّ الشارب: İçen adam tamamiyle içip bitirdi. (Mün, 186)

تَشَاقُل: Ağır davranmak, geri kalmak. (Mün, 182)

تَشَالّ: Çolaklık göstermek. (Mün, 186)

تَشَاؤُب: Esnemek. (Mün, 183)

تَشَبُّه: Benzemeye çalışmak. (Mün, 180)

تَشَتُّت: Dağılmak. (Mün, 176)

تَشَجِّي /تَشَجُّؤ: Geğirmek. (Mün, 176)

تشريع: إشراع جناح ma'nâsınadır ki cenbelemek ve çıkıntı yapmak ta'bîr olunur. Şuarâ-ı Türk ve acemin müstezâdı bu kabildendir. متزايد dahi derler. (KC, 433-34)

تَشَعَّث رأس المسواك: Misvağın başı tel tel oldu. (Mün, 180)

تَصَابُح: Haykıraşmak. (Mün, 185)

تَصَابِي: Çocuk gibi olmak. (Mün, 186)

تَصَامّ: Sağırlık göstermek. (Mün, 186)

تَصَاوَل الفحلان: İki aygır ve iki puğur birbirine saldırdı. (Mün, 186)

تصدع: Yarılmak. (KC, 149)

تَصَدُّق: Sadaka vermek. İsm-i fâili متصدق olduğu gibi ibdâl ve idgâm ile مُصَّدِّق dahi denir. (Mün, 240)

تَصْدِيَة: El çırpmak. (Mün, 151)

تَصَرَّخ بالعطاس: Avaz ile aksırdı. (Mün, 180)

تَصْرِيج: Saruçlamak, alçılamak. (Mün, 151)

تَصَعْلَك: صُعْلُوك, fakir oldu. (Mün, 203)

تَصْفِيَة: Süzmek. (Mün, 151)

تَصَلُّف: Şarlatanlık etmek. (Mün, 180)

تَصْلِيَة: Namaz kılmak, salavat getirmek, değneği ateşe sokup doğrultmak, cez‘. (Mün, 151)

تَصَيَّف هنا: Yazı burada geçirdi. (Mün, 180)

تَضَرَّع إلى الطبيب قبل أن تمرّض: Hastalanmadan evvel tabibe niyazmend ol. Yani hâcetten mükaddem dost peydâ eyle. (Mün, 181)

تَضَعْضَع: Hor göründü. (Mün, 203)

تَضْلِيل: Dalâle nispet etme, dâll ve tebâh eylemek. (Mün, 147)

تَضَوَّر من الجوع: Açlıktan kıvrım kıvrım haykırdı. (Mün, 180)

تَطَأْطَأ لها تخطئك: Başını aşağı eğ ki hâdise isabet etmesin, mefhûmunda bir meseldir. Şerre tearuzdan nehy makâmında zikrolunur. "دع الشر يعبر" dahi denir. (Mün, 202)

تَطَأْطُؤ: Başını aşağı eğmek. (Mün, 202)

تطاول عليه العمر: Ömrü uzun oldu. (Mün, 186)

تَطَاوَل عليه: Ona itmi’nan etti. (Mün, 186)

تطاول: Uzamak ve uzun gelmek. (KC, 127)

تطرز: Tırâz ittihaz etmek ma‘nâsınadır. طراز alem-i sevbdir ki esvâbın sincef ta‘bîr olunan pervâzı olacaktır. (KC, 328)

تَطْفِيف: Alır iken ziyâde almak, verir iken eksik vermek. (Mün, 151)

تَطَلَّع إلى لقائه: Onu görmeye arzumend oldu. (Mün, 180)

تَطَوُّع: Teneffül bi’l-hayr etmek. İsm-i fâili مُتَطَوِّع olduğu gibi ibdâl ve idgâm ile مُطَّوِّع dahi denir. (Mün, 240)

تطول: تفضل وإنعام. (KC, 379)

تطويل: Uzatmak. (KC, 379)

تَطَيُّر: تشأم, mâzî mütekellimi ibdâl ve idgâm ile اِطَّيَّرنا okunmuştur. (Mün, 176)

تَطَيُّر: تَشَؤُّم: Uğursuz addetmek. (Mün, 179)

تطيين: Çamurlamak yani binâya sıva vurmak ma‘nâsınadır. (KC, 142)

التظاء: التهاب’dır. (KC, 507)

تظليل: Gölgelemek. (KC, 297)

تَعَارّ: Gece uyuyamayıp döşekte dönmek ve söylenmek. (Mün, 185)

تَعَارُج: Topallık göstermek. (Mün, 186)

تَعَاضّ: Birbirini ısırmak. (Mün, 185)

تَعَاطِي: El uzatıp almak. Bir şeyi elden ele gezdirmek. (Mün, 183)

تعاطي: تناول ve أخذ ma‘nâsınadır. (KC, 336)

تَعَاقُل: Kendisini âkil göstermek. (Mün, 186)

تَعالَ: Kelimesi bi-cemî‘-i tesârife makâm-ı da‘vet ve nidâda müsta‘meldir ki “gel” demektir. (Mün, 184)

تَعَالُم: Âlim geçinmek. (Mün, 186)

تَعَالَى: Yükseldi. Fiili makâm-ı tenzîh ve takdîste ve ismi Allah’a sıfat olarak müsta‘meldir. (Mün, 184)

تَعَالِي: Yükselmek. (Mün, 184)

تَعَامِي: Körlükten gelmek. (Mün, 186)

تعانق: Kucaklaşmak ma‘nâsınadır. (KC, 254)

تَعَاوُر: Tedâvül etmek, ûr görünmek. (Mün, 185)

تَعاوى الذئاب: Kurtlar bağrıştı. (Mün, 186)

تَعَب: Zahmet çekmek, zahmet. (Mün, 81)

تَعَثْكَل: Salkım salkım oldu. (Mün, 203)

تَعَدِّي: Haddi tecâvüz etmek. (Mün, 177)

تعرية: Eyerini ve palanını alıp hayvanı çıplak bırakmak demektir. (KC, 316)

تعريج: Bir yerde habs-i matiyye edip durmak ve dikilmektir. (KC, 399)

تَعْزِيَة: Allah sabır versin demek. (Mün, 147)

تعطُّف: إشفاق ve ترحم ma‘nâsınadır. (KC, 434)

تَعْقَاد: Kesret-i akd. (Mün, 116)

تَعَلَّمْ: Bil. (Muk, 130)

تَعَلَّمْ شِفَاءَ النَفْسِ قَهْرَ عَدُوِّها ... فبالغْ بلطف في التحيل والنكر

تَعْلِيل/ تَعِلَّة: Avutmak. (Mün, 148)

تعليل: Eğlendirmek ve oyalandırmak demektir. (KC, 279)

تَعْمِير: Ömür vermek, bir mahalli âmir yani ehil ile âbâdan etmek. (Mün, 146)

تَعَنَّتَنِي: Hatamı bulmak ve beni işkâle düşürmek için benden şey sordu. (Mün, 180)

تعويد: Adet ettirmek ve alıştırmak. عودت الكلب الصيد denir ki “köpeği ava alıştırdım” demektir. (KC, 300)

تَغَابِي: Gabî görünmek. (Mün, 186)

تَغَافُل عنه: Bir şeyden gâfil görünmek. (Mün, 279)

تَغَافَلْ كَأَنَّك واسِطِيّ: Bu bir meseldir. Menşei şöyledir: Haccâc Zâlim ehli Vâsıt'ı binâda suhre etmekle onlar firar edip mescide gurebâ meyanında uyurlar idi. Memurlar gelip "Ya Vâsıtî!" diye ettiklerinde teğâfül edip aldırmazlardı. (Mün, 188)

تركت عيادتي ونسيت بري ... وقدمًا كنت بي برًا حفيا

فما هذا التغافل؟ يا ابن عيسى ... أظنك صرت بعدي واسطيًا

تَغَافُل: Gâfil görünmek. (Mün, 186)

تَغَذْمَر: Homurdandı. (Mün, 203)

تَغْرِير/ تَغِرَّة: Nefsini veya malını tehlikeye komak, kuş uçmaya hazırlanmak, çocuk dişleri çıkmaya başlamak. (Mün, 148)

تَغَطْمَط: Boğazı tutuk olarak boğuk boğuk bağırdı. (Mün, 203)

تَغَنُّم: Bir şeyi ganîmet bilmek. (Mün, 179)

تُفّاح: Elma. (Mün, 58)

تَفَاصّ: Ödeşmek. (Mün, 185)

تَفَاهَة: تَفَه. (Mün, 97)

تَفَاوُت: Eksikli artıklı olmak. (Mün, 183)

تفايد: Birbirinden istifâde etmek. (Mün, 522)

تَفَرْعَن: Firavunlaştı. (Mün, 202)

تَفَقَّد الطير: Kuş sınıfını aradı. (Mün, 180)

تَفَكُّه: Yemiş yemek. (Mün, 180)

تَفَه: Tatsızlık, naçizlik. (Mün, 81)

تَفَؤُّل: Fal edinmek, yani bir şeyi hayır ve uğur addetmek. (Mün, 179)

تَفَيْهُق: Çok söylemek, ağzını doldura doldura söz söylemek. (Mün, 202)

التقاء ساكنين\ اجتماع ساكنين: İlm-i sarfta; iki harfin harekesiz olarak yan yana gelmesi. (Mün, 20)

تُقَاة:تقى vezninde olan هدى. احتراز ,تقوى bunun cem'idir. (Mün, 459)

تَقَاسُم: Buluşmak, hep birden yemin etmek. (Mün, 182)

تَقَاعُد: Bir şeye şürû' etmişken bırakmak. (Mün, 182)

تَقَاعَس عنه: Ondan ayak çekti, geri durdu. (Mün, 185)

تَقَايَض المتبايعان: Tebâyu' eden iki kişi birbiriyle mal trampa ettiler. (Mün, 186)

تَقَبُّل: Kabul etmek. (Mün, 179)

تَقْبِيح: Hayırdan teb'îd. (Mün, 150)

تقبيل: Öpmek. (KC, 228)

تَقْتَال: Kesret-i katl. (Mün, 117)

تقديد: Bir şeyi uzunluğuna yarmak demektir. (KC, 212)

تقذيف: Atmak ma'nâsına olan قذف'ın mübâlağasıdır. Çokça atılmış yani her vak'aya saldırılmış çok muhârabat görmüş demektir. (KC, 293)

تَقَرْمُص. Soğuktan zemliğe girmek. (Mün, 201)

تَقَرُّؤ: Tenessük, tefakkuh. (Mün, 178)

تِقْصَار/ تِقْصَارَة: Boyun bağı. (Mün, 299)

تقصير: Kısaltmak. (KC, 263)

تقطير: Bir kimseyi katarı yani yanı üstü düşürmek demek. (KC, 51)

تَقَلْسِي: Kalensüve giymek. (Mün, 202)

تقليب: Bir şeyin içini dışına çevirmek demek ise de أجفا'nın taklîbi kesret-i feth ve itbaktan ibarettir ki gözleri sıkıca açıp kapamaktır. (KC, 371)

تقليم: Tırnak kesmek demektir. Zayıf ve bî-kudrete مقلوم الأظافير denir. (KC, 293)

تَقَوِّي: Kuvvet bulmak. (Mün, 179)

تَقْوِيَة: Kuvvet vermek. (Mün, 148)

تقويم: Doğrultmak. (KC, 70)

تَقَيُّؤ: Zor ile kusmak. (Mün, 178)

تكَارَى البيت: Hâneyi kiraya verdi. (Mün, 185)

تَكَالُم: Ba'de't-tehâcir olan. (Mün, 185)

تكالم: Biriyle barışıp lakırdı etmektir. (KC, 479)

تَكَبُّر: Büyüklenmek. (Mün, 175)

تَكْدِير: Bulandırmak. (Mün, 146)

تَكْرَار: Kesret-i kerr ve hücum. تكرار kelimesi bir de تكرير ma'nâsına gelir ki mükerrer kılmaktır. (Mün, 117)

تَكِرَّة: تكرير . (Mün, 148)

تَكْرِيج: Küflenmek. (Mün, 151)

تكسر: Kırmak ma'nâsına olan كسر'in mutâvaasıdır. (KC, 9)

تِكْلَام: Kesîrü'l-kelâm. (Mün, 117)

تُكْلَان: Îtimad, istinad. Aslı وكل'dir. (Mün, 55)

تَكَلِّي: Âhir-i sufûfta durmak demektir. تكيل'den maklubdur. Çünkü son safa عُيُوق vezninde كيول denir. (Mün, 178)

إني امرؤ عاهدني خليلي ... أن لا أقوم الدهر في الكيول

تكليف: Ağır bir iş emrinden ibarettir. (KC, 135)

تَكْلِيم: Kelâm etmek, yaralamak. (Mün, 150)

تَلّ: Yatırmak, tepe. (Mün, 74)

تَلَاعُب: Oynaşmak. (Mün, 185)

تَلَافَى التقصير: Cebir noksân etti. (Mün, 185)

تَلَأْلُؤ: İnci gibi beyaz ve âbdar olmak. (Mün, 202)

تِلَاوَة: Okumak. (Mün, 98)

تلبيب: Bir adamın libâsını sadrına cem' ederek tutmak. Yani yakasını toparlayıp çekmek demektir. (KC, 210)

تَلْبِيَة: Lebbeyk demek. (Mün, 147)

تَلْتَلَة: Sarsmak, ırgalamak. (Mün, 134)

تلحف: Bir şeye bürünmektir. (KC, 254)

تلخيص: Şerh ve tebyîn ma'nâsınadır. (KC, 415)

تَلْعَاب: Kesret-i lü'b. (Mün, 117)

تَلَغْثُم: Sözde irkilmek. (Mün, 202)

تِلْقَاء: Kesret-i likâ’, buluşma, görüşme, cânib, vechet-i likâ’, mükâbele. (Mün, 117)

تِلْقَام: Azîmü’l-lokma. (Mün, 54, 117)

تَلَقَّف للأمر: İşi ağzından çıkar çıkmaz yaptı. (Mün, 180)

تَلْمَذَ لَه: Ona şâkirdlik etti. (Mün, 135)

تَلْمَذَة: Şâkirdlik etmek, şâkirdlik. (Mün, 131)

تلميذ: Şâkird. (Mün, 247)

تَلَهْوُق: Sehâvet taslamak. (Mün, 202)

تَلَهِّي: Avunmak. (Mün, 177)

تَمادى في الغيّ: Delâlette uzak gitti. (Mün, 185)

تمار: Mîre yani zahîre vermek demek olan المير masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 476)

تَمَارُض: Hastalık izhâr etmek. (Mün, 186)

تَمَالُك: Kendine mâlik olmak. (Mün, 185)

تَمَالُؤ/ تمالي: Teâvün. (Mün, 183)

تَمَاوُت: Ölüm izhâr etmek. (Mün, 187)

تَمَايَل الجلّ عن الفرس: Atın çulu sırtından ayrıldı. (Mün, 186)

تمائم: Nazar boncuğu ve nüshâ demek olan تميمة’nin cem‘idir. مناط التمائم terkîbi رقاب ma‘nâsınadır ki boyunlar demektir. (KC, 484)

تمثال: Surat. (Mün, 54)

تَمَثَّل: Birinin şiirini vakt-i münâsibde inşâd etmektir. باء harfiyle doğrudan doğruya mef‘ûl alır. (KC, 489)

تمثيل: Tasvîr ma‘nâsınadır ki bir şeyin misâlini ve sûretini çıkarmaktır. (KC, 388)

تَمَجُّس: Mecûsî olmak. (Mün, 180)

تَمَخَّخ العظم: Kemikten ilik çıkardı. (Mün, 180)

تَمَدْرَع: Yünden gömlek giydi. (Mün, 203)

تَمر: Kuru hurma. (Mün, 59)

تَمَرُّغ: Ağnamak. (Mün, 179)

تَمْرِين: Yumuşatmak, yere vurmak, bir kimseyi bir şeye alıştırmak. (Mün, 150)

تَمْزِيق: Paralamak. (Mün, 151)

تمزيق: Yırtmak, paralamak. (Mün, 285)

تَمَطُّط: تمدد, uzanmak, gerinmek. (Mün, 177)

تَمَطَّق: Dilini sakf kısma vurarak ses çıkardı. (Mün, 180)

تمطّى: تمنى vezninde ve تمدد ma‘nâsında masdardır ki gerinmek ta‘bîr olunur. “Aslı تمطط’tur” diyenlere göre تقضى البازي kabilinden olur. (KC, 256)

تَمَطِّي: Gerine gerine yürümek. (Mün, 177)

تمطي: Gerinmek demektir. (KC, 303)

تَمَعُّط: Tüy dökülmek. (Mün, 179)

تَمْكِين: Bir adamı bir şeye muktedir kılmak, teslîm-i nefs etmek. (Mün, 151)

تَمَلْمَل على فراشه: Döşekte bî-karar olup iki yana döndü. (Mün, 203)

تَمْلِئَة: Doldurmak. (Mün, 148)

تَمَنْدَل: Mendil isti‘mâl etti. (Mün, 203)

تَمَنْطَق: منطقه yani kemer bağladı. (Mün, 203)

تَمَنِّي: Arzu etmek. (Mün, 177)

تَمْوِيَة: Sulamak, sahte yaldız vurmak. (Mün, 147)

تَمِيم/ تَتِمَّة: Tamamlamak. (Mün, 148)

تميمة: İsâbet-i ayni def‘ zu‘muyla çocuklara takılan boncuktur. Tamâm-ı devâ ve şifâ îtikad olunduğu cihetle تميمة tesmiye olunmuştur. Cem‘i تمائم gelir. (KC, 11)

تَمِيمة: يتيمة vezninde nazarlık ve nüshâlık olarak takılan boncuktur. (KC, 313)

تَنَابُذ: Nakz-ı ahd edişmek. (Mün, 278)

تَنَابَزُوا بالألقاب: Birbirlerine lakap taktılar. (Mün, 186)

تَنَازُع: Bir şeyi her biri kendi cânibine çekmek. (Mün, 279)

تَنَاسَى: Unutmuş gibi durmak. (Mün, 187)

تَنَاشُد: Birbirine şiir okumak. (Mün, 278)

تَنَافُس فيه: Bir şeye rağbet edişmek.(Mün, 279)

تَنَاهُد: Nehd yani ârifâne etmek. (Mün, 185)

تناول: Bir şeye el uzatıp tutmak. (Mün, 185)

تَنَاوُم: Kendisini uyur göstermek. (Mün, 186)

تَنَائِي: Tebâüd. (Mün, 185)

تِنْبَال/ تِنْبَالَة: قصير. (Mün, 299)

تَنَبُّؤ: Yalandan da‘vâ-yı nübüvvet etmek. (Mün, 180)

تَنَبِّي: Yalandan da‘vâ-yı nübüvvet etmek. (Mün, 180)

تَنَحُّس: Tecessüs etmek, ilaç için aç durmak, Hristiyanlar perhîze girip et eklini terk etmek. (Mün, 179)

تَنَحْنُح: Öksürüp boğaz ayıtlamak. (Mün, 202)

تَنْزِيل: Kur’ân-ı Celîl’dir. (Mün, 150)

تَنَشُّف: Kurulanmak. (Mün, 179)

تَنَصُّر: Nasrânî yani Hiristiyan olmak. (Mün, 180)

تَنْضُب: Bir ağaç ismidir. (KC, 284)

تَنَطُّس: Her şeyde dikkat üzere olmak. (Mün, 179)

تَنَطُّع: Özene bezene tekellüm etmek. (Mün, 179)

تَنْعِيم: Nâim ve nerm etmek. Mekke toprağında bir mevzînin yeri. (Mün, 150)

تَنَفَّس الصُعَداء: İçini ziyâde çekti. (Mün, 180)

تَنْقَاد: Kesret-i nakd ve temyîz. (Mün, 117)

تَنْقِيَة: Ayıtlamak, temizlemek. (Mün, 151)

تنكب: Yoldan çıkmak ve bertaraf olmak. (KC, 51)

تَنَكُّر: Teğayyür etmek. (Mün, 180)

تنكيب: تحريف ma‘nâsınadır ki çevirmek demektir. (KC, 265)

تَنَهْنَه: Men‘ olup gitti. (Mün, 203)

تَنُوفَة: (ج) مفازة .تنائف. (Mün, 463)

تَنْوِيَة: Bir kimsenin ismini ta‘zîm ile anmak. (Mün, 147)

تنوير: Çiçek açmak. (KC, 250)

تَهَادِي: Hediyeleşmek. (Mün, 185)

تَهَافَت الفراش: Pervâneler ateşe düştü. (Mün, 186)

تَهَالُك عليه: Bir şeye harîsâne düşmek. (Mün, 279)

تَهَالُك: Bir şeyin üzerine düşkün olmak. (Mün, 182)

تهاوَى: تساقط ma‘nâsınadır ki düşü düşü vermek demektir. (KC, 251)

تهتان: Masdar-ı mübâlağadandır. Bâb-ı sânîden olan هتون ,هتن ve هتنان yağıp yâhud akıp dinmek ve sonra yine yağmak ve akmaktır. (KC, 408)

تَهَجَّد: Terk-i hücûd etti yani gece uykusunu bırakıp kalktı. (Mün, 180)

تَهَجِّي: Hecelemek, teallüm etmek. (Mün, 180)

تِهْذار: Göze. (Mün, 302)

تَهْذَار: Kesret-i mezr, gevezelik. (Mün, 117)

تَهَزِّي /اِسْتِهْزاء /تَهَزُّؤ (Mün, 176)

تهلل: Talâkat-ı vech yani beşâşet demek olan التهلل masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 478)

تَهْنِئَة: Tebrik etmek, henîen demek. (Mün, 148)

تهنئة: Tebrik ma‘nâsına zıdd-ı ta‘ziyedir. (KC, 370)

تَهَوُّد: Yahûdî olmak. (Mün, 180)

تَهَوَّر: Bir şeye bilâ muhâfaza saldırmak. (Mün, 180)

تهي: Tekebbür ma‘nâsınadır. (KC, 385)

تَهْيَام: Kesret-i heyman. (Mün, 117)

تَهَيُّؤ: Hazırlanmak. (Mün, 178)

تَوَاتُر: تَنَاوُش, haberler birbirini takip etmek. (Mün, 185)

تَوَائَب: Birbirinin üzerine sıçraşmak. (Mün, 185)

تَوَارى في بيته: Hânesinde gizlendi. (Mün, 185)

تَوَاضُع. Vazî‘ görünmek, alçak gönüllük etmek. (Mün, 187)

تَوَاطُؤ: İttifak. (Mün, 183)

تَوَاعُد: Vaadleşmek. (Mün, 185)

تَوَافُق: Muvâfakat. (Mün, 183)

تَوَاقَف الفريقان في القتال: Cengde iki fırka duruştular. (Mün, 186)

تَوَاكُل: Birbirine iş sipariş etmek. (Mün, 183)

تَوَاكُل: İşi birbirine bırakmak. (Mün, 279)

تَوَانى في الأمر: İşte tekâsül etti. (Mün, 185)

تَوَاهُب: Hisbeleşmek. (Mün, 185)

تَوْبَلَة: Tencereye bahar atmak. (Mün, 132)

تَوْبِيخ: Serzeniş etmek. (Mün, 146)

تَوْبِيص: Kedi köpek yavrusunun gözü açılmak. (Mün, 151)

تَوَحُّش: Mahal hâli ve ıssız olmak. (Mün, 177)

تَوْحِيد: Birlemek, Hakk Celle Âlâ'yı bir itikat etmek. Hemze ile تأحيد dahi denir. Nitekim تأكيد ve تأريخ kelimelerinde de توكيد ve توريخ denebilir. (Mün, 146)

تُؤَدَة: Teennî. (Mün, 55)

توديع: Veda etmek demektir. (KC, 256, 351, 458)

تَوْرِيَة: Çakmaktan ateş çıkarmak, bir şeyi gizlememek, bir sözü kapalıca şümullü söylemek. (Mün, 147)

تَوَسُّل: Bir sebep ile yakınlık aramak. (Mün, 177)

توسم: Emâre aramak ve teferrüs etmek. (KC, 152)

تَوَسُّم: Teferrüs etmek, im'ân-ı nazar edip bir şeyi nişanından tanımak. (Mün, 177)

تَوْصِيف: Vasıflamak, bir sıfat ve alâmet beyân etmek. (Mün, 147)

تَوَضُّؤ: Abdest almak. Hemzeyi yâya ibdâl ile suverinde تَوَضِّي demek dahi câizdir. (Mün, 176)

تَوْطِئَة: Basıp düzlemek, bast-ı mükaddeme etmek. (Mün, 148)

توطين نفس: Nefsin temhîdi ve adem-i ducretidir. (KC, 146)

تَوْطِين: Bir işe kendisini alıştırmak.(Mün, 147)

توعّد: Tehdîd. (KC, 203)

تَوَفِّي: Kabz-ı ruh etmek, bir şeyi tamamen almak. (Mün, 180)

تَوَقَّع الخير: Hayır vukuunu ümit etti. İçini ziyâde çekti. (Mün, 180)

تَوْكَاف: Kesret-i vekf. (Mün, 117)

تَوَقُّع: ummak. (Mün, 179)

تَوَلِّي: Bir ameli uhdeye almak, i'râz etmek, birini dost edinmek. (Mün, 179)

توهم: Aslı olmayan hayalden ibarettir. (KC, 504)

تَوَى: Helak. (Mün, 83)

تَيَّار: Sahile çarpan dalga. (Mün, 69)

تَيَاسُر: Sola gitmek, soldan başlamak. (Mün, 183)

تَيَامُن: Sağa gitmek, sağdan başlamak. (Mün, 183)

تيس أنصب: Dik boynuzlu teke. (Mün, 424)

تَيْس: Teke. (Mün, 62)

تَيْسِير: Teshil etmek, at hazırlamak. (Mün, 147)

تَيِّفَّة: Hîn ma'nâsınadır. (Mün, 150)

تَيَقُّظ: Uyanmak, âgah olmak. (Mün, 177)

تَيَقُّن: Bir şeyi alâ vechi'l-yakin bilmek. (Mün, 177)

تيقن: Bir şeyi yakînen bilmek. (KC, 185)

تين: İncir. (Mün, 58)

تَيْهُور: Kabaran dalga. (Mün, 69)

(ث)

ثَأْر: Kişi katilinin maktûlünü öldürmek. (Mün, 73)

ثاقبات: لامعت ma'nâsına olarak nücûmdan ibarettir. (KC, 287)

ثَائِر: Gazab ma'nâsında olduğu gibi yerden henüz çıkan çekirgeye de denir. (Mün, 224)

ثُبَة: Cemaat-i müteferrika. (Mün, 62)

ثُبُور: Helak. (Mün, 110)

ثَجّ: Akmak, akıtmak. (Mün, 74)

ثَدْي: Meme. (ج) ثُدِيّ. (Mün, 112)

ثَرَاء: Ğınâ ve kesret-i mal ma'nâsınadır. (KC, 416)

ثِرْثَاء: Göze. (Mün, 302)

ثرط: Çiriş. (Mün, 93)

ثَرْمَلَة: Sû-i ekl, döke saça yemek yemek. (Mün, 134)

ثرى: Nemnâk toprak ve toprağın iç yüzü demektir. (KC, 416)

ثرى: التراب. (KC, 388)

ثريا: İsm-i tasğîr sîgasıyla Ülker yıldızının ismidir. Mükebberi ثروى'dır ki sâhibe-i servet demektir. (KC, 415)

ثريا: Necm-i ma'rûfun ismidir ki lafz-ı ثريا müsağğardır. Mükebberi سكران'ın müennesi olan سكرى vezninde ثروى'dır. Sâhibe-i servet olan hâtun demektir. Musağğarı olan ثريا biri hâfî ve altısı celî olmak üzere yedi kevkebden müteşekkil yıldız topuna isim olmuştur. Ülker dedikleridir. Arab'da حديد البصر olan kimseleri ثريا'nın ta'yin-i efrâdıyla سُها'nın nefs-i rü'yetiyle imtihan ederlerdi. Nûr-ı dîde-yi cihân ve fahr-ı alemeynin (s.a.v.) Süreyyayı yirmi dört yıldız olmak üzere rü'yet buyurdukları *Tâcü'-arûs*'ta mezkûrdur. (KC, 249-250)

ثُرَيَّا: Ülker. (Mün, 344)

ثَطَط: Köselik. (Mün, 82)

ثُعَان: Duman. (Mün, 94)

ثَعْجَرَة: Bir şeyi dökmek. (Mün, 204)

ثَعَل: Zâid dişlilik. (Mün, 81)

ثعلب: Tilki. (Mün, 63)

ثُغَاء: Melemek. (Mün, 94)

ثَغْر: Esnânın önünde olanı yani ağızdan görüneni ma'nâsınadır. (KC, 276) / Ön dişlerdir. (KC, 498)

ثَقْب: Delmek. (Mün, 72) Asıl ma'nâsı نقب gibi delmektir. (KC, 287)

ثقة: اعتماد. (KC, 136)

ثِقَل: Ağırlık. (Mün, 84)

ثقلان: İns ile cin. (Mün, 438)

ثقيل: Ağır. (ج) ثقال. (KC, 347)

ثُكْل / ثَكْل: Veledini kaybetmek. (Mün, 80, 81)

ثُلَاث: Üçer. (Mün, 94)

ثُلاث: مثلث, ثلثة ثلثة, üçer. (Muk, 49)

ثلاثون: Otuz yâhud otuzuncu. (Mün, 448)

ثلاثيّ: Üçlü. (Mün, 360)

ثلب: من الباب الثاني معناه اللوم والعيب. (KC, 407)

ثلج: Kar yağmak. (Mün, 121)

ثَلْج: Kar. (Mün, 44)

ثلجة: Kar parçası. (KC, 44)

ثلط: Çiriş. (Mün, 93)

ثمانون: Seksen yâhud sekseninci. (Mün, 448)

ثمانية: Sekiz. (Mün, 53)

ثَمْد: ماء قليل. Sâ-i müsellese meftûh ve mîm sâkindir. (KC, 417)

ثمر: Meyve. (Mün, 58)

ثُنَاء: İkişer. (Mün, 94)

ثُناء: مَثْنَى, اثنين اثنين, ikişer. (Muk, 49)

ثُنائِيّ: İkili. (Mün, 360)

ثنى: Çevirmek. (KC, 330)

ثِنْي: أثناء (ج). Bir şeyin katı, kıvrımı. (Mün, 473)

ثنية: عقبه yani yokuş ma'nâsında قضية veznindedir. (ج) ثنايا. (KC, 219)

ثَوَاء: İkâmet. (Mün, 92)

ثواب: مقابل العقاب. (KC, 389)

ثوّب الداعي: Münâdî peyâpey nîdâ ve da'vet etti. (Mün, 151)

الثوب المفروز: Kenarı ifrizli yani saçaklanmamak için kenarına şerit çekilmiş bez. (Mün, 259)

ثَوَّب في أذأن الفجر: Sabah ezanında "الصلاة خير من النوم" dedi. (Mün, 151)

ثُوَبَاء: Esnemek hâleti. (Mün, 421)

ثُوَباء: Esnemek hali. (Mün, 51)

ثور: Bakaru vahşin erkeği. (KC, 353)

ثور: Öküz. (Mün, 406)

ثَوَرَان: Tozumak, fitne kopmak. (Mün, 105)

ثوم: Sarımsak. (Mün, 67)

ثُوُور: ثَوَرَان. (Mün, 112)

ثوى: Bir yerde ikameti uzatmak demek olan ثواء وثُوِيّ masdarlarından ve bâb-ı sânîden fi'l-i mâzîdir. (KC, 412) قال الحَرِثُ بن حِلِّزَة اليشكُريّ:

آذنتنا ببينها اسماء ... ربّ ساوٍ يملّ منه الثواء

ثوى: أقام. (KC, 388)

(ج)

جاموس: Manda. (Mün, 301)

جَانِب: Cihet. (Mün, 223)

جانحة: Kaburga kemiklerinin sadrı velyeden yerlerdir. (ج) جوانح. (KC, 340)

جانحة: ma‘nâsınadır ki iki cânibden sadrı velyeden yerlerdir. (ج) الجوانح. (KC, 391)

جاهلية جهلاء: شديدة الضلال. (Mün, 420)

جاهلية: Cahillik. (Mün, 215)

جُبَار: هدر. (KC, 476)

جِبَال: Dağlar. (Mün, 93)

جَبَان: Korkaklık. (Mün, 92)

جَبَانَة: Korkkalık. (Mün, 96)

جِبَاوَة: Cem‘-i mal ve haraç etmek, tahsildarlık. (Mün, 98)

جباوة/جِبَايَة: Câbîlik, tahsildarlık. (Mün, 77) / Cem‘-i mal ve haraç etmek, tahsildarlık. Cem‘-i mal ve haraç etmek, tahsildarlık. (Mün, 98)

جُبْجُبِيَّة: İşkembe çorbası. (Mün, 367)

جَبْخ: Aşık atmak. (Mün, 73)

بَجَلْ: Evet ma‘nâsına harf, yetişir ma‘nâsına isim fiil emirdir. (Muk, 315)

الجبن المسوس: Kurtlanmış peynir. (Mün, 259)

جُبْن: Korkaklık, peynir. (Mün, 80) / Peynir. (Mün, 45), (Muk, 144)

جاء يضرب أَرْدَيْهِ/ اسدريه/ اصدريه: Bir iş görmeden geldi, demek mevkiinde kollarını sallayarak geldi. (Mün, 482)

جاء: Geldi. (Mün, 184)

جَابِي: Çekirge. (Mün, 224)

جاثليق: Despot. (Mün, 470)

جاثوم: Uykuda basan ağırlık. (Mün, 301)

جَاثِي: Diz çökenler. (ج) جُثِيّ. (Mün, 112)

جاحِظ: Lokma göz. (Mün, 54)

جاد: جود يجود. masdarından كرم ma‘nâsınadır. (KC, 434)

جآذر: حناجر vezninde olup bakar-ı vahşiye buzağısı demek olan جؤذر lafzının –ki cîmin zammı ve zellin fethi iledir- cem‘idir. Eş‘âr-ı Fârisiyye terkibde güzel gözlüler âhûya ve eş‘âr-ı Arabiyyede bakaru vahşiyeye teşbîh olunur. (KC, 45)

جاش: غليان ve غثيان ma‘nâlarına olan ve Sâhib-i *Kâmûs*’un ifadesine göre جشوء ile de mürâdif bulunan الجيش masdarından ve bâb-ı sâlistendir. (KC, 350) وفي الأساس: إذا رأى طرّة من الحرب نشأت, جاشت نفسه وجشأت. قال ذو الرمة:

تجيش إليّ النفس في كل دمنة ... لمىّ ويرتاح الفؤاد المشوق

جَالَسَه: Ona hemnişin oldu. (Mün, 158)

جام: Kadeh ma‘nâsına da müsta‘meldir. *Kâmûs*’ta gümüş kap ile tefsîr olunup cem‘i جامات, أجوام ve أجؤم ve جوم gelir denilmiştir. (KC, 386)

جبهة الأسد: Arabların ilm-i envâ‘ tecrübeleri icâbınca nüzûl-ı matara dâll olan dört kevkeb ismidir. (KC, 222)

جَبْهَة: Alın. (Mün, 452)

جبين: Şafak. (Mün, 433)

جثام: Uykuda basan ağırlık. (Mün, 301)

جَثَّامَة: بليد. (Mün, 301)

جثمان: عثمان vezninde cisim ma‘nâsınadır. (KC, 84)

جُثُوّ: Diz çökmek. (Mün, 111)

جُثُوم: Çöküp oturmak. (Mün, 109)

جَثْي/ جُثُوّ: Diz çökmek. (Mün, 77)

جحجاح: Seyyid zî şân ma‘nâsınadır. (KC, 124)

جحش/جحشة: Sıpa. (Mün, 412)

جَحْفَل: Ceyş-i azîm. (Mün, 45)

جحفلة: Atın, esterin ve hımârın dudağı. (Mün, 396)

جَحْمَرِش: Pirezen. (Mün, 44)

جحمظ: Lokma göz. (Mün, 54)

جحنفل: İri dudaklı. (Mün, 54)

جحود: دخول vezninde masdardır ki bir şeyi ‘an ilmin inkardır. قال تعالى "وجحدوا بها واستيقنتها انفسهم" يقال: جحده حقه وبحقه. (KC, 427)

جَحِيم: Cehennem. (Mün, 108, 427)

جَدّ: Baht ve tâli‘ ma‘nâsınadır. (KC, 52)

جَدّ: Hazz ve bahttır. Pederin pederi ma‘nâsına şâyi‘dir. (KC, 339)

جِدّ: Kesr-i cîm ile هزل’in zıddıdır. (KC, 520)

جَدّ: Sür‘at etmek. (KC, 188)

جُدَّ: هوه مجدود. Bedbaht olmuş. (Mün, 506)

جُدَاء: Hâsılı darb. ثلاثة في ثلاثة جداء ذلك تسعة. (Mün, 94)

جَدْب: Kıtlık. (KC, 89)

جِدَة: Zenginliktir. (KC, 342)

جُدِرَ: وهو مجدور. Çiçek çıkarmış. (Mün, 505)

جُدَرِيّ: Çiçek illeti. (Mün, 366)

جدول: Nehr-i sağîr ma‘nâsınadır. (ج) جَدَاوِل. (KC, 429)

جدوى: فتوى vezninde نفع ve عطا ma‘nâlarınadır. (KC, 461)

جَدْي: Oğlak. Bürûc-ı şitâiyyenin ilki olan جدي burcudur ki kânûn-ı evvelde şems ona tehevvül etmekle şitâ başlamış olur. (KC, 338)

جديدان: Leyl ile nehâr. (Mün, 438)

جَدِير: لَائِق. (Mün, 107)

جذع: Fethateyn ile حديث السنّ ma‘nâsınadır ki جذوعة hayvânatta olan yaş küçüklüğüdür. Hiddet ve şiddeti cihetiyle dehre dahi جذع derler. Bunlar zel-i mu‘ceme ile olup bu vezinde zeyn ile جزع adem-i sabır ma‘nâsınadır. (KC, 144)

جَرَيَان: Akmak, koşmak. (Mün, 105)

جَرِيب: Dönüm; جَرِيبٌ كَرْمًا: Bir dönüm bağ. (Muk, 231)

جِرْيَة: Akıntı. (Mün, 69)

جِرِّيَّة: Havsala. (Mün, 53)

جريح: مجروح. (Mün, 299)

جَرِيد: Yapraksız hurma dalı değnek. (Mün, 108)

جرير: Cinâyet. (KC, 30)

جِرْيَال/جَرْيَلَة: Duvarı yaldızlamak. (Mün, 133)

جزاءً كجزاء سنمار: Sinimmar bir mimar-ı Rûmî ismidir ki Irak'ta Ekâsira cânibinden emir-i Arab olan Nu'man Ekber ta'bîr olunan Nu'man b. İmruü'l-Kays'a Kûfe haricinde (خورنق) dedikleri kasrı bina etmiştir. Kasr mezkûr Nu'man'ı pek memnûn ve mahzûz etmiş olduğundan başka birine daha böyle bir köşk yapmasın diye mimarı olan Sinimmar'ı bâlâ-yı bâmdan atarak ilhak etmiştir. Bî-çare Sinimmar'a hüsn-i sanatı sû-i sanî'i mûceb olarak bu hal beyne'l-Arab şöhret bulmakla جزائه جزاء سنمار demek darb-ı mesel olmuştur. (KC, 29)

جَزَاء: Kaza, fiil ve a'mâle mükâbele. (Mün, 92)

جُزْأَة: Sap. (Mün, 397)

جَزَر: Havuç. (Mün, 67)

جزع: Cîmin fethi zânın sükûnuyla mühre-i Yemenî ismidir ki Yemen'de çıkar siyahlı beyazlı bir nev' boncuktur. (KC, 228)

وفي حديث علي رضي الله تعالى عنه: أسلم والله أبو بكر وأنا جذعمة. أي صغير وأصله جذع فالميم زائدة كما في الصحاح. (Mün, 54) .صغير :جذعمة

جرّ: Çekmek. (KC, 414)

جِراحَة: Kesr-i cîm ile yara demektir. (KC, 475)

جُرَامَة: Hurma kesilirken düşeni. (Mün, 95)

جُرْبُز: Sâhib-i cerbeze. (Mün, 247)

جرجر: Sislendi. (KC, 237)

جِرْجِير: Tere. (Mün, 67)

جِرْدَحَل: İri deve. (Mün, 44)

جُرَذ: Bir nev' fare. (Mün, 45)

جُرْشُع: عظيم. جراشع (ج). (KC, 176)

جِرِشَّى: Ruh. (Mün, 419)

جِرِشَّى: فِعِلَّى vezninde nefis ve ruh ma'nâsınadır. (KC, 26)

جَرْع: جذب vezninde شرب ma'nâsına masdardır. (KC, 157)

جَرْعاء: Nebâttan hâli olan düz ve kumsal yer. (KC, 43)

جُرْعَة: Bir yudum su. (Mün, 59)

جَرْمَزَة. Bir köşeye toplanmak. (Mün, 204)

جُرْو: Enik. (Mün, 65); جِرْو: Kedi ve köpek yavrusu. (Mün, 63)

جرى: ظهر ma'nâsınadır. (KC, 287) / Akmak ve koşmak ma'nâlarına gelir. (KC, 499)

جَرْي: Oğlak. (Mün, 63)

جزع: Musîbete sabretmeyip zârî kılmaktır. (KC, 375)

جزع: صبر'ın zıddıdır. (KC, 92)

جِزَى. Cizyeler. (Mün, 85)

جشأ: Bâb-ı sâlistendir. Masdarı olan الجشوء ki قعود veznindedir. Nefsin hüzünden veya fez'inden nâşi kabarıp kalkmasıdır. (KC, 350)

جُشاء: Geğirti. (Mün, 51)

جُعْبَة: Ok kuburu. (Mün, 90)

جُعُودَة: Saç kıvırcıklığı. (Mün, 101)

جفان: صحاف الطعام. (KC, 414)

جفن: Göz kapağı demektir. (ج) أجفان. (KC, 357, 371)

جَفَنَات: Sükûn-ı fâ ile okunan ve kavata gibi geniş kap demek olan الجفنة'nin cem'idir. (KC, 352)

جُفُون: Göz kapağı ma'nâsına olan جفن kelimesinin cem'idir. (KC, 269) / العيون. (KC, 414)

جلّ نصر عن الحمد وترفع شأنه: استغنى عن الحمد وترفع شأنه عنه demektir. (KC, 417)

جلّ: Bâb-ı sânîdendir. Celâlet ve istikbar etti demektir. (KC, 326)

جلا: Ya ظهر ma'nâsına lazım yâhud كشف ma'nâsına müteaddîdir. Zâhirü'ş-şan olan meşhûr kimse hakkında Arab هو ابن جلا derler. (KC, 219)

جِلَاء: صقل ma'nâsınadır ki pas açmaktır. جلوت السيف جلاءً أي صقلته. (KC, 521)

جلال: Azâmet ma'nâsınadır. (KC, 502)

جِلَال: Hayvan çulu demek olan جُلّ lafzının cem'idir. (KC, 512)

جلائل: عظائم ma'nâsınadır ki zâhiren cem'i جليلة'dir. Velakin *Kâmûs*'ta جُلال ve جليل ma'nâsına olan عظيم lafızlarının cem'i جلائل diye gösterilmiştir. (KC, 433)

جُلُبّان: Purçak. (Mün, 67)

جِلْفَاط: Kalafatçı. (Mün, 247)

جَلْفَق: Tırabzan. (Mün, 45)

جَلَنْبَلَق: Büyük kapının açılıp kapanma sesi. (Muk, 31)

جُلُوس: Yatmaktan oturmak. (Mün, 109)

جليد: Kırağı. (Mün, 68)

جمّ: Cîmin fethi ve mîmin teşdîdiyle كثير ma'nâsınadır. (KC, 236)

جَمَاد: Bî-hayat ma'nâsınadır. (KC, 100)

جمّال: Deveci. (Mün, 371)

جَمَال: Güzellik. (Mün, 92) / Halkan ve hulkan olan güzelliktir. (KC, 514)

جَمَّالة: Deveciler. (Mün, 297)

جَمَد: Buz. (Mün, 44)

جَمْر: Ateş közüdür. (KC, 516)

جَمْع اليدين: Kolları bağlı bulunmak. (KC, 480)

الجمل الصائل: Salan deve. (Mün, 222)

جَمَل: Erkek deve, kalın ip. (Mün, 83)

جَمَل: Hilâfet-i Hazret-i murtazâhu (fî senet-i 36) vuku bulmuş bir vak´anın ismidir ki Hazreti Ayşe'nin rükûbü için iştirâ olunan "Asker" nam cemele yani erkek deveye izâfetle وقعة الجمل diye ma'ruftur. (Muk, 198)

جمود عين: Gözün donukluğu ma'nâsında kasvet-i kalpten yani yürek katılığından kinâyedir. (KC, 37)

جمود كفّ: Elin donukluğu ma'nâsında bahilden kinayedir. (KC, 37)

جميع: مجتمعين ma'nâsınadır. (KC, 408)

جُمَيْل: Bülbül. (Mün, 343)

جميل: إحسان ma'nâsınadır. (KC, 526)

جُنَّ: وهو مجنون. Çıldırmış. (Mün, 506)

جنّ: اشتدّ.[1001] ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ﴾ âyetinde أظلم ma'nâsınadır. (KC, 164)

جناح: Kanat. (ج) أَجْنِحَة. (KC, 411)

جُنُب: Şer'an gayr-ı tâhir olup yıkanması veyâhud teyemmüm etmesi lazım gelen kişi. (Mün, 287)

جُنِبَ: وهو مجنوب. Zâtü'l-cenbe uğramış. (Mün, 505)

جنة: جنان (ج). (KC, 280)

جند: Asker. (KC, 78)

جُنْدُب: Çekirge. (Mün, 44)

جندل: حجارة ma'nâsınadır ki taşlar demektir. (KC, 43)

جنن: Çıldırtmak. (KC, 440)

جنيب: مجنوب مستتبع ma'nâsınadır ki birine tâien tâbi' olup gidendir. (KC, 84)

جنيبة: Yedek. (Mün, 412)

جهام: Yağmursuz olan buluttur. (KC, 465)

جهام: السحاب الذي لا ماء فيه. (KC, 432)

جِهْبِذ: جهابذة (ج). Nekkâd. (Mün, 468)

جِهْوَار/جَهْوَرَة: Cehr-i savt etmek. (Mün, 133)

جهامة /جهومة: Yüzün devrik çirkinliği. (Mün, 283)

جَوّ: Yer ile gök arası. (Mün, 68)

جُوَار: Komşuluk. (Mün, 156)

جُؤَار: Sığır ve manda bağırmak, tezarru'. (Mün, 93)

جِوَار: مُجَاوَرَة. (Mün, 156)

جوارش: هاضوم Mideyi takviye için alınan ilaç. (Mün, 50)

جَوَاز: Birbiri geçmek, câiz ve nâfiz olmak. (Mün, 92)

جُوالَق: جُوالِق (ج). Çuval. (Mün, 465)

جُوَّانِي: Dâhilî. (Mün, 216) / Dâhilî, bâtınî. (Mün, 360)

جَوْب: قطع (Mün, 75)

جَوْد: Feth-i cîm ile iri taneli yağmurdur. (KC, 364)

جَوْزاء: صحراء vezninde bir nice kevâkib-i müctemeadır ki mahall-i semâvâtın sekizinci katıdır. (KC, 182)

جَوْع: Acıkmak. (Mün, 119)

[1001] el-En'âm 6/76.

جُوع: Açlık. (Mün, 119)

جَوْعان: Aç. Müennesi جَوْعَى (Mün, 290)

جَوَى: Yürek yanmak. (Mün, 83) / Hurkat-i kalp ma‘nâsınadır ki kalp yangınlığıdır. هوى veznindendir. (KC, 391)

جوِي: Yânın sükûnuyladır ki فَعِل veznindedir. Hevâ-yı bâtın, hüzün, hurkat, şiddet-i vecd ma‘nâlarına olan ve فتى vezninde bulunan الجوى masdarından sıfat-ı müşebbehedir. Masdarı olan جوى saıfat dahi olur. Tasrîfi bâb-ı râbi‘dendir. قال المجد: جَوِيَ جَوىً فهو جَوٍ وجَوىً وصف بالمصدر. (KC, 434)

جياد: Cem‘-i جواد’dır ki güzel ve güzîde atlardır. (KC, 356)

جيحان: Ceyhan suyu. (Mün, 362)

جيحون: Âmûye. (Mün, 362)

جِيدَ (جُوادًا): وهو مجود. Susamış.

جَيْش أَرْعَن: Fazlalı asker. (Mün, 309)

جِيفة: الميتة: Lâşe. (Mün, 67)

جيئ: Gelmek. (Mün, 219)

(ح)

حاج: (ج) حُجّ. (Mün, 80)

حَاجّ: حجيج.(Mün, 108)

حاجب: Kaş. (KC, 23)

حاجب: Kaş. (Mün, 224), (KC, 452) / مانع. Selefte Dâru’s-seâde ağası makâmında mukarreb-i sultân olan kimse huzûr-ı mülûka mâni‘-i dühûl olmak memuriyetini hâiz olduğu cihetle حاجب الدولة tesmiye olunur idi. (KC, 86) / بوّاب ma‘nâsınadır. Eskiden mülûk ve selâtinin dâru’s-seâde ağası gibi mensıblı kapı ağalarına ıtlâk olunur idi. (KC, 174)

حَاجَه: Ona hüccet ve delil ile galebeye çalıştı. (Mün, 158)

حادِث: منكر غير معتاد ma‘nâsına olarak emr-i azîm ve şedâid-i dehr demektir. (KC, 171)

حادي: Birinci. (Mün, 220)

حار: Şaşmak yani matlûba mevsıl-i tariki bulamamak demek olan حيرة’ten ve bâb-ı râbi‘den fi‘l-i mâzîdir.(KC, 456)

حارّ: Sıcak şey. (Mün, 68) / Sıcak. (Mün, 289)

حاسر: Başı açık. (KC, 147)

حاصّة: İllet ismidir. داء الثعلب denir. Türkçemizde saçkıran ta‘bîr olunur. (KC, 501)

حَاضُورَاء: Bir su. (Mün, 421)

حافظ عليه: Onu görüp gözetti. (Mün, 158)

حَاقّ: Bir şeyin tam ortası. (Mün, 224)

حال: Âkibet gibi inde’l-ıtlâk حال حسنة ma‘nâsına mahmûldur. (KC, 351)

حام: يحوم. Duran ma‘nâsına olan حَوَمان masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 15)

حامض: Ekşi. (Mün, 289)

الحامي الحقيقة: Hûyişâvendini himâye eden. (Mün, 293)

الحامي الذمار: Irz ve namusunu himâye eden. (Mün, 293)

حاول: قصد ve طلب ma‘nâsına محاولة’dendir. (KC, 347)

حاوِياء: Bağırsak. (Mün, 51, 421)

حَائِط: Duvar (ج) حِيطَان, bostan (ج) حَوَائِط. (Mün, 103)

حائك: Culah. (Mün, 372)

حَبّ. Dâne. (ج) حُبُوب. (Mün, 110)

حَبَاب: يَعْلُول. (Mün, 92)

حباحب: Ateş böceği. (Mün, 465)

حُبَارى: Toy kuşu. İsm-i tasğîri حُبَيْرَى’ veya حُبَيِّر’dir. (Mün, 328)

حِبَالَة: Tuzak. (Mün, 99) / Ağ. (Mün, 398)

حَبَب: طلب vezninde dişlerin tenaddudu yani hemvar olmasıdır. (KC, 279)

حُبِرَ جلده: Dayak yemiş yeri kalmış. (Mün, 505)

حِبْر: Merkep. (Mün, 45)

حبرية: الكبر. (KC, 390)

حبشة: Habeşistan. (Mün, 362)

حَبَطْقِطِق: Atın dört nal avazı. (Muk, 31)

حَبَل: Gebelik. (Mün, 81)

حُبْلَى: Gebe. (Mün, 287)

حبنطى: قصير وبطين ودميم yani hem kısa hem şiş karınlı hem de çirkin yüzlü. (Mün, 422)

حَتّ: Silkmek, sıyırmak. (Mün, 74)

حتف: Veznen ve ma‘nen موت gibi olup ضرب ve قتل gibi fi‘l-i âhar ile ölmeyerek vefat eden kimse hakkında مات حتف أنفه denir ki cerh ve katl gibi bir hâdise görmeyerek öldü demektir. İnde’l-Arab memdûh olan mevt mevt-i ahmerdir ki kavgada olan ölümdür. (KC, 240)

حتف: موت ma‘nâsınadır. (KC, 392)

حُثَالَة: Moloz. (Mün, 95)

حِجّ: Hacılık. (Mün, 119)

حَجّ: Ziyaret-i Kabe. (Mün, 74) / Ziyaret-i Kabe etmek. "حج البيت" âyetinde masdar olan "حج" hâ’nın fethi ve kesri ile kıraat olunmuştur. (Mün, 119)

حجج: Kesr-i hâ ile Kur’ân-ı Kerîm’de vârid olduğu üzere seneler demektir. (KC, 408)

حجر عائر: Râmîsi ma‘lûm olmayan taş. (Mün, 293)

حَجَر: Taş. (KC, 443)

حِجْر: رَمَكة. (Mün, 412)

حُجْزَة: Uçkurluk. (Mün, 90)

حجل: حِجْلَى (ج). Keklik. (Mün, 417)

حَجَلَان: Bir ayak üzere yürümek. (Mün, 104)

حد السيف: Kılıcın keskin yeridir. Umur-ı sa‘be için müstear olmakta câizdir. (KC, 443)

حَدّ: فصل ve حاجز ma‘nâsınadır. حد سيف seyfin ağzıdır. (KC, 520)

حُدَّ: وهو محظوظ. Nikbaht olmuş. (Mün, 506)

حُدَاء: Develeri tesrî‘ için söylenen nâme. (Mün, 220)

حدّاد: Demirci. (Mün, 371)

حِدَادَة: Demircilik. (Mün, 99)

حِدَّة: Keskinlik. (Mün, 88)

حدث الزمان: نوائب دهر ma‘nâsınadır ki zamânın şedâid ve mesâibidir. (KC, 384)

حِدْثَان: İbtidâ-i emr, hâdise-i dehr. (Mün, 103)

حَدْر: Kıraatten sür‘at etmek. (Mün, 73)

حدقة: Gözde olan sevâd-ı a‘zamdır. (KC, 381)

حَدْوَى: عطية ma‘nâsınadır ki دعوى veznindedir. (KC, 475)

حُدَيَّا: مبارز ,منازع Bir veche mügâlebe ve muâraza. (Mün, 344)

الحديث الغَثّ: Mühim olmayan söz. (Mün, 293)

حديقة مكللة: Ezhâr ile müzeyyen bahçe demektir. Vâsıl-ı cevâhir ile tezyîn edip başa bağladıkları çatkı demek olan eklildendir. (KC, 7)

حديقة: Etrafı duvar ile muhât bahçe. (KC, 7)

حَذَارِ: فعال vezninde olan esmâ-i ef‘âl-i kıyasiyyedendir. أحذر ma‘nâsınadır. (KC, 519)

حُذَيّا: Müjdegânî verilen şey. (Mün, 344)

حَرّ: Sıcak. (Mün, 45)

حرّ: عبد’ın zıddı ma‘nâsında olduğu gibi أصيل ma‘nâsına da gelir. (KC, 130)

حَرَارَة: Hardal gibi yakıcılık. (Mün, 97)

حِرَاسَة: Bekçilik. (Mün, 99)

حَرَافَة: Taâmda olan keskinlik. (Mün, 97)

حَرّان: Harâretli. Müennesi حَرَّى. (Mün, 290)

حِرَان: Hurunluk, hayvan hurun olmak. (Mün, 92)

حِرْباء: أمّ جُبَيْن olan hayvanın erkeği. (Mün, 423)

حرتان: İki kulak. (Mün, 438)

حَرْث: Yer sürmek. (Mün, 72)

حرسيّ: Saray bekçisi. (Mün, 367)

حَرْشَف: Enginar ve balık yolu. (Mün, 67)

حَرْف: Nâkâ-i zâmire ma‘nâsınadır ki zebûn dişi deve demektir. (KC, 327)

حُرْف: Tere tohumu. (Mün, 67)

حِرْفَة الأدب: Ehl-i ilim ve edebin kem nasîb olmasıdır. (Mün, 90)

حَرِم: Mahrûm etmek. (Mün, 85)

حِرْمَان: Mahrûm etmek, mahrûm olmak. (Mün, 103)

حرمان: Mekke ile Medine. (Mün, 438)

حِرْمَة: Mahrum etmek. (Mün, 88)

حَرُون: Harûnluk bazı hayvanda ma‘rûf sıfat-ı gayr-i makbûledir. (KC, 307)

حُرُون: حِرَان. (Mün, 109)

حَرَى: Ev önü, liyâkat, lâyık. (Mün, 83)

حَرِيّ: لَائِق.(Mün, 107)

حريف: Güz. (Mün, 68)

حريف: Hirfettaş. (Mün, 299)

حَزّ: Kertmek. (Mün, 74)

حزّ: قطع. (KC, 171)

حُزَّة السراويل: Uçkurluk. (Mün, 90)

حزر: حدس ve تخمين ma‘nâsınadır. (KC, 58)

حزن: Mahzûniyet. (Mün, 122)

حَزَوَّر: (ج) حزاورة. غلام قوي. (Mün, 468)

حِسّ: Bilmek, duygu, sezinti. (Mün, 79)

حِسَاب: Saymak. (Mün, 93)

حُسام: Zamm-ı hâ ile سيف قاطع ma‘nâsınadır. (KC, 392)

حُسَّان: Saymak, hesablamak. (Mün, 104)

حسب: Veznen ve ma‘nen şeref gibidir. (KC, 173)

حِسْبَان: Zannetmek. (Mün, 103)

حَسَد: Birinin iyiliğini çekememek. (Mün, 81)

حَسَنْ بَسَنْ: مليح. (Muk, 148)

حَسَن: Güzel. (Mün, 83)

حُسْن: Güzellik. (Mün, 79)

حسنة المآكم: Yanlı belli kadın. (Mün, 482)

حَسْو: Kuş cinsinin su içmesi gibi içmek, yudum yudum ve kaşık kakşık içmek. (Mün, 76)

حسوان: Rebîü’l-evvel. (Mün, 342)

حُشّ: Bostan. (Mün, 479)

حشا: Bir şeyin içini tıkıp doldurmak demek olan الحشو masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 460)

حَشْرَج: Alemdir. Lugatte su süzen kap ve taşlıkta olan eşme ma‘nâlarınadır. (KC, 320) ومن المعنى الاول قول عمر بن ابى ربيعة المخزومى على ما ذكره الشهاب في المجلس السابع من الطراز:

فلثمت فاها آخذًا بقرونها ... شرب النزيف ببرد ما الحشرج

فتناولت كفى لتعرف مسها ... بمخضب الا طراف غير مشنج

حشف: أردأ التمر ma‘nâsınadır ki kuru hurmanın en redî’ vaktâsıdır. (KC, 274)

حشو: Toprak saçmak. İsm-i mef‘ûlü محشوّ. (Mün, 258)

حشو: طلو. (KC, 131)

حشي: Toprak saçmak. İsm-i mef‘ûlü محشيّ. (Mün, 258)

حِصان: Beygir. (Mün, 62)

حُصِبَ: وهو محصوب. Hasbe yani kızamık çıkarmış. (Mün, 505)

حَضْحَصَ الحق: Hak zâhir oldu. (Mün, 135)

حَضْد: Biçmek. (Mün, 72)

حُضْر: Gâit tutulmak. (Mün, 79)

حَضَر: Söz söyler iken veya ezbere bir şeyi okur iken tutulmak. (Mün, 81)

حِضْرِم: Koruk. (Mün, 44)

حُصِيَ: وهو محصيّ. Mesanesinde taş durmuş. (Mün, 507)

حِضَانَة: Çocuğu kucağa almak. (Mün, 98)

حَضَل: طلب vezninde yaşarmak ve rutûbet peydâ etmek demektir. Dördüncü bâbdandır. (KC, 289)

حَطَب: Odun. (Mün, 83)

حظّ: Behre ve baht ma'nâlarınadır. (KC, 336)

حُظَّ: وهو محظوظ: Nikbaht omuş. (Mün, 506)

حظر: كتف vezninde hazîre vurulan ağaç ve taze diken ma'nâlarınadır. (KC, 227)

حُظَيًا: Yapça yapça yürümek. (Mün, 344)

حظية: Gözde. (Mün, 470)

حظيرة: Ağıl. (Mün, 384)

حفّ: İhâta etmek ma'nâsına fi'l-i mâzîdir. (KC, 485)

حفّ:Bir şeyi çepeçevre bir şeyle kuşatmak demek. (KC, 253)

حفّار: Mezarcı. (Mün, 371)

حفاوة: Bir kimseye ikramda mübâlağa etmek ve halini çokça sual ve tefahhus eylemek demektir. Dördüncü bâbdan musarraf nâkıs-ı vâvîdir. Sıfat sîgası الحافي والحفى'dır. قال تعالى ﴿كأنك حفيّ عنها﴾[1002] (KC, 507)

حِفْظ: Saklamak, esirgemek, ezberlemek. (Mün, 78)

حُفُوف: Başa çoktan yağ sürünmek. (Mün, 110)

حَفَيْسَأ: لئيم الخلقة, قصير. (Mün, 51)

حفيظة: Hamiyyet demektir. (ج) حفائظ. (KC, 521)

حَفِيف: حفحفة: Ağaç ve kanat ses etmek. (Mün, 107)

حَقّ أَبْلَج: متضح. (Mün, 292)

حُقَّ له أن يفعل كذا: Şöyle yapmak ona layık olmuş. (Mün, 506)

حَقَارَة: Kadirsizlik. (Mün, 96)

حِقْف: Kum yığını demektir. (KC, 340)

حَقْن: Hastaya hukna etmek. (Mün, 122)

حَقْو: Uçkur yerler ve donlar. (ج) حُقِيّ (Mün, 112)

حقيق: ثقلا. (Mün, 311)

حَكّ: Kazımak, kaşımak. (Mün, 74)

[1002] el-'Arâf 7/187.

حَكَى: شبه, benzer demektir. حكا Cevherî'de المحاكاة المشابهة denildikten sonra يقال فلان يحكي الشمس حسنًا ويحاكيها بمعنى diye mezkûr bulunmuştur. (KC, 318-19)

حَلّ: Çözmek. (Mün, 74)

حلّاج: Pamuğu çiğitten ayırandır. (Mün, 370)

حُلاحِل: Bir mevzi', bahadır, kesîrü'l-mürüvve olan sâhib-i şan. (Mün, 465)

وعَرْبَةٌ أرْضٌ ما يُحِلُّ حَرَامها ... من الناس إلّا اللوْذَعِيُّ حُلاحِل.

حِلَاقَة: Berberlik. (Mün, 99)

حَلَاوَة: Tatlılık. (Mün, 97), (KC, 329)

حَلِس: حريص (Mün, 54)

حِلْسَمّ: حريص. (Mün, 54)

حَلِف: Yemin etmek. (Mün, 85)

حلق: Bâb-ı sânîdendir. Masdarı tıraş olmak ma'nâsına حلق'tır. (KC, 394)

حَلْق: Tıraş etmek. (Mün, 73)

حِلْم: Ağırlık, usluluk ve bürdbârlıktır. (KC, 372)

حلم: Meksûru'l-hâdır. Cem'i أحلام'dır. عقول ma'nâsınadır. منامة ma'nâsına olan أحلام'ın müfredi mazmûmü'l-hâdır. (KC, 366)

حِلْم: Yavaş yani bürdbar. (Mün, 78)

حُلْو: Tatlı. (Mün, 80, 197)

حَلْي: حُلِيّ (ج). (Mün, 61) / Piraye (ج) حُلِيّ. (Mün, 112)

حَمْ: Kayın, kayın ata. (Mün, 47, 402)

حُمَّ: وهو محموم. Sıtmaya uğramış. (Mün, 506)

حَمَأ: Suyun pınarı, çamurlu olmak, çamur. (Mün, 82)

حماة: Kayın ana. (Mün, 402)

حمامة: Kumru ve güvercin makulesi kuşların ism-i cinsi olan حمام'ın vahîdesidir ki bir kumru veyâhud bir güvercin demektir. Dişiye ve erkeğe şâmildir. (KC, 43)

حما: حماة. (Mün, 362)

حمار: Eşek. (Mün, 62)

حمَار: Eşekçi. (Mün, 371)

حِمَار: حَمِير. (Mün, 108)

حَمَّارة: Eşekçiler. (Mün, 297)

حِمَام: إمام ve زمام vezninde موت ma'nâsınadır. (KC, 90, 99) / Kesr-i hâ ile ölüm demektir. (KC, 143) / Kesr-i hâ ile موت ma'nâsınadır. (KC, 388)

حمام: Sıtma ma'nâsınadır. (KC, 360)

حَمَام: Tahfif-i mîm ile حمامة'nin cem'idir. (KC, 18)

حُمَدَة: Her şeyi i'zam ve sitâyiş eden. (Mün, 301)

حُمْرَة: Kırmızılık. (Mün, 89)

حِمّص: Nohut. (Mün, 67)

حَمْق: Ahmak ma'nâsına sıfattır. (KC, 352)

حَمَل: Kuzu. حمل'den murâd bürûc-ı rabî'iyyenin ilki olan حمل burcudur ki martta şems ona tehavvül etmekle bahar başlamış olur. (KC, 338)

حِمْل: Yük. (Mün, 79), (KC, 484)

حُمُوضَة: Ekişilik. (Mün, 101)

حِمَى: Kesr-i hâ ile kuru ma'nâsınadır ki bir kimsenin taht-ı himâyesinde bulunan erâzi-i gayr-ı mübâhadır. (KC, 180)

حميّ الدَبَر: Arıların muhmîsi ma'nâsına ashâbdan Âsım b. Sâbit. (Mün, 293)

حُمَيَّا: Hiddet, şiddet. (Mün, 344)

حِنّاء: Kına. (Mün, 51)

حنّاط: Buğdaycı. (Mün, 372)

حنّاطي: Buğdaycı. (Mün, 372)

حَنّة: Âtıfet, terahhum. (Mün, 87)

حنتمة: Kavanoz. (Mün, 138)

حَنْظَلَة: Ebû Cehil karpuzu. (Muk, 154)

حُنُوّ: Ana evladına düşkün ve şefkatli olup ere varmamak. (Mün, 111)

حنين: Cemâzi'l-âhire. (Mün, 342)

حَنِين: Valide veledine müştak olmak. (Mün, 107)

حنين: أنين veznindendir. Validenin velede olan iştiyâkıdır. (KC, 55)

حوارد: غضبان ve متهور ma'nâsına olan حارد'in cem'idir. İştikâkı veznen ve ma'nen غضب gibi olan حرد'dandır. يقال: حرد عليه إذا غضب من الباب الرابع فهو حَرِدٌ وحَارِدٌ وحَرْدَانُ. (KC, 208)

حواريّ: Hâlis dost, nâsır-ı enbiyâ. (Mün, 366)

حواليك: Senin çevrende, etrafında. (Mün, 437)

حوت: Büyük balık. (Mün, 59)

حَوْثَ بَوْثَ: Dağınık. تَرَكَهُمْ حَوْثَ بَوْثَ: Onları dağınık bıraktı. (Muk, 29)

حوجلة/حوجلّة: Ağzı büyük küçük şişe. (Mün, 138)

حَوْر: Eksilmek, geri dönmek. (Mün, 75)

حَوَر: Kara gözlülük. (Mün, 82)

حوص: هوس vezninde dinmek ma'nâsından müştak olarak gözlerin kuyrukları ala kavlin diğerine nispetle gözün biri dar olmak demektir. (KC, 107-108)

حول الشقيق: Lale çevresinde. (KC, 496)

حَوْل: Bir şeyin çevresi. (KC, 15, 227)

حَوَل: Şaşılık. (Mün, 82)

حوم/حومان: Bir şeyin etrafında dönüp dolaşan. (KC, 191)

حَوّم: Bir şeyi dolaştırmak demek olan التحويم masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 504)

حومة الجندل: Terkibi bir mahallin ismidir. Taş çok olmak mülabesesiyle orası taş kümesi ma‘nâsına olarak حومة الجندل tesmiye olunmuştur. (KC, 43)

حومة: زوجة vezninde her şeyin mu‘zamı ve kümesi demektir. (KC, 43)

حَوْمَل: جوهر vezninde bir mevzi‘ ismidir. (KC, 423)

حُؤُور: رُجُوع. (Mün, 112)

حوى: جمع ma‘nâsınadır. (KC, 370)

حُوَيْزَاء: Rüfakâdan ketmolunan zâd. (Mün, 344)

حَيّ: Diri. (Mün, 65)

حَيَّ: Haydi. (Mün, 622)

حَيَاء: Utanmak. (Mün, 92)

حِيَاكَة: Çulhalık. (Mün, 99)

حِيَال: İpler. (Mün, 93)

حِيَال: Karşı demektir. (KC, 157)

حية البحر: Su yılanı demektir. (KC, 512)

حَيْدَر: القصير. (Mün, 288)

حيدرة: Arslan. Hâsız olarak حيدر ve ism-i fâil bünyesiyle حادر dahi denir. Hz. Ali’nin vâlidesi Fâtıma bintü Esed Hazreti müşârün ileyhi böyle tesmiye etmiş idi. Çünkü pederleri Ebû Tâlib -ki ismi Ebdumenâf’tır- kendileri dünyaya geldiğinde diyâr-ı uhrâda bulunmakla isim vaz‘ı valideleri müşârün ileyhâya kalmış ve müşârün ileyhâ dahi kendi pederinin ismi olan Esed (أسد)’i ve veya onun mürâdifi olan Haydar (حيدر) lafzını vaz‘ eylemiş idi. Ali ismini sonra pederleri gelip vaz‘ etmiştir. İşte Hz. Ali’nin "أنا الذي سمتني أمي حيدرة" demesi buna mebnîdir. (KC, 125)

حَيْدُودَة: Bir şeyden dönmek, bî-taraf olmak. (Mün, 101)

حَيْدَى: مشية المختال, uyanık hayvan. (Mün, 419)

حيران مذبذب: Müteredditd şaşkın. (Mün, 283)

حيرة: Şaşkınlık. (KC, 119)

حَيْصَ بَيْصَ: İçinden çıkılmaz çâpârze. Bir de şairdir ki ismi Ebü’l-Fevâris Sa′d’dır. وَقَعُوا في حَيْصَ بَيْصَ: İçinden çıkılmaz çârpârze düştüler. (Muk, 29)

حِيَل: Hileler. Yani çareler. (Mün, 84)

حَيْلُولَة: İki şey arasına girip hâciz olmak. (Mün, 101)

حَيْن: Hânın fethiyle helak ma‘nâsınadır. (KC, 65)

حَيْنُونَة: Bir işin vakti gelmek. (Mün, 101)

حِينَئِذٍ: حين إذ كان كذا: Öyle olduğu hînde. (Muk, 211)

حَيَّهَل: Haydi. (Mün, 622)

حَيَوان: Zî ruh. (Mün, 62) / Canlı, insanın gayrı olan zî ruh. (Mün, 105) / Feth-i yâ iledir ve zî ruh ma‘nâsınadır. (KC, 100)

حَيّوت: Erkek yılan. (Mün, 406)

حيَى: Bâb-ı râbi‘dendir. Diriler demektir. (KC, 383)

(خ)

خَابِز: صاحب خبز. (Mün, 224)

خابور: Diyarbekir tarafında bir mahaldir. (KC, 375)

خابُوراء: Bir mevzi‘.(Mün, 421)

خادِم: Hizmetçi. (ج) خدم. (Mün, 83)

خاسر: Ebu’l-Atâhiyye’nin lakabıdır. Pederinden mevrûs bir mushafı satıp parasıyla bir tanbur ve ‘alâ kavlin Ebu Nüvâs divanı iştirâ ettiği için الخاسر yani ziyandîde diye tavsîf ve telkîb olunmuştur. (KC, 451)

خاصرة: Böğür. (Mün, 433)

خاضب الكفّ: Avucuna kına koyan. (Mün, 222)

خاط: Dikti. (KC, 373)

خَاطِب: Kesr-i hâ ile olan hutbe-i nisâdandır ki kadını tezevvüce tâlib olmaktır. Bâb-ı evvelden musarraftır. (KC, 432)

خَاطَر بنفسه: Kendini tehlikeye ilkâ etti. (Mün, 158)

خَاطَره على كذا: Onunla filan şey üzerine yarış tuttu. (Mün, 158)

خافيقان: Şark ile garb. (Mün, 438)

خال: Dayı. (Mün, 402)

خال: Zan ve güman demektir. Validenin biraderi ma‘nâsına şayidir. (KC, 339)

خال: ظن ma‘nâsına mâzî fiildir. Bâb-ı râbi‘den musarraftır. خال يخال خيلًا وخيلةً ومخيلةً وخيلولةً. (KC, 465)

خال: يخال. Bâb-ı râbi‘dendir. ظن ma‘nâsınadır. (KC, 511)

خالب الغرّ: Sadedil aldatan. (Mün, 223)

خالة: Teyze. (Mün, 402)

خالى: Issız demektir. (KC, 399)

خانية: Kadıhan. (Mün, 363)

خباء: كساء vezninde çadır demektir. (ج) أخبية. (KC, 227)

خُبّاز: Ebegümeci. (Mün, 68)

خَبّاز: Etmekçi. (Mün, 68, 371)

خُبّازَى: Ebegümeci. (Mün, 68, 419)

خَبَاسَة: Pislik, murdarlık. (Mün, 119)

خَبَب: Bir nev‘ meşy ve seyr ma‘nâsınadır. (KC, 53)

خُبْث: Pis ve murdar olmak. (Mün, 119)

خُبْث: Tayyib olmamak, pis, murdar ve müstakzir olmak. (Mün, 80)

خبر مُمَجْمَج: Karışık haber. (Mün, 282)

خبرة: Tercrübe. (KC, 165)

الخبز الحامي: Kızgın etmek. (Mün, 293)

خُبْز: Etmek. (Mün, 45)

خبط: Bilâ muârafe olan in‘am. (KC, 134)

ختان: Sünnet. (Mün, 119)

خَتَن: Damat. (Mün, 402)

ختْن: Sünnet etmek. (Mün, 119)

خُثَارَة: Koyu şey bakıyesi. (Mün, 95)

خجل: Hâ-i mu‘ceme ile جبل vezninde ve utanmak ma‘nâsında bâb-ı râbi‘den masdardır. (KC, 254)

خدّ: Yanak. (Mün, 433)

خِدْر: Hâne derûnunda kadınlar için çekilen perde ve deve üzerinde mahfe örtüsü ma‘nâlarınadır. (KC, 505)

خَدَرْنَق: عنكبوت’tur. Cem‘i خدارق’tir. وفي نوابغ الكلم: لدهر يهدم سور الخورنق كما يمزق بيت الخدرنق. (KC, 524)

خدش: Tırmalamak, tırmık. (ج) خدوش (Mün, 118)

خَدْش: Tırmalamak. (Mün, 73)

خدع: Aldatmak. (KC, 109)

خِدَم: Hizmetler. (Mün, 84)

خِدْمَة: Perstarlık. (Mün, 88)

خِرْتُ بِرْت: Harput. (Mün, 361)

خَرْشَنَة: Amasya şehridir. (KC, 344, 361)

خرص: سنان yani mızrak demiri ma‘nâsınadır. Cem‘i خرصان’dır. Müfredinde ve cem‘inde hânın zammı ve kesri câizdir. (KC, 465)

خَرْط: Soymak ve sıyırmak. (KC, 508)

خرطوم: Cnavarların burnu. (Mün, 396)

خرف: Bâb-ı râbi‘dendir. Masdarı fethateyn ile الخرف’tir ki bunaklıktır. (KC, 337)

خروف: Kuzu. (Mün, 62)

خِرِّيت: Mâhir rehber. (Mün, 300)

خِرِّيج: İcâzetnâme almış şâkird. (Mün, 300)

خَرِير: Çağlamak. (Mün, 107)

خُزامَي: Şebboy. (Mün, 68)

خَزَّان: خازن’in mübâlağasıdır. Yâhud ذي خزن ma‘nâsına sîga-ı nisbiyyedir. (KC, 409)

خزانة: Derûnunda olan şeydir. خزانة‘ye خزينة ıtlâkı mecâzen sahîh olabilir. (Mün, 411)

خزن: Bâb-ı evvelden mâzîdir. Masdarı olan الخزن hâ-i mu‘cemenin fethi ve zânın sükûnuyla bir yerde mal saklamak ma‘nâsınadır ki saklanılan mala خزينة ve مخزون ta‘bîr olunur. Mecâzen söz saklamak ve imsâk-ı lisân etmek ma‘nâsında kullanılmıştır. خزانة kesr-i hâ iledir. Ebü’s-Suûd merhûmun لا تكسر القصعة ولا تفتح الخزانة kavli meşhurdur. (KC, 408)

خزوز: Ham ipek ma‘nâsına olan خز’un cem‘idir. *Muğrib*’de mezkûr olduğuna göre الخز fi’l-asıl bir dâbbenin ismi olup ba‘dehu onun tüyünden ma‘mûl olan sevbe ıtlâk olunmuştur. İki nev‘dir. Bir nev‘i yün ile ipekten ma‘mûl olandır ki mübâhtır. Diğer nev‘i sâfî ipekten ma‘mûl olandır ki ricâle gayr mübâhtır. (KC, 328)

خَسّ: Marul. (Mün, 67)

خَسْء: طرد, منع. (Mün, 73)

خَسَاسَة: خِسّة. (Mün, 97)

خِسَّة: Fürûmâyelik. (Mün, 88)

خَسْف: ذل ma‘nâsınadır. (KC, 343)

خُسُوء. Göz kamaşmak. (Mün, 110)

خِشّ: Yemini yerine getirmek, günah. (Mün, 78)

خشّاب: Keresteci. (Mün, 371)

خَشِب: Şedîd, muttasıl. (Mün, 197)

خَشَب: Tahta. (Mün, 83)

خَشِن: Sertlik ve katılık demek olan خشونة’ten sıfat-ı müşebbehedir. (KC, 491)

خَشْيَة: Havf edip çekinmek. (Mün, 87)

خِصَاء: İğdiş etmek. (Mün, 93)

خَصَاصَة: Fakru hâcet. (Mün, 97)

خصة: Buğday. (Mün, 67)

خَضخَص الماء في الإناء: Suyu kabın içinde çalkaladı. (Mün, 135)

خَصَر: Soğukluktur. (KC, 410)

خُصُومَة: Cidâl, nizâ‘. (Mün, 101)

خصيص: خاصة. (ج) خصائص. (KC, 6)

خِضَاب: كتاب vezninde boya ve elde olan hınnâdır. (KC, 106) / حناء tarzında kullanılan boyadır ki onunla tağyîr-i şeyb olunur. (KC, 291) / Tağyîr-i şeyb için kullanılan boyadır. (KC, 470)

خضب: İkinci bâbdan boyadı demektir. (KC, 143)

خُضْرَة: Yeşillik. (Mün, 90)

خضريّ: Sebzeci. (Mün, 357)

خُضُوع: Serfürû etmek. (Mün, 109)

خطّ مسلسل: Zincirleme yazı. (Mün, 282)

خطّ مُقَرْمَط: Sık ve cılız yazılmış yazı. (Mün, 282)

خطّ: Arabistan’da Bahreyn cihetinde bir mahaldir ki oranın mızrak değnekleri bi-gâyet düzgün ve makbûldür. *Kâmûs*’ta Hatt’ın bahriyyede bir iskele olduğu ve رماح خطية orada nâbit bulunduğu için değil orada satıldığı için oraya mensûb olduğu söylenmiştir. رماح خَطِّيَّة عند العرب مشهور. (KC, 429)

خطّ: Yazı demektir. (KC, 502)

خطّ: Yazmak. (Mün, 23)

خِطَاب: مُخَاطَبَة. (Mün, 156)

خَطَابَة: Hatîb olmak, hutbe okumak. (Mün, 97) / Hatîblik. (Mün, 96)

خِطَابَة: Hatiplik. (Mün, 98)

خُطَام: Kuru bir şeyden kırılmış olan, naçiz. (Mün, 94)

الخطبة البتراء: Gayr-ı tam ve bî-hamdle hutbe. (Mün, 293)

خطم: Canavarların burnu. (Mün, 396)

خَطْو: Adım atmak. (Mün, 119)

خطوب: أمور عظيمة. (KC, 135)

خُطْوَة: Adım. (ج) خطى. (Mün, 119)

خُطْوَة: Adım. (Mün, 90)

خطيب مسلاق: Belîğ hatip. (Mün, 302)

خطيب مسلق: Belîğ hatip. (Mün, 302)

خطيب مصقع: Belîğ hatip. (Mün, 302)

خطيئة: (ج) خطايا. Günah. (Mün, 459)

خف مُفَرْطَم: Sivri burunlu mesh. (Mün, 283)

خَفّ: Paytaklık. (Mün, 81)

خَفّ: Yüz yolmak. (Mün, 74)

خَفَاء: Gizlenmek. (Mün, 92)

خفاف: Mestçi. (Mün, 372)

خِفَّة: Hafiflik. (Mün, 88)

خَفَقَان: Yürek çarpmak. (Mün, 104)

خُفْنَة: İki avuç. (Mün, 67)

خفوق: دخول vezninde masdardır ki خلجان ve اضطراب ma‘nâsınadır. (KC, 238)

خُفْيَة: Gizlice. (Mün, 67)

الخلّ الحامي: Keskin sirke. (Mün, 293)

خِلّ: Dost. (Mün, 67) / Kesr-i hâ ile dost. (KC, 191) / خليل ma‘nâsınadır. (KC, 372)

خَلّ: Sirke. (Mün, 67)

خُلَاصَة: Sâfî ve güzîde kalan. (Mün, 95)

خِلَافَة: Birinin yerini tutmak. (Mün, 97)

خلال: Diş karıştıracak âlet. (Mün, 399)

خُلَّب: Yağmursuz şimşek. (Mün, 471)

لا يكن برقك برقًا خلبًا ... إن خير البرق ما الغيث معه

خَلَّة: Haslet, hacet. (Mün, 87) / Feth-i hâ ile fakr ??? ma‘nâsınadır. (KC, 437)

خَلَجَان: Seğirmek. (Mün, 104)

خلع: Birinin sırtına libâs geçirmektir ki geçirilen libâsa kesr-i hâ ile خلعة ta‘bîr olunur. (KC, 514)

خِلَفْنَة: Kesîrü’l-hilâf olan. (Mün, 408)

خُلُق: Zammeteyn ile seciye ve tabiat ma‘nâsınadır. (KC, 441)

خلق: Zammateyn ile huy demektir. (KC, 525)

خُلُود: İkâmet, bekâ. (Mün, 110)

خُلُوف: Açlıktan ağız kokmak. (Mün, 110)

خليّ. Hemm ve hüzünden hâlî gamsız kimse. (KC, 127)

خَلِيَّة: Arı kovanı. (Mün, 384)

خُلَيْطَى: Kargaşalık. (Mün, 30)

خليفة: Sultân-ı a‘zam ma‘nâsına gelir. Aslı hâsız olarak خليف’tir. Çünkü غليم ve سميع gibi فعيل bi-ma‘nâ fâildir. Hâ علامة lafzında olduğu gibi mübâlağa içindir. Cem‘i خلفاء gelir. Te’nis lafzı itibariyle cem‘inde خلائف dahi vâriddir. Kurân-ı Kerîm’de ikisi de vâriddir. (KC, 14)

خليفة: سابق الذكر. (Mün, 410) / Sultân-ı a‘zam. (ج) خلائف, خلاف, kıyas olarak خلفاء’dır. (KC, 136) / Sultân-ı a‘zam ma‘nâsınadır. Eslâfına nazaran فعيل bi-ma‘nâ فاعل ve ehlâfına nazaran bi-ma‘nâ مفعول olur. (KC, 268)

خليقة: Tabiat ve seciye ma‘nâsınadır. (KC, 347)

خِلِّيفَى: Kesret-i şuğl, hilâfet. (Mün, 117)

خُمَار: Bakıyye-i sekr. (Mün, 94)

خَمَّار: Hâ-ı mu‘cemenin fethi ve mîmin teşdîdiyle şarabcı demektir. (KC, 45)

خِمَار: Hâ-ı mu‘cemenin kesriyle kadınların başörtüsüdür. (KC, 469)

خماسيّ: Beşli. (Mün, 360)

خمسون: Elli yâhud ellinci. (Mün, 448)

خَمْصَاء: Çukur tabanlı kadın. (Mün, 420)

خُمْصَان الأَخْمَصَيْن: Tabanları çukur. (Mün, 420)

خُمُول: Kemnâm ve sâkıtu’n-nebâhe olmak. (Mün, 110)

خِمِّير: Çok hamr içen. (Mün, 300)

خميس: Şol ceyş-i azîmedir ki مقدم, ساق, ميمنة, ميسرة ve قلب isimleriyle beş fırkadan mürekkeb ola. (KC, 210)

خِنْصِر: Serçe parmak. (Mün, 69)

خَنِق: Boğmak. (Mün, 85)

خُوَار: Sığır ve manda bağırmak. (Mün, 93)

خَوْخ: Şeftali. (Mün, 58)

خَوْض. Dalmak. (KC, 161)

خَوْض: Bir şeye dalmak. (Mün, 75)

خُوط: Harf-i med ile غصن ma‘nâsınadır ki ağaç dalıdır. (KC, 276)

خَوْف: Korkmak, korku. (Mün, 75)

خَوَل: حشم, خدم. (Mün, 83)

خُؤُولَة: Dayılık. (Mün, 101)

خيار: Lisânımızda dahi bu nam ile ma‘rûf olan nebât-ı me’kûlun ism-i cinsidir, nebât. (KC, 44)

خياط: قراريّ. (Mün, 372)

خِيَاطَة: Terzilik. (Mün, 99)

خيام: قيام vezninde dört direk çatılıp üst örtüyle örtülmüş bir nev‘ Arab obası ma‘nâsına olan خيمة’nin cem‘idir. Meşhûr olduğu üzere bezden ma‘mûl çadır demek değildir. Ona كساء vezninde خباء ta‘bîr olunur. (KC, 137)

خيانة: Adem-i vefâ ve adem-i sadâkattir. (KC, 358)

خَيْبَة: Mahrûm olmak. (Mün, 87)

خير: İyi. İsm-i tafdîl olarak dahi kullanılır. هذا خير من هذا denir. (Mün, 310)

خَيْط: Dikiş dikmek, iplik. (Mün, 75) / Bir şeyi dikmek. (KC, 307) / İplik. (KC, 373)

خِيفة: Havf. (Mün, 67)

خيل: At. (KC, 351)

خُيَلَاء: Hodbinlik. (Mün, 421)

(د)

داخنة: Baca. (Mün, 397)

دار مِخلال: Çok girilip çıkılan hâne. (Mün, 302)

دار: Hâne. (ج) ديار. بلاد ma'nâsına da kullanılır. Nitekim ديار ربيعة ve ديار مضر denir. (KC, 260)

دَارِع: Zırhlı. (Mün, 225)

داريّ: Yelkenci. (Mün, 372)

داعي الشوق: Ondan sebebiyyet alâkasıyla muhabbet ma'nâsı maksûddur. (KC, 401)

دِعَايَة/دَاعِيَة: Da'vet. Azîm-i Rum'a olan nâme-i Nebevî'de "أُدعوك بدِعَايَة الإسلام" bedelinde "أدعوك بداعية الإسلام" dahi mervîdir. (Mün, 115)

دَالّ: Delâlet eden. (Mün, 218) / Kelimesi ism-i fâil nâkıstır. رفق ma'nâsına olan دلا يدلو'dan mütesarrıftır. (KC, 327)

دالولاء: دلال. (Mün, 421)

داهية وَبْراء: Püsküllü bela. (Muk, 141)

دُبّ: Ayı. (Mün, 80)

دُبّاء: Kabağın bir nev'i. (Mün, 67)

دَبَّاء: جرّاد. (Mün, 224)

دبر: Fethateyn ile sırt yarası ma'nâsınadır. (KC, 194)

دِبْس: Pekmez. (Mün, 45)

دِبْق: Ökse. (ج) دَوابِق, دبوقاء (Mün, 57)

دبور: Poyraz, lodos. (Mün, 481)

دبوقاء: دبق. (Mün, 424)

دَبِيب: Yap yap yürümek. Çocuğun ve askerin yürümesi gibi. (Mün, 107)

دثور: دروس. (KC, 365)

دَجْ دَجْ: Tavuk çağırmak. (Muk, 31)

دُجاج: Tavuk. (Mün, 63)

دجاجة: Tavuk. (Mün, 402)

دجلة: Bağdat'tan cereyân eden nehr-i azîmin ismidir. (KC, 157)

دُجَى: Veznen ve ma'nen ظلمة gibi olan دجية'nin cem'idir. (KC, 357)

دجى: هدى vezninde lafzen ve ma'nen ظلمة gibi olan hücciyyenin cem'idir ki karanlıklar demektir. (KC, 248)

دَحْص: Zebh olunan hayvan tepinmek. (Mün, 72)

دَحْو: Düzlemek. (Mün, 76)

دُخَان: Duman. (Mün, 94) / Lafz-ı mürâdif ve müvâzini bulunan عثان gibi فواعل üzere cemi'lenir. Ve bu bâbda kendilerinin nazîri yoktur. (KC, 284)

دَخْرَصَة Esvâba dahrîs (tırız) yapmak. (Mün, 134)

دَخَن: Tütmek. (Mün, 81)

دَخول: Dâllın fethiyle bir mevzi'dir. (KC, 423)

دُخُون: Duman yükselmek. (Mün, 110)

دَرّ: Feth-i dâl ile süt ve hayır ma'nâlarınadır. (KC, 440)

درّ: İnci. (ج) درر. (KC, 460)

دُرّ: Zamm-ı dâl ile inci ma'nâsınadır. (KC, 440)

دَرْء: Dallın fethiyle اعوجاج ma'nâsınadır ki eğriliktir. (KC, 70)

دَرْء: Def etmek. (Mün, 73)

دِراكًا متتابعًا: ma'nâsınadır. (KC, 353)

دِرَايَة: درية. (Mün, 98)

دَرْبان: (ج) درابنة. Bevvâb. (Mün, 468)

درة: İnci. (ج) درر. (KC, 272)

دَرْدَب لما عضّه الثقاف: Cendere onu ısırdıkta münkad oldu. (Mün, 135)

دَرْدَبَة: Hem kaçıp hem arkaya bakmak, mutî' ve münkâd olmak. (Mün, 134)

دُرْدُور: Girdab. (Mün, 69)

دردِيّ: عكر, tortu. (Mün, 366)

دِرْع: Zırh demektir. (ج) دُرُوع. (KC, 379)

دِرَفْش: Ma'rûf bayrak. (Mün, 45)

درهم: Gümüş sikke. (KC, 153)

دِرْيَة: Bilmek. (Mün, 88)

دريئة: (ج) درايا. Nişan halkası, ta'lîm tahtası. (Mün, 459)

دريئة: Nîzezenlerin ta'lîm halkasıdır. (KC, 143)

دُسُومَة: Yağlılık, yapışkanlık. (Mün, 101)

دَعّ: Unf ile sürüp atmak. (Mün, 74)

دعاء: Çağırmak, Hakk Teâla'ya sual ve ibtihâl etmek. (Mün, 260)

دُعَاء: Çağırmak, hâlıka olan niyâz. (Mün, 94)

دعامة: Hânedir ki دعامة vezninde fi'l-asıl mâil olan duvara yıkılmamak için vurulan pâyendedir. Cem'i دعائم'dir. Fiili bâb-ı sâlisten müsta'meldir. Mecâzen bir kavmin seyyidine عماد القوم denildiği gibi دعامة القوم dahi denir. Nitekim ilm-i sarfta birinci, ikinci ve dördüncü bâblarda usûl ve ruesâ ma'nâsına olarak دعائم الأبواب denir. (KC, 78)

دعبل: Huzâa kabilesinden bir şair-i Râfizîdir. 148'de doğmuş ve 246'da ölmüştür. دعلب'in lügat ma'nâsı kurbağa yumurtası ve nâkâ-i müsinnedir. (KC, 323)

دَعَة: Rahat, huzur. (Mün, 62)

دعة: راح. (Mün, 55)

دعوة: Çağırmak. (KC, 347)

دَغْدَغَة: Gıdıklamak. (Mün, 131)

دفاف: Defci. (Mün, 371)

دُفَيْتِر: Deftercik. (Mün, 323)

دفينة: Yerde medfûn olan emvâldir. (Mün, 411)

دِقَّة: İncelik. (Mün, 88)

دقيق: Un. (Mün, 68) / Uncu. (Mün, 372)

دُلْب: Çınar. (Mün, 58)

دَلْو: Kova. (Mün, 67) / Kuğu. (ج) دُلِيّ. (Mün, 112) / Kova. (KC, 73)

دِلِّيلَى: Kesret-i delâlet. (Mün, 117)

دم الزِقّ: Ma'nâ-yı terkîb tulum kânı demektir. Ondan inde'l-Arab hamr ma'nâsı murâddır ki tulumda olan şarab demektir. Hamra onlar روح الزِقّ dahi derler. (KC, 263)

دَم: Kan. (Mün, 47), (KC, 263)

الدمع النهمر: السائل, المنكسب. (Mün, 233)

دمع: Gözyaşı. (ج) دموع. (KC, 36) / Gözyaşı. (KC, 269)

دَمَق: Tipi ki karlı soğuk hava. (Mün, 45)

دُمُلُج: Bâzûbend. (Mün, 399)

دَمُّون: Dallın fethi ve mîmin teşdîd ve zammı ile Yemen arzında bir yerdir ki İmrüu'l-Kays pederi şiir ve tegazzülden men ettikte İmrüu'l-Kays matrûden orada sâkin olmuş idi. (KC, 127)

دَمَى: : Kanamak. (Mün, 83)

دُمْيَة: Resm-i mücessem. İsm-i tasğîri دُمَيَّة'dir. (Mün, 324) / Sûret ma'nâsınadır. (KC, 53)

دنا: قرب ma'nâsına olan دنوّ masdarından fi'l-i mâzîdir. (KC, 20)

دِنَان: Küp ma'nâsına olan دَنّ lafzının cem'idir ki müfredinde dâl meftuh ve nûn müşeddeddir. (KC, 280) / بكسر الدال جمع الدن بفتحها وهو الراقد والعظيم. (KC, 415)

دنانير: Zeheb-i madrûb ma‘nâsına دينار’ın cem‘idir. (KC, 46) / دينار’ın cem‘idir ki ذهب مسكوك ma‘nâsınadır. Vech-i hüsnâ uzun olmayıp da yuvarlak ve parlak olmakta dînâra teşbih inde’l-Arap şâyi‘dir. (KC, 275) İbn Mu‘tezz’in:

فظلت تدير الكأس أيدى جآدر ... عتاق دنانير الوجوه ملاح

دَنَائَة: خَسَاسَة. (Mün, 97)

دُنُوّ: Yaklaşmak. (Mün, 111)

دنيا: Âhiret mükâbilidir. قرب ma‘nâsına olan دنوّ’dan müştaktır. Sonu pek yakın olduğu için tesmiye olunmuştur. (KC, 432)

دَنِيّة: Hasâset demek olan denâetten sıfat-ı müşebbehe olan دنئ lafzının müennesidir. Aslı الدنيئة’dir. نقيصة ma‘nâsına isim dahi olur. Üçüncü ve beşinci bâblardan musarraftır. (KC, 432)

دنيئة: نقيصة ma‘nâsına isim dahi olur.(KC, 432)

دهر: : زمان طويل ,امد ممدود ma‘nâlarına olarak inde’l-Arab lisânımızdaki فلك ta‘bîr i makâmında müsta‘meldir. Onun için "لا تسبوا الدهر فانّ الدهر هو الله" buyrulmuştur. (KC, 9)

دهريّ: Dehrin kademine kâil olup da ba‘si münkir bulunan şahsa denir. (KC, 9)

دُهْرِيّ: Pek yaşlı. Dâllın fethiyle دَهري, دهريون’un müfredidir. (Mün, 359)

دُهْرِيّ:Yaşlılığı cihetle bizim “eski adam” ta‘bîr ettiğimiz şahsa denir. (KC, 9)

دَهَش: Hayret. (KC, 480)

دُهْم: Lafzı أسود ma‘nâsına olan أدهم’ün müennesinin cem‘idir. (KC, 301)

دُوَار: Baş dönmesi. (Mün, 94)

دَوَالَيك: Bir şeyin elden ele gezip dolaşması ma‘nâsında oyunlarda müsta‘meldir. (Mün, 437)

دُوَايَة: Sütün ve çorbaının yüzeyinde bağlanmış olan kaymak. (Mün, 148)

دَوْدَاة: Salıncak kurmak, salıncak. (Mün, 132)

دَوَرَان: Dönmek, dolaşmak. (Mün, 105)

دَوْقَلَة: Bir kimse taâmını me’kûlattan bir nev‘e mahsus kılmak. (Mün, 132)

دُولَة: Bir şeyi münâvebe tarîkiyle ahzetmek demek olan مداولة ma‘nâsınadır. Dûlet-i dünya dahi kimse hakkında pâydar olmadığı ve bugün birinde iken yarın yed-i âhâra geçtiği cihetle vech-i tesmiye zâhirdir. (KC, 155)

دَوْلَة: Dönem-i tâli‘. (Mün, 87)

دون: Kurb ve pişgâh ma‘nâsınadır. (KC, 490)

دُونَكَ: İşte al, haydi bakalım. (Mün, 622)

دُونَكَه: Haydi onu al ma‘nâsına isim fiildir. (Muk, 325)

دُونَكَه: Haydi onu al. (Mün, 622)

دُوَيْنَ ذاك: Ondan biraz aşağı. (Mün, 342)

دِيَانَة: Umûr-u diniyye riâyet üzere olmak. (Mün, 98)

دِيَة: ودي'den me'hûzdur. (Mün, 54)

ديك أفرق: Çatal ibikli horos. (Mün, 424)

ديك الجنّ: Bostanlarda bulunur bir böcek diye zikr olunmuştur. (KC, 329)

دِيك: Horos. (Mün, 63)

ديم: Devamlı yağmur demek olan الديمة lafzının cem'idir. القيمة والقِيَم gibi. (KC, 336)

دَيْماس: Deniz hamamı. (ج) دياميس. دِيماس da câizdir. (ج) دماميس olur. (Mün, 68)

دَيْماس: Deniz hamamı. Dâl harfinin kesri dahi câizdir. Meftûh olduğunda cem'i شياطين gibi دياميس'tir. Meksûr olduğunda قراريط gibi دماميس'tir. (Mün, 68)

ديمة هَطْلاء: Devam üzere yağan sağnaklı yağmur. (Mün, 420)

ديمة: Dâllın kesriyle ra'd ve bark olmayarak âsânca yağan ve lâ ekal bir sülüs nehâr ve bir sülüs leyl mümted olan yağmurdur ki mefhûmunda devam vâriddir. (KC, 231)

الدَيْن الظَنُون: Şol alacaktır ki alan kimsenin hali ma'lûm olmaya. (Mün, 302)

دينار أفْرَش: Darbhaneden yeni çıkmış huşûnetli altın. (Mün, 309)

دينار: Altın sikke. (KC, 153)

(ذ)

ذات أكتاف وأرداف: Yanlı belli kadın.

ذات: (ج) ذوات. Bir şeyin sâhibi ve aynı. (Mün, 451)

ذَاكَرَه الحَدِيث: Onunla söz müzâkere etti, yani her biri diğerine ferâmuş ettiğini hatırlattı. (Mün, 158)

ذَأْم: Kusur bulmak, kusur. (Mün, 73)

ذام: عاب. (Mün, 490)

ذُبَاب: Sinek. (Mün, 94)

ذباب: Sînin ذبب maddesi دفع ma'nâsına mevzû' olmakla sinek def' olundukça rücû' ettiğinden كلما ذبّ آب ma'nâsı mülâhaza olunarak sineğe ذباب denilmiştir. (KC, 264)

ذَبْح: Boğazlamak. (Mün, 72)

ذُبُول: Solmak. (Mün, 110)

ذبيحة: Boğazlanmış olan. (Mün, 411)

ذخر: Zamm-ı zâl ile sükûn-ı hâ' vakt-i hâcet için saklanılan şey ma'nâsınadır ki ذخيرة dahi ta'bîr olunur. (KC, 169)

ذَرّ: Tuz ekmek. (Mün, 74)

ذَرْء: Halk etmek. (Mün, 73)

ذِرَاع: Kol ve endâzedir. Bâ'-i kulaç demektir. أرحبهم ذِرَعًا terkibini Zemahşerî *Esâsü'l-belâğa*'da سخي ile tefsîr etmiştir. (KC, 466)

ذراعان الأسد: Menâzil-i kamerden iki kevkeb-i nîrin ismi imiş ki onlar inde'l-Arab ma'lûm olan ilm-i envâ' iktizasınca matara delâlet ederler imiş. (KC, 222)

ذُرَة: Mısır buğdayı. (Mün, 62)

ذُرَى: Zelin zammı ve kesri ile bir şeyin tepesi ve en yüksek yeri ma'nâsına olan zirvenin cem'idir. Lafz-ı ذرى'yı متى gibi feth-i zâl ile de zabt edenler olmuştur. Ona göre setr ve sâye ma'nâsı murâd olur. "أنا في ذراك" denir ki "Ben senin sayende ve taht-ı setr ve vikâyendeyim." (KC, 15)

ذرى: ظلّ ,جانب ve حماية فتى vezninde ma'nâlarınadır. (KC, 39)

ذُرِّيّة: Nesil. Fi'l-asıl mehmûz olmakla lügatta ذرء maddesinde mezkûrdur. (Mün, 54) ta'bîr

ذِكْر: Anmak, hatırlamak. (Mün, 78)

ذَكَر: Erkek ma'nâsına olarak demirin çeliğine ıtlâk olunur. (KC, 480)

ذُكْر: Hatırlamak. (KC, 56)

ذِكْرَى: Vaaz, tezkîr. (Mün, 114)

ذَلّ: Hakîr oldu. (Muk, 167)

ذَمّ: Yermek. (Mün, 74)

ذِمَام: Hak ve hürmet ma'nâsınadır. (KC, 382)

ذمة: Zânın fethi ve mîmin teşdîdiyle suyu az olan kuyudur. *Kâmûs*'ta ezdâddan olarak suyu çok olan kuyuya dahi ıtlâk olunduğu mezkûrdur. (KC, 382)

ذِمّة: عهد, أمان ve ضمان ma'nâlarınadır. Müâhide ذمي denir. "يسعى بذمتهم أدناهم" hadisi أمان ile tefsîr olunur. في ضماني denir ki في ذمتي كذا demektir. Usûlde zimmet وصف يصير به الإنسان أهلًا لما له وعليه diye ta'rîf edilir. (KC, 382)

ذنوب: نصيب ma'nâsınadır. (KC, 134)

ذُنَيْبَاء: Çavdar. (Mün, 67, 344)

ذَنِين: Burun akmak, burundan akan su. (Mün, 107)

ذَهَاب: Gitmek. (Mün, 92)

ذهب الهمّ: Gam gitti. (Mün, 495)

ذهب: Altın. (KC, 287)

ذهل: Kelimesi gaflet ma'nâsınadır. Bâb-ı sâlis ve râbi'den müsta'meldir. (KC, 154)

ذو الجناحين: Ca'fer. (Muk, 276)

ذو الرمة: Çürük ip sâhibi. (KC, 116)

ذو الشهادتين: Huzeyme radıyallahu Teâla anhum. (Muk, 276)

ذو العائر: Gözü ağrılı kimse demektir. ذو sahip ma'nâsına olup عائر, قذى ma'nâsına isimdir ki gözde olan ezâdan ibarettir. (KC, 128)

ذو العمامة: Başı sarıklı. Eskiden sarık bir sınıfa mahsûs olmayıp tîcân-ı ricâl olmak üzere her erin ârâyiş-i seri idi. (KC, 469)

ذو الكفل: Nebî aleyhi's-selam. (Muk, 276)

ذو النورين: Osman. (Muk, 276)

ذو النون: Lakab-ı Yûnus. (Muk, 276)

ذو حافر: Bütün tırnaklı. (KC, 156)

ذو: Sâhib. ذو daima izâfetle isti‘mâl olunur ve muzâf-ı ileyhi ism-i zâhir olur. ذو kelimesi Tay’ kabilesi lügatinde müzekker ve müenneste, âkil ve gayr-i âkilde, tesniye ve cem´de “o ki” ma‘nâsına ism-i mevsûl müşterekti r. جائني ذو قام ذو قامت ذو قاما ذو قامتا ذو قاموا ذو قمن. (Muk, 34-35)

ذو\ذا\ذي: Sahip. "ذو القرية", "ذو الزيادة", "ذا ذي القعدة" "بعد", "ذو الحجة", "مال" (Mün, 50)

ذؤابة: (ج) ذوائب. Zülüf. (Mün, 462)

ذوابل: Solmak demek olan ذبول’dan ism-i fâil cem‘idir. Renkleri soluk demektir. (KC, 429)

ذَوْب: Erimek. (Mün, 75)

ذَوَبَان: ذوب. (Mün, 105)

ذَوْد: Men ve müdâfaa etmek. (Mün, 75)

ذُود: دفع. (KC, 170)

ذَوْق: Tatmak. (Mün, 75)

ذِئْب: Kurt. (Mün, 63) / Kurt denilen canavardır. (ج) ذئاب. (KC, 361)

(ر)

رابّ الأمر: Islâh-ı emir eden. (Mün, 222)

راب: Şekke düşürdü. (KC, 314)

راح: Cemi‘ bir lafızdır. خمر ma‘nâsınadır. (KC, 413)

رَاحة: El ayası. (ج) راح. (KC, 413)

راحلة: Binek. (Mün, 412) / Binek devesi. (ج) رواحل. (KC, 316) / Binek hayvanı. (ج) رواحل. (KC, 461)

راز: Mimar. (Mün, 371)

رازي: Fahrürrâzî’nin mensûb olduğu Rey şehrinin ism-i mensûbu ziyâde-i elif ve zâ ile رازي’dir. (KC, 387)

رازيّ: Reyli. (Mün, 360)

رَاْس: Başçı, baş satan. (Mün, 371)

رأس: Cem‘-i kılleti أَرْؤُس. (KC, 299)

راشِدًا مَهْدِيًّا: Allah selamet versin. (Muk, 222)

راغم: Zelîl ma‘nâsınadır. (KC, 505)

رَآفَة: Re’fet. (Mün, 97)

رَأْفَة: Ziyâde acımak, esirgemek. (Mün, 87)

راقب العدوّ: Düşman gözeten. (Mün, 223)

راقب: Gözetmek ma‘nâsına olan مراقبة’den fi‘l-i mâzîdir. (KC, 450)

راكب: رَكْب (ج). (Mün, 77)

راكب: Deve süvârisi. (ج) ركب. صاحب ile صحب gibi. (KC, 351)

راكس: Alem-i münker olarak bir vadi ismi iken Sâhib-i *Kâmûs* onu harf-i ta‘rîf ile zikreylemekle Seyyid Mürteza tarafından müâhiz olmuştur. (KC, 509)

رائح: غدو ve رجوع ma‘nâlarına olan رواح masdarından ism-i fâildir. "غدوها شهر ورواحها شهر" kavl-i kerîminde olduğu gibi burada dahi رواح, غدو'e mukâbil düştüğünden evvelkisinden رجوع ma‘nâsı maksûddur. Feyyûmî merhûmun *Misbâh-ı münîr*'de: Bazı nâs رواح'ın ancak âhir-i nehârda olan seyr ma‘nâsına olduğunu tevehhüm ederse de nefsü'l-emr öyle olmayıp غدوّ ile رواح arasında inde'l-Arab geceden ve gündüzden ne vakitte olursa olsun seyr etmek ma‘nâsınadır. Ezherî ve daha başkası böyle söylemiştir. Hz. Peygamber'in "واغد يا أنيس" kavl-i şerifiyle "من راح إلى الجمعة في أول النهار فله كذا" kavl-i şerifleri bu vecih üzere vârid oldu demiştir. Şârihin *Mutavvel*'de "ولم ينتظر السائرون في الغداة السائرين في الرواح للاستعجال" demesi dahi bazı nâsın tevehhümü cinsindendir. (KC, 301-302)

رب: Cemâzi'l-ûla. (Mün, 342)

رُبَا: Arzın tepe yeri demek olan ربوة lafzının cem‘idir. Müfredi Kurân-ı Kerîm'de vâriddir. دولة'nin دول üzere olan cem‘i gibi mecmû‘dur. (KC, 364)

ربا: Zamm-ı râ ve tahfif-i bâ ile مكان مرتفع ma‘nâsına olan ربوة'nin cem‘idir. Müfredinde rânın feth-i dahi lügattir. Nitekim bizce kıraat öyledir. رابية dahi o ma‘nâyadır. Onun cem‘i روابي'dir. (KC, 273)

رام: Taleb demektir. Bunun masdar-ı mîmisi olan مرام lisânımızda müsta‘meldir. (KC, 467)

رَامِح: Mızraklı. (Mün, 225)

رَاهِش: Bâtın-ı zirâ‘da olan bir damar ismidir. (KC, 212)

راووق: مصفاة. (Mün, 397)

راوول: Zâid diş. (Mün, 470)

راية: Sancaktır. "لا إله الا الله محمد رسول الله" كما في كتب السير.(KC, 478) وكان مكتوبًا على كل ريات

رَبابيّ: Kemancı. (Mün, 372)

رُبَاع: Dörder. (Mün, 94)

رُباع: مَرْبَع, اربعة اربعة, dörder. (Muk, 49)

رُباعيّ: Dörtlü. (Mün, 360)

رُباعِيَّة: Ön diş ile azı dişi arasındaki diş. (Mün, 53)

رُبَّان: Kapıdan. (Mün, 372)

ربانيّ: İlâhî. (Mün, 360)

رَبْط: Bağlamak. (Mün, 73)

رَبْع: Rânın fethiyle منزل ma‘nâsınadır. (KC, 185)

رُبُوض: Hayvan, hususen arslan çöküp oturmak. (Mün, 109)

رِبِّيّ: Cem‘-i كثير. (Mün, 366)

ربيب: Üvey oğul. (Mün, 402)

ربيبة: Üvey kız. (Mün, 402)

ربيع: Bahar. (Mün, 68), (KC, 342) / ربيع الدهو’dir ki ilkbahar ta‘bîr olunur. (KC, 231) / Bahar demektir ki eltâf-ı ezminedir. (KC, 424)

رِتاج: Küçük kapıyı hâvî büyük kapı. (Mün, 399)

رتع: Hayvan yaylamak yani istediği gibi otlamak demektir. Bâb-ı sâlistendir. (KC, 56)

رتمة: (ج) رتم. شجرة. (Mün, 118)

رُتَيْلَاء: Böy denilen semli örümcek. (Mün, 344)

رتيمة: İstizkâr-ı hâcet için parmağa bağlanan bağ. (ج) رتائم. (Mün, 69)

رثي: Rikkat ve rahmet. (KC, 343)

رَجّ: Sarsmak. (Mün, 74)

رجا: جانب. (ج) أرْجَاء. (KC, 142)

رجاء: Ümit, arzu. (Mün, 118) / Ummak. (KC, 361)

رُجْحَان: Ağmak. (Mün, 104)

رَجْع القِيان: Muğanniyâtın neğamâtı demektir. (KC, 280)

رَجْع: Feth-i râ ile ترديد صوت yani terennüm demek olan ترجيع ma‘nâsınadır. (KC, 280)

رُجْعَى: Rücu‘. (Mün, 114)

رجل الطاوس: Tavusun ayağı hüsnü zatiyyesine nakîsa olacak derecede çirkin olduğundan رجل الطاوس güzelde olan kusur hakkında beyne’l-Arab darb-ı meseldir. (KC, 262)

رجل آلَى: Kıçlı erkek. (Mün, 420)

رجل دَيِّن: Diyânetli adam. (Mün, 335)

الرجل مخروق: Avucu delik demektir ki çul tutmaz ta‘bîr olunur. (Mün, 259)

رجل مَؤتان الفؤاد: بليد. (Mün, 413)

رِجْل: Ayak. (Mün, 43) / Ayak. Müennesi ma‘nevî olmakla رُجَيْلَة diye ism-i tasğîr olunur. (Mün, 324)

رَجُل: Erkek insan. (Mün, 43)

رَجَل: Piyâde olmak, kadın erkeksi olmak. (Mün, 81)

رَجْل: Semer. (Mün, 67)

رِجْلَة: Semizotu. (Mün, 89)

رُجُنَّة: Zammeteyn ve kesrateyn ile ve herhalde nûn-ı teşdîd ile ظلمة ma‘nâsınadır. (KC, 506)

رُجُوّ: Ümit ve arzu etmek. (Mün, 118)

رُجُول: Erkeklik. (Mün, 109)

رُجَيْل: Adamcık. (Mün, 216)

رجيم: مرجوم Taşa tutulmuş. (Mün, 299)

رحال: رجال vezninde semer ve esâs-ı sefer demek olan رحل’nin cem‘idir. (KC, 301)

رحب/رحيب: متسع ma‘nâsınadır. (KC, 466)

رُحَضَاء: عرق الحمى ma‘nâsınadır ki sıtma teri demektir. Sûret-i cem‘de vârid olan müfredlerdendir. (KC, 360)

رحل: Bir yerden bir yere gitmek demek olan رحلة masdarından fi‘l-i mâzîdir. Bâb-ı sâlistendir. (KC, 446)

رَحْل: Esâs-ı sefer. القاء رحل ikâmetten kinâyedir. (KC, 322)

رَحْل: Fi’l-asıl سمر ma‘nâsına olup ikâmetgâh ma‘nâsında mecâzen müsta‘meldir. (KC, 145)

رَحْل: Rânın fethi ve hânın sükunu ile yolcunun istishâb edebildiği meta‘dır ki onunla yolda beytûtet eder. (KC, 292)

رحل: Semer. (ج) أرحل. (KC, 227) / Semer ve esâs-ı sefer ma‘nâlarınadır. (KC, 355)

رُحْم: Birine açmak. (Mün, 79)

رَحِم: Döl yatağı. (Mün, 85)

رَحْمَة: Acımak, esirgemek. (Mün, 87)

رَحَمُوت: Merhamet. (Mün, 114)

رحوم: رحيم. (Mün, 301)

رحى: Değirmen. (Mün, 65)

رَحِيل: Göç etmek. (Mün, 107)

رحيل: ارتحال, bir beldeden bir beldeye gitmek. (KC, 39)

رحيم: Merhameti çok. (Mün, 297)

رِخْو: Gevşek. (Mün, 79)

رَدّ: Geri çevirmek, kabul etmek. (Mün, 74)

رِدَاء: Kaftan demektir. Burada عطا ma‘nâsında müsteârdır. غَمْرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّم ضَاحِكًا ... غَلِقَتْ بِضَحْكَتِهِ رِقَابُ المَالِ

رداء ilkâ olunduğu şeyi siyânet ettiği gibi عطاء dahi sâhibinin vak‘ ve haysiyetini siyânet etmek câmi‘ ile istiâre vâki‘ olmuştur. *Sıhâh*’ta ise غمر’ın ماء كثير ma‘nâsına olduğu ve فرس جواد ma‘nâsına da geldiği beyân olunduktan sonra غمر الخلق ve غمر الرداء ta‘bîrlerinin سخى ma‘nâsına olduğu gösterilerek Kuseyyir’in bu kavli şâhid gösterilmiştir: غَمْرُ الرِدَاءِ اذا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا ... غَلِقَتْ بِضِحْكَتِه رِقَابُ المَالِ (KC, 309)

ردادي: Çıkıkçı. (Mün, 371)

رِدْف: Sağrı. (KC, 340)

رَدَى: Elif-i maksûra ile helâk ma‘nâsınadır. (KC, 432)

رَدَى: Helâk. (Mün, 83)

رَدَيَان: At eşkinlik ve tırısa gitmek. (Mün, 105)

رُدَيْنِيّ: Sîga-i tasğîr ve yâ-i nispet ile bir nev‘ mızrak ismidir ki onu zamm-ı râ ve feth-i dâl ile ردينة isminde bir kadın yaptığından ona nispet olunmuştur. Mezbûrenin zevcine سمهر derlerdi ki جعفر veznindedir. O da mızrakçı olmakla onun yaptığı mızraklara dahi سَمْهَرِى ta‘bîr olunur. (KC, 284)

رُذَال: Kemter. (Mün, 94)

رُزّ: Pirinç pilavı. (Mün, 67)

رِزَان: كران vezninde olup kar ma‘nâsına olan رزنة’den sıfat-ı müşebbehe olan رزين lafzının cem‘idir. (KC, 104)

رسم: Âsâr-ı bakiyye-i diyar. (ج) رسوم. (KC, 190)

رَسْم: Hâne yeri ma‘nâsınadır. (KC, 327)

رُسُوّ: Sübût. (Mün, 111)

رُسُوب. Dibe çökmek. (Mün, 109)

رَشّ: Saçmak, serpmek. (Mün, 75)

رشد: غيّ ve ضلال’ın zıddıdır. (KC, 17)

رشيق: Hûb-ı endam. (Mün, 293)

رصافة: Rıhtım. (Mün, 384)

رضًا: Hoşnudluk. (KC, 15)

رضا: Hoşnudluktur. (KC, 282)

رَضَاع: Meme emmek. (Mün, 92)

رَضَاعَة: رِضَاع. (Mün, 97)

رِضْوَان: Rızâ. (Mün, 103)

رِضا/رِضَى: Hoşnudluk. (Mün, 84)

رُطَب المُشَّان: Bir cins hurma. ولا تقل الرطب المشان بالتوصيف بل بالإضافة. (Mün, 105)

رَطْب: Feth-i râ ile يابس mükâbilidir ki yaş demektir. (KC, 279)

رُطَب: Olgun hurma. (Mün, 59)

رُطُوبَة: Nemnâk olmak, nemnâklık. (Mün, 101)

رعب: Lafzı lügatte zam ve zammeteyn ile mazbûttur. فزع ve خوف ma‘nâsınadır. (KC, 419)

رَعْب: Yıldırmak. (Mün, 119)

رُعْب: Yılgınlık. (Mün, 119) / خوف. (KC, 480)

رَعْد: Rânın fethi ve kesri ile titremek ma‘nâsınadır. (KC, 291)

رعى: Otlamak. (KC, 56)

رعية: Mülûkun taht-ı idâre ve mürâatında bulunan halktır. (ج) رعايا. (KC, 155)

رُغَاء: Deve bağırmak. (Mün, 94)

رغاء: صوت بعير. (KC, 479)

رغد: Kurân-ı Kerîm’de vârid olduğu üzere geçinmekte darlık olmaktır. (KC, 439)

رغيف: أرغفة (ج). Çörek. (Mün, 460)

رَفَّاء: Örücü. (KC, 389)

رفّاء: Tohumcu. (Mün, 371)

رُفَات: Çürüyüp dökülmüş olan. (Mün, 94)

رَفْرَف الديك: Horos tavuğun etrafına dolandı. (Mün, 136)

رفو: Örmek ve eklemek. (KC, 389)

رَقّ: Acımak. (KC, 507)

رقأ: Akan dem‘ yâhud dem‘ dinmek olan رقوء ve رقوء masdarlarındandır. (KC, 364)

رِقَاب المال: Zevât-ı emvâldir. (KC, 312)

رقاب: Boyun ma‘nâsına olan رقبة’nin cem‘idir. (KC, 18)

رَقَاحَة: Kesb, ticaret. (Mün, 97)

رُقاد: النوم. (KC, 313)

رَقَبَانِيّ: Enseli. (Mün, 360)

رِقَة: Gümüş akçe. (Mün, 62)

رِقَّة: Yufkalık. (Mün, 88)

رقشاء: Hayyenin beyazlı siyahlı olanına denir. رُقْش (ج). (KC, 509)

رَقْم: Nakış ma‘nâsına masdardır. (KC, 328)

رُقُوء: Kan dindirecek ilaç. (Mün, 115)

رُقُوء: Kan ve gözyaşı dökmek. (Mün, 110)

رُقِيّ: صُعُود. (Mün, 111)

رُقِيّ: صعود. (Mün, 61)

رقيب: Nigehbândır. (KC, 485)

ركاب: Üzengi ma‘nâsında müfred olduğu gibi binek develeri ma‘nâsında cem‘i dahi olur. Müfredi راحلة’dir. (KC, 461)

رَكْب: Eşter-i süvâr demek olan راكب’in cem‘idir. (KC, 506)

ركبان: ركب’in cem‘idir. (KC, 95)

رَكْز: Yere bir şey saplamak. (Mün, 72)

رَكْض: Depmek. (Mün, 73)

رُكُوب: Binmek. (Mün, 109)

رُكُود: Uyumak. (Mün, 110)

رَمّ: Tamir ve ıslâh etmek, meremmet etmek. (Mün, 74)

رِمَاح: Mızraklar. (Mün, 93)

رَمَاد: Kül. (Mün, 92)

رمّان: Nar. (Mün, 58)

رماه بالشيء: Ona bir şey attı. Harf-i bâ atılan şeye dahil olur: رميت بالسهم. ولا تقول: رميت بالقوس. بل عن القوس أو على القوس. (Mün, 494)

رماية: Atıcılık. (Mün, 118)

رُمّة: Çürük ip parçasıdır. (KC, 343)

رُمْحٌ أقصاد: Parçalanmış mızrak. (Mün, 480)

رُمْح: Mızraktır. Cem‘i olan رماح Kurân-ı Kerîm’de variddir. (KC, 49) / Mızrak. رماح (ج). (KC, 246) / Zamm-ı râ ile mızrak. (KC, 392)

رمضاء: Güneşten kızan yer. (Mün, 244)

رَمْضَاء: أرض شديدة الحرارة ma‘nâsınadır ki güneşin şiddet-i vukûuyla kızmış olan yer demektir. İbtidâ-i İslam’da a‘dâ-i din olan sanâdîd duafâ-i Müslimini öyle yerlerde ta‘zib ederler idi. (KC, 507)

رَمَضَان: Şehr-i sıyâm. (Mün, 105)

رمق: بقية الحياة. (KC, 392)

رَمَكة: Kısrak. (Mün, 402)

رَمْي: Atmak. (Mün, 76, 118)

رَنْد: Rânın fethi ve nûnun sükûnuyla bir nev‘ hoşbû ağaç ismidir. (KC, 181)

رنوّ: Nazar. (KC, 276)

رَنين: Avaz etmek. (Mün, 107)

رَهَبُوت: خَوْف. (Mün, 114)

رَهْط: Meşindenden müttehiz bir nev‘ câme-i zîrîndir ki câriyeler ve hizmetçi kadınlar tutunurlar. (KC, 326)

رهن: Merhûn. (Mün, 121)

رَهْو: Aralık etmek, ayak ayırmak, hayvan suhûletle gelmek. (Mün, 76)

رواح: ذهاب. (KC, 39)

رُؤَاسِيّ: Büyük başlı. (Mün, 360)

رواق: Rânın kesri ve zammı ile hânenin mâ tahte’-sekaf olan tavanıdır. (KC, 117)

روث: Hayvan terslemek, hayvan tersi. (Mün, 118)

روح: Mazmûm-ı râ ile can demektir. (KC, 280)

روح: Meftûh-ı râ ile rahat, rahmet ve nesîmü’-rîh ma‘nâlarınadır. (KC, 280)

رَوْح: Ölü ağaç. (Mün, 58)

روحانيّ: Rûhî. (Mün, 360)

رَوْض: Yeşillik yer. (ج) رياض. (KC, 266)

روضة آس: Mersin yeşilliği ma‘nâsınadır. (KC, 496)

روضة: Ezhâr ile kuş görünen mevzi‘ ma‘nâsınadır. (KC, 7)

روع: Korkutmak. (KC, 330)

روعة: خوف وفزعة. (KC, 388)

رَوْغ: Meyl. (Mün, 75)

رَوَغَان: Tilki sağa sola seğirtip tilkilenmek. (Mün, 105)

رَوْم: Taleb. (Mün, 75)

رُؤْيَة: Görmek. (Mün, 89)

رُوَيْدَ: İmhâl ma‘nâsında masdardır. (Mün, 622)

رِيّ : Suya kanıklık. (Mün, 119)

رَيّ: Suya kanmak. (Mün, 119)

زيَات: Zeytin yağcı. (Mün, 371)

رِيَازَة: Mimarlık. (Mün, 98)

ريّان: Suya kanmış. Müennesi ريّا. (Mün, 290)

رَيِب: Şek ve töhmet demek olan الريبة’nin cem‘idir. (KC, 521)

ريبة: Şek, töhmet. (Mün, 67) / Şüphe edecek şey. (KC, 358)

ريث: Gecikmek ma‘nâsına masdardır. Bâb-ı sânîden musarraftır. "ما أبطأك" ma‘nâsınadır ki "ما أرائك", "ne kadar geciktin" demektir. الاستراثة, تقول: إمهال ve استبطاء ma‘nâlarınadır. قد استغثته فما استرثته. وفي المثال: ربّ عجلة وهبت ريثًا. ويروى: تهب ريثًا. Zemahşerî bunun mikdar ma‘nâsında ما’sız dahi cevâz-ı isti‘mâline işâret ederek *Esâs*’ta "وما يستمع لموعظتي إلا ريث اتكلم" demiştir. (Muk, 327)

ريث: إبطاء ma‘nâsında عجل’in zıddıdır. Bâb-ı sânîdendir. (KC, 463)

ريثما: Ma‘nâ-yı mikdarı müfîddir. امهلته ريثما فعل كذا. (KC, 17)

رَيْثَما: Mikdar ma‘nâsınadır. انْتَظِرْنِي رَيْثَما أُكَلِّمُ فُلَانًا: Filan ile lakırdı edecek kadar beni bekle. رَيْثَما فَعَلَ كذا: Şöyle yapacak kadar. وَقَفَ رَيْثَما صَلَّيْنا: Biz namaz kılınca kadar durdu. (Muk, 327)

رِيحَ الغَدِير: Güle rüzgar değmiş. (Mün, 507)

ريح: Rüzgar. İsm-i tasğîri رُوَيْحة’dır. (Mün, 324) (ج) رياح. (KC, 110, 287)

ريد: بدا ريد من الجبل. (ج) ريود: Dağın bir yüzü göründü. (Muk, 326)

رَيْط: Feth-i râ ile siyâb-ı rakîka demektir ki müfredi ريطة’dır. (KC, 53)

ريق: Teşdîd-i yâ ile سيد vezninde her şeyin efdali ve evveli ma‘nâlarınadır. (KC, 282)

ريق: رضاب ma‘nâsınadır ki ağız rutûbetidir. (KC, 515)

رِيمان: Rânın kesriyle ananın yavruya olan muhabbeti ma‘nâsınadır. (KC, 179)

(ز)

زأْبَرَة: Bezin yüzü çıkmak, havalanmak. (Mün, 131)

زأْبَقَة: Zıbıklamak, civâ sürmek. (Mün, 131)

زاخر: Mümtelî ma‘nâsınadır. Dolgun ve taşkın demektir. (KC, 369)

زاد: Yol azığı. (KC, 461)

زأر: Savt-ı eseddir. (KC, 94)

زاملة: Sâishâne. (Mün, 412)

زاي: ز harfinin ismi. (Mün, 68)

زُبَالَة: Süprüntü. (Mün, 95)

زِبْرِج: Zînet. (Mün, 45)

زَبَرْجَة: Sarı yakut. (Mün, 44)

زَبَرْجَد: Zeberced. (Mün, 45) / Sarıya mâil yeşilce bir taştır. Yakut ve zümrüt gibi ahcâr-ı merğûbeden değildir. Fakat Arabîde zümrüde dahi zeberced ıtlâk olunduğu vâriddir. (KC, 246)

زِبْرِقان: قمر ma‘nâsına olup Husayn b. Bedr ismindeki sahâbîye lakabdır. (KC, 446)

زبور: Mezbûr yani yazılı ma‘nâsınadır ki kitap demektir. (KC, 408)

زبيب: Kuru üzüm. (Mün, 59)

زَجَج: Kaş ince, mükavves olmak. (Mün, 82)

زُحَار: İstıtlâk, batn-ı ishal. (Mün, 94)

زحام: نزاع vezninde darlıktan halkın birbirini itip kakması ma‘nâsınadır. (KC, 51)

زُحِرَ. وهو مزحور. İshale uğramış. (Mün, 505)

زَحْزَح: Onu teb‘id etti. (Mün, 135)

زحزح: بعد ma‘nâsına rübâ-i mücerreddir. (KC, 116)

زَحْمَة: زحام ma‘nâsınadır ki halk müzâhame edip birbirini sıkmak. (Mün, 167)

زَحِير: زُحَار. (Mün, 106)

زَخْرَف: Tezyîn ve temviye etmek. (Mün, 135)

زُخْرُف: Zînet-i müzevveka. (Mün 45)

في زخرف القول تزيين لباطله ... والحق قد يعتريه سوء تعبير

تقول هذا مجاج النحل تمدحه ... وإن ذممت تقل قيء الزنابير

مدحًا وذمًا وما جاوزت وصفهما ... حسن البيان يري الظلماء كالنور

زَدْو: Çukura ceviz atmak. (Mün, 76)

زرّ الأزرار: لبس’den kinayedir. (KC, 67)

زِرّ: Düğme. (Mün, 79)

زَرّ: İlikledi. (KC, 67)

زَرّ: İliklemek. (Mün, 74)

زَرَّاد: شدَّاد vezninde müvâzini olan سرّاد ma‘nâsınadır ki زره (?) örücü demektir. قال تعالى ﴿وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ أَنِ اعْمَلَ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾[1003] (KC, 307)

زِرَاعَة: Ekincilik. (Mün, 99)

زَرَافَة: Cemâat, bir hayvanın dahi ismidir. (…?) gibi hayvan cemâati sûretinde olduğu için زرافة denilmiştir. (Mün, 97)

الزرع المؤف: Âfete uğramış ekin. (Mün, 259)

زَرْع: Ekin ekmek. (Mün, 72) / Ekin demektir. (Mün, 67), (KC, 487)

زُرْقَة: Mâîlik. (Mün, 90)

زرقة: Zamm-ı zâ ile mâilik ma‘nâsına isimdir. Fârisî-yi kebûdîdir. Eltafü’l-elvândır. (KC, 266)

زَرْو: Savurmak, uçurmak. (Mün, 76)

زعراء: Başının alın tarafından iki cânibi kılsız kadın. (Mün, 420)

زُغْرُور: Kızılcık. (Mün, 58)

زعم: Zâyın harekât-ı selâsiyle ظن باطل ma‘nâsınadır. (KC, 190)

زُغْب القطا: Kuş palazı. (KC, 40)

زغب: Zamm-ı zâ ile henüz tüylenmiş piliç demek olan أزغب ile زغباء’nın cem‘idir. (KC, 40)

زغف: Fethateyn ile زغفة’nin cem‘idir ki o da evsâf-ı dürû‘dandır. ملائم yâhud واسع ma‘nâsınadır. (KC, 152)

[1003] Sebe’ 34/10.

زَفّ: Sür‘at etmek, kadınlar gelini güveye ihdâ etmek. (Mün, 74)

زَفِير: Nefes alamamak, hımar nefesini içeri alarak avaz etmek. (Mün, 106)

زِقّ: Kesr-i zâ ve teşdîd-i kâf ile bal, sirke ve şarab koymak için olan deriden zarf ma‘nâsınadır ki tulum ta‘bîr olunur. (KC, 263)

زَقّ: Kuş kısmı yavrusunu ağzıyla doyurmak. (Mün, 74)

زُقَاء: Horos ve baykuş ötmek. (Mün, 94)

زُكَام: Nezle. (Mün, 94)

زُكِمَ: وهو مزكوم. Zükâma uğramış. (Mün, 505)

زلّ: Kaydı, isabet etmedi ma‘nâsına isimdir. (KC, 386)

زلّ: Kaymak ve sürçmek demek olan الزلّ ve الزليل masdarlarından fi‘l-i mâzîdir. نَعْلة زلّت nalın kayması sıkıntıya düşmekten kinâyedir. (KC, 437)

زُلَال: Pek sâiğ, hoşgüvar. (Mün, 95)

زَلَّة: Kusur. (Mün, 87)

زُلْفَة: Kurbet, menzilet. (Mün, 90)

زُلْفَى: Kurbet, menzilet. (Mün, 114)

زُلّيق: Tüysüz şeftali. (Mün, 58)

زَلِيل: Ayak kaymak. (Mün, 107)

زِمار: Kesr-i zel ile ırz ve nâmus gibi himâye ve vikâyesi lazım olan şey ma‘nâsınadır. (KC, 173)

زمان: Cem‘i kılleti الأزمن. (KC, 377)

زِمِكّى: Kuşta kuyruk bitimi. (Mün, 419)

زُمَّل: بضم الزاى وتشديد الميم الجبان الضعيف. (KC, 383)

زَمِن: Âfetzede. (Mün, 417)

زَمْنَى: Âfetzedegan. (Mün, 417)

زُمَّيْل: Korkak. (Mün, 52)

زِنْجِفَر: Ma‘ruf boya. (Mün, 45)

زَنْد: Çakmak. (KC, 417)

زنديق: Bî-din ve muattilü’ş-şerâi‘. (KC, 119)

زها: يزهو- زهوًا. Ma‘nâsı böbürlenmektir. Horosun kanat sürüyerek tavuklara kurulmasına زهو الديك ta‘bîr olunur. Bunda lugat-ı meşhura sîga-yi meçhul ile زُهِى’dır ki mütekebbir kimse hakkında زهى الرجل فهو مزهو denir. (KC, 266)

زُهَاء: Mikdar. (Mün, 94)

زهر الرُبا: Yüksek yerlerin çiçekleri ma‘nâsınadır. (KC, 272)

زَهْر: Çiçek. (Mün, 68)

زهر: قمر vezninde çiçek ma‘nâsına nebâtın çiçeği açılmadıkça ‘alâ kavlin sararmadıkça ona زهر ıtlâk olunmayıp بُزعُوم denir ki gonca demektir. (KC, 272)

زهروان: Sûre-i Bakara ile Sûre-i Âl-i İmran. (Mün, 438)

زَهْزَقَة: Çocuğu dandin edip oynatmak. (Mün, 134)

زَهَق: Can çıkmak. (Mün, 81)

زَهْو: Kibirlenmek, çalım etmek. (Mün, 76)

زُهُوق: زوال,خروج. (Mün, 110)

زُهِيَ: وهو مزهوّ. Mütekebbir ve çalımlı olmuş. (Mün, 507)

زوح: Eş ma‘nâsına olarak hem karıya hem kocaya ıtlâk olunur. (Mün, 409)

زِيّ: Kılık. (ج) زَيّ . (Mün, 68)

زي: Zâyın kesri ve yânın teşdîdiyle hey’et ve kıyâfet ma‘nâsınadır. (KC, 241)

زيادة: Artmak, artırmak. (Mün, 123)

زِئْبِر: Hav. (Mün, 68)

زِئْبِق: Cıva. (Mün, 68)

زير: Zendost. İsm-i musağğarı زُوَيْر. (Mün, 323)

زَيْنَب: السمين. (Mün, 288)

زَئِير: Arslan kükremek. (Mün, 107)

(س)

ساء: قَبُحَ. (KC, 504)

سابح: Güzel eşkinli at. (KC, 161)

سابق: Koşu atı. (Mün, 439)

سابق: فائز ve فائق. (KC, 6)

سابلة: Ebnâ-ı sebîl. (Mün, 299)

ساحب الذيل: Etek sürüyen. (Mün, 222)

ساحة: باحة gibi emâkin aralarında olan aralıktır. (KC, 443)

سَاحِل: Deniz kenarı. (Mün, 224)

ساروراء: سراء. (Mün, 421)

ساري: Bütün gece gezmek demek olan السرى masdarından ism-i fâildir. Vahdî merhum ساري’nin lisânımızdaki ma‘nâ-yı şâyi‘i olan سراية’ten dahi ahzini sür‘at-ı zuhûru iş‘ârından dolayı tensîb etmiş ise de sözünü lügate tevfîk etmemiştir. O ma‘nâda سراية lügat-ı Arabiyye’nin kitaplarında mevcûd değildir. Feyyûmî’nin beyanına göre سراية, سير بالليل ma‘nâsından isim olup fukahâ onu ma‘nâ-yı سراية’ten ahz ile عدوى ve أعداء ma‘nâlarında tevlîd ve isti‘mâl eylemişlerdir. (KC, 496)

ساطع: İrtifâ‘. (KC, 52)

سَاعِد: Bilek. (Mün, 224)

ساغِبٌ لاغِبٌ: جائع. (Muk, 148)

سافه: Ona kılıç vurdu. (Mün, 494)

ساق: İncik. (ج) سُوق. (Mün, 80)

سال: Aktı. (KC, 302)

سالفة: Safha-yi unk ma‘nâsınadır ki boynun binâguştan itibaren bâlâ-yı sadrın iki tarafındaki köprücük kemiklerine kadar olan yeridir. (KC, 264)

سام: Altın madeninde olan urûkudur. (KC, 183)

سَأم: ملل. (Mün, 82)

سَاهَمَهم: Onlarla kura atıştı. (Mün, 158)

سَبّ: Sövmek. (Mün, 73)

سَبّابَة: Şehadet parmağı. (Mün, 69)

سبابة: Teşdîd-i bâ ile şehadet parmağının ismidir. Sebb ve tehdîd zamânında muhataba tevcihen tahrik olduğu için sebâbe tesmiye olunmuştur. Tesbîh ve tahiyyede dahi o parmak ile işâret vaki olduğu için ona مسبِّحَة dahi denir. (KC, 110)

سُبَاطَة: Süprüntü. (Mün, 95)

سِبط: Sînin kesriyle kız torunudur. (KC, 518)

سَبْعَة: Yedi. (Mün, 88)

سبعون: Yetmiş yâhud yetmişinci. (Mün, 448)

سَبْق: Geçmek. (Mün, 73)

سبوح: صبور vezninde bir kısraktır ki suda yüzer gibi gidip rakîbini it‘ab eylemez. (KC, 41)

سبى: Sürüp götürmek. (KC, 330)

سَبْى: Sürüp götürmektir. (KC, 344)

سَبِيل: طَرِيق. (Mün, 107)

سبيلان: Tuyur ile ehnaştan mâ adâda olan iki tarik-i def‘. (Mün, 438)

سُتَاهِيّ: Büyük kıçlı. (Mün, 360)

سِتّة: Altı. (Mün, 89)

ستون: Altmış yâhud altmışıncı. (Mün, 448)

سجّادة: Mahall-i secde. (Mün, 389)

سَجْدَة: Bir kere yere kapanmak. (Mün, 208)

سِجْدَة: Bir nev‘ yere kapanış. (Mün, 208)

سَجْسَج: Serin. (Mün, 45)

سجع: Kumru ve güvercin kuşlarına mahsus olan ötüşün ismidir. (KC, 43)

سِجِلّاط: Yasemin. (Mün, 449)

سُجُوّ: Sükûn, devam. (Mün, 111)

سجية: Tabiat ma‘nâsınadır. (KC, 347)

سح: صب ile mürâdiftir. Lâzım ve müteaddî olur. Sîninde zamm dahi câizdir. (KC, 408)

سحاب هاطل/ هَطِل: Sağnaklı yağmuru hâvî bulut. (Mün, 420)

سَحاب: Bulut. (Mün, 68)

سَحْج: Deri soymak ve soyulmak, sıyrılmak. (Mün, 73)

سِحْر: Büyü yapmak, büyü. (Mün, 78)

سَحْر: Sabahtan evvelce olan vakittir. (KC, 85)

سُحْرَة: غرفة vezninde سحر’den ehastır ki سحر’in ibtidâsıdır. (KC, 85)

سحق: Veznen ve ma‘nen بعد gibidir ki بعد من الرحمة ma‘nâsı kasdolunarak mevki-i bedduada سحقًا لفلان denir. قال تعالى ﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَعِيرِ﴾[1004] (KC, 414)

سَحْو: Çamur sıyırmak. (Mün, 76)

سُحُور: Oruç için vakt-i seherde yenecek şey. (Mün, 115)

[1004] el-Mülk 67/11.

سُخَام: Tencere karası ma‘nâsına isim olduğu gibi yumuşak ma‘nâsına sıfat dahi olur. ريش سخام: Yumuşak tüy. قطن سخام: Yumuşak pamuk. (Mün, 95)

سُخْط: : Dargınlık. (Mün, 119)

سَخَط: Darılmak. (Mün, 119)

سُخْط: غضب ma‘nâsına isimdir. Bâb-ı râbi‘dendir. (KC, 15)

سَخَط: غضب. (Mün, 81)

سِدَاد: Sînin kesriyle medâr-ı sed ve bend olan şeydir. (KC, 495)

سداسيّ: Altılı. (Mün, 360)

سِدَانَة: : Kabe hizmeti. (Mün, 119)

سَدْن: Kabe gibi lâzimü’-ta‘zîm mahalle hizmet etmek. (Mün, 119)

سَرّ: Mesrûr etmek. (Mün, 74)

سرّ: Sevindirmek. (KC, 222)

سُرَّ: وهو مسرور. Sevinmiş. (Mün, 506)

سراة: Sîn-i mühmele-i meftûha ile Yemen arzında bir takım cibâldir. (KC, 295)

سرادق: (ج) سرادقات. Serâperde. (Mün, 50, 451)

سَرْج: Eğer. (Mün, 67)

سرح: Mal-ı sâim yani mer‘âda otlayan mevâşî ma‘nâsına ism-i cemi‘dir. (KC, 73)

سَرَطَان: Yengeç, şirpence. (Mün, 105)

سِرَع: Sür‘at etmek. (Mün, 84, 119) / صغر ve كبر gibi olan masadirdendir. قال في الصحاح: السرعة نقيض البطء تقول منه سرع سرعاً مثال صغر صغرًا. (KC, 345)

سَرْعَان: ما أسرعه: O ne kadar sür‘atli. (Mün, 621)

سرعة: Çabukluk. (Mün, 119)

سَرَق: Bir şey çalmak. (Mün, 81)

سَرْو: Ma‘rûf ağacın ism-i cinsidir ki lisânımızda dahi servi ta‘bîr olunur. Semeredar olmadığı cihetle âzâde ve her dem tazedir. (KC, 253)

سِرْوَال/سَرْوَلَة: Şalvar giydirmek. (Mün, 133)

سُرَى: Gece gidiş. (Mün, 114)

سرى: Geceleyin geçmek demek olan ve هدي vezninde bulunan سري masadrından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 375)

سَرِيّ: سراة (ج). Seyyid zî şan. (Mün, 458)

سري: Gece yolcusu. (KC, 345)

سُطُوع: Havalanmak. (Mün, 109)

سُعَال: Öksürük. (Mün, 94)

سَعَة: Kudret, tâkat. (Mün, 62)

سعدان: Müşterî ile Zühre. (Mün, 438)

سُعْدَى: حبلى vezninde kadın ismidir. (KC, 54)

سُعْلَة: Öksürmek. (Mün, 89)

سَعْي: Seğirtmek. (Mün, 76)

سِفَارَة: Elçilik. (Mün, 99)

سفَان: Marangoz. (Mün, 372)

سَفَاهَة: Sefeh. (Mün, 96)

سفح: Dağ eteği ma‘nâsınadır. (KC, 177)

سَفَرْجَل: Ayva. (Mün, 58)

سَفْسَف الأمر: İşi nâ-üstüvar tuttu. (Mün, 135)

سَفْسَف الدَقِيق: Unu kabaca eledi. (Mün, 135)

سَفِلَة: Câriyen olan hayvan ayakları. (Mün, 86)

سَفَه: Hiffet-i akıl. (Mün, 81)

سَفُّود: Kebap şişi. İsm-i tasğîri سُفَيْفِيد’dir. (Mün, 330)

سَفُّورَة: Yazboz tahtası. (Mün, 397)

سُفُوف: Toz nev‘inde yenecek şey. (Mün, 115)

سِقاء (ج) أساقي, أسقية. Kırba. (Mün, 478):

سقام: Feth-i sîn ile مرض ma‘nâsınadır. (KC, 366)

سريّ: سخي vezninde mürevvetmend ma‘nâsına olup rical-i tarîkat ve erbâb-ı hakikatten Serî Sakatî hazretlerinin semî Musullu bir şairdir. Örücülük sanatında bulunduğu için الرفاء diye meşhur olmuştur. Künyesi Ebü’l-Hasan ve pederinin ismi Ahmed’dir. Kendi adını Ahmed diyen ve سري kelimesini سر’in ism-i mensûbu gibi okuyup onu lakab zannedenler isâbet etmemiştir. Kabilece Kindî’dir. Çarsu’da olduğu müddetçe geçinmekte darlık çekip Haleb’de Seyfüddevle’ye mülâkî oluncaya değin dank-ı maîşetten kurtulamamıştır. Ondan sonra yoksulluk çekmemiştir. Örücülüğü esnada ehibbâsından birisine yazıp yolladığı şu beyitlerden san‘atının kesâda uğradığı anlaşılır.

يكفيك من جملة أخباري ... يسرى من الحب واعسارى

في سوقة أفضلهم مرتد ... نقصًا ففضلي بينهم عاري

وكانت الابرة فيما مضى ... صائنةً وجهي وأشعاري

366’da Bağdat’ta vefat etmiştir. (KC, 407)

سري: هدي vezninde masdardır ki geceleyin yola gitmek ma‘nâsınadır. (KC, 57)

سُرِّيَّة: Odalık. سر yâhud سرور’dan müştak olduğundan سرر maddesinde mezkurdur. (Mün, 54)

سُرَّيْطَى/ سرط/ استراط: بلع. (Mün, 115)

سَطْوَة: Kahır ve galebe etmek. (Mün, 87) / Kahr ve batş ma‘nâsınadır. (KC, 14)

سِقَايَة: Sakalık, meşrebe ve su için binâ olunan şey. (Mün, 99)

سِقْط الزَنْد: Çakmak şırası. (KC, 72)

سُقِط في يده: وهو مسقوط في يده, nâdim olmuş, hata etmiş. (Mün, 506)

سِقْط: Sînin harekat-ı sülâsî ve kâfın her halde sükûnu ile مُنْقَطَع الرمل ma‘nâsınadır ki kumun incelip kesildiği yerdir. Ateşin çıtlayıp uçanına ve mevlûdun nâ-tamamına dahi bu lügat ile سقط ta‘bîr olunur. (KC, 421-22)

سُقْم: Hastalık mümted olmak. (Mün, 79)

سَقَم: Hastalık. (KC, 522)

سقنقور: Nil kenarlarında neş’et eder bir hayvan. (Mün, 52)

سُقُوط: Düşmek. (Mün, 109)

سقي: Sulamak. (KC, 137)

سكاكيني: سكّان, bıçakçı. (Mün, 360)

سُكّان: Gemi dümeni. (Mün, 471)

سكب: صبّ, dökmek. (KC, 36)

سكتة: Virgül. (Mün, 32)

سَكَر: Sarhoş olmak. (Mün, 81)

سُكَّر: Şeker. (Mün, 57, 471)

سُكْر: Zamm-ı sîn ve sükûn-ı kâf ile sarhoşluk ma‘nâsınadır. (KC, 99)

سكران طافح: Çok içmiş sarhoş. (Mün, 222)

سكران مُرْتَكّ: Sözü anlaşılmayan sarhoş. (Mün, 275)

سَكْرانْ نكران: Sarhoş marhoş. (Muk, 148)

سِكْران: Sarhoş. (Mün, 54)

سَكْران: Sarhoş. Müennesi سَكْرَى (Mün, 290)

سُكْرَة: Sarhoşluk demektir. (KC, 490)

سكرميتان: İki göz. (Mün, 438)

سكوب: Akmak. (KC, 385)

سِكِّير: Daima sarhoş. (Mün, 300)

سكين: Bıçak. (Mün, 391)

سُلّ: Kelimesi muzâaftan mâzî-yi meçhûl olup ذاب ma‘nâsınadır ki eridi demektir. (KC, 260)

سَلّ: Kılıç çekmek. (Mün, 263)

سُلَّ: هوه مسلول. Sellü’r-rie marazına uğramış. (Mün, 507)

سلافة: Sînin zammı ve lâmın tahfifiyle şol şarabdır ki sıkılmadan kendisi sağılıp hasıl olmakla pek rakîk ve sâfî olur. (KC, 158)

سلب: Soymak ma‘nâsınadır ki iki mef‘ûle müteaddî bulunur. يقال: سلبته ثوبه. قال تعالى ﴿وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوه مِنْهُ﴾[1005] (KC, 470)

سَلَجَان: بلع. (Mün, 104)

سَلْجَم: Şalgam. (Mün, 67)

سلحفية: Kaplumbağa. (Mün, 53)

سَلْخ: Deri yüzmek, ayı âhir etmek. (Mün, 72)

سلسال: Âb-ı zülâl. (Mün, 289)

[1005] el-Hacc 22/73.

سَلْسَل الخط: Yazıyı zincirleme yazdı. (Mün, 136)

سِلْطة. Şilte. (Mün, 399)

سُلْفة: Kahvaltı. (Mün, 58)

سَلْقَاة: Birinin sırtını yere götürmek. (Mün, 132)

سَلْقَاه: Sırtını yere getirdi. (Mün, 135)

سَلَم: Ağaçlardan bir nev‘ isimdir. (KC, 79)

سِلْم: Kesr-i sîn ile İslam ma‘nâsınadır. Sulh ma‘nâsında vâriddir. (KC, 130)

سُلَّم: مرقاة. (Mün, 397)

سُلُوّ: Soğumak, mütesellî olmak. (Mün, 111)

سلوّ: صبر, خلوّ ve عشق demektir. (KC, 340)

سَلُوقِيَّة: Gemide kapudan mahalli. (Mün, 385)

سُمّ: Zehir demektir. Sînin zammı inde’l-Arab fetihten eşherdir. (KC, 509)

سماء: Âsuman. (Mün, 51)

سَمَاجَة: Sevimsizlik. (Mün, 97)

سماح: Semâhat ma‘nâsınadır ki haslet-i civanmerdîdir. وفي الحديث: "السماح رباح" أي المساهلة في الأمور تربح صاحبها. (KC, 407)

سَماحَة: Kerem ve mürûet ve derya dilli demektir. (KC, 92) / جود. (KC, 320) / جود ve كرم ma‘nâsınadır. (KC, 441)

سَمَاع: İşitmek. (Mün, 92)

سمّاك: Balıkçı. (Mün, 371)

سماك: كتاب vezninde iki kevkeb ismidir ki onlardan biri السماك الأعزل ve diğeri السماك الرامح tesmiye olunur. Biri mızraklı gibi göründüğünden ona رامح ıtlâk olunur diğeri silahsız ma‘nâsına olarak أعزل tesmiye olunmuştur. (KC, 17)

سمّان: Yağcı. (Mün, 371)

سُمانى: (ج) سمانيات. Bıldırcın. (Mün, 425)

سَمْح: Sâhib-i semâhat. (Mün, 293)

سَمْح: سخيّ. (Mün, 311)

سَمَر: سمر- يَسْمُر kelimesi gece sohbeti etmek ma‘nâsınadır. (KC, 13)

سُمْرَة: Esmerlik. (Mün, 90)

سمسار: Meyancı. (Mün, 371)

سِمْسِم: Susam. (Mün, 45)

سِمْط: Dizi demektir. Üzerinde dizili bir şey olmayan ipliğe سلك ve üzerinde dizili bir şey olana سمط ta‘bîr olunur. (KC, 460)

سَمْط: Haşlamak. (Mün, 73)

سمك: Balık. (Mün, 59)

سَمَك: Bâb-ı evvelden fi‘l-i mâzîdir. رفع ma‘nâsınadır. Masdarı olan السمك ma‘nâsına isimdir ki بعد صاعد’un zıddıdır. Minâre gibi şeylerin irtifâına سمك ve kuyu gibi yerlerin inhitâtına عمك ta‘bîr olunur. Semâvat hakkında رفع سمكها ta‘bîri semâvîdir. (KC, 78)

سِمَن: Semirdi. (Muk, 167) / Semirmek yani lahm ve şahmı çoğalmak demektir. Bâb-ı râbi‘dendir. (KC, 56) / Kesr-i sîn ve feth-i mîm ile semizliktir. Masdar-ı fethateyn iledir. Bâb-ı râbi‘dir. (KC, 142)

سَمَن: Semirmek. (Mün, 119)

سِمَن: Semizlik. (Mün, 119)

سَمْهَجَة: Söze yalan katmak. (Mün, 282)

سُمُوّ:Yükselmek, yükseklik. (Mün, 111)

سَمِيّ: Namdaş. (Mün, 287)

سميح: Zıdd-ı مليح. (Mün, 311)

سَميد: Has etmek. (Mün, 68)

سُمَّيْهَى: Kizb, batıl. (Mün, 419)

سُمَّيْهَى: Kizb, batıl. İsm-i tasğîri سُمَيْمِيه’tir. (Mün, 329)

سنّ: Diş, yaş. Müennesi ma‘nevî olmakla سُنَيْنَة diye ism-i tasğîr olunur. (Mün, 324)

سَنَا: عصا vezninde ve ziyâ ma‘nâsınadır. (KC, 63) / Sînin fethi ve elifin kasrı ile ziyâ ma‘nâsınadır. Nitekim ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾[1006] kavl-i kerîminde vâki‘dir. (KC, 284)

سنابك: عنصر vezninde bulunan ve at tırnağının ucu demek olan سنبك lafzının cem‘idir. (KC, 356)

سنام المجد: أعلا الشرف. (KC, 163)

سَنَامٌ مُسَرْهَد: Semiz örgüç. (Mün, 283)

سنام: Fi’l-asıl esnemenin müfredidir ki deve örgücüdür. Mecâzen her şeyin a‘lâsına سنام ıtlâk olunmuştur. (KC, 163)

سِنَان: Kesr-i sîn ile mızrağın demiridir. (KC, 284)

سنبلة: Başak. (Mün, 67)

سُنّة: Tarîkat-i müstehsine-i şer‘iyye ma‘nâsınadır. (ج) سنن. (KC, 248)

سند: Dağın mükâbeleye gelen sırt yeridir. (KC, 95)

سندرة: Yay yapılan ağaçlardan olup ondan ma‘mûl bir ölçek ismidir ki pek büyük idi. (KC, 126)

سُنْدُس: ديباج رقيق. (KC, 322)

سنن: Sînin fethiyle طريق ve أسلوب’dur. (KC, 191)

سَهَر: Uykusuzluk. (Mün, 82) / Uyuyamamak. (KC, 69)

سَهْران: Uyanık kalan. (Muk, 49)

سَهَك: Balık kokusu. (Mün, 83)

سَهْل: Kolay. (Mün, 77)

السهم المريش/ مريوش: Yelekli ok. (Mün, 259)

سهم عائر: Atanı belli olmayan ok. (Mün, 293)

سَهْم: Ok demektir. نفس veznindedir. (ج) أسهم. أنفس veznindedir. (KC, 325) / Ok. (ج) سهام. (KC, 380)

سَهْو: Yanılmak, gâfil olmak. (Mün, 76)

سُهُولَة: Kolaylık. (Mün, 101)

[1006] en-Nûr 24/43.

سُهَيْل: Bünye-i tasğîr ile bir ma‘rûf yıldızdır. (KC, 85)

سواء: مساوٍ. (KC, 469)

سوابق: Yarış atlarıdır. Yarışta hepsini geçmiş olan ata سابق denir. Cem‘i سوابق gelir. Derecât ile isimleri vâriddir. (KC, 499)

سَوْأة: Hayâ olunacak, görünmeyi istenmeyecek yer. (Mün, 88)

سوار: (ج) أسورة. Bilezik. (Mün, 462)

سوَاق: Sürücü. (Mün, 371)

سُؤَال: Sormak, büyükten istemek. (Mün, 93)

سؤال: Taleb ma‘nâsınadır. (KC, 475)

سِوَام: كراء gibi ki مساومة ma‘nâsınadır. (Mün, 156)

سَوْجَرَة: Kelbin boğazına sâcûr denilen mıhlı tasmayı takmak. (Mün, 132)

سود: أسود’in cem‘idir. سود الوجوه yüz karalığı envâ‘-ı rezâili hâvî bir ma‘nâdır. (KC, 450)

سُودَد: Zamm-ı sîn feth-i dâl ile siyâdet ve şerâfet ma‘nâsınadır. O ma‘nâda hemze ile السؤدد dahi vâriddir. Onda dâl mazmûmdur. (KC, 171) / Siyâdet ve şerâfet demektir. (KC, 241)

سَوْرة: Sînin fethiyle şiddet ma‘nâsınadır. (KC, 171)

سَوْسَنِي: Kula. (Mün, 175)

سُوق: Çarşı. (ج) أسواق (Mün, 80)

سَوْق: Hayvanı arkasından sürmek. (KC, 140)

سُوقَة: Melik ve saltanat ehli olmayan raiyyet-i vezir dest. (ج) سوق. (Mün, 90)

سُؤْل: قفل veznindedir. Yani sînin zammı ve hemzenin sükûnuyladır. Vâv resm-i hattadır, melfûz değildir. (KC, 487)

سِوَى: Gayr, müstevî. (Mün, 85)

سَوِيّ: Düz, müstakîm. (Mün, 107)

سَوِيَّة: İnsaf ma‘nâsınadır. (KC, 51)

سُوَيْدَاء: Dâne-i dil, yürekte olan siyah noktacık. (Mün, 344)

سُوَيْطَاء: Havâici kesîr çorba. (Mün, 344)

سُوئَى: سوء. (Mün, 114)

سِيّ: مثل ma‘nâsına isimdir. Müfred olarak isti‘mâli لا ve ما lafızlarıyla şâyi‘dir: لَاسِيَّما. (Muk, 329)

سِيَاسَة: İdâre etmek. Buna "سه يسا" muarrabı diyen de olmuştur ki “üç tertib” demektir. (Mün, 98)

سَيَاع: Sînin fethiyle saman ile mahlût çamurdur. *Esâs*’ta sînin fethiyle çamur yâhud kireç ve sînin kesriyle mala ma‘nâsınadır denmiştir. Buna göre سياع mutlak sıva demek olur. Malaya ism-i aâet sîgasıyla مسيعة denir. (KC, 142)

سَيَّامَة: سأم. (Mün, 97)

سَيْب: جيب vezninde ‘atâ’ ve bahşiş ma‘nâsınadır. (KC, 136, 463, 475)

سَيْب: جيب vezninde‘atâ’ ma‘nâsınadır. (KC, 136, 463, 475)

سَيِّد: Vasatını hazf ile tahfîfi dahi vardır: سَيْد. (Mün, 288)

سيرة: Tarîkat ve meslek ma‘nâsınadır. (KC, 490)

سَيْطَرَة: Umûr ve ahâalini zabt ve ketb etmek üzere bir kavme musallat olmak. (Mün, 132)

سيف: Cem‘i kılleti أسياف, cem‘i kesreti سيوف’tur. (KC, 353)

سيف: Kılıç. (Mün, 391)

سيف: Kılıç. (ج) سيوف. (KC, 104)

السيل الهائل: Korkunç seyl. (Mün, 222)

سَيَلَان: Akmak. (Mün, 105)

سيما: Alâmet. سيمى lafzı memdûddan maksûr olduğu için elif ile yazılmıştır. Onda med ile السيماء ve السيمياء dahi lügat bulunmuştur. (Mün, 50) قال الشاعر:

غلام رماه الله بالحسن يافعا ... له سيمياء لا تشق على البصر

(ش)

شابّ: Genç. (Mün, 289)

شابه: Karışmak. (KC, 272)

شاة دارّ: Çok sütlü koyun. (Mün, 222)

شاة: Davar. (Mün, 406)

شَاحِم: صاحب شحم. (Mün, 225)

شَارِب: Bıyık. (Mün, 224)

شاربة: Şurb edenler. (Mün, 299)

شَاطِئ: Irmak kenarı. (Mün, 224)

شاعر خِنْذِيذ: Hüsn-ü beyâna mâlik şair. (Mün, 293)

شاعر مُفْلِق: Hüsn-ü beyâna mâlik şair. (Mün, 293)

شافعيّ: Eimme-i müçtehideden Muhammed b. İdris eş-Şâfiî hazretlerine mensûb demektir. (Mün, 348)

شاكي السلاح: شاكي, تام السلاح ma‘nâsınadır. شاك’in maklûbudur ki silahça kuvvet ve metânet demek olan شوكة’ten me’hûzdur. Bizim ta‘bîrimizce pürsilah demektir. (KC, 293)

شام البرق: Şimşeğe baktı. (Mün, 494)

شام السيف: Kılıcı kınına koydu. (Mün, 494)

شامل: عام demektir. قال المجد: وشملهم الأمر كفرح ونصر شَمَلًا وشَمْلًا وشمولًا عمهم. (KC, 528)

شانب: سجسج. (Mün, 68)

شاني /شَانِئ: Buğz eden. (Mün, 217)

شاوي: الذي يطبخ الشواء. (KC, 402)

شبّ: Bâb-ı evveldendir. إيقاد yani ateş yakmak demek olan الشب masdarıdır. (KC, 340)

شَبَاب: : Gençlik. (KC, 99)

شَبَاب: Çocuk civan olmak, civanlık. (Mün, 92)

شباب: Gençlik. (KC, 106, 342)

شِبَاب: Şahlanmak. (Mün, 92)

شُبّاث: Demirci kısacı. (Mün, 398)

شِبْر: Karış; شِبْرٌ أرضًا: Bir karış yer. (Muk, 231)

شَبَس: Kaplan. (Mün, 45)

شِبَع: Tokluk, doymak. (Mün, 84)

شَبْعان: Tok. Müennesi شَبْعَى. (Mün, 290)

شَبَّك ما بين أصابعه: Parmaklarını birbirine kilitledi. (Mün, 151)

شَبُّوث: Demirci kısacı. (Mün, 398)

شَبيبَة: Gençlik ma‘nâsında شب يشب fiilinden ism-i masdardır. (KC, 222)

شتاء: Kış. (Mün, 68)

شَتَّان ما بينهما: ما أشدّ افتراقهما: Aralarında ne kadar fark var. (Mün, 621)

شَجّ: Baş yarmak. (Mün, 66)

شُجَاع: Pek şecî‘. (Mün, 95, 297)

شجاعة: Tehevvür ile cebânet meyanında mütevassıt bir hulktur ki insan onunla ikdâm-ı münâsib olan husûsâta ikdâm eder. (KC, 214)

الشجر المنقشر: المسحوّ اللحا. (Mün, 233)

الشجر المنقلع: المنتزع من أصله. (Mün, 233)

شجر: Ağaç. (Mün, 58)

شجرة فَنْوَاء/ فَنَّاء: Dalları çok ağaç. (Mün, 420)

شجن: حزن ma‘nâsınadır. (ج) أشجان. (KC, 23)

شَجْو: هم ve حزن’dür. Mahzun etmektir. (KC, 23) / حزن. (KC, 168) / Hüzün vermek ma‘nâsınadır. (KC, 355)

شجي: Mahzûn olmak ma‘nâsına شجيّ masdarından dördüncü bâbdandır. (KC, 120)

شَجِي: حزين ve مشغول ma‘nâlarınadır. Muhaffefü’l-yâdır ki kesr-i ayn ile فعل veznindedir. Bazı eş‘arda bi’z-zarûre müşeddedü’l-yâ olarak okunmuştur. (KC, 434)

شحا فاه: Ağzını açtı. (Muk, 168)

شحا فوه: Ağzı açıldı. (Muk, 168)

شَحْنَاء: Buğz. (Mün, 420)

شَحِيج: Ester kişnemek. (Mün, 106)

شَخِير: Nefesini ihrâc ederek sesi çıkarmak. (Mün, 106)

شدّ الأزرار: لبس’den kinâyedir. (KC, 67)

شَدّ: Sıkı bağlamak. (Mün, 74) / Bağlamak ma‘nâsına الشد masdarından mâzîdir. (KC, 301) / Muhkem bağlamak. (KC, 357)

شَدَّة: Harpte hamle etmek ma‘nâsınadır. Feth-i şîn ile olduğu *Kâmûs*’ta musarrah bulunur. (KC, 347)

شَدّة: Şînin fethiyle حملة demektir. (KC, 177)

شِدْق: Avurt. (Mün, 433)

شديد المرافق: Dirsekleri pek olan. (Mün, 482)

شَذَرَ مَذَرَ: Şuraya buraya. تَفَرَّقُوا شَذَرَ مَذَرَ: Şuraya buraya dağıldılar. (Muk, 29)

شرّ مُقْمَطِرّ: شديد (Mün, 251)

شرّ: Kötü. İsm-i tafdîl olarak dahi kullanılır. هذا شرّ من ذاك denir. (Mün, 310)

إنّ بنيّ ليس فيهم برّ ... وأمهم مثلهم أو شرّ إذا رأوها نبحتني هرّوا

شراب: İçki demektir. Her nev‘ meşrûbâta tahmîldir. (KC, 280)

شَرَاسَة: Hırçın olmak. (Mün, 97)

شِرْب: Kavl-i Sâlih (a.s.)’ın nâkası hakkındaki âyet-i kerîmede olduğu gibi kesr-i şîn ile hakk-ı şurb ve sudan olan nasîb ma‘nâsınadır. (KC, 426)

شرب: Şînin fethiyle cem‘i شارب’tir. صحب ve صاحب, ركب ve راكب gibi. (KC, 424)

شُرَطيّ: Zabtiye. (Mün, 367)

شِرَع: منبر مِزْهَر vezninde bir nev‘ ud yani çalgıdır ki onun evtârı yani telleridir. (KC, 53)

شَرَق: Bir şey boğazda kalmak, yara kan ile dolmak. (Mün, 81)

شَرَك: Dam ve tuzak demektir. (KC, 432)

شِرْك: Ortak olmak, Hakk Teâla’ya şerîk îtikad ediş. (Mün, 79)

شرنبث: Elleri ve ayakları iri. (Mün, 54)

شَرِه: Aç gözlü olmak. (Muk, 167)

شَرَه: Taâma düşkünlük, açgözlülük. (Mün, 81)

شِرَى: Satın almak. (Mün, 84)

شِرّيب: Çok içki içen. (Mün, 300)

شِصّ: Olta. (Mün, 398)

شَطَّ: Baîd oldu. (KC, 135)

شطران: Yarım dolu. (Mün, 293)

شَطَط. Zulüm. (Mün, 82)

شظميّ: Genç irisi. (Mün, 366)

شعارير: Fırka fırka insanlar, bir oyun. (Mün, 480)

شعب: Ezdâddandır. اجتماع ve افتراق ma‘nâlarınadır. (KC, 204)

شِعْب: بَوَّان dedikleri mevzi‘dir ki acemistanın kısm-ı garbiyyesinde kâin bilâd-ı Deylem’den tayyib-i hava, kesret-i eşcâr ve mâıyla ma‘rûf ve cinân-ı dünyadan ma‘dûddur. (KC, 424)

شَعَث: Fethateyn ile fi’l-asıl dağınıklık ve perişanlık demektir. (KC, 229)

شعر مُقْتَضَب وكلام مُفْتَلَت: Düşünülmeden söylenen şiir ve söz. (Mün, 275)

شَعْرَانِيّ: Kıllı. (Mün, 360)

شعرى: Bir yıldız. (Mün, 417)

شعوب: Şînin fethiyle ölüm ma‘nâsına alem-i cins-i münekkerdir. (KC, 214)

شعوبية: Emr-i Arabı ihtikâr edip onlara fazl ve rüchân vermek istemeyenlere شعوبية denilir ki nestaîzübillah "وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا" âyet-i kerîmesinde "شعوب’dan murâd عجم ve قبائل’den murâd عرب’dır." diye iddiayla âyet-i şerîfe-i mezkûredeki tekaddüm zikrini tekaddümü rütbeye hamleyleyenler demektir. (Mün, 17)

شِعْوَاذ/شَعْوَذَة: Hokkabazlık etmek, emr-i acîb göstermek. (Mün, 133)

شعيب: Eski kırba demektir. (KC, 408)

شعير: Arpa. (Mün, 67)

شعيريّ: Arpacı. (Mün, 372)

شغا: Dişlerin adem-i intizâmı. (Mün, 334)

شَغْزَبَه في الصراع: Onu güreşte şağzebiyyeye yani sârimeye aldı. (Mün, 135)

شَغْل: Meşgul etmek. (Mün, 118)

شُغْل: Meşguliyet. (Mün, 118)

شُفَاهِيّ: Büyük dudaklı. (Mün, 360)

شَفْرَة السيف: حد سيف ma‘nâsınadır.(KC, 444)

شَفْرة: السكين العظيم. (Mün, 398)

شفه: Dudak demektir. İsm-i tasğîri aslı olan شفهة’ye ba‘de’r-red شفيهة diye tasğîr olunur. (Mün, 333)

شفه: İnsan dudağına mahsûstur. (Mün, 396)

شقاء/شقاوة: Bednahtlıktır. (KC, 344)

شُقَّارَى: Bir ot, yalan. (Mün, 419)

شقائق النعمان: Laledir. Kırmızılığı cihetiyle دم ma‘nâsına olan nu‘manâ muzâf olarak شقائق النعمان ve izâfetinden kat‘ ile الشقائق ve müfred olarak الشقيق dahi denir ki feth-i nûn ile نور ve زهر’den ibarettir. Nitekim eş‘âr-ı âtîde vârid olmuştur. Ebû Nüvâs: بيضاء في حمر الثياب كوردةٍ ... بيضاء بين شقائق النعمان

İbn Keyağleğ:

لما التقينا للوداع وأعربت ... عبرتنا عنا يدمع ناطق

فرقن بين معاجر ومحاجر ... وجمعن بين بنفسج وشقائق

İsa b. Sencer:

ومهفهف من شعره وجبينه ... امسَى الورى في ظلمة وضياء

لا تنكروا الخال الذي في خده ... كل الشقيق بنقطة سوداء

Maksûd dağ lalesidir ki kendi kırmızı ve derûnu siyahtır. Bazıları شقائق النعمان terkîbindeki نعمان’ı Melik-i Hîre olan İbn Münzir zannetmişler ve onu himayesinden dolayı kendine muzâf oldu demişlerdir. شقائق النعمان’ı gelincik çiçeği ile tefsîr eylemişlerdir. Bizce ma‘rûf olan شقائق başkadır. شقائق كلى de başkadır. (KC, 245)

شَكَاة: Şînin fethiyledir. شكاية de lugattir. يقال: شكوت فلانًا أشكوه شكوًا وشكايةً وشكيةً وشكاةً. إذا أخبرت عنه بسوء فعله بك. (KC, 305)

شَكَاسَة: Hırçın olmak. (Mün, 97)

شُكْر: Nimetşinaslık. (Mün, 79)

شُكْرَان: Şükür. (Mün, 104)

شكور: شاكر'in mübâlağasıdır. (KC, 526)

شكيم: Licâmın ortasında olan demirdir. (KC, 300)

شَلْشَال: Çağlayan. (Mün, 247)

شَلْشَل: الماضى في الحوائج الحسن الصحب (KC, 402)

شَلَل: Çolaklık. (Mün, 82)

شَلُول: الماضى في الحوائج الحسن الصحبة (KC, 402)

شَمائَة: Birinin musîbetine seviniş. (Mün, 118) / Musibete meserret demektir. (KC, 314)

شَمّاس: شمامسة (ج). Kilise kayyımı. (Mün, 468)

شَمَال/ شِمَال: Poyraz. (Mün, 51), (KC, 316)

شِمَام: Serkeşlik edip zahrını haml ve rükûbdan men etmek. (Mün, 92)

شمت: Şamata etmek. (Mün, 118)

شُمَّر: Bir at, bir dişi deve, bir kimse. (Muk, 47)

شَمْرَجَة: Uyulğamak. (Mün, 134)

شَمْل: Cem‘ ve tefrîk ma‘nâlarına ezdâddandır. (KC, 54)

شَمُوس: Serkeş ve sa‘bu’-rukûb hayvan demektir. (KC, 307)

شميم: Koklamak ma‘nâsınadır ve güzel koku ma‘nâsına isimdir. (KC, 396)

شَنَائَة: Buğz. (Mün, 97)

شُنْدُخ: قُنْفُذ vezninde şol taâmdır ki hâne binâ eden, yoldan gelen, zâyiini bulan kimse tertîb ve it‘am eder. Binâ taâmına وكيرة dahi denir. (Mün, 134)

شَنْدَخَة: Şünduh dedikleri taâm ziyâfeti vermek. (Mün, 134)

شِنْشِنَة: Şinlerin kesriyle huy ve tabiat ma‘nâsınadır. (KC, 70)

شَنْفَل المُشْتَري: Bir şey iştirâ eden kimse kesesinden para ihrâc etti. (Mün, 135)

شهادة الحِسْبَة: Hukukullah’ta şehâdet. (Mün, 212)

شَهَامَة: Tîz fehm ve kuvviyyü’l-kalb olmak. (Mün, 97)

شُهْب: Şu‘le-i nâr-ı sâtıa demek olan شهاب'ın cem‘idir. (KC, 357)

شهر: Ay. (Mün, 68)

شَهْرَق: Çıkrık. (Mün, 398)

شُهُود: Hazır olmak. (Mün, 110)

شَهِيق: Nefesini ihrâc ederek sesi çıkarmak. (Mün, 106)

شواء: لحم مشويّ ma‘nâsınadır ki kızartılmış ettir. (KC, 53)

شَوْق: Cilâ etmek. (Mün, 75) / Taraf-ı matlûba nefsin meyli ve hevâ-yı nüfesânın hareketi. (KC, 170)

شَوَّك الحلئط: Duvarın üzerini dikenledi. (Mün, 152)

شَوَّك الفرخ: Piliç tüylenmeye başladı. (Mün, 152)

شَوَّك رأس الحليق: Başı traş olunan kimsenin kılları diken gibi zuhûr etti. (Mün, 152)

شوك: Tekin, silahça metânet, mükemmeliyet ma‘nâlarınadır. İsm-i fâili شائك olduğu gibi kalb-i mekân ile شكاية'ten ism-i fâil şeklinde شاكي dahi olur ki شائك'in maklûbu olan شاكئ lafzından müleyyendir. (Mün, 220)

شَوْكَة: Diken, silahça metânet. (Mün, 87)

شَوِل: السريع. (KC, 402)

شَوَه: Çirkinlik demektir. Fethateyn iledir. *Fâik*'ten menkûl olduğuna göre شوهاء ezdâddan olarak hasene ma‘nâsına da gelir. (KC, 348)

شَوَه: Pek çirkinlik. (Mün, 82)

شوهاء: Çirkin yüzlü ma‘nâsına olan أشوه lafzının müennesidir. (KC, 348)

شيء مُقْمَطِرّ: مجتمع. (Mün, 251)

شيء: Dilemek demek. (Mün, 219)

شِيب: Kılları ağarmış ma‘nâsında sıfat-ı müşebbehe olan أشيب lafzının cem‘idir. Bunun müennesinde شيباء olmadığı gibi elsine-i âvâm-ı Arab'da شايب dahi yoktur. كما في قوله عز من قائل ﴿يَجْعَلُ الوِلْدَانِ شِيبًا﴾[1007] (KC, 525)

شَيْب / شَيْبَة: Feth-i şîn ile saçta ve sakalda olan aklık ma‘nâsınadır. (KC, 88) / Saç sakal ağarmak. (Mün, 87), (KC, 99)

شِيَّة: وشي'den me'hûzdur. Reng-i diğer. (Mün, 54)

شيخ ماجّ: Salyasını tutamayan ihtiyar. (Mün, 222)

شيخ: Pir ve ihtiyar. (ج) شيوخ. (KC, 511)

شَيْخُوخَة: Kocamak, kocalık. (Mün, 101)

شين: Nakîsa vermek. (KC, 86)

شُيُوخِيّة: Şeyhûhat. (Mün, 114)

شُيَيْء: شيء'in ism-i tasğîridir. شيء'in tasğîrinde شويّ demek lugat-ı âmmiyyedir. (Mün, 323)

(ص)

صَأب: Baş sirkelenmek. (Mün, 82)

صاب: Bir acı ağaçtır. Onu hanzal ile tefsîr edenler ve usâresidir diyenler dahi olmuştur. (KC, 388)

صاحب: (ج) صَحْب. (Mün, 77)

صاحب: Arkadaş ma‘nâsınadır. Cem‘i صَحْب'dır. (KC, 73)

[1007] el-Müzemmil 73/17.

صاحب: Arkadaş. (KC, 132)

صاخة: Kulağı sağır edecek derecede şiddetli avaz. Bu sebebden kıyâmete الصاخة denildi. (Mün, 213)

صَادَرَه على كذا: Ondan şu kadar şey mütâlebe etti. (Mün, 158)

صادف: وجد وأصاب. (KC, 17)

صارخ: صرخ gibi مغيث ve مستغيث ma‘nâlarınadır ki ezdâddandır. Ma‘nâ-yı sânî yardım isteyen demektir. (KC, 348)

صاع: Kutu; صاع شعرًا: Bir kutu arpa. (Muk, 231) / Bir nev‘ ölçek. (KC, 27)

صاعقة: Cevv-i havadan gürültü ile nâzil olan bir ateştir ki her neye tesâdüf eder ise ihlâk eder. Lisânımızda yıldırım ta‘bîr olunur. (KC, 16) / Cevv-i havada ra‘d-ı şedîd ile hâsıl bir nârdır ki isâbet ettğini ihrâk eder. (KC, 299)

صافر: Islık üfleyendir. (KC, 294)

صالي الجحيم: Cehenneme giden. (Mün, 222)

صَالِي: Dâhilü’n-nâr olan. (ج) صُلِيّ. (Mün, 112)

صالية: Dâima ocak başında bulunup üzerleri ocak taşı gibi kararmış olan kadın. (KC, 177)

صَانِع: Yapan. (Mün, 217)

صَاهِل: Kişneyen. (Mün, 217)

صائب: Bâb-ı إفعال’den olan مصيب ma‘nâsına gelir. Nitekim مع الخواطئ سهم صائب denir. (KC, 380) من صاب يصيب من الباب الثاني. قال ابو طيب:

خذقت ماء حياة من مقبلها ... لو صاب تربا لاحيا سالف الأمم

صبّ: Âşık demektir. أيحسب الصب أن الحب منكتم. (KC, 434)

صبّ: أرسل. (KC, 252) / Su makûlesi şeyi dökmek demektir. (KC, 269)

صَبّ: صبابة’ten sıfat-ı müşebbihedir. Âşık, müştâk ma‘nâsınadır. (KC, 317)

صَبا: Sâdın fethiyle bâd-ı sabâ ta‘bîr olunan rüzgârdır ki tesâvü-i leyl ve nehâr hengâmında matla‘-ı şemsten doğru hûb eder. (KC, 280)

صِبَا: Çocukluk. (Mün, 84) / Sâdın kesri ve elifin kasrı ile çocukluk ma‘nâsınadır. (KC, 316)

صباحَ مساءَ: Sabah akşam. (Muk, 28)

صبّاغ: Boyacı. (Mün, 371)

صَبْر جَميل: Cez‘den hâli olan sabır ma‘nâsınadır. (KC, 484)

صَبِر: Bânın kesriyle bir acı devâ ismidir ki sarı sabır ta‘bîr olunur. (KC, 190)

صِبْغ: Boya. (Mün, 45) / لون. (KC, 506)

صَبْوَة: Meyletmek. (Mün, 87)

صَبُوح: Feth-i fâ ile فعول vezninde olup yine o vezinde bulunan ve akşam içkisi demek olan غبوق'un hilâf-ı mükâbilidir ki sabah içkisi demektir. Onu içmeye اصطباح, içene مصطبح ve صَبُحان ve mu'tâd olan vaktinden erken içene صَبَحان ta'bîr olunur. (KC, 423)

صبور: صبار. (Mün, 301)

صبى: İsâbet. (KC, 330)

الصبي المسعوف: Başı yüzü çıbanlı çocuk. (Mün, 259)

صبيب: مصبوب ma'nâsınadır ki مطر'dır. (KC, 360)

صحا: Hilâf-ı sekr yani ayılmak demek olan الصحو masadrından mâzî gâib olup mecâzen سلا ma'nâsınadır ki kalbin soğuması demek olan سلوّ'dandır. (KC, 316)

صَحَابَة: Ashâb-ı Resûl. (Mün, 97)

صَحَافِيّ: Kütübden üstâdsızca iktibâs-ı ilim eden. (Mün, 366)

صَحَائِف: Kitap ma'nâsına olan صحيفة'nin cem'idir. Sahaif-i sevad ile tevsif yalnız mürekkep siyahlığından dolayı olmayıp yalancılıktan naşi olan yüz karalığını i'lam içindir. (KC, 521)

صُحْبَة: Sahip ve yar olmak. (Mün, 89)

صِحَّة: Sağlamak. (Mün, 88)

لَقَيْتُهُ صَحْرَةَ بَحْرَةَ: صَحْرَةَ بَحْرَةَ: Ona hapahap rast geldi. (Mün, 29)

صحو: Ayılmak demektir. (KC, 490)

صَحْو: Ayılmak. (Mün, 76)

صَخّ: Şiddetle bağırmak. (Mün, 213)

صخة: Şiddetli ses. (Mün, 213)

صَدّ: Men' ve alarga etmek. (Mün, 74)

صدّ: منع ma'nâsında muaddîdir. Bâb-ı evveldendir. Bâb-ı sânîden okunursa ضحك ma'nâsında olur. (KC, 241)

صَدَأ: Paslanmak, pas. (Mün, 82)

صُدَاع: Baş ağrısı. (Mün, 94)

صَدْر: Kalp ma'nâsınadır. (KC, 363)

صُدْع: Göz ile kulak arası ve orada olan saç. (Mün, 433) / Şakak ve ondaki zülüf ma'nâsınadır. (KC, 318)

صدع: كسر ve انشقاق ma'nâlarınadır. (KC, 204)

الصدغ: Hem zülfe hem zülfün olduğu mahal ki şakak denir. صُدْغ الحبيب: Yârin zülfü. (KC, 275)

صِدْق: Doğru söylemek. (Mün, 78)

صُدُود: إعراض إعراض. دخول vezninde. (KC, 290) / ma'nâsınadır. (KC, 465)

صدور: قلوب. (KC, 75)

صَدَى: Savt-ı münkais, puhu kuşu. (Mün, 83)

صَدَى: العطش. (KC, 432)

صَرَاة: Bağdat'ta bir nehrin ismidir. (KC, 157)

صُرَاخ: Feryâd-ı istiğâse. (Mün, 93)

صُرَّة: Para çıkınıdır. (KC, 153)

صُرَد: Bir kuş. (Mün, 45)

صرصر: Fırtına. (Mün, 45)

صرع: Asıl anlamı bir adamı yüzü üzerine yere vurmaktır. (KC, 75)

صرف الدهر: Zamânın hadesan ve nevâibi ma‘nâsınadır. (KC, 413)

صرف: Hîle ve hadesân-ı dehr demektir. صروف (ج). (KC, 438)

صَرَفَان: Kurşun. (Mün, 105)

صُرْم/صَرْم : Sâdın zammıyla هجر ve افتراق ma‘nâsında isimdir. (KC, 138) / وصل ma‘nâsına olup ‘ın zıddı قطع olmakta هجر’e müsâvîdir. (KC, 420)

صَرُورَة: Hac etmemiş olan erkek ve kadın, erken ergen. (Mün, 101)

صروف الليالي: حوادث الدهر. (KC, 525)

صَرِير: Çıtırdamak, ötmek. (Mün, 107)

صريف: Hâlis gümüştür. (Muk, 117)

بنى عدانة ما ان أنتم ذهب ... ولا صريف ولكن أنتم خزف

صَرِيف: Kapı, dolap ve bekre (makara) ses etmek. (Mün, 107)

صَعْب: Güç. (Mün, 77)

صعد: Bâb-ı râbi‘dendir. Masdarı صعود’dur. Yukarı çıkmak ma‘nâ-yı hasîsinden ulüvv-i kadr ve medâric-i kemale irtikâ ma‘nâsında müteârif olmuştur. (KC, 312)

صَعَق: Ölmek, bayılmak. (Mün, 81)

صُعُوبَة: Güçlük. (Mün, 101)

صُعُود: Yukarı çıkmak. (Mün, 109) / Kelimesinin isti‘mâli في ve إلى harfleriyledir. صعد في السلّم وإليه يصعد. (KC, 518)

صعوداء: صعود, عقبة. (Mün, 424)

صغاني/ صاغانيّ: Sağanyalı. (Mün, 360)

صِغَر: Küçüklük. (Mün, 84)

صغير: Küçük. (Mün, 216)

صفا/صَفْو/صُفُوّ: Bir şey sâfi ve kedirsiz olmak. (KC, 138)

صَفَائِح: سيف عريض ma‘nâsına olan صفيحة’nin cem‘idir ki pala ta‘bîr olunur. (KC, 521)

صَفْحَة: Bir şeyin yüzü ve bir cânibi. (KC, 63) / Bir şeyin yassı tarafıdır. (KC, 256)

صِفْر: Boş. (Mün, 79)

صفر: Zamm-ı sâd ve sükûn-ı fâ ile sarı demek olan أصفر’in cem‘idir. Sarı urba giymek ve esvâbı zaferanlamak Arabın gelin ve güvey adetlerindendi. (KC, 106)

صُفْرَة: Sarılık. (Mün, 90)

صَفْعَانيّ: Saf‘’a mensûb, ensesine tokat vurulan. (Mün, 360)

صَفْقَة: Hayırlaşma. (Mün, 87)

صفو الدنان: Küplerin hâlisi demektir ki murâd içinde olan hamrın hâlisidir. Her şeyin hâlisine ve hayırlısına sâdın zammı ve kesri ile صفوة ta‘bîr olunur. Âhirinden هاء hazf olunur ise sâd meftûh kalır. (KC, 280)

صَفْوان: Kaya. قلب صفوان :قاس (Muk, 49)

صُفُون: At kısmı üç ayağının üzerine kâim olup bir ayağını tırnağı ucuyla basmak. (Mün, 109)

صَفِير: Islık çalmak. (Mün, 107) Islık. (KC, 294)

صَقْر: Atmaca kuşu demek olduğu gibi Arabîde a‘lâm-ı ricâlden dahi olur. (KC, 78)

صقل: Bir şeye cilâ vermek. (KC, 137)

صقيع: Kırağı. (Mün, 68)

صُلْب: Eşhar-i lügat üzere sâdın zammı ve lâmın sükûnuyla ظهر’un yani arkanın bel kemikleri mümted olduğu mahallidir. (KC, 303)

صُلَّبِيَّة: مِسَنّ. (Mün, 398)

صَلَتَان: Revende ve neşâtlı at. (Mün, 105) / Sâdın ve lâmın fetihleriyle حديد الفؤاد ma‘nâsına olarak Saletân Abdî ve diğer iki şairin lakabıdır ki bunlardan biri Benî Dabbe’den ve diğeri Benî Fehim’dendir. Şairin asıl ismi zamm-ı kâf ve feth-i sâ ile Kûsem b. Habibe’dir. Abadülkays’tandır. (KC, 59)

صُلُونَة: Alın açıklığı. (Mün, 101)

صلاحة /صلاح/صُلُوح: Bir şey iyi ve sâlih olmak. (Mün, 116)

صُلُوح: Bozulmak zıddı. (Mün, 109)

صَلِيب: Haç. (ج) صُلْبَان. (Mün, 104), (KC, 344)

صَمْصَامَة: صمصام gibi قاطع سيف ma‘nâsınadır. (KC, 480)

صَمَم: Sağırlık. (Mün, 82)

صَمَيَان: Bahadır. Bahadır. (Muk, 49), (Mün, 105)

صِنَابِي: Demirî kır. (Mün, 175)

صَنْجَة: Çeki; صنجة خطبا: Bir çeki odun. (Muk, 231)

صُنْع: İhsân ve fi‘l-i cemîldir. Hayvânat hakkında mesela فعل الأسد denilebilir. صنع الأسد denilemez. (KC, 467)

صِنْو: Bir günde çıkan filiz. (Mün, 45) / Ağacın şâhı. (Mün, 474)

صَنَوْبَر: Çam. (Mün, 58)

صَهْ: أُسْكُتْ, Sus. (Mün, 621)

صُهَال: Kişnemek. (Mün, 93)

صُهْبَة: Kumrallık. (Mün, 90)

صِهْر: Enişte. (Mün, 402)

الصهميم: الخالص في الخير والشر. مثل الصميم. والهاء عندي زائدة . وأنشد ابو عبيد للمخيس:

إن تميمًا خلقت ملموما ... مثل الصفا لا تشتكي الكلوما

قوما ترى واحدهم صِهْميما لا راحم الناس ولا مرحوما (Mün, 56)

صَهِيل: صُهَال. (Mün, 106)

صوَّاغ: Düğmeci, yalancı, kuyumcu. (Mün, 371)

صَوْب: Fi'l-asıl nüzûl-ı matar ma'nâsına olup tesmiye bi'l-masdar olarak matara dahi ıtlâk olunmuştur. (KC, 231)

الصوف المعثوث: Güve yemiş yün. (Mün, 259)

صولة: Kahır ve satvet. (KC, 390)

صيّاد: Avcı. (Mün, 371)

صِيَام: Oruç tutmak. (Mün, 93)

صِيَانَة: Bir şeyi savan yani kutu ve muhâfaza içinde saklamak. (Mün, 98)

صَيْحَة: Haykırmak. (Mün, 87)

صَيْد Avlamak, av. (Mün, 75)

صيدناني: Attar, ispençyar. (Mün, 359)

صَيْرُورَة: Sonradan olmak. (Mün, 101)

صيف: Yaz. (Mün, 68)

صَيْقَل: صياقلة (ج). Cilâker. (Mün, 468)

صيئ: Kuş yavrusunun ötüşü. (Mün, 494)

(ض)

ضَاحِك: Gülen. (Mün, 217)

ضاحي: ظاهر ومكشوف. (KC, 376)

ضارب: Vuran. (Mün, 216)

ضارِع: Zelîl ma'nâsınadır. (KC, 150)

ضاروراء: ضراء. (Mün, 421)

ضال: Ağaçlardan bir nev' isimdir. (KC, 79)

ضأن: Koyun. (Mün, 62)

الضَاوِيّ: Çelimsiz. (Mün, 223)

ضائر: Muzırrat etmek ma'nâsına olan الضير masdarından ism-i fâildir. (KC, 411)

ضبّ: Keler dedikleri hayvandır ki bedeviyyân-ı Arab onu eklederlerdi. Benî Temîm halkı inde'l-Arab onu kesret-i ekl ile ma'yûbdurlar. (KC, 374)

ضَباب: Sis. (Mün, 68) / سحاب vezninde sis ma'nâsınadır. (KC, 186)

ضُبَاح: Ata mahsus hışıldama. (Mün, 94)

ضَجَّة: Feryad. (Mün, 87)

ضَجِيج: Korkup da bağırmak, gürültü etmek. (Mün, 107)

ضحاك: Çok gülen. (Mün, 297)

ضحك من: …'ya gülmek. (Muk, 167)

ضَحِك: Gülmek, maymun etmek. (Mün, 85, 260)

ضِحْك: Gülmek. Bunda hâ fi'l-asıl meksûrdur. كتف gibidir. (Mün, 78)

ضُحْكَة: Çok gülünen. (Mün, 300)

ضَحِيَّة: Kurban. (Mün, 68)

ضِخَم: İrilik. (Mün, 84)

ضرّ: Zarar verdi. (KC, 387)

ضَفَادِع: Kurbağa demek olan ضِفْدِع'in cem'idir. جعفر ,زبرج ,جندب ve درهم vezinlerinde melfûz ve yalnız vezn-i ahîr gayr makbûldür. Cins-i mezkûr Arabîde dişisi ismiyle meşhûr olup hasseten erkeğine علجوم denir. (KC, 512)

ضِفْدِع: Kurbağa. (Mün, 63)

ضلال: Zıdd-ı هدى'dır ki yol şaşırmaktır. (KC, 511)

ضلع: Dâdın kesri ve lâmın fethi ve sükûnu ile kaburga demektir. (ج) أضْلَع, ضلوع. (KC, 176)

ضِلَع: Kaburga. (Mün, 84)

ضلع: Kaburgaların zuhru velyeden yerleridir. (ج) ضلوع. (KC, 340)

ضَنّ: Dirîğ etmek. (Mün, 74)

ضنّ: Bahl olunmak demektir. (KC, 179)

ضَنَى: Pek hasta düşmek. (Mün, 83)

ضَوْء: Ziyâ. (KC, 506)

ضواجع: هضاب ma'nâsınadır ki basık dağlarıdır. (KC, 509)

ضوضاة Bağrışmak. (Mün, 132)

ضَوْضَاء: Çığıltı. (Mün, 132) وفي المعلقة السبعة:

اجمعوا امرهم عشاء فلما ... اصبحوا اصبحت لهم ضوضاء

من مناد ومن مجيب ومن تص ... هال خيل خلال ذاك رغاء

ضَوَى: Çelimsiz olmak, çelimsizlik. (Mün, 83)

ضراوة/ضَرا: Dadanmak. (Mün, 83)

ضَرَاوَة: ضَرا. (Mün, 97)

ضرب بيتًا: Hane yapmak ve hayme kurmak ma'nâlarına olarak ikâmetten kinâyedir. (KC, 78)

ضَرْب: Dövmek, zikr ve seyr etmek. (Mün, 73) / ذكر ve ايراد. (KC, 65)

ضَرَبَان: Zonklamak. (Mün, 104)

ضَرْبَة: Bir kere vurmak. (Mün, 208)

ضِرْبَة: Bir nev' vuruş. (Mün, 208)

ضربه فما ارمازّ: Onu dövdü de kımıldamadı. (Mün, 199)

ضربية: İnsanın mecbûl olduğu huy ma'nâsınadır. (KC, 406)

ضَرَّة: Kadının zevcine ortağı. (Mün, 454)

ضِرْس: Azı dişi. (Mün, 45)

ضرغام: Dâtın kesriyle arslan ma'nâsınadır. (KC, 183)

ضِرْغَام: أسد ma'nâsınadır. (KC, 369)

ضَرُورَة: Hacet. (Mün, 101, 115)

ضريب: مثل ma'nâsınadır. (KC, 407)

ضعة: Denâet. (Mün, 62)

ضَعْضَعَهم الدهر: Felek onları perişan etti. (Mün, 136)

ضغن: حقد yani kin ma'nâsınadır. (ج) أضغان. (KC, 319)

ضَغِيب: Tavşan ötmek. (Mün, 107)

ضَيْر: Izrâr etmek, zarar, be’s. (Mün, 76)

ضَيْعَة: Zâyi‘ olamk, tarla. (Mün, 87)

ضَيْف: Konuk demektir ki bizim ta‘bîrimizce misafirdir. (KC, 462)

ضيف: Misafir. (KC, 105)

ضيق الصدر: قَلَق ve اضطراب’dan kinâyedir. (KC, 489)

ضَيِّق: Dar. Vasatını hazf ile tahfîfi dahi vardır. الضَيْق. (Mün, 288)

ضَيْم: Zulüm. (KC, 343)

ضئيلة: İnce yılan demektir ki demi büsbütün semme münkalib olarak kalınlıktan incelmiş olan habîsiyyedir. ضئيلة من الرُّقْش benekli cinsinden demektir. (KC, 509)

(ط)

طَاب: طيب. (Mün, 272)

طَأْطَأَة: Baş eğmek. (Mün, 134)

طال الشجر: Ağaç uzadı. (Mün, 495)

طَأْمَنَه: Onu mütmain etti. (Mün, 135)

طاهر: Temiz. (Mün, 289)

طاوي الكشح: Yan çizen. (Mün, 222)

طَبَابَة: Tabîb olmak. (Mün, 96)

طَبْخ: Pişirmek. (Mün, 73, 122), (KC, 332)

طَبَّل بسرّي: Sırrımı ifşâ etti, tefe koyup çaldı. (Mün, 152)

الطبيخ المزيت/ المزيوت. Zeytli, zeytin yağlı yemek. (Mün, 259)

طحا: ذهاب ve اتساع ma‘nâlarınadır. طحا به ذهب به في كل شيء denir ki قلبه ma‘nâsınadır. طحا بك demek اتسع ve ذهب بك كل مذهب بك demektir. (KC, 134)

طَحْلَب الماء: Su yosunlandı. (Mün, 135)

طُحْلَب: Yosun. (Mün, 44)

طراز: Sevbin etrafına çevrilen pervâzedirler. (KC, 45)

طراز: نمط ma‘nâsınadır. (KC, 450)

طرازدان: ترازودان, الآلة الحدباء: Tabut. (Mün, 399)

طَرَب: Şiddet-i hüzün veya sürûrdan hâsıl olan hafiflik. (Mün, 80)

طرَسوس: Adana’nın cenûb-ı garbiyyesinde bir beldedir. Nisbetinde sükûn-ı râ ile طرسوسي demek galattır. طرسوس kelimesinin râsı zarûret-i şi‘riyyenin gayrîde sâkin olmaz. Çünkü feth-i fâ sükûn-ı ayn ile فعلول vezni kelâm-ı Arab’da yoktur. (KC, 300)

طرف: Bir şeyin ucu. (ج) أطراف. (275, KC, 453)

طِرْف: Soy attır. (KC, 495)

طُرْق اللُّؤْم: Denâete dâll ve mûsil olan bi’l-cümle cihât ve ef‘âldir. (KC, 511)

طَرْمَذ: Söyleyip işlemedi. (Mün, 135)

طَرْمَذَار/طِرْمذان/طِرْمَاظ/طِرْمِذَة: Kavlini fiile ihrâc eylemeyen lafazan. (Mün, 247)

طروب: صبور vezninde dördüncü bâbdan mutasarrıf sıfat-ı müşebbehedir. Yâhud kesr-i râ ile olan طرب lafzının مطراب gibi mübâlağasıdır. Masdarı طلب vezninde طرب'dır ki insana şiddet-i sürûr ve bazen hüzün ile ârız olan hıffettir. (KC, 134)

طريق ميتاء: İşlik yol. (Mün, 302)

طعام بَحْت: Katıksız yemek. (Mün, 293)

طَعْن: Dürtmek ve saplamak. (KC, 319)

طَفّ: صفّ vezninde sahil-i nehir. Fırat'ta Kûfe kurbunda şimdi Kerbela denilen yerdir. (KC, 263)

طُفَاحَة: Kaynayan şeyin üzerine gelen köpük. (Mün, 95)

طَفْرَة: Aşmak ve sıçramak. (Mün, 87)

طفطفة: Böğür. (Mün, 433)

طِفْل: Doğan çocuk demektir. (KC, 438)

طَفْو: Suyun yüzünde durmak. (Mün, 76)

طُفُوّ: ضد الرسوب. (Mün, 111)

طلّ: Dem heder eylemek yani kısâs diyeti aranmamak demektir. (KC, 240)

طَلَّاسَة: Yazı silecek şey. (Mün, 397)

طَلَب: Aramak, istemek. (Mün, 80)

طَلْح: Enek ağacı. (Mün, 68)

طَلْع: Hurma koruğu. (Mün, 59) / Tânın fethi ve lâmın sükunuyla hurma ağacından ibtidâ zâhir olan beyaz tomurcuklardır. (KC, 279)

طَلْق الوجه: باسم. (Mün, 300)

طلل: Bedevilerin hâne yeridir ki yurtlarının ba'de'r-rihâl bâkî kalan eseridir. (KC, 23)

طلل: Fethateyn ile hânenin harab ve inhidâmından sonra bâkî kalan eseridir. Cem'i قصور vezninde طلول'dur. Ve طلل. (KC, 190)

طُلُوع: Yüksekten görünmek. (Mün, 109) / Çıkmak. (KC, 219)

طَمَع: Ziyâdeye göz dikmek. (Mün, 81)

طُنْبُوريّ: Tanburcu. (Mün, 372)

طَنِين: Vızlamak, çınlamak. (Mün, 107) / Vızıltı ma'nâsınadır. (KC, 411)

طَهَارَة: Paklık ki zâhir ve bâtınîden eamdır. (Mün, 96)

طَهَر: Pak oldu. (Muk, 167)

طَهْو: Suda pişirmek. (Mün, 76)

طَوَاف: Bir şeyin ve hassaten beyt-i mu'zamanın çevresinde dolaşmak. (Mün, 92)

طُوَال Pek tavîl. (Mün, 95)

طوامث: حائض ma'nâsına olan طوامث'in cem'idir. (KC, 200)

طورسنين: Tûr-ı Sinâ. (Mün, 449)

طُوفَان: Matar-ı âm. (Mün, 104)

طَوَفَان: Tavaf. (Mün, 105)

طُول: Uzunluk, uzun olmak. (Mün, 79)

طَيّ: Dürmek, düşürmek, kuyu ağzını örmek. (Mün, 76) / Dürmek demektir. (KC, 336)

طِيب: Bir şey hoş ve iyi olmak. (Mün, 79)

طَيّب: Temizdir. (KC, 424) / مستلذ. (KC, 450)

طِيبَة: Medîne-i Münevvere. (Mün, 89)

طَيْرُورَة: Tayran uçmak. (Mün, 101)

طَيْسَلَة: Yakına gidip ticâret-i râbiheye nâil olmak. (Mün, 135)

طيلسان: Boyun atkısı demektir. (Mün, 246)

(ظ)

ظالم بَحْت: ظلم صريح (Mün, 293)

ظاهر: زائل ma'nâsınadır. (KC, 305)

ظُبَات: Kılıcın keskin yeri demek olan ظبة lafzının cem'idir. (KC, 483)

ظَبْي: Âhû. (ج) ظُبِيّ. (Mün, 112)

ظبية: Dişi âhû. (KC, 71)

ظَرْبان: (ج) ظِرْبَى. Pis kokar bir böcek. (Mün, 417)

ظَعْن: Göçmek. (Mün, 73)

ظفر: Bir şeye nâil ve destres olmak ma'nâsında bâb-ı rabi'dendir. (KC, 120) / Mutlak destres olmak demektir. Dördüncü bâbdan musarraftır. (KC, 450)

ظُفْر: Tırnak. (ج) أظفور. (Mün, 56) / (ج) أظافير ve أظفور. (KC, 201)

ظل رمح: İnde'l-Arab atvelü'z-zılâl ظل رمح olduğu gibi aksar-ı zılâl dahi ظل مِغْزل yani iğ gölgesidir. Nitekim Hz. Ayşe'nin (r.a.) şu hadisinde vârid olmuştur: "لا يبقى الولد في بطن أمه أكثر من سنتين ولو بظلّ مغزل" emsâl-i Meydânî'de olan ظلّ الرمح أَضيق من ظلّ الرمح meselleri ظل الرمح أطول من ظل الرمح meselleri ta'bîrinin ezdâddan olmasını iş'ar eder. Zıllın imtidâd ve tekallüs ettiği malumdur. (KC, 263)

ظلّ: صار ma'nâsında ef'âl-i nâkısadandır. Fi'l-asıl bir fiili nehâran işlemeğe mahsus ise de isti'mâlinde tevsia olunmuştur. Nitekim "وإذا بشر أحدهم بالانثى ظلّ وجهه مسودًّا" âyetinden ma'lumdur ki beşareten bi'l-ünsâ hususu leyl ve nehârda vâki' olabilir. (KC, 45)

ظلال النُوك: Terkîbi حماية الحمق ma'nâsınadır. Çünkü فلان في ظل فلان وظلاله في حمايته denir ki demektir. (KC, 211)

ظلف: Batıl. (KC, 476)

ظلم: Bâb-ı sânîdendir. (KC, 436)

ظلم: Şey mevziinin gayriye vaz'ıdır. ومن أشبه أباه فما ظلم denir ki bâbasına benzeyen zulmetmedi. Yani nâbecâ işte bulunmadı demektir. Ve yine durûb-ı emsâlde من استرعى الذئب فقد ظلم ta'bîr olunur ki "kurdu çoban edinen kimse zulmetmiş yani nâ-bi-mahall iş tutmuştur" demektir. (KC, 318)

ظلماء: Feth-i zâ ve sükun-ı lâm ile olup zulmet ma‘nâsınadır. ليلة’ye sıfat olarak ليلة ظلماء dahi denir ki شديد الظلمة ma‘nâsınadır. (KC, 512)

ظَمَأ: Susuzluk. (Mün, 82)

ظنون: Efkâr ve tehayyulat ma‘nâsınadır. (KC, 504)

ظَهْر: Arka. (ج) .ظُهُرَان. (Mün, 104)

ظَيّان: Yabânî yasemin. (Mün, 290)

(ع)

عابِد: (ج) .عُبّاد. (KC, 72)

عابس: Turşrû. (Mün, 300)

عَاتِي: (ج) .عِتِيّ. (Mün, 112)

عَادَاه: Ona düşmanlık etti. (Mün, 158)

عاديّ: Kavm-i Âd’a mensûb demektir ki pek kadîm ma‘nâsınadır. (Mün, 348)

عَادِي: Seğirtici. (ج) .عَدِيّ. (Mün, 108)

عادية: مصيبة. (ج) .عوادٍ. (KC, 135)

عاذ: Sığınmak ma‘nâsına olan العوذ ve العياذ masdarlarından fi‘l-i mâzîdir. يقال: عذت بفلان واستعذت به ونعوذ بالله من شرور انفسنا. (KC, 427)

عاذر: Birini ma‘zûr tutandır. (KC, 526)

عاذل: Şaban. (Mün, 342)

عَارِض. Ön dişleriyle azı dişleri meyanında olan yan dişlerdir. (KC, 137)

عارِض: kavl-i ﴿هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا﴾[1008] kerîminde olduğu gibi سحاب ma‘nâsınadır. Mevsim-i matar olmayan zamânlarda cevv-i havada i‘tiraz yani yukarıdan zuhûr eden sehâba عارض derler. (KC, 222)

عارِيَة/عارِيَّة: İğreti. (Mün, 53)

عاشوراء: Muharremin onu. (Mün, 51, 421)

عاصمة: Müste’ciri hıfz ve himaye edicilerdir. (ج) .عواصم. (KC, 390)

عَاطِفَة: Mûcib-i şefkat olan hâlet. (Mün, 115)

عاف: Dördüncü bâbdandır. Masdarı عيافة’dir. Mef‘ûlüne doğrudan doğruya müteaddîdir. عاف الرجل الطعام أو الشراب يعافه denir ki كرهه فلم يطعمه demektir. (KC, 298)

عال: Ufuktar. (Mün, 490)

عام: Sene. (Mün, 68)

عاملنا معاملة العلوق: İyiliği vaâd edip de kalben aksini tasmim ettiği cihetle îfâ etmeyenlere darb-ı mesel olunur. (KC, 179)

عامَئِذٍ: O senede. (Muk, 211)

عانى: Esir. (KC, 415)

عبابيد: Fırka fırka insanlar. (Mün, 480)

عِبَادَة: Hakk’a kulluk etmek. (Mün, 97)

عباديد: Fırka fırka insanlar. (Mün, 480)

[1008] el-Ahkâf 46/24.

عَبَث: : Bir şeyle oynamak, eylenmek. (Mün, 81)

عَبْرَة: Feth-i ayn iledir. Gözyaşı demektir. (KC, 269) / Feth-i ayn ile دمع ma‘nâsınadır ki gözyaşıdır. (KC, 313)

عبرة: Kendisiyle i‘tibar ve intibah hasıl olacak şey. (ج) عِبَر. يذهب الزمان مستمرًا على العبرة. (KC, 8)

عبقري: Mülevven ve musanna‘ olup zarîf addolunan. (Mün, 366)

عُبُور: Nehir geçmek. (Mün, 109)

عُبُوس: Yüz ekşitmek. (Mün, 109)

عَتَاق: Azatlık. (Mün, 92)

عِتَاق: Veznen ve ma‘nen حسان gibidir ki güzeller demektir. عتيق’in cem‘idir. (KC, 45)

عَتَاقَة: عَتَاق. (Mün, 97)

عُتُلّ: Ehl-i cefâ, kaba. (Mün, 57)

عَتَلَة: Ay demiri, bahçıvan bıçağı. (Mün, 115)

عَتَمَة: Yatsı vakti. (Mün, 115)

عُتِهَ: وهو معتوه. Bunamış. (Mün, 505)

عُتُوّ: İstikbar etmek. (Mün, 111)

عُثان: دخان. (ج) عواثن. (Mün, 469)

عَتَرِيّ: Su verilen. (Mün, 67)

عُثكول/عِثكول: Hurma salkımları birçok fürû‘ı mütezammın olur ki onlardan her birine zamm-ı ayn ile عُثكول ve kesr-i ayn ile عِثكول denir. (KC, 21)

عثو: İfsâd etmek. معثوّ. (Mün, 258)

عثي: İfsâd etmek. معثيّ. (Mün, 258)

عِثْيَر: Aynın kesriyle غبار ma‘nâsınadır. لا تفتح فيه العين denildiği meşhûrdur. (KC, 356)

عَجّ: Ref‘î savt. (Mün, 74)

عجاهن: Aşçı, sofra hâdimi. (Mün, 465)

عَجَب: Fethateyn ile olan عجب تعجب’dendir. (KC, 282)

عُجب: Zamm ile olan عجب, إعجاب’dandır. (KC, 282)

عَجُز: رجل vezninde cem‘i أعجاز’dır. Taraf-ı muahhar ma‘nâsınadır. (KC, 303)

عِجزة: Evladın sonu. Müzekker, müennes ve cem‘i müsâvîdir. (Mün, 410)

عِجْل: Buzağı. (Mün, 412)

عجم: Maddesinin vaz‘-ı asliyesi ise ibhâm ve istinâr ma‘nâsınadır. (Mün, 16)

عجوز: Kocakarı. (Mün, 408)

عجول: صبور vezninde veledi vefat eden nâka ma‘nâsınadır. Cem‘i معاجيل’dir. (KC, 55)

عُدّ: Sayılmak. (KC, 347)

عَدّ: Saymak. (Mün, 119) / Saymak ma‘nâsına olan العدّ masdarından bâb-ı evveldendir. (KC, 371)

عدا: عدا عليه يعدو عدوًا denir ki “ona zulmetti ve üzerine atladı” demektir. (KC, 445)

عداء/معاداة: İki avı ale't-tevâlî avlamaktır. (KC, 353)

عَداء: Sabah taâmı. (Mün, 58)

عدد: Sayı. (Mün, 119)

عَدَس: Mercimek. (Mün, 67)

عَدْل: خلاف جور واقتصاد في الأمور demektir. (KC, 298)

عدو: عفو müvâzinidir. Bâ ile müteaddî olur. Seğirtmek demektir. تعدوا بي "beni seğirttirir" demektir. (KC, 348)

عَدَوَان: Ziyâde seğirtici, saldırıcı. (Mün, 105)

عُدْوَان: Zulüm ve teaddî etmek. (Mün, 104)

عِدَى: A'dâ, gurebâ. (Mün, 85)

عِذار: Hayvanın yüzünde başlık kayışının gelen yeri ve insanın o kıbâlde biten sakal kılıdır. (KC, 496)

عَذْب: Tatlı su ma'nâsınadır. قال تعالى ﴿هَذَا عُذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾[1009] (KC, 410)

عَذْرَاء: Bekâr olan kız. (Mün, 287) / بكر ma'nâsınadır ki bekâreti bâkî bulunan kız demektir. (KC, 241)

عَذْل: Levm etmek. (Mün, 119)

عَذَل: Melamet. (Mün, 119)

عُذُوبَة: Suyun tatlılığı. (Mün, 101)

عِذْي: Yağmurdan başka su görmeyen. (Mün, 67)

عُذَيْب: Lezîz ma'nâsına sıfat-ı müşebbehedir. عذب lafzının musağğarıdır. عذيب bir de Kûfe kurbunda bir mevzi'dir. (KC, 498)

عَرَار نَجْد: Necd diyarının 'arârı yani sığır gözü denilen büyük papatya çiçeği demektir. (KC, 396)

عرار: Feth-i ayn ve tahfîf-i râ' ile bir nev' nebât ismidir. (KC, 181)

عُرَام: Yaramazlık. (Mün, 94, 119)

عَرَامَة: عَرْم. (Mün, 97)

عرب: Maddesinin mevzû-ı leh lügaviyyesi tebyîn ve izâhtır. Kavm-i Arab şecâat ve sehâ ve ahde vefâ emsâli mekârim ile münhalik oldukları gibi bihasebi's-selîka vüzûhu beyâna dahi mâlik ve onunla mümtâz bulunduklarından mâ adâya bu meziyeti vermeyerek عجم demişlerdir. (Mün, 16)

عَرْبَدَة: Bedmestlik ve bedhuyluk etmek. (Mün, 131)

عربيّ بَحْت: Hâlisü'n-neseb. (Mün, 293)

عربيّ قُحّ: Hâlis Arapça. (Mün, 293)

عَرَج: Topallık. (Mün, 81)

عَرْجَلَة: Piyâdegan ve at sürüsü. Lügat-ı Temîm'de ona حرجلة derler imiş. خركلة bunun galatı olmak gerektir. (Mün, 138)

عِرْس: Zevce. İsm-i tasğîri عُرَيْسَة'dir. (Mün, 324)

عَرَّض بقوله: Sözünü mestûr söyledi. (Mün, 152)

[1009] Fâtır 35/12.

عرض رمح: Mızrağı yan koymak ve a‘dâya doğrultmak ma‘nâlarınadır. (KC, 49)

عِرَض: Enlilik. (Mün, 84)

عَرَّضه لكذا: Onu filan şeye urza yani hedef etti. (Mün, 152)

عَرَّضهم القادم: Yoldan gelenlere urâza yani yol hediyesi verdi. Misâlde "عراضة توري الزناد الكايل" Hediye, ateşi çakmayan çakmağı ateşli eder. (Mün, 152)

عُرْف: Zamm-ı ayn ile ihsân demektir. (KC, 86)

عرق: Ter, ispirto. (Mün, 481)

عرقان: Basra ile Kûfe. (Mün, 438)

عَرْقان: Terli. Müennesi عَرْقَى. (Mün, 290)

عَرْقَى الدَلْوَ: Kovaya arko yani haçvâri ağaç geçirdi. (Mün, 135)

عَرِم: Set. (Mün, 86)

عَرْم: عرامة Yaramazlık etmek. (Mün, 73, 119)

عروب: Zevcine mütehabbibe olan. (Mün, 408)

عُرْوَة: Kulp, ilik. (Mün, 90)

عروس: Hem gelin hem güvey ma‘nâsınadır. Farkları cem’ ve tasğîrindedir. عرائس ve عريسة. (Mün, 327) / Gelin, güvey. Gelin ma‘nâsına olan عروس’un cem‘i عرائس ve tasğîri عُرَيِّسَة; güvey ma‘nâsına olan عروس’un cem‘i عُرُس ve tasğîri عُرَيِّس’tir. (Mün, 409)

عروش: Hâne sakfı ve padişah tahtı ma‘nâlarına olan عرش’ın cem‘idir. (KC, 46)

عُرْيَان: Çıplak. (Mün, 104)

عريف: Lafzı سميع, قدير ve حفيظ gibi bima‘nâ fâil olarak عارف’in mübâlağasıdır. رئيس ve نقيب ma‘nâsında bima‘nâ mef‘ûl dahi olur. (KC, 152)

عريف: نقيب ma‘nâsınadır ki reîs-i belde ve kabilenin ikincisidir. (KC, 202)

عَرِين: Arslan yatağı. (Mün, 108)

عِزّ: Kavî ve gâlib olmak. (Mün, 79)

عزاء: Feth-i ayn ile ve tahfîf-i zâ ile sabır ma‘nâsına olmakla تعزية sabra haml ve tahrîz demektir. "عزاءً" kendisinde eser-i "صبر جميل" ,"جميلًا" cez‘ olmayan sabır ile müfesserdir. (KC, 312)

عزاء: Sabır ma‘nâsınadır. (KC, 363)

عزامات: فتحات vezninde irâde-i câzime ma‘nâsına olan عزم lafzından cemi‘dir ki müfredi عزمة olmak lazım gelir. عزيمة dahi o ma‘nâyadır. تقول "عزمت على كذا عزمًا" ويضم عزيمة إذا أردت فعله وقطعت عليه كما في الصحاح. (KC, 286)

عُزْبَة: Bekârlık, bekâr olmak. (Mün, 89)

عِزَة: Cemâat-i müteferrika. (Mün, 62)

عِزَّة: Kıllet, kuvvet. (Mün, 88)

عزو: Bir şeyi birine nispet etmek. İsm-i mef‘ûlü مَعْزُوّ. (Mün, 258)

عُزُوبَة: عُزْبَة. (Mün, 101)

عزي: Bir şeyi birine nisbet etmek. İsm-i mef‘ûlü مَعْزِيّ. (Mün, 258)

عَسْعَس اللیل: Gece geçmeye başladı. (Mün, 135)

عسل: Bal. (Mün, 45)

عُشّ: Kuş yuvası ağaçta olursa. (ج) عشاش ve عنبة vezninde عششة. (KC, 273-74)

عَشاء: Akşam taâmı. (Mün, 58)

عِشَار: Kesr-i ayn ile on aylık dişi deve demek olan عقلاء vezninde bulunan عشراء’nın cem‘idir. (KC, 161)

عشراء: Bir ağaç, on aylık deve. (Mün, 421)

عُشَرَاء: On aylık deve demek. (ج) عشار. Vakt-i viladeti karib olduğu için inde’l-Arap güzide-i emvaldir. (KC, 140)

عشرون: Yirmi yâhud yirminci. (Mün, 448)

عَشَّش الطَائِر: Kuş yuva yaptı. (Mün, 151)

عشواء: Gözü seçmin (?) dişi deve. (Mün, 324)

عشيّ: Akşam. İsm-i tasğîri عشيشية’dir. (Mün, 343)

عَشِيَّة: Akşam. İsm-i tasğîri عشيشية’dir. (Mün, 343) / Akşam üzeri. (KC, 306) / Lafzı عشىّ gibi âhirü’n-nehâr ma‘nâsına olup cem‘i قضايا gibi عشايا’dır. (KC, 363)

عِشْيَر: (ج) عشاير. غبار. (Mün, 463)

عَصَا: Değnek. (ج) عِصِيات. (Mün, 65, 103) / (ج) عُصِيّ. (Mün, 112)

عصا: Değnek. Müennesi manevi olmakla عُصَيَّة ism-i tasğîr olunur. (Mün, 324)

عُصَارَة: Posa. (Mün, 95) / Zamm-ı ayn ile sıkıntı ma‘nâsınadır ki âbdar bir şeyi sıkmakla hasıl olan sudur. Şîre ta‘bîr olunur. Hülasa ve encâm demektir. (KC, 74)

عُصْفُور: Serçe. (Mün, 52)

عَصَى: İtaat etmemek. (Mün, 103)

عِصْيَان: Adem-i itaat. (Mün, 103)

عَصِيب: مخوف, شديد. (Mün, 197)

عَضّ: Isırmak. (Mün, 74)

عُضَال: Müşkil iş, müşkil dert. (Mün, 95)

عَضْب: سيف قاطع ma‘nâsınadır. (KC, 465)

عَضُد: Pazu. (Mün, 45)

عَضَل: Baldırda pazuda olan balık eti. (Mün, 83)

عَضْل: Bir kimse akrabasından dul kadını ere varmaktan men‘ etmek. (Mün, 72)

عطار: Itarcı ve misk-i yağcı. (KC, 106)

عُطَاس: Aksırık. (Mün, 94)

عطاش: رجال vezninde susuz ma‘nâsına olan عطشان’ın cem‘idir. (KC, 257)

عَطْشَانْ نَطْشَانْ: ظَمْآن. (Muk, 148)

عَطْشَان: Susuz. Müennesi عطشى. (Mün, 290)

عُظَامَة: Kadınların âcizelerini i‘zam için kullandıkları kıçlık. (Mün, 400)

عِظَم: Büyüklük. (Mün, 84)

عَظْم: Kemik. (Mün, 58)

عَظْم: لحم vezninde kemik ma‘nâsınadır. (KC, 171)

عظيم الثنادي: İri memeli erkek. (Mün, 482)

عظيم المناكب: Omuzlu adam. (Mün, 482)

عظيم:أمر شديد. (KC, 521)

عفا: اندراس. (KC, 190)

عفاة: القاضي والقضاة gibi tâlib-i ihsân demek olan العافي lafzının cem‘idir ki طلاب إحسان demektir. Fazla-ı mala ıtlâk olunan عفو’dan müştaktır. (KC, 426)

عِفَّة: Emr-i kabîhten perhizkarlık. (Mün, 88)

عَفْو: Mahvetmek. (KC, 336)

عُفُوّ: Su sâfî olmak, ot ve kıl çoğalmak. (Mün, 111)

عُفُوصَة: Burukluk. (Mün, 101)

عُفُونَة: Bir şey rutûbetten nâşî çürüyüp yıpranmak, et kokmak. (Mün, 101)

عقاب: Sibâ‘-ı tuyurdan yani kuşların yırtıcılarından olup kah tuyur ve vühuş avlayarak ve kah yılan yiyerek teîş ettiği cihetle yuvasından birçok kuş yüreği bulunduğu gibi tilki ve tavşan parçaları dahi bulunur imiş. Nitekim şairin biri râkib olduğu râhilesinin sür‘atini ona teşbîh ederek söylediği şiirinde şu: لها أشارير من لحم تمتره ... من الثعالى ووخز من أرانيها kavliyle عقاب’ın o halini beyân etmiştir. (KC, 274)

عِقاب: عذاب. (KC, 389)

عقابيل: Uçuklar ve illet-i bekâyâsı demektir. (KC, 408)

عِقَاص: Toplanmış bir bölük saç ma‘nâsına olan عقيصة’nın cem‘idir. Bazıları dediler ki عقيصة evvel saç bölüğüdür ki kadın kısmı onu bükerek lüle lüle ettikten sonra salırlar. (KC, 22)

عِقْبَان: Cevârihi-i tuyûrdan tavşancıl demek olan ve غراب vezninde okunan عقاب’ın cem‘idir. عقاب bir de Sultânü’l-Enbiyâ aleyhi ve aleyhim ezka’t-tehâyâ Efendimizin bir râyeti yani sancağı ismi olduğu *Kâmûs*’ta mezkûrdur. (KC, 477)

عَقَد: رفع ma‘nâsına almak da câizdir. عقد البناء أي رفعه. (KC, 356)

عِقْد: Gerdanlık. (KC, 7) / قلادة’dir. (KC, 363)

عَقْرَباء: Bir mevzi‘.(Mün, 422)

عُقُوق: Ebeveyne âsi olmak. (Mün, 110)

عقول: دواء قابض. (Mün, 301)

عِقْيَان: Hâlis altın. (Mün, 103)

عقيصة: Evvel saç bölüğüdür. (KC, 22)

عُقَيْل: Kabile. (Mün, 362)

عُكَاظ: غراب veznindedir. Bir panayır ismidir. Orada hem bey‘ ve şirâ edilir hem de müşâ‘are ve müfâhare olunur idi. Birisine birbirini müteâkib orada iki vak‘a-yı harbiyye zuhûr etmiş olmakla يوما عكاظ ta‘bîri darb-ı mesel olmuş ve Dureyd b. Sımme’nin şu kavli işte ona mebnî bulunmuştur: (KC, 152)

تغيبت عن يومي عكاظ كليهما ... وإن يك يوم ثالث أتغيب

وإن يك يوم رابع لا أكن به ... وإن يك يوم خامس أتجنب

عِكْرِشَة: Dişi tavşan. (Mün, 402)

علا: Yükselmek. (KC, 17)

علابط: İri ve elli kadar davar sürüsü. (Mün, 465)

علامة: Çok bilen. (Mün, 297)

عُلْبَة: Zamm-ı ayn ve sükûn-ı lâm ile süt kabı ma‘nâsına alem-i menkûldür. (KC, 84)

عُلْقَة: Âvihte, avîze. (Mün, 90)

عَلَك: Bir şeyi ağızda gevelemek demek olan العلك masdarından ve bâb-ı evvel ve sânîden fi‘l-i mâzîdir. (KC, 300)

عَلَم: Alâmet ma‘nâsınadır. (KC, 365)

عِلْم: Bilmek, bilgi. (Mün, 78)

علم: Fethateyn ile جبل ma‘nâsınadır. (KC, 226)

علم: Kelimesi bâb-ı râbi‘tendir. عرف ma‘nâsınadır. علم ile معرفة *Misbâh*’ta musarrah olduğu üzere yekdiğeri mahallinde isti‘mâl olunur. Beynlerindeki fark ıstılâhîdir. İlm-i yakîn ma‘nâsına olursa iki mef‘ûle ma‘rifet ma‘nâsına olursa bir mef‘ûle müteaddîdir. Bazen şuûr ma‘nâsını tezammum ederek mef‘ûlüne ب dahil olur. Mesela علمته ma‘nâsına عرفته denildiği gibi علمت به dahi denir. Ta‘rîfât-ı ulûmun mahmûlâtı bu isti‘mâl üzere câri olmuştur. (KC, 216)

علم: ألم vezninde bayrak demektir. (ج) أعلام. (KC, 245)

عُلُوّ: Yükselmek, yükseklik. (Mün, 111)

علوق: صبور vezninde şol nâkâdır ki başkasının küçüğüne yavuklanmakla kendi yavrusunu emzirmeyip yalnız koklar olur. (KC, 179)

عِلْوَان /عَلْوَنَة: Kitaba ve mektuba dîbâce ve sernâme yapmak. (Mün, 133)

على رِسْلِك: Âheste davran. (Mün, 622)

على: Edât-ı isti‘lâdır. (Mün, 36)

عليّ به: Onu bana getir. (Mün, 622)

علياء: Şeref. (Mün, 420)

عُلَيَّان: Bir puğur ismidir ki *Mutavvel*'de mezkûr olan kıssadan münfehim olduğu üzere Küleyb b. Vâil'in damızlık devesidir. Besûs'un komşusu Sa'dü'l-Ceremî'nin nâkasını Küleyb ok ile memesinden yaralamış olmak sebebiyle Besûs feryad etmekte iken hemşîrezâdesi Cessâs'ın nefs-i Küleybi murâd ederek "لَأَعْقِرَنَّ فحلًا أعزّ على أهله منها" demesi üzerine Küleyb onu kendinin عُلَيَّان (Uluyyan) nam puğuru aleyhine zannederek دون عليان خرط القتاد demiş ve bu söz umûr-ı şâkka hakkında darb olunur emsâlden olmuştur. *Mecma'u'l-emsal*'de Ebü'l-Fazl عليان lafzının nüsah-i mu'temedde de gayn-ı mu'ceme ile olduğunu ve fakat şi'r-i Mearrî'de ayn-ı mühmele ile şöyle:

إذَا أنا عَالَيْتُ القُتُودَ لرحلةٍ ... فدونَ عُلَيَّانَ القتادة والخَرْطُ bulunduğunu zikretmiştir. Bu beytin ma'nâsı "Ben inşa-ı sefer edip râkib-i raht-ı cemel olur isem avdet için bir daha rükûb etmem." demektir. (KC, 508)

عليك فلانًا: Filana mülâzemet et. (Mün, 622)

عليك نفسك: Sen kendine bak. (Mün, 622)

عِلِّيون: ديوان الخير. (Mün, 448)

عَمّ: Amuce. (Mün, 48)

عَمّ: Cemâat-i insâniyye ma'nâsınadır. Pederin biraderi ma'nâsına şâyi'dir. (KC, 339)

عمام: Körlük. (KC, 216)

عِمَامَة: Kesr-i ayn ile sarık ma'nâsınadır. (Mün, 99), (KC, 469) / Kesr-i ayn ile sarık ma'nâsınadır. Arab-ı ashâb 'amâim olmakla harp ve savaş halinde ekser namdarlar kendilerini bildirmemek için sarıklarını yüzlerine örter ve o sûretle tenekkür ve tesettür ederlerdi. Yüzünden sarığı indirmedikçe kim olduğu bilinmezdi. Hatta Haccâc Zâlim Kûfe'ye ibtidâ-i vürûdunda yüzünü o vecihle nikablamış ve îrad ettiği hutbede bi-tarîki't-temessül bu beyiti okumuştu. (KC, 219-220)

أنا ابنُ الجَلَا وطَلّاعُ الثَّنَايَا ... متى أَضَعِ العِمَامَةَ تَعْرفوني

عمّة: Hala. (Mün, 402)

عَمَة: Sersemlik. (Mün, 81)

عُمْرَة: Hacc-ı suğr, iç güvenliği. (Mün, 90)

عَمْرَة: فتحة vezninde şiddet ve zahmet ma'nâsınadır. Hatta şedâidi mevte غَمَرات ta'bîr olunur. (KC, 41)

عمرّس: Şedîd ve serî' ma'nâlarına gelir. Harf-i mükerrerenin hazfiyle فعيعل vezninde tasğîr olunur. عُمَيْرِس. (Mün, 330)

عَمُّورِيَّة: Anamur. (Mün, 361)

عَمُّورِيَّة: Atina vilâyeti. Ankara ile tefsîr edenler galat etmişlerdir. (KC, 417)

عُمُومَة: Amucelik. (Mün, 101)

عَمَى: Kör olmak, körlük. (Mün, 83) / Körlüktür. (KC, 378)

عَمِيّ: Kalb körlüğü ma‘nâsınadır. فعيل vezninde. (KC, 216)

عن ذا: Bundan geç demektir. (KC, 374)

عنّ: Kelimesi bâb-ı sânîdendir, عارض ve ظاهر olmak ma‘nâsınadır. (KC, 241)

عناب: تناح vezninde ma‘rûf meyvedir ki tahrîf ile خناب ta‘bîr olunur. (KC, 274)

عِنَاد: مُعَانَدَة. (Mün, 156)

عِنَان: Dizgin. (KC, 414)

عِنَان: سير اللجام’dır ki dizgin ta‘bîr ettiğimiz kayıştır. Fereste sûreti ihtibâ o kayışın eyer kaşına rabt ve ta‘lîkiyle hâsıldır. (KC, 300)

عِنَايَة: Kasd ve irâde. (Mün, 98)

عِنَب: Üzüm. (Mün, 43, 84)

عنجهية: بالضم الجال والحمق. (KC, 212)

عِنْدَأَو: عسر, مكر. (Mün, 52)

عَنْدَلَة: Bülbül ötmek. (Mün, 134)

عندليب: Bülbül. Hurûf-ı asliyye kasr olunarak ism-i tasğîri عُنَيْدِل’dir. (Mün, 330)

عُنْف: Birine hiddet ve şiddet eylemek. (Mün, 79)

عَنْفَقَة: Dudak altında olan küçük sakal. (Mün, 137) / Alt dudağın altında olan sakal tüyleri. (KC, 55)

عُنُق: Boyun. (Mün, 43)

عَنَق: Fethateyn iledir. Ve o vezinde olan خبب’in fevkinde bir sür‘attir. (KC, 356)

عنق: Omuzda yük konan yer demektir. (ج) الأعْنَاق. (KC, 484)

عُنْقُود: Salkım. (Mün, 59)

عنقود: Üzüm salkımı. (KC, 21) / Zamm-ı ayn ile hûşe-yi engürdür ki üzüm ve salkımdır. Dânesi yenmiş bulunursa ona o vezinde العمشوش ta‘bîr olunur. (KC, 250)

عنكبوت: Örümcek. (Mün, 52) / Örümcek. Huruf-ı asliye kasr olunarak ism-i tasğîri عُنَيْكِب’dir. (Mün, 330)

عَنَم: Bir ağaç ismi. (Mün, 481) / غنم vezninde yumuşak bir kırmızı ağaçtır ki şuarâ-yı Arab kadınların hunnalı parmaklarını ona ve unnaba teşbîh ederler. (KC, 275)

قال أبو طيب:

ترنو إلى بعين الظبى مُجْهِشَةً ... وتمح الطل فوق الورد بالعنم

عَنْوَة: Bir şeyi kahren almak ve sulhen almak. (Mün, 87)

عِنْوَان/عَنْوَنَة: Kitaba ve mektuba dîbâce ve sernâme yapmak. (Mün, 133)

عُنِيَ بحاجة: وهو معنيّ بها. Kendisine bir hâcet mühim olmuş. (Mün, 507)

عُوَاء: Havlamak, ulamak. (Mün, 94)

عواتق: Omuzda ihram duracak yer demek olan عاتق’ın çoğuludur. (KC, 104)

عوّاد: Udcu, lagutacı. (Mün, 371)

عوالي: Kargı demek olan عالية’nin cem‘idir. (KC, 499)

عِوَج/عَوَج : Eğrilik. (Mün, 82, 84)

عود: Aynın fethiyle yaşlı devedir. (KC, 237)

عَوْراء: Kemlik, kem söz. (Mün, 420)

عَوْرَة: Haya olunacak, görünmeyi istenmeyecek yer. (Mün, 88)

عَوْضُ: Zurûftandır. Zamân-ı müstakbeli istiğrâk için ebeden makâmında kullanılır bir kelimedir. Kelâm-ı menfiye muhtastır. لَا اُفارِقُكَ عَوْضُ: Ben senden ebeden ayrılmam. (Muk, 333)

عَوْم: Yüzmek. (Mün, 75)

عَيّ: Aciz. (Mün, 65)

عِيَاذ: Sığınmak. (Mün, 93) / İlticâ. (KC, 95)

عيافة: Bir şeyden iğrenmek ve tiksinmek demektir. (KC, 298)

عَيّان: Yorgun. Müennesi عَيّا. (Mün, 290)

عيايا: Aciz bî-basîret. (Mün, 419)

عَيْب: Ayıplı olmak, ayıplamak, kusûr. (ج) عُيُوب.(Mün, 122) / Kusur ma‘nâsınadır. (KC, 368)

عيد: Bayram. (Mün, 68)

عَيْر المَذَلَّة: Hakâret eşeği ma‘nâsına olarak kazığa ıtlâk olunur ki vücûdu hâksar ve gerdanı mağlûl ve başından tokmak eksik değildir. (Mün, 126)

عَيْر: Hımar-ı vahşidir. (KC, 333)

عِيس: Kesr-i ayn ile buz renkli develer demektir. Müfredi أعيس müennesi عيساء’dır. (KC, 282)

عيش مُخَزْفَج: Vâsi‘-i maîşet. وفي الحديث: انه صلى الله عليه وسلم كره السراويل المُخَزْفَجَة. وهي التي تقع على ظهور القدمين. (Mün, 283)

عَيْش: Yaşamak, geçinmek. (Mün, 76) / Aynın fethiyle hayat ma‘nâsınadır. Fakat ondan ehastır. (KC, 211)

عِيلَ صَبْرُهُ: Sabrı kalmamış. وفي المثل: "عِيلَ ما هو عائله." “Ona galip olan mağlûb olsun.” Makâm-ı teaccübde darb olunur. (Mün, 507)

عَيْلَة: Fakirlik, fakir olmak. (Mün, 87)

عَيْلَم: عيالم (ج). Bir muhît. (Mün, 463)

العين البتراء: Kesik ayn. (Mün, 293)

عين: Göz. Müennesi ma‘nevî olmakla عُيَيْنَة diye ism-i tasğîr olunur. (Mün, 324) / Göz. (KC, 452)

عَيْهَق: الشابّ الغَضّ. (Mün, 288)

(غ)

غادة: Şâbbe-i nâima ma‘nâsınadır ki nermden olan genç kadın demektir. (KC, 327)

غادي: Salât-ı subh ile tulû‘-ı şems arasında seyr demek olan ve mutlak ذهاب ve انطلاق ma‘nâsında da kullanılan الغدوّ masdarından ism-i fâildir. (KC, 301)

غارات: إغارة’dan isim olan şebhûn (baskın) ma‘nâsında bulunan غارة’ın cem‘idir. مصائب ma‘nâsınadır. (KC, 433)

غارة شعواء: متفرقة. (Mün, 420)

غارة: Şebhûn etmek ma‘nâsına olan إغارة’dan isimdir. Düşmana baskın etmek ta‘bîr olunur. (KC, 210)

غَازي: غَزِيّ.(Mün, 108)

غال: أهلك. (KC, 78)

غال: يغول. هلك. (KC, 389)

غالي: Pahalı. (Mün, 289)

غامر: Gayn-ı mu‘ceme ile veznen ve ma‘nen ساتر gibidir. (KC, 209)

غانية: الغواني (ج) وهي المرأة الجميلة. (KC, 415)

غائر: غارب demektir. (KC, 45)

غائط: Arzın mutmain ve vâsi‘ yeri demektir. (KC, 53)

غِبّ: بعد ma‘nâsınadır. (KC, 440)

غُبَار: Toz. (Mün, 94)

غبَر: Memede süt ve rahimde hayız bakiyesi. (Mün, 471)

ومبرأ من كل غبر حيضة ... وفساد مرضعة وداء معضل

غُبِنَ: وهو مغبون, aldanmış. (Mün, 506)

غُبَيْرَاء. İğde, boza. (Mün, 59, 344)

غَثَيَان: Gönül bulanmak. (Mün, 105)

غَد: Yarın. (Mün, 50), (KC, 357)

غدا: صار. (KC, 17) / غدا عليه يغدو غدوًا denir ki “ona erkenden geldi” demektir. (KC, 445)

غداة: Feth-i gayn ile ضحوة ma‘nâsınadır ki evvel-i nehârdır. Cem‘i غدوات’tır. (KC, 316)

غَدار: Bî-vefâ. (Muk, 191)

غدائر: Lafzen ve ma‘nen ذوائب gibidir ki zülüfler demektir. (KC, 22)

غدوة: Erkenden gitmek. (KC, 462)

غَدِير: Küçük göl. (Mün, 108)

غِرّ: Bî-tecrübe. (Mün, 287)

غِرَاء: Tutkal. (Mün, 93)

غُرَاب: Karga. (Mün, 94) / غِرْبان (ج) Kavm-i Arab câhiliyetleri adetince gurâb-ı ebka‘tan yani alaca kargadan tetayyur edip emâre-i iftirak addederler ve hatta ismine غراب البين derlerdi. (KC, 204) / أغْرِبَة (ج). (KC, 295)

غراب: Temr hindi. (Mün, 471)

غَرَّار: الذي يغر من رآه (KC, 432)

غَرْبَلَة: Kalburlamak. (Mün, 134)

غُرَّة: Fi’l-asıl bazı feresin alnında olan beyaz ma‘nâsına olup feres hakkında mûceb-i makbûliyet olmakla mutlakan hasen ve behcet ma‘nâsında isti‘mâl olunmuştur. (KC, 165)

غُرَّة: Nûr-ı vechi emâre-i beşâşet ve inbisât ma‘nâlarını ifade eder. (KC, 517)

غَرْثان: Aç. Müennesi غَرْثَى (Mün, 290)

غَرْس: Ağaç dikmek. (Mün, 72)

غِرْس: Fidan. (Mün, 58)

غَرْض: Deve kolanı ma‘nâsınadır. (ج) غروض. (KC, 175)

غَرْغَر الدواء: İlacı gargara etti. (Mün, 135)

غُرْفَة: Tahtapûş. (Mün, 90)

غرق: Kelimesi تعب, غضب, أسف ve فرح emsâli mesâdırdan ve bâb-ı râbi‘dendir. (KC, 362)

غَرَق: Suda boğulmak. (Mün, 81)

غَرْقَلَة: Başa birden su dökmek, yumurta, kavun ve karpuz bozulmak. (Mün, 134)

غِرْقِئ: Yumurta zarı. (Mün, 58)

غُرُوب: Uzayıp görünmemek. (Mün, 109)

غُرُور: Gargara ilacı. (Mün, 115)

غريب: Nazîri görülmedik yeni bir eser demektir. (KC, 525)

غزال: Bir nev‘ âhûdur. Yâhud âhû gibi bir vahşiyyedir ki onun ağzında boynuz gibi eğri iki dişi vardır. (KC, 261)

غزالة: Hem âhû peççeye yani geyiğin dişi yavrusuna ve hem şemse ıtlâk olunur. Geyiğin sini itibariyle olan esâmî-i Arabiyyesi için *Misbâh-ı Münîr*’de غزالة lafzına müracaat oluna. (KC, 337)

غَزْل: Asıl ma‘nâsı yün bükmek demek olup tesmiye bi’l-masdar kabîlinden olarak bükülmüş yüne denir. (KC, 85)

غَزْمَر: Gürültü etti, söylendi. (Mün, 135)

غَزْو: Düşman ile uğraşmak. (Mün, 76)

غَزِير: Çok. (Mün, 107)

غِشْ: Kediye “pis” demek. (Muk, 31)

غَشْغَسَة: Kediye gıs (pis) demek. (Mün, 134)

غَسْل: Yıkamak. (Mün, 118, 122)

غُسْل: Boy abdesti. (Mün, 118)

غش: Adem-i nush ve adem-i sıdk. (KC, 358)

غَشَى: Gelmek, karanlık çökmek. (Mün, 83)

غُشِيَ عليه. Bayıldı. (Mün, 504)

غَشْي: Bayılmak. (Mün, 76)

غِشْيَان: إِتْيا. (Mün, 103)

غُصْن: Nihal. (KC, 340)

غُصُون: Zamm-ı gayn ile غصن’un cem‘idir. فروع أشجار ma‘nâsınadır ki ağaç dalları demektir. (KC, 287)

غَضّ: Öne bakmak, göz yummak, ses alçaltmak. (Mün, 74)

غضّ: Teşdîd-i dâd ile taze ma‘nâsınadır. (KC, 154)

غضّ: طرئ gibi taze ma‘nâsına bir ism-i muzâaftır. فَعْل vezninde olan sıfat-ı müşebbehelerdendir. (KC, 496)

غضّ: من harfiyle isti‘mâlinde نقص ve حط tenzil ma‘nâlarınadır. غض منه denir ki نقص ووضع من قدر demektir. (KC, 500)

غَضا: Bir nev‘ ağaçtır ki ateşi dayanıklı olur. (KC, 340)

غَضَاضَة: Revnakdar olmak. (Mün, 97)

غَضَب: Darılmak, dargınlık. (Mün, 81)

غُضُبَّة: كثير الغضب. (KC, 383)

غُضْرُوف: Kıkırdak. (Mün, 58)

غَضَنْفَر: İri arslan. (Mün, 54)

غُضُوضَة: غضاضة. (Mün, 101)

غَطَفَان: Bir kabile. (Muk, 47), (Mün, 105)

غَطِيط: Horlamak. (Mün, 107)

غُفْرَان: Hakk Teâla kulun günahından geçmek. (Mün, 104)

غِلالَة: Gaynın kesriyle iç gömleği tarzında kesilen bir nev‘ ince libâsın ismidir. (KC, 45) / Bir nev‘ sevbdir ki iç gömleği tarzında ten üzerine giyilir. (KC, 67)

غَلَب: Gâlib olmak. (Mün, 80)

غُلَبَّة: غَلَبَة. (Mün, 115)

غُلَبَّى: غَلَبَة. (Mün, 115)

غَلَت: Hesabda yanılmak. (Mün, 81)

غِلَظ: Kalınlık, koyuluk. (Mün, 84)

غَلَط: Yanılmak, yanlış. (Mün, 81)

غَلْفَق: Suda olan saz. (Mün, 45)

غلق: Dördüncü bâbdandır. غلق الرهن ta‘bîr olunur ki “rehin mürtehinin yedinde kaldı, kurtarılamadı” demektir. Örfü cahiliyette medyûn-ı râhin vakt-i meşrûtta te’diye-i deyn edemediği halde mürtehin rehne mâlik olur ve ona تعب vezninde غلق ta‘bîr olunurdu. غلق bâbdan me’hûzdur ki dâhilin hurûcuna ve hâricin dühûluna mâni‘dir. Feth-i fâ ile فكاك’ın zıddıdır ki تخليص demektir. (KC, 309-310) قال الشاعر:

وفارقتك برهن لا فكاك له ... يوم الوداع فامسى الرهن قد غلقا

غُلَوَاء: Tecâvüzkarlık. (Mün, 421)

غَلْوَة: Bir atım yer, ok atımı, kurşun atımı. (Muk, 204)

غُلُول: Hıyânet edip ihtilas eylemek. (Mün, 110)

غَلَيَان: Kaynamak. (Mün, 105)

غليظ الوَجَنات: Yanağının yumru yeri kalın olan sert yüzlü kimse. (Mün, 482)

غليل: Gayn-ı mu‘ceme ile hıkd ve kin ve harâret-i ‘ataş ma‘nâlarınadır. (KC, 75)

غُمَّ الهلال: Hilal mağmûm olup gözükmüş. (Mün, 507)

غمام: Veznen ve ma‘nen سحاب gibidir. (KC, 342)

غمامة: Lafzen ve ma‘nen سحابة gibidir ki bulut demektir. (KC, 257)

غِمْد: Kın. (KC, 470)

غمر: Bâb-ı evveldendir. علا ve ستر ma‘nâsınadır. (KC, 413)

غَمْر: Feth-i gayn ve sükun-ı mîm ile كثير ma‘nâsınadır. (KC, 309, 413)

غَمْرَة: Fi’l-asıl insanın boyunu aşkın su ma‘nâsınadır. (KC, 42) / Gaynın fethi ve mîmin sükûnuyla şiddet ma‘nâsınadır. (KC, 195)

غمض: Zamm-ı gayn ile نوم ma‘nâsınadır. (KC, 40)

غُنْج: Naz etmek. (Mün, 79)

غِنَى: Zenginlik. (Mün, 84)

غَنِيّ: Gayr-ı muhtaç. (Mün, 107)

غواة: قضاة vezninde العاصي ve الضالّ ma‘nâsına olan الغاوي’nin cem‘idir. (KC, 73)

غوادي: Sabahleyin zuhûr eden sehâblar. (KC, 148)

غول: Mehlekât. Müennes-i semâîdir. Lisânımızdaki ummacı ve karakoncoloz gibi mehlekât-ı mütehayyeleye isim olmuştur. Ondan fiil dahi mutasarrıftır. Her emr-i mehleke dahi غول ta‘bîr olunur. (KC, 78) / Tâife-i cinden bir nev‘ ahbesin yâhud müdhiş olmak üzere mütesavver olan bir semâvî mevhûmun ismidir. (ج) أغوال. Böyle gayr-ı ma‘rûf olan şeylerle vaîd-i icrâsı tehvîlât-ı lisâniyyedendir. (KC, 182)

غَيّ: ضلال ma‘nâsınadır. (Mün, 65), (KC, 17)

غَيَابَة: Dip. (Mün, 97)

غَيْب: Gâib olmak. (Mün, 76)

غَيْبَة: Gâib olmak. (Mün, 87) / غاب fiilinin masdarıdır. يقال: غاب عنه غيبًا وغيبةً. (KC, 425)

غَيْبُوبَة: Gurûb etmek. (Mün, 101)

غَيْث: Yağmur. (KC, 137) / مطر. (KC, 167)

غَيَد: Nerm ve nâim olmak. (Mün, 82)

غَيْرَان: Kıskanç. (Mün, 293)

غَيْرَة: Kıskanmak. (Mün, 87)

غَيْض من فَيْض: Çoktan az. (Mün, 78)

غَيْض: Çekilmek. (Mün, 76)

غَيْظ: Kin. (KC, 168) / Gazab-ı mektûm ma‘nâsınadır. (KC, 260)

غيلان: غول’un cem‘idir ki tâife-i cinin bir nev‘ habisidir. Vücûdu müsbet ve zararı bâ-hadîs-i nebevî menfîdir.(KC, 28)

غَيُور: Pek kıskanç. (Mün, 297)

(ف)

ف: Edât-ı tahsîs ve ta‘lîl. (Mün, 36)

فات: سبق ma‘nâsınadır. يقال: فاته فلان بذراع إذا سبقه بها. (KC, 154)

فاحم: Pek siyah ma‘nâsına gelir. (KC, 21) / Siyah saç. (KC, 24)

فَارّ: Firar eden. (Mün, 218) / Öleceği vakit kendine vâris olmamak için zevcesini tatlîk eden kimse. (Mün, 221)

فَارِس: Atlı. (Mün, 225)

فاروق: Pek fârik. (Mün, 297)

فأس: Balta. (Mün, 391) / Satır. (Mün, 398)

فاض: Taşmak demek olan فيضان'dan fi'l-i mâzîdir. (KC, 417)

فاطم: Fatımanın murahhamıdır ki esmâ-ı nisâdandır. Çocuğunu sütten kesen kadın ma'nâsına a'lâm-ı menkûledendir. (KC, 419)

فأفاء: Fe harfinin pepeyisi. (Mün, 287)

فَاقِد: Veledini kaybeden kadın. (Mün, 222)

فَاكِه: صاحب فاكحة. (Mün, 224)

فاكهانيّ: Fâkiheye mensûb, manav. (Mün, 360) / Manav. (Mün, 372)

فاكهة: Yemiş. (Mün, 58)

فَإنَ هم: Çünkü onlar. (Mün, 35)

فَإنْ هم: Eğer onlar. (Mün, 35)

فانوس: فوانس (ح). Fener. (Mün, 463)

فَتّ: Ufalamak. (Mün, 74)

فتاة: Genç kadın. (Mün, 453)

فُتَات: Kırıntı. (Mün, 94)

فتاتة: Genç kız. (KC, 106)

فتح عين: Dikkatten kinâyedir. (KC, 17)

فتح: نصر ma'nâsınadır. (KC, 392)

فتخ: Fânın zammı ve âhirde fâ-ı mu'ceme ile فتخاء'ın cem'i olup burada murâd عِقْبَان'dır ki evân-ı nüzûlde kanatlarını kesr ve istirâa eden عُقاب'ler yani tavşancıllardır. (KC, 295)

فَتْرَة: Fütûr, bir şeyin hiddet ve şiddeti geçmek, fersiz olmak, iki nebî arasında olan müddet. (Mün, 87)

فَتْك: Cür'et ve ikdâm demektir. (KC, 450) / Ale'l-gafle katl ve ilhâktır. (KC, 520)

فَتَن: Meftûn ve muazzeb-i kalb etmek. (KC, 439)

فتوّة: Kerem ve mürüvvet ma'nâsınadır. (KC, 282)

فَتَى: صاحب الفتوة وكامل المروة ma'nâsınadır. (KC, 425)

فَتِيّ: Genç hayvan ma'nâsında ve غَبِيّ veznindedir. (KC, 106)

فِتِّيتَى: Kesret-i fett. (Mün, 117)

فِجّ: Karpuz. (Mün, 59)

فُجْل: Turp. (Mün, 67)

فَجْوَة: Aralık, meydan ve hâne ortası. (Mün, 87)

فَحْشاء: Fahş. (Mün, 420)

فَحْم: Kömür. (Mün, 77), (KC, 21)

فَحِيح: Yılan ağzıyla fışlamak. (Mün, 107)

فَخّ: Tuzak. (Mün, 398)

فَخِيخ: غَطِيط: Horlamak. (Mün, 107)

فداك أبي وأمي: Anam ve babam sana fedâ olsun ma'nâsınadır. (KC, 136)

فدّان: Ekin öküzü ma'nâsınadır. فِدَّان (ح). (KC, 221)

فدن: Fethateyn ile قصر ma'nâsınadır ki köşk ta'bîr olunur. (KC, 142)

فِدَى: Esiri ivaz verip kurtarmak. (Mün, 84)

فديد: صياح ma‘nâsınadır ki gürültü ve bağırtı demektir. (KC, 221)

فَرَأ: Hımâr-ı vahşi. (Mün, 51)

فرّاء: Örücü. (Mün, 371)

فُرَات: Pek tatlı. Suya sıfattır. Nehr-i Kûfe’nin dahi ismidir. Dicle ile beraber bi’t-tağlib ikisine Furatan ve Furateyn denir. (Mün, 95)

فِرَار: Kaçmak. (Mün, 92)

فِرَاسَة: Bir şeyi zihnen kestirmek. (Mün, 97)

فَرَاغ: Boşalmak, işmezlik. (Mün, 92) / Boşluk ve işsizlik. (KC, 341)

فَرّان: Fırıncı. (Mün, 68)

فَرَبُوس: Rânın fethiyle eyer kaşı demektir. Bunun ve طرسوس kelimesinin kelimesinin râsı zaruret-i şi‘riyyenin gayride sâkin olmaz. Çünkü feth-i fâ sükûn-ı ayn ile فعلول vezni kelâm-ı Arab’da yoktur. (KC, 300)

فِرْج/فُرُج : Boşboğaz. (Mün, 293)

فَرْجَن الدابّة: Hayvanı kaşağıladı. (Mün, 135)

فِرْجَوْن: Taşağı. (Mün, 52)

فَرِح: Sevindi. (Muk, 167)

فَرَح: Sevinmek, sevinç. (Mün, 81)

فَرْخ: Piliç. (Mün, 63)

فَرَزْدَق: Hayır yumağı ma‘nâsına olup yuvarlak yüzlü olmak münasebetle şair Hemmân b. Galib’in lakabıdır. Künyesi Ebû Firâs’tır. (KC, 36)

فرس محضار: Yörük at. (Mün, 302)

فَرَس: At. (Mün, 43)

فرسخ: Üç mil. (Muk, 204)

فِرْسِك: Et şeftalisi. (Mün, 58)

فِرْصاد: Kara dut. (Mün, 58)

فُرْضَة: Kimi uğrağı olan yer. (Mün, 384)

فَرْع: Saç. (KC, 21) / Dal. (KC, 137)

فَرَق: Havf etmek. (Mün, 81)

فُرْقَة/ فِرْقَة: Fânın zammı ve kesri câizdir. Ayrılık demektir. (KC, 516)

فَرْقَعَة: Parmak çıtlatmak. (Mün, 134, 204)

فُرْن: فُرُون, أَفْران (ج)(Mün, 68)

فَرُّوجَة: Civciv. (Mün, 63)

فُرُوغ: İşten kurtulmak. (Mün, 109)

فَروق: قسطنطينية. (Mün, 361)

فريسة: أكيلة السبع’dir ki canavarın eklettiğidir. (Mün, 411)

فَرِيص: Cem‘i فريصة. Koltuk cânibinde olan etlerdir. Cem‘inde فرائص dahi denir. Hayvanın orası havf halinde titrer imiş. (KC, 291)

فَرِيك: Kolay kırılan ceviz. (Mün, 58)

فُسُود: Bozulmak. (Mün, 109)

فَصْعَة: Çanak. (Mün, 391)

فصوليّ: Terzi. (Mün, 372) / Bıçkı biçen terzi. (Mün, 357)

فَضّ: Kırıp dağıtmak, mühür açmak. (Mün, 74)

فَضَالة: فضلة gibi isimdir ki bir şeyin zâid ve artık olanıdır. (KC, 93)

فضوليّ: Mâlâya'nî işle iştigal eden. (Mün, 357)

فِطَانَة: Fitnat. (Mün, 97)

فطائري: Börekçi. (Mün, 357)

فَطَس: Burun yassılığı. (Mün, 81)

فَطِن: Sezingen. (Mün, 86)

فَطِن: Zeyrek demektir. فطين diye yâ-ı ziyâde etmek galattır. (Mün, 287)

فِطْنَة: Sezmek. (Mün, 88)

فُطُور: İftarlık. (Mün, 115)

فِطِّيس: Büyük çekiç. (Mün, 300)

فُعْل: İş. (Mün, 118)

فَعْل: İşlemek. (Mün, 118)

فَغَر فاه: Ağzını açtı. (Muk, 168)

فَغَر فوه: Ağzı açıldı. (Muk, 168)

فقء: Göz çıkarmak, çıban deşmek.

فَقَاهَة: Fakihlik. (Mün, 97)

فِقْدَان: Yitirmek. (Mün, 103)

فِقْه: Fehm. (Mün, 78)

فَقِير: Muhtaç. (Mün, 107)

فَكّ: تخليص ma'nâsınadır. (KC, 484)

فَلَا عَلَمٌ ولا خلة :لا بيع ولا نَضَدٌ kabîlindendir. (KC, 365)

فِلَاحَة: Çiftçilik. (Mün, 99)

فلان أعقّ وأحوب: Filanca ebeveynine pek âsi ve pek günahkar. (Mün, 424)

فُلِجَ: وهو مفلوج. Menzûl olmuş yani bedenin bir şakkına ıyaz billah Teâla istirhâ gelmiş. (Mün, 505)

فَلْس: Pul para. (Mün, 43)

فِلْفِل: Biber. (Mün, 45)

فُلْك. Gemi. (Mün, 481)

فَلْك: Sökmek ve ayırmak. (Mün, 73)

فُلُول: Çentik ma'nâsına olan فل lafzının cem'idir. فلس ve فلوس gibi mecmû' olmuştur. (KC, 368)

فَلْي: Bit ayıklamak. (Mün, 76)

فُلّيق: Yarma şeftali. (Mün, 58)

فَم: Ağız. (Mün, 47)

فَنَاء: Kalmamak, sonu olmak. (Mün, 92)

فَنَاء: Zıdd-ı بقاء'dır ki murâd موت'tir. (KC, 490)

فِنَاء: بناء vezninde hâne havlisi ma'nâsına olup cenâb ve hazret gibi kendilerinden ma'nâ-yı kurb ve civâr maksûd olan elfâzdır. (KC, 462)

فِنْطيسة: İnek burnu. (Mün, 52)

فنون: أنواع. (KC, 336)

فنون: قسم من االشيء ma'nâsında müsta'mel فن'in cem'idir. Murâd aksâm-ı ulûmdur. (KC, 336)

فنيق: Ehli indinde mükrem olan puğurdur. KC, 348)

فَهْفَاه: Hayvânatı güzel görüp gözeten. (Mün, 289)

فَهَه: Sözde aciz olmak. (Mün, 82)

فؤاد: Gönül demektir. (Mün, 470), (KC, 515) / Kalp ma'nâsınadır. (KC, 9)

فُوَاق /فَوَاق: Rahat, ifakat. (Mün, 92)

فُوَاق: Inckırmak, ınckırık. (Mün, 93)

فَوْج: Cemâat. (ج) فُؤُوج. (Mün, 112)

فَوْد: Şafak. (Mün, 433)

فَوَرَان: Kışkırmak. (Mün, 105)

فَوَق: Inckırmak. (Mün, 82)

فول: Bakla. (Mün, 67)

فَوَه: Ağız büyüklüğü. (Mün, 82)

فُوَيْسَقَة: Fare. (Mün, 343)

فُوَيْوَقَك: Senin biraz üst tarafında. (Mün, 342)

في: Edât-ı zarftır. (Mün, 36)

فِئَة: Cemâat. (Mün, 62)

فَيَح: Adım genişliği. (Mün, 82)

فيشداذية: Pîşdâdân. (Mün, 469)

فَيْض من غَيْض: Azdan çok. (Mün, 78)

فَيْض: Taşmak. (Mün, 76)

فَيْلَق: Asker ma'nâsınadır. (KC, 524)

فَيْلُولَة: Zaifu'r-re'y olmak. (Mün, 101)

(ق)

قَاتِل: Öldüren. (Mün, 217)

قاد: Önlerine düştü. (KC, 345)

قَارّ: Karar eden. (Mün, 218)

قارب: أقرب (ج). Fülke. (Mün, 462)

قارح: فارض في السن gibi طاعن في السن gibi ma'nâsınadır ki yaşlı ta'bîr olunur. (KC, 144)

قارورة: Şişe, حدقة. قوارير (ج). (Mün, 68, 463)

قاسمه المال: Malı onunla bölüştü. (Mün, 157)

قاسمهما إني ناصحكما: O ikiye ben size hayırhâhım diye kasem etti. (Mün, 157)

قاضب: قاطع demektir. (ج) القواضب. (KC, 397)

قاضبة: قاطعة ma'nâsınadır. (ج) القوابض. (KC, 390)

قاضية: İş bitiriciler. Yani emr-i hayatı itmam ediciler demektir.(ج) قواض. كما في قوله عز شأنه: ﴿يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ﴾[1010] (KC, 390)

قاطبة: جميعًا. (KC, 20)

قَاطِن: مُقِيم. قَطِين (ج). (Mün, 108)

قاع: أرض مستوية ma'nâsınadır. (KC, 177)

[1010] el-Hâkka 69/27.

قاع: المستوى من الأرض ma‘nâsınadır ki düz yer demektir. Kesr ve med ile القيعة dahi öyledir. Kurân-ı Kerîm’de ikisi de vârid olmuştur. Cem‘i أقواع ,أقْوُع ve قِيعَان’dır. (KC, 71)

قَاعِد: Oturan. (Mün, 217)

قانِص: صَيَّاد ma‘nâsınadır ki avcı demektir. (KC, 252)

قَاوَاه: Onunla kuvvet yarışı etti. (Mün, 158)

قَبَّان: Kantar. (Mün, 54)

قُبَّة: Rüesâ çadırlarına mahsûstur. Çadırın üstünde olur. (KC, 320)

قَبَقَبَة: Karın guruldamak. (Mün, 131)

قُبُوع: Kirpi ve kaplumbağa başını çekmek. (Mün, 110)

قبول: Poyraz, lodos. (Mün, 481)

قُبَيْلَ هذا: Bundan evvelce. (Mün, 342)

قَتَاد: Sert bir ağaçtır ki iğne gibi dikenleri vardır. (KC, 508)

قُتَار: Kebab dumanı. (Mün, 94)

قِتَال: مُقَاتَلَة. (Mün, 156)

قَتَام: Toz duman. (Mün, 92)

قَتْل: Öldürmek. (Mün, 72)

قتيل: مقتول. (Mün, 299)

قِثّاء: Acur. (Mün, 51)

قَثْم: Bir kimseye def‘aten mal-ı ceyyid vermek, kesîrü’l-‘atâ ve câmi-i hayr ve şer olmak. İsm-i fâili ‘alâ hilâfi’l-kıyas قُثَم gelmiştir. عمر ve زفر gibi hem de a‘lâmdandır. Hazreti İbn Abbâd’ın oğlu Kusem sahabîdir. (Mün, 223)

قحف: Kadeh. (ج) قحاف. (Mün, 159)

قدّ: Bir şeyi boyuna kesmek. كان علي رضي الله عنه إذا اعتلى قدّ وإذا اعْتَرَضَ قَطَّ: Ali (r.a.) seyfi yukarıdan vurduğu vakit boyuna yarar ve yanından vurduğu vakit enine biçer idi. (Muk, 341)

قَدّ: Bir şeyi tûlen yarmak. (KC, 306, 340)

قدّ: İnsanın kametidir. (KC, 498)

قُدَّام: İleri. İsm-i tasğîri قُدَيْدِمَة’dir. (Mün, 330)

قِدْر: Çömlek. (Mün, 391)

قدم رحّاء: Düz olan taban. (Mün, 420)

قِدَم: حدوث’un zıttıdır. Eskilik demektir. (KC, 336)

قدوريّ: Çömlekçi. (Mün, 357)

قدوم. Keser. (Mün, 391)

قُذَغْمِل: Şey. (Makâm-ı nefîde müsta‘meldir.) (Mün, 44)

قذف: Atmak. (KC, 293)

قذَى: Göz ezâsı demektir. (KC, 497)

قذى: Veznen ve ma‘nen أذى gibidir. Asl-ı قذى göze ve suya düşen çöptür. (KC, 437) قال الشاعر:

إذا أنت لم تشرب شرابًا على القذى ... ظمئت وأيّ الناس تصفو مشاربه

قرّ: Serinlik. أقرّ الله عينه ta‘bîr i “Allah Teala onun gözünü serinlendirsin.” yani “Kendisini bermurâd etsin.” meâlinde duadır. أسخن الله عينه ta‘bîr i ise “Allah onun gözünü hararetlendirsin.” yani “kendisini mahzûn etsin” meâlinde bir duadır. Bazıları dediler ki ta‘bîr i mezkûr örf ve âdât-ı Arabiyyeye mebnîdir. Çünkü beldelerinin şiddet-i harâreti cihetiyle burûdet onlarca ni‘met-i uzamâdır. O hususta Arab tâifesi ifâdede tevessü‘ edip bilâ ta‘b her hâsıl olan ve mûceb ve memnuniyet bulunan şeye بارد ıtlâk ettiler. Hatta bilâ kıtâl hâsıl olan ganîmete غنيمة باردة dediler. Nitekim bir hadisi şerîfte "الصوم في الشتاء غنيمة باردة" vârid olmuştur. Ma‘nâsı “Kış günü tutmakta a‘zam-ı ganâim olan sevâb bilâ meşakkat hâsıl olur.” demektir. Rûşenâî çeşm demek olan kurre-i ayn karar ve sükûn ma‘nâsından müştaktır dahi denir. Buna göre ma‘nâ “Hakk Sübhân ve Teâla onun çeşmini husûl-ı murâdı cihetiyle sâkin ve berkarar eyleyip başka bir tarafa meyletmez etsin.” demektir. (KC, 17)

قُرّ: وهو مقرور. Soğuk olmuş. (Mün, 506)

قُرّاء: Âbid. (Mün, 471)

قَرَابَة: Neseben yakınlık. (Mün, 96)

قَرَارَة: Şişe, düz yer. (Mün, 97)

قرارة: Yemek yanmamak için tencereye konan su. (Mün, 68)

قَرَارَة: مستقر ma‘nâsınadır ki bir şeyin karargâhı demektir. (KC, 432)

قُرَاضَة: Kırpıntı. (Mün, 95)

قرآن/ فرقان: Okumak, fark ve temyîz etmek ma‘nâlarında masdar iken herbar okunmakta ve hak ile bâtılı temyîz etmekte olan Kitab-ı Kerîm’e isim olmuştur. (Mün, 121)

قِرَائَة: Okumak. (Mün, 97)

قُرْب: Yakınlık. (Mün, 79)

قَرْبَان: Ağzına yakın dolu. (Mün, 293)

قُرْبَان: Mâ bihi’t-takrîb olan şey. (Mün, 104)

قُرْبَق: Bakkal dükkanı. (Mün, 45)

قَرَبوس: Eyerin kaşı. (Mün, 52)

قَرّة: Feth-i kâf ve teşdîd-i râ ile برد ma‘nâsınadır ki soğuktur. (KC, 316)

قُرْحَان: Kızamık ve çiçek çıkarmamış çocuk, hastalık çekmeyen hayvan ve insan. (Mün, 104)

قَرْدَد: Toprağı pek mürtefi‘ yer. (Mün, 57)

قردع: Tavuk biti. (Mün, 63)

قَرْزَلَة: Kadın kısmı saçlarını kurzul yani top perçem edip tepeye toplamak. (Mün, 135)

قِرشَبّ: مُسِنّ. (Mün, 57)

قَرْص: Çimdiklemek. (Mün, 73)

قِرْطَاسِي: Süt kırı. (Mün, 175)

قَرْطَس الرامي: Atan kimse nişan tahtasında olan kırtasa vurdu. (Mün, 135)

قَرْع: Kabak. (Mün, 67)

قُرْفُصَاء: Halkanişin talebenin derste kitaba kapanıp oturuşu. (Mün, 422)

قَرْقَرَة: Katılır derecede gülmek. (Mün, 131)

قَرْقَرى: Bir mevzi‘. (Mün, 329)

قَرَم: Ete müştehî olmak. (Mün, 81)

قَرْم: لحم سيد vezninde ma‘nâsınadır. (KC, 172)

قَرْمَطِيط/ قِرْمِط: Sık ve cılız yazı, adımlarını sık atan. (Mün, 247)

قَرْمَطَة: Adımları sık atmak, satırları sık yazmak. (Mün, 131)

قرموص: Zemlik. (Mün, 201)

قَرْنُوَة: Kalembek. (Mün, 52)

قَرور: Yıkanacak soğuk su. (Mün, 68)

قرورة: Kazandibi. (Mün, 68)

قَرَوِيّ: Köylü. (Mün, 350)

قِرَى: İt‘am etmek. (Mün, 84) / Kâfın kesri ve elifin kasrıyladır. إطعام ضيف yani misafire bir şey yedirmek ma‘nâsınadır. Feth ve med ile القراء’dan isimdir. (KC, 306)

قريتان: Mekke ile Taif. (Mün, 438)

قرير العين: Mesrûr ve rûşençeşm. (KC, 17)

قسطلانية: Kavs-ı kuzah, alâim-i semâ. (Mün, 69)

قسمة ضيزى: Haksız ve adâletsiz taksim. (Mün, 417)

قَسْوَة: Selâbet, kalb katılığı. (Mün, 88)

قَسْوَرَة: (ج) قساور. أسد. (Mün, 463) / Arslan. (KC, 125)

قِشْدَة: Kaymak. (Muk, 144)

قَشَف: Güneşten veya fakrdan insanın rengi bozulmak. (Mün, 81)

قشيب: جديد ma‘nâsınadır. وفي نوابغ الكلم: ألقى عليك طمريه المشيب وعليك من الحرص رداء قشيب. (KC, 385)

قَصّ: Hikâye etmek. (Mün, 119) / Kırpmak, hikâye etmek. (Mün, 74)

قصّار: Çırpıcı. (Mün, 371)

قصاصاء: قصاص. (Mün, 424)

قُصَب: قُصْبَة’nin cem‘idir ki başta olan saç bölüğüdür. (KC, 282)

قصر مشيد: Sıvanmış köşk. (Mün, 259)

قِصَر: Kısalık. (Mün, 84)

قَصْر: Köşk. (KC, 514)

قصرة: Fetehât ile asıl أصل عنق ma‘nâsınadır ki boyun kökü ta‘bîr olunur. (KC, 125)

قَصَص: Kıssa. (Mün, 119)

قَصْعَة: (ج) قِصَع. Çanak. (Mün, 458)

قصْوَاء: Kulağı kesik dişi deve. Bu isimde Hz. Peygamberin dahi bir nakâları var idi: ما خلائت القصواء وما ذاك لها بخلق ولكن حبسها حابس الفيل. (Mün, 421)

قَضَاء: İş bitirmek, ödemek, hüküm etmek, kadılık. (Mün, 92) / Hüküm ve takdîr ma‘nâsınadır. (KC, 178)

قَضَبَ الكرْم: Asmayı budadı. (Mün, 151)

قطّ: Bir şeyi enine kesmek. كان علي رضي الله عنه اذا اعتلى قدّ واذا اعْتَرَضَ قَطَّ: Ali (r.a.) seyfi yukarıdan vurduğu vakit boyuna yarar ve yanından vurduğu vakit enine biçer idi. (Muk, 341)

قِطّ: Defter-i a‘mal. (Mün, 79)

قَطّ: Kalemin ucunu kesmek. (Mün, 74)

قطا: Bağırtlak kuşudur. (KC, 40) / Bağırtlak kuşu dedikleridir ki “katâ katâ” diye tasvitte olduğu için sıdk-ı lehçe hakkında أصدق من القطا ve sür‘at-i tayerânı, sedâd-ı zehâbı ve iyâbı (لأنها تبيض في الصحراء وربما كان مكانها عن الماء نحو عشرة فراسخ فطتير إلى الماء وترجع في ليلة وتهتدي إلى مكانها في الظلمة. ويقال "ولو أهدى من cihetiyle ترك القطا ليلًا لتاما) القطا ta‘bîrleri emsâl-ii Arabiyyedendir. Avâm-ı Arabın bile emsâli tarih-i tabiiyyeye müstenîd olur. (KC, 511)

قُطاة: Bağırtlak denilen kuştur. (Muk, 313)

قِطَاف: Adımlarını kısa atmak. جزام, صرام, جدام gibi kesim zamânı ma‘nâsına da gelir. (Mün, 92)

قُطَافَة: Üzüm kesilirken düşeni. (Mün, 95)

قَطَّب ما بين عينيه: İki gözlerinin arasını çattı, yüz ekşitti. (Mün, 151)

قطر/قطران: Damlamak ve damlatmak. (KC, 353)

قَطَرَان: Damlamak. (Mün, 104)

قُطْرُب: Bir böcektir ki bütün gün havâyicinde pûyan ve bî-âramdır. Muhammed b. Müstenîr en-Nahvî İmam Sîbeveyh’in telkîbiyle bu isim ile ma‘rûf olmuştur. (Muk, 42)

قَطَط: Pek kıvırcık saçlılık. (Mün, 82)

قِطْمِير: Hurma çekirdeğindeki yufka kabuk. (Mün, 59)

قِطْنَة: رمانة: Kırkbayır. (Mün, 89)

قَعْدَة: Bir kere oturmak. (Mün, 208)

قِعْدَة: Bir nev‘ oturuş. (Mün, 208)

قعران: Dibi dolu. (Mün, 293)

قُعُود: Oturmak. (Mün, 109)

قفّال: Çilingir. (Mün, 372)

قُفَّة: Küfe, cüce. (Muk, 154)

قَفْر: قبر vezninde ottan ve sudan hâlî. (KC, 30)

قَفَزَان: Sekmek. (Mün, 104)

قفعة: Mantarın bir nev‘i. (Mün, 406)

قُفْل: Kilit. (Mün, 43)

قفول: دخول vezninde seferden rücû‘ ma‘nâsınadır. (KC, 223)

قُفُول: رُجُوع. (Mün, 126)

قَفِيز: Bir nev‘ ölçek. (Mün, 107)

قفيز: Ölçek; قَفِيزٌ بُرًّا: Bir ölçek buğday. (Muk, 231)

قلادة: Gerdanlık. (ج) قلادة. (KC, 117)

قُلَامَة: Tırnak kesintisi. (Mün, 95)

قُلَامَتَين: İki tırnak kesintisi. ( ) (Mün, 32)

قلب عقول: Tutucu zihin. (Mün, 301)

قُلَة: Çelik çomak. (Mün, 62)

قَلْسَاة: Başa kalensöve yani külah giydirmek. (Mün, 132)

قلق: Hareket ma‘nâsınadır. (KC, 461)

قُلْقاس: Yer elması. (Mün, 67)

قَلِيل: Az. (Mün, 107)

قَلَنْسُوَة: Külah. (Mün, 55)

قلو: Bir şeyi tâbede kızartmak. İsm-i mef‘ûlü مَقْلُوّ. (Mün, 258)

قُلُوص: Kısalmak, büzülmek. (Mün, 109)

قِلَى: Buğz. (Mün, 84)

قلي: Bir şeyi tâbede kızartmak. İsm-i mef‘ûl ü مَقْلِي. (Mün, 258)

قُلَيم: Kalemcik. (Mün, 323)

قُمْ: Acemistan’ın kısm-ı garbîsinde ve İsfahan’ın şimâlindedir. Irâk-ı acemin büyücek şehirlerinden olup dağlar arasında bir güzel ova içinde fındık ve fıstık ağaçları çok berîr olduğunu ve üç mil muhitinde ve on altı bin nüfusu hâvî bulunduğunu coğrafya haber veriyor. Sirâcüddin el-Kûmî oraya mensûb bir şair-i Fârisîdir ki *Meşahir-i Nisa*’da bi’l-münâsebe mezkûrdur. قم’un mîminde teşdîd yoktur. (KC, 443)

قماش: Kırpıntı. (Mün, 470)

قماط: Kundak. (Mün, 397)

قُمَامَة: Süprüntü. (Mün, 95)

قَمْح: Buğday. (Mün, 67)

قَمْط: Çocuğu kundaklamak. (Mün, 73)

قَمَنْجَر: Kemankerden. (Mün, 247)

قَمِيم: Külhan. (Mün, 108)

قَنَا: مَهَا gibi cümû‘dandır ki vâhidesi قناة’dır. (KC, 429) / Gönder yani mızrak kargısı demek olan قناة’ın cem‘idir. (KC, 452) / Kargı demek olan قناة’ın şibih cem‘idir. (KC, 524)

قنّاد: Elvan şekerci. (Mün, 372)

قَنّارة: Kasabın koyun astığı yer. (Mün, 389)

قُنّبيط: Karnıbahar. (Mün, 67)

قنزع: قنفذ vezninde olan قنزع başın etrafında olan saçlardır.Vâhidi قنزعة cem‘i قنازع’dir. Hadiste "غطى عنا قنازعك يا أم ايمن" vârid olmuştur ki “Ey Ümmü Eymen! Saçlarını bizden setreyle.” demektir. (KC, 61)

قَنْطَرَة: Köprü. (Mün, 137)

قنطيسة: Hınızrın burnu. (Mün, 396)

قُنْفَذ: Kirpi. (Mün, 63)

قِنْو: Hurma filizleri. (Mün, 474) / Hurma salkımı. (KC, 21)

قُنُوع: Dinlenmek, hoşnûd ve kâni‘ olmak. (Mün, 109)

قَهْقَهَة: Avaz ile gülmek. (Mün, 131)

قُوَارَة: Oyuntu. (Mün, 95)

قَوَاضِب: Pek keskin ma‘nâsınadır. قال الجوهري: وسيف قاضب وقضيب أي قطاع والجمع قواضب قُضّب. (KC, 413)

قَوام: Feth-i kâf ile قد ve قامة ma‘nâsınadır ki endâm ta‘bîr olunur. (KC, 254)

قُوَبَاء: Temreği. (Mün, 51, 421)

قوت: Azık. (KC, 184)

قَوَد: Katile kısas etmek ma‘nâsınadır. قاد القاتل بالقتيل derler ki قتله به demektir. (KC, 203)

قُود: أقود ve قوداء lafızlarının cem‘idir ki sırtları ve boyunları uzun demektir. (KC, 523)

قود: سوق mükâbilidir ki yermek ta‘bîr olunur. Hayvanı çekip götürmektir. سوق arkadan sürmektir. (KC, 307)

قوَّر البِطِّيخ: Kavunu deldi. (Mün, 151)

قَوْس: (ج) قِسِيّ. (Mün, 112)

قُوش: Köpeğe “üş” demek. (Muk, 31)

قوصرة: Bir nev‘ sepet ismi. (Mün, 138)

قَوْقَاة: Tavuk gıdaklamak. (Mün, 132)

قَوْل: Söylemek, söz. (Mün, 75)

قُومَس: Bilâd-ı cebel ile Horosan arasında yani bilâd-ı Horasan’ın garb ve cenûbiyyesindedir. (KC, 523)

قُوَيْق: Haleb’de bir nehrin ismidir. (KC, 157)

قَيَّاد: Kâfın fethi ve yânın teşdîdiyle. (KC, 145)

قياس مُثْلَثِبّ: مطرد. (Mün, 251)

قِيَام: Kalkmak. (Mün, 93)

قيان: Kânın kesri ve yânın tahfîfiyledir. Feth-i kâf ile olan قينة lafzının cem‘idir. Eme-i müğanniye yani hânende câriye veyâhud mutlak câriye ma‘nâsınadır. (KC, 254)

قَيس: Necdet ve şiddet ma‘nâsınadır. (KC, 130)

قيق: Kurbağa ötmesi demektir. (KC, 511)

قَيْلُولَة: Nısf-ı nehârda uyumak, âram etmek. (Mün, 101)

قِيَم: Kıymetler. (Mün, 84)

قَيْن: Demircilik etmek. (Mün, 121)

قيوء: Devâ-yı mukayyi’. (Mün, 301)

(ك)

ك: Edât-ı teşbîh. (Mün, 36)

كابد: مقاساة yani zahmet ve meşakkat çekmek demek olan المكابدة masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 497)

كابوس: Uykuda basan ağırlık. (Mün, 301)

كَاتِب: Yazan. (Mün, 217)

كاثر: Sâhib-i aded kesir ma‘nâsınadır ki nüfus-ı kesireye mâlik demektir. Servet-i kesret nüfus ma‘nâsına da olmakla kesirü’n-nüfûs olan kavme ثاري dahi denir. هذا مثراة للمال: مكثرة. (Mün, 296)

كَاذِبَة: كذب. (Mün, 115)

كأس: قدح مملوء ma‘nâsınadır. Eğer boş olursa كأس denilmeyip قدح ıtlâk olunur. (KC, 19) / İçinde içki olan kadehtir. (KC, 269) / İçi dolu olan kadehtir. (KC, 351)

كاسب الفخر: Kesb-i fahr eden. (Mün, 222)

كاشف الكَرْب: Kederi giden. (Mün, 222)

كاعبة: Memesi yükselmiş kız demektir. الكواعب (ج). (KC, 397)

كالقابس العجلان: Ateş almaya gelen gibi acele giden. (Mün, 222)

كالمستغيث من الرمضاء بالنار: رمضاء güneşten kızan yer demek olmakla bu mesel yağmurdan kaçıp doluya tutulmak mevkinde madrûbdur. (Mün, 244)

كان حمارًا فاستَأتن: Eşek idi kancık oldu, mefhûmunda bir meseldir. Ba‘de’l-izz zelîl olan kimse hakkında zikrolunur. (Mün, 195)

كأنّ: Güya, sanki ma‘nâsında edât-ı teşbîhtir. (Muk, 98) / Teşbihiyye değil zanniyyedir ki bir hükümde şek edilmek makâmında müsta‘meldir. (KC, 375)

كانون: Kalb-i şitâda bir ayın ismidir ve gayr-i münsariftir. (KC, 337)

كاهل: İnsanın ketfini mâ beyni yâhud âtiki yani omuzda yük koyduğu yerdir. (KC, 378)

كأيِّنْ: Nice. Önünde bulunan من ile mecrûr bulunur. كأين من نبيّ. (Muk, 343)

كُبَاد: Karaciğer ağrısı. (Mün, 94)

كُبَّة: Yumak. (Mün, 90)

كَبِد: Karaciğer. (Mün, 45, 85) / كتف veznindedir. Karaciğer demektir. (KC, 516)

كُبُر: Büyümek. (Mün, 80)

كِبَر: Sînce büyüklük. (Mün, 84)

كِبرة: Evladın sonu. Müzekker, müennes ve cem‘i müsâvîdir. (Mün, 410)

كبرياء: Azâmet. (Mün, 51)

كَبَس: Ark doldurmak, hâne basmak. (Mün, 73)

كَبْش آلَى: Kuyruğu büyük bir koç. (Mün, 294) / İri kuyruklu koç. (Mün, 420)

كَبْش: Koç. (Mün, 62)

كبير: Büyük. (Mün, 216)

كُتَّاب: Lafzı-ı كاتب’in cem´i olduğu gibi mekteb ma‘nâsına da gelir. Bu ma‘nâda كتاب, تفاح ve نشاب gibi olan müfredlerdendir. (Muk, 203)

تعس الزمان لقد أتى بعجاب ... ومحا رسوم الظرف والآداب

وأتى بكاتب لو انبسطت يدي ... فيهم رددتهم إلى الكتاب

كتاب: Mesela sükûk ve uhûd eskiden asabiyye yani düz ve düzgün olan ve yapraksız bulunan hurma dalına yazılır idi. (KC, 408)

كِتَاب: Yazmak. (Mün, 93)

كتائب: Fırka-i askariye demek olan كتيبة’nin cem‘idir. (KC, 368)

كتبيّ: Kitapçı. (Mün, 357)

كَتِف: Kürek kemiği. (Mün, 43)

كِتْمَان: Saklayıp söylemek. (Mün, 103)

كُتَيْف: Dağarcık. (Mün, 343)

كَثِير: Çok. (Mün, 107)

كدَّ: تعب. (KC, 211)

كَدَر: Bulanmak. (Mün, 81)

كُدْرَة: Buzluk. (Mün, 90)

كدريّ: Bağırtlağın bir nev‘i. (Mün, 366)

كُدُورَة: Bulanıklık. (Mün, 101)

كذا: Şöyle yâhud böyle. فعلت كذا. (Muk, 344)

كذَان: Küfeki taşı. (Mün, 290)

كَذِب: Yalan söylemek. (Mün, 85)

كرّ: رجوع. (KC, 59)

كِرَاء: Ücret, (Mün, 93) / مُكَارَنَة. (Mün, 156)

كُرّاس: Pırasa. (Mün, 67)

كراكب اثنين: İki şeyin birden binicisi gibi demektir ki mümkün olmayan şey hakkında söylenir. (Mün, 222)

كرام: Zıdd-ı لئام’dır. (KC, 491)

كرامة: إكرام ve تكريم’den isimdir ki hürmet demektir. (KC, 354)

كَرْب: Hüzün ve kederdir. (KC, 507)

كَرْدَس الخَيْل: Süvârileri bölük bölük etti. (Mün, 135)

كَرِش: İşkembe. (Mün, 45)

كَرْفَس/كَرَفْس: Kereviz. (Mün, 67)

كَرْكَرَة: Katılır derecede gülmek. (Mün, 131)

كُرْكِيّ: Turna. (Mün, 366)

كُرُنْب: Lahana. (Mün, 67)

كُرْه: İstememek. (Mün, 79)

كَرْو: Top oynamak. (Mün, 76)

كَرَوَان: Kuğu. (Mün, 105)

كُرَيْرَج: Uskumru. (Mün, 343)

كريم الجرشى: كريم النفس demektir. Kerem ile insanın ittisâfı kendinden zâhir olan ahlak-ı hamîde ve ef‘âl-ı pesendîde üzerinedir. (KC, 26)

كريم: Her şeyin güzîdesine denir. سخي , عزيز, شريف ma‘nâlarında dahi isti‘mâl olunur. (KC, 31)

كساء مَرْنبانيّ: Tavşan tüyü renginde câme. (Mün, 360)

كُسَاحَة: Çamur sıyrıntısı. (Mün, 95)

كَسَاد: Râyiç olmamak. (Mün, 92)

كِسْرَى: وهو ملك العجم (KC, 385)

كَسَل: Tembellik. (Mün, 81) /تثاقل ma‘nâsınadır ki ağırlaşmak ve kûşemek ta‘bîr olunur. (KC, 256)

كَسْلان: Tembel. Müennesi كسلى. (Mün, 290)

كسوف: خسوف. دخول vezninde. (KC, 290)

كشّ: Bâb-ı sânîden fi‘l-i mâzîdir. Tasavvut ma‘nâsınadır ki seslendi demektir. *Müntehab*’da beyân ve tafsîl ettiğimiz üzere esvâta dair olan mesâdir فعيل vezninde ekser olmakla bunun masdarı olan الكشيش sığır ve deve bağırışıdır. (KC, 511)

كشف: İzâle ma‘nâsınadır. (KC, 378) / Bâb-ı sânîden fi‘l-i mâzîdir. عن ile isti‘mâl olunur. قال تعالى ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ﴾[1011] (KC, 436)

كِشْمِش: Kuş üzümü. (Mün, 59)

كَشِيش: Derisiyle hışlamak. (Mün, 107)

كُعُوب: Boğum başları. (Mün, 67)

كُعَيْت: Bülbül. (Mün, 343)

كُفَّ بصره: وهو مكفوف. Gözü kör olmuş. (Mün, 506)

كفّ: Avuç. (KC, 252, 275) / Avuç. (ج) أكف. (KC, 275)

كَفَّةَ كَفَّةَ: بمعنا صَحْرَةَ بَحْرَةَ. (Mün, 29)

كَفّ: İğne ardı dikmek, men‘ etmek, el ayası. (Mün, 74)

كف: راحة مع الأصابع’dir ki parmaklar beraber olduğu halde el ayasıdır. (KC, 394)

كِفَات: ضم وتقريب. (Mün, 92)

كِفَايَة: Yetişmek. (Mün, 98)

كُفْر: İmansızlıktır. (KC, 324)

كُفْرَان: Ağmak. (Mün, 104)

كُفْرَى: Hurma kuruğunun zarfı. (Mün, 419)

كفل وعث: Düzgün ve temiz sağrı demektir. (KC, 24)

الكفيل الملئ: Maldar kefîl. (Mün, 293)

كلّ: كتف vezninde âciz. (Muk, 183)

كلّا: Kelime-i red‘dir ki vazgeç, hayır, öyle değil gibi bir mefhûm ile insanı zâhib olduğu fikirden zecr ve men‘ makâmında kullanılır. أيطمع كل امرئ منهم أن يدخل جنة نعيم: Onlardan her biri kendinin cennet-i naîme idhâl olunacağını umuyor öyle mi? كلاّ: Ummasın. حقًا ma‘nâsında isti‘mâl olduğu da vâriddir. ﴿كَلاَّ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾[1012]. (Muk, 346)

كلام مُسَمْهَج: Yalan katılmış söz. (Mün, 282)

كِلَاهما: Her ikisi yâhud ikisi birden. Müennesi كلتاهما. (Mün, 437)

كِلَائَة: Hıfz, esirgemek. (Mün, 98)

كَلْب: Köpek. (Mün, 77)

[1011] el-Kalem 68/42.

[1012] el-‘Alak 96/15.

كلب: سبب vezninde kuduz illeti dedikleri derttir ki bazı kilâb ve ziâbda hâsıl olup ısırdığı insan ve hayvana dahi sirâyet eder. "كَمَا دَمَاؤُكُمْ تَشْفِي مِنَ الكَلَب" mısra-ı sânî bir za'm-ı cahiliyeye mebnidir ki onlar "kuduz tılayan (?) kimseye –ki ona Arapça مكلوب ta'bîr olunur- şürefâ ve rüesâdan birinin kanı içirilir ise şifâ bulur" îtikad ederler ve binaen aleyh meklûba onlar şerîf tanıdıkları kimsenin ayağının baş parmağından biraz kan çıkararak kuru hurma ile it'âm eylerlerdi. (KC, 366)

كلبتان: Kelpeten. (Mün, 398)

كَلْكَل: مرمر vezninde sadr ma'nâsınadır. (KC, 303)

كَلْم: Yara. (KC, 367)

كلما: Her ne zamân. (Muk, 345)

كلمة: Ma'nâsı olan bir lafız demektir. (Mün, 33)

كَلُّوب: Yahnikeş. (Mün, 397)

كُلُوح: Turşrûluk arasında tebessüm etmek. (Mün, 110)

كُلْيَة: (ج) كُلَى. Böbrek. (Mün, 457)

كُلْيَة: رقعة ma'nâsınadır. (KC, 408)

كَمْأة: Mantar. (Mün, 406)

كُمَثْرى: Emrud. (Mün, 58)

كَمَد: Hazîn, mektûm. (Mün, 81) / كدر vezninde hüznü mektm ma'nâsınadır. Fiili dördüncü bâbdan musarraftır. (KC, 109)

كَمُسْتَبْضِعِ التَمْر إلى هَجَرَ: Hecer ki Yemen'de Asr kurbunda bir şehirdir. Ma'den-i temr olmakla oraya temri yani kuru hurmayı sermâye kılarak gitmek tereciye tere satmak kabîlindendir. Arz-ı Hayber dahi kesîri't-temr olmakla إلى خيبر bedelinde إلى هجر dahi denir. (Mün, 244)

كُمُول: Tam olmak. (Mün, 109)

كمى: Pürsilah ma'nâsınadır. (ج) كماة. (KC, 319)

كُمَيْت: Hurma-yı doru. (Mün, 175) / Hurma-yı doru, karamtık şarab. (Mün, 343)

كُنَاسَة: Süprüntü. (Mün, 95)

كنانة: Kesr-i kâf ile tîrendazların ok kabıdır. Tirkeş ta'bîr olunur. (KC, 131)

كَنَّة: Gelin hanım. (Mün, 88, 402)

كُنْتيّ: Gençlikte şöyle idim demeye kalmış olan pîr. (Mün, 367)

كَنْس: Süpürmek. (Mün, 73)

كَنِيّ: Künyedaş. (Mün, 287)

كَهْف: Cebelde menkûr olan mekân-ı mahfûzdur. غار'ın evsa'idir. (KC, 528)

كهف: Mağara. (KC, 20)

كوّازة: Göz yani bardak koyacak yer. (Mün, 389)

كُوب: Kupa. (Mün, 80)

كَوْر: Artmak, dolamak. (Mün, 75)

كَوْكَب الخَرْقاء: Bön ve çolpa kadın. (KC, 85)

كَوْكَب: Yıldız. (KC, 85)

كوماء: Hörgücü büyük olan dişi devedir. (KC, 79)

كَيّ: Dağlamak, ütülemek. (Mün, 76)

كَيْتَ ذَيْتَ: ذَيْتَ كَيْتَ, şöyle şöyle, böyle böyle. (Muk, 28)

كَيْد: Aldatmak, hud'a. (Mün, 76)

كَيْس: سيد vezninde olan كيس'in mühaffefidir. Kiyâsetli zîrek kimse demektir. (KC, 352)

كيف: Nasıl. (Muk, 348)

كيما-كَيْ: İçin, tâ ki, diye ma'nâlarınadır. (Muk, 348)

كَيْل: Feth-i kâf ile ölçmek ma'nâsına masdar olduğu gibi مكيال ma'nâsına isim dahi olur ki ölçek ta'bîr olunur. (KC, 27)

كَيْل: Kîlelemek, kîle. (Mün, 75)

كَيْنُونَة: Evvelde olmak. (Mün, 101)

(ل)

لِ: Edât-ı tahsîs ve ta'lîl. (Mün, 36)

لَا بُدَّ: Ayrılık yok, kurtuluş yok. (Muk, 356)

لا تَعْدَمُ الحسناء ذأمًا: Kusursuz güzel olmaz. (Mün, 78)

لَا جَرَمَ: لا بدّ حقًا ma'nâlarınadır. Fi'l-asıl inkıta' yok demektir. (Muk, 356)

لا ضَيْرَ عليك: لا ضرر عليك. (KC, 146)

لا محالة: Mahall-i havâlesi yok, böyle zarûrîdir mefhûmunda olarak لا بدّا ma'nâsınadır. (Muk, 356)

لا: Edât-ı nefiydir. Edât-ı nehiy dahi olur. لا تقر": Okuma. لا يقرأ: Okumasın. (Mün, 35)

لَابِن: صاحب لبن. (Mün, 224)

لَاتَ: لَيس'ye müşâbih لا ile tâ-i zâideden ibarettir. Esmâ-i zamân evvelinde görülür. لات الحين, لات الساعة. (Muk, 356)

لاح: Levh-i zuhûr ma'nâsınadır.(KC, 249) / ظهر. (KC, 85, 296, 394)

لَاحَظَه: Ona göz ucuyla baktı. (Mün, 158)

لاحق: Koşu atı. (Mün, 439)

لَاحِم: صاحب لحم. (Mün, 224)

لَازِوَرْدِيَّة: Kesr-i zâ ile lajiverd-i Fârisî mu'arrebidir ki benefşe renginde bir nefîs-i taştır. Cim ile laciverd dahi denir ve o renge de laciverdî ta'bîr olunur. (KC, 266)

لَأَنْ: أن maa't-te'kîd. (Mün, 35)

لأواء: Şiddet. (Mün, 420)

لأى: Meks, te'hîr. (Mün, 66)

لائع: جزوع. (Mün, 220)

لائم: Cem'i لُوَّم. ركع, سجد ve عذّل gibi. (KC, 473)

لبّ: Akıl ma'nâsınadır. (KC, 352)

لبابة: Ehl-i akıl olmak. (Mün, 494)

لَبَان: Sadır. (Mün, 92)

لَبَث: Bir yerde âram ve karar etmek. (Mün, 81)

لَبِد: Arslanın omzuna yakın olan şol boyun tüyleridir ki bi-gâyet sert ve keçelenmiş bir haldedir. Müfredi لبدة'dir. أمنع من لبدة الأسد münâ'atta darb-ı meseldir. (KC, 293)

لِبد: Lâmın kesriyle nemedzîn ma'nâsınadır ki eğer altına vurulan keçedir. (KC, 161)

لبس: Bâb-ı râbi'den mâzî fiildir. Masdarı zamm-ı lâm ile لبس'dür ki kemiktir. (KC, 365)

لُبِط: وهو ملبوط, yere vurulmuş, ayaktan serilmiş. (Mün, 505)

لَبن: Kireç. (Mün, 406)

لَبِنَة: Kerpiç. (Mün, 86)

لَبوة. Dişi arslan. (Mün, 402)

لثام: Yaşmak. (Mün, 399)

لَثَغ: Peltek olmak. (Mün, 81)

لُثْغَة: Pelteklik. (KC, 68)

لَجّ: Bir şeyde inad ve ısrar etmek. (Mün, 74) / لجلجة/لجاج/لجج/لجّ: Bir şeyde inad ve ısrar etmek. (Mün, 115) / Bir şeyde devam ve temâdî demek olan لجج ve لجاج masdarlarından ve bâb-ı râbi'den ve sânîden fi'l-i mâzî muzâ'aftır. (KC, 282) / İnad etmek. (KC, 333)

لجاج: İnad. (KC, 333)

لَجَاجَة: لَجَاج. (Mün, 97)

لَجْلَج المُضْغَة في فيه: Et parçasını ağzında geveledi. (Mün, 135)

لَجْنَة: Bir husus için ictimâ' edip ona razı olan cemâ'at. Arabî gazetelerde bu kelime komisyon makâmında kullanılmaktadır. (Mün, 385)

لُجَيْن: Gümüş (Mün, 343) / Bünye-i tasğîr ile فضه ma'nâsınadır ki gümüş demektir.(KC, 288)

لَحا: Ağaç kabuğu. (Mün, 83)

لِحاف: Yorgan. (Mün, 399)

لَحَّانة: Lahn ve galatı çok olan. (Mün, 407)

لَحَح: Gözün kapakları birbirine yapışmak. (Mün, 82)

لَحْس: Yalamak. (Mün, 73)

لَحْظ: Bakış. (KC, 340)

لحظ: نظر سريعma'nâsınadır. (KC, 74)

لحم: Et. (Mün, 58)

لحو: Şetmetmektir. (KC, 414)

لِحَى: Lihyeler. (Mün, 85)

لحى: لام ma'nâsına bâb-ı sâlisden fi'l-i mâzîdir. (KC, 414)

لَحْي: Çene ki sakal bitimi yerdir. (ج) لُحِيّ(Mün, 112)

لحيانِيّ: Büyük sakallı. (Mün, 360)

لحية: Sakal. لحفعِلة veznindeki müfredler فَعِل vezninde mecmû‘ olageldiğinde kesr-i lâm ile olan لحية'nin dahi cem‘i kesr-i lâm ile olur. جزية وجزى gibi. Müfredinde lâm mazmûm okuyanlar cem‘inde de zamm-ı lâm ile لحى demişlerdir. ذروة وذرى gibi ki فُعْلة veznindeki müfredlerin cem‘inde kıyâs olan فُعَل veznidir. (KC, 469)

لَدَد: Şiddet, husûmet. (Mün, 82)

لَدُنْ: عِنْدَ ma‘nâsına olarak zurûf-ı mekâniyye ve zamâniyyedir. Ve lâzımü'l-izâfedir. (Muk, 356)

لَدَى: Bu dahi عند gibi kurb ve hudûru müfîddir. Lisânımızda müsta‘meldir. لدى التحقيق: عند التحقيق. (Muk, 357)

لَذَاذَة: Lezzetlilik. (Mün, 97)

لَذَة: Lezzet, lezîz. (Mün, 88)

لَزَق: Kaymak. (Mün, 81)

لُزُوجَة: Elastiklik. (Mün, 101)

لسان سؤل: Sualci dil. (Mün, 301)

لِسَان: (ج) أَلْسُن. Cevherî'nin kavlince لسان müzekker ise de kelime te'vîliyle müennes olarak dahi müsta‘mel olup lugat-ı tezkîrde cem‘i ألسنة ve lugat-ı te'nîste cem‘i السن'dür. ذراع ve أذرع gibi. (KC, 465)

لِصّ: Sarık. (Mün, 79)

لصاف: Lâm-ı meftûha ve fâ-i meksûrayladır ki حذام ,قطام ve سجاح gibi kesreye binâ edilmiştir. Kabîle-i Tayyi' cibâlidir. (KC, 295)

لَطْم: Şamar vurmak. (Mün, 73) / Bâb-ı sânîdendir. Masdarı لطم'dır. Şamar vurmak ma‘nâsınadır. (KC, 334)

لُظَى: Ateşin isim-i alemidir. (KC, 15)

لَعِب: Oyun oynamak. (Mün, 85) / Lâmın fethi ve aynın kesriyle جدّ'in zıddı olan هزل ma‘nâsınadır. (KC, 520)

لَعْق: Parmak parmak yemek. (Mün, 73)

لعلّ: İhtimâl ki, umulur ki. (Muk, 103)

لعلّ: Belki, ihtimâl ki, me'mûldür ki ma‘nâlarını müfîd edât-ı tereccîdir. (Muk, 357)

لُعْنَة: Pek mel‘ûn. (Mün, 300)

لُعُوق: Parmak parmak yenecek şey. (Mün, 115)

لُغَز: Bilmece. (Mün, 43)

لُغُوب: Yorulmak, zahmet çekmek. (Mün, 110)

لُغَيْزَى: لغز. İsm-i tasğîri لُغَيْغِيز'dir. (Mün, 329)

لَفّ: Bir şeyi dürüp topladı. (KC, 53)

لِقَاء: İstikbal, müsâdefe. (Mün, 93)

لقب: İnsanın ism-i evvelinden sonra tesmiye olunduğu namıdır ki muhlis ta‘bîr olunur ve a‘lâm gibi olmayıp bunda ma‘nâya murâ‘at olunduğundan elkâbın ekseriyet üzere kiminde ma‘nâ-yı medh kiminde zem anlaşılır. زين العابدين ve انف الناقة gibi. (KC, 25)

لقمة: Bir yudum yemek. (Mün, 59)

لَقَى: Mülkâ ve matrûh olan şey. (Mün, 83)

لُقَى: لِقَاء. (Mün, 114)

لُقِيَ: وهو مَلْقُوّ. Lakve illetine uğramış, yüzü çarpılmış. (Mün, 507)

لَكْم: Yumruk vurmak. (Mün, 73)

لَكَن: Kekeme olmak. (Mün, 81)

لم يتمالك أن قال كذا: Kendini tutamayıp şöyle söyledi. (Mün, 185)

لم ينظر: ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً﴾[1013] kavl-i kerîminde olduğu gibi لم ينتظر ma‘nâsınadır. Burada bazı nâzirînin "نظر bilâ sıla zikrolunursa انتظار ma‘nâsına olur." demeleri ehl-i lügatin نظرته أنظره نظرًا ونظرت إليه أيضًا أبصرته kavillerine muhâliftir. Muvâfık olan "نظر bilâ sıla zikrolunursa انتظار ma‘nâsına da gelir" demektir. (KC, 301)

لِمَ: Niçin. (Muk, 358)

لَمّا: Edât-ı nefiydir. Fi‘l-i mâzî evvelinde edât-ı tevkît olur. لمّا كتب: Vakta ki yazdı. لما لم يكتب: Vakta ki yazmadı. (Mün, 36)

لَمْز: Ayıplamak, istihzâen işârette bulunmak. (Mün, 72)

لمع: Parıltı. (KC, 375)

لَمَعَان: Parlamak. (Mün, 104)

لَمَى: Dudaktaki esmerliktir ki inde’l-Arab müstahsendir. Kendilerinin gâlib-i elvânı sümrat olmakla şefede olan humrat mâil-i sevâd olmadıkça vâkı‘an hoş olmaz. لمى, عمى gibi فَعَل vezninde olan nâkıs masdarlardandır. Dördüncü bâbdan musarraftır. Nâkıs-ı yâîdir. O sıfatta olan erkeğe ألمى ve kadına لمياء denir. (KC, 498)

لَهاة: Küçük dil. (ج) لهى . (Mün, 453), (KC, 11)

لَهَب: Fethateyn ile nârın bilâ duhân olan alevidir. (KC, 284)

لَهِج: Lâmın fethi ve hânın kesriyle sıfat-ı müşebbehedir. Bir işe düşkün ve hâris olmak demek olan ve fethateyn ile okunan اللهج masdarından ve bâb-ı râbi‘dendir. (KC, 450)

لهزم: جعفر vezninde keskin mızrak temerrünü demek olmakla لهذميات ile murâd ona mensûbطعنات’tır yâhud nisbet –احمريّ ve دوّاريّ kelimelerinde olduğu gibi- mübâlağaya mahmûl olup maksûd nefs-i lehâzim vâsinedir. (KC, 306):في معلقة زهير

[1013] Yâsîn 36/49.

لوثة: Zamm-ı lâm ile استرخاء ve بطؤ ma‘nâsınadır ki fütûr ve rehâvet ta‘bîr olunur. (KC, 256) قال الشاعر:

إذن لقام بنصري معشر خشن ... عند الحفيظة ان ذو لوثة لانا

لَوْجَة: Tahta ve taş yaprağı. (Mün, 87)

لوذعيّ: Zarif ve tiz fehm. (Mün, 366)

لَوْز: Bademi. (Mün, 58)

لولا: Olmamış olsa yâhud olmayaydı. (Mün, 36)

لَوْلَاء: Şiddet. (Mün, 420)

لؤلؤ: Ufak incidir. (KC, 279)

لُؤْم: Bahl, nedâet. (Mün, 80)

لَوْم: Kınamak. (Mün, 75)

لُؤْم: Mehmûzü’l-‘ayn olarak denâet ve hasâsettir. (KC, 512)

لوم: عزل ma‘nâsınadır ki kınamak ta‘bîr olunur. (KC, 32)

لِوَى: Elif-i maksûrayla إلى vezninde رمل معوجma‘nâsınadır ki eğri büğrü demektir. Öyle kumluk mahalle varmaya الإلواء ta‘bîr olunur. يقال "ألوى الرجل" إذا أتى اللوَى. وتقول العرب "أَلْوَيْتُمْ فَانْزِلوا!" (KC, 423)

لَيّ: Bükmek. (Mün, 76)

لَيَان: عَوْق ,مِطَال. (Mün, 104)

لَيَّان: مطل. (Mün, 290)

ليت: Edât-ı temennîdir. Keşke demektir. (Muk, 360)

وَمَنْ يَعْصِ أَطْرَافَ الزِجَاجِ فَإِنَّه ... يُطِيعُ العَوَالِي رُكِبَتْ كُلَّ لَهْزَمِ

لِهْزِمَة: Kulak tozu. (Mün, 138)

لَهْفَان: Müteessif. Müennesi لَهْفَى. (Mün, 290)

لُهْنة: Kahvaltı. (Mün, 58)

لَهْو: Oyalanma demektir. Bu ma‘nâ(ل ه و) maddesine عن ile isti‘mâlden mütehassıl olur. قال في الاساس: وتلهيت به تروّحت بلإقبال عليه وتلهيت عنه تروّحت بالإعراض عنه.

لهو’in رضى يرضي gibi bâb-ı râbi‘den dahi isti‘mâli vâriddir. Nitekim Lâmiyye-i İbn Verdî’de واله عن آلات لهو اطربت الخ. beyiti tercüme-i âcizâtımla öylece mazbûttur. (KC, 387)

لِهْوَاج/لَهْوَجَة: Eti tatarsı yapmak. (Mün, 133)

لُهَى: Bahşîş ma‘nâsına olan لهوة’nin cem‘idir. (KC, 11)

لَهِيب: Alev. (Mün, 108), (KC, 385)

لهيب: اشتعال ve التهاب ma‘nâsınadır ki alevlenmektir. (KC, 239)

لَوْلَا: Olmamış olsa yâhud olmayaydı. (Mün, 36)

لَوْ: Edât-ı nefiy ile terkîb edildikte لولا yâhud لولم olur. "لولم يكن" (Mün, 36)

لواء الشرع: Şer‘-i şerîfin alem i‘tibârı ma‘nâsınadır. (KC, 17)

لَيْث الكَتيبة: Terkîbi أسد الجيش ma‘nâsınadır ki askerin bahâdır ve serefrâzı demektir. (KC, 172-73)

ليث: أسد. (KC, 167)

ليس للبِنْطَة خير من خِمْصَة تتبعها: İmtilâ-ı mideye onun akabince gelen karın açlığından hayırlı bir şey yoktur. (Mün, 212)

ليس هذا زودًا بالجوز ولا جبخًا بالكعاب: Bu, çukurda ceviz atmak ve aşık oynamak yani çocuk oyunu değildir. (Mün, 78)

ليس: Değil, olmadı. (Muk, 113)

ليس: Değildir, olmadı ma‘nâlarına bir fiildir. (Muk, 361)

لَيس: Esed. (Mün, 63)

الليلة الدأداء: Aysız gece. (Mün, 294)

الليلة القمراء: Aylı gece. (Mün, 293)

لَئِنْ: Vallahi eğer. (Mün, 35)

لَيِّن: Vasatını hazf ile tahfîfi dahi vardır: لَيْن. (Mün, 288)

لين: خشونة’nin zıddı. (KC, 329)

لئيم: Zıdd-ı كريم’dir ki fürûmâye demektir. (KC, 450)

لئيم: دني demektir. Buhl ile mehâneti câmi‘ olanlara dahi لئام ıtlâk olunur. (KC, 515)

(م)

ما دام: Müddetçe. (Muk, 113)

ما وراء النهر: Onun öte yüzü. (Mün, 362)

ما: Nefiy edevâtıdır. İsm-i mevsûl ve edât-ı istifham dahi olur. "ما عندكم ينفد""وما عند الله باق""ماذا قال؟" (Mün, 35)

ماء الغمامة: Bulut suyu demektir ki murâd âb-ı lezîz-i rahmettir. (KC, 516)

ماء: Su. (Mün, 51, 423)

مأتُوناء: Dişi eşekler. (Mün, 421)

مَأْثِرَة: Mekremet ve meziyet ma‘nâsınadır. (Mün, 125) / (ج) مَآثِر. (KC, 446)

ماثلة: Büyük şamdan. (Mün, 397)

مأجُورًا مَبْرُورًا. Hoş geldin. (Muk, 222)

ماح: Yumurta akı. (Mün, 58)

ماخور: Meclîs-i fısık ve onun davetçisi. (Mün, 384)

مَأْدُبَة/مَأْدَبَة: Ziyâfet ma‘nâsınadır. Dâl harfinin fethi ve zammı câizdir. (Mün, 125)

مأَدَبَة: Ziyâfet. (Mün, 381)

مَأْدِم: Islâh, idâm mahalli ve yazmanı. (Mün, 379)

ماذيّ: Beyaz bal. (Mün, 366)

المَأْرَبَة لا حَفَاوَة: Maksûd arz-ı hacettir. İlhâh değildir. (Mün, 127)

مارد: Serkeş. (Mün, 301)

مَيْرُوق /مَأْرُوق: Sarılık sâhibi. (Mün, 90)

مَأْزِم: مضيق, perhizgâh. (Mün, 379)

مَأْسَدَة: Arslanlık. (Mün, 382)

مَاشَاه: Onunla beraber yürüdü. (Mün, 158)

ماعزة: Dişi keçi. (Mün, 412)

مال: Deve. (KC, 351)

مَالِئ: Dolduran. Bunu ممتلئ yani dolu ma‘nâsında isti‘mâl lügate muhâliftir. Sultân Mahmud-i Sânî ricâlinden merhûm Şâkir Paşa dahi Esmâ-i Hüsnâ şerhinde: Evvela feyzinle kalbimiz mâli

Ya İlahî bi kadrihi âli demiştir. (Mün, 217)

مأوى الدوابّ: Hayvan ahırı. (Mün, 384)

مَأْوَى: Mekân. (Mün, 376)

مائة: Yüz. (Mün, 437)

مُبَادَرَة: Bir şeye sür‘at etmek. (Mün, 157)

مُبَاكَاة: Ağlaşmak. (Mün, 157)

مُبَالَاة: Kaydetmek, kayırmak. (Mün, 157)

مُبَاهَاة: Böbürlenmek. (Mün, 157)

مُبَايَتَة: Biriyle bir gece birlikte bulunmak. (Mün, 155)

مُبَايَعَة: Alış veriş etmek, bâ‘ad etmek. (Mün, 155)

مُبْتَئِر: مدّخر. (Mün, 234)

مَبْخَلَة: Sebeb-i buhl. (Mün, 127)

مَبَرَّة: İyilik. (Mün, 124)

مُبَرِّد: Lakab-ı Ebî Abbas Muhammed b. Abdullah en-Nahvî el-Lugavî. (Mün, 270)

مِبْرَد: Törpü. (Mün, 390)

مَبْرَز: ممشي, ayak yolu. (Mün, 384)

مُبَرْطِش: Meyâncı. (Mün, 371)

مُبَرْطِش: دلال, الساعي بين البائع والمشتري (Mün, 248)

مَبْرِيَّة: منحوتة ma‘nâsınadır. Yonulmuş demektir. Yonmak demek olan البرى masdarından ism-i mef‘ûldür. (KC, 325)

مبزع: Hacamatçı baltası, mutlak deri ve damar yaracak âlet. (Mün, 398)

مبسور: Bâsurlu. (Mün, 293)

مَبْصَلَة: Soğanlık. (Mün, 382)

مبضع: Neşter. (Mün, 398)

مَبْطَخَة: Kavunluk. (Mün, 382)

مُبَوَّب: Bâb bâb taksîm olunan. (Mün, 267)

مُبْيَضّ: Ağaran. (Mün, 236)

مبيض: Folluk. (Mün, 384)

مَبِيع منه: Satılan kimse. (Mün, 260)

مَبِيع: Satılan şey. (Mün, 260)

مَتَاب: Tövbe, rücû‘. (Mün, 127)

مُتَآنِس: Yek diğerleriyle üns ve ülfet eyleyen. (Mün, 240)

مُتَبَارَى فيه: Yarış ile yapılan. (Mün, 278)

مُتَبَاطَأ عنه: Ardına kalınan. (Mün, 278)

مُتَبَنّى: Oğul ittihâz olunan. (Mün, 276)

مُتَجَاذَب: Çekiştirilen. (Mün, 278)

مُتَجَاسَر عليه: Bir şeye cür’et etmek. (Mün, 278)

مُتَجَاوَز عنه: Geçilen, affolunan. (Mün, 278)

مُتَحَابّ: Birbirini dost ittihâz eden. (Mün, 240)

مُتَحَسَّى: Âheste içilen. (Mün, 276)

مُتَخَامَة: Hemhudûd olmak. (Mün, 156)

مُتَدَاوَل: Elden ele gezdirilen. (Mün, 278)

مُتَدَاوَى به: Tedâvî olunan ilaç. (Mün, 278)

مُتَدَاوِي: Kendisine ilaç eden. (Mün, 241)

مُتَّدَن: منقوع, مودون, suda ıslatılan. (Mün, 273)

مُتَرَاضَى: Meyânede pesend olunup hoş görülen. (Mün, 278)

مَتْرَبَة: Fakr, meskenet. (Mün, 126)

مترع: İf'âl bâbında ism-i mef'ûl olmak üzere مملوء ma'nâsınadır. (KC, 149)

مُتَزَايَد فيه: Artırılan. (Mün, 278)

مُتَسَابّ: Birbirini sebbeden. (Mün, 240)

مُتَسَانَد إليه: Dayanılan, yaslanılan. (Mün, 278)

متصرف: Dönmüş yani bir yerden 'avdet etmekte bulunmuş ma'nâsınadır. (KC, 272)

مُتَضَادّ: Yek diğeriyle zıt ve nâ-müvâfık olan. (Mün, 240)

مُتَضَالّ: Azmaya râğib olan. (Mün, 240)

مُتَضَامّ: Hep bir yere gelmiş bulunan. (Mün, 240)

مُتَضَائِل: İncelen, küçük görünen. (Mün, 240)

مُتَطَبِّب: Tabîblik taslayan. (Mün, 238)

مُتَعَاطَى: El uzatılıp alınan. (Mün, 278)

مُتَعَاوَر: Münâvebe ile alınan. (Mün, 278)

متعثكل: Kesret-i füru'u cihetiyle birbiri üzerine çatmış ve sıklaşmış demektir. (KC, 22)

مُتَفَاوَض فيه: Şürû' ve şirket olunan, istişâre edilen. (Mün, 278)

مَتْفَحَة: Elmalık. (Mün, 382)

مُتَقَاضى: Borcuyla mütâleb olan. (Mün, 278)

مُتَقَاعَد عنه: Başlanmış iken bırakılan. (Mün, 278)

مُتَقَشِّف: Bir hırkaya ve bir lokmaya kanâ'at eden. (Mün, 238)

مِتْكَاح: Kesîrü'n-nikâh olan. (Mün, 301)

مُتَّلَى: Velî olunan. (Mün, 274)

مُتَمَادِي: Bir şeyde uzun uzadıya giden. (Mün, 240)

مُتَمَالأ عليه: Üzerine te'âvün olunup toplanılan. (Mün, 278)

متمسك: متعصم. (KC, 17)

متن: Arka. (KC, 21)

مُتَنَاجِي: Fısıldaşan. (Mün, 241)

مُتَنَاسى: Unutulmuş addolunan. (Mün, 278)

مُتَنَاسِي. Unutmuş görünen. (Mün, 241)

مُتَهَوِّد: Sonradan Yahudî olan. (Mün, 238)

مُتَوَاتِر: Birbiri ardınca gelen, haber-i şâi'. Bunda tâ-i sâniyeyi meftûh okumak galattır. (Mün, 240)

مُتَوَارِث: Yek diğerinden mîrâs alan. (Mün, 240)

مُتَوَارى فيه: İçinde ihtifâ olunan. (Mün, 278)

مُتَوَارِي: Gizlenen. (Mün, 241)

مُتَوَاصَف: Meyânede vasf olunan. (Mün, 278)

مُتَوَاصى به: Yekdiğere tavsiye olunan. (Mün, 278)

مُتَوَاطَأ عليه: Üzerine ittifâk olunan. (Mün, 278)

مُتَوَانَى فيه: Tekâsül olunan. (Mün, 278)

مُتَوَسِّخ: Kirlenen. (Mün, 238)

مُتَوَسِّد: Visâdeye yani yastığa yaslanan. (Mün, 238)

مُتَوَضَّأ: Abdest alınacak yer. (Mün, 389)

مُتَوَضِّئ: Abdest alan ve abdestli bulunan. (Mün, 238)

مُتَوَفًّى: Ruhu kabz olunan. Bunu kesr-i fâ ile متوفي okumak galattır. Çünkü o halde kabz-ı ruh eden ma'nâsında ism-i fâ'il olur. متوفى'nın müennesi متوفاة'dır. (Mün, 276)

مُتَوَلًّى عنه: Yüz çevrilen. (Mün, 276)

متون: Sırt ma'nâsına olan متن'in cem'idir. Kitabın metni صلب vaziyetidir ki حواشي ve جوانب mukâbilidir. (KC, 521)

مُتَيَاسِر: Sol cânibe giden, soldan başlayan. (Mün, 240)

مِتْئَام: Dâima ikiz doğuran. (Mün, 301)

مُتْئِم: İkiz doğuran. (Mün, 408)

مُثَاب: مأجور. (Mün, 263)

مُثَابَرَة: Bir şeye meşgûl ve müvâzib olmak. (Mün, 157)

مَثَامَة: Sarımsaklık. (Mün, 382)

مَثْبُور: Mağlûb. (Mün, 259)

مثري: صاحب الثروة. (KC, 388)

مُثْعَنْجَر: Denizin engin yeri. (Mün, 285)

مثقاف: Cendere. (Mün, 399)

مِثْقَب: Burgu. (Mün, 390)

مثل: Fethateyn ile وصف ma'nâsınadır. (KC, 65)

مَثْل: İbret için burun ve kulak kesmek. (Mün, 72)

مِثْلَاف: كثير الاتلاف ma'nâsına sıyağ-ı mübalâğadandır. (KC, 478)

مَثْلَبَة: مَنْقَبَة'nin ikinci ma'nâda zıddı. (Mün, 124)

مثلم: تفعيل bâbından ism-i mef'ûl olarak مفلول ma'nâsınadır ki güdülmüş ta'bîr olunur. (KC, 152)

مُثَنًّى: مفتول ma'nâsınadır ki bükülmüş demektir. (KC, 22)

مَثُوبَة: Sevâb. (Mün, 125)

مُثُول: Birinin önünde dikilip durmak. (Mün, 109)

مَثْوَى: مقام ma'nâsınadır ki itâle-i ikâmet ma'nâsına olan ثواء وثويّ masdarlarından ism-i mekândır. (KC, 416)

مَثْوَي: Mekân. (Mün, 376)

مَجّ: Ağızdan su atmak. (Mün, 75)

مُجَاب الدعوة: Duası makbûl olunan. (Mün, 263)

مُجَاثَاة: Biriyle diz dize oturmak. (Mün, 155)

مجاز: Mahâll-i cevâz ve ‘ubûr demektir. Sultân Berkûk’un Nehr-i Şerî‘a üzerine binâ edip “Hakîkat” tesmiye ettiği cisr hakkında Â‘işe Bâûniye’nin şu kıtası buraya münâsebetlidir. (Mün, 378)

بنى سلطاننا برقوق جسراً ... بأمر والأنام له مطيعه
مجاز في الحقيقة للبرايا ... وأمر بالمرور على الشريعة

مَجَاعَة: جوع. (Mün, 125)

مَجَانَة: Lâubâlîlik. (Mün, 96)

مجانسة: Ulûm-i akliyye erbâbı cinste ittihâda mücâneset ıtlâk ederler. (KC, 34)

مجاني: الثمار التي تجتنى. (KC, 414)

مُجَاهِر: İzhâr eden. (Mün, 230)

مُجَاوَبَة: Cevab vermek, söyleşmek. (Mün, 155)

مُجَاوَرَة: Komşuluk etmek. (Mün, 155)

مُجَبِّر: Çıkıkçı. (Mün, 371)

مجبنة: Sebeb-i cübn. (Mün, 127)

مُجْتَوَى: Âbı ve havası hoşlanılmayan. (Mün, 274)

مَجْد: Âbâ’ ile olan şeref ma‘nâsınadır ki كرم ve حسن’den ehastır. (KC, 171)

مجد: Kerem ve şeref ma‘nâsınadır. (KC, 322)

مجد: عزّ ve علوّ ma‘nâsınadır. (KC, 518, 522)

مجداف: Kayık küreği. (Mün, 397)

مجدّر: Çiçek bozuğu. (Mün, 293)

مَجْدَرَة: Bâis-i liyâkat. Yani bir şeyin yakışığına sebep olan. Bu kelime arza sıfat oldukta cedrisi yani çiçek illeti çok yer ma‘nâsına ism-i mekân olur. (Mün, 127) / Çiçek illeti çok olan yer. (Mün, 382)

مجدور: Çiçek bozuğu. (Mün, 293)

مجدولة: Kelimesi kula nispetle ip makûlesi şeyi bükmek ve Hâlık’a nispetle bir şeyin hilkatini ihkâm ve takviye eylemek demek olan جدل masdarından müştak ism-i mef‘ûldür. مجدولة أي محكومة من خلق الله تعالى لا من صنع الناس, demektir. (KC, 255)

مِجْذام: Meveddeti pek çabuk kat‘ eden, kâtı‘-ı umûr olan. (Mün, 298)

مجذَة. At tırnağı yonacak alet. (Mün, 399)

مجذلف: Kayık küreği. (Mün, 397)

مُجَرَّد: مسلول ma‘nâsınadır. (KC, 470)

مجرفة: Kürek. (Mün, 397)

مُجَرِّق: Lakab-ı İbn Münzir b. Mâu’s-semâ. (Mün, 229)

مجرى: جريان. (Mün, 127)

مجزّ. Ot ve yün biçecek alet. (Mün, 399)

مُجَزَّع: Boncuklu ve müzeyyen ma‘nâsınadır. (KC, 506)

مجزل: Çokça atiye vermek demek olan إجزال masdarından ism-i fâildir. (KC, 24)

مَجْل: Nasırlanmak. (Mün, 73)

مَجْمَج الكتاب: Kitabın yazısını karmakarış yazdı. (Mün, 136)

مَجْمَج في خبره: Haberi açık söyledi. (Mün, 136)

مِجْمَر: Buhurdan, ateşlik. (Mün, 395)

مَجْمَرَة: Buhurdan, ateşlik. (Mün, 395)

مُجْمِل: Fi‘l-i cemîl ibrâz edendir. (KC, 490)

مِجَنّ: Kalkan. (Mün, 391)

مجن: Şeref ma‘nâsınadır. (KC, 163)

مَجَنَّة: Cinsi çok yer. (Mün, 382)

مَجْهَدة: Sebeb-i cehd. (Mün, 127)

مُجُون: Lâubalilik. (Mün, 54) / Mecânet. (Mün, 109)

مُجَوْهَر: Cevherli. (Mün, 282)

مُجِيب: Cevâb veren, icâbet eden. (Mün, 226)

مُحّ: Yumurta sarısı. (Mün, 58)

مُحَابَاة: Bir şeyi diğerinden dûn-i semen ile satmak. (Mün, 155)

مُحَاجَاة: Uhciyye yani bilmece söyleşmek. (Mün, 155)

مُحَادّ: Muhâlefet eden, hemhudûd olan. (Mün, 231)

مُحَادَّة: Hemhudûd olmak. (Mün, 156)

مُحَارَبَة: Cengleşmek. (Mün, 154)

محاق: Mîmin zammı, fethi ve kesrinin dahi cevâzı ile ayın âhirinden üç günün ismidir ki o günlerde kamer mer’î olmakla geceler muzlim olur. (KC, 106)

مُحَاكَاة: Birine benzemek, birinin taklîdini yapmak. (Mün, 155)

مِحَالة: Kuyu çıkrığı. (Mün, 398)

مُحَامَاة: مدافعة عنه. (Mün, 271)

مُحَاوَرَة: Redd-i cevâb ve i‘âde-i kelâm ile söz etmek. (Mün, 155)

مُحَايّن: Vakite kesilen. (Mün, 270)

مِحْبَرَة/مَحْبَرَة : Yazı hokkası. (Mün, 395)

مَحْبِس: Mahall-i habs. (Mün, 377)

مَحْبُوب: Sevilen. Antere’nin şiirinde kıyâsî vecihle المحب vârid olmuştur. (Mün, 263)

ولقد نزلت فلا تظني غيره ... مني بمنزلة المحب المكرم

مُحْتَار: Hayrette kalan. (Mün, 234)

المُحْتَاط فيه: İhtiyât olunan. (Mün, 274)

مُحْتَاط: İhtiyâtlı. (Mün, 234) / İhtiyât eden. (Mün, 274)

مُحْتَضَر: Hâlet-i nez‘ gelen, kesîrü’l-âfât olan. (Mün, 272)

مُحْتَفَل: İhtifâlgâh. (Mün, 374)

مِحْجَاج: İlm-i cedelde mâhir olup bi’l-ihticâc isbât-i müdde‘â eden, cerrâh mili. (Mün, 395)

مِحْجَاج: Yara mili. (Mün, 392)

مَحْجِر العين: Gözün evi. (Mün, 384)

مُحَجَّل: Ayağı sekili. (Mün, 175)

محجمة: Hacamatçı boynuzu. (Mün, 398)

محجن: Ceridbâzların kullandıkları çevgân. (Mün, 398)

مِحرَاب: Cenkçi. (Mün, 395)

مِحْرَاب: Mescidde makâm-ı imâm. (Mün, 301)

محراث: Saban. (Mün, 399)

مِحْرَب: Cenkçi. (Mün, 395)

محرز: إفعال bâbından ism-i fâil sîgasıyla halkı hıfz ve himâyeye alan kimse ma‘nâsına olarak bir adamın ismidir ki o da hamâset şu‘arâsındandır. Dîvân-ı Hamâse’de Muhriz b. el-Muka‘bir ed-Dabbiy diye mezkûrdur. (KC, 51)

مِحَشَّة: Maşa. (Muk, 144), (Mün, 399)

مَحْصَاة: Hısâlık, çakıl taşlılık. (Mün, 382)

مِحْضَاء: Köseği, ateş küreği. (Mün, 392)

محضنة: Kuluçka yeri. (Mün, 384)

محفر: Kazma. (Mün, 397)

محفل: İhtifâlgâh. (Mün, 374)

محقنة: Şırınga. (Mün, 398)

محقوقة: جدير ve لائق. (KC, 207)

محلب: Süt sağacak kab. (Mün, 399)

مُحَلِّق: Saçlarını büsbütün tıraş eden. (Mün, 228)

محلق: Ustura. (Mün, 398)

مَحْلُوفَة/مَحْلُوف : حَلِف. (Mün, 114)

مَحَمَّة: Sıtmalı yer. (Mün, 382)

مُحَمَّر: Kızaran. (Mün, 236)

محنك: Yavaş. (Mün, 399)

مَحُورَة: Cevab. (Mün, 125)

مُحَوْقِل: Pîr-i dermânde. (Mün, 246)

مَحْيَاة: Hayyelik. (Mün, 382)

مُحِيل: İhâle eden, borcunu havâle veren. (Mün, 226)

مُحْيِي: İhyâ eden. (Mün, 226)

مُخّ: İlik. (Mün, 58)

مُخَاساة: Tek mi çift mi oynamak. (Mün, 157)

مُخَاصَرَة: Koltuklaşa gitmek. (Mün, 157)

مخاض: Feth-i mîm ile gebe olan develerdir ki قوم ve نسوة kelimeleri gibi lafzından müfredi olmayan cümû‘dandır. Müfredi خَلِفَة’dir. (KC, 161)

مُخَاطِر: Nefsini emâkin-i hatara ilkâ eden demektir. (KC, 300)

مخالة: Sezmek. (Mün, 385)

مُخَالَّة: موادة. (Mün, 271)

مَخَانَة: Hiyânet. (Mün, 126)

مَخْبَثَة: Sebeb-i hubs. (Mün, 127)

مخبصة: Helva karıştırmaya mahsûs kefçe. (Mün, 397)

مَخْبُوء: مَسْتُور. (Mün, 256)

مُخْتَرَف: مقتطف. (Mün, 275)

مختون: Sünnetli. (Mün, 293)

مخدة: Yüz yastığı. (Mün, 399)

مِخْذم: İsm-i âlet bünyesiyle صارم ve قاطع ma‘nâsına sıfattır. Hâ-i mühmele ile ve cîm ile de vâriddir. (KC, 319)

مخراق: دِرَّة ma‘nâsınadır ki tûra dediğimiz dayak ipidir. (KC, 147)

مُخَرْبِص: Hessâbî, mutasarrıf kimsedir. (Mün, 246)

مِخْطَاط: Cedvel çizecek tahta. (Mün, 392)

مخفار: Pek utangaç. (Mün, 397)

مُخْفِي: Gizleyen. (Mün, 226)

مخلاة: Torba. (Mün, 399)

مخلب: Pençe. (Mün, 399)

مخلب: بكسر الميم ظفر الطائر الجارح والسبع (KC, 389)

مُخَلْخَل: Halhallı, ayakta halhal mahalli. (Mün, 374)

مُخْلِس: إفعال bâbında ism-i fâ‘il bünyesiyle başta beyaz ve siyah olmak ma‘nâsınadır. (KC, 282)

مَخْلَقَة: Bâis-i liyâkat. Yani bir şeyin yakışığına sebep olan. (Mün, 127)

مَخْمَرَة: Kaplanlık. (Mün, 382)

مَخْمَصَة: Açlıktan bî-tâb olmak. (Mün, 126)

مخنقة: تِقْصارَة, تِقْصَار. (Mün, 400)

مِخْيَط: Âlet-i hiyâtat olan ibreye denir, iğne. (Mün, 393)

مخيلة: Sezmek. (Mün, 385)

مَدّ صَفْحَهُ: Boyun bükmekten kinâyedir. (KC, 256)

مُدَاجَة: İzhâr-ı adâvet etmeyip hoş görünmek. (Mün, 155)

مَدَادَة: Dudluk, kurtcağızlık. (Mün, 382)

مُدَارَاة: Galat olarak مدارا denilegelmiştir. Hoca Hafız’ın

آسایش دو گیتی تفسر این دو حرف است

با دوستان مروت با دشمانان مدار

beyiti dahi mağlûttur. (Mün, 155)

مُدَارَاة: Nâsa mülâyenettir. İbn Semmak رأس المداراة ترك المماراة demiştir. (KC, 484)

مدارى: مجارى vezninde tarak ma‘nâsına ism-i âlet olan مِدْرَر lafzının cem‘idir. (KC, 22)

مدامة: مدام gibi eski şarâbdır. (KC, 269)

مَدَامِع: Mahall-i dem‘ demek olan مدمع’ın cem‘idir. (KC, 499)

مدامع: مدمع lafzının cem‘idir ki meâki-ı uyûn ma‘nâsınadır. Mecâzen دموع ma‘nâsına da gelir ki gözyaşları demektir. (KC, 364)

مَدَبَّة: Ayılık, böceklik. (Mün, 382)

مُدَجَّل: Katran sürülmüş ma‘nâsınadır. قال في الصحاح: والبعير المدجل المهنوء بالقطران. (KC, 348)

مدحضة: مزلقة. (Mün, 384)

مُدَّخَل: Girilip saklanacak yer. (Mün, 375)

مدخنة: Tütsülük. (Mün, 397)

مُدِرّ: Bunu مدرر telaffuz etmek مضر ve مصر gibi emsâlinden galata mebnîdir. (Mün, 225)

مدرج: إفعال bâbında ism-i mef'ûl bünyesiyle مطوي demektir. (KC, 23)

مُدَرْوِز: Fârisî'deki دروزان kelimesini alıp الدروزة yaparak kapı kapı dolaşana المُدَرْوِز demişlerdir. (Mün, 137)

مِدْرَى: Saç iğnesi, firkete. (Mün, 391)

مَدْعَاة: دعوة. (Mün, 125)

مدعوّ عليه: Beddua olunan. (Mün, 261)

مدعوّ له: Dua edilen kimse. (Mün, 261)

مَدْفِن: Mahall-i defn. (Mün, 377)

مَدْقُوق: Dövülmüş, ezilmiş. (Mün, 256)

مدلج: Gece yolcusu. (KC, 86)

مُدَلَّل: Delîlli. (Mün, 267)

مدماك: Binânın bir sırası. (Mün, 397)

مَدْمَع: Gözde gözyaşı kalan yerdir. (KC, 458)

مُدَمْلَك: Yekpâre. (Mün, 282)

مده: مدح. (Mün, 531)

مُدْهُن: Yağdan. (Mün, 393)

مُدَهْوَر: Tortop edilen. (Mün, 282)

مَدُوف/مَدْوُوف: Suda ıslatılıp ezilen. (Mün, 256)

مُدَى/مَدَى : الغاية. (Muk, 277), (KC, 15, 337, 467)

مديان: Dâima borç eden. (Mün, 397)

مُدْية: السكين العظيم. (Mün, 398)

مدير الجام: Sâkî. (KC, 387)

مَذْأَبَة: Zi'blik, kurtluk. (Mün, 382)

مَذَاقَة: ذوق.(Mün, 125)

مَذبة: Feth-i mîm ile sineği çok mahalle demektir. (KC, 264)

مَذَبَّة: Sineği çok mahal. (Mün, 394)

مِذَبَّة: Sineklik. (Mün, 390, 394) / Kesr-i mîm ile sineklik demektir. (KC, 264)

مَذْر: Yumurta bozulmak, mide ekşimek. (Mün, 73)

مِذْرَى: Yaba. (Mün, 391)

مَذْق: مزج ma'nâsına masdardır. Suyla karışık süt ma'nâsına isimdir. Ona ضَبْح ve ضِيَاح dahi derler. (KC, 164)

مِذْكار: Dâima erkek doğuran. (KC, 124)

مِذْكَار: Dâima erkek doğuran. (Mün, 301)

مذهب مصون: Sandıkta hıfz olunmuş olan sarmalı libâs ma'nâsınadır. (KC, 53)

مرّ ب: …'ya uğramak. (Muk, 167)

مُرّ: Acı. (Mün, 80)

مَرّ: Bil. (Mün, 397)

مرّ: مرور ve ذهاب. (KC, 59)

مَرْء: Kişi. (Mün, 39)

مَرَأ: Kişi hey'ette ve tekellümde kadın gibi olmak. (Mün, 82)

مِرَاء: جِدَال. (Mün, 158)

مُرَابَعَة: El ele verip hayvana yük vurmak. (Mün, 271)

المرأة المظاهر منها: Arab-ı câhiliyede câri olan zıhâr, tam talâk ile mutallaka kadın. (Mün, 272)

مِرْآة. Ayna. (Mün, 55, 393)

مَرْأة: Kadın. (Mün, 39)

مرآت: Alet-i rü'yet demektir ki ayna ta'bîr edilir. (KC, 252)

مَراح: Mahall-i revâh. (Mün, 384)

مِراح: Mîmin kesriyle لهو ve طرب ma'nâsınadır. (KC, 413)

مُراح: مأوى. (Mün, 384)

مَرَارَة: Acılık. (Mün, 97), (KC, 329)

مُرَاضَخَة: Taş atışmak. (Mün, 154)

مراطنة: تراطن, Arapça'nın gayrı olan mükâlemeye dillerince konuşmak ma'nâsına olmak üzere مراطنة ve تراطن ta'bîr olunur. (Mün, 17)

مِرْبَاع: ربع. (Mün, 396)

مِرْبَد: Hayvanı hapsettikleri ve kurutmak için hurma serdikleri mahal. (Mün, 390)

مربض الغنم: Davar ahırı. (Mün, 384)

مربع: مطر ma'nâsınadır. (KC, 149)

مُرَبّىَ: Perverde. (Mün, 268)

مَرَبِّي: Beleyici. (Mün, 229)

مرتبة. Basamak, derece. (Mün, 385)

مُرْتَبَع: Baharlık, ikâmetgâh demektir. (KC, 345)

مرتحل: Bir yerden bir yere göç etmek demek olan ارتحال'den ism-i fâ'ildir. (KC, 256)

مرتع: Yaylak. (Mün, 384) / مكان خصب وعيش. (KC, 149)

مرتقب: انتظار ma'nâsına olan ارتقاب'dan ism-i fâ'ildir. (KC, 418)

مِرْجَل: Kazan. (Mün, 391) / (ج) مراجل. (KC, 78)

مَرَح: بطر, فرح. (Mün, 80)

مِرْحاض: Su dökünülecek yer. (Mün, 389)

مُرَحَّل: Semerli demektir. قال المجد: المرحلة كمعظمة ابل عليها رحالها والتي وضعت عنها ضد. (KC, 348-49)

مُرَحِّي: Değirmenci. (Mün, 229)

مرخم: Mermerli. (Mün, 346)

مُرْد: Sade rû ma'nâsına olan امرد'ün cem'idir. (KC, 347)

مرداة: Atılan taş, kayık kancası. (Mün, 400)

مرداس: Kuyuda su olup olmadığı anlaşılmak için atılan taş. (Mün, 400)

مردى الحروب: Bahâdır. (Mün, 400)

مردى: Atılan taş, kayık kancası. (Mün, 400)

مُرَزَّأ: مصاب demektir. (KC, 437)

مَرْزُبان: مرازبة. Reîs-i furs. (Mün, 468)

مرساة: Gemi çapası. (Mün, 397)

مُرْسَل: Saçın sarkık olanıdır. (KC, 22)

مُرْسِن: Mevzi‘ü’r-resen ma‘nâsınadır ki hayvanın burnundan ip bağlanacak yeridir. Kesret-i isti‘mâl ile مطلق انف ma‘nâsına olmuştur. Hatta فعلت الأمر على رغم مرسنه denir ki رغمًا لأنفه demektir. (KC, 24)

مَرْسَى: Liman. (Mün, 384)

مرسى: رسو. (Mün, 127)

مرشح– مرشحة: Terlik, nemedzîn. (Mün, 398)

مُرْصَق: Çetin ceviz. (Mün, 58)

مَرِض: Hasta oldu. (Muk, 167)

مَرَض: Hastalık. (Mün, 81)

مَرْضَاة: رضا. (Mün, 125)

مُرْضِي: Hoşnûd eden. (Mün, 226)

مَرْطًى: جمزى, bir nev‘ seğirtmek. (Mün, 419)

مُرَعَّث. Küpeli yâhud ibikli. (KC, 133)

مرعَى: Çayır. (Mün, 384)

مَرْغُوب فيه: Rağbet olunan şey. (Mün, 260)

مرفأ: İskele. (Mün, 384)

مِرْفَق. Hânenin matbahı ve kileri gibi medâr-ı menâfi‘i olan mevki‘ine denir. (Mün, 390)

مرفقة: Koltuk yastığı. (Mün, 399)

مِرْقَاة/مَرْقَاة: Nerdübân. (Mün, 393) / Kelimesinde hem ma‘nâ-yı mekâniyyet veya zarfiyyet i‘tibâriyle mîm meftûh hem ma‘nâ-yı alet i‘tibâriyle mîm meksûr okunmuştur. Nerdübân. (Mün, 395)

مرقاق: Verdâne. (Mün, 397)

مرقش: Tezyîn demek olan ترقيش’ten ism-i fâ‘ildir. (KC, 275)

مرقم: Kalem. (Mün, 398)

مَرَك: Bağ bekçilerinin âram ettikleri mahal. (Mün, 83)

مُرُوَّة/مُرُوئَة: Erlik, insanlık. (Mün, 101)

مروة: Kemâl-i rücûlet. (KC, 320)

مِرْوَحَة: Yelpâze. (Mün, 55, 393)

مَرْوَحَة: مفازة, pek rüzagrlı yer. (Mün, 384)

مِرْوَد: Meyl-i kühül. (Mün, 285) / ميل. (Mün, 391)

مُرُور: Geçip gitmek, uğramak. (Mün, 109)

مروزيّ: Mervli. (Mün, 360)

مُرُوئَة: İnsaniyyet, kemâl-i racûliyyet. (Mün, 101)

مريخ: سكين vezninde kevkeb-i ma‘rûfun ismi. (KC, 272)

مريد: Pek serkeş. (Mün, 301)

مُرَيْطَاء: Kasık damarı. (Mün, 344)

مِرْئَى: Alet-i rü’yet olana göze denir. (Mün, 393)

مِزاج: Şarâba karıştırılan meşrûba denir. (KC, 158)

مُزَاح: Horata, şaka. (Mün, 94, 119)

مَزَاحَة: مَزْح. (Mün, 97)

مزار: Mahall-i ziyâret, zamân-ı ziyâret. (Mün, 378)

مزاهر: مساخر veznindedir. Bir nev‘ âlet-i lehv yani çalgı ismi olan ve منبر vezninde bulunan مزهر’in cem‘idir. آلت زهر’dir ki آلت فرح demektir. Berbat ile tefsîr olunduğuna göre مزهر lagûtadır.(KC, 263)

مِزْبَر: Âlet-i kitâbet. (Mün, 393)

مُزَجَّج: تفعيل bâbından ism-i mef‘ûl bünyesiyle kaşların hâlkî olarak ince ve yayvâri üzerince olması ma‘nâsına olan زجج’den müştaktır. O yolda olan hâcibe ازجّ ta‘bîr olunur. Nitekim hilye-i hazreti Resul-i Ekrem (sav)’de vârid olmuş ve Hz. Hasan buyurmuştur: (KC, 23)

بعينين دعجاوين من تحت حاجب ... أزجّ كمشق النون من خطّ كاتب"تزويج" kaşı o hâle koymaktır. Nisvân-ı Arab’ın kârıdır. كما قال الشاعر:

إذا ما الغانيات خرجن يومًا ... وزججن الحواجب والعيونا

مَزْح: Şaka etmek. (Mün, 73)

مزح: مزاحة: Şaka etmek. (Mün, 119)

مَزْحَل: منتحى ma‘nâsınadır ki uzak ve alarga olacak yer demektir. من قولهم "زحل عن مكانه زحولًا" أي تنحى. (KC, 444)

مُزَخْرَف: ممو‌ه ,مزمن (Mün, 282)

مُزَرّ: İliklenmiş olan. (Mün, 262)

مُزَعْفَر: Zerde. (Mün, 282)

مزلة: مزلقة . (Mün, 384)

مزمار: Düdük. (Mün, 398)

مَزْمَزَة: Tartaklamak. (Mün, 135)

مُزْمَهِرّ: غضبان. (Mün, 251)

مِزْهَر: منبر vezninde bir nev‘ ud yani çalgıdır. (KC, 53)

مَزْهُود فيه: Rağbet olunmayan şey. (Mün, 260)

مِزْوَاج: Çok kocaya varan. (Mün, 301) / Çok kocaya varan kadın. (KC, 124)

مِزْوَد: Yolcu çantası. (Mün, 391)

مُزَيْقِيَاء: Yemen Meliki Amr b. Âmir’in lakabıdır. Bi-gayet mütekebbir olmakla günde iki fâhir câme giyip bir daha giymekten âr ve kendi giydiğini başkası giymekten dahi istikbâr etmekle akşam olacak onların ikisini de yırtıp pâre pâre eyler olması yırtmak ma‘nâsına olan مزق’dan bi’l-iştikâk مزيقاء diye talkîb olunmasına bâ‘is omuştur. (Mün, 344)

مَسّ: Dokunmak. (Mün, 74)

مُساء إليه: Kemlik gören. (Mün, 263)

مُسَابَّة: Sebep edişmek. (Mün, 154)

مُسَارَّة: Sır söyleşmek. (Mün, 154)

مُسَاعَدَة: Mu‘âvenet etmek. (Mün, 156)

مُسَاعَفَة: مُوَافَقَة, مُسَاعَدَة. (Mün, 156)

مُسَافِر: Yolcu. (Mün, 230)

مُسَافَرَة: Yola gitmek. (Mün, 157)

مُسْأَم: Usandırılan. (Mün, 262)

مُسَانَهَة: Sene mu‘âmelesi yapmak yani yıllık pazarlığı etmek. (Mün, 157)

مُسَاوَاة: Beraberlik. (Mün, 155) / Ulum-i akliyye erbâbı kemde ittihâda müsâvât ıtlâk ederler. (KC, 34)

مساورة: مواثبة ma‘nâsınadır ki atlamak ve sıçraşmaktır. (KC, 509)

مُسَاوَعَة: Sâate kesişmek. (Mün, 157)

مُسَاوَمَة: Pazarlık etmek. (Mün, 155)

مُسَاوِي: Beraber olan. (Mün, 231)

مَسَائَة: Kötülük. (Mün, 126)

مُسَايَفَة: Kılıç vuruşmak. (Mün, 155)

مُسَائِل: İsti‘lâm eden. (Mün, 231)

مسبار: Yara yoklayacak mil. (Mün, 398)

مَسْبَعَة: Sebu‘luk, canavarı çok olan mahal. (Mün, 382)

مُسْتَاف: شامّ ma‘nâsınadır ki koklayıcı demektir. (KC, 295)

مُسْتَأْمَن: Emîn addolunan adam. Zem mukâbili ki ülkemizde bulunan ecnebî-yi gayr-i müslim. Bu ma‘nâda ism-i fâ‘il sîgasıyla dahi telaffuz olunur. (Mün, 279)

مُسْتَجْدِي: طلب جدوى ,جائزة (Mün, 243)

مستجير: الذي استجار ma‘nâsınadır ki müstağîs ve müddethâh demektir. (KC, 507)

مُسْتَحَقّ: مستوجب, sezâvar. (Mün, 280)

مُسْتَحْيَا منه: Utanılan. (Mün, 280)

مُسْتَحْيَا: Öldürülmeyip sağ bırakılan. (Mün, 280)

مستدقّ الساعد: Bileğin ince yeri. (Mün, 374)

مستدقّ الساق: İnciğin ince yeri. (Mün, 374)

مستراح: İstirâhatgâh. (Mün, 375) / Ayak yolu. (Mün, 384)

مُسْتَرَاد: Murâd ma‘nâsınadır ki insanın gidip geldiği ve taleb ettiği yerdir. Fi’l-asıl otlu ve sulu yer aramak demek olan رود ve ارتياد’dandır. (KC, 359)

مُسْتَشْزِرَة: مرتفعة ma‘nâsınadır. (KC, 22)

مُسْتَشْهَد: Şâhid tutulan, şehîd olan. (Mün, 279)

مستلئم: Lâimeli yani zırhlı ma‘nâsına ism-i fâ‘ildir. (KC, 348)

مستملي: İmlâ isteyen. (Mün, 55)

مُسْتَهْتَر: استفعال’den ism-i fâ‘il bünyesiyle bir şeye düşkün olup o hususta kendisine olunan levm ve şetme mübâlat etmeyen kimse ma‘nâsınadır. الأباطيل كثير ma‘nâsına dahi geldiği ve isti‘mâl-i sîga-i mechûl ile olduğu *Kâmûs*’ta mezkûrdur. (KC, 434)

مُسْتَهْدِف: عريض. (Mün, 243)

مُسْتَهَلّ الشهر: Ayın ibtidâsı. (Mün, 374)

مُسْتَوْجِب: لائق. (Mün, 243)

مُسْتَوْخَم: مستوبأ. (Mün, 280)

مُسْتَوْرِد: محضر ,وأرض (Mün, 243)

مسجدان: Mescid-i Haram ile Mescid-i Medine. (Mün, 438)

مسحاة: Bahçe çapası. (Mün, 397)

مَسْرَبَة: Göğsü kıllı. (Mün, 381)

مِسْطَح/ مَسْطَح: Hayvanı hapsettikleri ve kurutmak için hurma serdikleri mahal. (Mün, 390)

مَسْطَنَة: Üstuvânelik. (Mün, 382)

مَسْعَاة: سعي. (Mün, 125)

مسعر الحرب: Bahâdır. (Mün, 400)

مسعر: Ateş köseğisi. (Mün, 400)

مَسْغَبَة: مجاعة. (Mün, 126)

مِسْقَاة/ مَسْقَاة: Kelimesinde hem ma‘nâ-yı mekâniyyet veya zarfiyyet itibâriyle mîm meftûh hem ma‘nâ-yı alet itibâriyle mîm meksûr okunmuştur. Su meşki. (Mün, 395)

مِسْقاط: Daima çocuk düşüren. (KC, 124)

مِسْقَام: Hastalıklı. (Mün, 395)

مسقط: Çocuk düşüren. (Mün, 408)

مَسْقَطَة: Sebeb-i sukût. (Mün, 127)

مَسْقِي: Su verilen. (Mün, 67)

مِسْكِير. Çok sarhoş. (Mün, 300)

مِسْكِين: Pek fakir, zavallı. (Mün, 297)

مسلاط: Anahtar dişi. (Mün, 399)

مسلة: Çuvaldız. (Mün, 398)

مسلف: Kırk beş yaşına girmiş olan. (Mün, 408)

مسلفة: Yer düzleyecek âlet. (Mün, 397)

مُسَلْقَى: Sırtı yere götürülen. (Mün, 282)

مُسَلْقِي: Arka üstüne yatıran. (Mün, 246)

مسمّ: مسمة. (Mün, 384)

مسمار: Çivi. (Mün, 398)

مَسَمَّة: Bedende olan menfez. (Mün, 379)

مسْمَع: (ج) مَسَامع. Aletü’s-sem‘, kulak demektir. (KC, 307)

مِسْمَع: Alet-i sem‘ olan uzva denir. (Mün, 393) / Alet-i sem‘ ma‘nâsına olarak kulak demektir. (KC, 458)

مُسْمِن: Halkaten semîn olan erkek. (Mün, 463)

مُسْمَنَة: Halkaten semîn olan kadın. (Mün, 463)

مَسْمَنة: Sebeb-i semn. (Mün, 127)

مُسَمْهَج من الخيل: المعتدل الأعضاء (Mün, 283)

مسندة: Arka yastığı. (Mün, 399)

مسنونة: Bilenmiş. (KC, 182)

مِسْواك: Diş fırçası. (Mün, 392)

مسورة: Erkân minderi. (Mün, 399)

مَسْؤُل عنه: Sorulan şey. (Mün, 261)

مَسْؤُل: Sorulan kimse. (Mün, 261)

مُسَيِّب: Salıveren. (Mün, 229)

مَسِيح: Mübârek ma‘nâsına olan Mesih, Süryânî mu‘arrebidir ki murâd Hz. İsa’dır. Salevâtullahi alâ Nebiyyinâ ve aleyhi. (KC, 72)

مِسْيَعَة: Mala. (Mün, 393)

مُسِيف: ذاهب المال olandır. (KC, 295)

مَسْئِيم: Usandıran. (Mün, 225)

مَشّ: Şîn-i mu‘ceme ile el silmek. (KC, 78)

مشابهة: Ulûm-i akliyye erbâbı keyf-te ittihâda müşâbehet ıtlâk ederler. (KC, 34)

مُشَاجَرَة: Kavga etmek. (Mün, 157)

مُشَاحَّة: Şahlaşmak, yani hârisâne buhl edip bir şeyi yek diğerinden dirîğ etmek. (Mün, 154)

مُشَادَّة: Bir şeyin zoruna varmak. (Mün, 157)

مُشار إليه: Gösterilen. (Mün, 263)

مشار: Arı kovanı. (Mün, 384)

مُشَارّ: Biriyle kuvvet yarışı eden. (Mün, 231)

مُشَاقّ: Muhâlif. (Mün, 231)

مُشَاقَة: Tarantı; saç, sakal ve keten tarantısı. Hasseten مشاقة الكتانة ta‘bîr olunur ki üstübdür. (Mün, 96)

مُشَاقَّة: مُخَالَفَة, عُدَاوَة. (Mün, 156)

مُشَاهَد: Mu‘âyene olunan. (Mün, 270)

مُشَاهَرَة: Aylığa kesişmek. (Mün, 157)

مَشاوَب: (ج) مَشاوِب. Hasırdan mensûc şişe kılıfı. (Mün, 465)

مُشَاوَرَة: مُنَاظَرَة. (Mün, 154)

مُشْتَرِك: Şerîk ma‘nâsına olan مشترك bu nev‘ ism-i fâ‘il olduğu halde مال مشترك ta‘bîrine kıyâsen onu da feth-i râ ile okumak galattır. (Mün, 233)

مشتري: Kevkeb-i ma‘rûfun ismi. (KC, 272)

مَشْتَى: Kışlak. (Mün, 376)

مشجب: Çamaşır kafesi, numûne olmak üzere libâs giydirilen ağaç. (Mün, 397)

مشحذ: مِسَنّ. (Mün, 398)

مَشْحَذَة: Sebeb-i şehz. (Mün, 127)

مشراط: Hacamatçı baltası, mutlak deri ve damar yaracak alet. (Mün, 398)

مِشْرَبَة: İçinde su içilen kap. (Mün, 392)

مشرط: Hacamatçı baltası, mutlak deri ve damar yaracak alet. (Mün, 398)

مشرفي: مكتبي vezninde Arabistan’da مشارف ismiyle ma‘rûf olan karaya mensûb kılıç demektir. سيوف مشرفية inde’l-Arab makbûldür. (KC, 181)

مَشْرَقَة/ مَشْرُقَة: Soğuk havada oturulacak güneşli yer. (Mün, 380)

مُشَرْيِف: Şiryâf ol ekin yaprağıdır ki çok ve uzun oldukta ekin fâsid olmak havfından onu kat‘ ederler. Ekin şiryâfını kat‘ eden. (Mün, 246) / Şiryâfı kesilen ekin. (Mün, 282)

مُشْط: Tarak. (Mün, 400)

المشعر الحرام: Müzdelife. (Mün, 384)

مشعر: Îfâ-yı menâsik-i hac mahalli. (Mün, 384)

مُشَعْوِذ: Hokkabaz, çiredestlik ile emr-i acîb izhâr eden. Vâva bedel ile مشعبذ dahi denir. (Mün, 246)

مِشْفَر: Deve dudağı. (Mün, 396)

مُشْفَق عليه: Şefkat olunan. (Mün, 262)

مُشْفَق من: Hazr olunan. (Mün, 262)

مشكاة: Lamba konacak hücre. (Mün, 399)

مِشَلّ: المسرع. (KC, 402)

مِشْلَوْز: Kayısı. (Mün, 58)

مِشْمِش: Zerdali. (Mün, 58)

مشمعة: Şem‘aran. (Mün, 397)

مشهد: Zevci yanında olan. (Mün, 408)

مشوّ: دواء ملين. (Mün, 301)

مشوار: Kelimesi kovandan bal alacak alet ma‘nâsına hem ism-i âlet, hem de hayvan pazargâhı ma‘nâsına ism-i mekân hem yakışık, tarz, tavır ma‘nâlarına isimdir. (Mün, 396)

مِشْوَذ: عمامة. مشاويذ, (ج)مشاوذ. (Mün, 466)

مَشُورَة: Bunu مَرْحَمَة vezninde telaffuz dahi câizdir. (Mün, 125)

مشوش: El silinecek şey. (KC, 78)

مشيب: شيب gibi kıl aklığıdır. (KC, 414)

مِشْيَة السَرَطان: Yengeç yürüyüşü ma‘nâsına olarak edbârdan kinâyedir.(Mün, 212)

مشيخة: (ج)مشايخ. Şeyhler yani pirler ma‘nâsına ism-i cem‘dir. (Mün, 479)

مَشْيُوخاء: Pirler. (Mün, 421)

مَشِيئَة: Dilek. (Mün, 125)

مصاب: Feth-i mîm ile نزول مطر demek olan صوبma‘nâsına masdar-ı mîmîdir. صاب يصوب صوبًا ومصابًا. (KC, 388)

مُصَاب: Kendisine musîbet dokunan, isâbet vâki‘ olunan nişan. (Mün, 263)

مُصَارَغَة: Gülüşmek. (Mün, 154)

مصارمة: مفارقة. (KC, 385)

مُصَافَاة: İhlâs-ı meveddet. (Mün, 157)

مُصَافَحَة: El tutuşup tehiyye etmek.(Mün, 157)

مصباح السرور: Bâde. (Mün, 399)

مصباح مسحور: Sabahlamış kandil, ziyâsı sönük. (Mün, 399)

مُصْبَى: Küçük çocuğu olan. (Mün, 413)

مَصْدُوق: صدق. (Mün, 114)

مِصْرَاع: Kapı kanadı, beyt-i şiirin bir nısfı. (Mün, 396)

مصران: Basra ile Kûfe. (Mün, 438)

مُصْرِخ: Feryaders. (Mün, 225)

مَصْرِف: Mahall-i sarf. (Mün, 377)

مُصْطَاف: Yazlık, ikâmetgâh demektir. (KC, 345)

مِصْطَبَة: Pike makûlesi nişîmene denir. (Mün, 390)

مُصْطَفَى: Muhtâr, bir güzîde. (Mün, 274)

مصطلي: افتعال bâbından ism-i fâ‘il bünyesiyle ona sıfattır ki ısınan demektir. (KC, 255)

مِصْفَاة: Süzgü. (Mün, 390)

مُصْفَرّ: Sararan. (Mün, 236)

مصقلة: Cilâ âleti. (Mün, 398)

مَصْقُول: منقح ma‘nâsınadır. (KC, 465)

مَصْلَحَة: Sebeb-i salâh. (Mün, 126)

مُصْلِف: Zenâna meyli olmakla indinde kadın kısmının kadri olmayan. (Mün, 225)

مصنعة/مصنع: Havuz ve sahriç gibi su cem‘ine mahsûs mahal. (Mün, 384, 385)

مِصْيَد: Alet-i ıstiyâd. (Mün, 398)

مِصْيَدة/مَصِيدة : Alet-i ıstiyâd. (Mün, 398)

مصير: مصارين ,مصران (ج). Bağırsak. (Mün, 479)

مُصَيْقَل: Cilâlı. (Mün, 282)

مَضَاء: Nâfiz olmak. (Mün, 92)

مضاجعة: Birisiyle yan yana gelip yatmak ma‘nâsınadır. (KC, 181)

مُضَادَّة: Zıdlaşmak. (Mün, 154)

مُضَارَبَة: Dönüşmek. (Mün, 154)

مَضَاضَة: مَضَض. (Mün, 97)

مضاهاة: مشابهة. Nâkıstır. Mehmûzü’l-lâm dahi olur. قال المجد: المضاهأة المضاهاة. (KC, 388)

مضحوك منه: Kendisine gülünen kimse. (Mün, 260)

مُضَرِّط الحجارة: Lakab-ı Amr b. Hind. (Mün, 229)

مضروب: Vurulan. (Mün, 216)

مَضَض: Acı, tesir. (Mün, 82)

مضطلع: افتعال’den ism-i fâ‘il olup metânet-i adlâ‘ ma‘nâsına olan ضلاعة’den müştaktır. Masdarı olan اضطلاع bir şeye muktedir olmaktır. (KC, 415)

مَضْغ: Çiğnemek. (Mün, 73)

مَضْمَض: Ağzını çalkaladı. (Mün, 135)

مضوفة: Hemm, hâcet ma‘nâsına gelir. (Mün, 381)

وكنت إذا جارى دعا لمضوفة ... اشمر حتى ينصف الساق مئزرى

مضوفة: أمر مخوف. (KC, 209)

مُضِيّ: Geçmek, gitmek. (Mün, 111) / Geçmek ma‘nâsınadır. (KC, 377)

مَضِيعَة: ضياع ,مهلكة. (Mün, 381)

مطا: مد ve إطالة ma‘nâsına olan المطو’dan mâzî-yi gâibdir. (KC, 385)

مطابقة: Ulûm-i akliyye erbâbı etrâf-ta ittihâda mütâbakat ıtlâk ederler. (KC, 34)

مَطَارِف: مطرف’ın cem‘idir ki müfredinde mîmin kesr ve zammı câizdir. مطرف bir ridâ-ı mürabba‘dır ki a‘lâmı ve havâşîsi vardır. (KC, 328)

مُطَاوَعَة: Birine mutî‘ ve fermânber olmak. (Mün, 155)

مُطَايَبَة: Latîfe edişmek. (Mün, 155)

مَطَر: Yağmak, yağmur. (Mün, 44, 121)

مِطْرَابَة: Pek tarabnak. (Mün, 408)

مَطَارَان: مَطَارَنَة(ج). Metropolit. (Mün, 468)

مُطَرِّز: Damgacı. (Mün, 371)

مطعم: أكول. (Mün, 399)

مَطْعَم: طمع. (Mün, 127)

مطفحة: Köpük kefçesi. (Mün, 397)

مطفل: Çocuklu. (Mün, 408)

مَطْل: Te'hîr, te'diye. (Mün, 72)

مطلّ: مشرف ve مستعلى ma'nâsında bâb-ı إفعال'den ism-i fâ'ildir. (KC, 510)

مِطْلاق: Çok karı boşayan erkek. (KC, 124)

مَطْلَع/ مَطْلِع: طلوع. (Mün, 378)

مطلع: Yükselmek demek olan طلوع'dan افتعال olan اطلاع'ın ism-i fâ'ilidir. مشرف على الشيء ma'nâsınadır. (KC, 415)

مطمار: Şâkul. (Mün, 399)

مطمر: Şâkul. (Mün, 399)

مَطْمَع: Mahall-i tama'dır. (KC, 429)

مطنّ: Mahal veya vakt-i tanîn. (Mün, 379)

مِطْهَرَة/ مَطْهَرَة: Kelimesinde hem ma'nâ-yı mekâniyyet veya zarfiyyet itibâriyle mîm meftûh hem ma'nâ-yı alet itibâriyle mîm meksûr okunmuştur. Su meşki. (Mün, 395)

مُطَوَاء: Gerinmek hâleti. (Mün, 421)

مَطُور: مزور (Mün, 259)

مَطْوِيّ: مشتمل. (KC, 491)

مَطِيَّة: Binek hayvanı demektir. (ج) مطايا, المطيّ. قضية قضايا gibi. (KC, 57, 447, 351)

مُطَيْلِس: Taylasanlı. طيلسان boyun atkısı demektir. (Mün, 246)

مُظْلِم: Karanlık. (Mün, 289), (KC, 292)

مَظْوَاة/مَظْيَاة. Zıyanlık, yabânî yaseminlik. (Mün, 382)

مع: İle, beraber. (Muk, 365)

معاذ: عوذ. (Mün, 127)

معارف: Mîmin fethiyle Yemen'de bir belde ve Hemedân'dan bir aşirettir. (Mün, 357)

معافة: Afiyet bulmak. (KC, 522)

مُعَافِر. Yolcuya katılan ve onunla azıklanan. (Mün, 230)

مُعَافَى: Afiyette olan. (Mün, 271)

معان: Zamm-ı mîm ile mazhar-ı avn-ı İlâhî olan. (KC, 207)

مُعَانَاة: Emek vermek. (Mün, 156)

مُعَانِد: İnad eden. Tef'îlden İsm-i fâil tarzında معند demek galattır. (Mün, 230)

مُعَانِي: Emek veren. (Mün, 231)

معاودة: Mürâcaat ma'nâsınadır. (KC, 282)

مُعَاوَمَة: Sene muâmelesi yapmak yani yıllık pazarlığı etmek. (Mün, 157)

مُعَايَنَة: Birisini yüzyüze görmek. (Mün, 155)

مَعْبَر: Geçit mahalli. (Mün, 393)

مِعْبَر: Kayık, kelek ve köprü gibi suyu geçmeye âlet ve vâsıta olan şey. (Mün, 393)

مَعْبُوداء: Kullar. (Mün, 421)

مُعْتَرِك: مزدحم. (KC, 15)

مُعْتَفى: سائل ve طالب رزق ma‘nâlarınadır. (KC, 475)

مُعَدّ: İ‘dâd ve tehyie edilen. (Mün, 262)

مَعْدِن: Mahall-i cevâhir-i arziyye. (Mün, 377)

معراج: سلم, eğerti merdiven. (Mün, 397)

معراج: عروج. (Mün, 396)

مَعَرَّة: إثم. (Mün, 381)

معرَّس: Sundurmalı oda, ta‘risgâh. (Mün, 375)

مِعْرَض: Libâs-ı hüsn. (Mün, 399) قال ابن معتز:

محاسنها نزهة للعيون ... ومعرضها كل ما يلبس

مَعْرِض: Sergi. (Mün, 384)

معركة/ معرك: Mahall-i harb. (Mün, 372)

مَعْرُوف: Bu kelime meşhûr ma‘nâsına ism-i mef‘ûl olduğu gibi iyilik ve ihsân ma‘nâsına da gelir. (Mün, 255)

مَعْز: Keçi. (Mün, 62)

مِعْزَابَة: Pek ihtilâtsız kimse. (Mün, 408)

مُعَسْكَر: Ordugâh. (Mün, 374)

مَعْسُور: عسر. (Mün, 114)

مِعْشَار: عشر. (Mün, 396)

مِعْصَار: Şurbhâne, mengene. (Mün, 395)

مِعْصَر: Şurbhâne, mengene. (Mün, 395)

مَعْصَرَة: Şurbhâne, mengene. (Mün, 395)

مِعْصَم: Bilekte bilezik mahalli. (Mün, 390)

معضد: Bâzûbend. (Mün, 399)

مَعْطِس: أنف, burun. (Mün, 384)

مُعَطَّفَة: مَحْنِيَّة ma‘nâsınadır ki eğilmiş demektir. عَطَفَ العُودَ وعَطَّفَهُ denir ki حناه demektir. (KC, 325)

مُعْطِي: İ‘tâ eden. (Mün, 226)

مَعْفُوّ: معاف demek galattır. (Mün, 257)

مَعْقُول: عقل. (Mün, 114)

معلاق: Bir şey asılacak yer. (Mün, 397)

مِعْلَاقة: Çengel. (Mün, 412)

معلف: Yemlik. (Mün, 384)

معلم: إفعال’den ism-i fâil bünyesiyle şol bahâdırdır ki alâmet-i şecâ‘ati olmak üzere mevki-i muhârebede kendisini mesela başına bir tüy takınmak gibi nişâneli bulundurur. (KC, 152)

مَعْلَم: العلامة. (KC, 414)

مُعَلْهَجَة: Her şeyin hecîni ve kötüsü demek. لئيم ma‘nâsına gelir. (KC, 140)

معملة: Fabrika. (Mün, 384)

مَعْنَى: Kasd ve irâde ma‘nâsına masdar olduğu gibi medlûlü kelâma dahi ıtlâk olunur. Tâ ile مَعْناة ve ism-i mef‘ûl bünyesiyle مَعْنَى dahi denir. (Mün, 124)

معوان: Müâvenetkâr. (Mün, 397)

مُعْوَجّ: Eğrilen. (Mün, 236)

مُعَوِّذَتان: Sûre-i Felak ile Sûre-i Nâs. (Mün, 438)

معوز: Çocuk bezi. (Mün, 397)

معول: Gelenek. (Mün, 397)

مَعُونَة: عون. (Mün, 125)

معيار: عيار, tatbîk. (Mün, 396)

معيان: Pek bed nazar. (Mün, 399)

مُعِيد: İâde eden, hocadan sonra telâmizeye ders müzâkere eyleyen. (Mün, 226)

مَعِيشَة: عيش.(Mün, 125) / معاش gibi mâbihi'l-hayat. (Mün, 381)

مَعْيُورَاء: Yabânî eşekler. (Mün, 421)

مُغَادَرَة: Terk etmek. (Mün, 157)

مَغَارِم: غرم ve غرامة gibi lâzimü'l-edâ olan şey ma'nâsınadır ki مغرم'in cem'idir. (KC, 484)

مغانى: منازل ma'nâsınadır ki meskûn bulunan hâne demek olan مغنى'nın cem'idir. (KC, 424)

مَغَبَّة: عَاقِبَة. (Mün, 131)

مُغَبَّر: Tozlanan. (Mün, 236)

مُغْتَاظ: Gazban, gayızkâr. (Mün, 274)

مُغَرْبَل : Kalburlanmış. Bunu asma altı tâcirleri Mısrîlere bakarak yanlış telaffuz ediyorlar. Onların telaffuzlarına göre مغربل ism-i fâil olmakla kalburlayan demek olur. (Mün, 282)

مغرفة: Kefçe. (Mün, 397)

مُغْرَم: Meraklı ve düşkün olan. (Mün, 262)

مغرم: إفعال'den ism-i mef'ûl sîgasıyla müvâzini olan مولع ma'nâsınadır ki meraklı ve üzerine düşkün demektir. (KC, 397)

مَغْزَاة: غزو. (Mün, 125)

مغزل: İplik ini. (Mün, 398)

مغسل: Hamam tası. (Mün, 399)

مَغْسِل: مُغْتَسَل, Su dökünülecek yer. (Mün, 389)

مَغْشِيّ عليه: Bayılmış. (Mün, 261)

مُغِصّ. وهو ممغصوص. Sancıya uğramış. (Mün, 506)

مَغْضُوب عليه: Gazab olunmuşlar. (Mün, 261)

مغلاق: Dükkan kepengi. (Mün, 399)

مَغْنَى: Gayn-ı mu'ceme ile menzil ve me'vâ ma'nâsınadır. (KC, 84)

مغول: Şişli baston. (Mün, 398)

مغياث: Her bâr feryâders. (Mün, 397)

مغيب: Zevci taşrada olan. (Mün, 408)

مُفَاجَاة/مُفَاجَئَة: Bir iş ansızın olmak. (Mün, 154)

مَفْأَرَة: Farelik. (Mün, 382)

مفتلة: Öreke. (Mün, 398)

مُفْتَى به: Mûcibince fetvâ verilen. (Mün, 263)

مَفَجَّة: Karpuzluk. (Mün, 382)

مَفْخَرَة: Bâ‘is-i fahr olan şey. (Mün, 127)

مِفَرّ: Çok kaçan at. (Mün, 299)

مفرخ: بيت الفراخ, kümes. (Mün, 384)

مَفْسَدَة: Sebeb-i fesâd. (Mün, 126)

مفسدة: مصلحة’ın zıddıdır ki dâî‘-i fesâd olan şey ma‘nâsında sîga-i sebebiyyedir. (KC, 342)

مُفْشِي: İfşâ eden. (Mün, 226)

مفصد: Kan neşteri. (Mün, 398)

مَفْصِل. A‘zâdaki ek yeri. (Mün, 377)

مِفْضَال: منعم. (Mün, 300)

مُفَضَّض: Gümüşlü. (Mün, 267)

مَفْعَاة: Engereklik. (Mün, 382)

مفلج: تفعيل bâbından ism-i mef‘ûl bünyesiyle فلج’den müştaktır ki فلج fethateyn ile ön dişleriyle yan dişlerinin araları seyrek olmuş demektir. Bu sûret inde’l-Arab müstehsinâttandır. (KC, 23)

مُفْلَق: Emrud kurusu. (Mün, 59)

مفيأ: Sâyedâr mahal. (Mün, 384)

مفيئة/ مفيؤة: Gölgelik. (Mün, 380)

مُقَاتَلَة: Öldürmek üzere vuruşmak. (Mün, 154)

مُقَاسَاة: Zahmet çekmek. (Mün, 157)

مُقَاسِي: Ta‘b çeken. (Mün, 231)

مُقَاصَّة: Takas etmek, alacağı vereceği tutmak. (Mün, 154)

مقانب: At ve atlı cemâati demek olan ve kesr-i mîm ile منبر vezninde bulunan مقنب lafzının cem‘idir. (KC, 345)

مَقْبَرَة/ مَقْبُرَة: Kabristan. (Mün, 380)

مَقْبِض: Kabza, urve. (Mün, 385)

مُقْتَضَب: Maktû‘, mürtecel. (Mün, 273)

مَقْثَأَة: Kısalık, acurluk. (Mün, 382)

مُقَدَّم الرأس: Başın ön tarafı. (Mün, 374)

مَقْدُونَس: Maydanos. (Mün, 67)

مُقَرّ به: İkrâr olunan. (Mün, 262)

مُقَرّ: Kararlaştırılan. (Mün, 262)

مُقْرَأ: Okutulan. (Mün, 262)

مَقْرَبَة: Karâbet. (Mün, 126)

مُقْرِئ: Okutan. (Mün, 225)

مُقَسّي: Kasvet veren. (Mün, 229)

مقشقشتان: Sûre-i Kâfirûn ile Sûre-i İhlas. (Mün, 438)

مُقَصِّر: Kusur eden, başını traş etmeyip saçını kesreden. (Mün, 228)

مقصوّ/ مقصيّ: Kulağı kesik erkek deve. (Mün, 421)

مِقَطَّة: Üzerinde kalem kat‘ olunan alet. (Mün, 392)

مِقْطَرَة: Tomruk. (Mün, 412)

مقعد: قعود. (Mün, 127)

مِقْلَة: Kalemdân. (Mün, 390)

مقلة: غرفة vezninde şahme-i ayn ma‘nâsınadır ki gözün beyaz ile sevâdı câmi‘ olan yeridir. (KC, 23)

مُقَلَّد: Kılâdeli, boyunda kılâde yeri. (Mün, 374)

مُقَلْسِي: Külah giydiren. (Mün, 246)

مُقْلِع: انقطاعma‘nâsına olan إقلاع’dan ism-i fâ‘ildir. (KC, 386)

مقمة: Bakar cinsinin dudağı. (Mün, 396)

مِقَمَّة: Firâş, taktuka, bakır düdüğü. (Mün, 392)

مقمر: مشمس gibi ism-i fâ‘il olmakla ليل ذو قمر yani aylı gece ma‘nâsınadır. (KC, 273)

مقمع: Çomak, demir tokmak. (Mün, 397)

مقناب: Pençeyi örten tüy. (Mün, 399)

مَقْنَئَة/ مَقْنُؤَة: Güneş görmez yer. (Mün, 380)

مِقْوَل: Alet-i kelâm olan lisâna denir. (Mün, 393)

مَقْوَى: موتى. (Mün, 376)

مُقَوِّي: Kuvvet veren. (Mün, 229)

مَقِيس: Mîmin zammıyla مُقيس okumak galattır. (Mün, 256)

مَقِيل: Mevzi-i kaylûlet ma‘nâsınadır ki nısf-ı nehâr uykusu uyunacak yer demektir. (KC, 399)

مُكَاء: Islak. (Mün, 94)

مِكَابّ: Yere bakan. (Mün, 396)

مُكَاتَب: Kitâbete kesilen yani azadı akçe i‘tasına ta‘lik olunmuş olan köle. (Mün, 270)

مكاره: Mekrûhât-ı lugaviyyedir ki hoşlanılmayan şeylerdir. Fi’l-asıl kerâhiyyet ma‘nâsına olan مكرهة’nin cem‘idir. (KC, 485)

مُكَارِي: Kiraya veren. Bu kelime lisânımızda mîmin fethi kâfın teşdîdi ile ve bazen bir de “cı” lafzı ilâvesi ile yanlış telaffuz olunmaktadır. (Mün, 231)

مُكافِح: Mu‘ârız ma‘nâsınadır. (KC, 15)

مكافحة: Muhârebede yüz yüze gelip düşman ile kavga ve savaş etmektir. (KC, 15)

مُكَافَاة /مُكَافَئَة: مُقَابَلَة بالمثل. (Mün, 154)

مُكَامَعَة: مضاجعة, biriyle beraber yatmak. (Mün, 157)

مكان رَوْحانيّ: Dilküşâ mahal. (Mün, 360)

مِكَبّ: Yere bakan. (Mün, 396)

مَكْبُوراء: Büyükler. (Mün, 421)

مَكْث: Âram. (Mün, 72)

مُكْحُلَة: Sürmedân. (Mün, 393)

مكرب: Saban. (Mün, 399)

مُكْرَم: İkrâm olunan. (Mün, 262)

مكرمة: Sebeb-i şeref olan şey ma‘nâsınadır. (ج) مكارم. (KC, 171)

مكره: Kerâhiyyet. (Mün, 127)

مَكْس: Gümrük almak, gümrük. (Mün, 72)

مكسحة: Kürek. (Mün, 397)

مَكْسَلَة: Sebeb-i kesl. (Mün, 127)

مَكْعُوم: Isırmamak veyâhud bir şey yememek için ağzı bağlı hayvan. (Mün, 259)

مكلأة: Otu çok yer. (Mün, 385)

مكمأة: Mantarı çok yer. (Mün, 385)

مكنسة: Süpürge. (Mün, 397)

مكواة: Dağ, ütü. (Mün, 397)

مُكَيْتِب: Mektubcuk. (Mün, 323)

مَكِيدَة: كيد. (Mün, 125)

مَلّ: Dikiş çatmak, melül, mahzûn olmak, o ma‘nâda sıfat. (Mün, 74)

ملّ من: …’dan usandı. (Muk, 167)

مِلْء: Bir şeyin dolusudur. ملء الكف: Avuç dolusu. ملء الفم: Ağız dolusu. ملء الكوز: Bardak dolusu. (KC, 519)

مَلَء: Cemâat. (Mün, 51)

ملء: تملئة. Doldurmak.(Mün, 51)

مُلاءة: جار. (Mün, 399)

ملّاح. نوتي, memlehede çalışan. (Mün, 372)

ملاح: Mîmin kesriyle عتاق ve حسان kelimeleri gibidir ki dilber ma‘nâsına olan مليح’in cem‘idir. (KC, 46)

مُلَاحَاة: Mücâdele, münâzâ‘a. (Mün, 157)

مَلَاحَة: Şirin yani yosma olmak. (Mün, 97)

ملّاحة: مملحة. (Mün, 389)

مُلاحيّ: Parmak üzümü, bir nev‘ incir. (Mün, 366)

مُلَّاحِيَّة: Mîmin zammı ve yânın teşdîdiyle uzun dâneli bir nev‘ üzümdür ki parmak üzümü ta‘bîr ettiğimizdir. (KC, 250)

ملاذ: ملجأ. (KC, 20)

مُلَاعِب الأسِنَّة: Lakab-ı Berâ Amir b. Mâlik. (Mün, 232)

ملاقة: Karşı karşıya duruşmak. (KC, 347)

مَلَالة: Pek usangan. (Mün, 408)

مَلَامَة: لوم. (Mün, 125)

مَلْأن: Dolu. (Mün, 287)

مُلَايَل: Geceliğe kesilen. (Mün, 270)

مُلَايَمَة: Geceye kesişmek. (Mün, 157)

مَلْبَنَة: Süt hâsıl edici gıda. (Mün, 126)

مُلْتَحَد: ملجأ. (Mün, 375)

ملتحي: Sakallı. (Mün, 346)

مَلْح: Ta‘âma tuz atmak. (Mün, 73)

مِلْح: Tuz, tuzlu. (Mün, 45, 79)

ملحد: ملاحدة (ج). Sapık dinli. (Mün, 468)

ملحفة: Çarşab. (Mün, 399)

ملحيّ: Tuzcu. (Mün, 372)

ملطس: Taşçı varyozu. (Mün, 397)

مِلْعَقَة. Kaşık. (Mün, 392)

مَلْعَنَة: Sebeb-i la‘n. (Mün, 126)

مُلْغَى: Batıl ve bî-hüküm bırakılan. (Mün, 263)

ملقط: Alet-i iltikât. (Mün, 399)

مُلْقَى: لقاء. (KC, 388)

ملَك: Beşerin mukâbilidir. İştikâkı elçilik ma‘nâsına olan ألوك’tandır. Aslı مألك maklûbu olan ملأك olup hemze harekesi lâma nakl olunduktan sonra hazf olunmuştur. Vezni مَعَل ’dir. Bazıları إرسال ma‘nâsına olan لأك fiilinden müştak dediler. Bu halde ملأ ke-مفعل olmakla kalb yoktur. ملك’in vezni مَفَل’dir. (KC, 17)

مِلك: Sâhib-i mülk ma‘nâsınadır. (KC, 17)

مَلَل: Bıkmak. (Mün, 82)

مُلِمّات الزمان: Zamânın nevâib-i nâzilesidir. (KC, 521)

ملمة: إفعال bâbından ism-i fâil müennes sîgasıyla hâdise ve musîbet ma‘nâsınadır. (KC, 169)

مَلْهَى: Oyun ve eğlenti yeri yahud hengâmı. (Mün, 376) / Mahall-i lehv ma‘nâsınadır ki oyun ve eğlenti yeri demektir. (KC, 414)

مَلَوان: Leyl ile nehâr. (Mün, 438)

مُلُوحَة: Tuzluluk. (Mün, 101)

ملولة: Pek usangan. (Mün, 408)

مليك: Mâlik ma‘nâsına Esmâ-ı İlahîdendir. Kurân-ı Kerîm’de ﴿عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ﴾[1014] vârid olmuştur. (KC, 24)

مماثلة: Ulûm-i akliyye erbâbı nev‘de ittihâda mümâselet ıtlâk ederler. (KC, 34)

مُمَارَسَة: Bir işe duruşup çalışmak.(Mün, 156)

مُمَاكَسَة: Yahudi pazarlığı etmek, yani bâi‘ satacağı şeye değerinden ziyâde isteyip müşteri dahi değerinden dûn vermek. (Mün, 156)

مَمْحَقَة: Sebeb-i mahk ve kesâd. (Mün, 127)

مُمَدّ: İmdâd olunan. (Mün, 262)

مِمْرَاض: Hastalıklı. (Mün, 395)

مَمْرُور به/ عليه: Uğranılan. (Mün, 260)

مُمَزَّق: Yırtılmış, paralanmış ma‘nâsında olduğu gibi تمزيق ma‘nâsında masdar dahi olur. (Mün, 285)

ممشط: Tarak. (Mün, 400)

مُمْضَى: İmza ve tenfîz olunan. (Mün, 264)

ممطرة/ممطر : Yağmurluk. (Mün, 398)

ممطلة: Oklava. (Mün, 397)

مَمْغُوص: Sancılanan. (Mün, 259)

مَمْلَحَة: Tuzla. (Mün, 394)

مِمْلَحَة: Tuzluk. (Mün, 390, 394)

مَمْنُون: منتدار, مقطوع. (Mün, 256)

مُمِيت: İmâte eden. (Mün, 226)

مُمِيل: Meylettiren. (Mün, 226)

[1014] el-Kamer 54/55.

مناسبة: Ulûm-i akliyye erbâbı izâfette ittihâda münâsebet ıtlâk ederler. (KC, 34)

مناص: Mahall-i halâs. (Mün, 384)

مَناطَ الثُرَيَّا: Pek uzak. (Muk, 207)

مَنَاط: Bir şeyin mu‘allak olduğu yerdir. (KC, 484)

مُنَافَسَة: İki kimse biri âhara tefavvuk etmek üzere bir şeye râgib olmak. (Mün, 156)

مُنَافِق. İmansızlığını izhâr etmeyen. (Mün, 230)

مَنْبِت: Mevzi‘-i nebât. (Mün, 377)

منبذ: Minder. (Mün, 399)

منتاش: Cımbız. (Mün, 398)

مُنْتَصَف الشهر. Ayın ortası. (Mün, 374)

مُنْتَطِق: Kemer ve kuşak bağlamak demek olan انتطق masdarından ism-i fâ‘ildir. (KC, 363)

منتقم الله: demek Allah için معاقب demektir. Onun bir kimse hakkında ettiği ikâb ve öfkeden ve bir garazdan nâşi olmayıp ancak Allah içindir. Yani harâmât-ı İlâhînin intihâk olunmasıdır. (KC, 418)

مُنْجَابّ: Açılan. (Mün, 232)

مِنْجَل: Orak, çekiç. (Mün, 391)

منحاز: هاوُن إلى. (Mün, 397)

منحت: Rende. (Mün, 399)

مَنْحُوت: Yonulmuş. (Mün, 136)

مَنْخِر: Burun deliği. (Mün, 378)

من أصاب مالا من مهاوش أذهبه الله في نهابر: Haydan gelen huya gider. نهابر ma‘nâsında olup مهاوش dahi (مهالك) mahall-i katl ve şûrişten cem‘ olunan emvâl ma‘nâsına olmakla bu hadîs “Serika emsâli ve vesâil ile cem‘ edilen malı Hakk Teâla mehâlikte zâyi‘ kılar.” mefhûmunda olarak “haydan gelen hûya gider” mevki‘inde darb olunur emsâl mecrâsındadır. (Mün, 145)

مَنْ غَرْبَلَ النَاسَ نَخَلُوه: Halkı kalburlayanı elerler. (Mün, 135)

مِنْ: Edât-ı ibtidâdır. "من البيت إلى المكتب": Evden mektebe. (Mün, 36)

مَنَا: Kazâ ve kader ma‘nâsına ism-i maksûrdur. يقال منى الله الشيء يمنيه إذا قدره وقضاه. (KC, 386)

مُنَابِئ: Haberleşen. (Mün, 231)

مُنَابَاة /مُنَابَئَة: Haberleşmek. (Mün, 154)

مُنَاجَاة: Fısıldaşmak. (Mün, 155)

مَنَاحة: Mahall-i nevhâ. (Mün, 384)

مناخ. Mahall-i ünâha, deve ıhdıracak yer. (Mün, 384)

مُنْآد: Münhenî. (Mün, 232)

مَنَارَة: Lafzı مسافة vezninde olarak fi’l-asıl mevzi‘-i nûr ma‘nâsında مَسْرَجَة’ye yani çerağpâyeye ıtlâk olunageldiği halde ezan meki‘ine de ıtlâk olunmuştur. Müahharan üzerinde kandiller yakılması ma‘nâ-yı vaz‘îsine münâsebet vermiştir. Hâsız olarak منار yollarda olan meyiller ve nişânelerdir. (Mün, 395)

مُنْخُل: Elek. (Mün, 68, 393)

مندغة: Etimekçi süpürgesi, nüdğa gibi tırnak dibindeki beyazdır. (Mün, 397)

مندف: Hallac tokmağı. (Mün, 397)

مَنْدَمَة: Sebeb-i nedâmet. (Mün, 127)

مَنْزِلَة الشَغاف: Pek yakın. (Muk, 207)

مِنْسَأة: Asâ. (Mün, 392)

منسج: Destgâh. (Mün, 398)

مِنْسَر: Yırtıcı kuş gagası, keşf süvârisi. (Mün, 396)

منسر: Yırtıcı kuşların burnu. (Mün, 396)

منسغة: Etmekçi süpürgesi. (Mün, 397)

مَنْسَك/ مَنْسِك: Nesk ve ibâdetgâh, bismilgâh. (Mün, 378)

منسم: Deve tabanı, alâmet, tarîk. (Mün, 378)

مُنْسِي: Utandıran. (Mün, 226)

مُنْشَاحّ عليه: Yekdiğerine terğîb olunan. (Mün, 278)

منشار: Testere. (Mün, 399)

منشال: Yahnikeş. (Mün, 397)

منشط: نشاط. (Mün, 127)

منشفة: Silecek. (Mün, 398)

منصب: Bir şeyin aslı ve merci‘i câh. (Mün, 378)

مِنْصَب: Saç ayak. (Mün, 397) / Saç ayağı. (Muk, 144)

مَنَصَّة: Cihâz odası. (Mün, 394)

مِنَصَّة: Gelin sandalyesi. (Mün, 390, 394)

منضاج: Pişirici alet, kebap şişi. (Mün, 397)

منضخة: Süzgülü kova, tulumba. (Mün, 398)

مُنَضَّد: تفعيل bâbında ism-i mef‘ûl بنيسيله منظم ve مؤلف ma‘nâsınadır. (KC, 277)

منطق: Nutk, idrâk. (Mün, 378)

منطقة: Koşak. (Mün, 398)

مَنْظَر: مخبر mukâbilidir ki görünen yerdir. (KC, 376)

منظرانيّ: Gösterişli. (Mün, 360)

منفاخ: Kürek. (Mün, 397)

مَنْفَقَة: Sebeb-i nifak ve revâc. (Mün, 127)

منقّ: Mekân veya zamân-ı nakîk. (Mün, 379)

منقار: Kuş burnu, külünk, demir kalem. (Mün, 399)

منقار: Kuş cinsinin burnu. (Mün, 396)

منقب: Baytarın bi’l-iktizâ hayvanın göbeği delip su aldığı âlet. (Mün, 398)

مَنْقَبَة: نقب, senâ-i cemîl. (Mün, 124)

مَنْقَصَة: Noksân. (Mün, 124)

مُنَقِّي: Ayıklayan. (Mün, 229)

منكب: Omuz başı. (Mün, 384)

مُنْكَر: İkrâr olunmayan, kabîh görülen. (Mün, 262)

منماص: Cımbız. (Mün, 398)

مَنَوَانِ زيتًا: İki batman zeytin yağı.(Muk, 231)

منوال: Culah tezgahlarında bez sarılan ağaç, sermin. (Mün, 392)

مِنَى: Mekke kurbunda bir mevzi‘dir. (KC, 301)

منى: منية’nin cem‘idir. Arzu ve temennî olunan şeyler. (KC, 20)

مُنِيَ بكذا: وهو مَمْنِيّ به. Bir emre mübtelâ olmuş. (Mün, 507)

مُنْيَة: Cem‘i مُنى’dır. تمني’nin me’haz-ı iştikâkı takdîr demek olan منا’dır ki عصا vezninde isimdir. Fiili bâb-ı sânîdendir. Çünkü insan kendi kendine bir takım şeyler takdîr edebilir ki onların bazısına nâil bazısından mahrûm olur. Lisânımızda ona arzu, hülya ta‘bîr olunur. Arabîsi أُفْعُولَة vezninde أمنية ve فُعْلَة vezninde منية’dir. Evvelkisinin cem‘i أمانيّ ve ikincisinin cem‘i منى gelir. (KC, 7) / İnsanın mütemennâsı demektir. Cem‘i مُنَى’dır. خطوة ile خطا gibi. (KC, 526)

منية: قضية veznindendir. موت ma‘nâsınadır. (KC, 312, 436, 456)

مَنْئِم: نئيم yani زئير, enîn zamânı ve mekânı. (Mün, 379)

مِنِّينَى: Kesret-i ihsân ve itmi’nân. (Mün, 117)

مه: Bakara-i vahşiyye ma‘nâsına olan مهاة’ın cem‘idir. (KC, 296)

مَهْ: Yapma, etme gibi kelime-i zecirdir. (Muk, 371)

أُكْفُفْ مَهْ: Yapma. (Mün, 621)

مَهَا: بقر وحشي ma‘nâsınadır ki müfredi مهاة’dır. (KC, 429)

مهاد: Kesr-i mîm ile فراش ma‘nâsınadır ki döşek ve minder makûlesi şeydir. (KC, 182)

مُهَادَاة: Bir kimse za‘fından nâşi iki kişiye dayanarak yürümek. (Mün, 157)

مهاري: Feth-i mîm ve kasr-ı elif ile مهرة nâm beldeye veya kabîleye mensûb ابل demek olan المهرية’nin cem‘idir. Müfredinde yâ müşedded oduğuna göre cem‘i de müşeddedü’l-yâ olarak المهاريّ’dir. Müfredi muhaffef olduğuna göre cem‘i elif-i maksûra iledir. (KC, 301)

مُهَايَأة: Muvâfakat, "بالموافقة قسمت منافع" dir ki mesela müşterek hanede bir sene biri ve bir sene öbürü veyâhud bir tarafına biri ve öbür tarafında biri oturmaktır. (Mün, 157)

مهبّ: Rüzgar estiği yer. (Mün, 384)

مُهْتَدَى: Hediye edilen şey. (Mün, 263)

مُهْدَى إليه/ له: Hediye verilen kimse. (Mün, 263)

مِهْذار: Göze. (Mün, 302)

مَهْرَب: مفرّ gibi mahall-i firârdır. (KC, 429)

مَهْرَجان: A‘yâd-ı acemdendir. محبة الروح ma‘nâsına olan مِهْرِجان Fârisî’den menhûten mu‘arrebdir. Ta‘rîbde mîm ile râyı meftûh kılmışlardır. ‘Alâ kavlin مهرجان’ın aslı مهركان’dır. Güz vaktinde şemsin evvel mîzâna nüzûlünde olur. Feyyûmî der ki “Bazı ehl-i tarihin beyânına göre Mihrican bayramı fasl-ı şitânın evveline tesâdüf ederdi. İhmâl-ı kebs ile (كبس وهو استراق يوم من السنة في كل اربع سنين ويقال لتلك السنة كبيسة) harîfte kalmıştır.” Ehl-i Fâris’in kadîmde iki ‘îd-i azîmi olup (bunlar acemistanın kadîm ehâlisince mür‘â iken şimdi Nevruz cârîdir.) Onlardan biri Nevruz bayramıdır ki sene-i şemsiyyenin ilk gününde yani nîr-i a‘zamın nokta-i evvel hamle tehavvül ettiği günde olur. Diğeri Mihrican bayramıdır ki ondan altı ay sonra yani sene-i şemsiyye şühûrunun yedincisi olan Eylül’de olur. Kavm-i Arab Mihrican’ı bir minvâl-ı mezkûr المَهْرَجان diye ta‘rîb etmiş oldukları gibi Nevruz’u dahi النَيْرُوز diye ta‘rîb eylemişlerdir. Hz. Ali (k.a.v) Irak’ta bulundukları hengâmede Nevruz günü kendilerine tatlı bir şey takdim olunup sebebini sual ettiklerinde "للنيروز" yani “Nevruz için” denilmekle "نَيْرُوزُنا كل يوم" yani “Bize her gün Nevruz yapın.” buyurdular. Demek ki Nevruz veyâhud Mihrican bayramını etmek ma‘nâlarına فَعْلَلَة vezninde diye المهرجة ve النيرزة iki masdar-ı vaz‘ı ve binâ buyurmuşlardır. (KC, 423)

مُهَلّ الشهر: Ayın ibtidâsı. (Mün, 374)

مهل: Fethateyn ile طول ve بعد ma‘nâsınadır. (KC, 150)

مهلًا: رفقًا ma‘nâsınadır biraz yavaş demektir. (KC, 419)

مُهِمّ: Mûceb-i hem demek olarak أمر معتنى به ma‘nâsınadır. (KC, 371)

مَهْمَا: Her ne ki ma‘nâsına mâzi’l-beyân mâ-i şartiyye gibi müsta‘meldir. انت كابْنَةِ الجَبَلْ, مَهْمَا يُقَلْ تَقُلْ: Sen savt-ı ma‘kûs gibisin, her ne söylenir ise söylersin. (Muk, 371)

مهماز: Mehmûz. (Mün, 398)

مَهْمَة: مسكن vezninde mefâze-i vâsi‘a ma‘nâsınadır. Mefâze-yi vâsi‘aya مهمة itlâkı şiddet havfından nâşî oraya düşen adam arkadaşına “dur, dur” ma‘nâsına olmak üzere مه مه demekte olmasına mebnîdir ki مه lafzı اكفف ma‘nâsına isim fiil emirdir. (KC, 140)

مهمز: Mehmûz. (Mün, 398)

مِهْنَة: Perstârlık. (Mün, 88)

مهند: Bilenmiş kılıç. (KC, 478)

مُهَنَّد: تفعيل bâbında ism-i mef‘ûl sîgasıyla سيف مشحوذ ma‘nâsınadır ki bilenmiş kılıç demektir. (KC, 87)

مُهَنِّئ: Tehnie ve tebrik eden. (Mün, 229)

مَهْيَم: “Ne var? Ne oldu sana?” gibi kelime-i istifhâmdır. (Muk, 371)

مُواء: Mavlamak. (Mün, 51, 94)

موات: Sahipsiz arz. (Mün, 121)

مُوَاثَبَة: Sıçraşmak. "طلب مواثبة" Şefî‘in akd-i bey‘i duyduğu mecliste derhal ben şefî‘im yâhud tâlibim demek gibi taleb-i şuf‘aya delâlet eder söz söylemesi ma‘nâsında ıstılâh-ı fıkhîyyedir. (Mün, 155)

مُؤَاجَرَة: Ücretleşmek, ücret mu‘âmelesi yapmak. (Mün, 154)

مُوَاجِه. Mukâbil. (Mün, 231)

مُوَاجَهَة: Bir biriyle yüz yüze oturmak. (Mün, 155)

مواحيد: Ayrık ayrık tepeler. (Mün, 466)

مُؤَاخَاة: İki kimseyi birbirine birâder etmek. (Mün, 157)

مُؤَاخَذَة: Bir kimse kimsenin suçunu tutmak. (Mün, 154)

مُوَادَعَة: Terk-i ‘adâvet. (Mün, 271)

موارة: ستر. (KC, 149)

مُوَارَى: Mestûr. (Mün, 271)

موازاة: Ulûm-i akliyye erbâbı vaz‘-ı eczâda ittihâda müvâzât ıtlâk ederler. (KC, 34)

مُؤَازَرَة: مُعَاوَنَة. (Mün, 154)

مُوَازَنَة: Biriyle hemseng yani bir tartıda olmak, iki şey birbirine mü‘âdil etmek. (Mün, 155)

مُوَاطَأة: مُوَافَقَة. (Mün, 155)

مُوَاظِب: Müdâvim. (Mün, 231)

مُوَاظَبَة: Bir şeyi dâima yapmak. (Mün, 155)

مُوَافَاة: مجيئ. (Mün, 155)

مُوَافِي: Gelen. (Mün, 231)

مُؤَاكَلَة: Biriyle ta‘âm etmek. (Mün, 154)

مُوبَذان: (ج) مُوَابَذَة. Hâkim-i mahbûss.(Mün, 468)

مَوْبِق: مهلك. (Mün, 376)

مَوَتان: Bî-ruh. (Mün, 62)

مَوَتَان: Cansız, arz, akar. (Mün, 105)

مُؤْتَمِر: Fermânber, müşâvir. (Mün, 234)

مُؤْتَمَر: Meşveretgâh, konferans makâmında müsta‘meldir. (Mün, 385)

مؤتمر: Muharrem. (Mün, 342)

مُؤْتَنِف: Müste’nif. (Mün, 234)

المُوَثَّق الخلق: Muhkem bedenli. (Mün, 293)

مُوثَق: مربوط ma‘nâsında إفعال bâbından ism-i mef‘ûldür. (KC, 84)

مَوْج: Dalga. (Mün, 69)

مُوجَب عليه: Üzerine bir şey vâcib kılınan. (Mün, 263)

مُوجَب له: Hakkı gözetilen. (Mün, 263)

مَوْجِدَة: Darılmak. (Mün, 125)

مُؤْجَر: İcâr olunan. (Mün, 262)

مُوحِش: İnsandan hâli olan, vahşette bırakan. (Mün, 225)

موحِل. Çamurlu mekân veya zamân. (Mün, 379)

مؤخر الرأس: Başın arka tarafı. (Mün, 374)

مَوَدَّة: مَحَبَّة. (Mün, 124) / Muhabbet demektir. (KC, 430)

مُودَع: Kendisine emânet verilen. (Mün, 263)

مَوْر: Kımıldanıp gidip gelmek. (Mün, 75)

مَوْرِد: Mahall-i vürûd, zamân-ı vürûd. (Mün, 376)

مورِق: Ağaç yapraklanmak demek olan الإيراق masdarından ism-i fâ'ildir. صار ذا ورق أورق الشجر denir ki demektir. (KC, 375)

مَوْز: Muz. (Mün, 68)

مَوَزَّة. Ördeği çok yer. (Mün, 385)

مُوسِر: Sâhib-i yesâr olan. (Mün, 225)

مُوَسَّع: Tevsî' olunan. (Mün, 267)

مُؤْسَف: Eseflendirilen. (Mün, 262)

موسم: Zamân-ı hac. (Mün, 373)

موسَى: Bir kimsenin ismidir. A'cemî ve gayr-ı munsariftir. Tıraş altı olan ustura ma'nâsında موسَى lafzı Arabîdir.(KC, 394)

موسى: Ustura. (Mün, 398)

مُوَشَّح: Vişahlı yani gerdanbendli. (Mün, 267)

مَوْصُول: Eklenmiş, ulanmış. (Mün, 256)

مُوصى له: Kendisine bir şey vasiyet olunan. (Mün, 263)

مُوصِي: Vasiyet eden. (Mün, 226)

مُوَضَّأ: Abdest aldırılan. (Mün, 267)

مَوْضُوع: وضع. (Mün, 114)

موطن: Vatan, ikâmetgâh. (Mün, 384)

مَوْع: ذوب: Cıvımak. (Mün, 75)

موعدة/موعد: وعد. (Mün, 127)

مَوْعِظَة: وعظ.(Mün, 125)

مَوْعَى: وعي. (Mün, 126)

مُوعِي: Metayı bir kapta hıfzeden. (Mün, 226)

مُوَفَّق: Diğerine uydurulan, mazhar, tevfîk olan. (Mün, 267)

مُوفِي: Îfâ eden. (Mün, 226)

مُوقِد: Ateş yakan. (Mün, 225)

مُوقِظ: Îkâz eden. (Mün, 225)

موكب: Alay. (Mün, 384)

مَوْلِد: مِيلَاد gibi zamân-ı vilâdet ma'nâsına gelir. Mevlîd-i şerîf ve mevlîd-i âlâyi yerinde mevlüd-i şerîf ve mevlüd-i âlâyi demek galattır. (Mün, 124)

مُولَع: Bir şeye düşkün olmak. (Mün, 263)

مولع: إفعال bâbından ism-i mef'ûl bünyesiyle حريص ma'nâsınadır. (KC, 169)

مُولِم: Velîme yapan. (Mün, 225)

مَوْلُود: Doğrulmuş demektir. Henüz doğmuş olan velede ıtlâk olunabilir. (Mün, 124)

مُومَأ إليه: Îmâ ve işâret olunan. (Mün, 263)

مَوْماة: Feth-i mîm ile مفازة ma'nâsınadır. موامي (ج). (KC, 207)

مُؤَمِّل: Ziyâdece emel eden. (Mün, 229)

مُؤْمَن به/ له:: Îmân oluna şey yâhud zât. (Mün, 262)

مؤمن: Esma-i hüsnâdandır. إخافة'nin zıddı olan ايمان'dan müştaktır. (KC, 94)

مَوْهُوب: Bağışlanmak. (Mün, 256)

مُوهِي: Vâhî yani kavşak kalan. (Mün, 226)

مُؤَوِّه: Ah vah eden. (Mün, 229)

مُوَيْه: Su ma'nâsınada ki الماء kelimesinin elifi vâvdan ve hemzesi hâdan maklûb ve mübdel olarak ism-i tasğîridir. Arabın suya مويه demeleri bundan galattır. (Mün, 323)

مُيَادَاة: Yeden bi-yedin vermek. (Mün, 157)

مُيَاسِر: Sol tarafa varan, kolaylık gösteren. (Mün, 231)

مُيَاسَرَة: Sol cânibe varmak. (Mün, 157)

مُيَامَنَة: Sağ cânibe varmak. (Mün, 157)

مُيَاوَم: Gündeliğe kesilen. (Mün, 270)

مُيَاوَمَة: Gün mu'âmelesi yapmak. (Mün, 157)

مِثْبَر: İğnedân. (Mün, 391)

مَيِّت: مَيْت Vasatını hazf ile tahfîfi dahi vardır. (Mün, 288)

ميتة: Mîmin kesr ve meddiyle موت'ten masdar-ı nev'îdir. (KC, 480)

مِيتَدَة: وتد, kazık tokmağı. (Mün, 392)

ميثاق: موثق. (Mün, 396)

ميثرة: Eyer şiltesi. (Mün, 397)

ميجر: Huni. وجر'den müştaktır. Ondan ve boğaza akıtılana وجور denir. (Mün, 391)

ميحاد: Yalnızca tepe. (Mün, 466)

مِئْذَنَة: Minâre. (Mün, 390, 395)

مَيْر: Zahîre götürmek. (Mün, 75)

ميراث: Mal-ı mevrûs. (Mün, 396)

ميّز: Ayırdı. (KC, 61)

مِئْزَاب: Oluk. (Mün, 392)

ميزاب: مئزاب. (Mün, 392)

ميزان الله: Adâlet. (Mün, 399)

مِيزان: Oluk. (Mün, 301) / Vezin aleti, terazi. (Mün, 392)

مِئْزَر: Peştemal, önlük. (Mün, 391)

مُيَسَّر: Hakkında âsanlık olan, hazırlanmış olan. (Mün, 267)

مِيسَم: Damga demiri. وسم'den müştaktır. ويقال إمرأة ذلت ميسم إذا كان عليها أثر الجمال. (Mün, 391)

مِنْشَار/ مِثْشار: Bıçak. (Mün, 392)

ميضأة: Abdest alınacak yer. (Mün, 389)

ميضأة: Mathara. (Mün, 392)

مِيطَلَة: Yer pekiştirmek ve temel atmak için kullanılan verdâne. (Mün, 393)

مَيْع: Cıvımak. (Mün, 75)

ميعاد: Va'ad, mevdi'.(Mün, 396)

مِئْفَر: Hizmette çalak olan hâdim. (Mün, 299)

مِيقات: Vakit, ecel. (Mün, 396)

مِيل: Üç bin adım. (Muk, 204)

مِئَم: Kösem yâhud kösemen, pîşâheng, üstâz, rehber. (Mün, 399)

مَيْن: Kizb. (ج) مُيُون. (Mün, 54)

مئنّ: Mahall-i enîn, zamân-ı enîn. (Mün, 379)

مِئْنَاث: Daima dişi doğuran. (Mün, 301) / Daima kız doğuran. (KC, 124)

(ن)

ناء: جاء gibi fi'l-i mâzîdir. Ancak بعد yani uzaklık demek olan النأي masdarından müştak olmakla رأى ma'nâsında راء gibi نأى'dan maklûbdur. İbn-i Rûmî:

من تصدى لا فيه بالغنى فهو اخوه ... فان احتاج اليه راء منه ما يسوده

kavlinde رأى yerinde راء demiş olduğu gibi İmruü'l-Kays dahi نأى yerinde ناء demiştir. (KC, 303)

ناب: Köpek dişi, sivri diş. (Mün, 65) / Sivri diş demektir. (ج) أنياب. (KC, 509)

ناب: Yan diş. (ج) أنياب. (KC, 182) / أكبر الأسنان للسبع (KC, 389)

نَابِل: Oklu. (Mün, 225)

ناجر: Safer. (Mün, 342)

نَادِي: Meclis. (Mün, 223) /المجلس. (KC, 414)

نارَنج: Turunç. (Mün, 58)

ناضج: Pişkin. (Mün, 59)

ناطر: Bağ bekçisi. (Mün, 335)

ناطق: Ramazan. (Mün, 342)

ناطور: Bağ bekçisi. (Mün, 335)

ناعسًا واعسًا: Uyuklaya muyuklaya. (Muk, 148)

نَاعِل: Nallı. (Mün, 225)

ناعم: Yumuşak. (Mün, 289)

نَافِر: Çekirge sıçradığı vakit derler. (Mün, 224)

نافِقَاء: Kösteğin yuvası. (Mün, 421)

ناقة دارّ: Çok sütlü deve. (Mün, 222)

ناقة رغوّ: Bağırgan nâka. (Mün, 301)

ناقة: Dişi deve. (ج) نُوق. (Mün, 80, 402)

ناقشه في الحساب: Hesapta tedkîk ve istiksâ edip onu sıktı. (Mün, 157)

ناقع: Kâf ile ثابت ve مجتمع ma'nâlarınadır. (KC, 509)

ناهد: جارية ناهد denir ki memesi yükselmiş kız demektir. Nisâya has olan evsâftandır. ناهد ثديها sebkinde olduğu için nisâya ihtisâsını itibâra bile hacet yoktur. (KC, 241)

ناهل: ريان demektir. (ج) نواهل. ناهل'in ريان ve عطشان ma'nâlarında ezdâddan olduğu *Kâmûs*'ta mezkûrdur. نهل bir de شرب أول'dir. (KC, 477)

نأْي: Ba'îd olmak, çadır etrafına hark kazmak. (Mün, 73)

نائجات: Gece ötüşen hevâmdır. (KC, 23)

نائحة: Arab usûlünce ölüye ağlayan yani ölüye nevha etmek için mahsûs tutulan kadın ma‘nâsınadır. (ج) نوائح. Kıyâm-ı nevâih bi’l-fiil vâki‘ olsun olmasın örf-i Arab’da mevtten kinâye olmuştur. Fi’l-asıl nevhâger olan kadın vasat-ı nisâda kâimen niyaha eder olduğu cihetle "قامت النوائح على فلان" denir idi. Ba‘dehu bu ta‘bîr mutlakan mevtte müsta‘mel oldu. (KC, 175)

نَائِل: Atiyye. (Mün, 224)

نائل: عطا ma‘nâsına isimdir. (KC, 360, 413)

نائية: حادثة. (KC, 167)

نبأ: Şol haberdir ki onunla ilim yâhud zann-ı kaviyy hâsıl olur. Eğer bu husûl olmaz ise نبأ değil خبر ta‘bîr olunur. (KC, 128)

نبا: عفو vezninde olan ve kılıç vurulduğu yeri kesmemek ma‘nâsında bulunan النبو masdarından fi‘l-i mâzîdir. نبا السيف ينبو نبوًا ونبوةً. أي كلّ. ويقال: لكل جواد كبوة ولكل صارم نبوة. (KC, 480)

نَبَات: Bitmek, yerden biten. (Mün, 92)

نُبَاح: Üreme. (Mün, 94)

نُبَاغ: Değirmen tozu, baş konağı. (Mün, 94)

نبال: Veznen ve ma‘nen سهام gibidir ki oklar demektir. Bunun müfredi olan نبل lafzı müennes ve قوم ve رهط gibi ism-i cemi‘dir. Lafzından müfredi yoktur. (KC, 9)

نَبَاهَة: Şerâfet âlîlik. (Mün, 96)

نبذرة: Tebrîz, israf. (Mün, 54)

نُبُوّ: Kılıç kesmeyip geri sıçramak. (Mün, 111)

نُبُوءَة/نُبُوَّة: Nebîlik. (Mün, 101)

نبي: مخبر. (KC, 204)

نَتَانَة: نَتْن: Bir şey kokmak, bed-râiha bağlamak. (Mün, 97)

نُتِجَتْ: وهي منتوجة. Hayvan doğurmuş. (Mün, 506)

نَتْف: Yolmak. (Mün, 72)

نُتَفَة: Yolcu, ilm-i mahdari sâhibi. (Mün, 301)

نُتُونَة: Netânet. (Mün, 101)

نثر: Saçmak ve dağıtmak demek. (KC, 272)

نثرة: Vâsi‘-i zırhtır. (KC, 152)

نجابة: Kerem ve asâlet demektir.(KC, 52)

نجاح: Fevz ve zafer ma‘nâsınadır. (KC, 132)

نجّاد: Yorgancı. (Mün, 371)

نِجَادَة: Yorgancılık. (Mün, 99)

نجّار: Dülger. (Mün, 372)

نِجَارَة: Dülgerlik. (Mün, 99)

نَجْدَة: Şecâ‘at ve şiddet demektir. (KC, 92) / Şecâ‘at ma‘nâsınadır. (KC, 353)

نَجِيع: Siyaha mâil kan demektir. (KC, 470)

نُحَاتَة: Yonga. (Mün, 96)

نحت: Yonmak. İki kelimeden bir kelime tasvîr etmek ma‘nâsında mustalah olmuştur. Mesela otun yarması demek olan شق حطب terkîbini naht ile birleştirip فَعَلْلَلْ vezninde bir kelime yaparak iri boynuzlu koça شقحطب demişlerdir. Mâ nahnu fihde dahi iki ve daha fazla kelimeden فَعْلَلَة vezninde masdar tasvîr etmişler ve onlardan fiil ve sıfat tasrîf eylemişleridir: البسملة, الحمدلة, الصلولة, الحيعلة, الحسبلة, الجعفلة, الحولقة, الفذلكة, البلكفة, العنعنة, البرقلة, المشكنة, الدمعزة, الطلبقة, الفلسفة. (Mün, 136)

نَحْت: Yonmak. (Mün, 72)

نَحْر: Sığır ve deve boğazlamak. (Mün, 72)

نحرير: Kesr-i nûn ile mâhir ve müdakkik. (KC, 119)

نَحْز: Ökçe ile vurmak ve üzengilemek. (KC, 175)

نحسان: Merih ile Zühâl. (Mün, 438)

نَحْل: Karınca. (Mün, 45)

نحو: Cihet demektir. (KC, 133)

نُحُوسَة: Nâ-mübâreklik. (Mün, 101)

نَخِّ: Deveye “îh” demek. (Muk, 31)

نخّاس: Esirci, devvâb tellâlı. (Mün, 371)

نُخَاعَة: Balgam. (Mün, 96)

نُخَالَة: Kepek. (Mün, 96)

نَخْس: Dürtmek. (Mün, 73)

النخل المنقعر: المنقطع من أصله. (Mün, 233)

نُخِيَ: وهو منخوّ. Te‘azzuma düşmüş. (Mün, 507)

ندّاف: Pamuk atana denir. (Mün, 370)

نُدْغَة: Tırnak dibindeki beyaz. (Mün, 90)

نَدْف: Pamuk atmak. (Mün, 72)

ندم: Pişmanlık demek olan ندم ve ندامة masdarlarından ve bâb-ı râbi‘den fi‘l-i mâzîdir. على harfiyle müsta‘meldir. (KC, 427)

نَدَى: Çiğ şebnem. (Mün, 68)

نَدَى: Nûnun fethi ve elifin kasrıyla عطاء ve إحسان ma‘nâsınadır. (KC, 286) / عطاء ma‘nâsınadır. (KC, 320, 441) / فتى vezninde بذل ve عطاء ma‘nâsınadır. (KC, 214) / الكرم والعطاء. (KC, 414)

نَدِيّ: فعيل vezninde meclis ma‘nâsınadır. Bir cemâ‘atin mütehaddislerine ki oturup lakırdı ettikleri yerdir. ندوة, نادي ve تديّ ta‘bir olunur. قال تعالى ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾[1015] (KC, 465)

نديم: Münâdim demektir ki meclis-i işârette hembezm bulunandır. (KC, 277)

نُزُل: Müsâfire hazırlanan ta‘âm. (Mün, 58)

نَزَوَان: Aşmak. (Mün, 105)

نُزُول: İnmek, konmak. (Mün, 109)

نَسّابَة: İlm-i ensâbda mâhir. (Mün, 407)

نَسْف: Savurmak. (Mün, 72)

[1015] el-Alak 96/17.

نَسْك: Tetavvu‘an ibâdet etmek. (Mün, 119)

نُسْك: Tetavvu‘an edilen ibâdet. (Mün, 119)

نَسْل: Veled ve zürriyyet. (KC, 78)

نُسُوسَة Kavrulmak, kurumak. (Mün, 101)

نِسْيَان: Unutmak. (Mün, 103), (KC, 56)

نسيم: Güzel rüzgar. (KC, 15) / Latîf-i rüzgarın letâfet-i hübûbudur. (KC, 280)

نُشّاب: Ta‘lîm oku. (Mün, 471)

نُشَاعَة: Koparılıp atılan. (Mün, 96)

نَشْر: Râiha-i tayyibe ma‘nâsınadır. (KC, 275)

نَشْف: Kurulamak, suyu çekmek. (Mün, 72)

نَشْوان: Neşveli, çakır keyif. Müennesi نشوى. (Mün, 290)

نُشُوب: İyileşmek. (Mün, 110)

نَشْوَة: Bizim neşe ta‘bîr ettiğimiz haldir ki çakır keyif dahi denir. Sıfat-ı müşebbehesi نشوان’dır. Kelime nâkıstır, mehmûz değildir. (KC, 53)

نُشُوز: Yukarı kalkmak, kadın zevcine itâ‘at etmemek, zevc zevceyi hoş tutmamak. (Mün, 110)

نَشِيش: Cozlamak. (Mün, 107)

نصاب: Sap. (Mün, 397)

نَصَاحَة: Nush ve hulûs. (Mün, 97)

نصال: Peykân ma‘nâsına olan نصل’ın cem‘idir. Türkîde demren ta‘bîr olunur. (KC, 9)

نُصْح: Öğüt vermek, hayırhâhâne söz söylemek. (Mün, 79)

نصرانيّ: Taberiyye’de Nâsıra karyesine mensûb, Hristiyan. (Mün, 360)

نَصَف: Fethateyn ile orta yaşlı kadın demektir. (KC, 213)

نَصَف: Kelimesi birinci bâbda mâzîdir. Bir şeyin nısfına bâliğ olmak ve bir şey yarı olmak ma‘nâlarına meftûhu’n-nûn olarak hem lâzım hem müte‘addî olan النصف masdarıdır. Müştaktır. نصفت القرآن derler ki بلغت النصف demektir. “Filan kimse ömrünü yarı etti.”, “Aklık başının yarısına vurdu.”, “İzâr bacağının nısfına geldi.” meallerinde olarak نصف عمره ,نصف denir. نصف الإزار ساقه ve الشيب رأسه Gündüz yarı oldu demek için انتصف النهار dahi denir. (KC, 209)

نصفان: Yarım dolu. (Mün, 293)

نَضْل: Eğri kılıcın kesecek yeridir ki ucuna yakın olan cüz’üdür. (KC, 299)

نصل: فصل vezninde kılıç ve mızrak makûlelerinin kâtı‘ ve cârih olan yerlerdir. (KC, 17)

نَضَا: Soymak ve sıyırmak ma‘nâlarına النضو masdarından fi‘l-i mâzîdir. (KC, 505)

نضار: Zamm-ı nûn ile altın ma‘nâsınadır. (KC, 183)

نَضَارَة: Revnekdâr olmak. (Mün, 97)

نُضْج: Pişmek. (Mün, 79, 122)

نضح: : Bâb-ı sânî ve sâlisten masdar-ı النضح'tur. Hayvan terlemek demektir. قال في المصباح: نضحت الثوب نضحًا من باب ضرب ونفع وهو البل بالماء والرش ونضح الفرس عَرِقَ ونضح العرق خرج. (KC, 353)

نضد: İstif demektir ki murâd hâne binâsı için müheyye' olan taş ve ağaç istifidir. (KC, 365)

نَضْرَة: Revnak. (Mün, 87)

نِضْو: Lâgar, fersûde. (Mün, 89)

نضيج: Pişkin. (Mün, 59)

نُطَّار: Korkuluk. (Mün, 335)

نِطَارَة: Bağ ve bahçe bekçiliği. (Mün, 99)

نِطَّاسيّ: Tabîb-i hâzik. (Mün, 367)

نطيحة: Süsüşmekten ölen. (Mün, 411)

نظارت: Bir kelimedir ki inde'l-acem bahçelerde ve bostanlarda tenezzüh ma'nâsında müsta'meldir. (Mün, 99)

نَظَافَة: Temizlik. (Mün, 96)

نَظَر: Bakmak. (Mün, 81)

نَظُفَ: Temizledi. (Muk, 167)

نُعَاس: Uyuklamak, ımızganmak. (Mün, 93) / Zamm-ı nûn ile nevme tekaddüm eden füturdur ki uyuklamak ta'bîr olunur. قال تعالى ﴿يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً﴾[1016] (KC, 256, 290)

نعجة ألياء: İri kuyruklu koyun. (Mün, 420)

نَعْجَة: Dişi koyun. (Mün, 88, 412) / Bakaru vahşin dişisidir. Koyunun dişisine de نعجة denir. Kadından da kinaye olur. (KC, 353)

نَعَرَة: Pek na're eden. Yani genizden tegannî eyleyen, bir nev' sinek ki bütün tırnaklı hayvanlara musalattır. (Mün, 301)

نَعْل: Ma'lûm olduğu üzere ayakkabıdır. (KC, 436)

نَعَم: Evet. (Mün, 83)

نعم: Fethateyn iledir. أنعام'ın müfredidir ki مراعية yani otlayan hayvan ma'nâsınadır. Devede isti'mâli ekserdir. (KC, 210)

نعمان الأراك: Nûnun fethiyle Tâif yolunda Arafat'a çıkar bir vadi ismidir. Erâk ağacının kesreti cihetiyle ona izâfe edilmiştir. (KC, 185)

نُعْمَى: Nimet ve meserret ma'nâlarınadır. (KC, 371)

نَعْنَع: Nane. (Mün, 67)

نَعِيب: Karga ötmek. (Mün, 107)

نَعِيق: Hayvana haylamak. (Mün, 106)

نَغْمَة: صوت demektir. نَغَم (ج). (KC, 475)

نُغَيْر: Bir küçük kuş. (Mün, 343)

نَفَاد: Tükenmek. (Mün, 92)

نَفَاذ: Dolup geçmek. (Mün, 92)

نفاطة: Nıft-ı ma'denî. (Mün, 389)

نَفَاق: Revaç. (Mün, 92)

نُفَايَة: Seçilip atılan. (Mün, 95)

[1016] el-Enfâl 8/11.

نَفْخ: Üflemek ve körüklemek. (Mün, 72)

نَفَساء/نُفَسَاء : Lahusa. (Mün, 51, 421)

نفسانيّ: Nefsî. (Mün, 360)

نُفِسَتْ: وهي نُفَسَاء. Kadın lahusa olmuş. (Mün, 506)

نَفْش: Yün, pamuk ditmek. (Mün, 72)

نفع: ضر'ın zıddıdır ki fayda etmektir. (KC, 347)

نفور: Ürkmek demektir. (KC, 294)

نَفْي: İb'âd etmek, inkâr etmek. (Mün, 76)

نقاف: Birinin başını yarmak. İmruu'l-Kays nüdemâsıyla şurbu hamr eder iken pederinin mevti haberi vâsıl oldukta "اليوم قِحاف وغداً نِقاف" demiştir. (Mün, 159)

نُقَاوَة: Alıkonan. (Mün, 95)

نَقْب: Duvarda ve dağda delik açmak. (Mün, 72)

نقب: Fethateyn ile kesret-i meşiyden nâşi devenin taban derileri yufkalaşmak ma'nâsınadır. (KC, 194)

نقصان: Eksilmek, eksiltmek. (Mün, 123)

نَقْط: مطرma'nâsında müsta'meldir ki fi'l-asıl noktalamak ma'nâsına masdardır. (KC, 327)

نُقْطَتَين: İki nokta. (Mün, 32)

نَقْع: غبار ma'nâsınadır ki tozdur. (KC, 161) / Toz. (KC, 251)

نُقْل: Meze. (Mün, 58)

نَقَه: Hastalık iyiliğe tutmak. (Mün, 81)

نقير: Hurma çekirdeğindeki çukur. (Mün, 59)

نَقِيق: Kurbağa ve tavuk ötmek. (Mün, 106)

نُكَحَة: Kesîrü'n-nikâh olan. (Mün, 301)

نكر: Adem-i ma'rifet. (KC, 206)

نُكْس: Hastalık iyilikten sonra avdet etmek. (Mün, 79)

نكس: ذئب vezninde ضعيف. (Muk, 183)

نُكِسَ: وهو منكوس. Hastalığı nüksetmiş. (Mün, 505)

نَكْل: İşkence etmek. (Mün, 72)

نُكُوص. Geriye dönmek. (Mün, 109)

نُكُول: Udûl, yeminden korkup dönmek, irkilmek. (Mün, 109)

نَمّ: Nemmâmlık etmek. (Mün, 74) / Koğuculuk, koğucu. (Mün, 121)

نَمِر: Kaplan. (Mün, 45)

نَمْسَكَن: Miskinlik, bî-çarelik etti. (Mün, 203)

نمل: Karınca. (KC, 184)

نَمْنَم الكتاب: Kitâbı tezyîn etti ve iyi hat ile yazdı. (Mün, 136)

نِمْنِمَتَيْن: İki tırnak nişanı. “ “ (Mün, 32)

نمي: رفع. (Mün, 490)

نِمِّيمَى: Kesret-i nemîme. (Mün, 117)

نَهَابِر: Mehâlik. (Mün, 145)

نُهَاق: Ahırmak. (Mün, 93)

نهب: Hurûb ve gârâtta mal gayr-ı bi'l-istilâ ahz ve yağma demek olan النهب masdarından ve bâb-ı sâlis ve râbi‘ ve evvelden fi‘l-i mâzîdir. (KC, 370)

نَهَز: Kovayı dolmak için suyun içinde tahrîk etti. (KC, 73)

نَهْنَهَة: Zecr ve men‘.(Mün, 134)

نهنهة: زجر ve منع ma‘nâsınadır. (KC, 203)

نَهْي: Yasak etmek. (Mün, 76)

نُهْيَة: عقل. (Mün, 470)

نَهِيق: نُهَاق (Mün, 106)

نَوْء: Yük ağır gelmek, bir şeyi güç ile kaldırmak; Necm tulû‘ ve gurûb etmek. (Mün, 73)

نواس: غراب vezninde sallanan nesne ma‘nâsınadır. Şair Abdüssamed b. Mu‘azzel'in omuzlarına doğru sallanır saçı olmakla künyesi Ebû Nüvâs olmuştur. (KC, 63)

نوال: عطاء. (KC, 342)

نُوتيّ: Gemici. (Mün, 372)

نَوْر: Ağaç çiçeği. (Mün, 68)

نور: Nûnun fethiyledir ki baharın ağaçlarda zâhir olan çiçeğidir. (KC, 250)

نُوك: حمق. (Mün, 593) / Mîmin zammı ve fethiyle حمق ma‘nâsınadır. Bir kimsenin düşmanıyla muhabbet ve meveddet üzere olup da o kimseyi kendisine sadîk bilir ki humktan uzak olmadıklarını beyân sırada bir diğer şair نوك kelimesini şu vecihle isti‘mâl etmiştir. (KC, 211)

تودّ عدوّي ثمّ تزعم أنني ... صديقك ليس النوك عنك بعازب

نول: إعطاء. (KC, 330)

نوم: Ebhire-yi mütesâide rutûbâtından a‘sâb-ı dimağda hâsıl olan istirhâ üzerine sâhib-i hayata arız olan bîhûştur ki havâss-ı zâhire o halde ihsâstan mu‘atteldir ve nâim-i müsterihtir. Usûlde nevm şöyle tarîf olunur: Bir fütûr-i tabî‘î-yi gayr-i ihtiyârîdir ki akıl mevcûd olduğu halde ona ve havâss-ı selîme-i zâhirenin ameline mâni olur. قال تعالى ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُم سُبَاتًا﴾[1017] (KC, 256)

نَوْمان: Uykucu. Nidâya mahsûstur. "يا نومان!" Müennesi نومى. (Mün, 290)

نُوَمَة: Çok uyuyan. (Mün, 297)

نَوَى: Hurma çekirdeği. (Mün, 59)

نوَى: هوى vezninde فراق ma‘nâsınadır. (KC, 190)

نئ: Çiğ, ham. (Mün, 59)

نِيَّة: Bir şey hakkında azm-i kalb. (Mün, 88)

نَيِر: Boyunduruk. (Mün, 67)

نيران: Şems ile kamer. (Mün, 438)

نَيْرَب: الشر, النميمة. (Mün, 288)

نَيْل: Nâil olmak. (Mün, 76) / Feth-i nûn ile nâil olmak ma‘nâsınadır. (KC, 280) / Tahsîl ma‘nâsınadır. (KC, 336) / عطا. (KC, 330)

[1017] en-Nebe' 78/9.

(ه)

هَا: İşte. (Muk, 377)

هَاتِ: Bana ver. (Muk, 378)

هاجرة: Nısf-ı nehâr ve şiddet-i hâr ma‘nâlarınadır. (ج) هواجر. (KC, 289)

هادي العُمْي: A‘mâları hidâyet eden. (Mün, 222)

هَادِي: Boyun. (Mün, 224) / طريق خيره سائق demektir. (ج) الهداة. (KC, 226)

هامة: رأس. (KC, 157)

هَامِش: Sahîfe kenarı. (Mün, 224)

هامع: Akıcı ve akıtıcı ma‘nâlarınadır. (KC, 364)

هاون: هاوون. (Mün, 397)

هاوية: Cehennem. (Mün, 332)

هائع: جبان. (Mün, 220)

هَبْ: Farz et."هبني قلت هذا الصبح ليل إلخ." (Muk, 129, 378)

هَبّ: İstikât, uyanmak. (Mün, 74)

هِبَة: عطاء ve إحسان ma‘nâsına isimdir. Fi’l-asıl يهب-وهب’dan masdardır ki bağışlamak demektir. (KC, 384)

هِبْرِزِيّ: Cemîl, latîf. (Mün, 366)

هُبُوب: Esmek. (Mün, 110)

هُبُوط: Aşağı inmek. (Mün, 109)

هَجْ هَجْ: Davarı haylamak. (Muk, 31)

هِجْر: Kesr-i hâ ile وصل’ın zıddıdır.(KC, 334)

هجر: Terk etmek. (KC, 410)

هَجَر: Yemende Asr kurbunda bir şehirdir. (Mün, 244)

هجران: Terk ve kat‘-ı ülfet ma‘nâsınadır. (KC, 443)

هِجِّرَى: Âdet. (Mün, 419)

هُجُود: Hassaten gece uyumak. (Mün, 110)

هُجُوع: Hassaten gece uyumak. (Mün, 110)

هجير: ضمير vezninde nısf-ı nehârda olan şiddet-i harâret zamânıdır. (KC, 132)

هجير: هاجرة gibi öğle sıcağı zamânıdır. (KC, 412)

هُدْب: Kirpik. (ج) أهْدَاب. (KC, 357)

هُدْهُد: Bir kuş. (Mün, 45)

هُدُوء: Sükûn ve âram etmek. "أتانا فلان وقد وهدأت العيون"yâhud "هدأت الرجل وبعد هداء من الليل" yâhud denir ki “Filan bize el ayak çekildikten sonra geldi.” demektir. (Mün, 110)

هُدَى: Hidâyet. (Mün, 114)

هَدْي: Hacı kurbanı. (Mün, 68)

هُدَيًّا: Mânend. (Mün, 344)

هَدِير: Güvercin ötmek. (Mün, 107)

هِذَّار: Göze. (Mün, 302)

هُذَرَة: Göze. (Mün, 302)

هَذْرَمَة: Kırâatte ve kelâmda sür‘at etmek. (Mün, 131)

هَذَيَان: Abes söz söylemek, sayıklamak. (Mün, 105)

هراوة: عصا. (Mün, 334)

هِراوة: منسأة الكبيرة. (Mün, 398)

هِرْبِذ: (ج) هرابذة. Ateşgede hâdimi. (Mün, 468)

هَرِم: Kesr-i râ ile pirlik ve ihtiyârlık ma‘nâsınadır. (ج) إهرام. Mısırdaki Firavun tepeleri dahi salhurdelikleri cihetiyle اهرام tesmiye olunur. (KC, 441)

هَرِم: Pek koca. (Mün, 86)

هَرَم: Pir, nâtuvân olmak. (Mün, 81)

هَرَم: قلم vezninde ihtiyârlığın müntehâsıdır. (KC, 222)

هَرَنْبَز: Bi-gâyet pertâv edici perendebâz. (Mün, 45)

هُرُوب: Ürküp kaçmak. (Mün, 110)

هِرْوَال/هَرْوَلَة: Omuzlarını silkerek sektirmek. (Mün, 133)

هريق: راقة ’dan fi‘l-i mâzî-i mechûldür. Hâ hemzeden mübdeldir. (KC, 94)

هِزْبَر: İri arslan. (Mün, 44)

هِزَبِر: قمطر vezninde kavî ve ziyâde şedid ma‘nâsınadır. (KC, 290)

هُزِلَ: وهو مهزول, zebûnlamış. (Mün, 506)

هشّ بشّ: باسم. (Mün, 300)

هصر: كسر. (KC, 159)

هكذا: İşte böyle. (Muk, 344)

هل: قد ma‘nâsınadır. ﴿هَلْ أَتَى﴾[1018] âyetiyle sâbittir. (KC, 177)

هلال: Üç dört günlük aydır. (KC, 430)

هِلْبَاجَة: Pek çolpa. (Mün, 408)

ملحم: Kıtâl içinde kalmış. (Muk, 183)

هلكة هلكاء: مهلكة. (Mün, 420)

هَلُمَّ: Beri gel, beri götür. (Mün, 621) / Beri gel, beri götür. (Muk, 378)

هلوك: Erkeğe mütehâlik olan. (Mün, 408)

هليج: Bâb-ı sânîden tahrîk ma‘nâsınadır. (KC, 130)

همّ: Azm ve kasd ma‘nâsınadır. (KC, 265)

هَمّ: Bir şeyi yapmak istemek. (KC, 54)

هَمّ: Hüzün. (KC, 99)

هِمّ: الغمّ. (KC, 513)

هُمام: Hânın zammı ve mîmin tahfîfiyle سيد ذي شان ve ملك العظيم الهمة ma‘nâsınadır. (KC, 172)

هِمَّة: İnsanın azîm ve irâdesi. (ج) همم. (KC, 165)

هَمْز: Sıkmak, birinin gıybetini etmek, harfi hemzelemek, hayvanı mahmûzlamak. (Mün, 72)

همزة الوصل: İlm-i sarfta; hattan sâbit, lafzan sâkıt. (Mün, 21)

هِمْلَاج: Rahvân. (Mün, 247)

هَمْلَجَة: Rehvâr yürümek. (Mün, 134)

[1018] İnsan 76/1.

هَن: Şey-i müstehcen. (Mün, 50)

هَنْء: Yemek sinmek. (Mün, 73)

هندوانيّ/ هندكيّ :هنديّ. (Mün, 360)

هور: Yer göçmek üzere ayrılmak. هور masdarından ism-i fâ‘il هائر iken هارئ ve telyîn ile هاري olmuştur. (Mün, 220)

هَوْل: Korku ve korkunç demektir. (KC, 431)

هوى: Aşk. (KC, 65, 381) / Birini alaka ile sevmek. (KC, 67) / Meyl-i müfrit ma‘nâsınadır. Fi’l-asıl dördüncü bâbdan masdardır ki birini alaka üzere sevmek demektir. (KC, 84) / Aşk ve muhabbet ma‘nâsınadır. (KC, 190) / Aşk ve garam ma‘nâsınadır. (KC, 504)

هُوِيّ: Sukût ve irtifâ‘. (Mün, 111)

هُوَيْنَا: Yapça yapça yürümek. (Mün, 344)

هَيْبَة: Çekinmek. (Mün, 87)

هَيْتَ لَكَ: Sana söylüyorum, beri gel. (Mün, 621) / Sana söylerim beri gel. (Muk, 378)

هَيَجَان: Severân, isâre, ısfırâr. (Mün, 105)

هَيْزَعَة: Kaval. (Mün, 138)

هَيَف: İnce bellilik. (Mün, 82)

هَيْل: Hubûb boşaltmak. (Mün, 75)

هَيْم: Sergerdân olup gitmek. (Mün, 75)

هَيْمان :عطشان. (ج) هيم. (Mün, 79)

هَيَمَان: هَيْم Sergerdân olup gitmek. (Mün, 105)

هَيْهَاتَ: Ne kadar uzak. (Muk, 378) / ما أبعده: Ne kadar uzak. (Mün, 621)

(و)

و: Atıf, kasem ve ibtidâ. (Mün, 36)

وابصة: Her işittiğine i‘timâd eden. (Mün, 407)

وَاحِد: Bir. (ج) وُحْدَان. (Mün, 104, 220) / Bir veledden başka veledi olmayan kadın. (Mün, 222)

وادٍ أفْيَح :مُتَّسِع. (Mün, 292)

وأد: Diri defin. (Mün, 66)

وَادِي: Dere. (Mün, 223) / Dere yani dağlık arası engin bir yer demektir. (KC, 487)

واردة: Vürûd edenler. (Mün, 299)

وارى: Bir şeyi setr ve ihfâ etmek ma‘nâsına olan موارات’tan fi‘l-i mâzîdir. (KC, 62)

واسط: Bir şehrin ismidir ki onu seksen üç tarihinde Haccâc-ı Zâlim binâ etmiştir. Basra ile Kûfe meyanında düştüğü için واسط tesmiye olunmuştur. (KC, 41)

واشي: نمام. (ج) الواشون. (KC, 305) / نمام ve رقيب’dir. تزيين ma‘nâsına olan وشي’den müştaktır. (KC, 334) / الوشى تزيين ma‘nâsına olan masdarından ahz ile yalana düzen veren demek olarak نمام ve رقيب ma‘nâsında müsta‘meldir. (KC, 358)

واصف: مادح. (KC, 6)

واقع: Konmuş demektir. وقع الطائر denir ki kuş yerden ve ağaçtan bir mevziye kondu demektir. (KC, 505)

وَاقِيَة: وقاية. (Mün, 115)

وأل: Rücû‘, ilticâ. (Mün, 66)

وإلاّ: Yoksa, eğer değil, eğer olmazsa. (Muk, 376)

وِآم: Muvâfakat. (Mün, 59)

وَإِنْ: Her ne kadar. (Mün, 35) / Eğer, her ne kadar. (Muk, 377)

واهًا: كلمة تقال للتعجب بمعنى ماأحسن فعله (KC, 389)

وأي: Vaad. (Mün, 65)

وَائِل: İlticâ ma‘nâsına (و أ ل)’dendir. (Mün, 218)

وباء: Maraz-ı âmm. (Mün, 51)

وبر: خبر vezninde deve tüyü demek olmakla "أهل وبر" çadır ve çerge altında bulunan bâdeye nişinlerdir. Mukâbilinde yine o vezinde "أهل مدر"ta‘bîr olunur ki ehl-i müdün ve emsâr demektir. (Mün, 16)

وَبْل: Kurân-ı Kerîm’deki وابل gibi çok ve iri daneli olan yağmurdur. (KC, 369) / İri daneli çok yağmur ma‘nâsınadır. (KC, 388)

وتد: شمس, قمر ve كتف vezinlerindedir. Kazık demektir. (KC, 343)

وَتْر: Öç alınmak, hak eksik verilmek. (Mün, 75)

وَثْب: Sıçramak. (Mün, 75)

وَثْبَة: Atlamak. (Mün, 87)

وَجْبَة: Yıkılmak, yan ve üstü düşmek. (Mün, 87)

وَجَد على: Darılmak.(Muk, 167)

وَجْد: Harâret-i şevk ma‘nâsınadır ki aşıklar hâlidir. (KC, 385)

وجد: حزن ve اكتباء ma‘nâsınadır. (KC, 57)

وِجْدَان: Bulmak. (Mün, 103), (KC, 125)

وَجَع: Ağrımak, acımak, ağrı, sızı. (Mün, 82)

وَجَل: خوف. (Mün, 82)

وجَنَات: Yüzün göze yakın tümsek yeri demek olan ve fi’l-asıl sâkinü’l-cîm bulunan الوجنة lafzının cem‘idir. (KC, 496)

وَجْنة: Yanağın yumru yeri. (Mün, 433)

وجه مُكَلْثَم: Ablak çehre. Yüzün ablaklığına كلثمة ta‘bîr olunur. Ondan sıfat كُلْثُوم ve bir de ism-i mef‘ûl bünyesiyle مكلثم’dir. Lafz-ı كلثوم kâf-ı Arabiyye’nin zammı ve vâvın meddiyledir. (Mün, 283)

وَجْه: الجهة. (Muk, 277)

وِجْهَة: Teveccühgâh. (Mün, 89)

وُجُور: Boğaza akıtılacak ilaç. (Mün, 115)

وجوه: Yüz ma‘nâsına olan وجه’in cem‘idir. (KC, 46)

وجيب: Kalbin hafakan ve ızdırâbıdır. (KC, 146)

وَحْدَة: Yegâne olmak. (Mün, 87)

وَحْدَك: منفردًا. (Muk, 276)

وَحَم: Aş vermek. (Mün, 82)

وَحْمَى: Aşıran. (Mün, 287)

وَحْوَحَة: Boğuk boğuk bağırmak. (Mün, 132)

وحي: İşâret, kelâm-ı hafî, ilhâm-ı nebî. (Mün, 65)

وَخْر: Saplamak, batırmak. (Mün, 75)

وَخْط: Karışmak. Mesela karaya ak karışmak. (Mün, 75)

وُدّ: Muhabbet. (Mün, 66) / Meveddet ve muhabbet. (KC, 78)

وِداد: Meveddet ve muhabbet ma‘nâsınadır. (KC, 191)

وِدَاد: نقيض كدر ,صفا’dir ki bulanıklık mükâbilidir. Duruluk ta‘bir olunur. (KC, 380)

وَدَعَ: Terk etti. (Mün, 531)

ودّع: Veda etmek ma‘nâsına توديع’ten fi‘l-i mâzîdir. (KC, 524)

ودى: Diyet vermek. (Mün, 65)

وَذَرَ: Terk etti. (Mün, 531)

وراء: Arka ve öte taraf. Müennesi ma‘nevî olmakla وُرَيَّة diye ism-i tasğîr olunur. (Mün, 324)

وراء: Zurûf-ı mekâniyyedendir. Ezdâddan olarak خلف ve قدّام ma‘nâlarınadır. (KC, 358)

وَرْد: Gül. (Mün, 68) / Al doru, ezhârdan güle dahi ıtlâk olunur. (Mün, 175) / Feth-i vâv ile gül ta‘bir olunan çiçektir. (KC, 440)

وُرْد: Zamm-ı vâv ile al doru demek olan فرس ورد’in cem‘idir. ‘Alâ misâl جَوْنٍ وجُونٍ. (KC, 440)

وَرَشَان: Erkek kumru. (Mün, 105)

وَرَم: Şişmek, kabarmak. (Mün, 82)

ورنة: Zü’l-ka‘de. (Mün, 342)

ورى: Derd-i derûn. (KC, 330)

ورى: Halk. (KC, 17, 413)

وِزَارَة: Vezirlik. (Mün, 99)

وَزْع : Askerin ardı gelmek için önünü alıkomak. (Mün, 75)

وزع: Kef etti. (KC, 330)

وَزْن: Tartmak. (Mün, 75)

وسادة: Yastık. (Mün, 399)

وسخ/ متسخ/ متوسخ/ مستوسخ: Kirli. (Mün, 346)

وَسِخ: Kirlendi. (Muk, 167)

وُسْطَى: Orta parmak. (Mün, 69)

وَسْن: Uyuklamak. (Mün, 75)

وَسْنان: Uyuklayan. (Muk, 49) / Uyuklayan. Müennesi وسنى. (Mün, 290)

وَسْوَسَة: Kendi kendine söylenmek, insanın nefsi kendine bir şey haber vermek, kalbden geçmek. (Mün, 131)

وِشاح: غراب ve كتاب vezinlerinde kadınların kılâde yani gerdânlık tarzında takındıkları sînebenddir. Onun mekânı dahi bâlâ-yı sîneden ve gerdân firâzdan ibâret olup oranın ahkâmı ise hemvâr olmaktan kinâyedir. (KC, 277)

وشك البين: Kurb-ı firâk. (KC, 120)

وِشْكان: O ne kadar sür‘atli. (Mün, 621)

وَشْم: Bedene dövme, nişan vurmak. (Mün, 75)

وَشْي: Nakışlamak, siâyet, mevş. (Mün, 76) / Nakışlı sevb ma‘nâsınadır. (KC, 328)

وِصَايَة/ وَصَايَة : Vasîlik. (Mün, 99)

وَصْف: Sıfatlamak, nişan belli etmek. (Mün, 75)

وَصْل: İlm-i sarfta; durmayıp geçmek. (Mün, 20) / هجر ve ترك’in zıddıdır. (KC, 138)

وضح الصباح: Sabah olup ortalık ağarmak. (KC, 23)

وضع: Komak. (Mün, 75) / Bir şeyi bir yere koymak ma‘nâsına olduğu gibi başında olan bir şeyi çıkarmak ma‘nâsına da gelir. Mesela “kadın başındaki örtüyü çıkardı” demek için وضعت المرأة خمارها derler. (KC, 220)

وُضُوء: Abdest alacak su. (Mün, 115)

وَعْظ: Öğüt vermek. (Mün, 75)

وعل: Şevvâl. (Mün, 342)

وَعْوَعَة: Kelb, kurt ve çakal avaz etmek. (Mün, 132)

وَعْي: Hatırda tutmak. (Mün, 76)

وعيد: Tehdîd ma‘nâsınadır. (KC, 260) / Tehdîd ve tahvîf. (KC, 411)

وَغَى: Harp ve hengâm-ı harbde olan savt ma‘nâlarınadır. (KC, 413)

وغي: Harb ma‘nâsında müsta‘meldir. (KC, 348)

وَقَاحَة: Yüzsüzlük. (Mün, 97)

وِقَايَة: Esirgemek. (Mün, 98)

وَقْتَئِذٍ: O vakitte. (Muk, 211)

وَقْر: Kulak ağırlığı. (Mün, 66)

وِقْر: Yük, hassaten eşek ve ester yükü. (Mün, 66)

وَقْع: Azâmet ve mehâbet. (KC, 388)

وقف: İlm-i sarfta; kelimeyi mâ ba‘dından kat‘ etmek. Yani kâri okuduğu kelimeye hitâm verip durmak. (Mün, 20)

وُقُوع: Düşmek, yağmak, kuş konmak, vâki‘ olmak. (Mün, 109)

وقوف: Durmak. (KC, 42, 496) / Müte‘addî olan وقف’den ism-i fâ‘il bulunan واقف’ın cem‘idir. Hem lâzım hem müte‘addî olan ef‘âldendir. شاهد وشهود وساجد وسجود وقاعد وقعود. قال تعالى ﴿إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ﴾[1019] (KC, 447)

وَكْر: Kuş yuva yapmak, mutlak yuva, vekîre yani binâ taâmı tertîb etmek. (Mün, 75)

وكر: Yuva. (Mün, 121) / Yuva. Kuş yuvası binâda ve cebelde olursa. وكار وأوكار (ج). (KC, 273-74)

وَكْز: Yumruk ile kakmak. (Mün, 75)

وكيف/وكوف/وكف : Yağmurdan akmak gözyaşı damlamak. (Mün, 115)

[1019] el-Burûc 85/6.

وكل: تفويض maʻnâsınadır. وكله إلى نفسه وكلًا ووكولًا. وهذا الأمر موكول إلى رأيك. (KC, 513)

وَكْن: Yuva. Kuş yuvası binâda ve cebelde olursa. (KC, 273)

وكيل: موكول إليه. (حسبن الله ونعمل وكيل)'de hâfız maʻnâsına olmakla bi maʻnâ fâʻilidir. (Mün, 299)

ولاد/ولادة: Doğurmak. (Mün, 98) / Mechûl istiʻmâl olunduğundan doğurmak maʻnâsına olan الولادة ve الولاد masdarları fiili itibâriyle doğmak maʻnâsına da gelir. Mesela "kadın doğurdu" mevkiʻinde وَلَدَتِ المرأة ve "çocuk doğdu" yerinde وُلِدَ الولد denir. Sünnet olmak, tıraş olmak, sevinmek ve çıldırmak mefâhimi bile böyledir. (Mün, 122)

وِلَايَة: Bir şeyi tevellî ve deruhte etmek; sabiyye ve mecnûna velî, beldeye vâlî olmak; nusret. (Mün, 98)

وَلَايَة: Nusret. (Mün, 98)

وُلِد: Doğmak maʻnâsında mechûl istiʻmâl olunan ولادة'ten mâzîdir. (KC, 438)

وُلِدَ: وهو مولود. Çocuk doğurmuş. (Mün, 506)

وَلَه: Aklı gitmek derecede mahzûn ve mütehayyir olmak, hüzün, hayret. (Mün, 82) / Hayret maʻnâsınadır. (KC, 385)

وُلُوج: Bir şey bir şeyin içine girmek.(Mün, 110)

وَلْوَلَة: Vaveyla diye feryâd ve nevha etmek. (Mün, 132)

وَلْى: قرب maʻnâsınadır. (KC, 135)

وَلِيد: (ج) وِلْدَة. (Mün, 89)

وُلَيْدَة: Veledcikler. (Mün, 340)

وَنَى: Fütûr götürmek. (Mün, 83)

وَنِيم: Sinek terslemek, sineğin tersi. (Mün, 107, 121)

وَهْب: Bağışlamak. (Mün, 75)

وَهْم: Tasavvur ve tehayyül maʻnâsınadır. (KC, 498)

وهمِي: Ol emr-i maʻdûmdur ki hiç vücûdu yok iken kuvve-i mütehayyile onu kendinden ihtirâʻ eder. Mesela gûlün insanı mehlek olduğunu işitip de kuvve-i mütehayyilenin onu korkunç yüzlü ve kazma dişli bir canavar sûretinde tasvîr ve ona nâb ve mahleb isbâtı gibi. (KC, 248)

وَهْي: Yıpramak, kağşamak. (Mün, 76)

وَيْح: Kelime-i terahhüm. (Mün, 65)

وَيْل: Kelime-i levm ve taʻzîb. (Mün, 65)

وَيْن: Siyah üzüm. (Mün, 59)

وَيْهًا: Tez ol. (Mün, 622)

وَئِيد: : Ağır yürümek, âheste davranmak. (Mün, 107)

(ي)

يابس: Kuru. (Mün, 289)

يأس: Nevmid olmak. (Muk, 175)

يانع: Olgun. (Mün, 59) / Olgun, kırmızı. (Mün, 289)

يبس: Pirlik insanı nahîf ve kadîd kılmaktır. (KC, 106)

يَثْرِب: Yemâme'de bir mevzi'. (Muk, 47)

يَتَمَوْلَى: يتشبه بالسادة. (Mün, 552)

يَثْرِب: Arz-ı Medîne. (Muk, 47)

يَحْمُوم: Siyah duman. (Mün, 52)

يَد: El. (Mün, 50) / Nimet. (ج) أيادٍ. (KC, 18) Nimet ma'nâsında mecâzdır. (ج) الأيادي. (KC, 379)

يَرَاع: Ödek. (Mün, 92)

يَرَقَان: Sarılık illeti. (Mün, 90, 105)

يَرْمَع: Parlak ufak taş. (Mün, 52)

يَعْفُور: Henüz kuvvet bulan âhû yavrusu, bakar-ı vahşi buzağısı. (Mün, 52)

يَفَاع: Tepe. (KC, 466)

يَقْطين: Kabak ve hıyar gibi yere yayılıp ağaç olmayan. (Mün, 52)

يقظان: Bî-dâr. (Mün, 300)

يلمع: Yağmursuz bulut, yalancı adam. (Mün, 52)

يلمعيّ: Zan ve tahmîni musîb olan zekî. (Mün, 366)

يَمّ: Bahr ve nehr-i azîm. (Mün, 68)

يَمّ: Kasıt. (KC, 515)

يمّ: بحر. (Mün, 481)

يمن: Bereket ma'nâsınadır. (KC, 14)

يمين: Sağ el demektir. (ج) أيمان. (KC, 298)

يَنْع: Yemiş olmak. (Mün, 77)

يوم الأربعاء: Çeharşenbe. (Mün, 421)

يوم الثلاثاء: Seşenbe. (Mün, 421)

يوم رَيّح: Latîf rüzgarlı gün. (Mün, 335)

يَوْمَ يَوْمَ: Her gün. (Muk, 28)

يَوْمَئِذٍ: O gün ki. (Muk, 211)

KAYNAKÇA

Akçay, Mustafa, "Siyâlkûtî", *DİA*, 2009, c. 37, s. 292-293.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I-II-III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2015.

Alpak, Mehmet Nuri, *Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin "Tercümanu'l-lügat" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006.

Alvanî, Mustafa, "Arap Dilinde Terâdüf (Eşanlamlılık)", çev: Galip Yavuz, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1996, s. 231-236.

Arslan, Ahmet Turan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1999.

..... , "Beylerbeyi Sakinlerinden Mehmed Zihni Efendi", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI: Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, cilt: 2, 2009, s. 101-116.

..... , "Ebû Hilâl el-Askerî", *DİA*, 1991, c. 3, s. 489- 490.

Arpa, Abdulmuttalip, "Arap Dilinde Çok Anlamlılık Türü: Ezdâd", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1, cilt: 1, sayı: 1-2, 2010, s. 9-34.

Âşık, Nevzat, "Bedîüzzaman el-Hemedânî", *DİA*, 1992, c. 5, s. 328.

Attâr, Ahmed Abdülgafûr, *Mukaddimetü's-sıhâh*, Beyrut: Dâru'l-ilm 1984.

Avcı, Casim, "Yâkut el-Hamevî", *DİA*, 2013, c. 43, s. 288-291.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, İstanbul: Maarif Basımevi 1951-55.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005.

Baraz, Mehmed Rebii Hâtemi, *Teşrîfât Meraklısı Beyzâde Takımının Oturduğu Bir Kibar Semt: Beylerbeyi*, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 1994.

Başaran, Selman, "el-Fâik fî garîbi'l-hadîs", *DİA*, 1995, c. 12, s. 102.

Begâvî, İbn Muhammed el-Ferrâ', *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnavut-Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî 1983,

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhü'l-Buhârî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye 't.y.'.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi 2016.

Cerahoğlu, İsmail, "Garîbü'l-Kur'ân", *DİA*, 1996, c. 13, s. 379-380.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *Tâcü'l-luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, (nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyin 1987.

Coşan, M. Esad, *İslam Sevgi ve Tasavvuf*, İstanbul: Seha Neşriyat 1994.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye 1983.

..... , *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü "Kitâbü't-ta'rîfât"*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları 1997.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Örnek Matbaası 1954.

..... , *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Mars Matbaası 1968-69.

Çelebi, İlyas, "Sâhib b. Abbâd", *DİA*, 2008, c. 35, s. 512-515.

Çelebi, Muharrem "Ezdâd", *DİA*, 1995, c. 12, s. 47-48.

Çetin, Atilla, "Fâris eş-Şidyâk", *DİA*, 1995, c. 12, s. 168-170.

Çöğenli-Demirayak, M. Sadi-Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını 2000.

Demir, Ramazan, "Arap Dilinde 'Fıkhu'l-luga' ve 'İlmü'l-luga' Terimlerinin Kullanımı, Tanımı, Konusu ve Gayesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 13, sayı: 23, 2011/1, s. 183-203.

Demirci, İlker, *Tuhfe-i Vehbî Manzum Sözlük (Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2012.

Derveze, İzzet, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, çev. Ali Benli, Klasik 2007.

Dinler, Murat, *Mehmed Zihni Efendi'nin Şerhu Teshîli'-Tahsîl Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Durmuş, İsmail, "Mesel", *DİA*, 2004, c. 29, s. 293-297.

..... , "Müşterek", *DİA*, 2006, c. 32, s. 171-172.

..... , "Muhibbî, Muhammed Emin", *DİA*, 2006, c. 31, s. 35-37.

..... , "Tağlîb", *DİA*, 2010, c. 39, s. 374-375.

..... , "Fıkhü'l-luga", *DİA*, 2016, c. Ek-1, s. 451-454.

Durmuş-Ergin, İsmail-Ali Şakir, "İbnü'l-Verdî", *DİA*, 2000, c. 21, s. 239-240.

Ebû Sikkîn, Abdülhamid Muhammed, *el-Meâcimü'l-Arabiyye medarisüha ve menahicüha*, el-Fârûku'l-hadîseti li't-tıbaa 1402 (1981).

Elmalı, Hüseyin, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, 1995, c. 12, s. 516-517.

..... , "Kâlî", *DİA*, 2001, c. 24, s. 259-260.

..... , "Tehzîbü'l-luga", *DİA*, 2011, c. 40, s. 330-331.

Emin, Ahmed, *Duha'l-İslam,* Mektebetü'l-üsra 1998.

Eminoğlu, Emin, *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas: Asistan Yayıncılık 2010.

Er, Rahmi, "Müvelledûn", *DİA*, 2006, c. 32, s. 227.

Eren, Ali Cüneyt, "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, 2009, s.129-152.

Ergin, Ali Şakir, "Hafâcî, Şehâbeddin", *DİA*, 1997, c. 15, s. 72-73.

Ergüven, Şehabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Çorum: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. 6, sayı: 11, 2007/1, s. 155-183.

Ermiş, Hamza, *Mehmed Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları 2011.

..... , "Son Dönem Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 11, 2005, s. 51-68.

Ersoy, Adem, "Bir Şa'bânî-i Halvetî Müntesibi Olarak Mehmed Zihni Efendi", *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu –Kastamonu'nun Manevi Mimarları-,* Kastamonu Üniversitesi 4-6 Mayıs 2014, 2014, s. 231-245.

Ertaylan, İsmail Hikmet, *Yetmiş Yılın Masalı*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası 1964.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 2005.

Güman, Osman, *XIX. Yüzyılda Nimet-i İslam Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkhı,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2000.

Gümüş, Sadrettin, “Radî el-Esterâbâdî”, *DİA*, 2007, c. 34, s. 387-388.

..... , “et-Ta‘rîfât”, *DİA*, 2011, c. 40, s. 29-30.

Gündüzöz, Soner, “Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları” ed. İsmail Güler, İSAM 2015.

Harman, Ömer Faruk, “Tercüman, Abdullah”, *DİA*, 2011, c. 40, s. 494-495.

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, Dâr ve Mektebetü’l-hilâl, ‘t.y.’.

Hatiboğlu, İbrahim, “en-Nihâye”, *DİA*, 2007, c. 33, s. 100-101.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi 2006.

Irmak, Mustafa, “Mustafa Sabri Efendi’nin Beyânü’l-Hak Dergisinde Mehmed Zihni Efendi ve ‘el-Kavlü’l-Ceyyid’ Adlı Eserine Yönelttiği Tenkitler”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2012, sayı: 1, s. 151-220.

İbn Manzûr, Ebü’l-fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem el-Mısrî, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır 1993.

İbn Nedim, *el-Fihrist*, Tunus: Dâru’t-Tunûsiyye li’t-tab‘ 1405-1985.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Feza Gazetecilik 1999.

İlhan, Nadir, *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık 2007.

İzgi, Cevat, “Demîrî”, *DİA*, 1994, c. 9, s. 152-153.

Kaçalin, Mustafa S., “Dîvânü Lügati’t-Türk”, *DİA*, 1994, c.9, s. 446-449.

..... , “Mütercim Âsım Efendi”, *DİA*, 2006, c. 32, s. 200-202.

Kafes, Mahmut “İbn Fâris’in es-Sâhibî fî fıkhî’l-luga ve es-Seâlibî’nin fıkhu’l-luga ve sırru’-Arabiyye Adlı Eserlerinin İçerik ve Metod Yönünden Karşılaştırılması”, *Şarkiyat Mecmuası*, sayı: 12, 2008/1, s. 71-94.

Kallek, Cengiz, “Desûkî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, 1994, c. 9, s. 214.

Kandemir, M. Yaşar, “Garîbü’l-hadis”, *DİA*, 1996, c. 13, s.376-378.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “el-Cemhere”, *DİA*, 1993, c. 7, s. 323.

..... , “Ta‘rîb”, *DİA*, 2011, c. 40, s. 26-28.

Karslı, İlyas, *Mütercim Ahmed Âsım Efendi ve Arap Lügatçılığındaki Yeri,* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

Kartal, Mustafa, *Ahterî-i Kebîr ve Sözlükbilim Açısından Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013.

Kaş, Özcan, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Kılıç, Hulusi, *Türkçede Arap Lexicographiesi Çalışmaları*, Tez Çalışması, Konya Yüksek İslam Enstitüsü, Konya 1972.

..... , "Ahterî", *DİA*, 1989, c. 2, s. 184.

..... , "Esâsü'l-belâga", *DİA*, 1995, c. 11, s. 357.

..... , , "Harîrî", *DİA*, 1997, c. 16, s. 191-192.

..... , "İştikak", *DİA*, 2001, c. 23, s. 439-440.

..... , "el-Kâmûsü'l-muhît", *DİA*, 2001, c. 24, s. 287-288.

..... , "Lisânü'l-Arab", *DİA*, 2003, c. 27, s. 195-196.

..... , "Tâcü'l-luga", *DİA*, 2010, c. 39, s. 356-357.

Kubbealtı Lugatı, http://lugatim.com [Erişim Tarihi: 05.12.2107].

Lexi Qamus, Osmanlıca Kelime Çözücü, https://www.lexiqamus.com/tr, [Erişim Tarihi: 05.12.2107].

Mehmed Zihni, *Tuhfetü'l-erîb fi'redd-i alâ ehl-i's-salib Tercümesi*, Matbaa-i Âmire 1256 (1840).

..... , *Meşâhirü'n-nisâ*, Dârü'l-Matbaa-i Âmire 1294 (1877).

..... , *Kitâbü't-terâcim,* İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye 1304 (1886).

..... , *el-Muktedab mine'l-müntehab fî ta'lîmi'l-lugati'l-Arabiyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye 1304 (1886).

..... , *el-Kavlü'l-ceyyid*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye 1305 (1887).

..... , *el-Kavlü'l-ceyyid*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 't.y.', Tıpkıbasım, Üsküdar: Âsitâne, 't.y.'.

..... , *Elgâz-ı Fıkhîyye*, İstanbul: Kasbar Matbaası 1309 (1891).

..... , *el-Hakâik*, 'y.y.' 1310 (1892), c.1.

..... , *Hanımlar İlmihali*, Dersaadet 1313 (1895).

..... , *Sihâmü'l-isâbe fî kenzi'd-daavâti'l-müstecâbe*, İstanbul: Alim Matbaası 1313 (1895), s. 3.

..... , *Kızlar Hocası*, Matbaa-i Âmire 1319 (1901).

..... , *Nimet-i İslam*, Şirket-i Mürettebiye 1328 (1910), Tıpkıbasım, Asitane, 't.y.'.

..... , *Buğyetü'tâlib fî tercemeti Tuhfeti'-r-râgıb*, Matbaa-i Şems 1332 (1913).

..... , *Feyz-i Yezdân tercüme-i nasîhatü'l-ihvân*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası 't.y.'.

..... , *Muktedab*, Tıpkıbasım, Marifet Yayınları 't.y.'.

..... , *Müntehab*, Tıpkıbasım, Marifet Yayınları 't.y.'.

..... , *el-Müşezzeb/Mekteb-i edeb (el-Mürteeb) fî kavâidi's-sarf ve'n-nahv*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye, 't.y.', Tıpkıbasım, İstanbul: Marifet Yayınları, 't.y.',

..... , *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd*, Matbaa-i Âmire, 't.y.'.

Mehmed Zihni-Said Efendi, *el-Münkız Mine'd-dalâl Tercümesi*, Matbaa-i Âmire 1289 (1872).

..... , *Atvâku'z-zeheb Tercümesi*, 't.y.', 'y.y.'.

el-Mevsılî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Kahire: Matbaatü'l-Halebî 1937.

Muhtar, Cemal, *İki Kur'ân Sözlüğü Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı 1993.

..... , "İslam'da Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, 1985, s. 363-370.

..... , "İslam'da Sözlük Çalışmaları II", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sayı: 4, 1986, s. 331-360.

Muslihuddin Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, Tıpkıbasım, İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı 2014.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc en-Nîsâbûrî, *Sahîhü'l-Müslim*, Lübnan: Dâru'l-ma'rife 2010.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi*, el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l*-muhît *(Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi),*Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

Nassâr, Hüseyin, *el-Mu'cemü'l-Arabî neş'etühû ve tetavvuruh*, Kahire: Dâru Mısır Li't-tıbâa 't.y.'.

Ölmez, Mehmet, "Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri", *Kebikeç*, sayı: 6, 1998, s. 109-110.

Öngören, Reşat, "İshak Hocası", *DİA*, 2000, c. 22, s. 533-534.

Özcan, Tahsin, "Nukrekâr", *DİA*, 2007, c. 33, s. 232-233.

Özel, Ahmet, "İbnü't-Tayyib eş-Şarkî", *DİA*, 2016, c. Ek-1, s. 621-623.

Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA*, 2010, c. 38, s. 188-198.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1971.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi 1986.

Subhî Sâlih, *Dirasât fi fıkhî'l-luga*, Beyrut: Dârul'l-ilm li'l-melâyin 2009.

Şerkâvî, Ahmed, *Mu´cemü'l-meâcim*, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslamî 1993.

Şertûnî, Saîd el-Hûrî, el-Lübnânî, *Akrebü'l-mevârid fî fusahi'l-Arabiyyeti ve'ş-şevârid*, Beyrut 1889.

Tarhan, Ali Rânâ, "Müellifin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi" (Mehmed Zihni, *el-Muhtasarât* içinde), Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1957.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, c. 15, s. 309-312.

Tural, Hüseyin, "İbn Fâris", 1999, *DİA*, c. 19, s. 479-481.

Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, 1999, c. 20, s. 169-171.

Tuzcu, Kemal, "Araplarda Etimoloji Çalışmaları", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,* cilt: 1, sayı: 1, 2001, s. 66-71.

Tüccar, Zülfikar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, 2004, c. 29, s. 501-502.

Tülücü, Süleyman, "el-Müzhir", *DİA*, 2006, c. 32, s. 251-252.

Türcan, Selim, "Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücûh ve Nezâir Edebiyatı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt, 9, sayı: 18, 2010, s. 99-124.

Türk Dil Kurumu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, http://www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 05.12.2017].

..... , *Büyük Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 05.12.2017].

..... , *Güncel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 05.12.2017].

..... , *Tarama Sözlüğü*, http://www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 05.12.2017].

..... , *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, http://www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 05.12.2017].

Vankulu Mehmed, *Vankulu Lügati*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

Vehbe-Mühendis, Mecdî-Kâmil, *Mu'cemü'l-mustalahati'l-Arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*, Beyrut: Mektebetü Lübnan 1984.

Yakûb, Emîl Bedî´, *el-Meâcimü'l-lugaviyyetü'l-Arabiyye bed'etüha ve tetavvüruha*, Beyrut: Dâru'l-ilm 1985.

Yavuzarslan, Paşa, "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 44(2), 2004, s. 185-202.

..... , *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayıncılık 2009.

Yıldız, Nuray, "Eskiçağın Başvuru Eserleri ve Eskiçağ Sözlükçülüğü ve Sözlükleri", *Kebikeç*, sayı: 6, 1998, s. 189-210.

Yuhanna ve Cocis Nöfel Raciha, *Mürşidü'l-müteallim ve tercümanü'l-mütekellim fi'l-lugati'l-Osmaniyye*, Matbaatü'l-emirkân, Beyrut 1888.

Yüce, Nuri, "Abdullah Kestelî", *DİA*, 1988, c. 1, s. 112-113.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İstanbul: İFAV 2010.

Zavalsız, Halit, "Ebü'l-Haccâc el-Belevî", *DİA*, 1994, c. 10, s. 322.

..... , "Kur'ân İlimlerinden el-Vücûh ve'n-nezâir", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, cilt: 4, sayı: 4, 2015, s. 63-92.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-ilmi'l-melâyin 1992.